ЛНБ ім. В. Стефаника
00073096 (Р)

2012

B. 2322/3,2

ИСТОРІЯ
ЛИТЕРАТУРЫ РУСКОИ.

Написавъ

ОМЕЛЯНЪ ОГОНОВСКІЙ.

ЧАСТЬ III.
2. вôддѣлъ.

ОЛЕКСАНДЕР ПАНЕЙКО

ЛЬВÔВЪ, 1893.
Накладомъ наукового Товариства имени Шевченка.

Зъ друкарнѣ наукового Товариства имени Шевченка
пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Збірка М. С. ВОЗИЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 36163

Б. ПРОЗА.

а) Повѣсти.

(Рѣчь дальша.)

13. Панасъ Мирный.[1])

Пишучи сю исторію рускои литературы подавали мы доси біографію всѣхъ важнѣйшихъ письменниковъ. Вже-жь житєпись є неначе засновкомъ до оцѣненя просвѣтного змаганя дѣяча литературного. Всякій бо лучшій письменникъ уважає ся неначе деревомъ, що родить вкусни овочѣ. Хоча-жь для чужого чоловѣка, що бачить ти овочѣ, зовсѣмъ байдужно, яка є стать сего дерева, то для свого хозяина се рѣчь чи-мало важна, й водтакъ зберегає вонъ ту окрасу свого саду водъ загибели. Не диво отже, що всякій тямущій чоловѣкъ радъ бы дознатись про житє того письменника, що выдає вдатни словесни творы: вже-жь бо въ житєписи выражає ся духове обличє автора, котре кождому громадянинови повинно бути дорогимъ. Та отъ, мѣжь нашими письменниками є одинъ, котрый на Руси-Украинѣ славно звѣстный своими творами, дарма, що годѣ побачити духового єго обличя. Годѣ подати біографію сего письменника, що вкрыває ся псевдонимомъ „Панасъ Мирный“! Вже-жь вонъ самъ не бажає, щобъ свѣтъ довѣдавъ ся про єго фамилію та про єго по-

[1]) Н. И. Петровъ, „Очерки исторіи украинской литературы XIX. столѣтія“. Кіевъ, 1884; стор. 412—416.

бутъ, и тому-то до автора сеи исторіѣ писавъ вôнъ ось-що: „*Про своє життя не подаю Вамъ нѣякои звѣстки, бо думаю, що не въ йому вага й сила, а въ моихъ працяхъ, щó до сего часу появили ся у свѣтъ, або ще коли-небудь появлятця. Лермонтовъ про се ґаразд колись сказавъ: „Поэтъ! что въ имени твоемъ!*“ — Та й нѣгде правды дѣти, сей письменникъ и не може собѣ бажати, щобъ надруковано єго біоґрафію. Живучи бо въ Россіи Панасъ Мирный мôгъ бы за деякѝ свои писаня зазнати въ житю чи-малого лихолѣтя. Тому-то й пише вôнъ свои повѣсти такъ обережно, що зъ нихъ нѣякихъ натякôвъ на жизнь автора выдобути не можемо. Тôлько въ етноґрафичнôй статьи „Подорôжжя одъ Полтавы до Гадячого“ подавъ Мирный кôлька загальныхъ звѣстокъ про себе тогдѣ, коли въ писаню не проявлявъ ще такихъ думокъ, изъ-за котрыхъ мôгъ бы ввôйти въ коллизію зъ администраційными порядками въ Россіи. Въ тôй-то статьи пише вôнъ мѣжь иншимъ ось-що! „Не промѣняю я своєи землѣ на ясне небо. Воно хочь и ясне й безкрає, та пустѣсѣньке, холодне, — а земля така люба, хочь и чорна, такъ гарно розмальована ланами, лѣсами, быстрыми та ясными рѣчками. Вона мене споила своими слезами, згодувала тяжкими зôтханнями, колыхала мене — солодкими голосами своихъ пѣсень любыхъ, купала мене у вѣтрѣ буйнôмъ“ (стор. 438 — 439)[1])... „Збираючись у дорогу, мавъ я умовудумку, роздивити ся на народній побутъ, познайомити ся зъ народньою таємною думкою, якою вôнъ живе, — зъ його „случнымъ часомъ“, якимъ вôнъ себе тѣшить и береже за-для свого сына, або онука, — зъ його вдачами й невдачами, зъ його злигоднями й щасною долею“ (стор.

[1]) „Правда“. VII. 1874. — Подôбнѝ думки, тôлько яснѣйше сформулованѝ, высказавъ Мирный въ апострофѣ до музы („Збираниця зъ рідного поля“. Київ, 1886. „Замість передмови. До Музи).

441)... Та й въ загалѣ цѣла та статья є нѣбы-то причинокъ до біоґрафіѣ Мирного, тôлько-жь крôмъ розмовы єго зъ почтовыми машталѣрами не знаходимо тамъ иншихъ звѣстокъ, щó послужили-бъ до єго характеристики. Такъ отже поки-що треба намъ вдоволитись псевдонимомъ „Панасъ Мирный“, по-за-якъ и назвы фамиліѣ сего письменника годѣ намъ подати въ сѣмъ оглядѣ литературнôмъ.

Коли-жь не вôльно намъ бачити духового обличя письменника, щó жиє пôдъ кормигою сусѣдньои державы, то чей-же нѣхто намъ не заборонить подати поглядъ на єго словесни творы, котри въ психичныхъ студіяхъ уважають ся подекуды зеркаломъ вдачѣ самого-ж автора.

Словесни творы Панаса Мирного явились въ ось-якôмъ порядку хронольоґичнôмъ:

1. „Украина“. Вѣрши въ „Правдѣ“, V. 1872; стор. 209 — 210.

2. „Лихій попутавъ“. Оповѣданє въ „Правдѣ“, V. 1872; стор. 356 — 373; 410 — 422. Друге выданє въ „Збираници зъ рôдного поля“. Кіѣвъ, 1886; стор. 7 — 56. Въ сѣмъ другôмъ выданю надруковано по-переду ще вѣршь п. з. „Замѣсть передмовы. До музы.“

3. „Подорôжжя одъ Полтавы до Гадячого“ въ „Правдѣ“, VII. 1874; стор. 438 — 445; 464 — 471; 500 — 506; 544 — 549.

4. „Пяниця“. Повѣсть въ „Правдѣ“, VII. 1874; стор. 649 — 661; 689 — 702; 729 — 738; 777 — 780. Друге выданє въ „Збираници зъ рôдного поля“. Кіѣвъ, 1886; стор. 57 — 124.

5. „Лихи люде“ (Les malicieux). Повѣсть зъ выдання „Громада“. Женева, 1877.

6. „Хиба ревуть волы, якъ ясла повни?“ (Les chevaux se battent, quand il n'y a pas de foin dans le rate-

lier). Романъ зъ народного життя П. Мирного та І. Бѣлика. Женева, 1880.

7. „Повѣя“. Романъ зъ народного життя. Частина перша въ „Радѣ“, украинськôмъ альманаху на 1883. рôкъ; стор. 109 — 172. Частина друга въ тôмъ-же альманаху на 1884. рôкъ; стор. 41 — 122. (Нескôнчено.)

8. „Якъ ведеѣця, такъ и живетця“. Образки зъ життя въ „Радѣ“, украинськôмъ альманаху на 1884. рôкъ; стор. 135 — 198 (Нескôнчено).

9. „Перемудривъ“. Комедія въ пяти справахъ. Кіѣвъ, 1886.

10. „Ловы“. Оповѣданє въ „Ватрѣ“. Въ Стрыю, 1887; стор. 39—45.

11. „Казка про Правду та Кривду“ въ „Правдѣ“, 1889., (сѣчень, лютый, марець); стор. 233 — 254.

Зъ-помѣжь сихъ творôвъ выданѣ анонимно: 1. етнографична статья „Подорôжжя одъ Полтавы до Гадячого; 2. повѣсть „Лихѣ люде“. Иншѣ-жь творы пôдписано псевдонимомъ „Панасъ Мирный“.[1]) Хоча бо повѣсти „Лихій попутавъ“ и „Пяниця“ напечатано въ „Правдѣ“ безъ пôдпису псевдонима, то въ другôмъ выданю сихъ творôвъ названо ихъ авторомъ Панаса Мирного.

* * *

Свѣтъ литературный дôзнавъ ся про Панаса Мирного въперве въ 1872. р., коли въ „Правдѣ“ надруковано єго вѣршъ п. з. „Украинѣ“. Въ сѣмъ коротенькôмъ стихотворѣ зъявивъ вôнъ себе тямущимъ патріотомъ, щó щиро полюбивъ народнѣ святощѣ. Въ апострофѣ до Украины каже вôнъ, що любить сю свою неньку не тою любвою сына покôрного, щó радѣє до всього своєго, чи то добре, чи лихо то, а любить готово, — не горячимъ своимъ серцемъ, щó єго мати доглядала й любити й пращати въ самотѣ навчала,

[1]) Въ І. частинѣ „Рады“ автора „Повѣ“ названо І. Мирнымъ.

— а думкою кипучою, якъ синеє море, — безкраєю, якъ те небо широке й просторе, — безмѣрною, безвѣчною и примолодою, — радостями житя свого, душею живою... Вôдтакъ промовляє вôнъ ось-якъ до матери-Украины:

— Ты першая
Хорогву пôдняла
За святеє право въ свѣтѣ, —
На ворогôвъ встала,
За воленьку братôвъ меншихъ,
За правду, за вѣру!...

Въ кôнци-жь сеи апострофы поетъ бажає Украинѣ, щобъ на єи нивѣ зацвили ще й святѣ квѣты науки й любови.

Коли-жь Мирный высказавъ тутъ неначе свою національну програму, то въ апострофѣ „до Музы“[1]) проявивъ вôнъ думки просвѣтно-соціяльнѣ. Ось каже вôнъ про Музу, що она була провôдною зорьою въ непривѣтнôмъ єго житю, що чарувала єго своими чарôвными казками, коли вôнъ ще бувъ невеличкою дитиною, — що она вчила єго, якъ повинно людей тутъ любити. А якъ вôнъ хлопцемъ пôднявъ ся на ноги, то Муза знову на помôчь прийшла, зъ Кобзаремъ прилетѣла до него, кажучи: „Читай и учись!“ Опôсля Муза вôдкрыла єму „рôдну мову наболѣлого серця, тихій гомôнъ душѣ одинокои, — слезы, муки й страждання нелюдськее.“ Вôдтакъ каже поетъ про себе мѣжь иншимъ ось-що:

— Мы чесно свôй вѣкъ прожили,
Все найвыще носили въ души и найкраще грѣли у серци.
Нашѣ слезы гôркѣ перелили мы въ сумнѣ приповѣстки,
Нашѣ муки нелюдськѣ звязали изъ муками миру, —

---

[1]) „Збираниця з рідного поля“. Приповістки, оповідання і драматичні твори. І. Київ, 1886. — „Замість передмови. До Музи“.

Коли мы й помилялись въ чому, — помиляли ся чесно. За душею не скрыли нѣчого, про що думали й знали...

Коли-жь Мирный звязавъ свои муки нелюдськи изъ муками миру, то вже въ першôй повѣсти „Лихій попутавъ“ вказавъ вôнъ на гôрку сирôтску долю, на тяжкй невзгодины бѣднои дѣвчины, щó не найшовши захисту въ хатѣ свого дядька на селѣ, стала служити въ мѣстѣ, де занапащено єи дѣвочій таланъ. — Авторъ розказує про Варку Луценкову зъ Лазарôвки, щó зôставши малою вôдъ батька та матери, зросла у дядька, рôдного брата батька свого. Та не зазнала въ него добра, бо дядина була злюща-призлюща й орудовала своимъ чоловѣкомъ. Вôдтакъ бѣдна Варка „даремно робила на чужу сѣмью“, — служила якъ наймичка жидôвска. Пôшовъ ѣй уже вôсѣмнацятый рôкъ, а въ неи не було ще нѣчогôсѣнько, — доношувала тôлько дядинине рамя. Тому-то надумавшись покинула дядька й пôшла въ мѣсто наймативсь. Она зайшла до тои перепѣчайки, у якои давнѣйше неразъ заночовувала зъ дядькомъ и дядиною, коли они ѣздили на ярмарокъ. Звали ту перепѣчайку Мотрею. Була она вдова и тôлько й дитины у неи, щó чотырнайцятилѣтня дѣвчина Галя. Теперь Варка вже не дурно служила, бо хозяйка давала ѣй пятнайцять карбованцѣвъ на рôкъ и одежу. Мотря була якъ рôдна мати до Варки, та й Галя єѣ полюбила. Жилось отже Варцѣ весело, и робота не була тяжка, хиба на ярмарокъ, коли разôвъ по два треба було на день пекти хлѣбы. И подумала она собѣ, що „поки не знаєшь добра у свѣтѣ, то й лихо добромъ стає, а якъ погуляєшь хочь разъ на своѣй воли, та тодѣ вже нѣякимъ колачемъ не заманишь у неволю“ (стор. 15)[1]). Ажь ось ставъ до Варки лицятись гарный

[1]) „Збираниця...“

городяньскій парубокъ, щó служивъ у кравця. Звали єго Василемъ, — въ него не було нѣ роду, нѣ приплоду, якъ у Варки. Коли-жь Мотря побачила, що Варка неразъ за довго зъ парубками гуляє, то остерегала єѣ, щобъ не вѣрила „халамидникамъ“, кажучи: „Вôнъ зъ тобою и день и нôчь буде стояти, поки зъ ума не зведе, а тамъ и кине“ (стор. 28). Але Варка розсердилась, бо думала, що хозяйка дивить ся заздро на те, що бѣдный наймитъ ходить у празникôвôй одежи.

Варка вѣрила Василеви, — вже-жь вôнъ обѣцявъ, що въ осени зъ нею одружить ся. Мѣжь-тымъ выманювавъ вôнъ вôдъ Варки карбованцѣвъ и потай неи гулявъ собѣ за єи грошѣ. Трохи-перегодя побачила она, що Василь сидѣвъ пôдъ млыномъ зъ якимсь парубкомъ. Оба були пяни́-пяни́. Пôдôйшовши-жь тихо пôдъ млынъ почула Варка, що Василь хваливъ ся передъ тымъ парубкомъ своєю дѣвчиною. „Въ мене, братъ, дѣвчина, якъ зоря та ясна!“ озвавъ ся вôнъ, — „хочешь, перепродаю тобѣ!... Цѣлу весну, якъ одинъ часъ, проваландавъ ся я зъ нею. Нôчь у нôчь у неи — поки добивъ ся!...“ (стор. 32 — 33). Почувши таку мову нещасна Варка стала нишкомъ проклинати невѣрного Василя й свою долю. Отъ, и дослужила ся у людей! — отъ, и заробила добра на свою голову! Коли-жь Мотря про лихо Варки дôзналась, то сказала єй, що Василь пяниця, волоцюга, пройдисвѣтъ. И жила Варка пôдъ важкими та гôркими думками, поки не знайшла сына Ивася.

Незабаромъ вôдвѣдали свою небогу дядько та дядина й дорѣкали єй, що не слухала ихъ та що собѣ наробила такого лиха. Вôдтакъ дядина пôдмовила Мотрю, щобъ она розчитала Варку й порадила єй вертатись до дому. И отъ, Варка, выслуживши два роки въ перепѣчайки, вернулась справдѣ до дядины. Выйшовши зъ го-

рода, пригорнула она до лона свою дитину й прокляла те мѣсце, де ѥи молода доля занапастилась. Прийшла-жь она до дому въ лиху та нещасливу годину, коли пяный дядько лаявъ ся зъ дядиною. Вже-жь тогдѣ сказавъ дядько, що Варка принесла ѥму гостинець зъ мѣста, се-бъ-то „крикливцѣвъ“, а незабаромъ дядина гримала на неѣ, що ѥи дитина нѣкому не даѥ покою. Такожь дѣти дядины одно по другому коверзували зъ маленького Ивася и прозывали ѥго „проклятымъ байстрямъ“. Бѣдна-жь Варка въ роботѣ рукъ и нѡгъ не чула, спины не розгинала, а перегодомъ занедужала, що пролежала два тыжнѣ. Та не дали ѣй спокою дядько й дядина; — ба, дядько прийшовши разъ въ ночи пянымъ въ хату, назвавъ Варку сякою-такою, — волоцюгою, й казавъ ѣй, ити собѣ геть зъ хаты, щобъ не безчестила ѥго двору. Перебувши нѡчь у сусѣдки Марусѣ пѡшла Варка другого дня зъ дитиною до волости[1]), жалѣтись на дядька й дядину, що не хотѣли выдати нѣ одежѣ ѥи, нѣ чобѡтъ. Зъ того-жь села, де живъ дядько, було до волости зъ пятнацять верстѡвъ. Осѣнь стояла вже глибока, вѣтеръ вѣявъ холодный, а бѣдна Варка, тѡлько-що очунявши зъ недуги, ступала на силу. Та ще забула й хлѣба взяти. Перейшла верстѡвъ зъ десять, та хоче ся ѣсти, ажь шкура болить! Та й дитина, видно, голодна, бо въ-одно кричить и не втихаѥ.

Вже наближувала ся Варка до села, де була волость, ажь ось ѣй щось пѡдъ серцемъ запекло, запалало въ нѣмъ та й розлилось пекучимъ огнемъ по всему тѣлу. Вже она прийшла на греблю, вже вѡйшла на мѡстъ, та отъ, закрутилась ѥи голова, захитали ся ноги, — трохи-не впала она. Мерщѣй притулилась до боку мосту й стала

[1]) Волость — сѣльска управа. До волости належить кѡлька сѣлъ; — нею управляѥ старшина, щѡ стоить пѡдъ мировымъ посередникомъ.

вôдпочивати. Голову єи забили памороки, — вôдтакъ єѣ неначе щó осіяло. Ѣй здавалось, що се музика грає на єи весѣлю. Ось и Василь сидить коло неи, а она показує єму квѣточку-дитиночку. Подививъ ся вôнъ на дитя и протягає руки, щобъ єго подержати. Варка дає єму сына, и саме-тогдѣ непроглядна темнота крыє єи очи. Она впала и бôльшь нѣчого не памятала. Бѣдна мати очунялась уже въ тюрмѣ, куды єѣ всадили за те, що буцѣмъ дитину въ рѣчку вкинула. Держали єѣ цѣлый рôкъ, а потôмъ вôдправили ще въ манастырь, де она пôвъ-року поробила. Тутъ сказала ѣй игуменя: „Зробила ты грѣхъ тяжкій, якъ бы рôдного батька, або матѣрь на той свѣтъ звела. То тебе лихій попутавъ; то вôнъ на все зле й навѣвъ, и буде тебе ажь до сорока лѣтъ усе стерегти. Гляди! молись, одмолюй ся! одъ його тôлько молитвою и одôбѣшь ся, а бôльше нѣчимъ!“

И минуло Варцѣ й за сорокъ лѣтъ, а она все служить, на людей робить. А щó заробила? — щó на нѣй, — те й за нею! Хочь и молить ся, та, видно, єи молитва така, або-жь Господь єи не приймає.

Въ сѣмъ оповѣданю авторъ придержувавъ ся манєры Марка Вовчка, тôлько-жь писавъ вôнъ бôльшь реально, и зъображаючи типъ Варки Луценковои зладивъ такожь подекуды студію психольоґичну. Такъ отже звершенивъ вôнъ ту манєру такими прикметами, якѣ въ оповѣданяхъ Вовчковыхъ ще не проявляють ся. Идучи слѣдомъ за симъ своимъ прототипомъ авторъ вложивъ свою повѣсть въ уста Варки й намагавъ придержуватись щиро-сердечного й наивного оповѣданя сего письменника. Коли-жь картинки Вовчковѣ суть бôльше стереотипными, — коли они въ зъображеню крѣпацкои недолѣ вважають ся теперь подекуды здобуткомъ антикварскимъ, то се оповѣданє Мирного єѣ неначе такимъ образомъ, щó не такъ швидко

втратить природного свого кольориту й пластичнои характеристики сучасного побуту суспôльного.

Про се оповѣданє пише Борисъ Познаньскій въ „Кіевскôй Старинѣ“, що про долю Варки розказано по-майстерски до найменшихъ подробиць. По словамъ критика авторъ не пропустивъ нѣ однои прикметы въ характеристицѣ Варки й писавъ живо та реально пôсля пляну обдуманого.[1]) — Ширше оцѣнивъ се оповѣданє Б. Вôльхôвскій въ „Зорѣ“. Ось и єго слова: „Сюжетъ повѣсти зовсѣмъ простый и звычайный: дѣвчина-сирота йде въ наймы до мѣста, закохуєть ся у мѣйского парубка, котрый єѣ зводить и покидає; — сюжетъ такій не одного разу обробляли й нашй й россійскй письмовцѣ. Але-жь не вважаючи на се, вôдъ повѣсти не вôдôрвешь ся, поки єѣ не дочитаєшь, и духъ захоплює у читача, якъ передъ нимъ проходять повнй образности, пластичности, вѣрности житю и великого артизму смутнй картины нерадôсного житя дѣвчины-наймички. Въ повѣсти нема нѣ одного мѣсця, де була-бъ претенсія на ефектъ, — оповѣданє зъ устъ героинѣ повѣсти просте, навѣть скупе на всякй прикрасы, — немовь чуєшь тôльки щиру сповѣдь простои дѣвочои душѣ, а не читаєшь книжки. Але не вважаючи на сю простоту, образы, картины говорять самй за себе й говорять такъ, якъ не зможе загомонѣти нѣяка ефектнôсть, нѣякй штучнй прикрасы, сплетенй авторомъ. Зъ другого боку мы не знайдемо тутъ и тои сентиментальнои слезовитости, котра таки частенько трапляєть ся у Марка Вовчка, щó обôбравъ собѣ такій саме спосôбъ оповѣдань зъ устъ селянъ. Тутъ нема причепуренои рукою письмовця чулости черезъ-ладъ, тутъ — проста, безштучна оповѣдь, але-жь у ѣй далеко бôльшь чулости справжньои, котра

[1]) „Кіевская Старина“. XV. 1886; стор. 544 — 545.

выникає зъ самого стану оповѣданои речи, нѣжь тамъ, де ся чулôсть плыве зъ бажаня автора — неодмѣнно знайти єѣ. И черезъ те повѣсть Мирного робить вражѣне не картины й не фотоґрафіѣ зъ житя, а самого житя, котре хвилюєть ся, проходить передъ очима й вражає зъглибока. Одно хиба здалось намъ трохи немовь-бы самовôльнымъ, — се конець повѣсти, котрый трохи несподѣваный и выпадковый, хоча, звѣсно, єсть вповнѣ можливый. Але не вважаючи на се, твôръ робить вражѣне чогось чистого, якъ вода погожа, и гарного, якъ врода.“[1])

Такожь намъ выдає ся подѣя утопленя дитины трохи неимовѣрною, даґмá, що авторъ закрасивъ сю картинку сьяєвомъ романтизму. Вже-жь Варка оповѣдає, що черезъ тыждень пôсля того, якъ она злягла, въ ночи хотѣла свою дитину задушити (стор. 51). Въ дальшôй консеквенціи могло про-те легко статись, що бѣдна Варка, прогнана дядькомъ зъ хаты, въ одчаю душѣ кинула дитину въ воду. Але-жь авторови хотѣлось вказати на неправду людеку, по-за-якъ безневинна Варка, опустивши въ нестямѣ дитину зъ рукъ, опинила ся въ тюрмѣ й опôсля каралась ще въ манастырѣ за те, що буцѣмъ-то дитину въ рѣчку вкинула. Хочь отже кôнець оповѣданя є чимало сензаційный, то все-жь сумнѣваємо ся, чи та романтична подѣя на мостѣ вôдповѣдала-бъ реальнôй дѣйстности. — Опроче легко запримѣтити, що характеристика перепѣчайки Мотрѣ є трохи блѣда, та що ѳи дочка Галя въ сѣмъ оповѣданю є особою злишньою.

Психольоґичною студією вважає ся оповѣданє „Пяниця“. Ось и змѣстъ сего твору: Въ козачôмъ селѣ Недогаркахъ живъ панъ, Микита Ивановичь Ливадный зъ жôнкою Мариною Костянтинôвною. Були у нихъ три сыны,

---

[1]) „Зоря“. VII. 1886; стор. 290—291.

— старшій вмеръ, а середульшій „осѣвшись на теплому мѣсци, панувавъ собѣ“. Тому-то бажавъ батько вывести въ люде такожь менчого сына Ивася. Сей бувъ зъ-малечку болѣзный та хирый, и про-те вôддали єго въ школу на одинацятому роцѣ. Зъ-першу вчивъ ся дуже погано, а на чотырнацятому роцѣ мовь переродивъ ся: почавъ учитись краще всѣхъ, та ще до того бувъ тихій и привѣтливый, однаково любязный и вчителямъ и товариству. Скôнчивъ вôнъ школу сѣмнацятого року й вôдтакъ деякій вчителѣ раяли єму йти далѣ — въ ґимназію, въ университетъ. И вôнъ бувъ не вôдъ того. Єму подобала ся наука, тиха та щира праця надъ нею. Вôнъ любувавъ ся въ мрѣяхъ, и вôдтакъ здавалось єму, що ось єго духъ лѣтає по свѣту й все бачить, все озирає, чує людскій розмовы, спôрки, згоды, — що однымъ вôнъ засылає свою дяку, другимъ шле проклоны... Одначе, не довго тѣшивъ ся вôнъ рожевыми надѣями: житє круто повернуло єго на иншу путь. Батько бо, выкохавшись у чиновныхъ звычаяхъ, нѣчого кращого не бажавъ у свѣтѣ, якъ бачити своихъ дѣтей такими-жь чиновниками, якъ и вôнъ самъ. Коли-жь почувъ вôдъ Ивася про єго жаданя, то обôзвавъ ихъ дурницею-нѣкчемницею й добре вылаявъ сына, щобъ и думокъ такихъ не мавъ у головѣ. Опôсля написавъ у мѣсто до знайомого секретаря, чи не можна-бъ принятн сына пôдъ єго протекцію. Секретарь, якъ давный товаришъ Микиты Ивановича, близько принявъ те прохане до свого серця и ставъ пѣклуватись долею хирлявого Ивася. Але-жь списуване бумагъ зовсѣмъ не вдовôльняло молодои жаги Ивасевого розуму, збудженого шкôльною наукою. Вôнъ сумувавъ и туживъ за школою та за шкôльнымъ своимъ товариствомъ. Не знаходячи втѣхи на службѣ вôнъ почавъ шукати єи по-за нею, на кватирѣ, де вôнъ живъ своими думками й мрѣями. Трохи-перегодомъ вôнъ

добувъ скрипки й самъ навчивъ ся грати. Слабый тѣломъ, боязкій норовомъ вонъ выявивъ велику силу въ грѣ й корився нею самій запеклій душѣ, закаменѣлій серця. Хочь отже товаришѣ по службѣ прозвали Ивана Микитовича „зѣньскимъ щенямъ“, хочь старшій зъ него глузували, то ставъ вонъ потрѣбнымъ чоловѣкомъ при кождому бенкетѣ, при кождій гулянцѣ, — вонъ ставъ дивовижею, турботнею всѣхъ панянокъ, котрі бажали то симъ, то тымъ догодити любому скрипачеви. Але Иванъ Микитовичь не злюбивъ тыхъ бенкетовъ, не злюбивъ товаришѣвъ и старшихъ: они що-дня приносили тугу та жаль до єго серця, только кололи єго горкими глуздами та посмѣхами, — нѣхто єго не поддержувавъ, нѣхто не хотѣвъ пораяти нѣчого, хоча всѣ въ часы гулянки й хвалили єго гру.

Иванъ Микитовичь стоявъ на кватирѣ у мѣщанки Настѣ Барабашихи, що торгували въ лѣтѣ розными овощами, а зимою солоною рыбою та насѣнємъ. Она вела безпутне житє, — пила, и вотакъ єи дочка Наталя жила по своѣй воли. Зъ Иваномъ Наталя держала себе просто, якъ дѣвчина зъ парубкомъ: жартувала зъ нимъ, грала ся. Дивуючись, якій вонъ боязкій та несмѣлый, она перша зачѣпала єго; — задивляючись на єго сумну постать, болѣзне обличє — она хотѣла розгадати й розогнати той сумъ. Такъ отже обоє були радій, якъ зойшлись до купы: тогдѣ они спорили, жартували, борюкались. Иногдѣ просила Ивана Наталя, щобъ заграв що-небудь. Вонъ вволявъ єи волю й тогдѣ було примѣтно по личку єи, якъ та гра вражала глубоко єи серце. Незабаромъ ставъ Иванъ учити Наталю читати. Она выявляла цѣкавость и дотепность. Уже большу половину азбуки пройшли, доходили вже до ы. — „Єры, яры?“ запытала Наталя; — „якій яры? Ти, що глины зъ ихъ беруть? — Се ти яры, що

у глинищахъ весняна вода повыкручувала! — глибокѝ! такѝ глибокѝ!“ сумно якось замовила дѣвчина.

Та отъ, той тихій рай занапастивъ ся, коли Ивана навѣдавъ старшій єго братъ Петро. Вôнъ приѣхавъ до суду по дѣлу: розказувавъ брату, що женихавъ ся зъ богатою помѣщицею Красовскою, щó була вдовою. Коли-жь она тяжко занедужала, то намовивъ єѣ, щобъ єму дала вексель на 20.000. Одержавши той вексель, Петро вôдъѣхавъ, а Красовска вмерла щось на третій день. Вôдтакъ єи сынъ дôзнавшись, що Петро Ливадный домагає ся грошей, розпочавъ тяганину про вексель, але справникъ заступивъ ся за Петра. — Иванъ мовчки слухавъ и сумно поглядавъ на брата. — „Не вже вôнъ братъ мôй?“ мелькало у него въ думцѣ, и ажь морозъ пробѣгавъ у него по-за спиною. И той-то гульвѣса вподобавъ собѣ Наталю: вже того дня, якъ приѣхавъ, ставъ до неи лицятись. Бѣдный Иванъ прийшовши изъ службы до дому, побачивъ, що Наталя сидѣла на колѣнахъ у брата, котрый пускавъ єй бѣсикôвъ. И такъ Петро сполохнувъ тихе щастє свого брата, — привѣзъ зъ собою тугу та горе. Иванъ сумувавъ, що вдавъ ся такій нещасливый. Ось живъ вôнъ у сѣй кватирѣ бôльше нѣжь три роки й не змôгъ привернути Наталѣ до себе, — тогдѣ, якъ Петро всего день, — и она вже обнимала й цѣлувала єго...

Черезъ тыждень, скôнчивши своє дѣло, поѣхавъ Петро Микитовичь, а тымъ часомъ сусѣды понесли на Наталю недобру славу. Коли про се дôзнавъ ся Иванъ вôдъ єи матери, то ходивъ мовь зачумленый. Ажь ось вôдôбравъ вôнъ листъ вôдъ брата. Петро писавъ, що дѣло єго нôшло, якъ по маслу; просивъ вôдтакъ Ивана, щобъ кидавъ службу й приѣхавъ до него зъ Наталею — „Скажи!“ писавъ Петро, „коли приѣде, панiєю заживе! Коли-бъ ты знавъ, брате, якъ вона сподобала ся минѣ! Якъ щиро

пригортає, горяче цѣлує!“ Иванъ не скôнчивъ читати листа. Голова въ него закрутилась, въ очахъ заходили кружала, въ ухахъ забило у дзвоны. Якъ на смерть обреченый вставъ вôнъ зъ-за стола, за котрымъ на службѣ сидѣвъ та писавъ, — вхопивъ чужу шапку й прямо потелѣпавъ ся до дому, несучи листъ у рукахъ, якъ своє лихо. На кватирѣ писавъ вôнъ до брата листъ, выявляючи мѣжь иншими ось-якî докоры: „Є на свѣтѣ люде, щó дивлятця на життя, якъ на черѣдку святокъ — гулянокъ... Имъ нѣколи й на думки не зôйде людське лихо, слезы, нужда та безталання... И такимъ людямъ завжде везе, завжде удача. За молоду гуляють, на старôсть багатѣють, каютця... А тî безталаннî, щó вôддали имъ своє добро? Тî — або зъ голоду пухнуть, або пôдъ землею тлѣють, зарытî, якъ небудь, не оплаканî, а облаянî... Отакій ты, брате! У тебе тôлько й думки, щó про гулянки... Ты приѣхавъ до мене й квѣточку рожеву, щó розпускала ся у закинутому городѣ, немилосердно зôрвавъ и кинувъ на поталу лихимъ людямъ!... Нехристе! людоѣде!... Зъ тихого куточку мого щастя ты хочешь вытягти мене у роскôшнî палаты, добути зрадою, — облити мене роскошами, выдавлеными зъ людськихъ слѣзъ та крови! Знай же, що сему нѣколи не бути! Не заманишь ты мене, якъ и ѣѣ до себе нѣколи-нѣколи!“ (стор. 109 — 112).[1])

Опôсля пытавъ ся Иванъ Наталѣ: „Було щó мѣжь вами? Кажѣть! було?“ — А коли Наталя стала плакати-рыдати, то добряга Иванъ пытавъ ся ѣи, чи пôшла-бъ она за него за-мужь. Але Наталя, припадаючи до Ивана и цѣлуючи єго, вôдповѣла, що не пôде нѣ за него, нѣ за кого; — она втеряла своє щастє и про-те не хоче завя-

[1]) „Збиранця з рідного поля“. I.

зувати очей и другимъ. — Саме-тогдѣ Барабашиха вôдхилила двери й стрыбнувши въ хату стала кричати, зовучи дочку сучкою, безстыдницею, срамотницею зъ-за того, що паничамъ на шию вѣшає ся. Потôмъ вхопивши Наталю за косы почала єѣ бити, а якъ Иванъ кинувъ ся розбороняти, то мати потягла дочку за косы у свою хату, де єѣ зновъ била-побивала...

Бѣдный Иванъ три днѣ не выходивъ зъ хаты, нѣ допускавъ до себе нѣкого. Коли Барабашиха намагала силою вôдчинити двери, то на порозѣ стоявъ Иванъ и хитавъ ся. На долôвцѣ й по столу валяли ся порожнѝ пляшки, — зъ хаты несло горѣлкою. Иванъ Микитовичъ почавъ пити. Того-жь листу не пôславъ вôнъ до брата: зôбгавъ єго й кинувъ пôдъ лôжко. — На службѣ терпѣли єго якійсь часъ, а вôдтакъ прогнали. Пріѣздили батько-мати, щобъ взяти єго до дому, та вôнъ не захотѣвъ, а коли до него пристали, то вôнъ въ одну нôчь зникъ кудысь, взявши зъ собою одну тôлько скрипку. Вôдтакъ батько-мати побивались за нимъ до самои смерти. Вмираючи передали они своє майно Петрови, котрый оженивъ ся зъ богачкою й заживъ великимъ паномъ.

Опôсля уплыло багато часу. Горопаха Иванъ тынявъ ся довго по свѣту, поки прибивъ ся у ґубернію, де знову ставъ на службу. Хочь и знали всѣ єго порокъ, то держали єго на службѣ, якъ старого чоловѣка, та ще й скрипача, котрый пяну кумпанію часто тѣшивъ своєю игрою. Отже разъ гуляли паничѣ-чиновники въ гостинници, а найбôльшь всего вязли до пяненького Ливадного: одинъ высоченный и чôрнявый паничь ухопивъ єго за вязы, такъ що той ажь посинѣвъ, а якійсь молоденькій чиновникъ стрыбнувъ єму на спину, зъ-за чого старенькій упавъ до долу. Вôдтакъ чорнявый паничь заявивъ товаришамъ, що та стара собака не пише *єры*, тому-що вчивъ дѣвчину

грамоты й єры прорыло яры. Смѣхъ и регôтъ знявъ ся тогдѣ несамовитый. Ажь ось пяне чиновництво посѣдало на возы, котрî мовь навѣженî несли ся зъ горы. Одна-жь изъ брыкъ круто повернула на бôкъ, — и всѣ плюснули въ калюжу. Де-хто вставъ, де-хто метушивъ ся въ болотѣ. Тôлько старенькій Иванъ Ливадный лежавъ, пôдгорнувши голову пôдъ себе й вхопившись рукою за вязы стогнавъ. Паничѣ кинулись до него, вхопили, пôдвели, але вôнъ не мôгъ держати головы прямо, — укрученî були вязы. Єго вôдвезли у шпиталь, де вôнъ третього дня й Богови душу вôддавъ. — Нѣ одна слеза не впала на єго могилу на чужôй чужинѣ. Тôлько Наталя кождого свята й недѣлѣ подавала въ церквѣ на частку за раба божого Ивана. Єи мати вмерла, а она розпила ся, розволочила ся...

Про „Пяницю“ запримѣтивъ Борисъ Познаньскій въ „Кіевскôй Старинѣ“, що гôрка повѣсть розбитого й занапащеного житя розказана авторомъ зъ великимъ талантомъ. По думцѣ критика є се вже объєктивне оповѣданє, въ котрôмъ авторъ проявивъ хистъ художницкій.[1]) А вже-жь по нашôй думцѣ сей твôръ не є объєктивнымъ оповѣданємъ, а радше вдатнымъ психичнымъ романомъ. Объєктивнымъ назвавъ Познаньскій се оповѣданє мабуть зъ поглядомъ на повѣсть „Лихій попутавъ“, де Варка Луценкова розказує сама про гôрку свою долю. Хоча-жь Иванъ являє ся въ тôмъ оповѣданю сентиментальнымъ страдальцемъ, то все-жь єго поглядъ на правду й кривду є неначе зеркаломъ справжньои дѣйстности. Авторъ пишучи сей психичный романъ умѣвъ у своємъ творѣ сентиментальный напрямъ литературный погодити зъ напрямомъ реальнымъ, бо вже-жь Наталя й єи мати явля-

[1]) „Кіевская Старина“. Томъ XV. 1886; стор. 545—546.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 36163

ють ся типами реальными, ба й въ зъображеню Ивана Ливадного не добачаємо сентиментальности вôдъ того часу, якъ вôнъ дôзнавъ ся про моральный упадокъ Наталѣ. — Вôдтакъ годить ся спôмнути про поглядъ Б. Вôльхôвского на се оповѣданє; „Повѣсть Пяниця“, пише сей критикъ, — „се исторія чоловѣка зъ поетичною душею, зъ ясными почуваннями, але-жь кволого, нестôйного духомъ и черезъ те задавленого житємъ... Пôдъ вплывомъ тяжкого лиха вôнъ почавъ піячити. Дуже шкода, що Мирный проминувъ и не намалювавъ у повѣсти картину моральнои борнѣ й перелому въ души бѣдолашньои людины; — се робить таке вражѣнє, немовь въ оповѣданю чогось нестає.“[1]) — Але-жь по нашôй думцѣ авторъ не потребувавъ зъображати просторого психичного процесу зъ того часу, коли Иванъ Ливадный у своихъ тяжкихъ злидняхъ ставъ піячити. Ба, намъ здає ся, що моральна борня въ души Ивана Ливадного й не могла довго вôдбуватись, тому-що великî проломы й катастрофы въ житю являють ся нежданно, а не пôсля довшои рефлєксіѣ, або пôсля тяжкои борнѣ въ души нещасного страдальця. — Вôдтакъ пише Вôльхôвскій ось-що про литературну стôйнôсть сего оповѣданя: „Характеры самого Ивана Микитовича й Наталѣ найкращî въ оповѣданю, и такъ и вырѣзують ся передъ читачемъ. Гарно обмальованый и братъ Ивана Микитовича, — джунджуристый панокъ, котрый зъ одного боку граєть ся зъ дѣвчатами для власнои втѣхи й кидає ихъ зганьблеными, а зъ другого стає полюбовникомъ удовы, щобъ вымантачити у неи навѣть въ часъ єи смерти грошѣ. Загаломъ зъ погляду обмальованя характерôвъ можна сказати, що у Мирного въ обохъ оповѣданяхъ („Лихій попутавъ“ и „Пяниця“) нема постатей

[1]) „Зоря“, VII. 1886; стор. 291.

тôльки для декорацій; всѣ єго фиґуры — живй люде, и навѣть найнезначнѣйшй зъ нихъ выступають зъ своєю власною вдачею".[1]) — Вкôнци можна тутъ се запримѣтити, що Кониського „Музика Павло Дортусъ" своєю сентиментально-музикальною вдачею пригадує Ивана Ливадного, котрый въ психичнôмъ змаганю може подекуды вважатись прототипомъ того страдальця въ повѣсти Кониського.[2])

* * *

Уже въ попереднихъ двохъ повѣстяхъ Мирный выявивъ себе великимъ фильантропомъ супроти людскои недолѣ й кривды. Одначе тй недоладнй суспôльнй вôдносины истнували на Украинѣ вôдъ давныхъ давенъ, бувши наслѣдкомъ невзгодинъ въ людскôмъ житю. А вже-жь въ повѣсти „Лихй люде" доторкнувъ ся авторъ сучасного пытаня економичного, яке пôдносять найпаче тй люде, щó ихъ зовуть соціялистами. Головнымъ страдальцемъ въ сѣй повѣсти є Петро Хведоровичь Телепень, щó за свои либеральнй думки й людянй змаганя попавъ ся въ тюрму. Сидячи въ сѣй страшнôй схованцѣ, де „царювало зло", Петро видѣвъ у своѣй уявѣ всѣ важнѣйшй картинки зъ житя свого вôдъ дитячихъ лѣтъ ажь до того часу, коли занапащено єго долю. Єму привидѣлась добра мати, щó выряжала свого Петруся до школы. Хлопчикъ сказавъ тогдѣ матери, що буде вчитись, а якъ вывчить ся, то стане батькови въ службѣ помагати. Вôдтакъ зъявивъ ся Петрови привидъ школы й першои науки, а тамъ далѣ привидъ кватиры, де вôнъ живъ зъ Жукомъ, изъ Шестѣрнымъ и зъ бурсакомъ Гришею Попенкомъ. Телепень пригадавъ собѣ, якъ вôнъ бувъ неду-

[1]) ibid.

[2]) Про повѣсть „Музика Павло Дортусъ" гляди „Исторію литературы рускои", Ш. 1; стор. 488—490.

жимъ, та якъ Шестѣрный чѣпавъ ся єго, кажучи, що вонъ притворяє ся слабымъ. Але Жукъ боронивъ Петруся водъ такои напасти, бувши щирымъ єго товаришемъ. Коли-жь Жукъ бувъ тямущій молодикъ, то Попенко й Шестѣрный проявляли вдачу гидку. Попенко любивъ красти й бувъ не-абы-якій прожора, а Шестѣрный лащивъ ся до надзирателя й донѣсъ єму, що Жукъ курить люльку. — Опосля пригадавъ собѣ Телепень въ тюрмѣ розмову Жука зъ Попенкомъ. Коли Жукъ натякнувъ сему бурсакови на теє, що вонъ будучи попомъ стане близько до народу, и коли єму радивъ, щобъ тогдѣ завѣвъ школу и вчивъ людей уму-розуму, — то водповѣвъ Попенко: „Ту-у-ды! Ради чого я буду це все робити? Що воно минѣ хлѣба дасть? грошей дасть? Мужикъ ще поки темный, то й у Бога вѣрує, — а вывчить ся, вонъ и церкву твою забуде, и про батюшку — поминай, якъ звали! Прийдеть ся йому коли не зъ голоду здыхати, то надъ сухаремъ давити ся!“ (стор. 43)[1]) Опосля сказавъ Жукъ Шестѣрному, що краще-бъ було на свѣтѣ, якъ бы були всѣ ровнѣ... „Я кажу только“, мовивъ Жукъ дальше, „що громадѣ нѣчого водъ старшихъ добра ждати! Коли сама вона не придбає, то даремнѣ ѣи надѣѣ!... По мойому, всякій, хто хочь трохи выще ставъ одъ сѣрои массы народу, — не лѣзь у паны, не высысай зъ народу крови, а воддай йому й те, що черезъ народъ придбавъ!“... (стор. 44). Але Шестѣрному не сподобалась така проповѣдь Жука,— єму забаглось полѣсти въ управителѣ й пойти высоко въ гору.

И зновъ бачивъ Телепень въ тюрмѣ нову ману. Стоявъ цѣлый зборъ ученикивъ, учителѣвъ, инспекторъ, директоръ. На столѣ лежала та сама книжка, котру часто

[1]) „Лихі льуде.“ Повість з виданьньа „Громади“. Женева, 1877.

читавъ Петрови Жукъ, и котру въ него взявъ бувъ надзиратель... Жука прогнали зъ ґимназіѣ. Не було єму доступу въ университетъ, — вôнъ пôшовъ мѣжь народъ. — Коли-жь Петро скôнчивъ ґимназію, то ѣдучи до дому побачивъ вôнъ розлогѝ нивы жита й иншого збôжа. И дôзнавшись вôдъ вôзника, що се ґрапове поле, подумавъ вôнъ собѣ ось-що: „Чи ґрапъ то його оброблює? чи копаютъ ся його бѣлѝ руки у сѣй чорнôй земли?“ — „Нѣ! ґрапъ у столици гуляє“... (стор. 49).

Дома заявивъ Петро батькови, що хоче перейти въ университетъ, але мати сказала єму, що теперь небезпечно по тыхъ „неверситетахъ“, — що зъ ученыхъ усе лихо буває. Она натякнула про Шестѣрного й про Жука: Шестѣрный учить ся въ столици, и, якъ кажуть, черезъ рôкъ буде великимъ паномъ, а Жукъ пôшовъ десь на заробôтки... Коли-жь Петро пôсля вакацій збиравъ ся ѣхати до Кієва, то мати наказувала єго, щобъ стерѣгъ себе, не дававъ ся въ руки „лихимъ людямъ“, котрыхъ теперь стôлько розвело ся, що хотять въ достачахъ усѣхъ зрôвняти, що зрѣкають ся свого добра, свого роду, и йдуть на неминучу погибѣль“ (стор. 52).

Въ Кієвѣ товариство обгорнуло Петра, якъ доброго товариша, — привитало, якъ свого небезталанного писаку. Оно-жь сказало Петрови, що вôнъ малює тôлько своихъ хлѣборобôвъ та орачѣвъ, — порадило єму про-те, подивитись на рыбалокъ та на иншихъ робочихъ людей. И отъ, другого дня пôшли товаришѣ до рыбалокъ, мѣжь котрыми зустрѣлись зъ Жукомъ. Вôнъ не жахавъ ся тяжкои роботы: косивъ по Катеринославскихъ степахъ, нагружавъ судна на Днѣпряньскому лиманѣ, бувавъ по всякихъ фабрикахъ, поки опинивъ ся ось-тутъ мѣжь рыбалками. Та трудне-жь було житє рыбалокъ! Погибли давнѝ рыбальскѝ громады, а коли було сказано, щобъ

рыбалки платили за воду, то чи-мало зъ нихъ вмирало зъ голоду. Жукови сказавъ вôдтакъ Петро, що хоче стати писателемъ, що обертаѣ людскѝ очи на страшнѝ картины нужды та горя. Та не годивъ ся радикалъ Жукъ зъ такою гуманною думкою Петра; вôнъ попрѣкнувъ свого товариша, що такимъ благимъ окомъ та добрымъ серцемъ поглядаѣ на дѣла сего миру. Жукъ не хотѣвъ дожидати того, щó черезъ вѣкъ буде, — вôнъ хотѣвъ швидкого порѣшеня сучасного економичного пытаня. Опôсля Петро часто ходивъ до Жука въ гостѣ, — приходивъ и Жукъ до него. Петро писавъ страшну драму рыбальского голоду, а Жукъ робивъ на неѣ и свои закиды, зъ-за чого Петро бувъ за нихъ вдячный Жукови. Живѝ люде, живѝ ихъ муки заставили й самого Жука здивуватись не-абы-якому таланови Петровому. Та отъ, на послѣднѝ свои каникулы (вакаціѣ) зупинивъ ся Петро въ мѣстѣ Н. въ тюрмѣ.

Зчезла вся мана й зъ грюкомъ та зыкомъ розчинились тюремнѝ двери. Въ хату вступило два чоловѣка: одинъ воѥнный, а другій молодый чиновникъ. Се бувъ Шестѣрный, щó ставъ правовѣдомъ. Вôнъ прийшовъ допытувати колишнього товариша „по этому дѣлу, по которому ему пришлось съ нимъ въ такомъ печальномъ мѣстѣ встрѣтить ся.“ Але Петро лѣгъ на кровати й не хотѣвъ нѣчого сказати...

Коли Петро сидѣвъ въ тюрмѣ, то приѣхала стара мати, побачити нещасного сына. Та не хотѣвъ пустити ѥѣ смотритель въ тюрму: сказавъ ѣй, що опôзнила ся, бо прийомъ тôлько до обѣду буваѥ. Смотритель велѣвъ ѣй, выхлопотати „разрѣшеніе“ у полковника. Але хочь бѣдна мати дôстала бумагу, що можна видѣти ся зъ сыномъ, то часовый не хотѣвъ ѥѣ пустити, бо було вже пôзно. — „Не пôду-жь я вôдъ тебе, лихе мѣсце, щó скрыло мого сына!“ плачучи промовила сама собѣ мати. „Буду я тутъ

цѣлу нôчь бѣлого свѣта выглядати, — того нещасливого часу дожидати, коли побачу тебе, мôй сыну, моя єдина дитино!“ (стор. 72). Потôмъ пôшла она до свого вôзка. Та не чувъ й не бачивъ нѣчого того Петро. Середъ темнои хмары чорныхъ думокъ почувавъ ся єму крикъ и лементъ голодныхъ, холодныхъ людей... Въ головѣ єго все пôшло колесомъ, наче пôсля чаду та дыму... „Хочь неприступнй, чорнй муры приняли „бродягъ“ у свôй захистъ, — хочь пропали паростки, та не пропавъ корѣнь!“ Петрови мовь-то снилось, що настане часъ, и выростуть новй паростки, — выростуть и вразять... Вôдтакъ думка єго забѣгла впередъ: вôнъ бачивъ веселыхъ людей, у котрыхъ було поле родюче й будынки веселй, „бо вже-жь сонце свѣтить нарôвно для всѣхъ, бо и для всѣхъ земля родить“...

Рано впустили сердешну матѣрь до смотрителя. Вôнъ велѣвъ привести Телепня. — „Сыну мôй! дитино моя!“ скрикнула мати углядѣвши сына й кинулась до него. Але Петро выявивъ себе въ мовѣ божевôльнымъ. Вôнъ сказавъ, що були въ него хорошй думки, широкй надѣ, та ихъ теперь нема! Нещасный сынъ не пôзнавъ матери та промовивъ: „Вона въ мене добра, учила любити. Я послухавъ, а теперь караю ся за те!“ (стор. 78). — Не здержало старе материне серце: упило ся сыновымъ горемъ, и якъ снôпъ повалила ся она до долу... Петро-жь, ускочивши у свою хату, заразъ кинувъ ся на постѣль. Вôнъ увесь тремтѣвъ, якъ у трясци. Ажь ось изъ сусѣдньои комнаты зъ-за стѣны выразно доносивъ ся чійсь важкій, журливый спѣвъ. Петро зъ-разу пôзнавъ и той голосъ и ту пѣсню. — „Товаришу щирый!“ крикнувъ Петро. „И якимъ тебе побытомъ сюды занесло?!... Ты кажешь, поѣдемо гуляти по Днѣпру? Добре, поѣдемо!“... Петро схопивъ ся, забѣгавъ по хатѣ й озвавъ

ся: „Поѣдемо, поѣдемо! Тôлько отъ-же: теперь Днѣпро такій сердитый! а въ тебе човенъ хисткій! Одначе не бѣда! Я привяжу себе, щобъ не хитатись!“... Петро кинувъ ся до постелѣ, ухопивъ простирало въ руки, розкроивъ єго въ-подовжь и выдеръ стяжку за-вширшки въ долоню. Потôмъ закинувъ стяжку за стовпчикъ кровати — й повѣсивъ ся, падаючи на колѣна... Кривоногій сторожь тюремный самъ єго й ховавъ и поминавъ. — Въ ночи того дня на майданѣ биля церквы йшовъ тюремный батюшка Григорій Попенко зъ трьома товаришами, записными картежниками. Попенко розказувавъ, що колишнй шкôльнй єго товаришѣ пôймались у тюрму. „Одного позавчора зловили й веселый — знай спѣває,“ говоривъ вôнъ шуткуючи. „А другій два днѣ якъ повѣсивъ ся. Дурный! Коли вже наважився ся вмирати, то такъ бы й вмиравъ! Отъ бы и менѣ перепало рублѣвъ зо три за похоронъ. Було-бъ на пулечку!“...

Бѣдна-жь мати Телепнева горювала дома разомъ зъ батькомъ (котрого скинули зъ мѣста) по свому безталанному Петрусеви. Сумуючи, шептали они таємно собѣ: „Лихй люде!... лихй люде!“ А мѣжь-тымъ товаришь прокурора, Шестѣрный, сидѣвъ у пышнôй, роскôшнôй хатѣ и розбираючи Телепневй бумаги, писавъ. Коли на акій часъ вôдрывавъ ся вôнъ вôдъ писаня, щобъ передохнути, то передъ єго очима носились ордены, высше мѣсце — й усмѣхалась чудовна постать богачки-жôнки... А въ тюрмѣ одно тужила, одно голосила сумна Жукова пѣсня...

Сю повѣсть написавъ авторъ пôсля пляну добре обдуманого. Про житє Петра Телепня до того часу, коли єго всадили въ тюрму, довѣдуємо ся зъ тыхъ образôвъ, котрй пересувались передъ єго душею въ тôй страшнôй схованцѣ. Правда, що тй образы вытворювали ся въ горячковôй уявѣ страдальця, и що про-те деякй зъ нихъ

мусять бути неясні, або тôлько въ головныхъ начеркахъ нарисованї; — все-жь таки ефектъ, якій выкликує ся такимъ писанємъ, є справдѣ великій, и вôдтакъ дальше оповѣданє про долю Петра та єго матери навязує ся зовсѣмъ складно до попереднього фантастичного писаня. Хоча-жь авторъ хотѣвъ поставити Петра Телепня головною особою въ сѣй повѣсти, то все-жь побôчь дѣяльнои своєи матери являє ся вôнъ типомъ пассивнымъ, справдѣшнимъ мрѣйникомъ, котрого тямущій и енерґичный Жукъ нахилявъ до яснѣйшихъ думокъ про пытанє соціяльне. Такъ отже репрезентантами „лихихъ людей“ уважають ся тутъ Петро Телепень и Жукъ, супроти котрыхъ поставивъ авторъ Шестѣрного й Попенка, людей гидкои наживы. Вже мати Петрова наказувала свого сына, коли бувъ студентомъ, щобъ стерѣгъ себе, не даввъ ся въ руки „лихимъ людямъ“, щó хотять въ достачахъ усѣхъ зрôвняти, щó зрѣкають ся свого добра, свого роду, и йдуть на неминучу погибѣль. И не догадувалась бѣдна мати, що й єи сынъ за-для невôдрадныхъ вôдносинъ въ суспôльности попаде ся мѣжь небезпечныхъ людей, котрыхъ такі Шестѣрні й Попенки звали „лихими“. Такъ отже доторкнувъ ся Мирный въ сѣмъ своѣмъ творѣ болючои раны въ сучаснôй суспôльности, одначе не показавъ ще грозы єи въ реальнôй дѣйстности.

* * *

Колн-жь въ сѣй повѣсти авторъ зъобразивъ лихихъ людей бôльшь изъ боку теоретичного, то въ типѣ Чипки Варениченка змалювавъ вôнъ репрезентанта тыхъ людей уже зъ боку практичного. Той-то Чипка є головнымъ дѣячемъ въ романѣ зъ народнього житя „Хиба ревуть волы, якъ ясла повні?“ Ось и змѣстъ сего сензаційного романа:

Въ селѣ Пѣскахъ жила бѣдна вдова Оришка Жучиха зъ дочкою Мотрею. Въ се село прийшовъ пройдисвѣтъ, щó прозвавъ себе Остапомъ Хрущемъ. Вôнъ выявивъ себе въ волости небожемъ Окуня й сказавъ, що лѣтъ може пятьнацять, якъ пôшовъ на Дôнъ. Вôнъ просивъ ся въ Пѣщаньску громаду, а коли єго приняли, то послуживши въ гóродѣ у жида, за рôкъ купивъ ґрунтъ и хату на-край села й вôдтакъ оженивъ ся зъ Мотрею, дочкою вдовицѣ Оришки. Але-жь вôнъ бувъ двужонъ, бо въ Донщинѣ кинувъ жôнку й троє дѣтей та й опинивъ ся въ Пѣскахъ. Въ Донщинѣ прозывавъ ся вôнъ Притыкою. Але се не бувъ нѣ Хрущь, нѣ Притыка, а Иванъ Вареникъ, колишній крепакъ пана польского въ Пѣскахъ. Въ сѣмъ-то селѣ панъ Василь Семеновичь бувъ вподобавъ собѣ дѣвчину Уляну, щó служила въ єго дворѣ й трохизъ-годомъ казавъ ѣй ити за мужь за свого лакея Петра Вареника. Вôдтакъ черезъ три мѣсяцѣ вродивъ ся Петрови сынъ Иванъ. Опôсля-жь той панъ хотѣвъ Улянѣ ласку зробити, и якъ Иванъ пôдрôсъ, приставивъ єго до свого сына. Але лакейчукъ не стерпѣвъ, щобъ паничь надъ нимъ глузувавъ ся, и разъ вдаривъ єго по пицѣ. Тому-то по приказу пана лакеѣ выбили Ивана на стайнѣ, що не мôгъ нѣ лягти, нѣ сѣсти. Тогдѣ єму вже й нѣкому було пожалѣти ся, бо батько въ винницѣ скипѣвъ въ казанѣ, а мати вмерла зъ холєры. Коли вôдтакъ кучеръ двôрскій Шамрай мандрувавъ, то й Иванъ потягъ за нимъ ажь у Донщину. Зъ ними поплентавъ ся на Дôнъ такожь небôжь Окуня Хрущь, козачій сынъ, и перегодомъ умеръ тамъ. Мѣжь-тымъ Иванъ Вареникъ вырôсъ въ чужинѣ, оженивъ ся й оселивъ ся. По смерти Хруща Вареникъ роздобувъ єго пашпортъ, покинувъ свою жôнку й дѣтей и приплѣвъ ся въ Пѣски, де, якъ уже сказано, одруживъ ся зъ Мотрею Жукôвною. Ожившши лѣтъ зо

двоє вôнъ зновъ потягъ на Дôнъ, але єго тамъ зловили й привели въ Пѣски. Тутъ вôддали єго въ москалѣ та й незабаромъ єго кудысь погнали. Опôсля вôнъ бôльшь нѣ вертавъ ся, нѣ озывавъ ся.

Мѣжь-тымъ Мотря завагôтнѣла й перегодя породила сына. Роды були тяжко трудні. Жôнки назвали дитину „чортенямъ“, бо й батька єи, Вареника, вважали люде самѣсѣнькимъ куцымъ. Прийшлось кумôвъ брати, — нѣхто не хотѣвъ. Та отъ, на той часъ лучились въ селѣ перехожі москалѣ. Оришка, мати Мотрина, купила имъ горѣлки, й тогдѣ одинъ якось згодивъ ся: москаль ставъ за кума, а сама Оришка була за куму. Понесли дитину до батюшки, а вôнъ и собѣ сказавъ: „Якъ його такого выродка въ хрестъ уводити?“ Та глянулась попадя, котрôй обѣцяла Оришка то сього то того. Охрестивъ дитину батюшка, — назвавъ Нечипоромъ (Чипкою).

Та й опôсля люде цурали ся Мотрѣ й єи матери Оришки, — навѣть те мѣсце, де они жили, зробило ся якимсь страшнымъ: стали єго оббѣгати; — казали, що до Мотрѣ кождои ночи змѣй у дымарь лѣтає. Бѣдолашну Мотрю боялись приймати на роботу, — говорено, що въ кого она жне, вся нива закрутнями унизує ся. Про-те була въ неи бѣдота несказана, злиднѣ невылазні...

Зъ-годомъ-перегодомъ Чипка ставъ повновидымъ, розумнымъ, але невеселымъ. Мотря не любила єго за се, що повагомъ усе робивъ. Она єго неразъ била, зъ-за чого Чипка не любивъ и не слухавъ матери. А вже-жь Оришка душѣ не чула въ Чипцѣ, — такъ єго любила й жалувала! Коли-жь вôнъ выбѣгавъ зъ хаты на выгôнъ та зъ дѣтворою хотѣвъ бавитись, то дѣти не приймали єго до себе: зъ него глузували, прозывали єго выродкомъ, запорткомъ, байстрюкомъ. Бѣдный Чипка жалѣвъ ся тогдѣ бабѣ, и она, бажаючи єго втихомирити, розказувала єму

всѣлякихъ казокъ. Коли вонъ наслухавъ ся тыхъ казокъ, то весь свѣтъ здавъ ся єму живымъ, балакучимъ. Та отъ, по єго думцѣ, люде и въ травицѣ, и въ пташки, и въ худобы водобрали людску мову. Тому-то люде здавали ся єму лихими, недобрыми. И прокидала ся невеличка злость въ єго невеличкому серцю, росла, выростала, — и вонъ сторонивъ ся людей та живъ собѣ самотою.

Якъ минуло Чипцѣ дванацять лѣтъ, то Мотря найнила єму мѣсце у богатого козака Бородая, що шукавъ хлопця до скоту. Але Чипка не слухавъ хозяина, и хотѣвъ єго подпалити, коли той розсердившись єго выбивъ. Прогнавъ Чипку Бородай, и вонъ пошовъ до дому, несучи въ серци горке почутє ненависти на долю, „що подѣлила людей на хазяина й на наймита“. Незабаромъ заходами Мотрѣ принявъ Чипку дѣдъ Уласъ, що бувъ громадскимъ чабаномъ. У него бувъ и другій подпасачь, козачій сынъ, Грицько Чупруненко, що бувъ бѣднымъ сиротою. Дѣдъ розказувавъ Чипцѣ про Бога, про святыхъ въ небѣ, про грѣшныхъ людей. Хлопець слухавъ и подумавъ собѣ, що мати єго грѣшна, а баба негрѣшна. Коли-жь Чипка лежавъ на спинѣ й дививъ ся въ блакитне небо, то Грицько ѣздивъ верхи на баранѣ, або надиравъ воробенятъ въ вербахъ. И жилось добре Чипцѣ у дѣда подпасачемъ. Робота була не важка, саме припала єму до вподобы. Та й не була она й безъ корысти, бо дѣдъ дѣливъ ся зъ обома подпасачами тымъ добромъ, якого придбавъ водъ громадянъ. И зрадѣла Оришка зъ Мотрею, що Чипка ставъ трудящимъ, та що они черезъ него хочь трохи втекли водъ важкихъ злиднѣвъ, водъ нужды та горя. А тутъ ще посля смерти якогось бездѣтного, далекого Мотриного родича достало ся имъ днѣвъ на десять поля. Водтакъ посля судовъ та пересудовъ водсудили Мотри ту землю громадою. Мотря ажь помолод-

шала, стала весела й сказала Чипцѣ: „Хай теперь нашѝ вороги смѣють ся! — нехай цурають ся, минають!“ (стор. 47)[1]). Але не довго колыхали Чипку такѝ щасливѝ та ясныѝ днѣ! Въ пятнацятому роцѣ житя вмерла єго баба Оришка. Чипка задумавшись про люту смерть доброи бабусѣ, пытавъ ся самъ себе: „И вôдъ кого се? — кажуть, вôдъ Бога!... Смерть вôдъ Бога? — темна нѣмота... черви... все вôдъ Бога?! (стор. 48).

Чипка зробивъ ся ажь страшный, помарнѣвъ, похнюпивъ ся и занемôгъ пропасницею. На велику силу одходила єго Мотря. Але хочь вôнъ одужавъ и зъ лѣтами убиравъ ся въ силу, та вже нѣколи не тративъ свого сумного погляду, понурого виду. Бабина смерть загадала єму загадку, котрои вôнъ нѣякъ не мôгъ розгадати.

Коли Чипцѣ минуло сѣмнацять лѣтъ, то того самого року розбили ся „вѣковѣчныѝ крепацкѝ кайданы“. Та отъ, дѣдъ Уласъ бувъ вôльный, поки волѣ не було; теперь же казали єму платити 10 карбованцѣвъ на рôкъ, мовь-то-бъ вôнъ пасучи громадску отару рублѣвъ зъ пôвъ сотнѣ зароблявъ. Тому-жь, що въ дѣда не було 10 карбованцѣвъ, то потягли єго до пана польского въ двôръ, щобъ тамъ коротавъ въ неволи свôй вѣкъ. Опôсля забаглось Чипцѣ, пасти громадску отару. Хочь мати радила єму, щобъ покинувъ вôвцѣ и приймавъ ся краще коло землѣ, та вôнъ не слухавъ тои рады: степъ, воля, — отъ, щó єму снилось. Але громада не приняла єго послуги. „Молодый ще, ненадежный“... сказали громадяне. „Намъ треба вôвчаря старого, щобъ овець не розгублювавъ!“ — Тяжко образила Чипку громадска неправда. — „И де правда?“ пытавъ ся вôнъ, — „де вона? И громада, бачу, живе кривдою... Скрôзь однаково!“ (стор. 59).

[1]) „Хиба ревуть воли, jак jасла повні?“ Роман з народнього житьтьа П. Мирного та І. Білика. Женева, 1880.

И закипѣла въ Чипки рукахъ робота: вôнъ неначе закохавъ ся въ поле. Коли вôнъ разъ на весну выйшовъ розглядати зелене жито, то почувъ голосъ тонкій, гнучкій, дзвôнкій, — вôнъ стоявъ, якъ зачарованый. Ажь ось зъ жита заманячилась дѣвоча постать. Чорнява дѣвчина, заквѣтчана польовыми квѣтками, знялась якъ перепелка й помчалась въ-повдовжь нивы. Чипка зъ-першу принявъ єѣ за польову царѣвну, бо стоявъ, якъ укопаный. Она вôдбѣгла трохи й станувши наче манила єго своєю дивною красою. Чипка пôдôйшовъ до неи и запытавъ ся єи, чого она тутъ ходить и хлѣбъ єго толочить? И вôдповѣла дѣвчина, що вôнъ єѣ злякавъ, а коли Чипка єи запытавъ ся, хто она така й зъ-вôдкôля сюды прийшла, то довѣдавъ ся тôлько, що она недалечко живе. Вôдтакъ хотѣвъ Чипка зъ нею довше побалакати, але она сплеснула въ долонѣ, зареготала ся та й помчала буйными житами. Чипка стоявъ нѣ въ сихъ, нѣ въ тыхъ и не мôгъ нѣякъ дôзнатись, чия се дѣвчина. Ажь ось въ недѣлю пôшовъ вôнъ въ поле й зновъ почувъ той самый голосъ. Постоявъ вôнъ трохи, послухавъ, та присѣвши въ борозну тихо порачкувавъ на голосъ. Дѣвчина сидѣла на обнôжку на зеленôй травѣ та плела вѣнокъ зъ квѣтокъ. Хоча-жь Чипка налюбовавъ ся довшою розмовою зъ дѣвчиною, то все-жь не мôгъ дôзнатись, хто она? Ажь ось почувъ вôнъ голосъ жôночій, щó гукавъ: „Галю! Галю!“ — Дѣвчина вôдскочила вôдъ Чипки й майнула подовжь жита. Вôнъ побѣгъ пôдтюпцемъ за нею и побачивъ, що недалечко коло хутора стояла товста, натоптувана жôнка, щó дожидала своєи Галѣ. Се була дружина москаля Максима Гудзя.

Той Максимъ бувъ онукомъ захожого сѣчовика Мирона Гудзя. Мирôнъ прийшовъ сюды, коли Пѣски були ще вôльнѝ, й оженивъ ся зъ Мариною Зайцѣвною, коза-

чою дочкою. Та не стало вже рôвности, не стало братства мѣжь козаками. Кругомъ Украину облегло панство, позалазило въ саме серце, й якъ те гайвороня шматувало єи „полумертве“ тѣло. Люде бажали позбутись панôвъ не чужихъ, а своихъ уже, крôвныхъ панôвъ, бо старшина повернула въ-нѣвець козацтво, изъ-за чого Мирôнъ говоривъ: „Насъ нашою старшиною побито, у неволю повернено!“ (стор. 87). Зъ-перегодомъ попались Пѣщане въ неволю: ихъ вôддали польскому панови, — ґенералови. Такои наруги не мôгъ выдержати Мирôнъ Гудзь и сказавъ громадянамъ: „Легше въ бусурманськôй земли зогнити, нѣжь у себе дома въ панськôй неволи пропасти!“ (стор. 95). Вôдтакъ налетѣла Москва на Пѣски, якъ сарана на зелене поле, та й кинулась усе жерти, все трощити.

Коли-жь Максимъ бувъ справдѣйшній козарлюга, то сынъ єго Ивась ставъ тихимъ хлѣборобомъ: вплывъ матери бувъ такъ сильный, що въ нѣмъ завмерла лицарска вдача. А вже-жь батько не стерпѣвъ, щобъ єго сынъ бувъ крепакомъ. Поки ґенералъ переписувавъ своє добро, Мирôнъ зникъ десь безъ вѣсти й черезъ два тыжнѣ принѣсъ сынови бумагу, що є вôльнымъ козакомъ.

Коли-жь въ сынѣ старого сѣчовика завмерла лицарска вдача, то втѣшавъ ся вôнъ найстаршимъ своимъ онукомъ Максимомъ. Сѣчовй оповѣданя про запорожску волю западали въ горяче серце онукове, — живй картины зъ по-за-давнього-давна выступали въ хлопячôй головѣ. Максимови хотѣлось самому битись-рубатись. Якъ дôйшовъ вôнъ до лѣтъ та вбравъ ся въ силу, то молодѣжь любила єго за єго вдачу, за веселый, безбоязный норовъ, усѣ єму корили ся. Але въ него бувъ языкъ, якъ остра бритва: самъ бувало зведе дѣвчину, — самъ потôмъ першій и насмѣхає ся. Не одна мати плакала на

„Махамеда“, якъ єго прозвали старй бабы. Не одинъ парубокъ або й чоловѣкъ покоштувавши Махамедовыхъ кулакôвъ, похирѣвъ та опôсля й на той свѣтъ переступивъ. Вôдтакъ Махамедъ дававъ привôдъ усѣмъ пянюгамъ: бувало позаливають очи та роблять людямъ шкоду, пакости... Нѣ батькова грôзьба, нѣ материна умова нѣчого не подѣяла зъ такомъ гульвѣсою. Мучивъ ся отакъ зъ нимъ батько та й вкôнци порѣшивъ, вôддати Максима въ москалѣ. — Бувши москалемъ-ґвардійцемъ Максимъ не позбувъ ся своєи поганои вдачѣ и зъ своими товаришами ходивъ иногдѣ на „прокормленіє“[1]). Але незабаромъ зробили єго унтеръ-офицеромъ. Въ 1848. р. пôшовъ вôнъ зъ московскими полками въ Угорщину, тушити пожежу, котра прокидала ся по цѣсарщинѣ. Коли вôнъ въ бою вôдборонивъ знамено, то поставили єго фельдфеблемъ и незабаромъ почепили єму Георгія. Повернувши въ Россію, покинувъ вôнъ пити й назбиравши трохи грошей одруживъ ся зъ Явдошкою, пустою й злодѣйкуватою дѣвчиною, до котрои лабузнили ся москалѣ. И выйшла зъ Явдошки справжня московка, — не страшнй ѣй нѣ походы, нѣ переходы: все она моторна, весела, до гулянокъ вдатна. Пôсля десяти лѣтъ безпутнього житя оханулась она, й черезъ рôкъ гойдала дѣвчинку Галю. Вôдтакъ Максимъ и Явдоха бажали дочку выростити въ богацтвѣ та роскоши, и про-те обоє клопотали ся объ однôмъ, — надъ поживою. Явдоха принялась зновъ за крадѣжку, та й Максимъ добувавъ грошей и иншого добра „прокормленіємъ“. А якъ вертали ся москалѣ зъ „прокормленія“, они заносили до Явдохи накрадене добро, и за схованку доставалась ѣй половина

[1]) Москалѣ задобривши фельдфебля й ротного, ходили неразъ на „прокормленіе“ по мѣсту и по селамъ, щобъ добути доброи поживы (стор. 147—156).

всього. — Трохи-зъ-годомъ почала ся Крымска вôйна зъ Турками: погнали Максима пôдъ Силистрію, а потôмъ перевели въ Крымъ. Явдоха зъ маленькою Галею й собѣ повѣяла ся за полкомъ зô своимъ крамомъ. Тамъ она добре заробила, бо не однѝ простѝ москалѣ, а й небогатѝ офицеры купували въ неи всячину. Максимъ теперь уже знавъ цѣну житю, — не кидавъ ся такъ якъ замолоду въ саме, мовлявъ, пекло. Тôлько всего, що єго ранено въ руку. Максимъ полежавъ въ лазаретѣ й опôсля дали єму „чисту“, — почепили ще нову медаль та й пустили. Вôнъ забравъ жôнку зъ дочкою и потягъ на рôдну сторону; — вôдтакъ оселивъ ся на батькôвщинѣ. Явдоха крамарувала дома, а Максимъ ѣздивъ по ярмаркахъ. И ставъ Максимъ Ивановичь поважнымъ, богатымъ чоловѣкомъ: батюшка, волосни завертали до него, „чайку“ попити та пропустити чарочку „живицѣ-водицѣ“, — ба, самъ становый Ларченко[1]), коли ѣхавъ черезъ Пѣски, завертавъ до Максима въ двôръ. Шанували єго й простѝ люде, хочь вôнъ геть-высоко деръ голову проти „нетесаного мужичя“. — Отакъ проживъ Максимъ рокôвъ зъ чотыри въ Пѣскахъ, коли ось продавъ вôнъ дворище й будынокъ, забравъ ся та й выселивъ ся на хутôръ, на батькôвску землю. Тутъ двигнувъ вôнъ гарный дôмъ, мовь паньскѝ хоромы, й обплѣвъ ся высочезною густою лѣсою зъ острѣшкомъ. Вôдтакъ нѣхто не знавъ и не бачивъ, якъ Максимъ живъ на хуторѣ...

Дочку того-то чоловѣка бачивъ Чипка вже двѣчи на своѣмъ поли й вподобавъ собѣ єѣ чи-мало. Та отъ, чя осени, тôлько-що позвозивъ вôнъ хлѣбъ зъ поля, ставъ вôнъ собѣ мѣркувати, якъ тепереньки бачити ся зъ Галею, — коли ось зъ-нечевя вскочило до него лихо. Се

[1]) Становый — комисарь городскій.

дôзнавъ ся вôнъ въ волости, що прийшовъ зъ Дону якійсь чоловѣкъ, Луценкôвъ небôжь, та що хоче вôдôбрати єму й матери землю. На Мотрю, матѣрь Чипчину, прийшла вже разъ зъ Дону лиха година, котра перевернула все єи житє та й кинула бѣдувати на старôсть, — тому-то теперь одно невеличке слôвце „Дôнъ“ якъ молоткомъ ударило єѣ въ голову. Але Чипка ставъ заспокоювати матѣрь кажучи: „Хай позыває!... Намъ громада присудила землю!... Землѣ не дамь! Зубами держати-му, не пущу!“ (стор. 171). Та отъ, тыжнѣвъ може черезъ два сказали Чипцѣ въ волости, що судъ вôдсудивъ матери єго й єму землю и велѣвъ вôддати єѣ Луценковому небожеви.

Проти такого засуду пôшовъ Чипка въ гóродъ позыватись. „И щó я безъ землѣ?“ думавъ вôнъ собѣ, — „людській попыхачь, наймитъ!... Безъ землѣ нема волѣ! Земля тебе годує, — земля хозяиномъ робить. А безъ землѣ — все пропало й моя надѣя пропала!“ (стор. 174). Саме тогдѣ йшовъ вôнъ мимо хутора Максимового. И ось побачила єго Галя та почула, якъ вôнъ проклинавъ лихихъ людей. Коли-жь Чипка на неѣ сердито зиркнувъ, то она скочила въ двôръ. И вымовивъ гôрко Чипка: „И вона втекла, — не пôдождала, — не побалакала!“

Въ городѣ зустрѣвъ ся вôнъ зъ ябедникомъ Василемъ Порохомъ, щó сутяжнымъ писавъ „прошенія“ до суду. Порохъ обѣцявъ єму дурно написати „прошеніє“ та казавъ Чипцѣ принести зъ шинку горѣлки. Вôдтакъ ябедникъ ввѣвъ єго у свою хату. Хоча-жь Чипка заявивъ, що доси не пивъ ще горѣлки, то все-жь теперь напивъ ся, бо чувъ давно, буцѣмъ горѣлка робить полегкôсть. Незабаромъ стали въ него темнѝ думки проясняτись, стала прокидатись вѣра, взяло єго завзятє. И єму стало такъ весело, неначе-бъ земля була вже єго й мовь-то вôнъ вертавъ ся до дому забезпеченый. Тогдѣ довѣдавъ

ся вôнъ вôдъ Пороха, що на свѣтѣ тôлько й правды, поки повна пляшка. Опôсля Чипка спавъ-не-спавъ, вставъ въ ранцѣ зъ досадою въ серци й пôшовъ у судъ. Тутъ довѣдавъ ся вôнъ вôдъ секретаря Чижика, що зъ прошенія єго „нѣчого не буде,“ дарма́, що громада єму землю одсудила. Вôдтакъ Чижикъ натякнувъ Чипцѣ, що дѣло можна поправити, якъ бы було пятьдесять рублѣвъ. Почувши таке, Чипка здивувавъ ся й сказавъ: „А де-жь та правда, коли такъ?“ Кровь приплыла єму въ голову, серце затѣпалось, — на виду зблѣдъ вôнъ, а очи свѣтили, якъ у вовка. Вôнъ потягъ на-прямки до Пороха. Розказавши старому ябедникови про своє лихо, запытавъ ся єго: „А горѣлка є?“ А коли дôзнавъ ся, що нема нѣ капельки, то кинувъ на стôлъ карбованця, а вôдтакъ ходивъ по хатѣ хмурый якъ нôчь, нѣмый якъ домовина. Небавомъ опôсля горѣлка змѣшала ся зô страшною злôстью й запалила серце Чипки. Ажь знемôгъ ся вôнъ... Коли-жь заснувъ, то Порохъ вытягъ єму зъ кешенѣ тихенько кесетъ зъ тютюномъ та грôшми... Прокинувшись другого дня въ обѣдню пору Чипка розпрощавъ ся зъ Порохомъ и пôшовъ до дому. Понѣсъ вôнъ у Пѣски задурманену голову, ще дужче помучене серце. Одна неправда та втрата, — втрата всього наймилѣйшого пекла єго серце... Надъ вечôръ доволôкъ ся до Максимового хутора, до своєи землѣ, — вôнъ и не глянувъ на неѣ, а повернувъ до шинку. Тутъ побачивъ вôнъ, що въ него нема нѣ кесета, нѣ грошей, — тому-то скинувъ вôнъ свиту й швиргонувъ єѣ жидôвцѣ, котра здивувалась великимъ дивомъ, побачивши Чипку въ-перве въ шинку. Посходились деякѣ люде й засѣли кругомъ столу коло Чипчинои горѣлки. И заявивъ Чипка, що теперь буде пити й гуляти, бо нѣгде немає правды, немає добра, й земля єго пропала.

Ажь передъ свѣтомъ приплѣвъ ся вôнъ до дому, —

пяный-пяный, пянѣйшій землѣ. Якъ глянула Мотря на него, то й перелякала ся. Материне єи серце мовь хто въ жмени здавивъ. И стала Мотря умовляти сына, кажучи мѣжь иншимъ: „Плюнь ты на ту землю! Що-жь робити? Жили-жь безъ землѣ кôлька лѣтъ, та хлѣбъ ѣли,... и теперь не сидѣти-мемо безъ його!“... Але Чипка сказавъ сердито: „Етъ, толкуй!... Немає теперь у мене нѣчого — а нѣ-нѣ!... Пропало — все пропало! И добро й душа пропала, бо немає правды на свѣтѣ!“ (стор. 198—199).

Пючи та гуляючи пôдобравъ собѣ Чипка трьохъ товаришѣвъ, Лушню, Матню та Пацюка. Се були пôдтоптанѝ парубки, — пяницѣ, волоцюги, злодѣѣ. Бѣдна мати зъ-першу дивила ся на безпутнє житє Чипки, — плакала та вговорювала єго, — потôмъ лаяла-ганьбила та й жалѣлась людямъ, що єи сынъ звѣвъ ся нѣ-на-що та ходить въ однôй сорочцѣ якъ харциза, якъ махамедъ якій! И порадили люде Мотри, йти въ волость. Мотря послухала людскои рады, — пожалѣла ся въ волости. Про-те взяли Чипку пяного й силомôць посадили „въ чорну“. Але надъ вечôръ товаришѣ продрали „чорну“, бо була вже лихенька й выпустили Чипку. Мовь бѣсноватый полетѣвъ вôнъ до дому: повыбивавъ вôкна, выломивъ двери й кинувъ ся зъ мокрымъ рядномъ на бѣдну матѣрь, щó зъ переляку залѣзла на печи ажь у кутокъ. Довго Чипка гукавъ, довго кричавъ, а опôсля вытягши зъ скринѣ материну нову свиту, майнувъ зъ товариствомъ до шинку. Тогдѣ Мотря проклявши сына, звязала останнє своє добро въ клунучокъ и пôшла до сусѣды, старои бабы-пупорѣзки.

И не було Чипцѣ впину, не було забороны, бо й въ хатѣ не було нѣкого: вôнъ пропивъ усю свою одежу й зôстало ся тôлько те, що на йому: босый, трохи-не голый, безъ шапки, ходивъ вôнъ по селу вôдъ шинку до шинку. Лишили ся тôлько стôжки недомолоченого хлѣба

на току, та й тѝ радивъ Лушня продати жидови. Але Чипка вôдказавъ, що не вôддасть жидови свого збôжа. — „Пôйду завтра до Грицька“, мовивъ вôнъ товаришамъ, — „коли йому не продамь, то хочь такъ вôддамь!“ (стор. 212).

Мѣжь-тымъ Грицько Чупруненко ставъ тямущимъ хозяиномъ. Покинувши дѣда Уласа ходивъ на заробôтки й опинивъ ся ажь въ Херсонѣ надъ лиманомъ. Грицько робивъ, якъ той вôлъ цѣлый день, а въ осени двѣ сотнѣ карбованцѣвъ зъ лишкою лежали въ єго кешени. Зимою косивъ вôнъ очереты, а на весну закипѣла зновъ робота то на пристани, то въ поли. Вернувшись въ Пѣски купивъ вôнъ великій огородъ зъ новою хатою й вже горнувъ ся до богатырѣвъ. Незабаромъ сватавъ ся вôнъ до дочки богатого козака Лозы, а коли той не хотѣвъ выдати дочки за простого козака, то Грицько оженивъ ся зъ веселою, моторною й робочою сиротою, щó єѣ звали Христею. Трохи зъ-годомъ вôдобравъ Грицько въ дядька Христѣ єи землю й заживъ тихимъ пахарскимъ житємъ.

И прийшовъ Чипка до Грицька, продавати свôй хлѣбъ. Простора хатина, тепла та ясна, вѣйнула на него якимсь теплымъ духомъ. На серци въ него стало такъ любязно: думки єго повернули ся назадъ до старого дѣда Уласа й до швидкого Грицька, щó на баранѣ ѣздивъ. Вôдтакъ глянувъ Чипка на Христю й понесли єго думки на поле мѣжь зеленѝ жита, де вôнъ перше зустрѣвъ ся зъ Галею. Жаль єму стало свого бувалого житя, котре пестило его надѣѣ, и єму забажало ся щиро, вôдъ серця побалакати зъ Грицькомъ и Христею, якъ зъ рôдными. Коли-жь вôнъ спôмнувъ про своє лихо, то обôзвалась Христя: „Хто-жь винуватый у вашому лихови? Мабуть чи не самѝ найбôльше?“ — „Та трохи й я самъ виненъ,“ вôдповѣвъ Чипка задумуючись, „а то таки й люде неправдою своєю!...“ (стор. 218). „Коли-бъ земля була въ

мене, я-бъ нѣколи не ставъ такимъ, якимъ вы мене бачите!... Я може кращій вôдъ людей, та лиха доля моя!“ (221). — А вже-жь Грицько не хотѣвъ купити збôжа, сказавши, що не треба єму хлѣба. — „Ну, коли-жь не купишь, то такъ вôзьми!“... промовивъ Чипка до Грицька. „Вôзьми! Я тебе люблю й твою жôнку люблю... Увôйшовъ я до васъ у хату, — якъ у рай уступивъ.“ — „Про мене!“ одказавъ мовь не-хотя Грицько. „Коли вже такъ хочеться, то й заберу!“

Якъ Чипка пôшовъ, то Христя думала про розмову зъ нимъ. И здававъ ся ѣй Чипка не такимъ гольтѣпакою та волоцюгою, якимъ єго люде взывали; — она думала собѣ, що въ него й серце добре й душа чесна, вôдтакъ сказала Грицькови, що немає мѣжь людьми правды що живуть они не по закону. И гукнувъ Грицько: „Христе! щó це зъ тобою! Чи не закохалась бува въ Чипчиній голій пята?“ Тогдѣ Христине блѣде лице зъ-разу покрыло ся червонымъ заревомъ, — она сама не знала, щó се зъ нею стало ся. А коли Грицько пôшовъ зъ хаты, затягла она сумну та журливу пѣсню.

Дивнымъ дивомъ Чипка забувъ швидко про свою сповѣдь, яку зъявивъ передъ Грицькомъ та Христею, и зъ товаришами своими кожнѣсенькій день пивъ-гулявъ: зовсѣмъ пустивъ ся берега. Допивъ ся до того, що нѣ зъ-на двору, нѣ въ хатѣ не було нѣчого. Та поки хозяйствечко було, було й за що пити, а якъ забравъ Грицько жито до себе, то жидôвка безъ грошей не хотѣла дати горѣлки. Тогдѣ сказавъ Чипцѣ Пацюкъ, що вже краще пôдняти, де легко лежить. Та й Лушня озвавъ ся, що краще своими руками добути та погрѣти ся, чимъ усилковуватись та просити парха. Почувши таку рáду, Чипка стоявъ зъ-першу якъ зачумленый, — думки єго ходоромъ заходили: Отъ и въ него вкрали землю, —

вкрали єго щастє, єго долю! Передъ Чипкою встала цѣла паньска облава на правду. „А справдѣ!“ думавъ вонъ собѣ. — „Онъ вони що́ роблять!... То имъ и можна?... Чому-жь намъ не можна? Гидко тольки: злодюга, скажуть. Господи! де-жь твоя правда?“ (стор. 237).

И пошовъ Чипка въ ночи зъ товаришами до пана въ гостѣ. Вонъ спустивъ ся въ комору зъ пашнею, — попоравъ ся, якъ знавъ, а вертаючись наткнувъ ся на сторожа. Але Чипка не такои натуры, щобъ звертавъ кому зъ дороги. Не звернувъ вонъ и сторожеви Деркачеви, а прибивши кинувъ єго харчати по́дъ коморою ледве живого. Вкрадену пшеницю переймивъ опо́бля жидъ Гершко. А якъ сонце встало, то скро́зь по селу якъ у дзвоны задзвонили про крадѣжку, про сторожа. Незабаромъ у хату Чипки вво́йшовъ голова зъ пятьма соцькими: єго звязали й повели въ волость. Тамъ заставъ вонъ уже своє товариство. Зо́бравши всѣхъ до купы голова позапиравъ ихъ у чорну. Коли-жь Мотря довѣдалась, що пана обо́крадено й сторожа прибито, та що єи сына повели въ волость, то забула она обиду, яку заподѣявъ ѣй Чипка, и по́шла въ волость, бо хотѣла єго побачити, — хочь одно слово во́дъ него почути. Та не пустивъ єи соцькій; — во́дтакъ жалѣла она на голову, й на пана, й на соцького, — жалѣла на весь миръ: на пано́въ, що давлять мужико́въ, — на мужико́въ, що пруть ся въ паны. А Чипцѣ зъ товаришами байдуже! — въ чорно́й завели они жарты. И заявивъ Чипка товаришамъ, що якъ то́лько розвяжуть ся зъ симъ дѣломъ, се-бъ-то якъ то́лько выпустять ихъ зъ чорнои, то въ першу но́чь треба имъ обшахрати голову Савку, котрый наздиравъ зъ бѣдного й дукачемъ ставъ. И справдѣ, якъ ихъ черезъ тыждень выпустили, то на другій день голосила по селу чутка, що

якйсь страшила въ ночи звязали головѣ руки й ноги, та й забрали велику силу грошей.

Мѣжь-тымъ Чипка запаливъ рай тихого щастя въ Грицьковôй хатѣ. Христя пригадуючи собѣ палку розмову Чипки, коли вôнъ прийшовъ до нихъ за-для продажи свого хлѣба, неразъ собѣ думала: „Чому люде не жиють правдою?“ — Она стала зовсѣмъ инша до Грицька, и вôнъ помѣчавъ, якъ Христя мовь нехотя прихилялась до него, и якъ она чогось ховала ся зô своими сльозами, неначе соромлячись єго. Коли-жь она довѣдалась, що Чипка пана обôкравъ та прибивъ сторожа, то сказала Грицькови, чи не вôддати-бъ Чипцѣ єго жито, бо мôгъ бы коли-небудь въ ночи прийти пяный та ихъ зарѣзати за своє жито. Але Грицько вôдповѣвъ, що Чипка не такій уже, щобъ за те, щó самъ вôддавъ, ще й зарѣзавъ.

Того часу объявили людямъ волю: Пѣщане зашумѣли, якъ окрôпъ у горшку. Крѣпаки кидали роботу та йшли въ шинокъ — „волю женити“. Та отъ, казали имъ ще два роки робити для пана, дарма, що царь давъ волю. Коли-жь громада прийшла до пана Василя Семеновича за грôшми, що ще два роки служили, то вôнъ назвавъ ихъ дураками, щó повиннî були тî два роки служити. И вчинивъ ся на дворѣ великій крикъ и гукъ мѣжь громадою, зъ-за чого Василь Семеновичь сховавъ ся въ горници. Але громада не розходилась цѣлый день: выгукувала та выкрикувала ажь до самого вечера. Коли-жь порозходились Пѣщане, то Василь Семеновичь зъ жôнкою поѣхавъ въ Гетьманьске, и отъ, уже на другій день становый и посередникъ[1]) намагали вгамувати громаду, але не вдѣяли нѣчого; — тôлько дармо накричали ся та зъ

---

[1]) Мировый посередникъ стоить надъ волостнымъ старшиною.

тымъ и поѣхали. Вôдтакъ приѣхали въ Пѣски справникъ, стряпчій[1]), становый и посередникъ, а незабаромъ за ними вступила москалѣвъ сила, — сказано, прийшли бунтъ громады тушити. Але громада не вжахнулась: стала напирати на москалѣвъ, — зчепила ся бôйка зъ москалями. И тогдѣ-то дѣдъ Уласъ не выдержавъ натовпу, — впавъ. Якъ се побачивъ Чипка, закипѣло єго серце, заболѣла душа; — вôнъ ставъ бѣгати по-мѣжь козакôвъ и кричавъ: „Братця! не даймо глумити ся надъ нами!“ Але козаки пôшли въ розтѣчь, — утѣкъ и Грицько въ чужій огородъ та й присѣвъ за лѣсою. Тогдѣ кинувъ ся Чипка до крѣпакôвъ, скликуючи ихъ на оборону, та тутъ єго й схопили, а коли вôнъ боровъ ся, то стали єго бити. Вôнъ вставъ, неначе зъ хреста знятый, — повѣвъ страшными очима по всѣй громадѣ, глянувъ хижо на панство, на москалѣвъ и побѣгъ до дому. Качаючись по полу Чипка проклинавъ громадянъ, що они слова доброго, смѣтнины послѣдньон не стоять. — Мѣжь-тымъ Грицько прийшовши до дому, выгукувавъ на бѣсовыхъ крѣпакôвъ, а коли Христя жалѣлась, що тамъ мабуть на той свѣтъ позабивали сердешныхъ, то вôдповѣвъ Грицько: „Такъ имъ и треба, злодѣямъ!... На цепь ихъ, а не на волю!“

А вже-жь товариство Чипчине, якъ побачило, що́-за баталія пôднимає ся въ Пѣскахъ, втекло до жида Оврама въ шинокъ въ Крутый Яръ. Тымъ часомъ снивъ ся Чипцѣ дивный сонъ. Вôнъ видѣвъ паньского сторожа, котрого вôнъ прибивъ, — видѣвъ свою Галю, що́ єму дорѣкала зъ-за безпутнього єго житя. Чипка не мôгъ выдержати гôркихъ єи докорôвъ. Вôнъ вставъ и выйшовъ посередъ двору. Душа єго бажала подѣлитись зъ кимъ-небудь сво-

[1]) Справникъ — те що́ у насъ староста повѣтовый; — стряпчій — прокуроръ.

имъ лихомъ, — серце бажало вылити накипѣлй сльозы, — такъ же кругомъ не було нѣ духа. Вôнъ вернувъ ся до хаты й станувши на вколѣшки моливъ ся. Ажь ось пôдъ вôкномъ зареготавъ ся товаришь Чипки Лушня й запытавъ ся єго, що́-то вôнъ вôдмолює сльозами. Тогдѣ Чипка вхопивши макогôнъ выбѣгъ зъ хаты, покликуючи, що убє Лушню. Коли-жь той станувши вôддалѣкъ, запытавъ ся Чипки, чи вôнъ не здурѣвъ? чи не збожеволѣвъ? то почувъ вôнъ ось-яку вôдповѣдь: „Я черезъ васъ сорому набравъ ся!... мене черезъ васъ нѣвечено... Вонъ! Товариша бють, а вы по шинкахъ гуляєте, та ще й смѣєтесь?“... Коли-жь Лушня ввôйшовъ у хату й намагавъ задобрити Чипку, то той сказавъ сердито: „За тй сльозы, за ту кровь, що́ сегоднѣ безневинно пролито, будуть вони (нашй вороги) до вѣку мучити ся, до суду мордувати ся!... Поки вони мене не займали, я бувъ до нихъ, якъ усѣ люде... А зробили таке зô мною!... стережѣть ся-жь теперь!... Коли-бъ у насъ такй достатки, — и мы-бъ були такими, або ще й кращими! Та лихо наше, що вони все прибрали до своихъ рукъ, запрягли насъ у плугъ,... навели на насъ москалѣвъ, били насъ, нѣвечили, знущали ся передъ усѣмъ свѣтомъ. Такъ оце правда? — коли такъ, — не даєшь ласкою, оддаси силою! — Темна нôчь покаже, де моє, де твоє!“ (стор. 279—280). — Лушня слухавъ, духъ притаивши, — боявъ ся поворухнути ся, здыхнути,... зовсѣмъ оторопѣвъ. Вôнъ зъ-роду не чувъ, щобъ хто казавъ про се, та ще зъ такимъ страшнымъ завзятємъ. — И мовивъ Чипка далѣ ось-що: „Одъ сьогоднѣ шабашь пити! — годѣ гуляти! Станьмо й мы такими, якъ люде!... Знайдемо роботу, — рукъ не позычати... Коли є правда, то для всѣхъ хай буде рôвна: — коли нема, то всѣмъ нема!... Усѣ налягли на нашу шию! — всѣмъ бажається поѣздити на ѣй. Панъ, якъ панъ:

вôнъ тôльки своє дѣло знає, — панське!.,. Коли-бъ до насъ старшй надъ панами правдивй були, и панъ бы бувъ не той... И панъ и старшй — одна бѣда!... И свôй братъ-богатырь на насъ!... И пяницѣ мы, й злодѣѣ, й волоцюги!... Станьмо краще такими людьми, якъ усѣ, приймемось за роботу, — въ день будемо працювати, а нôчь-матѣнка й научить и скаже, де наше лежить! (стор. 280—281).

Лушня притакнувъ Чипцѣ й заявивъ, що скаже про се обомъ товаришамъ, Матни й Пацюкови. Вôдтакъ сказавъ Чипка, що помирить ся зъ матѣрю та перевезе єѣ до себе. Незабаромъ товаришѣ Чипки пôшли до жида й стали на винници, а вôнъ самъ перепросивъ матѣрь, и послухавши єи рады не наймавъ ся въ винници, а станувъ въ Крутоярскôй окономіи въ току, зароблятн хлѣба. И якій ставъ зъ него робôтникъ! — золотй руки! А поки-що Мотря доживала зимы въ „довгопятои“ бабы, та ажь на весну стала зъ сыномъ поратись коло хаты. — Мѣжьтымъ крѣпаки вôдгуляли мясницю, коли ось посередникъ приѣхавъ, уставну вводивъ, землю надѣлявъ. Та перелякали ся крѣпаки, щобъ зъ землею не надѣливъ вôнъ щечимъ, — другою неволею. И загула громада: „Не хочемо землѣ! не треба!... До слушного часу!“ — Громада сподѣвалась того слушного часу, поки землю вернуть имъ даромъ, безъ грошей. Они думали, що царь волю давъ и землю подарувавъ, та що вже самй паны выдумали якусь плату. И вôдтакъ не въ однихъ Пѣскахъ, — гукали про той слушный часъ скрôзь по Украинѣ. А вже-жь не стерпѣло начальство такои волѣ: почало єѣ силою вгамовувати.

Чипка принявъ ся за своє хозяйство: полагодивъ хату, — купивъ овечатъ, а въ косовицю придбавъ щось зъ пятьнацять копиць сѣна. Тому-то радѣла Мотря, хва-

лила ся людямъ, не нахвалила ся своимъ сыномъ. Теперь заживъ Чипка зъ Грицькомъ душа въ душу. И запыталась разъ Мотрѣ Христя, чому она свого сына не оженить? Та вôдповѣла Мотря, що Чипка не хоче. Тогдѣ Христя озвалась смѣючи ся: „И чому я теперь, матусю, не дѣвка! — отъ бы вашому сынови й пара була!“ Чипка-жь бачивъ Грицькове щастє, та оно єго не грѣло, а ще дужче жалю єму завдавало. Вôнъ де-далѣ робивъ ся все смутнѣйшій, — ставъ часто пропадати на цѣлу нôчь. И незабаромъ понеслась скрôзь чутка про лихî вчинки: тутъ Нѣмця-вправителя пôдголено, тамъ жида обôдрано, тамъ церкву обôкрадено... Се поравъ ся въ ночи зô своєю ватагою Чипка, котрого поставлено атаманомъ за те, що разъ вôдъ одного замаху вложивъ кацапа въ Гершка й добувъ велику силу грошей. Ватага верталась зъ полономъ до москаля Максима Гудзя, и въ него паювала на рôвнî части, що хто здобувъ. Тутъ бачивъ Чипка Галю, „розбишацьку дочку“, зъ котрою давнѣйшо зустрѣвъ ся двѣчи на своѣмъ поли.

Коли Чипка въ-перве приѣхавъ зъ ватагою въ двôръ Максима, то Галя зустрѣвшись зъ нимъ въ ночи въ сѣньохъ, попрѣкнула єго, що вôнъ зъ товаришами рѣже людей, якъ курей. И вôдповѣвъ Чипка: „Хиба мы рѣжемо? — мы тôльки рôвняємо богатыхъ зъ бѣдными!“ А вже-жь горнулась Галя до Чипки, якъ люба ясочка, й опôсля дарувала єму кесетъ, гарно вышитый червоными квѣтками. И задумавъ Чипка одружитись зъ Галею. Та отъ, она єму разъ заявила, що вже засватана за москаля Сидора.[1]) Коли-жь Чипка тяжко зажуривъ ся, то сказала єму Галя, що може ще не все пропало, кобы вôнъ тôлько кинувъ таке житє, чуже добро грабувати,

[1]) Той-то Сидôръ належавъ такожь до ватаги розбишацкои.

людей убивати. И вôдповѣвъ Чипка, що нѣхто на свѣтѣ не скаже, щобъ вôнъ кого вбивъ, хиба що обороняючись руки не здержавъ. А коли Галя дорѣкала Чипцѣ, що вôнъ лѣзе въ чужу хату красти, — що вôнъ злодюга, то вôдповѣвъ вôнъ: „А вони?... вони хиба кращй? — нажили ся зъ нашои працѣ та й панують!... Мы своє одбираємо!“ (стор. 320—321). Тогдѣ сказала Галя, що й єму буде зъ чого жити, — коли вôнъ стане робити чесно, працювати щиро. А все-жь обѣцявъ вôнъ Гали, покинути своє товариство, покинути таке житє. Опôсля задобривъ вôнъ Сидора грôшми й посватавъ Галю. Богато добра всякого та худобы навезла Галя зъ собою въ хату Чипчину.

Хоча-жь Чипка живъ теперь мовь въ раю, то не позбувъ ся своихъ сумовитыхъ думокъ, дарма, що Галя все була весела. Незабаромъ ставъ вôнъ опять своє говорити, що, мовлявъ, кривда кругомъ, скрôзь неправда, — одначе Галя вмѣла якось втихомирити зворушенй змаганя єго палкои душѣ. Коли вôдтакъ три товаришѣ, Лушня, Матня й Пацюкъ, прийшли до Чипки, то не пустивъ ихъ у хату. Теперь Грицько зъ Христею припавъ єму до душѣ, и незабаромъ Галя була хрещеною матѣрю другого сына Христѣ. Вôдтакъ Чипка розжившись переставъ хлѣба робити, а ставъ по ярмаркахъ полотна скуповати та перепродувати. Люде стали єго знати, поважати й шанувати. „Нема чоловѣка добрѣйшого, якъ у насъ Чипка!“ хвалили ся Пѣщане. Тому-то Чипка подобавъ ся й становому Дмитренкови, и той приѣхавъ до него въ гостѣ, коли привѣзъ земство[1]) въ Пѣски. И отъ, другого дня на майданѣ коло козачои волости Дмитренко прочитавъ указъ, — розказавъ, кого выбирати въ земство, за-

[1]) Земство въ Россіи є похоже на нашу раду повѣтову.

боронювавъ „сѣре мужичя“ въ гласнѝ[2]) перти, й радивъ панôвъ, котрѝ „все знають и все, щó треба, зроблять.“

Въ Чипчинôмъ серци вже ворушило ся бажанє верховодити въ громадѣ: єму хотѣло ся, щобъ громада єго послухала. Давнє забуло ся, мовь єго й не було нѣколи: вôнъ думавъ, що вже отаманує въ громадѣ. — Трохи зъ-годомъ выбрали Чипку въ управу земства. И радѣвъ Чипка зъ жôнкою, що заробивъ людску шану-повагу. Тôлько Мотря сказала єму журливо: „И на-що воно тобѣ, сыну, зъ панами водитись? Ще, не дай, Боже, пôдведуть якъ... Самѝ-жь поховають ся, а тобѣ — буде“. — И отъ, незабаромъ выбôръ єго въ управу, зробленый пôдъ горячій часъ, безъ порады, безъ розмыслу, нѣкому не бувъ милый. Козацка старшина дивила ся на Чипку зъ-коса, а паны оханули ся, якъ уже выбрали „хама“. Неприятелѣ єго вышукали въ бумагахъ, що вôнъ судивъ ся за те, що кравъ пшеницю въ коморахъ паньскихъ, та що прибивъ сторожа Деркача. Коли вôдтакъ Дмитренко радивъ Чипцѣ, самому тѣкати зъ управы, то той сказавъ: „Я людямъ служу, — мене люде выбрали, — мене люде й скинуть!“ (стор. 380). А вже-жь на другій день прийшовъ вôдъ предводителя приказъ, „устранить гласнаго Вареничeнка!“ — Упала ся вѣстка якъ грôмъ на Чипчину голову. — „Це гôрше крадѣжки, розбою!“ подумавъ вôнъ. Поѣхавъ вôдтакъ у Гетьманьске, де старый ябеда Порохъ написавъ єму жалобу на панôвъ. Коли-жь вернувъ ся Чипка до дому, то дôзнавъ ся вôдъ матери, що Галя поѣхала до недужого-перебитого батька. Мотря натякнула на те, що на Красногорку, де живъ панъ польскій, напали розбишаки, та що сторожѣ ихъ вôдбили. Вôдтакъ

---

[2]) Гласный — той, щó на зборѣ дає свôй голосъ, — депутованый.

на другій день поѣхавъ и Чипка до тестя, котрый хапавъ ся за спину й у страшныхъ боляхъ умеръ.

Мѣжь-тымъ паны въ Гетьманьскому радѣли, що по ихъ воли стало ся, а на Чипчину жалобу черезъ справника пôслали одказъ. Про те своє лихо довѣдавъ ся Чипка, коли бувъ на ярмарцѣ въ Гетьманьскому; — тогдѣ ставъ вôнъ выгукувати на панôвъ, зовучи ихъ чортами, а не людьми. На єго крикъ нахопивъ ся Дмитренко й сказавъ, що вôнъ людей бунтує. Вôдтакъ надъ вечôръ вертавъ ся Чипка до дому вкупѣ зъ Грицькомъ. Вôнъ бувъ сумный, — мовчавъ цѣлу дорогу. Грицькови ажь моторошно стало; — вôнъ сказавъ Чипцѣ, щобъ плюнувъ на панôвъ, — на ихъ земство й управу, а коли Чипка натякнувъ на те, що єго громада выбрала, то озвавъ ся Грицько: „То й на громаду плюнь!“ — Чипка ажь позеленѣвъ вôдъ такого слова й нѣчого не вôдказавъ. Якъ прийшовъ домôвь, то лежачи мовчки шептавъ вôнъ: „Куды не глянь, де не кинь, — усюды кривда та й кривда!.. Коли-бъ можна, — ввесь бы цей свѣтъ выполонивъ, а выростивъ новый!... Тодѣ-бъ може й правда настала!“ (стор. 389).

Поховавши Максима Явдоха спродала дворище й перебрала ся до дѣтей. Та разомъ зъ нею вступило й нове лихо въ Чипчину хату, бо обѣ матери не могли помиритись. Явдоха хотѣла верховодити, зъ-за чого въ хатѣ бувала лайка та сварка. Чипка радивъ матери, щобъ покорилась, але она не слухала сына. Тогдѣ єму остогидла хата: вôнъ почавъ згадувати старе товариство та говоривъ, що дома гôрше, нѣжь у пеклѣ. — Трохи-перегодя почавъ вôнъ перекидати лишню, се-бъ-то пити, й тогдѣ сердивъ ся вôнъ на всѣхъ. А коли Галя журливымъ голосомъ єго голубила й єму докоряла, то мовивъ вôнъ: „Тяжко менѣ, важко! Самъ не знаю, де-бъ я дѣвъ ся,

куды-бъ себе запровадивъ!... Хочь бы дѣти були!... Може-бъ вони розважили мою тугу!“ И порадила Галя Чипцѣ, щобъ кликнувъ до себе товаришѣвъ, та погулявъ зъ ними. Була-жь у неи така думка, щобъ навчити тѝ запеклѝ харцизяцкѝ душѣ, пянѝ головы — любови до людей, до ихъ мирныхъ звычаѣвъ, до разъ заведеного мирного житя... Але хочь Галя побивала ся, сумувала, плакала, то Чипка того вже нѣ чувъ, нѣ бачивъ. Вôнъ ставъ бенкетувати зъ крѣпаками, та выкрикувавъ, що часъ бы й покарати! Чипчина хата стала притономъ гульнѣ пянои, несамовитыхъ реготôвъ, спѣвôвъ... Тому-то Грицько переставъ ходити до Чипки, хочь сей подарувавъ єму сто рублѣвъ на хрещеника.

И робивъ ся Чипка що-день все хижѣйшимъ: якъ той звѣрь кидавъ ся вôнъ на кождого заможного чоловѣка. Перше „каравъ“ вôнъ тôлько пана та жида, а вже ставъ „одбирати своє“ й у свого брата, — заможного козака; — обдере бувало якъ липку, — тôлько живу душу на свѣтъ пустить. — Мотря видячи безпутнє житє свого сына, обливала ся горячими сльозами, а бѣдна Галя не мала силы, що-небудь подѣяти. Ажь ось умерла несподѣвано Явдоха. Пôсля поминокъ не було Чипки два днѣ, а на третю нôчь привѣзъ повнѝ возы всякого добра. Ажь скрикнула Мотря, якъ се побачила. Она стала корити, ганьбити й сына й товаришѣвъ. Тѝ на докоры не змовчали, загрызли ся зъ Мотрею. Приставъ и Чипка; — зчинила ся въ нихъ лайка, буча, — а Лушня такъ розпаливъ ся, що збивъ Мотри зъ головы очѣпокъ. Вôдтакъ въ-ранцѣ пôшла она въ волость, жалѣти ся за те, що єѣ „волоцюга“ побивъ. Опôсля Чипка розпаливъ ся якъ огонь, и пяный налаявъ матѣрь та хотѣвъ побити. Лушня-жь ставъ кричати, що Мотря мабуть Явдоху зъ свѣта звела,

— струила. Вôдъ такои зневаги Мотря занедужала. Ледве-ледве одходила єѣ Галя!

Ажь ось показалось, яка се правда, котрои добиваvъ ся Чипка! Зô своєю ватагою напавъ вôнъ въ ночи на хутôръ Хоменка, а досвѣта вернувъ ся зъ товарищами до дому. Засвѣтили свѣтло. Мотря, лежачи на печи, выглянула зъ-за комина й затрусила ся. На кождому видно було слѣды свѣжои крови. Далѣ она почула, якъ стали въ печи огонь розводити, — одежу палити. Управившись, якъ слѣдъ, повмывавшись, розбишаки погасили свѣтло въ хатѣ й побрались у свѣтлицю. Тогдѣ Мотря злѣзла зъ печи й почала молитись передъ образами. Вôдъ щирои молитвы вôдôрвавъ єѣ несамовитый крикъ та стукъ у вôкно. Мотря кинулась до вôкна й выйшла на двôръ. Передъ нею стояла лѣтъ десяти дѣвчинка, боса, въ однôй сорочцѣ, обюшенôй кровю. Дѣвчинка сказала, що розбишаки запалили хату, всѣхъ порѣзавши й пострѣлявши, — тôлько она одна зôстала ся, — однои єи не знайшли, — и вôдтакъ она втекла. Мотря пôшла зъ нею въ волость. Незабаромъ прибѣгли волостнѝ, — назбиралось народу повнѣсенькій двôръ, — обступили кругомъ хату. Нѣ однои душѣ не выпустили: всѣхъ побрали, повязали. — Вôдъ крику прокинулась Галя, щó спала у своѣй хатинѣ. Якъ глянула она на Чипку, якъ углядѣла обюшену кровю дѣвчинку, то скрикнула не своимъ голосомъ: „Такъ оце та правда?!... Оце вона!“ — й несамовито залилась божевôльнымъ смѣхомъ. Трохи-перегодя она повѣсилась; — Чипку-жь и єго товариство погнали на Сибирь. Мотрю взявъ Грицько, догодувати до смерти, але она швидко пôсля того вмерла.

* * *

Сей романъ зъ народного житя оцѣнивъ широко Володимиръ Барвѣньскій въ „Дѣлѣ“, 1882. р. (ч. 11—12

14. 21—24). Про головного дѣяча пише вонъ мѣжь иншимъ ось-що: „Чипка являє ся яко чоловѣкъ чутливый и вразливый на свою й чужу кривду. Въ єго души живѣйше озыває ся бажанє правды й волѣ, якъ у звычайныхъ людей єго роду; — єго душа бо́льше палка, єго воля менше податлива. Такихъ людей, зъ такою вдачею буває не-мало середъ народа. Се оправдувало-бъ, для чого въ романѣ выведеный Чипка яко́ герой и яко типъ такихъ людей. Во́нъ творить контрастъ до Грицька (типа нашого звычайного чоловѣка). И Грицько бачить людску кривду, та во́нъ не хоче розбивати муру своєю головою; — во́нъ розумѣє, що нѣчого не вдѣє противъ великои силы“... „Чипка се тво́ръ того бурливого дѣда Запорожця, того запорожского духа, що́ въ нѣмъ мимо всѣхъ выско-ко́въ и блудо́въ, зродженыхъ нещасною й неправдивою суспо́льностію, все-таки горить праведна искра правды й волѣ. Такимъ бодай, думаємо, хотѣвъ намъ авторъ, чи авторы сего роману, вывести Чипку. То́лько-жь на дѣлѣ не такъ склало ся, и Чипка не выдержує тои типичности и консеквенціѣ свого характеру въ переведеню цѣлого роману. Вже самъ першій ступень до лиха, перша розпука зъ окликомъ „нема землѣ!“ — першій початокъ сего пяного бурлакованя — не выдає ся намъ достаточно умотивованый и психольоґично оправданый. — Мы не бачимо, а навѣть не знаємо на-певно, чи справдѣ єму ту землю во́добрали, чи може судова постанова осталась на паперѣ. Мы зовсѣмъ не бачимо того Чипчиного суперника, Луценкового небожа, и не знаємо, чи во́нъ справдѣ посѣвъ землю Чипки“...[1]).

Во́дтакъ каже критикъ, що Чипка все-таки остає ся въ то́й-само́й хатѣ, — що мало змѣняє ся єго маєтковый

[1]) „Дѣло“, 1882; ч. 22 — въ критично́й розвѣдцѣ: „Незамѣчена повѣсть зъ украиньского житя“.

станъ. Коли стара Мотря на просьбу Чипки назадъ вернулась до опустѣлои хаты, то они зновъ могли зажити въ гаразді безъ великихъ клопотôвъ... „И чого покинувъ вôнъ чесну працю й кинувъ ся въ пяньство и злодѣйство?“ И вôдповѣдає критикъ, що причина такои наглои перемѣны житя є неясна, — що такои перемѣны не можна психольоґично оправдати. Тому-то вважає вôнъ такій упадокъ у пропасть незвычайнымъ[1]).

Дальше заявляє Барвѣньскій, що послѣднього повороту Чипки въ розбишацтво вже нѣякъ не можна оправдати. Ось и слова критика: „Чипка по совѣсти не має чого вражуватись тымъ, що єго усунено зъ земства, бо-жь вôнъ, коли у него єсть совѣсть, мусить себе признати виннымъ и въ крадѣжи пшениці й въ иншихъ ще бôльше непочесныхъ дѣлахъ, ба й въ розбояхъ. А що вôнъ оженивъ ся зъ Галею и пôдъ єи вплывомъ покинувъ своє давнѣйше погане житє, се ще не дає єму права, вважати себе чеснымъ и правымъ чоловѣкомъ, а вже щó найменше не дає єму права, тыкати другимъ „неправдою“ въ очи, коли хто нагадає єму єго недавнї дѣла, за котрї вôнъ нѣчимъ не вôдпокутувавъ. Вже черезъ те одно не може мати Чипка за собою симпатіѣ читателя... А въ конець, коли вôнъ все кличе „де правда?“ и нѣбы-то являє ся якимсь незвычайнымъ поборникомъ тои правды[2]), въ ту саму пору, коли вôнъ на другихъ мстить за „неправду“, вôнъ самъ на дѣлѣ являє ся найбôльшимъ кривдителемъ не тôлько на тыхъ безчисленныхъ жертвахъ своихъ розбоѣвъ и крадѣжей, але й на рôднôй матери, — и, що найогиднѣйше, на самôй Гали... Вôнъ

[1]) „Дѣло“, 1882; ч. 22.

[2]) Критикъ каже, що Чипка кличе за правдою всюды такъ, якъ-бы бувъ справдї якимъ деклямуючимъ доктринеромъ, у котрого слова нѣколи не сходять ся зъ дѣлами.

єсть убійцею тои щирои душѣ! Се не тôлько пôдрыває вже всяку симпатію для него, але просто будить вôдразу до него... Чипка такъ якъ вôнъ змальованый въ романѣ, се переступникъ зъ власнои волѣ, а не зъ лихои волѣ другихъ людей"...[1]).

Такожъ и по нашôй думцѣ Чипка не будить симпатіѣ въ души читача. Авторъ хотѣвъ поставити єго речникомъ занапащеныхъ правъ людей робочихъ, та въ зъображеню єго характеристики мабуть не змѣркувавъ, що той герой ставъ патетичнымъ декляматоромъ, зъявивши вже въ дитячôмъ вѣцѣ думки соціялистичнѝ. Ледве бо минуло єму дванацять лѣтъ, а вже ненавидѣвъ вôнъ долю, „що подѣлила людей на хазяина й на наймита" (стор. 36). Коли трохи-зъ-годомъ дѣдъ Уласъ розказавъ Чипцѣ исторію житя єго батька, то кликнувъ вôнъ сердито: „Чомъ батько не вырѣзавъ, не выпаливъ панôвъ!" (55), а якъ опôсля громада не хотѣла поставити єго вôвчаремъ, то вразившись „громадскою неправдою", сказавъ вôнъ собѣ: „И громада жиє кривдою! Скрôзь однаково!" (59). Вôдтакъ на тему людскои неправды деклямувавъ вôнъ щоразъ бôльшь патетичнѝ тирады, ба, разъ сказавъ вôнъ ось-що: „Коли-бъ можна, ввесь бы цей свѣтъ выполонивъ, а выростивъ новый! Тодѣ-бъ може й правда настала!" (389). Не диво про-те, що Барвѣньскій про тенденцію сего роману ось-що сказавъ: „Всѣ злѝ поступки Чипки стараютъ ся авторы мотивувати якоюсь кривдою й неправдою, заподѣяною Чипцѣ черезъ другихъ людей, черезъ громаду, черезъ пана, становыхъ та волостныхъ, черезъ земство... Мы бачимо, що тѝ мотива злыхъ поступкôвъ Чипки не все оправданѝ, а бодай слабо навязанѝ до єго поганыхъ учинкôвъ, та що въ добѣ пôсля

[1]) „Дѣло", 1882; ч. 22.

подружя зъ Галею тѝ мотива — та причинова звязь мѣжь заподѣяною кривдою, а розбишацкимъ житѣмъ — вже зовсѣмъ не годять ся зъ собою. Высказана тенденція ломить ся въ самôмъ найголовнѣйшôмъ ѣи представителю; — поставлена теорія не оправдує ся на дѣлѣ“[1]).

Але-жь авторъ не вдоволивъ ся тымъ, що Чипка ставъ речникомъ „правды“, — вôнъ вложивъ и въ уста Мотрѣ та Христѣ реторичнѝ оклики на сю тему. И такъ Мотря дôзнавшись, що москалѣ ѣи сына побили до крови, кликнула въ розпуцѣ: „Боже, Боже! де-жь твоя правда святая?“ (286). Христя-жь довѣдавши ся вôдъ Чипки про причину ѣго недолѣ, озвалась до свого чоловѣка: „Правду казавъ Чипка, що немає мѣжь людьми правды, — що живуть вони не по закону!“ (223).

Той-то патетичный декляматоръ пôдносить безъ впину протестъ противъ истнуючихъ порядкôвъ и не хоче вдоволитись долею хлѣбороба. Правда, що тогдѣ, коли ѣму землю вôдобрали, годѣ було ѣму бути байдужнымъ супроти такого безталаня, але-жь и така недоля не могла бути причиною, щобъ той, котрый дотôль не пивъ горѣлки, вôдъ-разу ставъ нестямнымъ пяницею. Вже-жь сама мати вговорювала Чипку, щобъ не зживавъ самъ себе зъ свѣта. „Жили-жь безъ землѣ кôлька лѣтъ та хлѣбъ ѣли,“ мовила она, „и теперь не сидѣти-мемо безъ його“ (198). Але Чипка думавъ собѣ, що безъ землѣ нема волѣ, що земля чоловѣка годує. Тому-то оповѣдаючи Грицькови й Христѣ про свою лиху долю сказавъ вôнъ: „Коли-бъ земля була въ мене, я-бъ нѣколи не ставъ такимъ, якимъ вы мене бачите!“ (221). — А вже-жь допустѣмъ, що палкій Чипка зъ важнои причины „пустивъ ся берега“, — допустѣмъ, що вôнъ бувши пянымъ мôгъ

[1]) ibid., ч. 23. и 24.

забажати разомъ зъ товаришами погуляти, се-бъ-то красти, тому-що й въ него „землю вкрали“, — але-жь годѣ єго выправдати, що вôнъ вбивъ безвинного сторожа, наткнувшись на него пôдъ паньскою коморою. Вôдтакъ не диво, що Чипка самохôть летѣвъ стрôмголовъ у пропасть моральнои руины. Отъ, ледве сказавъ вôнъ Лушни, що годѣ пити й гуляти, що треба й имъ стати такими, якъ люде, то й сейчасъ заявивъ вôнъ ось-яку волю: „Приймемось за роботу, въ день будемо працювати, — а нôчь-матѣнка й научить и скаже, де наше лежить!“ (281). Коли-жь вôнъ опôсля помиривъ ся зъ матѣрю и заживъ зъ Грицькомъ душа въ душу, коли люде дивували ся такому робôтникови, що въ него золотй руки, — то вôнъ, нѣ сѣло нѣ пало, робивъ ся все смутнѣйшій та ставъ часто пропадати на цѣлу нôчь. Вôдтакъ кругомъ Пѣсокъ рознеслась чутка про крадѣжки. Чипка приставъ до розбишацкои ватаги Максима Гудзя. — А вже-жь оженивъ ся вôнъ зъ Галею, дочкою богатого сего москаля. И отъ, той-то Чипка, щó дотôль пôдносивъ протестъ противъ кормиги панôвъ и богачѣвъ, щó бажавъ зрôвняти бѣдныхъ зъ богатыми, ставъ самъ заможнымъ и поважанымъ чоловѣкомъ, ба й незабаромъ бажавъ верховодити въ громадѣ. Та отъ, де вôнъ знайшовъ шану, тамъ згубивъ спокôй и долю. Паны оханули ся, коли вже выбрали Чипку въ управу земства; — вôдтакъ тее земство нагадало єму неправду людску, — „завернуло єго до старого“. — А вже-жь обида, яку заподѣяно Чипцѣ, могла-бъ подекуды выправдати єго, що опять берега пустивъ ся, коли-бъ тôлько сеся подѣя була имовѣрною. По нашôй думцѣ въ Пѣскахъ и въ городѣ люде чей не могли ще забути про безпутнє житє Чипки, хоча-бъ минуло й кôлька лѣтъ до сего часу, коли Чипка ставъ кандидатомъ до управы земскои. Коли-жь справжній Чипка не

мôгъ бы бувъ доступити такои чести, то й Чипка Мирного та Бѣлика не повиненъ бувъ увôйти въ управу земства. Изъ сего-жь видно, що конець роману написано на засновку хибныхъ премісôвъ.

Чипка вразившись тою обидою, яку єму въ земствѣ заподѣяно, робивъ ся щодень все хижѣйшій. Вôнъ ставъ говорити, що панъ зъ людей надравъ, то й въ пана своє вôдбери! (396). Вôдтакъ каже авторъ, що безъ гульнѣ було Чипцѣ нудно, сумно. Дотôль „каравъ“ вôнъ пана та жида, а то вже ставъ вôдбирати своє й у свого брата, заможного козака. Не помогло нѣчого, що Галя вговорювала свого чоловѣка. Коли пôдъ добру годину прокидало ся въ єго серци добро, то подумала она собѣ: „Нѣ! ...мôй Чипка не розбишака, — вôнъ каравє неправду!“ (402). А вже-жь самъ авторъ пытає ся въ останнѣй главѣ свого твору: „Такъ оце та правда?“ И ось розказавъ вôнъ, що Чипка зъ ватагою Максима Гудзя вырѣзавъ и пострѣлявъ всѣхъ у хуторѣ Хоменка крôмъ однои дѣвчинки.

Супроти такого „страшного чоловѣка“ поставивъ авторъ дружину Чипчину, Галю. Чи справдѣ могла въ заразливôй сферѣ побуту розбишаки Максима й злодѣйкуватои Явдохи вырости така гарна квѣтка, — се пытанє, на котре досвѣдъ житя не такъ легко дасть вôдповѣдь притакуючу. А вже-жь вдача Галѣ являє ся въ сѣмъ романѣ справдѣ идеальною. Єи натура була вельми мягка, похила до спокою, до тихого щастя. Своими сердечными словами спонукала она разъ Чипку, що обѣцявъ покинути погане житє, — тôлько въ него не було силы, разомъ всього покинути! Мабуть хотѣвъ авторъ контрастомъ вдачь Чипки й Галѣ влагодити те потрясаюче вражѣнє, яке въ души читача выкликує ся останними змаганями того страшного речника „правды“! Тôль-

ко-жь нещасна Галя пала сама жертвою дивовижныхъ забаганокъ Чипчиныхъ, — она збожеволѣла й повѣсилась.

Коли Чипка, „рôвняючи“ людей, у своѣмъ змаганю суспôльно-радикальнôмъ доборовъ ся до самого краю, то єго товаришь зъ дитячихъ лѣтъ, Грицько Чупруненко, живъ собѣ тихо й щасливо зô своєю дружиною Христею. Чесною працею надбавъ вôнъ те, щó мавъ въ господѣ. „Своимъ на прибутокъ напрямленымъ розумомъ“ не змôгъ вôнъ зрозумѣти тыхъ палкихъ порывôвъ, котрí проявлявъ Чипка въ злиденнôмъ своѣмъ побутѣ. Вôнъ не хотѣвъ ити поручь и зъ громадою, коли она „бунтувалась“ противъ новыхъ порядкôвъ, а волѣвъ сховатись за лѣсою въ чужôмъ огородѣ, нѣжь постоати вразъ изъ громадою за єи правду. Хоча-жь вôнъ такимъ чиномъ выявивъ себе самолюбомъ, то все-жь годѣ вôдказати єму назвы чесного й трудящого хозяина. Се характеръ зовсѣмъ природный.

Зъ меншою консеквенцією зъобразивъ авторъ дружину Грицькову, Христю. Вôнъ розказує, що гольтѣпака Чипка, зайшовши въ хату Грицька, оповѣданємъ про свои злиднѣ вразивъ серце Христѣ такъ глубоко, що она перенявшись думками Чипки стала голосити: „Нема мѣжь людьми правды!“ Зъ-за того мôгъ єѣ Грицько запытатись, чи не закохалась она въ Чипчинî голî пяты?“ Чипка запаливъ рай тихого щастя въ Грицьковôй хатѣ! Але-жь небавомъ опôсля Христя, довѣдавшись, що Чипка краде й вбивъ сторожа Деркача, вжахнулась и сказала Грицькови про Чипку, що вôнъ ще коли-небудь въ ночи прийде та й зарѣже ихъ за своє жито! — А вже-жь по нашôй думцѣ се зовсѣмъ неимовѣрно, щобы пяниця, щó ходивъ босый и трохи-не голый, мôгъ подобатись тихôй и запопадливôй хозайцѣ. Вôдтакъ не є имовѣрно, щобы Христя опôсля, коли Чипка ставъ ґаздувати, до єго ма-

тери ось-якъ озвалась: „Чому я теперь не дѣвка? Отъ бы вашому сынови й пара була!“...

Ще найбôльше консеквентною вважає ся характеристика Мотрѣ, матери Чипчинои, котра не потурала вже малому, палкому сынови, а коли вôнъ дорôсъ, пôшла жалѣтись на него въ волость, тому-що вôнъ не хотѣвъ кинути безпутнього житя. А коли Чипка всю Хоменкову сѣмью выполонивъ, то зъ дѣвчинкою, котрои розбишаки не знайшли, пôшла Мотря опять у волость, изъ-за чого єи сына зъ розбишацкою ватагою схопили й повязали.

Хоча-жь въ сѣмъ творѣ є чи-мало дѣєвыхъ осôбъ, то все-жь уступають они на другій, або й на третій плянъ величнои картины, мѣжь-тымъ коли постать Чипчину зъображено такими искравыми красками, що супроти неи малюнки майже всѣхъ иншихъ осôбъ уважають ся подекуды млавыми, або лишь миніятурными. Вôдтакъ думаємо, що характеристика Чипки була-бъ бôльшь вдоволяючою, коли-бъ сей романъ не бувъ закôнчивъ ся такою катастрофою, въ котрôй Чипка выявивъ себе простымъ розбишакою. Чому-жь авторъ окôнчивъ свôй твôръ такою катастрофою, годѣ на се подати вôдповѣдь вдоволяючу. Вже-жь годѣ думати, щобъ Мирный хотѣвъ показати, що крайнй соціялистичнй змаганя новôтныхъ протестантôвъ можуть повести до розбишацтва! Радше мусимо допустити сю думку, що авторъ, зъображаючи Чипку, корыстувавъ ся оповѣданємъ молоденького почтового машталѣра Темохвія, зъ котрымъ ѣхавъ до Полтавы. Той-то Темохвій розказавъ єму про Гнидку, щó трохи-чи-не на всю Полтавщину бувъ звѣстный розбишака. Ось и слова Мирного: „На мôй поглядъ Гнидка безталанна дитина свого вѣку, скалѣченый выводокъ свого побуту, пригнѣченого усякимъ панствомъ, зъубоженого жидовою, — де все стало и стоить нерухомо на

однôмъ мѣсци, стояло, поки зачало гнити у самому корени... И отъ, починає вона боротьбу за своє мѣсто, за своє право на житє, — починá розшукувати шляху. Де-жь ты знайдешь його безъ освѣты, де ты знайдешь його у тому непроглядному мороцѣ, якій сповивá усе й усѣхъ? А тутъ устає таке пытанє: не я задавлю, мене задавлять. ...И кидаєть ся чоловѣкъ, якъ звѣрина, на все, купаєть ся у крови людськôй и знаходить въ тôмъ свою утѣху-пораду для свого серця. Коли щó кохає, то кохає усею силою своєи мочи (якъ Гнидка жôнку), — щó зненавидить, — якъ вѣтеръ змете зъ свого шляху, й дивує людей своими божевôльными вчинками“...[1]).

Мабуть хотѣла отже й фантазія автора обвити свого героя хочь грôзнымъ, а все-жь поетичнымъ словомъ, — мабуть бажавъ Мирный поставити Чипку побôчь Гаркушѣ й иншихъ розбишакъ пôсля-гайдамацкои поры, „котрй уславили ся по всѣй Украинѣ яко боронителѣ убогихъ и безталанныхъ вôдъ заздрости и пригнѣту богатыхъ и щасливыхъ“[2]).

Сей романъ складає ся зъ чотырьохъ частинъ. Въ першôй частинѣ розказує авторъ про Хруща-Вареника, батька Чипчиного, про дитячій вѣкъ героя и про мирне єго житє, коли ставъ хозяиномъ и коли побачивъ польову царѣвну. Вôдтакъ довѣдуємо ся тутъ про хозяина Грицька. — Друга частина є епизодомъ въ повѣсти: тутъ читаємо оповѣданє про сѣчовика Мирона Гудзя, про єго сына Ивана й онука Максима, и такожь исторію села Пѣсокъ. — Въ третѣй частинѣ розказує авторъ, якъ Чипка пустивъ ся берега, коли єму вôдобрали землю, и якъ покинувъ слизьку дорогу та й ставъ

[1]) „Правда“. VII. 1871. р. въ статьи: „Подорôжє одъ Полтавы до Г адячого“; стор. 505.

[2]) ibid, стор. 506.

опять тямущимъ чоловѣкомъ. Тôлько-жь не довго сподобалось єму таке житє: трохи-перегодя приставъ вôнъ до розбишацкои ватаги Максима Гудзя. — Въ чертвертôй частинѣ читаємо оповѣданє про розбишацку дочку й про новый вѣкъ Чипки на своѣмъ добрѣ. Але старе лихо незабаромъ поновилось и Чипка ставъ розбишакою.

На заголовнôмъ листѣ авторами сего роману поставляють ся два письменники П. Мирный та І. Бѣликъ. Про се авторство двохъ письменникôвъ пише В. Барвѣньскій ось-що: „Дуже рѣдко коли при рôвнорядноô праци двохъ людей, хочь-бы й рôвного таланту, може выйти одноцѣльный твôръ... Можна однакъ ще й инакше собѣ зъобразити ту спôльну творчôсть. Одинъ подає плянъ, зарисовує въ головныхъ чертахъ характеры, покладає щонайважнѣйшу обстанову, — другій переводить сей плянъ вô всѣхъ єго подрôбностяхъ. А може ще й такъ бути, що одинъ єсть властивымъ творцемъ, а другій робить тôлько свои поправки й доповненя, справляє и выгладжує. Такъ коли сей романъ и справдѣ написаный двома авторами, то мы можемо хиба припустити сей послѣдній способъ спôвъ-участи двохъ авторôвъ. Правда, въ романѣ „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнй?“ мы стрѣчаємо много частинъ не однаково обробленыхъ, — не одна важна подѣя, не одна сторона характеру декотрыхъ осôбъ сего роману описана тôлько побѣжно, мовь-бы по-хроникарски, а зновъ другй подѣѣ й особы, або ихъ характеристичнй стороны, хочь о богато меншои ваги, описанй дуже подрôбно. Тôлько-жь се, здає ся намъ, не выходить изъ-за авторства въ двôйзѣ, а таки зъ самого способу писаня цѣлого роману“[1]).

По нашôй думцѣ плянъ сего роману подавъ Панасъ Мирный, и вôнъ самъ написавъ важнѣйшй єго частины.

[1]) „Дѣло“, 1882; ч. 11.

Ось и переглядъ тыхъ главъ, якѝ вôнъ мôгъ написати: 1. Польова царѣвна (стор. 3—10). 2. Двужонъ (11—23). 3. Дитячѝ лѣта (24—34). 4. Живъ-живъ! (35—45)[1]). 5. Тайна-невтайна (46—56). 6. Дознавъ ся! (57—66). 7. Сѣчовикъ (79—90). 8. У москаляхъ (139—156). 9. Нема землѣ! (169—187). 10. Зъ легкои руки (188—199). 11. Сповѣдь и покута (213—230). 12. Сонъ у руку (269—282). 13. Невзначай свои (297—312). 14. Розбишацька дочка (313—323). 15. Козакъ не безъ щастя, дѣвка не безъ долѣ (324—338). 16. На своѣмъ добрѣ (339—355). 17. Старе та поновлене (372—389). 18. Лихо не мовчить (390—406). 19. Такъ оце та правда?! (407—418).

Вôдтакъ Бѣликъ мôгъ зладити ось-якѝ главы сего роману: 1. Хазяинъ (стор. 67—78). 2. Пѣски въ неволи (91—101). 3. Паны польскѝ (102—124). 4. Махамедъ (125—138). 5. Максимъ старшимъ (157—168). 6. Першій ступѣнь (231—240). 7. Слизька дорога (241—254). 8. На воли (255—268). 9. Новый вѣкъ (356—371)[2]). — Опроче въ деякихъ главахъ добачаємо зразки пера Мирного й Бѣлика. Сюды належать именно ось-якѝ главы роману: 1. Товариство (200—212). 2. Наука не йде до бука (283—296). Въ загалѣ проявляє ся въ писаню Мирного реализмъ, гарна пластика въ характеристицѣ й жива драматичнôсть. Въ писаню-жь Бѣлика бачимо историчнѝ образки зъ минувшины, фильософичнѝ рефлѐксіѣ й зразки прозаичного оповѣданя. А по-за-якъ деякѝ картинки въ сѣмъ творѣ малювали два художники, то нема въ нихъ

---

[1]) Грицько надравши горобенятъ, коли зъ Чипкою бувъ пôдпасачемъ дѣда Уласа, сказавъ свому товаришеви, що не грѣхъ, побивати ту погань, бо, якъ жиды Христа мучили, кричали горобцѣ: „Живъ-живъ“! (стор. 42).

[2]) Про писаня І. Бѣлика скажемо дещо въ кôнци литературнои розвѣдки про Панаса Мирного.

одноцѣльного выкѡнченя, та й въ загалѣ въ сѣмъ романѣ видимо двояке писанє, одно бѡльшь художницко-поетичне, друге исторично-прозаичне. Тому-то пише В. Барвѣньскій въ сѣй справѣ ось-що: „Цѣлый образъ роману не маєтого, щѡ звычайно розумѣє ся пѡдъ артистичнымъ заокругленємъ, — вѡнъ не маєповнои цѣлости, въ котрѡй бы гармонійно сплывалась цѣла богата рѡжнородностьпредставленого житя. Та мимо того єсть въ нѣмъ житє правдиве, єсть люде живѣ, єсть свѣтъ, надъ котрымъ можна й треба задуматись, — єсть навѣть и сила правды, щѡ прихиляє до доброго, а вѡдражує вѡдъ злого. Єсть се студія нашого житя, надъ котрою можна робити богато й рѡжныхъ выводѡвъ, на котру можна дивитись и зъ сего й зъ того боку, — студія, котра не тратить своєи вартости, хочь єи конець розчаровує тѣ надѣ, якѣ будивъ початокъ“[1]).

Хоча-жь така складана праця не може зватись зовсѣмъ вдоволяючою, то все-жь деякѣ картинки мають высоку литературну стѡйнѡсть и вважають ся дорогоцѣннымъ здобуткомъ для просвѣтного нашого пантеона. Такими красшими картинами суть ось-якѣ: 1. Польова царѣвна. 2. Дитячѣ лѣта[2]). 3. Чипка й Галя въ главѣ „Дознавъ ся!“ (стор. 60—66). 4. Прокормленіє въ главѣ „У москаляхъ“ (147—156). 5. Сповѣдь и покута. 6. Чипка й Галя въ главѣ „Невзначай свои“ (304—308).

Вкѡнци годить ся ще дещо сказати про заголовокъ роману „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнѣ?“ Барвѣнь-

---

[1]) „Дѣло“, ч. 23. и 24.

[2]) Въ главѣ „Дитячѣ лѣта“ змалювавъ авторъ дуже гарный образъ старого вѡвчаря Уласа. Сей образъ є мабуть прототипомъ чудовои картинки въ оповѣданю Ганны Барвѣнокъ „Русалка“, де старый дѣдусь розказує малѡй Оленцѣ про сонце, мѣсяць и про зорѣ. (Порѡвн. „Исторію литературы рускои“, III, 1; стор. 303—304).

скій каже, що сей заголовокъ являє ся дуже загадочнымъ. Вôдтакъ замѣчає вôнъ ось-що: „Вже-жь що не ревуть, хиба що имъ може не дôстає воды? А приложивши се пытанє до людей, до народного житя, треба, здає ся, пôдъ тымъ розумѣти таке пытанє: Чи бувають на свѣтѣ лихî люде, коли имъ добре живе ся? Анальоґична вôдповѣдь выходила-бъ тогдѣ така, що не бувають люде лихими, якъ имъ добре живе ся, — або иншими словами, що само горе житя, нужда, недоля, неприязнî обставины, лихî люде й приятелѣ выроджують лихихъ, злыхъ людей, — лихо на свѣтѣ, — що отже чоловѣкъ стає лихимъ не самъ черезъ себе, не своєю волею и своєю виною, а силою самои конечности. Не свобôдна воля, а фатумъ робить чоловѣка тымъ, чимъ вôнъ єсть на дѣлѣ, и такимъ, якимъ вôнъ єсть“ [1]).

А вже-жь по нашôй думцѣ Барвѣньскій сими словами не розъяснивъ загадочного того заголовка. Авторъ хотѣвъ мабуть се сказати: Волы не ревуть, якъ ясла повнî, — такъ и люде не ворушать ся, коли имъ веде ся гараздъ. Бѣднî люде були-бъ вдоволенî своєю долею, коли-бъ зрôвнялись зъ богатыми землею й добромъ. Коли-жь однî панують, а другî гôрко бѣдують, то мусить зворушитись всяка сѣрома, и тогдѣ въ оборонѣ „правды“ выступають такî Чипки, щó пôдносять протестъ противъ мучителѣвъ. Таку ачей думку мавъ Мирный, поклавши той заголовокъ у своѣмъ романѣ. Чи-жь одначе розвязка того загадочного пытаня може вважатись вдоволяючою, старались мы показати въ ось-тôй нашôй розвѣдцѣ.

* * *

Вже въ романѣ „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнî?“ натякнувъ авторъ на дукôвъ-козакôвъ, котрыхъ Чипка

---

[1]) „Дѣло“, ч. 11.

намагавъ „покарати“. Тôлько-жь въ тôмъ романѣ являє ся Чипка найпаче борцемъ противъ „неправды панськои“. Вôдтакъ контрастъ мѣжь сѣромою, а дуками-богатырями зъобразивъ Мирный въ повѣсти „П о в ѣ я“.

Головною особою въ сѣй повѣсти є Христя, дочка Пилипа й Приськи Притыкôвъ, щó були крѣпаками въ Марянôвцѣ. Приська була козача дочка; коли-жь она малою зôстала ся вôдъ батька та матери й родичѣ померли, то жила въ чужихъ людей и пасла громадскй гуси, телята... Опôсля служила она по своихъ, служила по жидахъ, а вôдтакъ по купцяхъ. Єѣ приняла богата купчиха, щó вештала ся по бôльшихъ мѣстахъ. Тому-то й Приська ѣздила всюды за панею. Коли-жь разъ въ дорозѣ до Києва занедужала, то купчиха лишила єѣ въ Марянôвцѣ въ хатѣ Грицька Супруна, щó бувъ прикащикомъ у пана. Вычунявши Приська все дожидала господынѣ, але та не верталась туды. Вôдтакъ хотѣла Приська нанятись у кого зъ козакôвъ, але Грицько не пускавъ, — казавъ перше вôдслужити той хлѣбъ, щó она лежачи переѣла. И стрѣла ся она зъ Пилипомъ Притыкою, щó бувъ роботникомъ у Грицька Супруна. Одна доля, одно лихо звело Пилипа й Приську до купы, бо й тяжка була ихъ служба: Грицько бувъ сердитый и крикливый, а жôнка єго Хивря — уѣдлива й злюща. Приська не злякала ся крѣпацтва й одружилась зъ Пилипомъ. Але управителъ-Нѣмець не давъ имъ города й хаты, якъ обѣцявъ, та велѣвъ жити сусѣдами зъ Грицькомъ. И жили они собѣ въ двохъ тихо та мирно. Черезъ рôкъ уродивъ ся имъ сынъ Ивась, але швидко вмеръ, а на другій рôкъ уродила ся дочка Христя. Вôдтакъ пройшло тринацять лѣтъ, а на чотырнацятому звеселила ихъ чутка про волю. Трохи зъ-годомъ дали Пилипови ґрунтъ, — двѣ десятины поля, й незабаромъ поставивъ вôнъ собѣ хату. Але зъ го-

домъ жило ся имъ тяжко та гôрко. Хочь купили корову, не можна було заплатити подушного, на що натякавъ уже неразъ зборщикъ Грицько Супрунъ. Тому-то передъ Миколою взявъ Пилипъ трохи хлѣба й упросивъ ся до Карпа Здора, сусѣда й кума. Скинувъ до него на сани дещо збôжа та на Варвары раненько оба поѣхали въ гóродъ. Та отъ, икъ обѣду зворушилась страшна повѣя: не стало видно нѣ неба, нѣ землѣ. Такъ було зъ пôвъ-дня на Варвары й цѣлый день на Савы. По дворахъ понавертало такî кучугуры, що страшно було дивитись; — деякî хаты зовсѣмъ позаносило. Вôдтакъ на Миколы перестало снѣгомъ вѣяти, за-те ушкваривъ такій морозъ, що галки на деревахъ замерзали.

Уже третій день минувъ пôсля Миколы, а Пилипа все не було. Карпо Здôръ приѣхавъ и казавъ, що Пилипъ продавши збôже пôшовъ вôдъ него, и бôльшь єму не доводило ся бачити свого сусѣда. Хто видѣвъ Пилипа въ шинку, хто бачивъ єго, якъ водивъ ся зъ Загнибѣдою, що́ давнѣйше бувъ писаремъ въ Маряновцѣ, а хто казавъ, що видѣвъ Пилипа, якъ вôнъ на Миколы выходивъ зъ мѣста. Де-хто-жь натякнувъ на тее, що багато народу померзло въ дорозѣ. Мѣжь-тымъ Грицько ходивъ що-дня до Пилипихи, правити подушне й заганявъ голки Христѣ, все плещучи ѣй про хлопцѣвъ. Сынъ бо сего богатыря, Хведôръ, подобавъ собѣ дочку Притыки, дарма, що батько сватавъ єѣ на богачцѣ, Рябченковôй Хиврѣ. Вôдтакъ Грицько хваливъ ся, що вôнъ Притыку зъ сѣмьєю зжене зъ свѣта. Знавъ вôнъ, коли Христи вôддячити: ходячи по подушне попрѣкавъ вôнъ Приську, що она чарôвница зъ дочкою, — що они знають тôлько хлопцѣвъ заманювати та чарувати. — Ажь ось сказавъ Грицько Присьцѣ, щобъ збирала ся въ гóродъ за чоловѣкомъ.

Знайшли єго въ снѣгу замерзлого, и биля него знайшли й чоботы новй й ще щось.

Якъ выйшовъ Грицько, то слѣдомъ за нимъ, неначе докôръ, вырвавъ ся нестямный крикъ Христѣ, — она дивила ся на матѣрь своими заплакаными очима, а мати на неѣ сухими, якъ огонь палючими. И незабаромъ страшный, охрыплый крикъ вырвавъ ся зъ Присьчиныхъ грудей и розливъ ся божевôльнымъ плачемъ... До самого смерку голосили дочка й мати. Одарка Здориха, почувши зъ свого двору ихъ страшенный лементъ, прийшла провѣдати, щó тамъ таке? и на силу вôдъ Христѣ добила ся, що то по батькови тужать. Она кинула ся була розважати Приську, що то може ще й брехня, та ще гôрше розразила єи серце, — ще бôльше выточила слѣзъ изъ єи очей.

Не пôшла Приська до мѣста. Ажь ось на третій день прийшовъ староста й принѣсъ зъ волости новй чоботы, клунокъ соли й платокъ. Вôнъ сказавъ, що й грошей було пять рублѣвъ, та що тй грошѣ зôставили въ волости за подушне. Коли-жь Приська згадала про се, що тамъ щось три рублѣ тôлько слѣдувало, то вôдповѣвъ староста: „То не моє дѣло! — у волости зоставили. Пôйди сама та й довѣдай ся!“ Якъ пôшовъ староста, Христя оглядала гарнй чоботы й выняла зъ клунка щось заверченого въ папѣръ. Она почала розгортати, й очи єи розгорѣли ся, коли она наглядѣла ажь три шовковй стьожки й невеличкй сережки зъ хрестиками. Се-жь все було для неи куплено! — она зрадѣла, але Присьцѣ гôрко було дивити ся на ту куплю.

Наближало ся свято: Багата кутя, Рôздво. Гôрко прийшлось Присьцѣ подумати про те свято. Она згадала про тй два карбованцѣ, щó въ волости зôстали ся, й на другій день пôшла за тыми грошима. Вôдъ старшины до-

вѣдалась она, що грошѣ взявъ Грицько, сказавши, що такъ и слѣдує. Ажь ось прийшовъ у волость Грицько. Вôнъ мовивъ старшинѣ, що єму дали пятирубльову бумажку, та здачѣ не було, зъ-за чого въ него два рублѣ зôстало ся. А якъ Приська спытала Грицька, коли вôддасть ѣй грошѣ, то огрызнувъ ся вôнъ кажучи, що она чѣпає ся єго, якъ собака; вôдтакъ заявивъ, що грошей теперь не має, — нехай прийде до него на празникахъ, або пôсля святъ. Приська повернула до дому сумна та нерадôсна. Грицько тяжко єѣ вразивъ, и то за те, що своє стала правити, — сказано — кровопôй людскій! Она не хотѣла ждати й допытуватись, коли прийти за своимъ, — пообѣдавши подыбала до зборщика. Грицько саме обѣдавъ, тому-то велѣвъ вôнъ Присьцѣ пождати. Опôсля дразнивъ єѣ, що хоче ще выспатись. Бѣдна Приська не выдержала, — сльозы градомъ полили ся зъ очей, — она стала дорѣкати Грицькови, що зъ нихъ знущавъ ся не тôлько за житя покôйного, а кепкує-глузує зъ удовы нещаснои, зъ сироты безталаннои. Просила вôдтакъ сего богатыря, щобъ теперь давъ хочь карбованця, а другого вже пôсля святъ, але вôнъ вôдказавъ, що не знати ще, чи й пôсля святъ вôддасть. И вôдповѣла Приська Грицькови, що буде позывати, якъ вôнъ не вôддасть. Коли-жь и Хивря на неѣ напосѣлась лайкою, то бѣдна вдова втираючи сльозы сказала: „Господь зъ вами! — Не даєте, самѝ поживайте! Вамъ бôльше треба! Куды вже минѣ позывати васъ!“ — И похилившись выйшла зъ хаты.

Розважила єѣ трохи Одарка Здориха, весела молодиця. На Багатый вечôръ позычила она Присьцѣ грошѣ на рыбу й дала узвару, хвасолѣ та гороху. Зрадѣла Приська, зъ серця неначе хто камѣнь знявъ, сльозы вгамували ся, легенькѝ думки плутали ся въ головѣ. — Настало Рôздво. Радѣли за другими Приська й Христя, и вôдтакъ зъ по-

другою Горпиною и зъ иншими дѣвчатами Христя пôшла колядувати. Та й Приська бажала подивитись на людей: пôшла до Здорôвъ, бо й щирѝ були се люде: — Карпо въ громадѣ все одстоювавъ Приську, за неѣ розпинавъ ся зъ-за того, що Грицько Супрунъ хотѣвъ вôдъ Приськи вôдôбрати землю.

Карпо розказавъ Присьцѣ, що Грицько разъ въ шинку сидѣвъ изъ сѣльскими дукачами, Горобцемъ, Вербою та Маленькимъ. Грицько запытавъ ся тогдѣ Карпа, чи не взявъ бы вôнъ на себе Присьчину землю, бо коли вôдъ неи не вôдôбрати землю, то й земля буде за нею, и платити будуть за неѣ другѝ. Тогдѣ сказавъ Грицькови Карпо, що коли вôдъ Приськи вôдôбрати землю, то ѣй хиба въ старцѣ йти. Та отъ, Грицько розсердивъ ся й сказавъ, що вôнъ самъ возьме, коли Здôръ не хоче. Якъ же натякнувъ Карпо на теѳ, що ще не знати, якъ миръ скаже, то гукнувъ Грицько: „Ты знаѳшь, що твôй миръ у насъ у рукахъ? — отутъ у жмени сидить?! Схочемо, пустимо жити, схочемо, задавимо! Щó твôй миръ?!“ (стор. 141)[1]). — Коли Приська вôдъ Карпа про се дôзналась, то тяжкѝ й нерадôснѝ думки снували ся по ѳи головѣ, бо вже-жь Грицько могучій чоловѣкъ, — якъ захоче, такъ и поверне дѣло. Якъ смерть та жовта, якъ тѣнь темна, Приська встала зъ-за столу, попрощала ся й пôшла до дому.

Мѣжь-тымъ Христя була рада, що вырвала ся зъ хаты. Дѣвчата пôшли колядувати по селу, и не минали й Супруновои хаты. Ледве-жь вскочили у двôръ, щобъ заколядувати, якъ сѣнешнѝ двери розчинились и высунулась кочерга. Грицько ставъ на дѣвчата сварити й спустивъ Рябка зъ цепу. Они-жь, а найпаче Христя, шуткували собѣ зъ Супруна: нестямный крикъ реготу зôрвавъ ся

[1]) „Рада“. Украïнський альманахъ на 1883. рокъ. Частина перша. Киівъ.

и якъ буря помчавъ ся по всѣй улици. Незабаромъ зъ противнои улицѣ доносивъ ся парубочій гомонъ: показала ся чи-мала валка парубкôвъ, — дѣвчата вдарились въ-ростѣчь. Та отъ, парубки стали балакати зъ дѣвчатами, а Хведôръ такъ и кинувъ ся до Христѣ. Трохи-перегодя дѣвчата стали вертати домôвь: кождый парубокъ ишовъ зô своєю дѣвчиною. Горпина й Христя повертали одна биля другои: коло нихъ ишли зъ обохъ бокôвъ хлопцѣ Онисько й Хведôръ. Якъ дôйшли до церквы, то Горпина вже була й дома, а Христи треба було ще майданомъ ити. Христя й Хведôръ зôстали ся у двохъ. Де-кôльки часу йшли мовчки, ажь ось запытавъ ся Христѣ Хведôръ, чи не змерзла она? Коли-жь побачивъ, що єѣ неначе трясця трясе, то прикрывъ єѣ полою свого кожуха. Христя дôзналась, що Хведôръ єѣ щиро кохає. Коли дôйшли до хвôртки, то Хведôръ обхопивъ єѣ и хотѣвъ поцѣлувати, але она мотнула ся и въ одну мить опинила ся за хвôрткою.

А вже-жь довгѝ рôздвяни ночи приносили Присьцѣ думки неодрадни: „Щó? коли справдѣ одберуть вôдъ неи землю?... Безъ землѣ — голодна смерть!... Господи! якъ же безъ землѣ бути? Добре тымъ панамъ, — у ихъ ѣѣ не орано, не мѣряно, а въ насъ той невеличкій шматочокъ, а скôльки-то очей заздритця на його? Скôльки рукъ тягнетця за нею? Кожному хочетця схопити, бо въ земли хлѣборобська сила!“ (стор. 153).

На третій день нового року сказавъ Карпо Присьцѣ, що пôсля Водосвятя буде збôрка, — що може й про неѣ будуть балакати. И справдѣ, того дня на майданѣ коло волости зôбралась громада. Пôшла туды й Приська. Незабаромъ крикнувъ Грицько, щобъ вôдобрати землю Притыки, — за нимъ озвавъ ся хтось другій, третій, — але бôльша половина громады ревнула, що земля маѣ бути

за вдовою. И гукнувъ Грицько: „А податки хто буде платити? хто выкупне давати?“ — „Податки, звѣсно, на громаду, а выкупне — на землю!“ вôдказавъ Карпо Здôръ. И отъ, громада схилила ся на ручь Карпову. Тогдѣ розсердивъ ся Грицько й бурчавъ собѣ пôдъ нôсъ, що теперь все пропало, коли голодрабцѣ почнуть верховодити громадою. За те Карпо несказано зрадѣвъ. А Приська низько вклонившись громадѣ, промовила тихо: „Спасибô вамъ, добрî люде, — а тобѣ, Карпе, найбôльше!“

Вернувшись до дому Грицько лютувавъ и сказавъ собѣ, що Приську треба выпхнути зъ села, бо зовсѣмъ пропаде Хведôръ. Пообѣдавши запытавъ ся вôнъ Хиврѣ, де є сынъ, а коли той незабаромъ увôйшовъ у хату, то Грицько тремтячи зô злости озвавъ ся до него: „Пôйди минѣ заразъ... пôйди до своєи тещѣ!... знаєшь? Скажи вôдъ мене... скажи: „Я ѣй цього не забуду!“ Хай вона це запише собѣ на лобѣ! — Чувъ?“... И отъ, ледве розказала Приська дома своѣй дочцѣ, що земля за ними зôстала ся, якъ ось прийшовъ Хведôръ. Вôнъ зиркнувъ по хатѣ и похнюпивъ ся, — ставъ говорити, але голосъ єго обôрвавъ ся; — вкôнци крôзь сльозы сказавъ ось-що: „Батько прислали, — батько сердитî прийшли до дому, — напали на мене, — хотѣли бити, а далѣ: пôди до... скажи: я ѣй цього не забуду“! Дочка й мати ззирнули ся, — пройшла хвилина мовчаня, — неначе сонъ найшовъ на всѣхъ, — а коли Приська й Христя прийшли въ себе, Хведора вже не було.

Хведôръ вернувъ ся до дому безъ шапки, лишивши єѣ коло брамы церковнои. Вôнъ станувъ противъ батька блѣдый, зъ мутными очима, и трусивъ ся. — „Чого-жь вôнъ не при собѣ? Хиба обкурили, або обпоили чимъ, вражî дочки?!“ не то понуро, не то боязко сказавъ Грицько. Сынъ єго занедужавъ такъ, що треба було кликати

щепѣя и знахурку... Грицько мовчавъ, ходивъ якъ нѡчь смутный, якъ скеля нѣмый. Єму хотѣлось дѡзнати ся, чи ходивъ Хведѡръ до Приськи, щѡ́ казавъ и якъ єго приймали тамъ? А коли Грицько плѣвъ на Приську й Христю нѣсенѣтницѣ, коли вѡдтакъ по селу говорили, що бу-цѣмъ Приська напоила Хведора кошечимъ мѡзкомъ, то она, послухавши Карпа, пѡшла до суду, жалѣти ся на Грицька. Хоча-жь на судѣ выявилось, що Грицько плѣвъ тѝ нѣсенѣтницѣ, то таки єго не обвинуватили. Ходила чутка, що вѡнъ вечерявъ зъ судями въ шинку.

Опѡсля шукавъ Грицько выпадку, якъ бы Присьцѣ вѡддячити. Вѡнъ поѣхавъ до мѣста на ярмарокъ, и звѡдтамъ вернувъ ся дуже веселый. Незабаромъ соцькій Карпенко покликавъ Приську въ волость. Тамъ сказавъ ѣй старшина, що на неѣ жалѣє ся Петро Загнибѣда, щѡ́ въ Марянѡвцѣ бувъ колись писаремъ, а теперь въ городѣ живе. Коли-жь Приська не могла второпати мовы старшины, то писарь ставъ ѣй читати ось-що: Загнибѣда ще объ Миколѣ договоривъ ся зъ Пилипомъ Притыкою, наняти у него, Притыки, дочку Христю за десять рублѣвъ у рѡкъ на єго, Загнибѣды, одежи. Притыка, вельми нуждаючись у грошѣхъ, взявъ у него пять рублѣвъ за пѡвъроку впередъ, выдавши розписку не якъ за наймы, а якъ за позыку. Вѡдтакъ довѣдавшись объ Притычинѡй смерти, вѡнъ, Загнибѣда, просить теперь волость, заставити Притыкѡвну Христю, або грошѣ за пѡвъ-року одслужити, або-жь вѡддати сѣмь рублѣвъ, бо вѡдъ часу позыки пройшло вже бѡльшь трьохъ мѣсяцѣвъ, и вѡнъ, Загнибѣда, яко крамовый чоловѣкъ, позбувъ ся росту не менче, якъ на два карбованцѣ.

Приська слухала й нѣчого не розѡбрала, а коли сказала, що въ неи немае грошей нѣ шеляга, то старшина давъ ѣй ось-якій рѣшенець: „Тѝ грошѣ, щѡ́ твѡй чоловѣкъ

зазычивъ у Загнибѣды, хай дочка одслужить!“ — Бѣдна Приська опамяталась уже дома. Надъ нею стояла Христя й ламаючи руки тужила, а Одарка намагала влагодити єи горячку. — Вôдтакъ въ ночи Грицько розказувавъ своѣй жôнцѣ, якъ вôнъ побачивъ въ мѣстѣ Загнибѣду, якъ зъ нимъ таки добре пôдпили й почали хвалити ся своими вдачами й невдачами, — якъ вôнъ розказавъ за Хведора й прохавъ порады, якъ єго запомогти, — якъ Загнибѣда, довѣдавшись, що Притыка змерзъ, и що пôсля него пять рублѣвъ зôстало ся, сказавъ: „Гараздъ! усе гараздъ буде! Я напишу вôдъ його розписку, що вôнъ зазычивъ буцѣмъ у мене. Приставимо у судъ. Якъ заплатити нѣчимъ буде, судъ и накаже одслужити дочцѣ. Отъ, ты такъ и здыхаєшь ся, поки сынъ одужає!“ (стор. 172) Коли-жь Грицько се жôнцѣ розказавъ, важке зôтханє й ще важчій плачь роздавъ ся по хатѣ. То, слухаючи страшнй батьковй пересказы, заплакавъ Хведôръ, щó на печи буцѣмъ-то спавъ, и розмову батькôвъ пôдслухавъ.

Було у Приськи одно добро, за-для котрого она й доси робила-працювала, рукъ не покладала. Теперь и те добро одняли вôдъ неи! Прийшли, силомôць взяли Христю, щобъ повести єѣ и вôддати чужимъ людямъ на працю важку та невôльну, на гôрку догану та лайку. — Не сама Христя йшла. Соцького Кирила прислано зъ волости за нею, щобъ провѣвъ и оберѣгъ єѣ въ дорозѣ та й доставивъ на мѣсце. То вже Грицько Супрунъ такъ старавъ ся для неи! А вже-жь той Кирило бувъ собѣ добряга, що Притыцѣ неразъ у злидняхъ дававъ щиру пораду.

Христи зробило ся страшно, коли побачила мѣсто. Оно здало ся ѣй хижимъ звѣремъ, щó притаившись у ямѣ роззявивъ свого крôвавого рота зъ бѣлыми гострыми зубами, намѣряючись кинутись на неѣ. Саме тогдѣ, якъ Христя прийшла до Загнибѣды, ввôйшовъ вôнъ у хату хму-

рый и злющій, бо ось пôстъ на сходѣ, а въ єго крамѣ однои щуки цѣлый вôзъ не розпродано, а чехонѣ двѣ бочки, та вôдъ неи гнилятиною несе. У Христѣ ажь у пальцяхъ похолонуло, якъ єго вздрѣла. — „А це хто такій, Олено?“ спытавъ ся вôнъ своєи жôнки, молодои змарнѣлои молодицѣ, и кинувъ на Христю, неначе жаромъ, быстрыми очима. — „Се-жь наймичка!“ одказала она тихимъ та привѣтнымъ голосомъ. Загнибѣда станувъ середъ хаты, скинувъ поглядъ на жôнку, глянувъ на Христю, щó похнюпившись стояла у порога, потôмъ знову на жôнку й знову на Христю. Такъ орелъ зъ высокости задивляє ся на свою здобычь, — выбирає, яка смаковитѣйша... У Загнибѣды ажь очи загорѣлись, якъ глянувъ на круглый станъ Христѣ.

Житє въ-перше повертало ся до Христѣ своимъ суворымъ бокомъ, она въ-перше почула на собѣ єго важке ярмо. Єѣ тягло до матери, до своєи рôдненькои жалôбницѣ, до своєи єдинои порадницѣ... „Немає щастя й талану бѣднымъ на сему свѣтѣ й не буде нѣколи!“ рѣшила Христя (стор. 53)[1]). Ѣй пригадали ся Кириловй слова, щó ихъ сказавъ про Загнибѣду: „Пявка не чоловѣкъ!“ А ѣй прийде ся тутъ цѣлого пôвъ-року бути, пôвъ-року слухати доѣдливыхъ рѣчей, ехидного реготу Загнибѣды.

На другій день великодныхъ святъ було у Загнибѣды вельми весело. Въ хатахъ и просунути ся нѣкуды: кôмната й свѣтлиця повнымъ повнй. Прийшли батюшка и дияконъ, секретарь зъ думы Рубець, Книшь зъ полиціѣ, крамарь Колѣсникъ й багато иншихъ, чоловѣкôвъ и жôнокъ. Звѣстно — Загнибѣда зъ панами водить ся! Коли гостѣ забавляли ся въ свѣтлици й кôмнатѣ, то дехто й лабузнивъ ся въ кухни до Христѣ. Тутъ стоявъ несамо-

[1]) „Рада“. Частина друга. Київъ, 1884.

витый регôтъ. Смѣялись зъ паламаря, Тимохвія, щó любенько заглядавъ Христи въ очи. Незабаромъ зайшовъ въ кухню й отець Миколай и зирнувъ на дѣвчину, що якъ та макôвка ажь горѣла. Ажь ось обнявъ єѣ Колѣсникъ и ставъ зъ нею христосуватись, вôдтакъ кинувъ ся до неи и товстый крамарь, — бѣдна Христя повертала ся то сюды, то туды, соромила ся, млѣла. Опôсля въ свѣтлици вчинилась справдѣшня оргія. Христя почувши нестямный галасъ, пôдôйшла до дверей, подивити ся. Она зъ роду-вѣку не бачила нѣчого такого. — „Це подурѣли люде, показили ся! Одинъ на одного лѣзе, одинъ другого не бачить. И це богатырѣ-дуки гуляють-бенкетують! Зъ жиру не знають, щó робити, та казятця!“ подумала Христя и мерщѣй проскочила поузъ двери до столу, щобъ хто не примѣтивъ: взяла шматочокъ паски й почала жувати. Она ще сегодня не ѣла... Ажь ось страшенный грюкъ злякавъ єѣ. Она кинулась до свѣтлицѣ. Тамъ середъ хаты копицею лежавъ товстый крамарь, а двѣ жôнки, кума Колѣсникова й Загнѣбѣдина, кинулись до Колѣсника й стали єго цѣлувати. Загнибѣда сидѣвъ и похмуро дививъ ся на Колѣсника: досада щипала єго за серце. Але Колѣсникови було байдуже про єго гнѣвъ; — пôднявъ жôнокъ ажь пôдъ стелю, звѣвъ до купы и зъ-разу опустивъ на землю. Оно-бъ може тымъ и скôнчило ся, коли-бъ Колѣсникова кума незнарошне не збила зъ Загнибѣдинои кумы очѣпка. — „За що ты, сучко, збила зъ мене очѣпокъ?“ скрикнула кума Загнибѣдина, впиваючись въ волосє своєи товаришки, — и въ сю мить другій очѣпокъ полетѣвъ до долу. Вôдтакъ обѣ сѝ жôнки стали одна одну мотлошити. Тогдѣ Загнибѣда, мотаючи пяною головою, насваривъ на Колѣсника, що то вôнъ всему виною! — „Такъ це ты до мене прийшовъ бучу збивати?! — Вонъ зъ моєи хаты, щобъ и твôй духъ, поганый, не вонявъ!“ крикнувъ неса-

мовито Загнибѣда. Въ колотнечи пригадавъ вôнъ Колѣсникови уговоръ за рыбу передъ Рôздвомъ. — „Що-жь ты узявъ єѣ въ мене? узявъ?“ кричавъ Загнибѣда. О-о-о, ехида! Абы пôдвести чоловѣка, абы шкоды другому наробити!“ Тогдѣ Колѣсникъ, указуючи на Христю, натякнувъ на розписки й скрикнувъ: „Крамаруєшь на тысячѣ, а на пять рублѣвъ бѣднои дѣвчины полестивъ ся!... Васъ за се у тюрму посадити слѣдъ! Пôвъ-року службы чужои закортѣло?! Знаємо мы, на що ся служба! — догадуємо ся!... Нога моя не буде пôсля сего у твоѣй хатѣ!“ (стор. 71). — Гостѣ почувши тѝ змаганя й думаючи, що до бôйки дôйде, всѣ повтѣкали.

Христя була въ кухни, якъ змагавъ ся Колѣсникъ зъ Загнибѣдою. Зъ-першу она не розôбрала, про кого та рѣчь веде ся, — теперь ѣй якъ у день стало видно. То єѣ зъ матѣрю оплутали, — онъ, якъ обôйшли сѝ дуки-богатырѣ!

Въ ночи Загнибѣда вставъ, выпивъ чарку й на пальцяхъ покравъ ся въ кухню. Тутъ ставъ вôнъ цѣлувати Христю, дарма, що она єго вôдъ себе вôдпыхала. Вôдтакъ сказавъ до неи: „Я тобѣ заплачу тѝ грошѣ, щó батько зазычивъ у мене... Хочешь бути багачкою, ходити у шовкахъ, у золотѣ?... Щó твоя душа забажає, — все тобѣ буде!... Ты бачила оту здохляку!“ ткнувши пальцемъ на кôмнату, спытавъ ся Загнибѣда. — „Ѣй день вѣку, та й того я ще укоротити маю... Стыдка-бридка! а ты минѣ якъ-разъ пôдъ норовъ пôдôйшла!“ — Ажь ось на порозѣ показала ся Загнибѣдиха, блѣда, розпатлана. — „Вонъ! вонюча!“ скрикнувъ Загнибѣда й знову кинувъ ся до Христѣ. — „Тѣкай, Христе!“ гукнула Загнибѣдиха... Христя, якъ стрѣла, кинула ся на двôръ; — Загнибѣда за нею та спôткнувъ ся на порозѣ, — упавъ... Христя зъ-нестямки добѣгла ажь до коморы. И ось донѣсъ ся до неи нестям-

ный крикъ Загнибѣды, гупъ важкихъ кулакôвъ, зôтханя и плачь Загнибѣдихи.

Загнибѣдиха жалѣла ся опôсля Христи на своє безталанє. Мѣжь ними обома наставъ ладъ, сказати бы товариство, коли-бъ Христя була рôвна, а то она все держала себе геть одсторонь, якъ наймичка. За те Загнибѣдиха ходила за Христею, якъ за своєю менчою сестрою. Коли хозяйка дôзнала ся про рôдъ Христѣ и про напасти Супруновй, то сказала ѣй, щобъ пôшла въ село й провѣдала матѣрь, бо ось въ середу выѣде Загнибѣда, й не буде єго ажь до понедѣлка. Христя зрадѣла й стала де-що поприбирати, щобъ выйти въ пятницю раненько. Коли ось приѣхавъ Карпо Здôръ та сказавъ Христи, що мати плаче, дуже журить ся за нею, по-за-якъ не має нѣякои чутки про неѣ. Вôдъ Карпа довѣдалась Христя, що Супрунъ все налазить на матѣрь за подушне, що сынъ єго, Хведôръ, ходить якъ дурный, та що задумавъ кидати батька й пôйти на заробôтки въ городъ. А вже-жь батькови соромно, єдинця въ наймы пускати: додавъ Карпо; — вôнъ хваливъ ся, либонь пяненькій, що, якъ бы знавъ таку свою лиху годину, — не боронивъ бы єму брати Христѣ. — Хоча-жь Христя сю вѣстку про Хведора байдужно приняла, то по вечерѣ стало ѣй чогось важко на души. Ѣй неначе було шкода Хведора, а якъ згадала про похвалки Грицьковй, то досада такъ и впялась въ серце. Якъ она выѣзжала зъ Карпомъ, то Загнибѣдиха дала ѣй гостинець для матери й велѣла сказати, що грошѣ за службу не пропадуть.

Приѣхала Христя до дому й розказала матери, що добре ѣй живе ся въ городѣ, що хозяинъ трохи крутенькій, за те хозяйка добра людина. Сумно було ѣй слухати важку розмову матери зъ Одаркою Здорихою. Хиба она приѣхала до дому, згадувати те, щó було колись? — она

приѣхала, щобъ єго забути! Тому-то пôшла Христя, вôдвѣдати подругу Горпину. А вже-жь Приську й Одарку вразило се, що Христя такъ швидко втекла. „Приѣхала до матери въ гостѣ“, думала Одарка, „и побѣгла до чужихъ!“

Ишла на часокъ Христя, а прийшло вертати ся ажь у вечерѣ, такъ забалакала ся зъ подругою! Идучи до дому запримѣтила она коло цвинтаря парубочу постать. Се бувъ Хведôръ. Вôнъ не пôзнавъ Христѣ: подививъ ся на неѣ и похнюпившись знову повагомъ почвалавъ улицею. Бѣдный парубокъ змарнѣвъ, опустивъ ся. Вôдтакъ цѣлу дорогу клопотали Хрисьчину голову думки про Хведора. Въ хатѣ стало ѣй ще сумнѣйше. Мати скôлько разъ зачинала розмову, та розмова плутала ся — рвалась. Христи здавало ся чуднымъ, що она дома, — она скучала за хозяйкою. Тѣсною и смутною здавала ся ѣй своя хата, — рôдне село наче принизшало, помиршавѣло. Она була раднѣйша, кинути єго заразъ и полетѣти назадъ у мѣсто. А ще-жь тôлько сегодня субота, — до завтрѣшнього пôсля обѣду ѣй бути! Така журба розбирала єѣ, — такъ ѣй було важко та трудно! Ѣй здавалось, що хозяинъ вернувъ ся. И отъ, въ недѣлю ще до свѣта встала она, зôбрала ся, попрощала ся зъ матѣрю и пôшла. — „Прибѣгла, наче огню вхопила, и якъ дымъ той зникла, — втекла!“ думала мати, обливаючи старе лице гôркими слезами.

Якйсь сумнй та нерадôснй почуваня тягли Христю у-передъ. Приходить до мѣста, — бачить — крамниця хозяйска вôдчинена, — видно, що Загнибѣда вернувъ ся вже до дому. Морозъ подравъ єѣ по-за спиною, — серце трудно заколотило ся. — Що-жь то теперь вôнъ ѣй заспѣвае? подумала Христя. Не перейшла, — перелетѣла она базаръ и мерщѣй повернула у свою улицю. Ось и дворище! Тихо въ йому, — ажь глухо, — нѣгде живого невидно. Зъ не-

спокôйнымъ серцемъ она мерщѣй вскочила въ сѣни, а черезъ хвилину знову выскочила блѣда й трусячись изъ страху: хозяйка лежала така страшна! — на шиѣ, на рукахъ видно було чорнй плямы; — зôтханє було важке, хрыпуче, — се були послѣдній змаганя житя зô смертію. Трохи-перегодя вернулась Христя въ хату зъ дячихою. Въ кухни они застали Загнибѣду; — побачивши Христю посваривъ вôнъ на неѣ кулакомъ. Трохи-не о-пôвночи положили покôйну на столѣ. Мовь пяна выйшла Христя на двôръ и сѣла на рундуцѣ, коли ось передъ нею станувъ Загнибѣда. — „Чуєшь! тôлько слово кому, — не животѣти-мешь!“ прошептавъ вôнъ и пôшовъ зъ двору. Христя мерщѣй втекла пôдъ комору. Думки про послѣдню страшну подѣю ходили въ єи головѣ ходоромъ. Блѣдый, вранѣшній свѣтъ стоявъ уже надъ землею, коли она прокинулась-опамяталась. — „А ты тутъ спала?“ роздалось коло неи!“ — то пытавъ ся Загнибѣда. „Знаєшь щó?“ почавъ вôнъ далѣ. „За те, що ты вѣрно служила, добре робила, — нá тобѣ, та йди зъ Богомъ!“ — и ткнувъ ѣй у руки якусь бумажку (стор. 101).

Христя вернулась до матери та нѣякъ не позбулась свого неспокою. Смерть хозяйки марою стояла передъ єи очима. Трохи-перегодя Приська понуждала ся въ грошѣхъ и прохала Карпа, розмѣняти ѣй ту бумажку, щó принесла Христя. — „Та се ажь пôвъ-сотнѣ рублѣвъ!“ скрикнувъ Карпо. — „Пôвъ-сотнѣ?“ здивувалась Приська, — „пôвъ-сотнѣ?! Се великй грошѣ! Де такй грошѣ Христи узяти?“ И важкй почутя обняли єи серце. Она не хотѣла вѣрити, щобъ хозяинъ давъ Христи тй грошѣ. Ѣй здавало ся, що хозяинъ помиливъ ся, тому-то сховала она бумажку въ скриню. Але Карпо не вытерпѣвъ и въ шинку похваливъ ся, якй-то добрй заробôтки въ городѣ! Люде зъ-разу пôдхопили ту чутку, и полетѣла она стрѣлою

вôдъ хаты до хаты. Пôшли-заходили по селу дивнѝ вѣсти, — а Грицько сказавъ, що Христя мабуть тѝ грошѣ вкрала, — а коли жôнки запримѣтили, що Христя смутна чогось и побиває ся за хозяйкою, то Грицько пôдструнчувавъ усмѣхаючись: „Чи не помагала лишь и вмирати?!“ Вôдтакъ Одарка почала вôдъ Приськи сторонитись, та й дѣвчата въ селѣ не забѣгали вже до Христѣ.

Минувъ ще тыждень, — хтось бувъ у городѣ и привѣзъ новину: Загнибѣду взяли въ тюрму за те, що жôнку задавивъ. Тогдѣ Христя подумала собѣ: що то-жь и плата була ѣй така велика за те, щобъ мовчала! Ледве-жь лягли Приська й Христя спати, якъ ось увôйшли у хату становый, писарь, Грицько Супрунъ и два соцькѝ, Кирило й Панько. Становый пытавъ ся Христѣ про се, якъ вмерла Загнибѣдиха, и вôдки она, се-бъ-то Христя, взяла тѝ грошѣ? Вôдтакъ казавъ вôнъ єѣ взяти въ волость, а при Присьцѣ поставити соцькихъ.

Грицько сказавъ Христи, щобъ швидко збирала ся, и вже й гукнувъ у-друге: „Бачь, яка несмѣла, а людей давити знаєшь?“ — Приська, щó доси стояла наче громомъ прибита, при тôмъ словѣ Грицьковôмъ вся затѣпала ся и крикнула, що вôнъ бреше. Очи єи горѣли, — страшна стала она, якъ звѣрь дикій! Опôсля Грицько велѣвъ Панькови звязати Христю, щобъ въ ночи куды не втекла. Соцькій скрутивъ ѣй назадъ руки своимъ поясомъ и вышовъ за нею зъ хаты. Бѣдна мати лежала середъ хаты неначе нежива. При нѣй зôставъ ся Кирило.

Таки ще тои ночи прийшовъ Панько до Приськи й сказавъ ѣй, що станового писарь розказувавъ, мабуть то хтось бачивъ, якъ Загнибѣда жôнку давивъ. „Єго либонь и въ тюрму вже засажено“, говоривъ Панько, „такъ вôнъ почавъ ото крутити. Я, каже, не давивъ, а може хто другій. Може наймичка, бо тыхъ грошей, щó я давъ ѣй за

день передъ смертю до схову, не стало! Ну, звѣсно, кинулись грошей шукати.“ — „Христя-жь божила ся, що вôнъ самъ давъ ѣй тѝ грошѣ!“ перебила Приська й залилась гôркими слезами... „Де смерть моя ходить? де вона подѣла ся?“ — одно голосила Приська. — На другій день погнали Христю въ мѣсто, а зъ Приськи тôлько дозоръ зняли, бо не знайшли нѣчого такого, щобъ и єѣ до того дѣла вязати, хочь Грицько й гукавъ: „та й стара не безъ грѣха! — певне сама й пôдсунула дочцѣ такого зѣля, та мовчить, запекла!“ (стор. 111).

Минуло три днѣ, — три днѣ Присьчиныхъ слѣзъ та лементу, невтѣшного горя й плакучои скорботы. Прийшла Одарка до Приськи й бачила, якъ въ єи очахъ послѣдня искорка житя вгасала. Вмираючи сказала Приська Одарцѣ: „Коли побачишь дочку, Христю, скажи ѣй, — скажи: я прощаю ѣй... Я не вѣрю, щобъ вона таке зробила“... (стор. 114).

Карпо пôшовъ у волость, заявити, що Приська вмерла, та отъ, старшина сказавъ: „Може вона сама на себе руки положила? Треба писати становому!“ Мѣжь-тымъ староста занедужавъ, а Грицькови довело ся бути за старосту. А вже-жь четвертого дня становый казавъ Приську ховати. Стару нарядили й положили на столѣ. Въ хатѣ тихо, нѣхто не читає надъ покôйницею... А на дворѣ рай: сонце наче панна въ пышному одязѣ, розгулялось-розъиграло ся. Пташки лящать, теркотять, спѣвають. Все живерадѣє... Не додивлялись до свѣтовои красы Панько й Карпо, працюючи надъ домовиною[1]), мѣжь-тымъ коли Кирило ладивъ труну. Коли-жь на другій день шѣсть чоловѣка несли мары зъ труною по-узъ церкву, зъявилась Христя, котра припала до труны й плачучи ґголосила:

---

[1]) Домовина — грôбъ, яма.

„О, моя матѣнко! моя голубонько!“ Довго силкувались люде, поки Христю вôдôрвали вôдъ труны. Повернули въ улицю. Якъ-разъ треба було йти по-узъ Грицькову хату. Выбѣгла Хивря, выбѣгъ и Хведôръ та глянувши подравъ мерщѣй кудысь огородомъ; — выйшовъ и Грицько, та й причепивъ ся до Христѣ, пытаючись, вôдкôля она тутъ взяла ся. Та вступилось за неѣ кôлька чоловѣкôвъ кажучи, щобъ давъ ѣй хочь матѣрь провести. И оханувъ ся Грицько та мовчки вôдôйшовъ вôдъ труны.

Якъ Христя поховала матѣрь, то прийшла у волость бумага, що єѣ зовсѣмъ пущено. — „Такъ выкрутилась!“ мовивъ Грицько, чухаючи себе по-за ухомъ. А вже-жь Христя не хотѣла жити въ Марянôвцѣ. — „Не зостану ся нѣ-за-що тута!“ сказала она до Одарки. „Дало ся минѣ се село у знаки, — провались воно крôзь сыру землю, окрома божого дому та людей добрыхъ! Пôду шукати десь кращого мѣсця!“ „Хочь кращого, а хочь гôршого, абы иншого!“ — не то сама собѣ, не то Христи, одказала глухо Одарка. — Христя-жь гôрко-гôрко заплакала.

Тутъ кôнчить ся друга частина „Повѣ“. Въ третѣй частинѣ, котрои доси не надруковано, зъобразить отже авторъ побутъ Христѣ мѣжь людьми чужими, и єи вôдносины до Грицька та Хведора Супруненка.

* * *

Критично-литературну оповѣстку про „Повѣю“ написавъ В. Г(орлен)ко въ „Кіевскôй Старинѣ“ (VI. 1883; стор. 366—370). Вôнъ читавъ лишь першу частину сеи повѣсти, по-за-якъ другу єи частину надруковано въ 1884. р. Критикъ сей запримѣтивъ навперед, що въ новѣйшихъ россійскихъ повѣстяхъ зъ побуту мужицкого нема знаня народного житя, — що въ зъображеню того побуту не видно чоловѣка, нема вѣрного вôдчуваня єго внутрѣшнього свѣта, єго душѣ, єго характера, — що вôдтакъ и талано-

витй письменники, примѣромъ Златовратскій, оболо̂кають въ простонародній формы свои гуманній идеалы и про те у своихъ творахъ не проявляють найважнѣйшого елѐменту художницкого, се-бъ-то правды. Во̂дтакъ каже критикъ, що украиньска литература въ такихъ повѣстяхъ стоить высше во̂дъ россійскои. Будучи простонародною ся литература ставить конечнымъ услôвѐмъ свого розвою вѣдомо̂сть народного побуту. Хочь она не охоронилась во̂дъ вплыву часу, — во̂дъ сентиментальности й во̂дъ иншихъ подо̂бныхъ литературныхъ напрямо̂въ, то все-жь головній ѐи репрезентанты держали высоко знамя правды. — Про Мирного каже В. Г—ко, що простонародный побутъ ѐму звѣстный у всѣхъ подробицяхъ. Тому-то въ „Повѣи“ нема нѣгде неприроднои ситуаціѣ: въ мовахъ, въ описахъ, въ акцессоріяхъ — все являє ся само собою на своѣмъ мѣсци и въ своѣмъ часѣ. Долю Приськи й ѐи дочки може дехто вважати выимковою, — краски письменника-художника можуть здаватись темнявыми. Але-жь въ тако̂мъ малюнку критикъ не добачає нѣ однои черты, нѣ однои подробицѣ, котра не була-бъ природною, — реальною. Авторъ не каже й не хоче казати, щобъ такъ жили всѣ жо̂нки въ народѣ. Изъ массы типичныхъ проявъ во̂нъ бере таку, яка є потрѣбна для задуманои романтичнои коллизіѣ. Побо̂чь побуту тыхъ двохъ женщинъ (пише критикъ далѣ) зъображено въ сѣй картинѣ ро̂знй фиґуры мужицтва во̂дъ злющого сутяги Грицька Супруна, того справдѣшнього демона Приськи, до простодушного, доброго Карпа й ѐго жо̂нки, — тои-то чеснои пары, котра своєю явою влагоджує сумовите вражѣнє зъ-за траґичнои подѣ. — Всюды бачимо живй особы, чи то въ волостно̂мъ судѣ, чи въ зборѣ мужико̂въ. Але-жь осередкомъ дѣ̂ являє ся все бѣдна низенька хатина зъ безнастанными трудами й клопотами, якъ се буває въ житю. То̂лько разъ въ одно̂й главѣ по-

вѣсти щезаѥ подекуды та сумовита мрака, коли въ рôздвянôй ночи Христя зъ дѣвчатами йдуть колядувати. Малюючи таку картинку, мôгъ бы якій шабльоновый письмакъ при сѣй нагодѣ блиснути легенькою ерудиціѥю, добутою зъ полиць библіотеки, але у Мирного на першôмъ плянѣ являють ся люде, а не обычаѣ, и про-те въ писаню наблюдаѥ вôнъ всюды мѣру, малюючи житѥ природне. По думцѣ критика та пята глава повѣсти, въ котрôй зъображаѥ ся сцена любовна, вызначуѥ ся глубокою и непорочною поезіѥю, мовь той мѣсяченько, щó освѣчуѥ зимову нôчь. — Такъ отже, якъ каже критикъ, бачимо въ сѣй повѣсти людей зъ прикметами реальными. Найпаче-жь страждуща Приська зъображена авторомъ зъ такою силою правды, яка ѥ доказомъ не тôлько великого таланту, але й высокои душѣ. Въ сценахъ самыхъ простыхъ простыми словами авторъ досягаѥ глубокого траґизму. Така-то сила справжнього художника, така сила таланту, коли вôнъ прямуѥ до добра людского!...

Коли-жь В. Г—ко добачаѥ въ „Повѣи“ высоку литературну стôйнôсть, то иншій критикъ каже, що въ художницкôмъ зъображеню видно въ сѣмъ романѣ „немаловажнѝ недостатки“. По думцѣ критика сей твôръ ѥ розтяглый, найпаче-жь въ начатку до звѣстки про смерть Пилипа Притыки: тутъ бо чи-мало мѣсця вызначено жалощамъ Приськи про гôрку ѥи долю, а по-за-якъ дѣйстнôсть являѥ ся наглядно сумовитою, то не треба було авторови корыстуватись реторичными прикрасами, щобъ ѥѣ по правдѣ зъобразити. Вôдтакъ каже критикъ, що въ сѣмъ романѣ ѥ немало мѣсць, призначеныхъ до опису подробиць, котрѝ понятнѝ самѝ собою[1]).

---

[1]) „Заря“, 1883; № 117. — Порôвн. „Очерки исторіи украинской литературы XIX. столѣтія“. Н. И. Петрова. Кіевъ, 1884; стор. 415.

Нашь судъ про литературну стôйнôсть сего роману не є такъ перебôрчивый, якъ судъ ось-того письменника, щó якось не добачавъ справжнихъ окрасъ сего твору. Правда, що свѣтоглядъ автора являє ся переважно пессимистичнымъ, та що Приську зъображено вельми понурою, ба й плаксивою, — правда й се, що початокъ роману є розвильнуватый, та що описъ деякихъ подробиць є подекуды злишній, — але сй й деякй иншй недостачѣ въ сѣмъ писаню вважають ся дрôбными супроти величезного ефекту, якій вытворює ся цѣлымъ образомъ за-для художницкого малюнку и зъ-за вдатнои характеристики головныхъ дѣєвыхъ осôбъ. Авторъ умѣє сильно вражати нашу душу контрастами тѣни й свѣтла у своихъ картинахъ, и вôдтакъ не диво, що поодинокй картины суть справдѣ мистецкими. Вже-жь и сумовита вдача Приськи влагоджує ся чи-мало дружними єи вôдносинами до сѣмьѣ Карпа Здора, котрого дѣтвора несказано радѣла бабуси Присьцѣ (I., стор. 139—140; II., 85—86). А найпаче картинка колядокъ на Рôздво Христове є миленькимъ зразкомъ въ цѣлôмъ творѣ, заснованôмъ на тлѣ темнявôмъ.

Авторъ хотѣвъ зъобразити тяжкй злиднѣ Приськи й єи дочки Христѣ супроти злющого зборщика Грицька Супруна, котрый злигавши ся зъ кôлькома иншими дуками-богатырями ставъ людскимъ кровопоємъ. Тôлько-жь не зовсѣмъ намъ ясно, чому Приська бѣдувала гôрко, коли ще живъ єи чоловѣкъ Пилипъ. Та-жь у нихъ була своя хата й двѣ десятины поля, а вкупѣ зъ моторною дочкою могли они собѣ такожь дещо заробити. А однако були у нихъ такй злиднѣ, що не було чимъ заплатити подушного. Може бути, що теє домашнє лихо пôшло й зъ-вôдти, що Пилипъ бувъ „макухою“, щó не вôдстоювавъ свого, та що иногдѣ трохи напивавъ ся (I., 123), — все-жь таки авторъ мôгъ

вказати на важнѣйшѝ причины, зъ-за котрыхъ Притыкамъ тяжко жилось на свѣтѣ. Вôдтакъ сила Грицька въ громадѣ не являє ся въ дѣйстности такою великою, якою авторъ хотѣвъ єѣ зъобразити. Хочь вôнъ сказавъ згôрдно Карпови Здорови: „Твôй миръ у насъ у рукахъ, отутъ у жмени сидить!“ (I., 141), — то все-жь громада не дала вôдôбрати землю Присьцѣ, и таки показалось, що „голодрабцѣ верховодили громадою!“ — Вже зъ сихъ двохъ прикладôвъ можна дôзнатись, що причинова звязь мѣжь попередними й послѣдуючими подѣями вважає ся денекуды не зовсѣмъ консеквентною й выправданою.

Въ першôй частинѣ сего твору стоить Приська на першôмъ плянѣ, и ажь въ другôй частинѣ высуває ся наперед Христя, хочь и тутъ въ кôнци уступає ся Христя на задній плянъ образа супроти сумнои катастрофы, се-бъто супроти смерти матери. Приська своєю вдачею нагадує намъ подекуды Мотрю въ романѣ „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнѝ?“ Тôлько-жь на характеристику Приськи налягъ пессимизмъ автора зô всякими прикметами сумовитого свѣтогляду. Такожь въ головѣ Приськи снують ся высокѝ думки про пытаня суспôльно-економичнѝ, ба, можна сказати, що она деякими реторичными окликами перевершила Мотрю. Ось и зразокъ єи патетичного горюваня: „Безъ землѣ — голодна смерть!... Господи! якъ же безъ землѣ бути? Добре тымъ панамъ, — у ихъ ѣѣ не орано, не мѣряно, а въ насъ той невеличкій шматочокъ, а скôлько-то очей заздритця на його! скôлько рукъ тягнетця за нею? Кожному хочетця схопити, бо въ земли хлѣборобська сила!“ (I., 152—153). — Все-жь таки Приська — се типъ симпатичный, и окроме кôлькохъ штучныхъ чертôвъ въ єи характеристицѣ видимо малюнокъ природный и доволѣ выкôнченый.

Про характеристику Христѣ годѣ теперь выдати рѣшучій судъ, по-за-якъ ся героинѣ выступить дѣяльно ажь въ третѣй частинѣ роману. Хоча-жь она въ звѣстныхъ намъ двохъ частинахъ сего твору являє ся особою бо̑льшь пассивною, то все-жь можна по̑знати, що въ неи чи-мало енергіѣ духа. Неясни̑ суть то̑лько єи взаимины до Хведора Супруненка, бо зъ-першу „не такъ дуже припадала до него“, во̑дтакъ прихилилась до него серцемъ, коли во̑нъ зъ колядокъ проводивъ єѣ до дому, а опо̑сля сказала она своѣй подрузѣ Горпинѣ, щобъ та выходила за Хведора (II., 91). Такожь не можна выправдати єи байдужности до ро̑днои матери, коли зъ мѣста приѣхала, єѣ провѣдати. По-переду, коли єѣ силомо̑ць взяли на службу до Загнибѣды, то тягло єѣ, рвало туды, до своєи ро̑дненькои жало̑бницѣ, до своєи єдинои порадницѣ. Опо̑сля-жь, ледве пробула въ мѣстѣ ко̑лька мѣсяцѣвъ, вернувшись на ко̑лька день до матери, скучала она въ ро̑дно̑й хатѣ. Она сказала, що добре ѣй на службѣ: хозяинъ трохи крутенькій, за те хозяйка добра людина. Ѣй було сумно слухати важку розмову матери зъ Одаркою, тому-то покинула она матѣрь и побѣгла до Горпины. Такъ отже авторъ и не запримѣтивъ, що таки̑ наглы̑ перемѣны въ процесѣ психично̑мъ можуть явитись неимовѣрными. А вже-жь характеристика Загнибѣдихи є справдѣ млава й блѣда, дарма́, що авторъ хотѣвъ зъобразити єѣ тихою страдальницею. Коли Загнибѣда въ ночи покравъ ся въ кухню и Христю ставъ цѣлувати, то бѣдна єго жо̑нка показалась на порозѣ и гукнула: „Тѣкай, Христе!“ (II., 74). Такои резиґнаціѣ супроти свого безталаня не могла ачей проявити женщина, въ котрои жилахъ кружляла ще тепла кровь. Тому-то й здає ся намъ се неимовѣрнымъ, що Загнибѣдиха, жалѣючись на свою го̑рку долю, просила Хри-

стѣ, щобъ не втаювала вôдъ неи того, щó Загнибѣда будеѣй казати (II., 75).

Въ загалѣ въ писаню Мирного менше вдатными бувають такѝ типы, щó натякають на вдачу идеальну, мѣжьтымъ коли зъображенѣ реального житя вважаѣ ся тамъ природнымъ и мистецкимъ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти, найбôльше вдатною ѣ характеристика осôбъ, стоячихъ на другôмъ, або й на третѣмъ плянѣ сего образа. Се суть типы Карпа й Одарки Здорôвъ та й соцького Кирила.

Про Грицька Супруна й про Петра Загнибѣду можна-бъ се запримѣтити, що ихъ характеристика вподобала-бъ ся далеко бôльше, коли-бъ въ нихъ було трохи менше натуры злющои и демоньскои.

Найбôльшою стôйностію литературною вызначують ся ось-якѝ картинки въ сѣмъ творѣ: 1. Христя зъ дѣвчатами биля церквы (I., стор. 137—138). — 2. Приська й дѣтвора Здорôвъ (I. 139—140). — 3. Сѣльскѝ дѣвчата у старои Вовчихи, досвѣтчанои матери (I. 143—144). — 4. Колядки дѣвчатъ (I. 145—150). — 5. Приська у Здорихи, коли дѣти ѣи купають ся (II. 85—86). — 6. Христю вяжуть и ведуть у волость (II. 106—107). — 7. Смерть Приськи (II. 112—115). — 8. Одарка варить вечеру й розказуѣ дѣтямъ про смерть бабусѣ Приськи (II. 116—117). — 9. Приська нежива лежить на столѣ, а на дворѣ рай (II. 119—120).

Въ сему романѣ ѣ такожь одинъ гарный и просторый епизодъ, котрый же легко можна пропустити, не нарушаючи звязку оповѣданя. Симъ епизодомъ уважаѣ ся оповѣданѣ про Йосипенковѝ хуторѣ, куды вступавъ соцькій Кирило, ведучи Христю на службу до Загнибѣды (II. 45—49; 84. 95—96).

* * *

Зъображаючи лихолѣтє робучого люду авторъ вказавъ на невзгодины въ сѣльскôй сѣмьи, коли въ неѣ ввôйде паньске байстря, й стане по-своєму коверзувати та занапащувати тихій таланъ хлѣборобского побуту. Тѝ невзгодины змальовано въ образкахъ зъ житя п. з. „Якъ ведецця, такъ и живецця“.

Ось розказує Мирный про князя Батієва, котрый збудувавъ собѣ двôръ у степу, мовь крѣпость проти мѣста. Вôнъ бувъ вередливый и страшный, а коли вмеръ, то зъ нимъ умерла й Батіѣвщина. Люде, щó тамъ жили, одинъ по одному розтеклись-розбрились, — зôставсь одинъ старый сторожь Грицько. Вôнъ дожидавъ молодого панича изъ столицѣ, та отъ, роки минали, а панича не було. Вôдтакъ двôръ зарôсъ буряномъ, палацъ опустивсь, а садъ розрôсъ ся мовь лѣсъ. У того-то Батієва була гарна ключница — звали єѣ Оришкою. Трохи зъ-годомъ казавъ вôнъ свому дворецькому Остапови, одружитись зъ тою ключницею. Та не жилось гараздъ старому дѣдови зъ молодою Оришкою, — вôнъ ставъ пити та й не проживъ и року въ парѣ зъ дружиною. А черезъ пôвтора року пôсля єго смерти вродилась Оришцѣ дочка. Добре-жь було Оришцѣ й маленькôй Парасцѣ, доки живъ Батій. Параска выховалась до десяти лѣтъ, якъ панна, — она не знала, де що й якъ бере ся, она знала одно — дай! и те, чого тôлько душа єи забажала, було ѣй дано. Старый князь пестивъ єѣ мовь свою рôдну дитину: всяке єи вередливе бажанє зъ-далека бачилось, або й пригадувалось. Коли-жь Батій умеръ, то Оришка дôстала стару хату и зъ дочкою гôрко бѣдувала. Все-жь въ мужичихъ жилахъ єи дочки кровь панова голосно обзывала ся; тому-то мати не зробила зъ неи працьовитои крѣпачки, невсыпучои хозяйки, хочь неразъ на неѣ сварила за єи ледачу вдачу. На панщинѣ Параска не робила, якъ другѝ, а бôльше ба-

вилась, заводила смѣхи й реготы. Она вже стала дѣвкою вродливою, а приходило ся свою красу дрантємъ прикривати. А вже-жь хочь хлопцѣ липли до неи, то не посылали старостôвъ. Та й Параска не дивилась на крѣпацкихъ парубкôвъ, — ѣй хотѣлось мати коли не панича, то купця, а вже найменше мѣщанина. И ось по смерти Оришки найшовъ ся судовый паничь, Иванъ Трохимовичь, щó почавъ до Параски приставати. Та не довго ходила она зъ тымъ паничемъ гуляти до Батiєвского саду, — засѣли парубки й спôймали ихъ обоихъ на ровѣ, а коли про нихъ всѣ Батiєвцѣ загомонѣли, то паничь переставъ ходити въ садъ и не хотѣвъ бачитись зъ Параскою. Про-те вôдъ сорому й горя бѣгала она по полю, по Довгоселѣвцѣ й плакала-рыдала. И треба було Йосипови Грицаєнкови стрѣнути ся въ той часъ зъ Параскою. Вôнъ бувъ сынъ козака Ониська Грицая, щó зъ жôнкою Явдохою живъ на Довгоселѣвцѣ. Крôмъ Йосипа бувъ въ Ониська ще сынъ Якôвъ. Якова, якъ старшого, батько призвычаювавъ до господарства, а про меншого говоривъ, що се буде москаль.

Йосипъ обѣцявъ Парасцѣ, що она єго буде, що вôнъ вызволить єѣ зъ-пôдъ крѣпацтва. Коли-жь Параска помѣтила, що зъ нею дѣє ся щось-то не-абы-яке, то насѣдала она на Йосипа своими жалощами. Ажь ось за тыждень передъ весѣлємъ Якова Йосипъ взявъ тайкомъ изъ скринѣ батькôвскои бôльшь сотнѣ грошей, и въ Чорному Яру звѣнчавъ ся зъ Параскою. Дôзнавши ся про се лихо, батьки єго тяжко зажурились. Вôдтакъ Йосипъ вернувъ ся ажь объ Рôздвѣ, нанявъ на Прилипцѣ бѣдну хатину й оселивъ ся зъ жôнкою. Стара-жь Явдоха почала черезъ людей переказувати, щобъ сынъ прийшовъ та й повинивъ ся батькови, але Йосипъ не приходивъ, не показувавъ ся, — ходивъ по роботахъ. Та кобы дома мавъ вôнъ вôдраду въ злидняхъ! — а то Параска не жалѣла єго, ворочала

нимъ на всѣ боки. Передъ жнивами найшлась у него дитина. И отъ, Явдоха не выдержала, пôшла побачити онука й провѣдати сына. Та засумувалась она тяжко: нужда, недостача, неохайнôсть глибоко вразили серце матери, а непривѣтливôсть невѣстки выгнали єѣ зъ хаты. Коли-жь при наборѣ рекрутскôмъ Йосипъ перемѣнивъ Якова, щô якъ старшій стоявъ на черзѣ, то батько примиривъ ся зъ нимъ и привѣвъ єго до дому. Такъ отже Йосипъ живъ зъ Параскою въ другôй половинѣ хаты батькôвскои. Та дôзнавъ ся старый Онисько зъ Явдохою, що Йосипови недобре жилось зъ Параскою. Вже-жь самъ Йосипъ черезъ мѣсяць, якъ зъ Параскою побрались, побачивъ, якъ гôрко вôнъ помиливъ ся, та все таивъ на своѣй души, гнѣтивъ на своєму серци, — ажь въ батькôвскому домѣ не стерпѣвъ вôнъ разъ вередливыхъ забаганокъ своєи дружины и ставъ на неѣ гримати, такъ що вôдъ бôйки вздержавъ єго лишь старый отець. И дивнымъ дивомъ сказавъ Йосипъ незабаромъ братови Якову, що вôнъ все-таки любить Параску, хочь она й вѣдьма!

Якъ батько выряжавъ Йосипа до службы вôйсковои, то сказавъ: „Оця хата, де живу, половина левады, половина землѣ, скоту й инчого добра — все на Йосипа, друга половина — на Якова“ (стор. 185)[1]). Коли-жь Йосипъ пôшовъ у москалѣ, то на Грицаєвому дворищи стало глухопусто-темно, неначе чорнѣ хмары налягли надъ нимъ, сповили єго. Явдоха не выдержала, — злягла та бôльше не вставала. Пôсля єи смерти Онисько ходивъ мовь прибитый, а до того вôдъ Йосипа приходили нерадôснѣ вѣсти: то занедужавъ, то житє єму остогидло. И пôшовъ Онисько за Явдохою. Тогдѣ вытребенькамъ Параски не було впину. Она перейшла въ нову хату й зажила собѣ

[1]) „Рада“. Частина друга. 1884.

панею: що-дня у неи гульня, що-дня бенкетъ. Про свого сына Василя говорила, що вôнъ буде паничь, бо й заводу паньского. Незабаромъ причепилась она до Ивана Трохимовича, давного знаємого зъ Батiєвщины, що́ бувъ батькомъ єи Василя. Мѣжь-тымъ почула она себе матѣрю вôдъ москаля Йосипа. А вже-жь Йосипа она нѣколи не любила, — вôнъ бувъ ѣй потрѣбнымъ, щобъ вызволити єѣ зъ неволѣ, зъ неславы. Коли-жь Параска запросила разъ того панича до себе на пиръ, то Якôвъ вскочивъ у хату лютый якъ звѣрь, почавъ выганяти жôнокъ и взявъся до панича, що́ женихавъ ся до Параски. Якôвъ хотѣвъ навчити Параску, якъ поважати брата, але не вдѣявъ нѣчого, — паничь утѣкъ за-здалегôдь, а вôнъ зъ пересердя занедужавъ. Та отъ, Параска задумала новый бенкетъ, тôлько-жь не повелась ѣй та забаганка, бо паничь не хотѣвъ уже прийти до „череватои сучки“. И справдѣ трохи-перегодя родилась у Параски дочка, що́ назвали єѣ Галею. Та не злюбила мати дочки, бо батько єи бувъ „мужикъ-неотеса“.

Коли-жь Галя пôдросла, то Василь згнущавъ ся надъ нею и мучивъ єѣ своими вытребеньками. Параска-жь радѣла тôлько свому сынови: коли не вдалось ѣй панувати, то бажала, щобъ сынъ бувъ паномъ. Тому-то казала она Василеви вчитись, але вôнъ не любивъ книжки й завидувавъ Грицькови й Ивасеви, сынамъ Якова Грицаєнка, котрí бѣгали собѣ на воли.

Се оповѣданє назвавъ авторъ образками зъ житя. Досѣль списавъ вôнъ тôлько два такí образки: 1. День на пастôвнику. 2. Батьки.

Въ першôмъ образку бачимо трьохъ хлопцѣвъ на пастôвнику: Грицька, Ивася й Василя. Хлопцѣ грались въ пôжмурки, а вôдтакъ Ивась переймавъ свого бычка, що́ якъ вѣтеръ поперъ вподовжь поля. Мѣжъ-тымъ Ва-

силь пôшовъ въ Батiєвщину, въ садъ, и сидячи на окопѣ поровъ ножикомъ ящѣрку. Незабаромъ счинилась мѣжь Василемъ и Грицькомъ ворожнеча тому́, що оба браты (Грицько й Ивась) напоили свôй товаръ, а Василевого товару не гнали до воды. Опôсля Василь вôдлучивъ своихъ овечатъ, зайнявъ руденьке телятко й погнавъ до водопою. Вôнъ довго не вертавъ ся, вже й Грицько заснувъ, и Ивась прокинувъ ся, а єго все не було. Ажь ось учули оба браты, що щось десь грає. Якъ же погнали они овечатъ до озера, то побачили Василя, що́ сидѣвъ на берегу и гравъ на дудцѣ. Ивась першiй побѣгъ до него и взявши дудку Василеву, зрадѣвъ вельми, коли дудка й въ него́ заграла. Вôдтакъ оба браты взяли ножика у Василя и зробили собѣ дудки. „Разомъ три дудки ускочили въ хлопячî роты, роздули ся широко щоки, мовь хто туды кулаки попôдкладавъ, выпялись очи й три голосы, пискучiй, тонкiй и товщiй, зычно пронеслись у вогкому повѣтрѣ надъ озеромъ. То була не мистецька гра майстрôвъ-музикъ, а певне й ѣй не зрадѣли-бъ такъ хлопцѣ, якъ своєму незъумѣлому выграваню. Вони нѣчого не грали, та й не вмѣли що-небудь грати, а такъ дудили-деренчали, той своє, а той своє“... (стор. 153)[1]). Про спôрку, про змаганя де й споминка дѣлась, все те забулось!

Сей першiй образокъ змалювавъ Мирный такъ гарно, що красшого нема мѣжь картинами сего талановитого художника. Поббчь сего образка, що́-до стôйности артистичнои, вызначує ся ще тôлько картинка п. з. „Польова царѣвна“ въ романѣ „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнî?“ Та й нѣгде правды дѣти, Мирный є не-абы-якiй мистець въ зъображеню сценъ идилличныхъ.

---

[1]) ibid.

Вже въ першôмъ образку описавъ авторъ Батієвщину й спôмнувъ про чудного того князя Батієва. Вôдтакъ въ другôмъ образку („Батьки“) змалювавъ вôнъ побутъ сѣмьѣ Ониська Грицая, котрого сынъ Йосипъ одружився зъ Параскою, дочкою Оришки, щó жила колись на дворѣ князя Батієва. Сей другій образокъ проявляє справдѣшню траґедію сѣльскои сѣмьѣ, и вôдтакъ темнявый єго кольоритъ справляє въ души нашôй сильне вражѣнє найпаче за-для того, що вважає ся контрастомъ до ясныхъ красокъ, якими вызначує ся першій образокъ. Та й характеристика Ониська й Явдохи, батькôвъ Якова й Йосипа Грицаєнкôвъ є природна й вельми вдатна, мѣжь тымъ коли постать Параски змальовано красками не-въ-мѣру искравыми.

* * *

Въ попереднихъ повѣстяхъ зъобразивъ Мирный понайбôльше сумовитѣ картины реального житя. Въ оповѣданю-жь „Ловы“ хотѣвъ вôнъ зладити ескизъ гумористичный зъ побуту полицейского пристава, котрый ловивъ злочинцѣвъ, та вкôнци пошивъ ся въ дураки, бо замѣсць двохъ злочинцѣвъ зловивъ вôнъ въ гостинници свою молоду дружину зъ офицеромъ-артилєристомъ[1]).

Головнымъ дѣячемъ въ сѣмъ оповѣданю є Гриць Костенько, попенко, щó зъ-першу бувъ попыхачемъ, ходивъ у москалѣ, а вôдтакъ ставъ служити въ полиціи въ однôмъ великôмъ мѣстѣ. Незабаромъ усмиривъ вôнъ робочихъ на цегольни однои барынѣ и ставъ у полицмайстра першій

[1]) Въ письмѣ до автора сеи исторіѣ литературы вычисливъ Мирный всѣ свои творы, але не спôмнувъ нѣчого про „Ловы“. Одначе мы вважаємо се оповѣданє творомъ Мирного не тôлько за-для того, що въ „Ватрѣ“ (де се оповѣданє надруковано) авторомъ єго названо Панаса Мирного, але й тому, що способъ писаня вказує на хистъ автора повѣсти „Лихі люде“.

на щоту. Коли-жь перша єго жôнка вмерла на чахотки, то черезъ два тыжднѣ одруживъ ся вôнъ зъ гарною институткою Орисею Гирôвною. А ѣй всего другій мѣсяць минавъ, якъ выйшла зъ институту, де въ глухихъ, нѣмыхъ стѣнахъ самотня думка малювала ѣй срѣбнѝ райтузы й брязкучѝ шпоры. А вже-жь Костенько бувъ вельми щасливый. Коли вѣнчавъ ся зъ Орисею, то думавъ собѣ: „Держѣть ся теперь, глупои ночи дѣти! Не сховаєтесь вôдъ мене и пôдъ землю; — такого звѣря заполонивши всѣхъ васъ заполоню!“[1]) — А она, якъ та голубочка полохлива стояла биля него, и тôлько коли-не-коли зъ-коса стрѣляла очима на офицера-артилериста.

Минувъ тыждень, тыждень солодкихъ поцѣлункôвъ, палкихъ обôймôвъ, нестямного весѣльного щастя. Та за той тыждень неразъ вôдрывали Костенька вôдъ Орисѣ для якихъ-ось таємныхъ дѣлъ, тихого шушуканя та зазговорôвъ. Ажь ось хотѣвъ вôнъ зловити одного великого злочинця, — єму забаглось бути полицмайстромъ. Вôдтакъ сказавъ жôнцѣ, що она може зъ тыждень сама поживе. Тогдѣ-жь заявила она, що хоче ѣхати до подруги на село. А вже-жь вôнъ збрехавъ, сказавши Орисѣ, що тыждень не буде єго дома. И подумавъ вôнъ собѣ: „Добре, що не допытуєтьсѧ, куды ѣду? чого ѣду? На-що ѣй те знати! Молода та жалôслива, вона певне пройметься жалемъ до тыхъ, на кого мы тенета розставляємо; — почне заступати ся, прохати... Якъ передъ нею выстояти? Краще, що не допытуєтьсѧ!“ — У вечерѣ провѣвъ Костенько свою жôнку на „чавунку“[2]), а зъ-вôдтамъ вернувъ ся „у часть“ не голубонькомъ тихенькимъ, якъ вы-

---

[1]) „Ватра“. Літературный Збôрникъ. Выдавъ Василь Лукичь. Въ Стрыю, 1887; стор. 42.

[2]) „Чавунка“ — желѣзница, дворець желѣзницѣ.

дававъ себе биля Орисѣ, а крукомъ хижимъ. И ось оповѣстивъ єго десятникъ, що въ гостинницю Хвольсона пріѣхали якѣсь два пасажеры, — заперлись и не хотять себе назвати. Очи Костенька загорѣли ся. „Слава Богу!“ подумавъ вонъ собѣ. Черезъ повъ годины бувъ вонъ уже въ гостинници. Зъ жандармскимъ адъютантомъ подойшовъ вонъ до дверей и крикнувъ: „отворѣть!“ — але зъ-за дверей почувъ ся глухій голосъ: „иди до чорта! — не отворю!“ Тогдѣ Костенько казавъ десятникови розбити двери; — они розскочили ся подъ ударомъ дубовои довбнѣ. Въ хатѣ було темно. Принесли свѣчку, — посередъ хаты стоявъ высокій та бравый чоловѣкъ въ офицерскоѣ одежи, а биля него неначе лебѣдонька бѣла — Орися! Жандармскій адъютантъ глянувъ на Орисю, мугикнувъ и промовивъ: „Ну, съ такімі преступнікамі мнѣ нічево дѣлать! Вручаю іхъ вамъ!... До свіданія!“ — „Бачь якій! дуривъ мене: казавъ, зъ городa поѣду, та й збрехавъ!“ граючи очима, промовила до Костенька Орися. — А вонъ, якъ стоявъ, такъ и посунувъ ся. Якъ бы не поддержавъ єго десятникъ зъ-заду, певне розбивъ бы объ долобку голову.

На другій день по всему городу, наче въ барабанъ били, гомонѣли люде про ті ловы. Одні насмѣхали ся, другі жалкували. Ажь ось мѣжь купою людей, на стежцѣ до дворця, показавъ ся Костенько подъ руку зо своєю Орисею. Вонъ бувъ чогось трохи блѣдый, а она склонившись на єго плече, обводила приязно всѣхъ очима... Водъ того часу Костенько больше не ходивъ на ловы. Незабаромъ єго зробили полицмайстромъ.

Се гумористичне оповѣданѣ кидаѣ ярке свѣтло на полицейскі порядки въ Россіи и подаѣ важку науку, що, хто ловить людей, нѣбы-то якихъ-ось злочинцѣвъ, може самъ попастись въ тенета химернои долѣ. А вже-жь про литературну стойность сего короткого оповѣданя можна

се запримѣтити, що се тôлько невыкôнченый ескизъ, дармá, що въ писаню бачимо хистъ знатного художника. Дещо остає ся тутъ таки неяснымъ, а дечого треба догадуватись. Такъ не знаємо, чи Костенько справдѣ любивъ Орисю, чи тôлько удававъ коханє до неи, а вôдтакъ догадуємо ся, що вôнъ не вѣривъ ѣй, мабуть-то она ѣде на село до своєи подруги.

* * *

Въ житю буває таке, що крайности зъ собою стыкають ся. Не зберѣгъ ся екстремôвъ въ писаню й Панасъ Мирный, по-за-якъ придержуючись реального напряму литературного зладивъ такожь мистично-символичну казку „про Правду та Кривду“[1]). Сю казку вложивъ вôнъ въ уста старои бабусѣ, котра бувало якъ розпустить свои „казы та переказы“, то й не переслухаєшь нѣякъ.

„Отъ, одного разу“, каже Панасъ, „зôбрали ся мы коло неи: я, Ивась бѣлоголовый, Прися мигласта та Грицько меткій, и напали ся раптомъ: кажѣть та й кажѣть, бабусю, казки!“ — Тымъ-то дѣтямъ розказала отже стара бабуся ось-яку казку про Правду та Кривду:

Давно-давно за царя Гороха та за соломяного бога, та за князя Хмеля, коли людей було жменя, або ще й людей тогдѣ не було, — якъ появили ся на свѣтъ двоє дѣвчатокъ-близнятокъ. На земли тогдѣ нѣ былиночки не росло, анѣ травиночка не красила єи чорноі коры... Сѣрі туманы снували по земли, темнî та непроглядній хмары огортали й крыли вôдъ ясного Сонця... Саме тогдѣ

---

[1]) Казку про „Правду та Кривду“ присвятивъ Мирный „своимъ дорогимъ небожатамъ“: Петрусеви, Паси й Олютцѣ. — Єѣ надруковано у Львôвскôй „Правдѣ“, томъ II. (сѣчень, лютый, марець) 1889. р., стор. 233 - 254.

родились тѝ дѣвчатка-близнятка. Зачало ихъ ясне Сонечко, поливали й ростили дощовѝ воды, напували свѣжѝ росы, буйнѝ вѣтры гойдали ихъ на своихъ легесенькихъ крылахъ, а блѣдолицый Мѣсяць и зорѣ ясноокѝ доглядали ихъ тихого спокою. — И выросли они всему свѣтови на диво; они не знали, щó таке ворожнеча й згода, щó добро, щó лихо, щó моє, щó твоє, бо все було ихъ недѣлене, нешматоване. Не маючи чоловѣчои облуды, якъ тѝ янгелята, носили ся они по-надъ землею, поринали въ темныхъ хмарахъ, хапали блискавицѣ руками й граючись кидали одна на одну... Красне Сонечко стояло середъ неба й усмѣхаючись прыскало на нихъ золотыми искорками, — они хапали тѝ искорки у жменѣ й розсѣвали ихъ по всему свѣту.

Минуло чи-мало часу... Ажь ось одного разу ясне Сонечко натомившись свѣтити за цѣлый день, плыло до спокою... „На добра-нóчь, мамо!“ сказали дѣти. „Спочивайте собѣ, намъ и панъ-отець Мѣсяченько посвѣтить. Але Сонце вóдказало, що сегодня не пустить вóдъ себе Мѣсяченька, — нѣкому буде дѣтямъ свѣтити[1]), — вóдтакъ оно буркнуло: „Хай лишень хочь одну нóчку та всегосвѣтня повѣя попоникає, дожидаючи старого перелесника!“[2]) Дѣвчатка глянули на матѣрь гнѣвну, червону, переглянули ся мѣжь собою й усмѣхнули ся. Они лягли спочивати посередъ чорнои хмары, а коли непроглядна темнота обняла весь свѣтъ, вечóрня Зóрка выринула на краю неба, а за нею посунули зорѣ, спѣваючи та граючись.

---

[1]) Въ руско-украиньскихъ колядкахъ зъображає ся Сонце богинею, жоною Мѣсяця.

[2]) Тутъ натякнуло Сонце на вечóрню Зóроньку, до котрои лицявъ ся Мѣсяченько.

Дѣвчата-близняточка не спали; они запримѣтили невеличкого червячка, що̀ по̀дкравшись ущипнувъ ихъ зълегенька. Червячокъ розказавъ имъ, що вонъ — Сумъ, єго батько — Гнѣвъ, а мати — Темнота. Се були вороги свѣта. Колись они жили зъ нимъ въ миру, поки Сонце, бажаючи всѣма старшинувати, не занапастило того спокою. Ажь ось Мѣсяченько ставъ лицятись до вечо̀рньои Зо̀ронъки. Сонце побачивши се, розсердило ся вельми й гукнуло до Мѣсяченька: „А ты, стара лыса собако! Ты-жь боживъ ся, ты-жь присягавъ ся, що окро̀мъ мене у тебе другои немає!“ И выхопивши зъ-за себе здоровенного меча, зъ усего маху вдарило оно Мѣсяченька по головѣ...[1]). Бо̀льша половина мѣсяцевои головы плюснула за гору, а невеличкій серпокъ, перекотившись черезъ усе небо, зависъ на другому краю. — Якъ се побачили дѣвчаточка-близняточка, отетерѣли они. Имъ уже давно-бъ пора встати, ранньою росою умыти ся, на добры-день матери сказати, а они й не рушались. Имъ було страшно своєи матери, така она сердита та люта имъ здала ся. Припавши до хмары, они бояли ся й глянути на неѣ.

А тымъ часомъ и она повила ся хмарами... Цѣлый день носивъ ся надъ свѣтомъ братъ Темноты Морокъ, а Сумъ плазавъ за нимъ, та точивъ свѣтове серце. Темнота передъ тымъ ходила важкою и якъ-разъ на той часъ породила дѣвчинку, болѣзну та плакучу. Гнѣвъ, батько, назвавъ єѣ Слезою. Она зъ-разу заполонила весь свѣтъ. И отъ, свѣтова сльоза запала якось до одного дѣвчатка-близнятка въ серце й неначе огнемъ опекла. Се була Журба, що̀ не хотѣла вже во̀дступити во̀дъ дѣвчатка. Тогдѣ стало оно передъ сестрою жалкуватись про таку

---

[1]) Такій переказъ про долю Мѣсяця зустрѣчаємо такожь въ литовско̀й митольогіи.

всесвѣтню неправду, яку заподѣяло Сонце, караючи Мѣсяця... За слезами оно й не побачило, якъ зъ-за хмары выплыло Сонце, котре гôрко промовило: „До чого я дожила ся — до чого? Своя кровь устаѥ проти рôднои матери й якъ чужу судить! Будьте-жь вы, мои дѣточки, проклятѝ одъ сего часу и до вѣку! Хай не буде мѣжь вами нѣ миру, нѣ ладу нѣколи! Ото вамъ у низу земля чорнѣѥ, — идѣть на неѣ и володѣйте нею. Ты (каже на першу), котра на мене такъ нарѣкала, за правду кричишь, и зови ся ты Правдою, — а ты (повернула ся до другои), за те, що посмѣла зъ сестрою про мене базѣкати, зови ся Кривдою!“ (стор. 242)[1]). — И се сказавши, якъ стрепенуло хмару, такъ тѝ дѣвчаточка неначе грушѣ й впали на землю.

Отъ, якъ скинуло Сонце Правду та Кривду на землю, то й стали они володѣти нею. Та нема мѣжь ними нѣякои згоды: що-денна сварка та лайка, що-деннѝ шкоды та перешкоды. Не рôднѝ сестры, а вороги лютѝ! Трохи зъ-годомъ подѣлились они всѣмъ, щó ѥ на земли, щобъ уже не сперечатись та собѣ не шкодити. И стали они володѣти: Правда землею и повѣтрѥмъ, а Кривда — водою, туманами сивыми, хмарами чорными, вѣтрами буйными. Коли-жь Кривда накостила Правдѣ найпаче своими вѣтрами, то гôрко-тяжко стало Правдѣ: Сумъ у серце впивъ ся, Журба душу опанувала. Заплакала Правда й всю долину, де жила, змочила своими слезами, мовь дрôбнымъ дощемъ. Рыдаючи не бачила она, що, де сльоза впала, тамъ трава росла, де крапелька осѣдала, тамъ квѣточка розцвѣтала... Углядѣло ясне Сонечко, й ѥму такъ подобала ся та краса на земли, що оно часто спускало ся на тѝ долины спочити, покачати ся, розправити на шовковôй травицѣ свои кôсточки натомленѝ, надыхати ся пахощами запашныхъ квѣточокъ.

[1]) „Правда“. Томъ II. Сѣчень, лютый, марець. 1889.

Якъ не шкодила Кривда Правдѣ, та нѣчого не вдѣяла. Тому-то заздрôсть люта щипала Кривду за серце, ѣла поѣдомъ, спокою не давала. Вôдтакъ почала она до Правды хитрощами пôдходити. — „Гарно“, каже Правдѣ, „гарно у тебе, якъ у раю тому. Отъ, тôлько чого тобѣ не стаѥ? — нема въ тебе нѣчого живого?“ И порадила Кривда Правдѣ, намножити-наплодити животна при помочи Огневика. Той-то Огневикъ бувъ рôднымъ братомъ Сонця; ѥго запроторено на вѣки пôдъ землю за те, що въ спôрцѣ Сонця зъ Сумомъ вôнъ выпѣкъ Темнотѣ очи. Ажь ось Кривда прикликала Чорторыя, и той докрутивъ ся до тои пронорины, де сидѣвъ Огневикъ. Якъ же Кривда допомогла ѥму побачити свѣта, то казавъ вôнъ ѣй взяти грудку глею. Вôдтакъ Кривда розплескала ту грудку, а Огневикъ дыхнувъ на неѣ. И зъ тои грудки вчинилась рыбонька, щó стала въ водѣ гратись. Коли-жь Правда побачила рыбоньку, то озвалась до Кривды: „Сестро! щó хочь бери, тôлько намножь минѣ життя на земли!“ И одказала Кривда: „Нѣчого минѣ, сестро, не треба. Дозвôль тôлько минѣ купно зъ тобою тымъ, щó намножимо, володѣти, надъ усѣмъ живымъ и свою волю мати“.

Отъ згодили ся они й почали зъ землѣ всяку всячину лѣпити. Правда лѣпила метеликôвъ цвѣтныхъ, пчôлокъ та комашокъ усякихъ, а Кривда пташокъ-полетушокъ, звѣрѣвъ-грызунôвъ, кротôвъ-вертунôвъ и и. Незабаромъ дядько Огневикъ удмухнувъ кождому житя. Вôдтакъ все те розтекло ся по всѣй земли. Правдине сотворѣнѥ игралось по травици, по квѣточкахъ, а Кривдине сотворѣнѥ понѣвечило, попсувало все, на що тôлько накинулось. Дôйшло ся до того, що й ѣсти вже не стало нѣчого. Тогдѣ нараяла Кривда одно одного ѣсти. Розпочала ся мѣжь усѣмъ живымъ вôйна страшенна; — наплодили ся всякѣ бойовики: котики, лисицѣ, вовки-сѣро-

манцѣ, медведѣ... Почало ся таке, що вже й не розберешь, хто правый, хто винуватый. Той правый, хто кого здолавъ, а той винуватый, що̀ подавъ ся.

Саме тогдѣ знайшовъ ся и Чоловѣкъ. Правда, якъ углядѣла єго, такъ и сказала Кривдѣ: „Теперь, лукава сестро, все тобѣ вôддаю, — одного тôлько єго не вôддамь. Выховаю його та выгляжу, напою його серце чаромъ-любвою, натопчу його голову розумомъ добрымъ, натхну въ його душу правду святую и настановлю царемъ на земли. Хай усѣмъ заправляє, надъ усѣмъ володѣє!“ — Отъ и почавъ Чоловѣкъ порядкувати на земли; — заразъ наказавъ, щобъ нѣхто нѣкого не зъобижавъ, щобъ усѣ въ миру жили. Та ба, нѣхто не хотѣвъ єго слухати. Медвѣдь коня розôрвавъ, вовкъ вôвцю задравъ, лисиця курей поѣла... Привели винуватыхъ на судъ. И повинили ся злочинцѣ передъ чоловѣкомъ, просячи, щобъ ихъ розсудивъ по правдѣ, по закону. — „Якъ намъ жити? чимъ годуватись?“ говорили они. „Мы-жь усѣ зъ голоду помремо, — а якъ намъ зъ голоду помирати, то краще повели намъ головы повôдтинати!“... Чоловѣкъ подумавъ-погадавъ, — звелѣвъ усѣхъ выпустити, й не сказавъ нѣкому нѣчого. Вôнъ взявъ тôлько всѣхъ грызунôвъ та щипунôвъ, що̀ травою годувались, пôдъ свôй призоръ, — боронивъ ихъ вôдъ хижакôвъ, що̀ одно другого ѣли. Намноживъ вôнъ чередъ усякихъ, — самъ ставъ пастухомъ. Заживъ першій чоловѣкъ паномъ, — скотину множивъ и самъ множивъ ся. Дôждавъ вôнъ багато сынôвъ и дочокъ, онукôвъ и правнукôвъ, та доживъ до старости. Вмираючи не лишивъ вôнъ нѣякого розпорядку, тому-то самый старшій хотѣвъ старшинувати, але другій не хотѣли єму корити ся. Они домагались, щобъ усѣхъ по-рôвну дѣлити, — щобъ нѣкому не було завидно. Почали дѣлитись. Лѣчать, дѣлять, та отъ, одно зôстає ся лишнє, або кому одного не достає.

Не могли помиритись: зъ-першу змагались на словахъ, а далѣ дôйшло дѣло и до бôйки. Уставъ рôдъ на рôдъ, колѣно на колѣно; — розпочали сѣчу душогубну, выбили народу чи-мало, выгубили цѣлй роды, выполонили цѣлй колѣна. Зôстало ся не багато нащадкôвъ, щó розтаскали на-чисто добро батькôвске й порозтѣкались мерщѣй одно вôдъ одного въ рôзнй краѣ, несучи въ своєму серци ненависть люту та ворожнечу тяжку на тыхъ, вôдъ кого вôдрôзнили ся.

Такъ то Кривда знайшла притычину, приступити й до чоловѣка, и черезъ него вже опанувала всѣмъ свѣтомъ. — Зъ того часу пройшло багато лѣтъ, минуло чимало вѣкôвъ; — розкорѣнили ся люде, вкрыли всю землю собою, наробили царствъ и царѣвъ, паньствъ и панôвъ, та Правды не залучили до себе. Чимъ далѣ, то все та Кривда розкорѣняє ся та ширить ся, старшинує та панує на земли, а Правда, голодна та холодна, сновидає по свѣту, горемъ сыта, слезами полита...

Якъ скôнчила бабуся сю казку, то спытавъ ся єи бѣлолицый Ивась: „Бабусю! а настане коли такій часъ, що Правда одолѣє Кривду й почне на земли панувати?“ — Але бабуся не одказала, тôлько низько-низько склонила голову и та стара голова єи на тонкихъ вязахъ чогось дуже хитала ся.

Сю казку написавъ Мирный въ вѣщôмъ вôтхненю, проявляючи великій таланъ поетичный. По нашôй думцѣ хотѣвъ тутъ авторъ доказати, що братерство братнє й рôвнôсть людей въ посѣданю землѣ та майна не дасть ся нѣколи въ житю осущити. Не запанує мѣжь людьми Правда, бо чимъ далѣ, то все бôльшь Кривда ширить ся та старшинує на земли. — Хоча-жь ся казка справдѣ гарна, то проявляє она прикметы вченого, художницкого писаня; про-те лучше зробивъ бы авторъ, якъ бы самъ єѣ бувъ

розказавъ, бо вже-жь старенька бабуся, щó грѣла ся на печи въ теплóмъ просѣ або житѣ, не зъумѣла-бъ въ мистично-симболичнóй казцѣ зъявити своихъ поглядóвъ на сучасный побутъ суспóльный.

* * *

Уже въ повѣстяхъ Мирного бачимо дiяльноґи й живу драматичнóсть въ зъображеню важнѣйшихъ дѣй; тому-то не диво, що вóнъ зъумѣвъ такожь мѣжь украиньскими драматурґами заняти поважне мѣсце. Доси написавъ вóнъ комедію „Перемудривъ“ и драму „Лимерóвна“, одначе надруковано тóлько ту комедію „въ пяти справахъ“ (Киѣвъ, 1886)[1]).

Головный дѣячь въ комедiи „Перемудривъ“ є Василь Трохимовичь Храпко, драпѣга-аблокатъ (адвокатъ), щó тóлько въ грошахъ добачає й силу й правду. Се справдѣшній кровопóй людскій, щó не жахає ся обижати вдовиць и сирóтъ та руйнувати ихъ побутъ, щобъ тóлько напхати свою пасть чужимъ добромъ. Живучи чужою кривдою и дбаючи лишь про наживу, вóнъ бажавъ, щобъ и дѣти були єму корыстію. А було въ него троє дѣтей, Петро, Галя и Явдоха (Дуня). Петро вчивъ ся на университетѣ въ Одессѣ, Галя була въ ґимназiи, а Явдоха „до науки не придала ся“ та займала ся хозяйствомъ. Якъ Галя скóнчила ґимназію зъ медалею золотою, то спытавъ ся єи батько: „Багато-жь тамъ того золота?“ И вóдповѣла Галя: „Хто його знає! Тамъ знакомѝ хвалили ся, що, якъ продати жидамъ, то рублѣвъ тридцять дадуть“. Тогдѣ-жь озвалась Явдоха: „На-що ѣѣ продавати? Боже храни! Краще зробити зъ неи сережки, або браселету на руку, або замѣсть дукача на шиѣ носити“. А вже-жь Храпко не похвалявъ науки, сказавши Гали: „Щó зъ ва-

[1]) Комедію „Перемудривъ“ написавъ Мирный въ 1884. р.

шои науки?! якъ зъ козла молока!“ (стор. 39). Тому-то не вподобалось ѣму, що Петро хотѣвъ бути учителемъ; — задумавшись сказавъ собѣ Храпко: „Дурный та й годѣ! Велика, бачь, цяця учитель той, або прохвесоръ, — куды пакъ!“ Коли-жь Петро приѣхавъ зъ Одессы до дому, то здивувавъ ся батько, якъ побачивъ сына въ мужичôй одежи. Глузуючи зъ него мовивъ вôнъ: „Ачь, якій мальованый та цяцькованый, — наче та синиця!... Хиба на те тебе вчено, щобъ ты нарядивъ ся въ мужичу одежу?... Хто тебе у благородный дôмъ пустить?“ — Але Петро не потуравъ глумливому батькови й сказавъ: „А отъ же приймають та ще й дивуютця тôй не-абы-якôй красѣ, щó невченый народъ зъумѣвъ додати... Всякому звѣсно, що й мужикъ такій-же чоловѣкъ, якъ и панъ, що и въ його душа така, якъ и въ другого. Отъ, тôлько йому освѣты не достає, — про освѣту його кращî люде й пильнують!“ (стор. 49—50). — „Мужикъ, та се падло, щó йому й назвы не пôдберешь!“ крикнувъ сердитый Храпко. „Сама поговôрка каже, що мужикъ дурнѣйшій вороны, а хитрѣйшій чорта!“

Не выдержавъ Петро такого глузованя зъ мужика и сказавъ батькови: „Мужику, якъ и кожному, хочетця жити; вôнъ же повиненъ чимсь оберегати своє життя, — и туды гнутись, и сюды хилитись, — по неволи почне хитрувати“. Тогдѣ Храпко, тремтячи зъ гнѣву гукнувъ: „А, щобъ я тебе не родивъ, або родивши своими руками задавивъ, нѣжь минѣ вôдъ тебе отаке чути! Вонъ заразъ зъ-передъ моихъ очей, щобъ мои очи тебе не бачили, и мои уха твого голосу не чули!“ (50). — И выгнавъ вôнъ геть свого сына, дарма, що Явдоха намагала влагодити гнѣвъ батька. Вôнъ сказавъ мѣжь иншимъ ось-що: „Я объ тôмъ тôлько й бю ся, объ тôмъ и клопочу ся, якъ бы выще у гору пôйти, далѣ вôдъ того мужичтя стати, —

а вôнъ, бачь, зъ мужиччямъ за пани-брата, його одежу на себе нацупивъ!... Хай живе отамъ на кухни, або въ людськôй хатѣ! Мужикомъ же ставъ, хай зъ мужиками й панькаѣтця! — а минѣ щобъ на очи не попадавъ ся!“ (52—53).

Вже по-переду злигавъ ся Храпко зъ мѣщаниномъ Передерѣмъ, пронозою не-абы-якимъ, щó хотѣвъ захопити у свои руки землю козачои вдовы Тхорихи. Ѳи-то чоловѣкъ, купуючи собѣ луку, зазычивъ бувъ у козака Перепадѣ тысячу рублѣвъ на десять лѣтъ, и замѣсць проценту давъ вôнъ Перепади ту луку, щобъ той нею володѣвъ, поки бы вôнъ грошей не выплативъ. А вже-жь Перепадя живъ за спасибôгъ у Передерѣя и про-те позычивъ вôнъ Тхорови грошѣ Передерѣєвй. Такъ отже Перепадя володѣвъ лукою два роки. Коли-жь Тхôръ умеръ то ѳго дружина зъ сынами вôддали Перепади грошѣ, але Передерѣй пôдмовивъ свого полигача Перепадю, щобъ не вôддававъ луки. Зъ-за того сказавъ Перепадя Тхорисѣ: „Грошѣ грошима, а лука лукою; — що ранѣйше вôддали, то то добре, а лучкою до десяти лѣтъ володѣти буду!“ Якъ же Перепадя ту луку покосивъ, то вдова зъ сынами не попускали ѳму сѣно брати. Про-те искавъ вôнъ на Тхорахъ 400 рублѣвъ. Половину-жь сихъ грошей хотѣвъ собѣ взяти аблокатъ Храпко. Трохи-перегодомъ прикликавъ Храпко тайкомъ до себе Тхориху и ѳи сына та й сказавъ, що мировый судъ вôдсудить ихъ лучку Перепади, хочь у нихъ ѳ й „купчая“. Вôдтакъ радивъ Тхорамъ, щобъ жалѣли ся й искъ подавали въ окружный судъ. И сказала бѣдна Тхориха: „Хто-жь намъ те прошеніѣ нанише? Мы-жь люде темнй, — не знаѣмо, не бачимо нѣчого. Може бы вы, добродѣю, взяли ся?“ (124). — „Я? Минѣ теперь, голубко, не можна!“ вôдповѣвъ хитрый Храпко. „Я-жь тобѣ кажу, що пообѣцявъ Передерѣєви за се дѣло взяти

ся... Отъ, щó голубко! У мене є одинъ чоловѣкъ на примѣтѣ: певный чоловѣкъ. Коли хочь, я зъ нимъ побалакаю, — може вôнъ вôзметця?“

Симъ-то чоловѣкомъ бувъ Лука Семеновичь Печариця, учитель народнои школы. Вôнъ бажавъ заволодѣти майномъ Храпка й намагавъ вôдвернути серце єго вôдъ рôдныхъ дѣтей, сказавши клеветливо, що ось-то дѣти судили свого батька. Опôсля пôдслухавъ Печариця розмову Храпка зъ Тхорихою и зъ єи сыномъ, и дôзнавъ ся, за яке-то дѣло той драпѣга бере ся. — „Треба въ окружный (судъ) жалѣтись!“ мовивъ тогдѣ Храпко Тхорисѣ. „А туды треба грошей, — сотень зо три треба! То ты, коли хочь, щобъ лука зостала ся за вами, розстарай ся на тѝ грошѣ! — а я, опять же таки, коли хочь, побалакаю зъ тымъ чоловѣкомъ, — може вôнъ и дешевше возьметця!“ — И подумавъ собѣ Печариця: „Ичь, стара лисиця! якъ орудує! и нашимъ и вашимъ! Онъ воно щó!... Кого-жь то вôнъ на пôдставу за себе вôзьме? Щó, якъ бы мене? Отъ бы добро! Зачепити можна чи-мало грошей!... Або нѣ, щó грошѣ? Отъ, якъ бы вôнъ свою дочку вôддавъ за мене, — тодѣ грошва сама прийде!“ (132).

И захотѣлось Печарици бути „аблокатомъ“. Тогдѣ подумавъ вôнъ собѣ: „У мене и гортань добра, и рѣчь плавка; одно тôлько, — законôвъ я не знаю. Законôвъ мене навчи, то я и тебе старого, за поясъ заткну!“ (132). Вôдтакъ Храпко сказавъ Печарици, що возьме єго собѣ за помôчника: „Думавъ я“, мовивъ вôнъ, „сынъ помôчникомъ буде, батькови пôдмоги дасть, а вôнъ не туды, бачь, гне, не тôи спѣває! Дурный сынъ, та й годѣ! Зъ великого ума за розумъ зайшовъ!“ И заявивъ Храпко Печарици, що єму все розкаже й напише, щó треба, а вôнъ тôлько перепише, та вôдъ себе подасть на пошту. За теє обѣцювавъ драпѣга свому помôчникови заплатити четвертну.

Але хитрый Печариця выявивъ Храпкови, що не хоче платы, — вже-жь вôнъ любить Галю и радъ бы бути зятемъ Храпка! И зрадѣвъ аблокатъ та й сказавъ: „Я согласенъ, — кращого зятя минѣ не треба!“ Та ба! Галя сказала батькови рѣшучо, що за кого схоче, за того й пôйде, а за такого дурня не пôйде!“

Коли-жь Петро довѣдавъ ся, що батько силуѥ Галю ити за-мужь за Печарицю, то сказавъ ѥму, щобъ не топивъ дочки, але Храпко назвавъ сына блазнемъ, гадиною, и гнавъ ѥго изъ свого двору. И озвавъ ся Петро, що пôйде и бôльше не верне ся, — а вже-жь Гали нѣколи не бути за Печарицею! Тогдѣ гукнувъ Храпко, що якъ Галя не схоче, то вôнъ ѥѣ проклене, а коли Петро пôшовъ собѣ геть, то Храпко подумавъ собѣ, що не дбаѥ про своихъ дѣтей, — ось у него ѥ молода наймичка, Приська... „Приську возьму!“ мѣркувавъ вôнъ собѣ, „грошима ѥѣ закидаю, золотомъ окую... Не поможе, — за жôнку вôзьму, а все куплю!“

И живъ Петро нахлѣбникомъ въ хатѣ Вовка, богатого щетинника, проти котрого Храпко вже довшій часъ изъ-за гордынѣ своѥи ворогувавъ. Грицько, сынъ Вовка, ставъ другомъ Петра, — вôнъ покохавъ ѥго сестру Явдоху. Того-то Грицька назвавъ Петро своимъ побратимомъ и признавъ ся ѥму, що полюбивъ Приську, батькову наймичку. Вже-жь добряга Грицько хотѣвъ дати Петрови грошѣ на дальшу науку, а про Приську казавъ, щобъ она въ ихъ хатѣ пожила, поки вôнъ не вывчить ся. Якъ же Галя дôзналась, що Петро полюбивъ Приську, то поцѣлувалась зъ нею, а потôмъ заявила братови, що батько силувавъ ѥѣ ити за Печарицю, а коли не хотѣла ѥго слухати, то прогнавъ ѥѣ зъ хаты. И спытавъ ся ѥи Петро, чи подумала она, чимъ жити буде, та отъ, Галя вôдповѣла, що стане ґувернанткою. Тогдѣ сказавъ Петро, що

ѣй зможе Грицько зазычити грошей, щобы здала екзаменъ на учительку. А поки-що просивъ вôнъ Галѣ, щобъ навчила Приськи грамоты. Ажь ось оповѣстила ихъ обоихъ Явдоха, що она йде за-мужь за Грицька. Она бажала потайно звѣнчати ся зъ Грицькомъ, та й тогдѣ сказати батькови. Але Петро бувъ противный таємнымъ замѣрамъ, бо, мовлявъ, зъ правдою нѣчого крыти ся. Все-жь зрадѣвъ вôнъ, що Явдоха думає про Грицька, бо чоловѣка зъ такою доброю душею та теплымъ серцемъ вôнъ ще не стрѣвавъ. Вôдтакъ Вовкъ поблагословивъ Грицька та Явдоху и пôшовъ до Храпка, щобъ помиритись зъ чоловѣкомъ, зъ котрымъ живъ давнѣйше по-приятельскому. Але Храпко вôдповѣвъ ему гордо: „Добре замиряєшь! Онъ — сына, шибеника, до себе принявъ, дочку зъ пуття збивъ!“ (194). Коли-жь той драпѣга дôзнавъ ся, що Грицько женить ся зъ Явдохою, то ставъ вôнъ зъ Вовка глузувати, мабутьто сей єго ворогъ усю сѣмью проти батька наструнчивъ, и вôдтакъ крикнувъ вôнъ зазлôстно: „Я ще на тебе позовъ подамь, я тебе на судъ потягну! Вонъ вôдъ мене, стара лисице! — вонъ зъ моєи хаты, лиходѣю!“ (196). А якъ Вовкъ вôдôйшовъ, то Храпко розлютившись, що й слухняна Явдоха проти батька пôшла, сказавъ собѣ: „Нема въ мене дѣтей, и не треба! И безъ васъ обôйду ся! Вонъ зъ мого серця, — зъ моєи памяти! — Думаєте, безъ васъ не знайду утѣхи? — знайду! Онъ у мене є ще вѣрна слуга — Приська! У наймички бôльше серця знайду. Озолочу ѣѣ, въ шовки наряжу, — зъ наймички панею зроблю!... Стôй! врагъ його возьми! — заразъ Присьцѣ скажу, щобъ збирала ся до шлюбу!“ — Та ба! незабаромъ довѣдавъ ся Храпко, що Приськи вже нема, що пôшла зъ Явдохою, та що обоє вѣнчають ся.

Коли-жь зъ вины Храпка порвались всѣ нитки, якѣ вязали єго зъ дѣтьми, то на кровопоя людского прийшла

ще кара вôдъ власти судовои. Якъ вôнъ лише злигавъ ся зъ Печарицею, то сей крутѣй придбавши собѣ „довѣренностъ“ Тхорôвъ, запродувавъ ихъ луку Перепади, щó стоявъ пôдъ рукою Передерѣя. Та отъ, про таке погане дѣло довѣдавъ ся вôдъ Тхорихи Петро й написавъ про теє судебному слѣдователеви. Незабаромъ приѣхавъ слѣдователь и звавъ до себе Храпка „въ качествѣ участника къ дѣлу Печарицы зъ Тхорами за мошенство“. Не помагало нѣчого, що Храпко удававъ недужого й не хотѣвъ ити на судъ, — слѣдователь пôславъ по него засѣдателя зъ трьома десятниками, котрѝ звязали драпѣгу, дарма, що вôнъ пручавъ ся и замахувавъ ся на нихъ кулаками. На крикъ єго збѣгли ся люде й стали корити крутѣя, що вôнъ доволѣ напивъ ся ихъ слѣзъ и наточивъ ся ихъ крови; — та отъ, вôнъ крутивъ, поки й самъ закрутивъ ся, мудривъ, поки перемудривъ. Тогдѣ просивъ вôнъ, щобъ привели до него дѣтей, кажучи: „На кого я хату покину? худобу? Дайте менѣ хочь дѣтей моихъ! — сына минѣ дайте!“ И незабаромъ прибѣгъ Петро, а за нимъ прийшли Галя, Явдоха, Приська, Грицько й Вовкъ. Храпко побачивши дѣтей, просивъ ихъ, щобъ єго простили. „Обижавъ я васъ!“ мовивъ вôнъ, „розôгнавъ усѣхъ! Гордыня въ минѣ сидѣла. — Не кидайте вы мене, не зоставляйте у напасти! Отъ вамъ усе моє — грошѣ, худоба!“... Опôсля казавъ вôнъ Присьцѣ, щобъ она сынови єго такъ щиро послужила, якъ єму самому робила. Вôдтакъ просивъ Грицька, щобъ берѣгъ єго дочки й любивъ єѣ, — ба й до свого свата Вовка озвавъ ся вôнъ молячи, щобъ навчавъ дѣтей на все добре, — захищавъ ихъ вôдъ усего лихого. Вкôнци розкаявъ ся старый драпѣга й промовивъ: „Охъ, тяжко минѣ! Не те тяжко, що кара мене жде: катюзѣ по заслузѣ! А те минѣ гôрко, що я добра не знавъ, — а гадавъ тôлько, якъ бы кому щó лихе заподѣяти, кого обôйти,

окрутити, чужу худобу посѣсти, зъ кожного бôльше зôдрати... Простѣть мене, добрѝ люде!... А щобъ вы знали, що не лукаво я каю ся, то отъ, передъ усѣма кажу, передъ усѣмъ свѣтомъ хвалю ся: оддѣляю я 20 тысячь изъ свого добра и опредѣляю на помôчь бѣднымъ, на пôдмогу немошнымъ!"... И озвавъ ся Петро: „Не журѣтця, батьку! Таке каяття стане спасѣння!" А звернувшись до десятникôвъ промовивъ вôнъ: „Розвяжѣть його! Я пôйду разомъ зъ батькомъ до слѣдователя!"

Отъ и комедія „Перемудривъ", пересказана коротко. Она мѣстить въ собѣ злуку елѣменту комичного зъ трагічно-драматичнымъ[1]), и въ завязцѣ драматичного узла проявляє прикметы справдѣшньои драмы. Головного дѣяча, драпѣгу-аблоката Храпка зъобразивъ авторъ доволѣ вдатно, поставивши єго типомъ кровопоя людского, щó перъ ся въ паны й занапащувавъ домашній таланъ хлѣборобôвъ та мѣщанъ. Се Фарисей не-абы-якій, щó лукавѝ свои дѣла покрывавъ лицемѣрствомъ святошѣ, й домагавъ ся слѣпого послуху вôдъ своихъ дѣтей, котрымъ вôнъ не оказувавъ нѣ крôхты батькôвскои любови. И була-бъ єго характеристика зовсѣмъ вдоволяючою, коли-бъ вкôнци авторъ не бувъ перетворивъ безсердечного нелюда въ трусливого добрягу, щó въ одну мить помиривъ ся зô своими дѣтьми й зъ ворогомъ своимъ Вовкомъ, та ще чи-мало грошей вôддѣливъ изъ свого добра на помôчь бѣднымъ, на пôдмогу немощнымъ[2]).

Другій важный дѣячь въ сѣй комедіи є Петро, сынъ Храпка. Про него запримѣтивъ Б. Вôльхôвскій ось-що:

---

[1]) „Дѣло", 1888; ч. 62.

[2]) Конець комедіѣ подобавъ ся критикови Б. Вôльхôвскому („Зоря", VII. 1886; стор. 420). Отъ и єго слова: „Остання дѣя робить глибокій вплывъ, и торжество правды, котре выразилось не въ тому, що Храпка карає законъ, а въ тому, що його карає голосъ власнои совѣсти, надає

„У свойому Петрови хотѣвъ Мирный змалювати позитивный типъ, але-жь мы мусимо зауважати, що се типъ не нашого часу: тй-жь вышиванй сорочки й широкй штаны, зъ-за котрыхъ выходить суперечка про-мѣжь батькомъ и сыномъ, те-жь безпредметне народолюбство — зовсѣмъ Сагайдачный або Радюкъ[1], и черезъ те постать блѣда, невыразна. А тымъ часомъ, якъ бы Мирный не становивъ собѣ меты намалювати „цяцю-хлопця“, а звернувъ бы увагу на те, що́ справдѣ теперь робить украиньска интелигенція, то вонъ хоча й не знайшовъ бы може „цяцѣ-хлопця“, але-жь за те побачивъ бы важливе духове прямованє до самопознаня й самоопредѣленя, и його Петро бувъ бы бо́льшь живымъ, бо́льшь выразнымъ. Правда, повне змальованє сього нового напряму не йде якось до того сюжету, якій обобравъ собѣ авторъ, — се-бъ-то се прямованє вымагає особливои картины, але усе-жь показанє признако́въ сего напряму въ Петрови оживило-бъ сей типъ“[2]). — А вже-жь мы въ постати Петра добачаємо не то́лько самого „цяцю-хлопця“. Словомъ своимъ стає вонъ въ оборонѣ бѣдного мужицтва й каже батькови, що й „мужикъ такій же чоловѣкъ, якъ и панъ!“ (стор. 50). Во́дтакъ въ розмовѣ зъ Печарицею зъявляє вонъ ново́тнй думки соціяльнй, кажучи ось-що: „Життя справдѣ — змагання одного зъ другимъ... Коли коженъ то́лько й думає що́ про себе, та дбає про своє гнѣздо, а не про громад-

творови серіозне значѣнє по його идеи, и вплыває на читача примиряючимъ способомъ“.

[1]) Сагайдачный є важнымъ типомъ въ Кулѣшево́й повѣсти „Майоръ“ („Исторія литер. рус.“, III. 1; стор. 167—170). Про Радюка, героя повѣсти Ивана Левицкого-Нечуя п. з. „Хмары“, гляди розвѣдку въ „Исторіи литер. рус.“, III. 1; стор. 639—641.

[2]) Льво́вска „Зоря“. VII. 1886; стор. 419. (Критичный оглядъ комедіѣ „Перемудривъ“).

ське добро, то й життя — змагання. А отъ, якъ упорядкуєтця воно на инчихъ постановахъ, то тодѣ вже инча рѣчь буде!“ (73). А коли дѣвка Приська змагалась бути жôнкою панича Петра, то сказавъ вôнъ: „Я на панночцѣ нѣколи не оженю ся! Я чоловѣкъ робочій, — минѣ й жôнку треба таку, а не панночку, щобъ глядѣла моє злиденне добро!“ (177). Та й въ ровмовѣ зъ Явдохою зъявивъ вôнъ себе прихильникомъ братерства братнього, коли ось-таке деклямувавъ: „Пора вже намъ позбути ся сего тяжкого грѣха, — думати тôлько про себе, абы, мовь, намъ було добре, а про другихъ байдуже. То брехня! Якъ усѣмъ буде добре, то й собѣ не погано!“ (184). Тôлько-жь сего не можемо зрозумѣти, якъ мôгъ тямущій Петро въ розмовѣ про змаганє-борюканє въ суспôльнôмъ житю притакнути Печарици, котрого Галя вважала дурнемъ. Хоча-жь вôнъ высказувавъ гуманнѝ думки про суспôльнѝ справы, то все-жь не спромôгъ ся вôнъ на справжнє дѣло, а зôставъ ся лишь декляматоромъ гарныхъ фразъ, изъ-за чого типъ Петра пригадує намъ справдѣ Радюка въ Нечуєвôй повѣсти „Хмары“.

Въ типѣ Галѣ хотѣвъ авторъ змалювати панну „еманциповану“, мѣжь-тымъ коли вôнъ въ характеристицѣ Явдохи зъобразивъ домонтарку. Хоча-жь оба тѝ типы подекуды блѣдѝ, то все-жь таки не суть они неприродни, мѣжь-тымъ коли Приська являє ся особою романтичною, дармá, що она наймичка. Вôдтакъ треба ще запримѣтити, що Грицька зъобразивъ авторъ добрягою несосвѣтеннымъ, справдѣшнимъ идеаломъ саможертвы, та що й батько Грицька, щетинникъ Вовкъ, являє ся типомъ праведника зъ часôвъ патріярхальныхъ. Тому-то мôгъ Вôльхôвскій про обѣ сѝ особы ось-що написати: „Характеры Вовкôвъ, батька й сына — чи не черезъ ладъ обыдва „гарносердешнѝ“? Хочь вони й багатѝ люде, хочь сынъ и кохає

Петрову сестру, але-жь Вовкъ не бувъ бы купцемъ, якъ бы такъ легко розкидавъ тысячами, котрі вонъ предлагає Петрови й Гали опсля того, якъ ихъ выгнавъ батько“[1]).

А по-за-якъ въ писаняхъ Мирного екстремы зъ собою неразъ стыкають ся, то й поббчь идеальныхъ типовъ Вовка й его сына Грицька бачимо гидкі характеры Храпка й Печарицѣ. Тблько-жь проноза Храпко зъ-нечевя розкаявъ ся у своѣмъ безпутномъ житю, мѣжь-тымъ коли Печариця, перевершивши свого учителя въ его лукавствѣ и хитрощахъ, проявлявъ стойно вдачу гидку и ставъ типомъ справдѣ антипатичнымъ.

Мѣжь особами, що въ сѣй драматичной картинѣ стоять на третѣмъ плянѣ, вызначують ся дѣдъ Кирило, пасѣшникъ у Храпка, й козача вдова Тхориха. Кирило живъ у Храпка лѣтъ зъ пятнацять, и хочь служивъ ему вѣрно, то „аблокатъ“ говоривъ, що зъ дѣда не має корысти, та що тблько его хлѣбъ переводить. Сего-то пасѣшника послявъ Храпко до Тхорихи, щобъ прийшла до него тайкомъ, бо въ тягининѣ тои вдовы про свою луку хотѣвъ аблокатъ захопити двойну корысть. Водтакъ годить ся заявити, що оба типы, Кирила й Тхорихи, суть природні и вельми вдатні.

Комедія „Перемудривъ“ не може про-те вважатись твором выкончены и зовсѣмъ вдоволяючимъ. Є въ нѣй деякі вдатні типы й деякі сцены вельми драматичні, але й добачаємо въ нѣй подекуды такожь злишню балаканину, а про саму суть процесу Тхорихи зъ Перепадею довѣдуємо ся ажь въ пятой явѣ дѣѣ четвертои, дарма, що Перепадя, Передерѣй и Тхориха зъ сыномъ про сю справу по-переду чи-мало наговорились. — Опроче въ сему творѣ драматичномъ є мало акціѣ, а головный дѣячь,

[1]) „Зоря“, VII. 1886; стор. 420.

Храпко, спиняє єѣ ще своими довгими, балакучими монольоґами.

Лучшою вôдъ сєи комедіѣ є драма въ пяти дѣяхъ п. з. „Лимерôвна“, щó въ нѣй Мирный зъобразивъ тра'ичну картину зъ родинного побуту селянъ правобережнои Украины въ половинѣ XVIII. вѣку. Ба, можна сказати, що ся драма є въ загалѣ однымъ зъ найлучшихъ творôвъ украиньскои письменности напряму реального. Хоча-жь въ галицкôй Руси выставляють сю драму на сценѣ руско-народного театру (п. з. „Дѣти недолѣ“), то годѣ пôддати єѣ тутъ критично-литературному розборови, по-за-якъ єѣ досѣль не надруковано. Оцѣнили-жь „Лимерôвну“ въ литературныхъ своихъ оповѣсткахъ Евгеній Олесницкій[1]) и Володимиръ Коцовскій[2]).

* * *

Помѣжь украиньскими письменниками проявляють Панасъ Мирный та Иванъ Левицкій-Нечуй справдѣшній хистъ до реального писаня. Коли-жь творы Нечуя вызначують ся не тôлько природною правдою, але й горячою любвою до рôднои батькôвщины та й всякими прикметами народнои поезіѣ, то въ писаняхъ Мирного бачимо такій реализмъ, щó подекуды нахиляє ся до позитивного свѣтогляду й до пессимизму, зъ-за чого народна поезія, щó засновкомъ своимъ є романтично-реальна, меншій вплывъ мáла на Мирного, нѣжь на Нечуя. Нечуй є неначе артистъ-малярь, щó свои образы оживляє вельми вдатнымъ кольоритомъ, Мирный же — се мовь той художникъ-рѣзьбярь, щó плястичнѣ свои типы выконує зъ мармуру. Чіи-жь творы мають высшу стôйнôсть, — чи творы Нечуя, чи може Мирного, годѣ нынѣ рѣшити вдоволяючо: прихильники напряму національно-реального цѣнять высше писаня Не-

[1]) „Дѣло“, 1889; число 257.

[2]) „Зоря“, X. 1889; стор. 380.

чуя, мѣжь-тымъ коли радикаламъ бôльше подобають ся творы Мирного. Высшимъ поетичнымъ таланомъ вызначує ся Мирный, одначе у Нечуя є лучша инвенція предмету, вправнѣйша анализа психичного процесу, бôльше вдатный розвитокъ основнои думки. А вже-жь у Мирного є бôльша сила слова, живѣйша драматичнôсть мовы, задля чого творы єго душу читача сильнѣйше вражають, нѣжь повѣсти Нечуя. Тому-то Б. Вôльхôвскій, оцѣняючи повѣсти „Лихій попутавъ“ и „Пяниця“, написавъ ось-що про хосенну литературну дѣяльнôсть Мирного: „Мирный має всѣ задатки для того, щобъ зробитись великимъ поетомъ нашого часу. Вымовна мова, плястичнôсть, образнôсть, не-бажанє ганятись за дешевыми ефектами, умѣнє розгорнути велику картину, досконало єѣ скомбинувати й обробити деталѣ, знанє свого народа, — все те обѣцює намъ у ньому письмовця, котрый обновить наше письменство и стане у лавахъ великихъ письмовцѣвъ европейськихъ, якъ що тôлько для будущого розвитку його талану єсть и будуть сприяючй обставины“[1]).

Найпаче-жь мова въ повѣстяхъ Мирного є прегарна, дармá, що вôнъ часто хôснує ся провинціялизмами. Ба, не минемо ся зъ правдою, коли скажемо, що мовы украиньскои найлучше можна навчитись, читаючи повѣсти й романы Мирного. Кажуть, що писаня Мирного выгладжувавъ Бѣликъ, — се дотыкає ся хиба лише провинціялизмôвъ въ выговорѣ, котрй Бѣликъ повыкидувавъ изъ роману „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнй?“ Бо вже-жь годѣ справляти тее, щó є правильне й гарне; — Бѣликъ мôгъ подекуды повôдрѣзувати злишнй паростки зъ буйнои ростины, але не надавъ ѣй животворнои силы, якою она красує ся.

* * *

[1]) „Зоря“. VIII. 1886; стор. 291.

Иванъ Бѣликъ, великій знавець народнои поезіѣ, подававъ ачей Мирному зразки творôвъ устнои словесности до прикрасъ поетичныхъ въ єго повѣстяхъ. У двôйзѣ-жь изъ нимъ написавъ Мирный свôй романъ „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнй?“ Можна сказати, що историчнй образки зъ минувшины, фильософичнй рефлєксіѣ и зразки прозаичного оповѣданя выйшли зъ-пôдъ пера Бѣлика, котрый и самъ писавъ дещо въ мовѣ украиньскôй.

И. Бѣликъ, подаючи въ перекладѣ деякй частины зъ „Записôвъ Охотника“ Ивана Сергієвича Турґенева, зладивъ коротку житєпись сего славного письменника россійского и сказавъ кôлька слôвъ про тй єго писаня. Вôдтакъ подавъ вôнъ въ украиньскôмъ перекладѣ отъ-сй два оповѣданя изъ „Записôвъ Охотника“: 1. „Тхôръ и Калиновичь“ („Правда“. VI. 1873; стор. 2—19). — 2. „Бѣжинъ лугъ“ (ibid., стор. 51—68).

Опôсля надруковано въ „Правдѣ“ деякй єго критичнй оцѣнки украиньскихъ творôвъ. Сюды належать ось-якй статьѣ Бѣлика: 1. „Переглядъ литературныхъ новинъ“ („Правда“. VI. 1873; стор. 72—77). — а) „Первоцвѣтъ Грицька Кохнѣвченка“. Книжка перша. Одесса. 1871. Критика (ibid., стор. 110—114). — б) „Починокъ Ивана Подушки“. С.-Пб. 1871. Критика (ibid., стор. 519—528). — в) „Зôрка. Компонування Катерины Соколовськои“. С.-Пб. 1871. Критика (ibid., стор. 581—590). — 2. „Литературнй злочинства: Бычокъ, або бездѣтнй люде. Стрыкованнє Прохора Данилевського“. Тифлисъ. 1875. Критика („Правда“. VIII. 1875; стор. 931—933).

14. Федôръ Заревичь[1]).

Вôнъ родивъ ся 1835. р. у Славску, селѣ Стрыйского повѣту въ Галичинѣ, де батько єго бувъ священи-

[1]) Порôвн. статью Тита Реваковича п. з. „До исторіѣ украиньско-

комъ. Федôръ учивъ ся въ ґимназіи Станиславôвскôй, де скôнчивъ шесту клясу, вôдтакъ перейшовъ до ґимназіѣ Самбôрскои, та не докôнчивъ тамъ наукъ, тому́-що въ другôмъ пôвроку осьмои клясы выгнали єго и чотырохъ єго товаришѣвъ, Русинôвъ, за якúсь „аспіраціѣ рускú“[1]). Тогдѣ-то батько загнѣвавъ ся на сына й не хотѣвъ посылати єго до шкôлъ. Про-те Федôръ бувъ зъ-першу кôлька лѣтъ діюрнистомъ при судѣ повѣтовôмъ въ Долинѣ, а потôмъ ставъ практикантомъ при камеральнôмъ лѣсництвѣ въ Долинщинѣ. Въ 1862. р. громада молодыхъ Русинôвъ Львôвскихъ покликала єго на редактора литературнои часописи „Вечерницѣ“. Про сю подѣю пише ось-що біоґрафъ Заревича, Титъ Реваковичь[2]): „Выдаванємъ Вечерниць поклавъ Федôръ Заревичь вразъ зъ громадкою, щó коло Вечерниць працювала, велику заслугу для литературного розвитку рôдного нашого слова въ Галичинѣ, и для освѣ-

---

руського письменства“. Споминки про Федора Заревича („Правда“. Томъ II. Сѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 281—287). Деякú звѣстки про житє Заревича подавъ авторови сеи исторіѣ литературы дръ Илярій Бачиньскій, адвокатъ краєвый въ Стрыю.

[1]) Ось-що пише дръ Бачиньскій про сю подѣю: „Въ семôй клясѣ ґимназіяльнôй майже всѣ ученики жили зъ собою въ гармоніи та згодѣ, и що-тыжня сходили ся въ середу й въ суботу на двѣ або три годины, щобы вправляти ся въ музицѣ або спѣвѣ. Ту гармонію намагавъ занапастити В. Л. (щó пôзнѣйше бувъ письменникомъ польскимъ), котрый сатирою и сарказмомъ докучавъ своимъ товаришамъ. Тому-то сй рѣшили внести на него жалобу до дирекціѣ, и въ тôй цѣли зôйшли ся кôлька разôвъ. Такú сходины вважало намѣстництво наклономъ до ассоціяціѣ, котру В. Л. передъ коммиссією представивъ яко ассоціяцію (аспірацію) руску. Вôдтакъ выключено зъ Самбôрскои ґимназіѣ пятьохъ ученикôвъ, Русинôвъ, мѣжь ними й Заревича та Бачиньского, теперѣшнього адвоката въ Стрыю. Але-жь и того В. Л—го выгнали зô всѣхъ середнихъ шкôлъ цѣлои Австріѣ“.

[2]) Титъ Реваковичь є теперь начальникомъ повѣтового суду въ Пôдбужи, повѣту Дрогобицкого.

домленя національного межи молодѣжею.... Вечерницѣ мáли ще й ту заслугу, що они перший мáли вôдвагу выступити противъ тодѣшнихъ повагъ въ нашôй молоденькôй литературѣ, а то противъ професора Якова Головацького, и редактора „Слова“ Богдана Дѣдицького, передъ котрыми вся Русь галицька клонила ся... Якъ же мы наразъ почули чисту рôдну нашу бесѣду въ Вечерницяхъ, тодѣ теплымъ духомъ повѣяло на насъ, тодѣ мы дивували ся, якъ-то можна въ нашôй бесѣдѣ всѣ хоть бы й найвыщй гадки красно й докладно выразити, — тодѣ мы полюбили рôдну нашу бесѣду“[1]). — И справдѣ вôджило руске слово, коли въ Вечерницяхъ, крôмъ редактора Заревича, помѣщували свои творы Йосипъ Федьковичь[2]), Володимиръ Шашкевичь, Ксенофонтъ Климковичь, Евгеній Згарскій, и другй.

Въ переднѣмъ словѣ до першого числа „Вечерницъ“ (1. лютого, 1862) заявила редакція мѣжь иншимъ ось-що: „Мы загадали выдавати письмо для образованя рускаго народного языка въ письменности, котора повинна якъ найблизша бути живому народному слову“. — А коли мѣжь числами 34. и 35. сеи часописи зайшла пяти-тыжднева перерва въ выдавництвѣ, то редакторъ Заревичь прибравъ собѣ головного робôтника, Володимира Шашкевича, и въ числѣ 35. озвавъ ся ось-якимъ словомъ до передплатникôвъ Вечерницъ: „Вечерницѣ не упали! Мы замовкли лишень на часъ короткій по тôй причинѣ, що видѣлось намъ конечностію, скупитись бôльше за-для взаимнои пôдмоги дѣлу, яке мы уже зъ-разу загадали, а котре означили мы ясно въ переднѣмъ словѣ (ч. 1.). Коли приступили мы до

[1]) „Правда“. П. Сѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 282—283.

[2]) Мѣжь творами Федьковича, надруковаными въ „Вечерницяхъ“, вызначує ся повѣсть „Штефанъ Славичь“, що вважає ся причинкомъ до автобіографіѣ поета (1863; число 13—16).

редакціѣ, була насъ горстка невеличка: ледви кôлькохъ молодыхъ людей загрѣлось було гадкою, розвивати нашу словеснôсть на чисто-народнôй основѣ, або инакше, не дѣлитись письмомъ вôдъ нашихъ надднѣпрянськихъ братôвъ, зъ котрыми становимо одну народню цѣлôсть. Ледви сотній зъ читающои громады знавъ дещо про нашу рôдну Украину, про батька Тараса, Основяненка, Кулѣша, Костомарова, Марка Вовчка и т. д., а нашî пôдкарпатськî народнî спѣваки стали чимъ-разъ рѣдше вôдзыватись до насъ тымъ солоденькимъ матернимъ словомъ, щó насъ збудило до житя и загрѣло до дѣлъ, котрî нашôй мовѣ отворили дорогу до катедръ университетськихъ, зъ-вôдки за трудомъ нашихъ землякôвъ, дасть Бôгъ, розôльѣсь просвѣта тымъ-же самымъ словомъ южноруськимъ, за котре мы всѣ спôльно боролись, та й до нынѣ ще боремъ ся на-супротивъ внѣшнихъ недругôвъ нашои народньои идеѣ. Ледви девять мѣсяцѣвъ писали мы нашî Вечерницѣ, а зъ невеличкои молодои громадки стала громада поважна; — не самî молодî, але й сивî головы беруть ся щиро за наше дѣло[1]), а такъ мы нынѣ уже не изольованî, бо дѣло наше не дѣло кôлькохъ, а дѣло громадське! Знаємъ мы добре, що не такъ нашî Вечерницѣ, якъ бôльше та идея, котру вони заступали, зробили те, що нынѣ у кождôмъ закутку Галича учуєшь вже про нашу Украину, а далѣ на кождôмъ майже попôвствѣ побачишь портретъ великого Тараса межи портретами нашихъ пôдкарпатськихъ литератôвъ“ (стор. 297).

А вже-жь въ другôмъ рôчнику „Вечерниць“ зъ осьмымъ числомъ (21. лютого, 1863) наступила змѣна въ редакціи, по-за-якъ одвѣчальнымъ редакторомъ сего литературного письма ставъ Володимиръ Шашкевичь, котрый

[1]) Въ „Вечерницяхъ“ 1862. р. надруковано вѣршь Николы Устіяновича п. з. „Славянська колыбель“ (ч. 5).

цѣле 17. число зладивъ въ правописи фонетичнôй, мѣжьтымъ коли по-переду въ другôмъ рôчнику сеи часописи тôлько деякѝ статьѣ беллѣтристичнѝ въ сѣй правописи надруковано. — Вôдтакъ зъ числомъ 17. переставъ Шашкевичь выдавати „Вечерницѣ“[1]).

Титъ Реваковичь подаѥ причину, для якои занапащено выдаванѥ литературного письма „Вечерницѣ“. Осьщо пише вôнъ въ сѣй справѣ: „Интеллиґентнѝ Русины приходили лишень о тôлько до свѣдомости своѥи народности, що знали, що вони не Поляки... Вся робота патріотôвъ польскихъ и руськихъ въ часы настаня конституціѣ обмежала ся на тôмъ, що однѝ й другѝ убирали ся въ манифестаційнѝ народнѝ убраня, що выгукували, що вони Русины або Поляки, — що кричали, шумѣли, и о скôлько можна було — якъ то кажуть — добре жили[2]). Роботы реальнои, пожиточнои для загалу руського або польского мало було. Такою була тодѣ и молодѣжь университецька руська й польска вô Львовѣ, де житѥ крикливе національне руське й польске найбôльше шумѣло... Отже-жь свободу конституційну выхôсновували Русины и Поляки въ цѣлôмъ краю, а особливо-жь вô Львовѣ въ той спосôбъ, що однѝ й другѝ убравши ся въ народнѝ убраня йшли на побоѥвище, се-бъ-то на поле попису до кавярнь, де стародавнымъ способомъ войованя герцѣ выправляли, се-бъ-то, де выгукували, кричали, шумѣли, сварили ся, а неразъ и побили ся. Та громадка Русинôвъ, котра брала участь въ тыхъ герцяхъ, а до котрои належала живѣйша молодѣжь университецька руська й молодѝ литераты й публицисты руськѝ, щô громадили ся коло „Вечерниць“, назвали себе „старою Сѣчею“, — бу-

[1]) Про Володимира Шашкевича гляди „Исторію литературы рускои“, II. 2; стор. 661—680.

[2]) Сѝ слова дотыкають ся молодыхъ патріотôвъ рускихъ.

цѣмъ то вони такъ боронили пôдъупалыхъ, але не затраченыхъ правъ руського народу, якъ колись славнѝ завзятцѣ-Запорожцѣ. Те гуляще житє молодои нашои громады зъ рокôвъ 1861. и 1862. и початку 1863. р. було причиною, що „Вечерницѣ“, котрѝ зъ-першу мали 600 пренумерантôвъ, черезъ нереґулярне выдаванє и черезъ легкодушнôсть ихъ редакторôвъ въ половинѣ 1863. р. впали. Помимо того не вôдмовляю обомъ тымъ редакторамъ (Заревичеви и Шашкевичу), якъ и ихъ ровесникамъ, патріотизму. Вони були горячѝ патріоты, а молодѣжь тодѣшня руська университецька вôдзначала ся въ загалѣ такимъ горячимъ руськимъ патріотизмомъ, що дай Боже, щобы все горѣвъ въ нашôй молодѣжи той огонь любови до рôдного народу, якъ у тодѣшнѣй молодѣжи. Згадаю тутъ лише пару именъ тогочасныхъ студентôвъ университету, котрѝ вôдтакъ або своєю ученою, або суспôльною дѣяльностію широку славу собѣ здобули, або яко люде на становищахъ своимъ чистымъ характеромъ и громадськими заслугами высоке поважанє въ товариствѣ займають, щобы оцѣнити, якѝ перлы були межи тодѣшньою молодѣжею университецькою вô Львовѣ. Ось вони: покôйный Корнило Сушкевичь, Омелянъ Партицькій, Данило Танячкевичь, Остапъ Левицькій, Кость Горбаль, Юліянъ Целевичь, Олександеръ Борковській, Григорій Кузьма, Олексѣй Слюсарчукъ и др.“

Въ 1863. р. выѣхавъ Заревичь изъ Львова въ Скôльску верховину, де живъ у свого шурина, Степана Михайловича, священика въ Головецьку. Титъ Реваковичь згадує про тее, що въ тôй гарнôй верховинѣ пôзнавъ ся вôнъ зъ Федоромъ Заревичемъ зимою 1864. р. въ домѣ своихъ родителѣвъ въ Волосянцѣ. Вôдтакъ пише Реваковичь ось-що: „Дуже полюбивъ я єго за єго нѣчимъ незрушимый веселый гуморъ, за єго все цѣкавѝ дотепы, єго свѣ-

тлый розумъ, и за єго гарный спѣвъ. Єго першого я почувъ въ моѣмъ житю, якъ вôнъ гарно й докладно спѣвавъ найрôзнороднѣйшѝ народнѝ нашѝ руськѝ спѣванки, — я не мôгъ начудувати ся розмаитôй мельодійности тыхъ спѣвôвъ и не мôгъ ся ихъ наслухати, й доконувавъ ся тодѣ, що наша народна музика є то зовсѣмъ вôдрубный музикальный свѣтъ вôдъ знанои намъ музики италіянськои, нѣмецькои й инчихъ“[1]).

Въ 1867. р. намѣстникъ Галичины, ґрафъ Аґеноръ Ґолуховскій, покликавъ Заревича до выдаваня ґазеты рускои, котру хотѣвъ пôддержувати урядовыми грôшми. Заревичь прибравъ собѣ до помочи Остапа Левицкого, Костя Горбаля[2]) й Олександра Могильницкого, та й почавъ выдавати политичну часопись „Русь“. Въ першôмъ єи числѣ поставивъ вôнъ програму выдавництва, высказавши мѣжь иншими ось-якѝ провôднѝ думки редакціѣ: „Найупершь сповѣдуємо, що мы выступаємо за дѣло й рѣчь нашого народа руського (а лучче означаючи, народа малоруського), и того-жь права и справедливѝ желаня боронити мы постали, зарôвно противъ всѣмъ, которѝ яко вороги й суперники його заявляють ся. Зъ однакою невсыпущою бачностію будемо уважати всѣхъ за ворогôвъ руськo-народньои идеѣ, которѝ на те имя заслужать ся. — Положенє наше таке, що лише самѝ въ собѣ глядати маємо нашу будучнôсть и нашу силу, — лише мы самѝ, народъ свѣдомый нашого житя, можемо зробити те, чого яко народъ бажати намъ треба, — лише мы самѝ можемо, коли схочемо, уладнати по вымогамъ своє народнє хозяйство и поставити себе въ чергу народôвъ поважа-

[1]) Порôвн. важну розвѣдку Порфирія Бажаньского п. з. „Малорускій музикальный народный тонъ“. Львôвъ 1891.

[2]) Кость Горбаль ставъ „издавателемъ и властителемъ Руси“, мѣжьтымъ коли Федôръ Заревичь бувъ одвѣчальнымъ єи редакторомъ.

ныхъ всемирно. — Найзавзятѣйшими ворогами народа нашого були й суть усе одни — славянськi племенцѣ — Ляхи й Москалѣ. Оба суперники помѣжь собою до однои замѣряють цѣли, оба Малоруси одмавляють самостайнôсть народню, и той народъ до свого причисляють. Саме теперь лѣтъ 200, якъ оба тіи приятелѣ нашi роздерли мѣжь собою нашу вôтчину Андрусôвськимъ уговоромъ, корыстуючи, оба, на свôй хосенъ. — Польща на вутлыхъ ногахъ своихъ и теперь єще силується загарбати нашу Русь, — та годѣ! воно смѣшне! — нехай собѣ передше поможе та стане на ноги сама, коли година, — розвоєви єи политичному або соціяльному въ своихъ границяхъ народнихъ мы не перепоною, — але на Руси Польщу ставити, то таки й бôльше, якъ смѣшне. Пятьсотъ лѣтъ держала вона Русь у своѣй батькôвськôй опѣцѣ, — пятьсотъ лѣтъ силою и перевагою не змогла нагнути Русь на своє; а теперь, коли сама розôдрана й упокорена, нехай и не силується на пусте! — Польща на Руси вже пропала, Польща на Руси бути не може! Польща для насъ вже тою силою, которои мы не боимося давно вже!“

Хочь отже ґр. Ґолуховскiй мабуть бажавъ, щобъ Заревичь редаґувавъ „Русь“ въ дусѣ польськôмъ, то вôнъ выступивъ противъ системы польскои, котру той намѣстникъ бувъ тогдѣ заинґуровавъ въ управѣ рускои части Галичины, и тому-то конфисковано „Русь“ кôлька разôвъ, ба, Заревичеви выточено й процесъ прасовый. Вôдтакъ Ґолуховскiй помѣтивъ, що Заревичь не той чоловѣкъ, якого вôнъ до редакціѣ глядавъ, и про-те зъ єго волѣ „Русь“ перестала выходити, не дôждавши й року свого выдаваня.

Хоча-жь „Русь“ забаганкамъ Полякôвъ въ нѣчôмъ не потурала, то все-жь метою єи було: паралижувати

вплывъ часописи „Слово“, котра пôсля нещаснои битвы австрійского вôйска зъ Прусаками пôдъ Садовою въ 1866. р. заявила свѣтови, що Русины й Москалѣ — се одинъ и той-самый народъ[1]). Очевидячки надѣялась тогдѣ редакція „Слова“, що Россія ось-ось займе Русь галицку, и про-те думала она, що вже не треба зберегати святощій рôднои батькôвщины.

Федôръ Заревичь ставъ опôсля урядникомъ при ассекураціи (Azienda Assicuratrice) у Львовѣ. По кôлькохъ рокахъ стративши ту посаду вернувъ назадъ у Скôльску верховину, де зновъ живъ у свого шурина Михайловича, котрый перенѣсъ ся зъ Головецька до Славска. Тогдѣ втерявъ Заревичь свою веселу вдачу, вôнъ ставъ сумовитымъ, по-за-якъ не мôгъ добитись до якогось пристановища въ свѣтѣ; а коли дôзнавъ ся, що громадске житє Львôвскихъ молодыхъ Русинôвъ стало подекуды занапащуватись, то почавъ тратити надѣю на лучшу долю батькôвщины. Ось-що писавъ Заревичь до свого приятеля, Тита Реваковича: „Розбрили ся мы по свѣту, якъ тотй прошаки за кусньомъ хлѣба; кôлькохъ ледве остало при згарищахъ народньои ватры, щó такъ ясно и жарко горѣла, — та й тыхъ кôлькохъ оставшихъ у Львовѣ крышать силы на маловажнй публичнй перепалки, то здесяткованй борбою за добро загалу, утомлять ся дальше. — „Бесѣду руську“, котору ледве перестроили нашй, выгнано зъ „Народного Дома“, — театръ, скощавѣлый и зôйшовшій на кумедіянтôвъ-волокитôвъ, не знать, чи й животѣє ще, — а тымъ часомъ Москалики гораздують и поступають у Вѣдень по ордеры... Прикро дивити ся на те, якъ хоромъ той, де й чоловѣкъ може якій камѣньчикъ докинувъ, безверхій ще, а вже зачинає трупе-

[1]) „Зоря“. VIII. 1887; стор. 48.

шѣти й обломувати ся, — здаѣться, що за кождою порошиною, обпадаючою зъ него, и скочуѣться зъ скирты памятокъ жизни жемчужина, обсыпаѣться листѣ навитои дожитками китицѣ, — прикро й дивно й жалко й чудно, а прецѣ-жь не зовсѣмъ ненадѣйно прийшло воно. — Наша молода, тôлько-що зъ пѣря выростаюча громада, за порадою и проводомъ людей, своимъ путемъ идучихъ, и своихъ цѣлей достигаючихъ, пустила ся на дорогу таку, на якôй и силачѣ падають за найменшою похибкою. Наша молода Русь, здобувши ледве першй пороги до палаты народньои словесности, обмилила себе и природный хôдъ своѣго розвою, и чепила ся напрасно политики. „Нѣ вола, нѣ рала, а захотѣла ся рôля“. Отъ такъ, такъ и мы, пане брате, голоручь пôшли до незнакомого дѣла, та занехали все теѣ, чого найупершь було доглядати. — Ото-жь и жалко, дивно й чудно дивити ся, якъ облѣтають листочки засохлй зъ нашои китицѣ, — якъ малѣѣ кружокъ людей, которй розсыпокъ здержати, заворожити годнй й охотнй. — Прочитавши тото, счудуѣте ся може моѣй сумнôй бесѣдѣ, та спытаѣте, куды-жь се веде? Вело-бъ воно мене й повело-бъ ще й не одного за мною, а завело бы знова на рôдню ниву, зъ которои робôтники повтѣкали, — та годѣ! вже притямила ся менѣ неудача жизни щоденнои, запоморочила жура о завтрѣшнѣ лихо, — станула передъ очима горою скирта лѣтъ уже сорокъ! — Отъ такъ, бачить ся тому, що пôшовъ я у золоторолй краѣ, грѣбъ и поровъ за золотомъ и закрôвавивъ нôгтѣ, и загрѣбъ дещо такий и выпоровъ изъ землѣ, а самъ обставъ голый! — Такъ, пане брате, лучше пôдъ гнôй землю пороти!“[1])...

Матеріяльне положенѣ Заревича ставало що-разъ гôрше. Вôнъ покинувъ писарку громадску въ Славску,

[1]) „Правда“. II. Сѣчень, лютый, марець. 1889; стор. 295—296.

де не мôгъ выжити, й переселивъ ся до Сколього. И тамъ перебивавъ ся зъ покутнои писарки та бѣдувавъ гôрко. Вôнъ умеръ у Сколѣмъ на запаленє легкихъ 12. сѣчня 1879. р.

Федôръ Заревичь почавъ свою литературну дѣяльнôсть въ 1862. р., коли ставъ редакторомъ „Вечерницѣ“[1]). Ось и поглядъ на єго беллєтристичнѝ писаня, надрукованѝ въ галицко-рускихъ часописяхъ:

1. „Хлопська дитина“. Повѣсть („Вечерницѣ“. Львôвъ 1862; число 1—18). — 2. „У страха великѝ очи“. Повѣстка зъ правдивои пригоды (ibid., ч. 12). — 3. „Опирь“. Пригода (ibid. ч. 14). — 4. „Родина“. Оповѣданє взяте зъ житя (ibid. ч. 16—17). — 5. „Чудный цвѣтъ“. Казка (ibid. ч. 18—19). — 6. „Хто не любивъ?“. Розказане (ibid. ч. 21—24). — 7. „Двѣ матери“. Образець изъ житя (ibid. ч. 32—33). — 8. „Сынъ опришка“. Повѣсть взята зъ правдивои пригоды (ibid. ч. 34—42). — 9. „Двѣ сестры“. Повѣстка („Русалка“. Львôвъ, 1866; число 1. 2). — 10. „Нѣма“. Оповѣданє (ibid. ч. 3). — 11. „Землячка“. Повѣстка („Русь“. Львôвъ. 1867. ч. 3). — 12. „Загубидушь“. Повѣсть (ibid. ч. 27—37). — 13. „Вѣтрениця“. Оповѣданє („Правда“. 1868; ч. 14). — 14. „Боднарôвна“. Драматъ народный въ трехъ дѣяхъ“, основаный на пѣсни народнôй („Правда“. 1872; стор. 26—39; 75—88; 111—122).

Заревичь писавъ першѝ свои повѣсти пôдъ псевдонимомъ „Юрко Ворона“ (Ю. В.); опôсля пôдписувавъ вôнъ себе буквами Ф. З., або буквою З., и ажь въ оповѣданю „Вѣтрениця“ та й въ драмѣ народнôй „Боднарôвна“ пôдписавъ себе повнымъ своимъ именемъ и прôзвищемъ.

Першою єго й найбôльше просторою є повѣсть „Хлопська дитина“, въ котрôй змалювавъ картину

[1]) Въ „Зорѣ галицкôй“ (альбумѣ на годъ 1860) надруковано два стишки Заревича: „Рускій борець“ и „Пересторога другу“ (стор. 84—85), але они не мають литературнои стôйности.

народного вôдродженя Русинôвъ въ 1848. р. Героємъ сеи повѣсти є Стефанъ, сынъ бѣднои вдовицѣ-комôрницѣ Василихи. Коли мати вмерла, то шестилѣтній сиротюкъ пôшовъ по хатахъ за хлѣбомъ жебрущимъ, та незабаромъ найшовъ пристановище въ хатѣ священика Евстахія. Тутъ стала нимъ пѣклуватись панна Анастася, сирота, щó була сестрою покôйнои жôнки Евстахія. Той-то панъ-отець бувъ зъ роду шляхтичь, чоловѣкъ зъ пересудами, котрый бувало говоривъ: „Хлопъ все хлопомъ — не дай, Боже, зъ хлопа пана!“ Коли Стефанъ тѣломъ и душею ставъ гарно розвиватись; то Анастася бажала пôслати єго до школы, але отець Евстахій зъ-першу протививъ ся тому, щобы хлопська дитина вчилась, и ажь перегодя вволивъ вôнъ волю доброи дѣвчины. Ажь ось выйшла Анастася за-мужь, а братъ єи, Константъ, урядникъ вô Львовѣ, взявъ Стефана до себе. Маючи захистъ у Константа, Стефанъ учивъ ся вельми добре й своимъ талономъ та гарною статью вызначувавъ ся межи своими товаришами. Трохи зъ-годомъ умеръ мужь Анастасѣ, и она зô своєю дочкою Ганею стала жити зновъ у отця Евстахія. Коли опôсля Константъ и Стефанъ приѣхали на великоднѝ свята до Евстахія, то десятилѣтня Ганя бавилась изъ Стефаномъ мовь зъ рôднымъ братомъ. Минуло кôлька лѣтъ, и межи Стефаномъ та Ганею завязались вôдносины сердечнѝ: Стефанъ писавъ неразъ листы до вдовицѣ и єи дочки. Коли-жь Евстахій дôзнавъ ся про любовь Стефана до Ганѣ, то загорѣвъ ся вôнъ гнѣвомъ изъ-за того, що хлопська дитина, не зважаючи на рôзницю станôвъ, смѣє братати ся зъ єго родомъ.

Недовго опôсля забагло ся пану мандаторови[1]) оженитись, и єго гайдукъ Тимко порадивъ єму одружити ся

[1]) Мандаторы поставлялись панами, се-бъ-то властителями дôбръ земскихъ; затверджували-жь той выбôръ власти циркулярнѝ. Мандаторы

зъ Ганею. Вôдтакъ пôдстаркуватый мандаторъ внадивъ ся до хаты Евстахія, дарма́, що Ганя не хотѣла й показувати ся, коли вôнъ прийшовъ. Коли-жь вôнъ вôдъ Тимка довѣдавъ ся, що хлопськiй сиротюкъ Стефанъ, покôнчивши „великî школы“, маѥ женити ся зъ Ганею, то задумавъ вôддати ѥго въ рекруты. Потому прийшовши до священика ставъ вôнъ выхвалювати давнî часы, колито молодѣжь вмѣла шанувати все, що́ святе й поважне. Ѥго мова була по-нутру Евстахію, котрый пригадавши собѣ шляхоцкî переказы ось-такъ до мандатора озвавъ ся: „Ну, та що́ поможе говорити, коли нынѣ свѣтъ дивный, — у нихъ все одно, чи-то зъ простого, чи зъ лѣпшого стану хто выйшовъ, — одною мѣрою они його мѣрять... Прошу васъ, якiй-то свѣту ладъ! Коли нынѣ леда хлопськiй першiй лѣпшiй сынъ, якъ лише лизнувъ школы, тои новои, бѣсноватои, уже й не знаѥ, и забуваѥ, вôдки вôнъ выйшовъ! То така просвѣта! Все нынѣ рôвно!“ (стор. 67)[1]). Вôдъ того часу пôпъ полюбивъ мандатора, котрый, по ѥго думцѣ, „мавъ здоровî понятя о людяхъ и о свѣтѣ“.

Трохи зъ-годомъ умеръ Константъ, вôдказавши своѥ майно въ части своѣй сестрѣ и ѥи дочцѣ, а въ части Стефанови. Сердечный добряга не мôгъ дôждатись осущеня своѥи думки, се-бъ-то подружя Стефана зъ Ганею. Коли-жь сиротюкъ, приѣхавши зô Львова до Евстахія, справу свого подружя хотѣвъ довести до-путя, то сказавъ ѥму священикъ, що вôнъ нѣколи не призволить,

---

справували власть полиційно-судову, и выконували въ загалѣ приказы правительства: стягали податки, вôдставляли рекрутôвъ и т. и. Коли заведено конституцію, власть мандаторôвъ перейшла въ части на рады громадскî, а въ части на староства й рады повѣтовî.

[1]) „Вечерницѣ“. Литературне письмо для забавы и науки. Львôвъ, 1862.

щобы хлопська дитина одружилась зъ дѣвчиною, щó є пôдъ єго опѣкою.

Ажь ось настала весна 1848. р. Въ Галичинѣ залунала весела вѣсть про наданє свободы конституційнои. И дивнымъ дивомъ Евстахій въ млѣ ока позбувъ ся своихъ пересудôвъ аристократичныхъ, и сказавъ ось-що Анастаси и єи дочцѣ: „Якъ то мило чути, що миръ божій такъ любить ся, що одинъ надъ другимъ не стає горою, що одинъ другому радъ бы зробити, щó лише може. Отъ, добре, що я доживъ такожь тои поры!“ (стор. 83). Вôдтакъ самъ авторъ ось-якъ старає ся выправдати таку перемѣну вдачѣ Евстахія: „Чоловѣкъ самъ въ собѣ то дивный неразъ и непонятый. Хоть то говорять много а премного о тôмъ, що твердый характеръ нѣколи не змѣнить ся, а прецѣ въ житю оно неразъ приходить инакше. Казавъ бысь, то чоловѣкъ такій, якъ той барометеръ. Куды буря або дощь, або й красне веремя, туды и вôнъ!“ (83).

А вже-жь мандаторъ не мôгъ якось второпати такои метаморфозы въ души старого шляхтича-попа. Вôнъ не надѣявъ ся, що отець Евстахій наразъ мôгъ такъ змѣнити ся и прилягнути до тои хлопськои идеѣ бѣсноватои. Незабаромъ Евстахій поѣхавъ зъ Анастасею и Ганею въ окружне мѣсто, де мало вôдбутись свято народне. Въ серединѣ ринку мѣжь товпою народу стоявъ гарный молодець, прибраный въ мужицку одежу, и говоривъ зъ якимсь старымъ вôйтомъ про свободу й про будущу долю народу. Вôнъ бувъ уже докторомъ правъ, адвокатомъ и великимъ заступникомъ хлопôвъ. Про него говорили, що вôнъ за-для того пôшовъ на адвоката, щобы хлопôвъ боронити супроти панôвъ. Евстахій побачивши Стефана, сордечно повитавъ єго и ставъ зъ нимъ балакати про нынѣшнє братерство мѣжь людьми. Тогдѣ сказавъ вôнъ

мѣжь иншимъ ось-таке: „Такій радъ я, якъ може й нѣколи въ житю не бувъ, що мы подыбали ся въ добѣ иншôй и лѣпшôй, и що вы мене иншого нынѣ видите, якъ тогды“... (стор. 91). Коли вôдтакъ Евстахій изъ Стефаномъ увôйшли въ гостинницю, то сказавъ панъ-отець до Ганѣ: „Но, доню, щожь? якъ ти ся подобало народне свято? А окрôмъ свята чи єще може щó веселить тебе? — О! я знаю, щó тобѣ, ласичко, на думцѣ! — Я те добре знаю!“ — та й указавъ пальцемъ на Стефана. И спаленѣло личко щасливои Ганѣ, котра дôзналась, що єи опѣкунъ полюбивъ Стефана.

Здавало ся, що Стефанъ уже незабаромъ одружить ся зъ Ганею, — та не такъ склало ся, якъ ждало ся! Паны, почувши звѣстку про змаганя хлопського адвоката въ хосенъ люду, вжахнули ся й старали ся розбити женитьбу єго зъ попадянкою. Ось-що они говорили мѣжь собою: „Єго конче треба для насъ переробити; — сли вôнъ колись насупротивъ насъ у хлопськихъ справахъ стане, то не много мы выграємо зъ нашими старосвѣтськими адвокатами!“ (стор. 100). — Тому-то Северинъ ґрафъ Ш. запросивъ Стефана до себе въ гостину. Зъѣхало ся багато шляхты. При обѣдѣ посадивъ вôнъ Стефана коло своєи дочки, Ядвинѣ, думаючи, що того хлопського адвоката голова ще не такъ сильна, щобъ могла оперти ся очицямъ красавицѣ паньскои, коли єму такъ завернула голову попадянка. Та отъ, паннѣ Ядвини самôй завернуло ся въ головѣ, якъ стала бесѣдувати зъ гарнымъ адвокатомъ хлопськимъ.

Небавомъ опôсля бувъ храмъ на Спаса въ селѣ, де живъ Евстахій. Приѣхавъ и дѣдичь зъ мандаторомъ, а по Службѣ божôй заявивъ вôнъ Стефанови, що хотѣвъ бы зъ селянами своими въ мирѣ жити та погодити ся зъ ними о пасовище й лѣсъ. Якъ же дѣдичь побачивъ, що

годѣ хлопського адвоката зъѣднати зъ панами, то порѣшивъ єго погубити.

Вже-жь громада, корыстуючись радою хлопського адвоката, стала правувати ся зъ паномъ за тее, що вонъ водбиравъ пасовище й заборонивъ лѣсъ. Про-те дѣдичь злигавъ ся зъ мандаторомъ и спонукавъ єго, подати тайкомъ на Стефана жалобу до суду, мабуть то вонъ ворохобить людей, щобы панôвъ прогнали та не платили податкôвъ. Вôдтакъ мандаторъ розповѣвъ отцю Евстахію, що хтось подавъ на Стефана отъ-таку жалобу до суду, — опôсля-жь сказавъ вонъ, що судъ домагає ся вôдъ священика свѣдоцтва моральности для Стефана. Евстахія такъ тяжко вразила та сумна новина, що сказавъ мандаторови, щобъ взявъ папѣръ и написавъ самъ, якъ можь найлѣпше. Потôмъ пôдписавъ вонъ свѣдоцтво, не читавши єго.

А вже-жь Ганя не хотѣла вѣрити, щобы Стефанъ заподѣявъ таке лихо. Въ тяжкôмъ смутку пригадала она собѣ, що наймичку єи опѣкуна, Олену, любить Тимко, гайдукъ мандаторскій, котрый бувъ вѣрникомъ свого пана. И справдѣ розказавъ Оленѣ Тимко, що дѣдичь просивъ мандатора, щобъ єму порадивъ въ єго клопотѣ, по-за-якъ громада хоче єго позывати за пасовище й лѣсъ, — та що мандаторъ пôшовъ въ канцелярію и тамъ написавъ щось недоброго на Стефана. Якъ же про се довѣдалась Ганя, то написала листъ до свого милого й оповѣстила єго, що мандаторъ зъ дѣдичемъ выдумали на него тоту клевету. Та небавомъ правда выйшла якъ олива на верхъ: показало ся въ судѣ, що Стефанъ зовсѣмъ безневинный. Але-жь лукавому мандаторови не хотѣвъ вонъ мститись, кажучи: „Отъ, поганый чоловѣкъ! най иде бѣда на чужи руки!“ Вôдтакъ мандатора нагнавъ дѣдичь, бо громада выграла всѣ свои права. Сте-

Фанъ же одружившъ ся зъ Ганею; обоє були щасливі, а громадяне горнулись за-любки коло щирого свого заступника.

Повѣсть „Хлопська дитина“ має тôлько зъ-за того свою вагу, що вважає ся картиною суспôльного побуту въ галицкôй Руси въ добѣ вôдродженя народного. А вже-жь „Хлопська дитина“ є першимъ повѣстярскимъ творомъ автора, и про-те въ писаню могли проявитись деякі похибки супроти психольоґичнои правды. Найперше запримѣчаємо, що Заревичь писавъ сю повѣсть частинками для поодинокихъ чиселъ „Вечерниць“, и тому-то сей твôръ не мôгъ бути выкôнченымъ нѣ въ подробицяхъ, нѣ въ цѣлости. Вôдтакъ молодый авторъ велѣвъ отцю Евстахію вôдбувати такі наглі метаморфозы душевні, які въ дѣйстности ачей не можуть проявитись. Той бо чоловѣкъ изъ застарѣлыми шляхоцкими пересудами, щó не мôгъ стерпѣти хлопськои дитины, дôзнавши ся про рôвнôсть и братерство братнє, яке въ Галичинѣ 1848. р. выкликало ся конституцією, ставъ наразъ демократомъ, и нахиливъ ся серцемъ не тôлько до Стефана, але й до всякого хлопа, котрымъ дотôль гордувавъ. Ось-що сказавъ вôнъ Стефанови про метаморфозу своєи душѣ: „Я вже не нынѣшній! я вырôсъ за иншихъ часôвъ... За насъ було, шляхтичь то бувъ идеалъ одинъ, до котрого кождый зôтхавъ. Тому-то й не дивно, що шляхта держала себе за найлѣпшихъ у свѣтѣ, и все инше уважала за нѣчо. Але отъ, давъ Богъ, що наставъ иншій свѣтъ, свѣтъ правдивый, христіянській; — нынѣ миръ цѣлый, одинъ другому, помѣжь себе братя, — та й я старый нынѣ о много щасливѣйшій, бо якось Богъ милосерный навернувъ мене до тои загальнои идеѣ!“ (стор. 91). — Тôлько-жь бѣда, що Евстахій, навернувшись до тои загальнои идеѣ, зновъ вôдкаснувъ ся вôдъ неи, коли мандаторъ наговоривъ єму, Богъ-зна-що, на хлопського адвоката.

Зъ-помѣжь иншихъ типôвъ сеи повѣсти вызначує ся ще найбôльше Стефанъ, дармá, що єго вдача вважає ся идеальною, — всѣ-жь иншй типы суть або блѣдй (Анастася, Ганя, Константъ), або нарисованй лише въ головныхъ контурахъ (дѣдичь, мандаторъ, Тимко, Олена). Вôдтакъ конець повѣсти є подекуды недоладный, по-за-якъ авторови забагло ся, до оповѣданя про весѣлє Стефана й Галѣ пристѣбнути ще епизодъ про долю Олены, котра не хотѣла й чути про жениханє гайдука Тимка, а зъ-нечевя вôддала ся за вôйтового сына Гриня.

Сю свою повѣсть писавъ авторъ зъ молодечимъ запаломъ и вмѣвъ єѣ закрасити горячими патріотичными фразами. Деякй-жь частины сего твору мають литературну стôйнôсть, примѣромъ оповѣданє про побутъ Стефана въ домѣ Евстахія на великодній свята (стор. 18—21) и про народне свято въ окружнôмъ мѣстѣ въ добѣ вôдродженя галицкихъ Русинôвъ (89—92), — розмова Тимка зъ Оленою про лукавство мандатора й дѣдича (115—116; 122—123).... Коли-бъ въ повѣсти „Хлопська дитина“ було менше злишнього балаканя мѣжь важнѣйшими особами, и коли-бъ характеристика Евстахія була бôльше консеквентна, то се писанє могло-бъ бути найлучшимъ творомъ Заревича. Та отъ, сей твôръ, щó бувъ имовѣрно наймилѣйшимъ дитятемъ автора, за-для згаданыхъ похибокъ маєтôлько значѣнє культурно-историчне, мѣжь-тымъ коли деякй зъ пôзнѣйшихъ дрôбныхъ повѣстокъ Заревича стали бôльшь цѣнными писанями беллєтристичными, якй подекуды пригадують намъ манєру оповѣданя Федьковича, Особливо-жь оповѣданє „Родина“ вказує на стихотвôръ Федьковича „Товаришѣ“[1]), въ котрôмъ поетъ спѣває про долю двохъ жовнярѣвъ на побоєвищи.

---

[1]) „Поезіи Іосифа Федьковича“. Львôвъ, 1862; стор. 52—57.

До лучшихъ творôвъ Заревича належитъ повѣсть. „взята зъ правдивои пригоды“, написана пôдъ заголовкомъ „Сынъ опришка“. Авторъ малюѥ тутъ живыми красками карпатску верховину, и на першій плянъ свого образа высуваѥ гарного леґиня Гриня, котрый полюбивъ молоду паню, жôнку камерального лѣсничого. Пасучи вôвцѣ на полонинѣ заговоривъ вôнъ разъ самъ до себе: „Шкода ѥи для нього, старого! Кобъ вона моя — Господи!“ та й зôтхнувъ. „Завтра недѣля, — зôйду зъ полонины, та чей ѥю хоть у церквѣ побачу!... Та що-жь ми зъ того? — вона панѣ, а я бѣдный вôвчарь!“ — И стало ѥму якось тяжко на думцѣ, вытягъ руку зъ пистолетомъ, стрѣливъ на дôлъ, та слухаючи, якъ гомôнъ вôдкликавъ ся по зворахъ та верхахъ, знову сказавъ самъ до себе: „Вона вчуѥ моѥ пистоля, а чи знати-ме, що вôвчарь Гриньо зголошуѥ ся такъ до неи?... Пуста думка твоя, Гриню!“ — Сховавъ пистоля въ ремѣнь, та й пустивъ ся долѣ горою. Ажь ось явивъ ся лѣсничій-Нѣмець зъ побережниками та псами. — „А хто-то стрѣлявъ?“ спытавъ ся вôнъ грôзьно. — „Я, паноньку!“ смѣливо вôдказавъ леґинь. — „А, на-що ты стрѣлявъ? га?“ — „Отъ, звычайне, панцю, абы пропудити, сли може де лукавець-вовчище пôдокравъ ся“. — „А ты-жь, собачій бойку, не знаѥшь, що ту не вôльно стрѣляти, коли я полюю? Ты минѣ звѣрину прополохавъ. Вôддай-но, небоже, тоту твою рушничку!“ — Та ба! вôвчарь не хотѣвъ вôддати пѣстоляти лѣсничому, котрый вельми розсердивъ ся и назвавъ бойка собачимъ сыномъ. Почувши таке згôрдне слово Гриньо не стерпѣвъ, а озвавъ ся гнѣвный: „Пане, я не собачій сынъ, — мене хрещена мати родила, — минѣ за матѣрь не доганяйте!“ (стор. 290)[1]). И накрывъ вôнъ голову

[1]) „Вечерницѣ“. 1862.

крысанею, та й подививъ ся на пана такъ гордо, що тому здобило ся страшно. Коли-жь лѣсничій звелѣвъ двомъ побережникамъ, щобъ Гриня взяли й завели на лѣсничôвку, то леґинь гукнувъ сердито: „Пане! коли у васъ мôць та правда, то карайте, якъ хто виненъ, а не прозывайте! Мы въ Господа всѣ однаковй! — мы всѣ люде!“ — Вôдтакъ не пручавъ ся Гриньо, а вôддавъ ся въ руки побережникамъ. И радъ бувъ лѣсничій, що вже разъ схопивъ сего леґиня, котрый єму чогось каменемъ лежавъ на серци. Вôнъ порѣшивъ, вôддати гарного леґиня въ рекруты.

Привели Гриня до двора, и ось выбѣгла панѣ, та дивно, чогось спаленѣла, якъ єго побачила. — „А щó ты зробивъ, Гриню?“ спыталась добра панѣ. — „А що-жь бы? — нѣчо!“ — сказавъ вôвчарь, та дивлячись на красну паню забувъ сирота, щó зъ нимъ стало ся.

Розказавши сю подѣю, авторъ проявивъ ось-яку свою рефлєксію: „Шкода красного верховинського леґиня, щó пустои чепивъ ся гадки! Вôнъ мôгъ бувъ нынѣ бути першимъ женихомъ у селѣ: дѣвчата найкрасшй й найбогатшй ажь пропадали за нимъ, складали спѣванки на його дрôбнй кучерѣ, на його терéновй очи, рожевй лицѣ, называли його оленемъ, князевичемъ, — а йому отъ-що въ головѣ!“

Коли Стефанъ сидѣвъ въ арештѣ, то верзлось єму въ думцѣ, що вôнъ мусить мати красну паню, хоча-бъ и прийшлось наложити головою. „Ой, кобы лишь на годинку мене пустили!“ забажалось єму, — „а я-бъ вже кôнця дѣлу довѣвъ!“ И отъ рано прийшовъ до арешту побережникъ и сказавъ, що панъ-лѣсничій позволивъ, щобъ Гриньо зладивъ для панѣ якусь роботу. И зрадѣвъ леґинь, що позбувъ ся неволѣ хочь на короткій часъ; — въ одну мить блисло єму въ думцѣ, не вернути бôльше до арешту, та свободы самому шукати. Пôдъ доглядомъ побережника тесавъ вôнъ тычє на фасолю и позиравъ

на паню, щó стояла въ вôкнѣ. Пана не було дома: вôнъ бавивъ ся ловами въ сусѣднѣмъ селѣ, а вôдтакъ ночувавъ у побережника, щó мавъ гарну жôнку. Коли-жь панъ-лѣсничій залицявъ ся до побережнички, то молода єго жôнка сидѣла самотна пôдъ вôкномъ и чогось задумала ся. Передъ хатою на приспѣ сидѣвъ побережникъ, щó стерѣгъ арештанта, курячи люльку, а побôчь него — молодый вôвчарь. Побережникъ розказувавъ єму якусь пригоду, але вôнъ мало слухавъ оповѣданя, та дививъ ся на полонины. „Богъ зна“, мовивъ вôнъ, „чи коли доведе ся минѣ погуляти на тыхъ горахъ, чи коли ще потужу я на сопѣлцѣ тыми плаями!“[1]) — „Еге, брате!“ вôдповѣвъ побережникъ, „ты-бъ загравъ щó, я тобѣ дамь сопѣлку!“ — И схопивъ ся вôнъ та пôшовъ по сопѣлку. Сейчасъ отворило ся вôкно, и зъявила ся красна панѣ въ бѣлôмъ убраню. Гриньо, подививши ся на неѣ вже й забувъ за полонину, — станувъ якъ вкопаный, не знавъ, щó зъ нимъ дѣяло ся. И вôвчареви й краснôй пани тяжко було почати розмову. Ажь ось перервавъ мовчанку вôвчарь кажучи: „Дивите, добра панѣ, на мене! Шкода вашихъ очій, глядѣти на невольного й забраного молодця!“ — „И я невольна, бѣдный вôвчарю“, одказала панѣ, — „жию самотна, — мôй мужь де инде бавить ся!“

Вôвчареви полекшало на души й хотѣвъ близше пôдôйти до вôкна, але ось вернувъ ся вже побережникъ изъ сопѣлкою. И загравъ Гриньо, — въ него ажь душа вступила, — здавало ся, що сопѣлка невченого вôвчаря говорить наче сердешнî слова закоханого леґиня. А она слухала не наслухалась того чудного голосу, щó єго неразъ чула въ верховинѣ. — Незабаромъ пôшовъ Гриньо ночувати въ арештъ. Цѣлу нôчь пересидѣвъ вôнъ дума-

---

[1]) Плай — лѣсова дорога

ючи всяко, — самъ незнавъ, що́ зъ собою зробити: вôнъ бажавъ волѣ-свободы. Ажь ось прийшли єму на гадку опришки: якъ-стôй рѣшивъ ся вôнъ стати опришкомъ, злетѣти колись яструбомъ зъ верховины, укарати пана, а паню забрати зъ собою та занести въ Бескиды. Рано поглянувъ вôнъ на двери, — бачить, они отвертй. Необавци Гриньо ишовъ уже горѣ полонинами, самъ не знаючи, куды впередъ повернути ся. Якъ же лѣсничій вернувъ ся домôвь зъ гостины у гарнои побережнички и довѣдавъ ся, що вôвчарь утѣкъ зъ арешту, то кинувъ ся вôнъ зъ мокрымъ рядномъ найпаче на свою жôнку, погукуючи, що се єи робота. А вкôнци сказавъ до неи: „Скажи но минѣ, квѣтоньку ты мôй, чому ты зъ нимъ разомъ не пôшла? Я-бъ и слова не сказавъ.“

Трохи-перегодя Гриньо опинивъ ся на верховинѣ при граници угорскôй мѣжь опришками. Они нападали на жидôвъ и богачѣвъ, щобъ добути грошей, але Гриневи було про се байдуже, — єму було своє на думцѣ. Дôзнавъ ся про тугу єго найстаршій зъ опришкôвъ и велѣвъ єму вести ватагу до лѣсничого. И справдѣ, въ ночи, коли лѣсничій гулявъ собѣ на другôмъ селѣ у побережнички, напали опришки на єго двôръ, забрали рушницѣ и грошѣ, а Гриньо вхопивши гарну паню кинувъ своихъ товаришѣвъ и завѣвъ єѣ за Бескиды въ одно село, що́ лежало найблизше границѣ угорскои по тôмъ боцѣ. Тамъ жили они обоє въ хатѣ колишнього опришка. Гриня не було иногдѣ й довше въ хатѣ, а тогдѣ молода панѣ плакала й тужила за милымъ. Она бѣдкалась неразъ и зъза того, що може Богъ не простить ѣй грѣха. Ажь ось найшли на ту хату катуны (жовнярѣ) саме тогдѣ, коли Гриньо выбѣгъ зъ обôйстя, пирснувши, якъ тота искра изъ смеречины, — вже й не знати, куды за нимъ дивити ся. За двѣ годины вже поѣхало два возы зъ села: на

однôмъ сидѣла молода панѣ, а коло неи офицеръ, на другôмъ ґазда зъ двома слугами, а поббчь воза ѣхало шѣсть гусарôвъ на коняхъ.

Ось и змѣстъ повѣсти, котра очевидячки не доведена авторомъ до кôнця. Вже-жь сыномъ опришка є чей самъ Гриньо, головный дѣячь въ повѣсти, дарма́, що авторъ не сказавъ нѣчого про єго батька. Але-жь мы не знаємо нѣчого про дальшу долю Гриня, про котрого сказано тôльке те, що вôнъ пôсля розмовы зъ тужною жôнкою лѣсничого задумавъ ся, самъ не знаючи, якій конець буде тому дѣлу, а потôмъ зчезъ десь безъ слѣду.

Въ сѣй повѣсти авторъ найкрасше зъобразивъ стрѣчу леґиня Гриня зъ паномъ-лѣсничимъ. Въ загалѣ-жь являє ся той вôвчарь героємъ романтичнымъ, щó ставши й опришкомъ не позбувъ ся думокъ сентиментальныхъ. Єго-жь любка, жôнка лѣсничого, є якимсь идеальнымъ типомъ. Авторъ зъобразивъ єѣ такъ доброю й тихою, що мôгъ бы хто вважати єѣ якоюсь етеричною проявою, а не людиною, щó въ єи жилахъ кружляє тепла кровь. За те характеристика камерального лѣсничого є зовсѣмъ вдатна; — видно, що авторови наввѣривъ ся справдѣ живый лѣсничій, коли зъумѣвъ змалювати такій образъ, якій може вважатись фотоґрафіею зъ природы.

Въ повѣстяхъ своихъ зъявляє ся авторъ идеалистомъ, щó подекуды любує ся въ свѣтоглядѣ романтичнôмъ. А вже-жь въ образку зъ житя „Двѣ матери“ намагавъ вôнъ нахилитись до реализму й писати ладомъ бôльше природнымъ. Вôнъ вводить насъ въ палату паньску, де єдиный сынъ дѣдички-вдовы вмирає. Коли-жь панѣ въ великôмъ смутку тяжко горює, то въ переднихъ покояхъ бавлять ся весело слуги: пють добре вино й граютъ въ карты. А поббчь палаты стоить хатинка бѣднои вдовы, матери одного сынка. Поглядаючи рано на пань-

скій двôръ зôтхнула она важко й промовила сумовито: „Ясній паны!... богатî зъ чужои кривды! Вони теперь у пухахъ вылежують ся, а я отъ пропадаю, бо кусничка хлѣба, або хоть пушку муки найти годѣ!... Боже, Боже! чи вже такъ суджено минѣ зъ голоду вмерти?“ (стор. 286)[1]. — Колись жило ся бѣднôй вдовѣ гараздъ, але єи чоловѣка вôддавъ панъ въ жовнярѣ, а молодицю зôгнавъ изъ ґрунту та давъ ѣй отъ-сю стару хатину. Живучи въ тяжкихъ невзгодинахъ, сподѣвалась она пôльги, якъ поверне єи чоловѣкъ изъ вôйска, але вôнъ загибъ десь у чужихъ краяхъ, а она лишилась зъ пятилѣтнимъ дѣтвакомъ безъ всякои помочи. „Нѣхто й не спытавъ єи, якъ и щó ты небого? якъ живешь? бо люде лишь собѣ радî, а за бѣдного ледви тямлять“ (стор. 287). Якъ же довѣдалась нещасна вдова про смерть панича, то подумала она собѣ: „И статокъ Господь давъ и всего, чого душа забагне, коли не давъ вѣку!“ А потому прийшло ѣй ось-таке на гадку: „Чи не мои сльозы та клятьбы лиха набавили?— Хорони, Господи! и въ мене є дитина!“

И пôшла она зъ дѣтвакомъ до двора помолитись за душу ясного панича. Гарну хлопську дитину побачила панѣ й дôзналась вôдъ слуги двôрского, що єи батька зôгнали зъ ґрунту й вôддали въ жовнярѣ, та що бѣдна вдова жиє теперь въ поневѣркахъ. Ясна панѣ була тогдѣ сама въ нещастю, то й чужа кривда заболѣла єѣ може першій разъ на єи вѣку. Тому-то хотѣла она нагородити вдову за ту кривду, яку заподѣявъ ѣй покôйный панъ. Она взяла хлопського дѣтвака и єго матѣрь у свôй двôръ и посылала єго въ школу. Бѣдну вдову вважала она своєю подругою й ходила зъ нею въ село, подаючи помôчь убогимъ и недужимъ. Разомъ зъ мужичкою ѣздила

[1]) „Вечерницѣ“. 1862.

панѣ иногдѣ й въ городъ, щобъ вôдвѣдати єи сына. Коли-жь обоє вертали ся разъ до дому, то панѣ сказала своєй товаришцѣ: „Такъ, такъ, небого¡ — двѣ насъ єсть матери, а сына маємъ лишь одного!“ — Хоча-жь авторъ хотѣвъ тутъ змалювати картинку зъ дѣйстного житя, то вкôнци не зберѣгъ ся вôнъ вôдъ своєи манєры въ писаню, се-бъ-то вôдъ наклону до идеализму.

Коли-жь въ повѣсти „Двѣ матери“ натякнувъ авторъ на пана, котрый свому мужикови вôдобравъ землю и занапастивъ єго долю, то въ повѣсти „З а г у б и д у ш ь“ зъобразивъ вôнъ такого пана, щó погубивъ дѣвочу честь сироты й зруйнувавъ моральный єи таланъ. Авторъ розказує, що дѣвчинка Павля жила въ дворѣ паньскôмъ, поза-якъ жôнка дѣдича приняла до себе бѣдну сироту. Зъ нею любивъ бавитись Мильо, сынокъ паньскій. Якъ же выросла Павля, то дѣдичь подобавъ собѣ єѣ и ставъ до неи лицятись саме-тогдѣ, коли єго сынъ покохавъ щиро гарну сироту. И отъ, старый гульвѣса занапастивъ насильно чудову квѣтку, — нещасна Павля втопила ся въ Днѣстрѣ, а за нею пôрнувъ въ воду й Мильо, коли хотѣвъ єѣ ратувати.

Вже изъ сего погляду на повѣсти Заревича можна дôзнатись, що въ него бувъ чи-малый таланъ до змальованя побутовыхъ картинъ изъ житя сучаснои суспôльности. Єго образки вызначують ся смѣлымъ и вдатнымъ рисункомъ, тôлько-жь они по-найбôльше невыкôнченй, по-за-якъ авторъ зладивъ ихъ на-прихапци, та не зъумѣвъ ихъ закрасити природнымъ кольоритомъ. Въ єго образкахъ є за-багато свѣтла, за-для чого характеристика деякихъ типôвъ являє ся идеализована, а подекуды й блѣда. Коли-бъ Заревичь бувъ уважавъ бôльше на форму писаня, то єго творы мали-бъ высшу стôйнôсть литера-

турну, и вôнъ мôгъ-бы бувъ заняти побôчь Федьковича вельми поважне мѣсце въ исторіи нашои литературы[1]).

* * *

На засновку пѣснѣ народнои написавъ Заревичь одну драму въ трьохъ дѣяхъ п. з. „Боднарôвна“. Крôмъ боднарôвны й старосты Канѣвского (Потоцкого) вводить вôнъ на сцену ще вдову боднариху, се-бъ-то матѣрь Марцѣ боднарôвны, Амброза жениха, й Онуфрія опѣкуна и стрыя боднарôвны, та й Антипу, повѣрного козака старосты. Рѣчь дѣє ся въ другôй половинѣ XVIII. вѣку въ малôмъ мѣсточку. Авторъ каже, що пôсля народнои пѣснѣ пригода зъ боднарôвною стала ся въ мѣсточку Гусятинѣ въ Галичинѣ, але варіянты пѣснѣ вызначують тôй дѣи мѣсце то въ Бучачи, то въ Богуславѣ, то въ Берестечку[2]).

Въ драмѣ Заревича Марця боднарôвна являє ся трохи не кокеткою сѣльскою, щó прибравши ся гарно дивить ся въ зеркальце й каже: „Сегодня то певно вже хлопцѣ подурѣють: я прибрана, якъ та краля!“ Єѣ хоче посватати Амброзъ, сынъ богацькій, „гарный, чудный женихъ,“ щó бачить ся зъ нею майже день-у-день, та отъ, про любовь не промовить вôнъ нѣ слова, и тому-то каже Марця своѣй матери, що Амброзъ гонорный, що сироту за нѣ-що не буде вважати. Вôдтакъ покликує она патетично: „Багацька дожидає ручникôвъ, а бѣдна серця!“ (стор. 30)[3]).

---

[1]) Заревичь написавъ ще шутливе оповѣданє „Хлоповичь Жоржь Мотозо“ (Календарь товариства „Просвѣта“ на рôкъ 1872). Вôнъ є авторомъ такожь деякихъ повѣстокъ и казокъ, щó надруковано ихъ анонимно. Сюды належить „пригода справдешня“ п. з. „Повѣнь“, („Русь“, 1867; ч. 19).

[2]) Бучачь — повѣтове мѣсто въ Галичинѣ. Богуславъ — мѣсто повѣту Канѣвского, ґуберніѣ Кіѣвскои. Берестечко — мѣсточко повѣту Дубеньского, ґуберніѣ Волыньскои.

[3]) „Правда“. V. 1872.

Ѣй не вподобає ся се, що Амброзъ не спитавши єи, вже посылає людей зъ ручниками, про-те каже она, що не хоче єго, — нехай выбачить! И дознавъ ся незабаромъ Амброзъ, що у боднарихи дочка верховодить, та що у „бабинои дѣвки“ молодый ще розумъ. Марця пошла въ село гуляти, хочь Амброзъ єѣ просивъ, щобъ остала ся дома, бо староста Канѣвскій гуляє й „полює“, то й могла-бъ она попастись въ яку бѣду. — Ось грає вже музика, а сердечный Амброзъ признає ся боднарівнѣ, що єѣ любить, и довѣдує ся водъ неи, що й она прихиляє ся до него серцемъ. Одначе годѣ єму намовити свою любку, щобъ покинула танець и пошла до дому. Марцѣ захотѣлося гуляти, и отъ, староста углядѣвъ боднарівну й сказавъ ѣй, що она такъ ладна, якои вонъ ще не бачивъ. Водтакъ велѣвъ Антипѣ гуляти зъ боднарівною и въ танци запроторити єѣ ажь въ паньскій комнаты. Козакъ сповнивъ вѣрно приказъ свого пана. Марця опинила ся въ палатѣ старосты Канѣвского. Тутъ сумовала она, що нема руки помочнои, щобъ єѣ высвободила зъ тои паньскои неволѣ; водтакъ дорѣкала собѣ, що не послухала доброго слова Амброза и скочила наче въ пагубу. Мѣжь тымъ хитрый Антипа заявивъ боднарівнѣ, що єѣ выпустить изъ клѣтки, коли она схоче бути єго любкою. Але Марця посмѣяла ся старому слузѣ-дворакови, що хотѣвъ женихатись до мѣщаньскои дѣвчины. Незабаромъ прийшовъ до неи и самъ староста и спытавъ ся єѣ, чи не схотѣла-бъ бути панею и жити въ сихъ красныхъ покояхъ. Але Марця водповѣла, що не родила ся на паню, и що ѣй тутъ не бути. Те-жь сказала старостѣ й боднариха, котра прийшла просити, щобъ панъ пустивъ єи дочку до дому. Та отъ, староста нагнавъ стару геть; — коли-жь потому причепивъ ся до Марцѣ своими любощами, то она пручаючи ся вдарила єго въ лице, зъ-за

чого панъ Канѣвскій, розлютившись вельми, крикнувъ: „Гадина проклята! хамська душа! — вона мене — мене, пана надъ панами посмѣла.... Га, чекай! хлопська жило!... научу!“ Пôрвавъ пистолетъ и стрѣливши до боднарôвны гукнувъ зъ пересердя: „Такъ, такъ, теперь останешь!“ Въ сю мить отворились зъ лопотомъ замкненй двери и въ паньску кôмнату вскочили парубки-мѣщане зъ Амброзомъ, хочь Антипа зъ козаками двôрскими намагали ихъ вôдперти. Незабаромъ явивъ ся й Онуфрій, опѣкунъ Марцѣ, й зупинивъ розборкану молодѣжь кажучи: „Чекайте! утихомирѣть ся!... Погодѣть! прийде часъ, коли верхомъ правда стане, — свята истина помстить ся за народъ терпенный!“

Опôсля въ коротенькôмъ епильоґу бачимо ôбразъ: Марця лежить на приспѣ передъ хатою боднарихи, побôчь неи стоить мати й Амброзъ, трохи далѣ Онуфрій, а вôддалеки на боцѣ — староста задуманый. Дѣвчата-подружки переходять сценою, кидаючи на мерця квѣты, и зъ-тиха спѣвають сумовиту пѣсню:

На молодôй боднарôвнѣ шовкова мережка,
Куды везли боднарôвну кровавая стежка.

Се драматизованѐ народнои пѣснѣ не може звати ся вдатнымъ. Не добачаємо въ сему творѣ годящои характеристики головныхъ дѣєвыхъ особъ, та й нема тутъ завязки узла драматичного, за-для чого конець драмы вважаѐ ся катастрофою, котра заподѣялась вытребеньками паньскими. Все-жь таки деякй сцены (II, 3. 4. 7; III, 4) проявляють справжню драматичнôсть и служать доказомъ, що авторъ мôгъ зъ перегодомъ стати й добрымъ драматурґомъ, коли-бъ не бувъ зломивъ пера й не залишивъ дальшои дѣяльности литературнои.

15. Володимиръ Барвѣньскій[1]).

Въ кождомъ народѣ, що́ въ житю политичномъ и культурномъ перебувъ довгій невзгодины й тяжкій лихолѣтя, появляють ся часъ водъ часу такій величній патріоты, котрій своихъ земляковъ, приголомшеныхъ недолею, або й розъединеныхъ домашними перевертнями, вмѣють побудити до просвѣтного й національного водродженя, до спольнои запопадливои дѣяльности въ хосенъ занапащенои батьковщины. Такимъ тямущимъ дѣячемъ въ галицко-рускомъ народѣ бувъ незабутный Володимиръ Барвѣньскій.

Вонъ уродивъ ся 13. (25.) лютого 1850. р. въ Шляхтинцяхъ, селѣ повѣту Тернопольского, де батько єго Григорій бувъ священикомъ. Володимиръ бувъ наймолодшимъ изъ-помежь пятьохъ братовъ и трьохъ сестеръ. Хоча-жь въ побутѣ дѣтей Григорія проявлялась найбольша гармонія и любовь, то все-жь зъ-помежь своєи родне Володимиръ найтѣснѣйше зживъ ся зъ двома старшими братьми, Осипомъ и Олександромъ[2]).

Родителѣ заходились запопадливо коло своихъ дѣтей, особливо-жь пѣклувались выхованемъ наймолодшого свого сына. Батько, сынъ Ярчовецкого хлѣбороба, бувъ суворый и поважный, а мати, попадянка, котрои батьки выйшли зъ Тернопольского мѣщаньского роду, вызначувала ся мягкою и чутливою вдачею. — Першій науки пе-

---

[1]) „Споминки про житє и дѣяльность Володимира Барвѣньского“. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“ (78. книжочка). У Львовѣ, 1884. — Порівн. „Дѣло“. 1883; число 9. 10.

[2]) Осипъ Барвѣньскій, священикъ въ Сервирахъ, повѣту Золочѣвского, авторъ траґедіѣ „Павло Полуботокъ“, умеръ 6. лютого 1889. р. Олександеръ Барвѣньскій є професоромъ учительскои семинаріѣ у Львовѣ й посломъ до Рады державнои. Про Осипа, а найпаче про Олександра скажемо дещо въ четвертій части сеи исторіѣ рускои литературы.

реймивъ Володимиръ у Шляхтинецкôй школѣ народнôй, а два роки опôсля дали єго до народнои школы въ Тернополи. Тутъ учивъ ся вôнъ вôдъ 1859—1860 р. Вôдтакъ перейшовъ вôнъ въ ґимназію Тернопôльску, де й скôнчивъ сему клясу.

Вже зъ-малку заявлявъ Володимиръ велику охоту и справдѣшній хистъ до науки й все бувъ однымъ зъ передовцѣвъ помѣжь своими товаришами. Та хочь вôнъ пробувавъ въ мѣстѣ, то не бувъ вôдорваный вôдъ сѣльского житя народного. Батько бо, посылаючи єму й двомъ старшимъ сынамъ потрѣбный харчь на прожитокъ, давъ имъ до прислуги наймичку. Она-жь знала багато казокъ, щó ихъ до-пôзна въ ночи розказувала школярикамъ. Тому-то й пôдчасъ побуту въ мѣстѣ народнѝ казки та пѣснѣ пôддержували ту звязь, щó сполучала Володимира зъ сѣльскимъ людомъ. Зъ Тернополя-жь усе приѣзжавъ вôнъ вразъ зъ Осипомъ и Олександромъ до Шляхтинець на свята й на вакаціѣ. Тутъ дôзнавъ ся вôнъ про народнѝ звычаѣ й обряды, прислухувавъ ся пѣснямъ та казкамъ, выучувавъ рôдну мову, и зъ устнои словесности переймавъ тѝ природнѝ окрасы, котрѝ скрôзь проявляють ся въ єго письменныхъ творахъ.

Нещасна пригода, яка постигла Володимира мабуть въ 14. роцѣ житя, вплынула чи-мало на єго вдачу. Спавши изъ сполоханого коня на поли, зломивъ вôнъ собѣ руку й тогдѣ мабуть звихнувъ хребетъ. Вôдъ того часу пôдорвалось єго здоровє, котре й перше не було крѣпке. Єго не приманювали вже веселощѣ товариского житя, — вôнъ потонувъ весь въ науцѣ, добачаючи въ нѣй свою забаву. Саме-тогдѣ молодѣжь ґимназіяльна жила идеями Тараса Шевченка. Далеко за мѣстомъ въ тихôй, неприступнôй хатѣ збиралась она громадою. Тамъ вôдбувала ся друга школа, — школа молодого идеализму. Незабаромъ

ставъ Володимиръ душею молодои громады. Любо було дивити ся на него, коли вôнъ середъ молодыхъ товаришевъ голосивъ слова любови до матери-Украины, деклямувавъ народнѝ думы про славнѝ походы Богдана Хмельницкого, або поетичными барвами розкрашавъ дѣ своєи батькôвщины. А коли вôнъ по шкôльныхъ трудахъ вертавъ на вакацiѣ до рôдного дому, то й тутъ не кидавъ своихъ думокъ, — розказувавъ батькамъ про украиньску старовину, спѣвавъ имъ козацкѝ пѣснѣ, або й деклямувавъ деякѝ думы кобзарскѝ. Вже тогдѣ забажавъ вôнъ просвѣтити темныхъ братôвъ. Про-те читавъ вôнъ часто украиньскѝ книжки сѣльскимъ парубкамъ и дѣвчатамъ, щó не могли надивуватись нѣ свому „паничеви“, прибраному „по-просту“, нѣ чудовымъ словамъ, щó глубоко займали душу.

Пôсля вакацiй 1867. р. введено въ Тернопôльску ґимназiю, якъ и въ иншѝ ґимназiѣ Галичины, польску мову выкладову. Та отъ, Володимиръ, учившись доси въ нѣмецкôй мовѣ, не хотѣвъ марнувати часу на те, щобъ переучуватись всѣхъ предметôвъ шкôльныхъ въ послѣднѣмъ роцѣ ґимназiяльнои науки мовою польскою, яка єму доси мало була звѣстна. По-за-якъ тогдѣ не було ще рускои ґимназiѣ у Львовѣ[1]), то вписавъ ся вôнъ въ нѣмецку.

Скôнчивши науки ґимназiяльнѝ у Львовѣ 1868. р., опинивъ ся Володимиръ на роздорожу, и мавъ вызначити собѣ цѣль житя, щобъ добити ся до становища въ суспôльности и зъ хôсномъ послужити рускому народови, Хочь якъ радѝ-бъ були родителѣ бачити єго въ духов-

[1]) Въ ґимназiи академичнôй у Львовѣ розпочались рускѝ выклады 1864. р. въ I. клясѣ, та вôдтакъ посувала ся наука що-рôкъ высше о єдну клясу въ ґимназiи низшôй, и ажь уставою зъ д. 31. мая 1874. р. розширено рускiй языкъ выкладовый на всѣ вôсѣмь клясъ тои ґимназiѣ.

нôмъ станѣ, якому посвятили ся найстаршî сыны, однако не дуже противились бажаню Володимира, стати чоловѣкомъ свѣтскимъ, по-за-якъ уже старшій єго братъ Олександеръ выбравъ собѣ станъ професорскій. Такъ отже перейшовъ Володимиръ на Львôвскій университетъ и ставъ слухати лєкцій на выдѣлѣ правничôмъ. Бачивши, скôлько-то кривды дѣє ся простому народови за-для невѣдомости своихъ правъ, якъ то всѣлякî мантѣѣ выхôсновують єго темноту й непорадноôсть, забажавъ Володимиръ стати правникомъ, щобъ мôгъ колись наукою, радою й обороною подавати помôчь дорогимъ своимъ землякамъ.

Саме въ ту пору, коли Володимиръ перейшовъ на университетъ у Львовѣ, мѣжь рускою молодѣжею почалось нове житє просвѣтно-національне. Львôвска молода громада скрѣпила ся що-найкрасшими молодыми силами. Зъ Бережанцѣвъ прибули Евгенiй Желехôвскій и Олександеръ Огоновскій, изъ Станиславцѣвъ Володимиръ Навроцкій и Мелитонъ Бучиньскій, зъ Тернопôльцѣвъ Андрѣй Сѣчиньскій, Олександеръ Барвѣньскій, Володимиръ Ганкевичь и иншî. Середъ тои молодои громады зродилась думка, выдавати руску часопись для науки й забавы, якои не було тогдѣ въ Галичинѣ. Такъ новыми, ще не вправными силами й дрôбными грошевыми датками молодыхъ громадянъ повстало письмо наукове й литературне „Правда“, котре пôдъ редакцiєю Лонгина Лукашевича стало выходити вôдъ 1. цвѣтня 1867. р. тричи въ мѣсяци[1]). Вже въ першôмъ роцѣ свого истнованя зъявила ся „Правда“ доволѣ цѣннымъ литературнымъ збôрникомъ, по-за-якъ надруковано въ нѣй деякî словеснî

[1]) До року 1884. выйшло тринацять рочникôвъ „Правды“. Вôдъ р. 1888. выдаѥ ся „Правда“ въ новôй серiи.

творы Тараса Шевченка, Олексы Стороженка, Данила Млаки, Олександра Кониського, Йосипа Федьковича[1]) и ин.

Оцѣнюючи дотеперѣшнѝ змаганя народнѝ Русинôвъ, молодѝ громадяне дôйшли до тои думки, що не дôждатись намъ красшои долѣ, поки нашь нарôдъ не просвѣтить ся й не подвигне ся зъ нужды та не стане свѣдомымъ своѥи правды, силы й волѣ. Они пôзнали, що треба передовсѣмъ звернути бачнôсть на темный и бѣдный людъ, нести свѣтло науки пôдъ стрѣхи сѣльскихъ хатъ и такъ прямувати до розбудженя й вôдродженя низшои верствы землякôвъ. Заходомъ сеи молодои громады й деякихъ старшихъ народовцѣвъ въ осени 1868. р. завязалось товариство „Просвѣта“[2]), а мѣжь основателями бачимо крôмъ названыхъ уже молодыхъ патріотôвъ такожь Володимира Барвѣньского. Хоча наймолодшій може вѣкомъ зъ основателѣвъ, ставъ Барвѣньскій небавомъ однымъ изъ найдѣяльнѣйшихъ членôвъ товариства „Просвѣта“. Вже въ V. и VI. книжочцѣ „Зорѣ“ (1871. и 1872. р.) и въ Калѐндарѣ „Просвѣты“ на рôкъ 1872. появились першѝ ѥго творы, котрѝ вôнъ пôдписувавъ або криптонимомъ „Василь Барвѣнокъ“, або своимъ именемъ и прôзвищемъ. Зъ того часу бувъ вôнъ черезъ кôлька лѣтъ членомъ выдѣлу „Просвѣты“, и въ хосенъ членôвъ сего товариства написавъ двѣ цѣннѝ книжочки „Векселъ и лихва, наша бѣда“ (1875), и оповѣданѐ „Трийцять лѣтъ тверезости“ (1876), а въ „Письмѣ зъ Просвѣты“ подавъ поясненѐ деякихъ новыхъ уставъ[3]) та й правничѝ порады на запытаня зъ рôзныхъ сторôнъ краю.

[1]) Въ „Правдѣ“ 1867. р. надруковано въ-перве оповѣданѐ Федьковича „Опришокъ“ (ч. 1) и ѥго-жь повѣстку „Безталанне закоханне“ (ч. 4).

[2]) Про заснованѐ товариства „Просвѣта“ гляди „Історію литературы рускои“, II. 1; стор. 80.

[3]) Порôвн. „Уставу противъ піяньства“ („Письмо зъ Просвѣты“, 1877; число 1).

Скôнчивши науки правничѝ въ университетѣ Львôвскôмъ (1872) загадавъ Барвѣньскій посвятити ся адвокатурѣ. Тому-то вôдбувши однорôчну судову практику вô Львовѣ бувъ вôнъ конципієнтомъ адвокатскимъ. Уже въ 1875. р. выголосивъ вôнъ першу свою бесѣду въ XIV. роковины смерти Тараса Шевченка[1]). Сею промовою здобувъ вôнъ собѣ признане у своихъ и чужихъ, — краснорѣчивôсть и широкій поглядъ на руску справу зъєднали єму славу знаменитого бесѣдника. Опôсля промовлявъ вôнъ въ роковины Шевченковѝ въ р. 1876. 1878. 1881. и 1882[2]).

А вже-жь осередкомъ письменныхъ трудôвъ молодыхъ патріотôвъ було вôдъ р. 1867. письмо наукове й литературне „Правда“. Помôчникомъ въ редакціѣ сеи часописи ставъ Барвѣньскій уже въ 1868. р. Редакція „Правды“ переходила зъ рукъ до рукъ, а въ 1876. р. обнявъ єѣ Барвѣньскій и выдававъ черезъ пять лѣтъ, ба, можна сказати, що зъ того часу стояла она творами єго-жь пера. Хоча-жь Володимиръ працювавъ безъ впину, бувши редакторомъ „Правды“ и конципієнтомъ адвокатскимъ, то все-жь рвавъ ся вôнъ ще на нове якесь дѣло, и про-те 2. марта 1876. р. писавъ вôнъ до брата Олександра: „Десять рукъ, десять головъ не завадило-бъ. Обростаю паперомъ, пересякаю атраментомъ, — другій мѣсяць не бувъ я на проходѣ! А сповняю ледви десяту часть того, щó бымь хотѣвъ вчинити!“[3]) А дбавъ вôнъ не тôлько про розвôй нашого письменьства и про народну просвѣту, але й не спускавъ зъ ока рускои молодѣжи. Бажаючи,

---

[1]) Порôвн. „Правду“, VIII., 1875; стор. 196.

[2]) „Правда“, IX., 1876 (Додатокъ до 6. числа); стор. 1—16; — „Правда“. Часть литературно-наукова. XI., 1878, том I., стор. 213—230. — Порôвн. „Дѣло“, 1881., число 16; 1882., ч. 17.

[3]) „Споминки про житє и дѣяльнôсть Володимира Барвѣньского“. У Львовѣ, 1884; стор. 35.

щобъ наша молодѣжь перенялась идеалами національными, ставъ вôнъ на неѣ вплывати своими мовами й письмами. Незабаромъ же добачавъ вôнъ орлинымъ своимъ окомъ, що не досыть ще пѣклуватись рôднымъ письменьствомъ, просвѣчувати молодѣжь въ напрямѣ національнôмъ и нести свѣтло науки мѣжь селянъ и мѣщанъ. Вôнъ пôзнавъ, що наше житє ажь тогдѣ стане народнымъ, коли рускѝ сѣмьѣ переймуть ся щирою й горячою любвою до рôдныхъ святощій, коли руске жôноцтво буде берегти ватру невгасаємого патріотизму. Тому-то переписувавъ ся вôнъ зъ деякими патріотичными женщинами. Мѣжь сими письмами вызначувались листы до горячои патріотки, панны Ольги Гузарôвны (нынѣ подруги Володимира Лукича Левицкого)[1]).

Саме-тогдѣ запалало єго серце тихою любвою до панны Ольги С., котрôй присвятивъ вôнъ гарный стишокъ на споминъ 19. лютого 1878. Ось-яку вôдповѣдь давъ ѣй Володимиръ, коли она сказала, що бажає свѣту, — що житє єи стелить ся мовь рожами:

Ты свѣту бажаєшь? Такъ добре — пôдемо!
Лишь разомъ въ двôйзѣ, и край свѣтъ полинемо!
Я буду збирати тернистѝ тѝ рожѣ,
Зъ широкого свѣту для тебе пригожѝ, —
Собѣ заховаю тернистіи вѣты,
Тобѣ-жь я устелю рожевіи цвѣты![2])

Ользѣ *** присвятивъ Барвѣньскій 1877. р. найлучшу свою повѣсть „Скошеный цвѣтъ“. Вôдтакъ именемъ Ольги пôдписавъ вôнъ одну свою статью п. з. „Про руське жôноцтво. Листъ Галичанки до редакціѣ „Правды“[2]). Изъ сего-жь видно, що въ котрôй-то изъ тыхъ обохъ Ольгъ

[1]) ibid., стор. 43—46.

[2]) „Правда“, XI., 1878., том I., стор. 233—234.

добачавъ вôнъ идеалъ своихъ думокъ зъ поглядомъ на ту миссію, яку мало-бъ сповнити наше жôноцтво.

А вже-жь, нѣгде правды дѣти, пôдъ конець сѣмдесятыхъ рокôвъ упадало мѣжь Русинами житє суспôльне и просвѣтно-національне. Рускî селяне, вызискуванî у своѣй иесвѣдомости лихварями, збѣднѣли дуже и тратили зъ кождымъ днемъ що-разъ бôльше батькôвскои землѣ лицитаціями. Рускî товариства й институціѣ, засновани дрôбными складками народу, або проявляли слабе житє, або попались таки въ мертвоту. Коли-жь людъ очевидячки впадавъ въ економичну руину, то руска интеллиґенція ворогувала мѣжь собою й спорила про мову та правопись, ставши байдужною супроти народного лихолѣтя. Щобъ отже вôдновити хосенну дѣяльнôсть, яку галицкî Русины були розпочали въ 1848. р., — щобъ розборкати земляkôвъ въ ихъ апатіи до рѣшучого дѣла, задумавъ Барвѣньскій выдавати политичну часопись, въ котрôй мôгъ бы стати речникомъ занапащеныхъ правъ рускаго народу. Бажаючи свôй намѣръ довести до-путя, покинувъ вôнъ практику адвокатску, рѣшивъ ся своєи любои думки стати професоромъ економіѣ въ университетѣ, и кинувъ ся зъ цѣлымъ жаромъ до заснованя новои часописи. Та отъ, деякî приятелѣ Володимира, выслухавши плянъ задуманого выдавництва, въ невѣрѣ своѣй похитували лишь головами, иншî-жь були таки впростъ противнî такôй думцѣ, и такому смѣливому почину не вѣщували щасливои будучности. Щобъ вôдтакъ загрѣти молодшихъ, щобъ зъєднати собѣ недовѣркуватыхъ старшихъ, заявивъ вôнъ, що дотôль выдавати-ме нову ґазету безплатно, докôль не збере ся триста передплатникôвъ. Такою саможертвою зъумѣвъ вôнъ здѣйстнити свои бажаня.

Барвѣньскій ставъ выдавати „Дѣло“ зъ новымъ рокомъ 1880., намагаючи покласти засновокъ до примиренъя

Русинôвъ, щобъ вôдтакъ зъєдиненими силами працювати для добра народу. Ось-що пише Иванъ Франко про те змаганє Барвѣньского въ выдаваню сеи политичнои часописи: „Була се задушевна, давно лелѣяна думка покôйного В. Барвѣньского, и головно єго невтомимою працею здвигнулась нова велика часопись, котра въ трехъ лѣтахъ свого истнованя здужала вже зробити великій поворотъ въ думкахъ и поглядахъ усеи нашои суспôльности“ [1]). Узнаючи вôдтакъ заслуги Барвѣньского въ справѣ вôдродженя просвѣтно-суспôльного й народного житя въ галицкôй Руси, Франко назвавъ єго „дорогосказомъ нашимъ на розстайнôй пути“ и заявивъ, що вôнъ „огненнымъ словомъ кликавъ насъ до труду для поступу, для волѣ й щастя люду“ [2]).

Що-жь Барвѣньскій пôднявъ ся великого дѣла не для марнои славы, доказує найлучше се, що вôнъ цѣлый рôкъ не выявлявъ ся передъ свѣтомъ яко редакторъ „Дѣла“, та що номинальнымъ редакторомъ бувъ Михайло

---

[1]) „Правда“. Доповненє XIII. рочника сеи часописи. 1884; стор. 273.

[2]) „На смерть Володимира Барвѣньского“. Сей стихотвôръ передруковано въ „Дѣлѣ“, 1883; число 9. и 10. — Коли-жь Иванъ Франко хвалить напрямъ Барвѣньского въ выдаваню политичнои часописи „Дѣло“, коли зове єго дорогосказомъ нашимъ на розстайнôй пути, то молоденькій критикъ Евгеній Левицкій закидує редакторови „Правды“ й „Дѣла“ безпрограмовôсть, пишучи въ „Народѣ“ мѣжь иншимъ ось-що: „Зъ Правдою 1877. р. входимо въ часы диктатуры В. Барвѣньского. — Вôнъ належавъ до того рода людей, котрî не вмѣють, якъ слѣдъ, перевести консеквентно своєи думки, и черезъ те попадають въ неясноôсть, путанину, або таки й прямо въ противорѣчноôсть. Хочь чоловѣкъ безпечно бôльше образованый, нѣжь пересѣчный галицкій народовець, В. Барвѣньскій не мавъ тои остроты розуму, тои смѣливости и ясности думки, того тонкого розумѣня и вôдчуваня потребы мôцныхъ теоретичныхъ основъ въ роботѣ народноô, — словомъ, не мавъ тыхъ спосôбностей, котрî суть потрѣбнî для всякого публициста“. („Народ“, 1890; стор. 293.)

Коссакъ, котрый въ 1850. р. выдававъ „Зорю галицку“ (число 64—90).

Ажь ось на самъ новый рôкъ (1880), зъ котрымъ почала ся нова доба въ дѣяльности Барвѣньского, постигъ єго тяжкій ударъ долѣ. Ледви выдавъ вôнъ перше число „Дѣла“, дôставъ вôнъ телєґрафичну вѣсть про несподѣвану смерть свого батька[1]). Але-жь въ тяжкôмъ горю не подавъ ся Володимиръ, — въ невсыпущôмъ трудѣ глядѣвъ вôнъ лѣку для зболѣлого свого серця. Незабаромъ дôзнавъ ся вôнъ, що кругъ передплатникôвъ „Дѣла“ ширшає, — що вже въ першôмъ чвертьроцѣ число пренумерантôвъ перевысшило шѣсть сотокъ. Тому-то вдоволивъ ся вôнъ чи-мало, побачивши, що зерно, яке вôнъ засѣявъ, не заснѣтило ся въ зародѣ, а стало гарно розябати[2]). Вже тогдѣ носивъ ся вôнъ зъ гадкою, скликати народне вѣче, щобы свѣтъ довѣдавъ ся, що нарôдъ рускій жиє, — що вмѣє дбати про свои животнѝ справы. На такôмъ зборѣ всѣхъ верствъ суспôльности рускои порушено бы по єго думцѣ ось-якѝ пытаня: 1. про заснованє рускихъ бурсъ; 2. про банкъ народный, а найпаче про выкупъ селянъ зъ довгôвъ; 3. про завязанє политичного товариства; 4. про розбудженє руского мѣщаньства, котре треба чимъ-скорше ратувати вôдъ загину. И отъ, въ осени 1880. р. лучилась одвѣтна нагода до скликаня руско-народного вѣча. На день 18. (30.) падолиста т. р. припадали столѣтнѝ роковины вступленя на тронъ цѣсаря Йосифа II., котрый подавъ Русинамъ спроможнôсть до розвою ихъ народности въ Австріи. Заходомъ Володимира

---

[1]) Въ пôвтора року по смерти батька, 15. (27.) липня 1881. р. вмерла и мати Володимира Барвѣньского.

[2]) В. Барвѣньскій займавъ ся тогдѣ не тôлько редакцiєю „Дѣла“, але й дописувавъ до заграничныхъ часописей про нашѝ справы, та й бравъ дѣяльну участь въ житю руско-народныхъ товариствъ.

Барвѣньского завязавъ ся комитетъ, котрый мавъ приладити все потрѣбне до обходу того ювилею и до першого народного вѣча рускаго. Тому-то комитетови подавъ Барвѣньскій чотыри резолюціѣ, якѣ вонъ самъ выробивъ. Резолюціѣ тѣ обоймали всѣ найважнѣйшѣ справы, що дотыкались рускаго народу въ Австріи. И такъ въ першой резолюціи, про державно-правне становище Русиновъ, высказано домаганѣ водъ правительства, щобъ переведено повне рѣвноуправненѣ рускои мовы и письма во всѣхъ судахъ и урядахъ рускои части Галичины, — щобъ Русинамъ на дѣлѣ призначено й обезпечено всѣ права самостойного народу. — Въ другой резолюціи, що обоймала справы економичнѣ, поставлено домаганѣ, щобы правительство якъ-найскорше повздержало приневолене вывлащенѣ рускихъ селянъ и мало-мѣщанъ зъ ихъ прадѣднои землѣ, — щобы податки й додатки до податковъ по можности зменшено. — Въ третѣй резолюціи, про справы школьнѣ, высказано домаганѣ, щобы змѣнено дотеперѣшнѣ школьництво въ дусѣ повнои рѣвноправности рускаго народу во всѣхъ народныхъ, середнихъ и высшихъ школахъ сходнои Галичины. — Въ четвертой резолюціи взывано всѣхъ Русиновъ, щобъ неустрашимо стояли на сторожи до-теперь уже признаныхъ имъ правъ и свободъ конституційныхъ, щобы сполучеными силами розвивали живу дѣяльность для добра й подвигненя рускаго народу, и всѣми законными дорогами добивали ся до того становища, яке рускому народови належить ся въ краю й державѣ[1]).

И отъ, на першомъ народномъ вѣчу во Львовѣ 18. (30.) падолиста 1880. р. зобрало ся около повтретя тысячи Русиновъ: селянъ, мѣщанъ, священиковъ, учителѣвъ

[1]) „Дѣло“, 1880; ч. 8—9.

та урядникôвъ. На вечерницяхъ, устроєныхъ въ передодни вѣча, выголосивъ Барвѣньскій гарну бесѣду про „значенє Йосифа II. для Русинôвъ“[1]), а слѣдуючого дня обговорювавъ вôнъ другу резолюцію про економичный станъ рускаго народу[2]). Въ знаменитôй промовѣ доторкнувъ ся вôнъ самои пекучои справы, подвигненя народу зъ нужды и вказавъ на способы, якъ ратувати наше селяньство и мѣщаньство зъ бѣды й руины, якъ розвивати краєве ремесло й промыслъ.

Володимиръ Барвѣньскій бувъ справдѣ героємъ того збору. Глубокй правничй вѣдомости, незвычайный даръ слова, горяча любовь до свого народу и несхитна вѣра въ єго лучшу будучнôсть, — се прикметы, котрй вже на першôмъ вѣчу звернули увагу народу на Барвѣньского, изъ-за чого єго слава рознеслась у всѣ закутки галицкои Руси. Перше народне вѣче було найкрасшою днинoю въ житю Барвѣньского. Всѣ чотыри резолюцiѣ, котрыхъ вôнъ бувъ авторомъ, принято зъ великимъ ентузіязмомъ. — Хоча-жь трохи-не всѣ домаганя, высказанй першимъ народнымъ вѣчемъ рускимъ, остались поки-що бажанями незреализоваными, то вже-жь Русины, доси розъєдинений безхосенными спорами, стали вôдъ тогдѣ у всѣхъ важныхъ справахъ выступати згôдно й солидарно.

Коли-жь вôдъ того вѣча симпатія всѣхъ Русинôвъ звернула ся до Барвѣньского, то на весну 1881. р. передъ доповняючими выборами до рады державнои зъ округа Львôвъ-Городокъ-Яворôвъ чутно було голосы зъ народу, щобъ кандидатомъ на посла поставлено Володимира Барвѣньского. Однако вôнъ зрѣкъ ся тогдѣ кандидатуры въ корысть крилошанина Якова Шведицкого, бо въ тôмъ

[1]) „Въ столѣтнй роковины вступленя на австрійскій престолъ цѣсаря Йосифа II.“ У Львовѣ, 188).

[2]) „Дѣло“, 1880; ч. 93—95.

часѣ волѣвъ працювати коло розбудженя й подвигненя народу, нѣжь займати ся высокою политикою.

Зъ перегодомъ рознеслась въ Галичинѣ чутка, що селяне въ Гниличкахъ, Збаражского повѣту, рѣшились перейти на православіе. Ся справа довела до того, що деякихъ Русинôвъ арештовано, а незабаромъ галицка й буковиньска Русь занепокоилась процесомъ Ольги Грабарь и ѥи десяти товаришѣвъ. Барвѣньскій, выступаючи смѣло противъ поганыхъ клеветъ, киданыхъ зъ тои причины на всѣхъ Русинôвъ, заявивъ въ статьи „Блудни̂ дороги“ („Дѣло“, 1882, число 5), що всяке вытяганѣ спорôвъ религійныхъ ѥ для нашого народу не тôлько безхосенне, але й впростъ шкôдне, по-за-якъ роздѣлюѥ й розрываѥ наши̂ силы народни̂; Русинамъ же треба займатись поважнымъ трудомъ коло здвигненя народу зъ упадку, а не бавитись пустыми и крикливыми демонстраціями. — Той-то процесъ Ольги Грабарь и ѥи товаришѣвъ приспоривъ Барвѣньскому дуже багато роботы. Бажаючи подавати въ „Дѣлѣ“ найповнѣйше й найвѣрнѣйше справозданѣ, просиджувавъ вôнъ цѣлыми днями въ сали судовыхъ розправъ и робивъ собѣ записки, котри̂ вôнъ опôсля до друку приладжувавъ. Такъ отже въ тôмъ часѣ черезъ два мѣсяцѣ выходило „Дѣло“ въ подвôйнôмъ, а иногдѣ й въ потрôйнôмъ объѥмѣ, а мало хто знавъ, що Барвѣньскій цѣлыми ночами сидѣвъ при роботѣ, щобы крôмъ звычайныхъ редакційныхъ статей подавати простори̂ й вѣрни̂ справозданя зъ того процесу. И отъ, до сихъ безконечныхъ трудôвъ прилучила ся ще одна тягянина. Се бо въ 2. числѣ „Дѣла“ зъ р. 1882. замѣстивъ Барвѣньскій статью славного патріота Степана Качалы, п. з. „Справа православія въ Гниличкахъ“. Въ тôй-то статьи заявивъ Качала на пôдставѣ зôзнань Гнилицкихъ селянь передъ духовною коммиссіею, що властитель Гниличокъ,

ґрафъ Делля-Скаля, самъ выкликавъ сю сумну справу. Вôдтакъ вказуючи на пана ґрафа запримѣтивъ той патріотъ ось-що: „Отъ, вамъ и аґитаторъ, за якими надармо межи Русинами шукають!“ Вôдтакъ ґрафъ Делля-Скаля выточивъ процесъ Качалѣ й Барвѣньскому, за-для чого Барвѣньскій мусѣвъ ще ставати передъ судомъ присяжныхъ.

А вже-жь працюючи безнастанно надôрвавъ вôнъ своє крôхке здоровє и за порадою лѣкарскою рѣшивъ ся въ серпни 1882. р. поѣхати до минеральныхъ водъ въ Карльсбадѣ въ Чехахъ. Але й тамъ не мôгъ Барвѣньскій всидѣти безъ дѣла. Вôнъ приглядавъ ся пильно житю народному Чехôвъ, котрî за самостôйнôсть народну тяжку боротьбу мусять вести зô своими сусѣдами-Нѣмцями. Тому-то писавъ вôнъ зъ Карльсбаду 6. вересня 1882. р. до брата Олександра, що „намъ Русинамъ трєба взятись до працѣ надъ народомъ на взôръ Чехôвъ“ [1]). Якъ же намъ взятись до такои роботы, на те подавъ вôнъ въ листѣ до Олександра (9. вересня) ось-яку свою раду: „Я думаю надъ такою спеціяльною програмою працѣ для Русинôвъ, щобъ зъ неи кождый Русинъ знавъ, щó має робити, чи-то самъ своєю силою, чи гуртомъ зъ иншими, щобъ подвигнути нашу народнôсть: зберегати й пôддержувати въ народѣ народнî звычаѣ, народну одежу, научати й ширити просвѣту, наводити нарôдъ до доброго ґосподарства, закладати читальнѣ, ґосподарскî спôлки и т. д.“ [2]) — Володимиръ не спочивавъ, хоча выѣхавъ въ Карльсбадъ для поратованя здоровя. Вôнъ живъ лишь для свого народу, а для себе не бажавъ раю на земли. Ось-що писавъ вôнъ (10. вересня 1882. р.) до Володимира Лукича Левицкого: „Не було менѣ раю зъ-малку, не буде й

---

[1]) „Споминки про житє и дѣяльнôсть В. Барвѣньского“; стор. 75.
[2]) ibid., стор. 75—76.

до останку! То-жь, якъ знаѣте, нѣколи я не дорожившъ нѣ своєю особою, нѣ своєю жизнію. А отъ, хотѣлось бы ще якъ простому воинови выстояти у тѣ тяжкѣ часы нашои народнои жизни на своѣй стойцѣ, та посля силъ и змоги воддати свою прислугу народной справѣ“[1]).

Въ концы вересня 1882. р. вернувъ ся Володимиръ опять до Львова, покрѣпивши своє здоровє въ Карльсбадѣ. И зновъ кинувъ ся вонъ зъ давнымъ жаромъ до працѣ въ хосенъ своихъ земляковъ. Только-жь не судило ся єму, дождатись плодовъ зъ тыхъ зерѣнъ здоровыхъ, якѣ вонъ засѣявъ въ родну ниву. Въ позной осени, на св. Михаила, выбравъ ся вонъ на весѣлє свого сестрѣнця до Тишковець коло Городенки. Въ дорозѣ простудивъ ся вонъ изъ-за снѣговицѣ, и вернувши до Львова попавъ въ тяжку невральгію. Хоча-жь вонъ нездужавъ тѣломъ, то не перестававъ выдавати „Дѣло“. Вонъ бажавъ сердечно зъєднити всѣхъ тямущихъ Русиновъ до працѣ для добра народу. Ще въ жовтни т. р. розпочавъ вонъ, яко заступникъ „молодшихъ“ Русиновъ, переговоры изъ „старшими“, щобъ у всѣхъ справахъ, спольныхъ всѣмъ Русинамъ, и въ справахъ, що дотыкались интересовъ цѣлого рускаго народу, всяку дѣяльность провадивъ спольный комитетъ, зложеный въ ровной половинѣ зъ заступниковъ Русиновъ „молодшихъ“ и „старшихъ“. Кромъ того домагавъ ся вонъ, щобы для подвигненя житя рускаго народу рускѣ институцiѣ, якъ „Народный Домъ“, „Ставропигiя“, стали осередкомъ житя всѣхъ Русиновъ, — щобъ перегодомъ рускѣ „партiѣ“ зліялись въ одну органичну цѣлость. Тому-то домагавъ ся вонъ, щобъ до тыхъ институцiй приймали такожь Русиновъ „молодшихъ“. Однако деякѣ „старшѣ“ Русины не заявляли горячому патріотови того

[1]) ibid., стор. 77.

довѣря, яке вонъ собѣ здобувъ всюды мѣжь селянами й мѣщанами. Коли Сокальщина й Жовковщина домагались водъ спольного комитету Русиновъ, щобъ Барвѣньского поставлено кандидатомъ на посла до рады державнои, то „старшй“ Русины того комитету попирали кандидатуру Перемыского крилошанина, Антона Юзичиньского. Барвѣньскій страдавъ тогдѣ не только физично, але й морально; — вонъ бажавъ тихого сѣльского житя, щобъ позбувши ся клекоту городского могъ зладити „не роботу ефемеричну, газетярску“, але такй литературнй творы, котрй проявляли-бъ высшу стойность наукову[1]). Та отъ, посля нового року 1883. недуга звалила Барвѣньского на постелю, зъ котрои вже не подвигнувъ ся. Нервова недуга сама собою не була-бъ грозьна, коли-бъ у Володимира не було вродженого блуда серця. На ударъ серця вонъ и вмеръ 22. сѣчня (3. лютого) 1883. р. въ 33. роцѣ свого житя. Вмираючи поставивъ вонъ свого товариша й приятеля Антона Горбачевского властителемъ и редакторомъ часописи „Дѣло“. Водтакъ Горбачевскій перейманочи редакцію замѣстивъ въ „Дѣлѣ“ ось-яке свое заявленє: „Найвѣрнѣйшій сынъ матери-Руси, найщирѣйшій патріотъ, найгорячѣйшій защитникъ здоптаныхъ правъ народныхъ — умеръ въ самомъ розцвѣтѣ мужескои силы, упавши жертвою посвященя для идеѣ, котрой воддавъ цѣле свое житє. — Знамя реальнои працѣ для добра й культурного, самостойного розвою руского народу, горяча любовь, обнимаюча „найменшого брата“, и сполученє роздробленыхъ братньою межиусобицею интеллигентныхъ силъ нашихъ — се найдорожша спадщина великого покойника, котру завѣщавъ своимъ товаришамъ працѣ“ (ч. 9).

Не стало проводыра галицко-рускихъ народовцѣвъ, и тяжкій смутокъ по втратѣ такого великого патріота

[1]) ibid., стор. 86.

огорнувъ серце всякого, кому лишь доля батькôвщины дорога. Мати-Украина затужила надъ могилою найдорожшого сына, а вагу народного горюваня высказавъ професоръ Олександеръ Огоновскій въ отъ-сѣй промовѣ, выголошенôй на Личакôвскôмъ кладовищи надъ домовиною покôйника: „Товаришѣ! Нашь похôдъ сумный кôнчить ся; передъ нами отъ-се могила розкрыта, котра за дрôбну хвилю прикрыє, похолóне „скошеный цвѣтъ“. — Не роскôшный той зѣльничокъ, щó то выкохавъ собѣ окрасу такъ чудовои барвы, — то убога земля руска, злиднями придавлена, бутою побратима-воладаря власти захваченои розтратована, а пôдмыта ще й невзгодинами ѣдкими самыхъ рôдныхъ братôвъ. — Треба було руки твердои, щобы привести ладъ въ розгарищи, — и руку тую простягъ вôнъ, покôйникъ сердечный, тѣломъ слабый, великанъ духа! Вы чули вже про дѣла єго, бачили вы ихъ и живымъ окомъ, я-жь зазначу, що пôднявши праporъ працѣ желѣзнои зъ нехтованємъ всѣхъ потребъ и принадъ особистого житя, посвятивъ вôнъ цѣлу силу свою молодечу на одно те, щобы выдвигнути народну святыню занапащену. „Працѣ!“ кликавъ вôнъ неутомимо, а на мѣсце дармого проплакуваня недолѣ пôднявъ ся за дѣло. И коли поваливъ ся сердечный пôдъ тягаромъ єго, то лишивъ намъ неоцѣненй плоды посвященя свого въ тôмъ, що добре загрѣвъ та розжививъ братôвъ другихъ, зъединивъ силы роздертй, и ясно зазначивъ дорогу добуваня правды, — положивъ отже основу головну надѣйнѣйшои будучности. — Высоко заслуживъ ся покôйникъ своѣй вôтчинѣ, и чоломъ великому патріотизмови сему, що не завагувавъ житємъ наложити за добро обдиранои матери! — Покôй праведникови, а намъ єго спадщина, кровю мученика здвигнена: праця, тверда праця и покликъ, проспѣваный вже вѣщимъ Кобзаремъ:

Обнѣмѣте-жь, браты мои,
Найменшого брата!
Нехай мати усмѣхнеться,
Заплакана мати!“[1])

И справдѣ, Володимиръ Барвѣньскій положивъ „основу головну надѣйнѣйшои будучности“, переказавши намъ неначе въ заповѣтѣ найкрасшй идеалы житя суспôльно-національного, котрыхъ старшй Русины-народовцѣ вѣрно придержують ся. Та чей и теперѣшнє „молоде поколѣнє“ пôйде слѣдомъ за дорогимъ Покôйникомъ, коли Иванъ Франко ось-якъ зъ нимъ розпрощавъ ся:

„Прощай, прощай, нашь батьку, друже, брате!
Товаришу по дѣлу и любвѣ!
У цвѣтѣ лѣтъ, мовь дерево пôдтяте,
Ты впавъ въ тяжкôй, нерôвнôй боротьбѣ.
Но дѣло, щó тобою розпочате,
Не вмре зъ тобовъ, — кленемо ся Тобѣ!
Примѣръ твôй и слова твои грôмкіи
Намъ додадуть и силы и надѣѣ![2])

Чей и „молоде поколѣнє“ не вôдверне ся вôдъ тыхъ идеалôвъ, коли въ имени рускои молодѣжи академичнои Иларіонъ Грабовичь стихотворну свою промову надъ могилою В. Барвѣньского закôнчивъ отъ-сими словами:

И тутъ присягу вѣрну складаємъ:
Мы за твоими йти-мемъ слѣдами![3])

* * *

Володимиръ Барвѣньскій бувъ не тôлько знаменитый публицистъ, але й быстроумный критикъ и талановитый

[1]) ibid., стор. 100—101.

[2]) „На смерть Володимира Барвѣньского“ (Передруковано въ „Дѣлѣ“, 1883; ч. 9. 10.)

[3]) Порôвн. „Споминки...“, стор. 103.

авторъ кôлькохъ повѣстей. За перо литерацке взявъ ся вôнъ уже въ 1868. р., коли було єму вôсѣмнацять рокôвъ вôдъ роду. Тогдѣ подавъ вôнъ въ „Правдѣ“ (II. рочн., стор. 28—34) „Оглядъ исторіѣ рускои литературы“, — перекладъ статьѣ А. Пыпина, надрукованои 1865. р. въ „Обзорѣ исторіи славянскихъ литературъ“ п. з. „Малоруссы“ (стор. 206—231) и „Галицкіе Русины“ (стор. 232—241).

Въ „Правдѣ“ надруковано звышь сотки всѣлякихъ єго письмъ, почôмъ въ „Дѣлѣ“ около двѣстѣ трицять єго статей и розвѣдокъ замѣщено. Деякѝ єго писаня вызначують ся глубокою студією про пытаня политичнѝ, просвѣтнѝ й суспôльно-національнѝ. Сюды належать найпаче ось-якѝ статьѣ: 1. Рôкъ 1775. Столѣтня рôчниця зруйнованя Сѣчи запорожскои („Правда“, VIII., ч. 15). — 2. Державно-правне становиско Русинôвъ въ Австріи (ibid. XII., ч. 11—12). — 3. Доля Украины, — єи значѣнє (ibid. XIII., ч. 1.) — 4. Клеветникамъ Руси („Дѣло“, I., 63—66). — 5. Нашѝ десперанты (ibid. II., ч. 24). — 6. Просвѣтѣмъ ся (ibid. II., 29. 32. 46—48). — 7. Задачѣ рускои интеллиґенціѣ на Украинѣ (ibid. II. ч. 32—34. 36—37. 39). — 8. Яка може бути згода межи Русинами? (ibid. II., 92—96). — 9. Хто має перевести згоду межи Русинами? (ibid. II., ч. 97). — 10. Противникамъ згоды Русинôвъ (ibid. III., ч. 1). — 11. Блудниѝ дороги (ibid. III. ч. 5). — 12. Станъ нашого селяньства (ibid. III., ч. 9). — 13. По процесѣ о головну здраду (ibid. III., ч. 57—59; 65—66). — 14. Поляки а Русины въ Галичинѣ (ibid. III., ч. 95). — 15. Коли-жь прояснить ся? (ibid, III., ч. 99.) и и.

А вже-жь до исторіѣ рускои литературы належать найпаче повѣстки й оповѣданя Барвѣньского. Ось и переглядъ сихъ беллєтристичныхъ творôвъ: 1. „Мужикъ и панъ“. Повѣстка („Зоря“. Книжочка VI. товариства

„Просвѣта“ на р. 1872., стор. 18—31). — 2. „Химернѝ любощѣ“. Конець нерозпочатои повѣсти (Калєндарь „Просвѣты“ на р. 1872). — 3. „Трийцять лѣтъ тверезости“. Оповѣданє про те, щó треба робити, щобъ стати ся тверезымъ чоловѣкомъ. Книжочка 42. товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1876. р. — 4. „Скошеный цвѣть“. Выимокъ зъ галицькихъ образкôвъ („Правда“, рочн. X. 1877, число 1—18)[1]). — 5. „Сонни мары молодого питомця“. Выимокъ зъ галицькихъ образкôвъ („Правда“, рочн. XII. 1879. р., выпускъ II. IV. V. VII. VIII.[2]) — 6. „Безталанне сватанє“. Образокъ зъ галицького житя. („Дѣло“, рочн. I., 1880; число 63—64; 66—67; 69—71; 79—81; 97; — II. 1881; ч. 1. 2. 10—12; 58—64; 66-70; 72—74; 77—79; 83—84; 89—92)[3]).

Вже въ першôй своѣй повѣсти „Мужикъ и панъ“ вступивъ ся Барвѣньскій за права мужикôвъ супроти самоволѣ панôвъ, коли въ уста выслуженого вояка, Василя Заболотного, ось-якѝ слова вложивъ: „Вже-жь мужикъ не скотина, а панъ не Богъ. Адже-жь чи мужикъ, чи панъ, — всѣ мы одного Бога дѣти; окремо панôвъ, а окремо мужикôвъ Богъ не творивъ. А чи мало є такихъ, що нынѣ панъ, а завтра пропавъ!“[4]) Опôсля въ повѣсти „Скошеный цвѣтъ“ пôднявъ вôнъ голосъ докору противъ тыхъ, щó безкарно топтали дѣвочу красу, — щó глумились надъ

[1]) Окрема вôдбитка повѣсти „Скошеный цвѣтъ“, надрукованои въ „Правдѣ“, явилась у Львовѣ, 1877. р. Авторъ поклавъ тутъ ще „передне слôвце“.

[2]) Повѣсть „Сонни мары молодого питомця“ надруковано другимъ выданємъ въ „Руско-украиньскôй библіотецѣ“ (№ 2) у Львовѣ, 1884. р. (накладомъ Евгенія (Олесницкого).

[3]) Повѣсть „Безталанне сватанє“ передруковано 1881. р. изъ „Дѣла“ окремою вôдбиткою.

[4]) „Зоря“. VI. книжочка товариства „Просвѣта“. У Львовѣ, 1872; стор. 21.

неволею жôнки. Мѣжь-тымъ въ повѣстцѣ „Химернй любощѣ“ зъобразивъ авторъ трагедію въ сѣмьи зъ-за нерôвности станôвъ. Ось бо козакъ-сѣчовикъ полюбивъ Ольгу, дочку князя, котра линула до свого орла сизого, якъ тôлько почула голосъ флояры. Та довѣдавъ ся гордый князь вôдъ старого гайдука про тй любощѣ, и серце єго забажало пôмсты для того „гайдамаки“. Коли вôдтакъ Ольга выйшла разъ до козака на любу розмовоньку, то князь узявши рушницю пôшовъ зъ гайдукомъ тайкомъ за молодятами й застрѣливъ козака. Ясный мѣсяць свѣтивъ тогдѣ на блѣде лице князя: зъ-пôдъ темныхъ брôвъ блищали єго быстрй очи, вдоволенй пôмстою за свою зневагу... Вôдтакъ Ольга въ одчаю душѣ втопила ся въ рѣцѣ, а єй батько, погубивши єдину доню, ставъ тяжко горювати; — запаливъ свôй замокъ и самъ погибъ въ огни.

„Химернй любощѣ“ назвавъ Барвѣньскій „кôнцемъ нерозпочатоп повѣсти“. Є се фантастичный твôръ молодого автора, котрый станувши въ литературнôмъ змаганю на засновку національнôмъ, хотѣвъ показати, що козакови-сѣчовикови годѣ братати ся зъ панами.

Три роки опôсля авторъ зладивъ „выимокъ зъ галицькихъ образкôвъ“ п. з. „Скошеный цвѣтъ“. Епиграфомъ свого писаня поставивъ вôнъ вѣршѣ Адама Мицкевича, въ котрыхъ польскій поетъ заявляє, що гордуючи земскими любощами глядавъ въ горѣ такои коханки, якои не бувало на сѣмъ свѣтѣ[1]). Зъображаючи вôдтакъ безталанну долю „дѣвочои красы“ звернувъ ся авторъ навпередъ до сего свого идеалу ось-якими словами: „Цвѣточка наша мила, дѣвоча красо несповита, мовь маковый цвѣтъ процвитаєшь, красою пышаєшь ся середъ нашого, буряномъ

[1]) Тй слова находять ся въ творѣ Мицкевича „Dziady“, część IV. (Pisma Adama Mickiewicza. Tom III. Lipsk, 1862; str. 57). — Сей епиграфъ поклавъ авторъ на заголовнôмъ листѣ окремои вôдбитки свого твору.

зарослого городу! Нѣхто тебе не пестує, не доглядає, — нѣхто не выполе буряну, що́ глушить тебе, ранить твôй цвѣтъ, твою красу, та до землѣ тебе прибиває.... Можна безкарно топтати дѣвочу красу, въ шматки роздирати жôноче серце, глумитись надъ неволею жôнки! Можна, — бо нѣхто не здôймає голосу въ твоѣмъ имени, а тобѣ вôдôбрали голосъ у нашôй суспôльности, завязали уста, не дали змоги зняти ся изъ власнои неволѣ й недолѣ, и власными силами стояти въ житю!“ (стор. 1)[1]).

Станувши отже въ оборонѣ здоптаного жôноцтва авторъ подавъ намъ до огляду ось-якій выимокъ изъ сумовитыхъ галицькихъ образкôвъ:

Сирота Маланя жила на ласцѣ у далекихъ своякôвъ, — она не зазнала въ житю тои нѣжнои материньскои любови, що́ грѣє теплѣйше самого сонца. Тыми-то опѣкунами сироты по священику бувъ отець Мартинъ Рожницкій зô своєю дружиною. Они обоє гордувались своимъ богацтвомъ, своимъ шляхоцкимъ родомъ, ба й своєю ласкою, що приняли до себе бѣдну Маланю. И справдѣ бувъ Рожницкій аристократомъ мѣжь попами й народомъ. Єму вôддавали поклоны й пôдлещувались духовники та свѣтскй люде, — вже-жь самъ староста повѣтовый залюбки приѣзжавъ до него на празники й вôдпусты, а двôрскй паны, провѣтривши повну калиту, радо гостили у бездѣтного „плебана“. Коли-жь жôнка того аристократа не нахилялась до Маланѣ теплымъ материньскимъ серцемъ, то сею сиротою пѣклувала ся щиро стара Пилипиха, котра давнѣйше служила у єи батькôвъ, а теперь впросила ся въ службу у Рожницкихъ, щобъ тôлько бути „нянькою“ Маланѣ. — И выросла Маланя мовь чудова квѣтка, красуючись середъ городу, зарослого буряномъ. Она стала по-

[1]) „Скошений цвіт“ (Виімок з галицких образків). Написав Василь Барвінок. У Львові, 1877; стор. 1.

другою Ольги, дочки священика Михайла, щó бувъ удóвцемъ и въ дочцѣ своѣй добачавъ єдину вóдраду невеселого свого побуту. Той-то Михайло бувъ своякомъ Григорія, священика вельми поважаного, щó бувъ справдешнимъ отцемъ громадянъ. Въ него були двѣ дочки й три сыны. Дочки повóддавались уже давно за-мужь, а два старшй сыны були священиками. Тóлько Степанъ, наймолодшій, не хотѣвъ ити слѣдомъ за старшими братьми, а „пустивъ ся на свѣтского чоловѣка". Скóнчивши науки правничй приѣхавъ вóнъ до о. Михайла. И сказала єму Ольга, що въ сусѣдствѣ на весѣлю, куды они поѣдуть, буде дружка така гарненька, що, якъ бы живъ Кобзарь, то й про неѣ зложивъ бы пѣсню. Тою-то дружкою була Маланя. Єѣ побачивъ Степанъ у-перве въ церквѣ, и вже тамъ причарували козаченька чорнй бровы, карй очи, гнучкій станъ дѣвочій. Незабаромъ загорѣлось єго серце щирою любвою до гарнои Маланѣ, котра зъ-за идеальнои своєи вдачѣ вельми єму вподобалась. Правда, що вже попереду ставъ вóнъ нахилятись серцемъ до богатои, молодои, краснои панны Емиліѣ, дочки тои ґосподынѣ, щó въ неи наймавъ вóнъ свою хату. Емилія намагала займити Степана въ свóй полонъ принадою мѣйскои кокетки, але чого не доказала єи штука, те вдѣявъ чарóвный образъ тихои, смирнои селянки.

Пóсля того весѣля почавъ Степанъ бувати въ домѣ опѣкунóвъ Маланѣ. Въ тихóй своѣй мовѣ розкрывавъ вóнъ своѣй любцѣ якесь нове, гарне житє, щó она єго доси не знала й нѣгде не бачила. Она слухала єго якъ учителя, переймала кожде єго слово, росла єго духомъ. И вже здавалось, що Степанъ одружить ся зъ Маланею, по-за-якъ и Рожницкій радо видѣвъ у своѣмъ домѣ горячого народовця, и поважавъ єго за-для єго просвѣты й чеснои вдачѣ, хоча при своѣмъ аристократизмѣ не мóгъ погодити ся

зъ деякими думками молодого демократа. Ажь ось внадивъ ся въ дôмъ Рожницкихъ Порфиръ, щó скôнчивъ науку богословія въ Вѣденьскôмъ университетѣ. Маланя, полюбивши Степана, не могла єму зъявляти нѣякои симпатіѣ, ба, она жахалась влѣзливого жениха, — она благала єго, щобъ покинувъ єѣ, вже не ради неи, але за-для самого себе, за-для свого добра й щастя... Порфиръ не вôдступавъ вôдъ Маланѣ, а она бажала геть вôдъ него втѣкати, хоча-бъ на край свѣта! Она бачила, якимъ завистнымъ окомъ глядѣвъ вôнъ на „мѣщука“, се-бъ-то на Степана, и вôдтакъ не могла повѣрити словамъ того жениха, що вôнъ єѣ надъ житє любить и обожає. Коли-жь Порфиръ не змôгъ зъєднати собѣ любови Маланѣ, коли вôнъ бачивъ, що й єи опѣкуны хвалять и поважають Степана, то старавъ ся вôнъ пôдступомъ и гидкою клеветою вôдвернути вôдъ свого суперника прихильнôсть Рожницкихъ и любовь Маланѣ. Щобы дôйти тымъ певнѣйше до цѣли своихъ бажань, похôснувавъ ся вôнъ помôчю якоись цокотухи, Гофмановои. Се-жь була баба, якъ то кажуть, сѣмь миль зъ-за пекла, — самъ чортъ подававъ бы ѣй чоботы на маховыхъ вилахъ.

И обѣцявъ Порфиръ тôй бабѣ, що, якъ поможе єму до подружя зъ Маланею, вôнъ єи дочку за одного порядного чоловѣка высватає и посагъ ѣй заплатить, та що й другôй дочцѣ Гофмановои буде помагати.... Просивъ вôдтакъ Гофманову, щобъ написала листъ до опѣкунôвъ Маланѣ, въ котрôмъ назвала-бъ Степана пройдисвѣтомъ, туманомъ та пôдлымъ чоловѣкомъ, по-за-якъ обѣцювавъ женити ся зъ єи дочкою, а потôмъ полишивъ єѣ въ неславѣ. Такій-то листъ зладивъ вôнъ самъ, ба й скомпонувавъ листы любовнѣ, котрѣ, мовлявъ, Степанъ писавъ до дочки Гофмановои. Вôдтакъ Порфиръ домагавъ ся ще, щобъ Гофманôвна поѣхала до опѣкунôвъ Маланѣ й про-

сила ихъ, абы не вôдбирали ѣй любого Степана. — И отъ, незабаромъ опѣкуны Маланѣ не хотѣли нѣчого й чути про городяньского панича, — не допустили єго бôльше до свого дому, называючи єго пôдлымъ негôдникомъ, та й заказали дѣвчинѣ й згадувати про него.

Бѣдна Маланя вôдпрошувала ся вôдъ замужя, але Порфиръ не вôдступавъ вôдъ неи, а опѣкуны вговорювали въ нее, що она навыкне, що теперь не розумѣє ще свого щастя, кидає свôй таланъ. Такъ отже стала она жôнкою студеного єгоиста, котрый оженивъ ся зъ нею тôлько зъ-за того, щобъ загарбати єи посагъ у свôй хосенъ. Маланя терпѣла мовчки всѣ єго примхи, одначе годѣ було байдужною бути супроти єго ледачого житя. Вôнъ-то, ставши попомъ въ Лысогорахъ, злигавъ ся зъ панами й пôдпанками, перенявъ ся ихъ поглядами на сѣльске житє, на сѣльскій народъ: ганявъ ся за дѣвчатами й женихавъ ся до молодиць, гравъ пристрастно въ карты, а по-за-якъ швидко проциндривъ жôноче придане, то ставъ здирати своихъ овечокъ-парохіянъ, щобъ лишь здобути собѣ наживы. И соромилась нещасна Маланя за-для такого безпутнього житя Порфира, котрого громадяне проклинали тяжкими проклонами.

Для неи не було просвѣтку въ житю, — она стала круглою сиротою, бо й опѣкуны єи спочивали вже въ могилѣ. Въ тяжкихъ своихъ злидняхъ тужила она неразъ за Степаномъ, котрый розбудивъ єи серце, ожививъ єи душу. Вôнъ казавъ ѣй ѣколись, що годить ся ѣй бути щасливою на свѣтѣ та працювати для добра людей. Пôзнавши-жь єго чесну вдачу, не вѣрила она нѣколи тымъ пôдлымъ клеветамъ, котрыми заподѣяно єму такъ тяжку обиду. Ажь ось поѣхала она зъ Порфиромъ на празникъ до Вербовець, бо єи своякъ, семинаристъ Петро, хотѣвъ тамъ женитись зъ пристаркуватою дочкою богатого свя-

щеника Лавра. Тамъ-то побачила Маланя Степана й довѣдалась вôдъ него, що єму сказано, мабуть-то она велѣла єму зборонити приступу, — замкнути передъ нимъ двери. Якъ се почула нещасна сирота, то въ єи очахъ затьмило ся, мовь бы весь свѣтъ западавъ ся, въ грудяхъ завмиравъ голосъ, неначе каменемъ придавилось єи серце. — „Пропало на вѣки!“ промовила Маланя, неначе-бъ пробудилась изъ важкого сну. „Теперь вже намъ и згадувати не можна про те, щó стало ся!... Видко, що вже такъ судилось, щобъ лихî люде станули промѣжь нами! Забудьте, щó стало ся, и покиньте сумувати! Вы свобôднî, молодî, передъ вами свѣтъ просторомъ. Будьте хоть вы щасливî! Най свѣтъ вкрашається вашими гарными думками, здôймається вашими добрыми дѣлами!... Най добрî дѣла будуть свѣдками вашои высокои душѣ, вашого доброго серця! И я буду радуватись, коли почую про ваше щастє. Може й я буду щаслива вашими думками, мыслію про ваше щастє.... Не забувайте моихъ слôвъ и прощайте на вѣки!“ (стор. 119—120). — Степанъ стоявъ мовь громомъ прибитый. „Такъ, моє житє теперь свобôдне, але на вѣки зломане!“ прошептавъ вôнъ самъ до себе.

Мѣжь-тымъ одинъ бѣдный парубокъ, Иванъ, оженивъ ся зъ Парашкою, котрои дѣвочу честь занапастивъ Порфиръ. Та не добре жилось єму зъ такою дружиною. Разъ побивъ вôнъ єѣ такъ тяжко, що она Богу душу вôддала. Коли-жь вôдтакъ душогубець явно голосивъ, що пôмстить ся попови за себе й за Парашку, то Порфиръ дôзнавши ся про страшну єго ярôсть, справдѣ налякавъ ся и въ великій четверъ поѣхавъ до мѣста, щобъ позбутись лютого ворога. Маланя осталась дома сама, — она заходилась приготовляти всѣлячину на великдень. Ажь ось увôйшла въ хату якась стара баба жебруща. Се була Гофманова. Она стала жалкуватись на Порфира, кажучи мѣжь

иншимъ ось-що: „Дочки мои у розсыпцѣ пôшли тынятись по свѣтѣ въ бѣдѣ, въ нуждѣ, въ неславѣ, а я сама на старй лѣта безъ помочи, безъ приюту, безъ кавалка хлѣба, — а все черезъ вашого Порфирка!“ (стор. 128). И выявила она, що се Порфиръ спонукавъ єѣ, щобъ єго высватала за Маланю, а Степана оклеветала передъ єи опѣкунами. Коли-жь про се довѣдалась Маланя, то бажалось ѣй теперь остатись на самотѣ, однôй-однѣсенькôй розважити свою душу. — Крôмъ Гофмановои була тогдѣ въ хатѣ ще мала́ дѣвчина. Маланя выправила єѣ провести старуху, — кажучи, щобъ опôсля пôшла собѣ на горо́дъ гуляти. Остала ся въ хатѣ сама Маланя, и мовь громомъ прибита похилила голову, — потонула въ сумныхъ думкахъ. Въ тяжкôмъ горюваню впала она на землю, и саме тогдѣ нôжь злетѣвши изъ стола шторцомъ вбивъ ся въ помôстъ. Нещасна страдальниця не довго побивала ся муками душѣ. Коли дѣвчинка вернулась у хату, то страхъ перенявъ єѣ, — сльозы хлынули зъ очей: Маланя лежала нежива, — бiля неи нôжь закервавленый.

Тиха нôчь розпростерла свои темнй крыла надъ Лысогорами.... Темнѣйша вôдъ темнои ночи чорнѣла свѣжо высыпана могила на цвинтарѣ, а въ селѣ було тихо, сумно, неначе-бъ жалоба вкрыла цѣле село.... Середъ тои темности вôдбивала попôвска хата ясно освѣчеными вôкнами, зъ-вôдкôля було чути гамôръ, веселу розмову, крики, бренкôтъ тарѣлокъ та скляныхъ посудъ. Се гаморили позôсталй гостѣ похоронній, що́ забавлялись игрою въ карты. Нѣмымъ свѣдкомъ тои сцены бувъ Иванъ, що́ вбивъ Парашку: вôнъ стоявъ пôдъ вôкномъ, а коли мѣжь картярами побачивъ Порфира, то гуторивъ вôнъ: „Нынѣ Христосъ у гробѣ, — черезъ нôчь будемо святкувати великдень, — а ся нôчь буде велика нôчь!“ (стор. 136). — Коло пôвночи луна пожежѣ вдарила до вôконъ попôвства й спо-

лохала гостей. Цѣла хата стояла въ полумяхъ; тому-жь, що тогдѣ не було вѣтру, стрѣха попôвскои хаты горѣла мовь свѣчка, що́ до кôнця допалюѥ ся. На сходѣ вже займало ся на день, якъ придушено огонь, а люде все ще стояли, то порали ся біля пожарища, то тихо говорили про несподѣваный огонь. Коли-жь люде про причины огню всѣляко толкували, то Порфиръ сказавъ рѣшучо, що се дѣло Ивана. И чимъ скорше пôшовъ вôнъ зъ вôйтомъ до Ивановои хаты, а за ними потягнулось багато людей. Въ хатѣ було ще темно. Порфиръ вагувавъ ся вступити въ сю пустку, въ котрôй зъ-за печи щось стогнало. Якъже вôнъ за вôйтомъ и присяжнымъ туды ввôйшовъ, то Иванъ, почувши голосъ попа, крикнувъ мовь несамовитый: „Парашко, Парашко! я тебе не забивъ, а люциперъ, — той проклятый люциперъ.... вôнъ тебе зъ свѣта звѣвъ! Берѣть мене! берѣть його!.... ведѣть на судъ!.... завтра Христосъ воскресне.... насъ розсудить!“ — Порфиръ подавъ ся въ-задъ и чимъ скорше выйшовъ зъ хаты. Присяжный запаливъ клапоть соломы й посвѣтивъ на запѣчокъ. Иванъ лежавъ на-въ-знакъ, трясъ ся на всему тѣлѣ, — горячка палила єго, а очи стояли стовпомъ.... Смерть заглядала до єго очей передъ великоднымъ сонцемъ.

Зладивши окрему вôдбитку сеи повѣсти зъ „Правды“ авторъ заявивъ про неѣ ось-що въ „передньôмъ слôвци“: „...Доконанѝ подѣѣ нашого житя зôбранѝ тутъ невправною рукою въ сумовитый образъ. Подѣѣ не сучаснѝ, не новѝ, а давно могилою прикритѝ, тôлько живою памятью збереженѝ. Бажалось отрясти ихъ зъ пылу, зберегти вôдъ забутя и вывести передъ очи нового свѣту, нѣкого не дотыкаючи, нѣкому не докоряючи. Отже-жь озвались новѝ люде за давныхъ, почали глядѣти свого образу, своихъ дѣлъ, себе самыхъ въ приспаному, забутому свѣтѣ! Не такъ ждало ся, да такъ склало ся! — скажу тымъ, що́

доглядѣли святотацтва своихъ тайнъ въ сихъ образкахъ. Та невôдрадно отсе, що богато було докоряючихъ. Видко, не можна доторкнути перебутого житя, щобъ не розъятрити новыхъ ранъ сучасности. Не выповнились недостачѣ, не поправились хибы, не усунулось лихо, щó розточували наше житє, притоптали не одинъ цвѣтъ самородный, звялили не одну силу, и въ нашôй громадѣ защѣпили нехтуванє моральнои стôйности чоловѣка. Та горяча, чиста, свята любовь своєи рôднои краины, свого убогого, а чесного, дорогого народу, тои на весь свѣтъ славнои и найкращои бувальщины народньои, того споконвѣчного змаганя до правды й волѣ, — та любовь, здається, тôлько на хвилю озолотила нашь виднокругъ, тôлько въ молодости озвалась стоголосыми пѣснями й разомъ зъ молодостью затихла, улетѣла въ безвѣсти. И осталось наше житє непереисточене, а всяке праведне змаганє уявилось гороижнымъ идеализмомъ. Не ожила наша народня правда въ нашихъ родинахъ, бо хочь слухалось кобзаревого рыданя надъ дѣвочою недолею, та нѣхто не подумавъ про те, щобъ и въ нашому громадському житю не дати марнѣти сему дорогому цвѣтови, а довести його до повного процвѣту, до свѣтла нашои народньои правды, щó такою сердечною, нѣжною и гарною мовою проговорила за нашимъ жôноцтвомъ народними пѣснями жôночими, — тымъ найкращимъ плодомъ народньои лирики нашои. А безъ того цвѣту чаруючого не причарувати намъ людського серця для свого народу, не выкохати чистыхъ душь материнською любвою, до свого народу привязаныхъ, — и выйде на те, що „bez serc, bez ducha, — to szkieletów ludy!“...[1])

Изъ сего „передного слôвця“ можна дôзнатись, що авторъ бажавъ навпередъ выправдати себе супроти напа-

[1]) Сй слова взявъ авторъ изъ стихотвору Мицкевича „Oda do młodości“.

стей и докорѳвъ, якими були напосѣлись на него деякѝ свѣчнѝ Русины, найпаче-жь духовники, за-для того, що вѳнъ поважившъ ся розкрыти болючу рану въ домашнѣмъ и суспѳльнѳмъ побутѣ галицко-руского духовеньства. Щобы-жь втихомирити зворушеныхъ землякѳвъ, заявивъ авторъ, що тѝ подѣ, якѝ вѳнъ зъобразивъ, не сучаснѝ, не новѝ, а давно могилою прикрытѝ, тѳлько живою памятью збереженѝ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти, тѝ подѣ не такъ дуже давнѝ, по-за-якъ прототипы Порфира, Маланѣ й иншихъ деякихъ особъ сеи повѣсти жили таки дѣйстно въ шѣсдесятыхъ рокахъ, — тѳлько-жь Барвѣньскій не подавъ намъ справжнихъ портретѳвъ, а зладивъ такѝ картинки, въ котрыхъ деякѝ особы являють ся не-въ-мѣру идеализованѝ, мѣжь-тымъ коли иншѝ вважають ся справдѣшними недолюдками. — Авторъ каже вѳдтакъ въ тѳмъ „передньѳмъ слѳвци“, що не ожила наша народня правда въ нашихъ родинахъ, що въ нашому громадському житю марнѣє дорогій цвѣтъ дѣвочои красы, бо нѣхто не подумавъ про те, щобъ той цвѣтъ довести до свѣтла народнои правды....

Очевидячки авторъ не говорить тутъ ясно про еманципацію женщинъ, а пѳднесить тѳлько голосъ въ оборонѣ занапащеного жѳноцтва, котре не може ще дѳйти до свѣтла нашои народнои правды, зъ-за чого та правда, се-бъто идея національна, не проявляє годящои силы. А вже-жь, по нашѳй думцѣ, авторъ хотѣвъ найпаче пѳднести протестъ противъ силованого подружя, и вѳдтакъ станувъ въ оборонѣ Маланѣ, котра могла-бъ справдѣ выкохати чистѝ душѣ, привязанѝ материньскою любвою до свого народу, коли-бъ була одружилась зъ тямущимъ народовцемъ Степаномъ. Та отъ, сей чудовый цвѣтъ скосивъ Порфиръ, справдѣшній люциперъ въ людскѳмъ тѣлѣ, и вѳдтакъ авторъ поставивъ єго неначе репрезентантомъ тыхъ

недолюдкôвъ, котрй безкарно смѣють топтати права жôноцтва въ житю домашнѣмъ, суспôльнôмъ и народнôмъ.

Авторъ назвавши свôй твôръ „выимкомъ зъ галицькихъ образкôвъ“, не гадавъ писати одноцѣльнои, выкôнченои повѣсти. Тому-то въ сѣмъ єго творѣ бачимо тôлько характеры стôйности позитивнои и неґативнои, а деякй картинки зъ суспôльного побуту служать тôлько закрасою тыхъ образкôвъ, щó въ нихъ авторъ зладивъ неначе портреты головныхъ осôбъ свого оповѣданя. И годить ся признати, що характеристика Маланѣ й Степана є вдатна, дармá, що идеалистъ-авторъ оба сй типы зъобразивъ идеально. Вже-жь Маланя не тôлько высказує гарными фразами свои думки патріотичнй, але й проявляє досыть ясный поглядъ на суспôльный побутъ жôноцтва. Ось-що каже она про се пытанє: „Доки жôнка не зможе стояти своєю силою и працею у свѣтѣ, доки буде замкненый свѣтъ передъ нею, доти все будемо мати безлѣчь слѣзъ и нещастя мѣжь нами. Безъ того все-таки буде жôнка невольницею. За лихимъ чоловѣкомъ мусить погибати въ поганôй поневѣрцѣ, а въ сирôтствѣ мусить гинути зъ жебручимъ пáтыкомъ въ руцѣ. А най бы вона мáла належне образованє й выхованє, тодѣ дала-бъ вона собѣ раду въ свѣтѣ!“ (стор. 91—92). Ставши дружиною Порфира, Маланя довго не вгиналась пôдъ тягаромъ недолѣ, ба, намагала повздержати свого чоловѣка на ховзкôй дорозѣ, котрою вôнъ стрôмголовъ летѣвъ у пропасть. Коли-жь довѣдала ся, що безпутній Порфиръ своєю пôдлою интриґою зъумѣвъ спинити єи подружє изъ Степаномъ, — що-то вôнъ занапастивъ єи таланъ, то годѣ було ѣй довше жити въ тяжкôй неволи зъ такимъ чоловѣкомъ, котрый ставъ „убійцею єи щастя“. Тому-то въ одчаю душѣ сказала сама собѣ: „Нѣ, нема минѣ житя на сьому свѣтѣ! Най лучше усе моє горе вôдъ-разу вцеть ся симъ го-

стрымъ, блискучимъ ножемъ въ мои груди, розбрве мое серце, закбнчить на вѣки мою муку!“ (стор. 135). — Вже зъ сего короткого огляду видно, що Маланя въ оповѣданю Володимира Барвѣньского не є типомъ сентиментальнымъ, — не є проявою етеричною супроти реальнои дѣйстности, — се справдѣшня страдальниця, котру-жь авторъ зъобразивъ подекуды зъ прикметами патетичнои героинѣ.

Зъображаючи идеальну вдачу Степана, Барвѣньскій зладивъ частину автобіографіѣ зъ молодого свого вѣку. Авторъ назвавъ Степана дитиною нового часу, що́ була сповита й выкохана нѣжною, родительскою любвою, напоєна новыми гадками й перенята новымъ духомъ нового житя (стор. 28). Ось якъ змалювавъ бо̂нъ картинку патріотичныхъ змагань молодои рускои громады, коли той герой ставъ перейматись новыми идеями свого часу: „Степанови було вже пятнайцять лѣтъ, якъ по Галичинѣ повѣяло новымъ духомъ, новымъ, живѣйшимъ и повнѣйшимъ житемъ. Спадали пута народо̂въ, ширшала воля мысли, слова й чину. Недавно ще споко̂йна землиця стрясла ся наче во̂дъ вулькану, — люде захитались, зъ просо̂ня здо̂ймали ся до нового житя. Старѝ люде молодѣли, горячились, вѣрили въ идеѣ, гнали за идеалами, а молодѝ, запаленѝ патріотизмомъ рвали ся до чино̂въ; — и старѝ й молодѝ писали поезіѣ, якъ залюбленѝ школярѣ, усе спѣвало и рвало ся до нового, молодечого житя. Малый свѣтъ наче въ-друге перетворювавъ ся, перероджувавсь, самъ себе не по̂знаючи. — А вже-жь нѣде такъ не розбуявъ новый цвѣтъ, якъ мѣжь молодѣжю, що́ доси не бачила иншихъ идеало̂въ надъ „маѣвки“, „пилки“ и збираня хрущѣвъ. — Наче нова зоря, вѣщунка великихъ подѣй, появилась невелика книжка „Кобзарь“, що́ дивне диво сподѣяла. Єѣ читали й не начитались, переписували, на-изустъ

вчили ся, зъ рукъ до рукъ подавали, а скрôзь лишала вона свои незатертй слѣды въ молодыхъ серцяхъ, въ свѣжихъ умахъ. Се повѣявъ першій вѣтерець изъ далекои Украины новымъ, веснянымъ духомъ, — се ринула на галицьку ниву нова живуща и сцѣлюща вода, щó зрошала й оживляла изсушенй поля, повалений первоцвѣты, — и пôсля несталои, хочь инодѣ дуже блискучои марцовицѣ, розпочиналась теперь правдива весна, весела, сонячна, животворна. — И розкрыло ся замулене жерело споконвѣчноп силы нашои, — ожила громада! Выхопившись изъ школы збирала ся потай миру тиха, молода громада мовь въ другу школу, щобъ почути свого великого учителя й батька. — Одже й засягнуло се нове житє нашого Степана своимъ огнемъ. Зъ запаломъ кинувсь вôнъ до новыхъ книжокъ, по ночахъ читавъ, учивъ ся и не мôгъ налюбуватись красою своєи мовы, поетичностю свого народу, своєи рôднои Украины. Зъ роду вже маячливый, буйный думками, непосидючій и за надзвычайностями запопадливый — прилинувъ вôнъ до сего нового, доси йому незнаного свѣту, мовь та пчола до весняного повного первоцвѣту. Кобзарськй пѣснѣ не то що всѣ були въ його гарно переписанй, але й твердо въ памяти вырытй, глубоко въ серцю захованй. — Оттакъ напоившись новымъ духомъ украинського житя, скоро попавъ Степанъ въ ту молоду громаду выбраныхъ молодцѣвъ, зъ-вôдкôля дальше ринуло нове житє, новый духъ мѣжь молодѣжь.... Кождый сѣчовикъ и кождый молодый громадянинъ перебувавъ свôй новиціятъ. Допѣро перебута проба вводила молодика въ святыню громадськои працѣ въ святочный посвому торжественный способъ. — Отся хвиля переходу у громадське житє молодѣжи незатертымъ слѣдомъ остала ся въ памяти Степана и дала йому ще сильнѣйшу пôдвалину його идеализму. — Була недѣля, день школяр-

ського вôдпочинку. Степанъ, запхавшись въ кутокъ своєи невеличкои станцiйки, пильно зачитавъ ся въ Гоголевôмъ „Тарасѣ-Бульбѣ“. Вôнъ забувъ на свѣтъ, на хуртовину, щó сумно гудѣла бiля вôконъ и якъ зъ решета сыпала снѣгомъ, — а въ його головѣ шумѣвъ шумъ козацького табору, крикъ бойовый, хрящкôтъ збруѣ и зойки раненыхъ; — кровь його бурилась и запаляла ся козацькимъ завзятемъ, його душа злинула далеко на далеку Украину, въ давнi часы козацькои шляхоцькои боротьбы. И задумавъ ся Степанъ надъ розкрытою книжкою, щó розгорячила його буйну фантазiю. — У тôй задумѣ заставъ його новый товаришь, щó мавъ ввести його въ молоду громаду молодыхъ ученикôвъ нового свѣту. Бесѣда легко навязалась у такôмъ настрою до патрiотичного дѣла. Мѣжь молодыми серцями не треба було багато слôвъ, бо ихъ душѣ скоро почулись, скоро й пôзнались и зъєдинили ся. — Далеко за мѣстомъ, въ тихôй, неприступнôй хатинѣ зôбралась молода громада повитати свого нового товариша. И якъ-же-жь смѣло, якъ торжественно ступавъ вôнъ мѣжь нихъ, якъ смѣло выголошувавъ свои слова присяги для науки й щирои любови матери-Украины! якъ росло його серце, коли мовь новый сѣчовикъ вступавъ у нову Сѣчь науки, працѣ, патрiотичнои любови! Щиро витали Степана його товаришѣ, хочь йому знанi, але тутъ наче въ-друге обновленi, — щиро загула въ його привѣтъ пѣсня: „Ще не вмерла Украина!“ — а Степанъ мовь въ другiй свѣтъ перенесеный, зачарованый слухавъ слôвъ Кобзаря, щó выголошувались зъ ряду молодыми декляматорами, та оповѣданя исторiѣ, щó розказувавъ найпершiй зъ молодцѣвъ. Се була та друга школа молодого идеализму. Зъ-вôдтôля выходили проповѣдники Кобзаревыхъ идей, смѣло здôймали свôй голосъ про новi идеѣ передъ старшими людьми на забавахъ, празникахъ, середъ на-

роду и середъ приснѣтѣлыхъ братôвъ и сестеръ своихъ“... (стор. 29—33).

Коли опôсля Степанъ покохавъ Маланю, то розкрывавъ вôнъ и въ єи души свѣтъ новый: будивъ въ нѣй любовь до народныхъ пѣсень, до батькôвскихъ святощій, изъ-за чого она стала щирою патріоткою. А вже-жь Степанъ хотѣвъ погодити идеалъ національный зъ братерствомъ братнимъ до простого люду. Тому-то сказавъ вôнъ разъ Рожницкому ось-що: „Мы не хочемо цуратись найубожшого брата нашого, бо чимъ бôльша рôвнôсть въ народѣ, чимъ менше мѣжь нимъ убогихъ и темныхъ, тымъ потужнѣйша його сила и певнѣйше його житє“. Одначе єго поглядъ на вôдносины суспôльнй бувъ красный и людяный тôлько въ теоріи: своєи любови до найубожшого брата не заявлявъ вôнъ дѣломъ, и думавъ, що нерôвнôсть станôвъ усуне ся патріотично-національными змаганями. Ось-що сказавъ вôнъ у сѣй справѣ: „Тому й не цураємось нашои мовы, гарнои своєю простотою, а живои и могучои тымъ, що зрозумѣла цѣлому народови. Такъ коли силою тои мовы пробереться свѣтло правды й науки въ найширшй круги, то потуга наша буде величнѣйшою вôдъ княжои силы!“ (стор. 58).

Хоча-жь вôнъ говоривъ, що намъ треба йти „дорогою всесвѣтного поступу“, то ще не выробивъ собѣ ясного погляду на суть сего поступу, тому-що въ шѣстьдесятыхъ рокахъ до идеѣ національнои не доторкались ще у насъ змаганя соціяльно-економичнй. Про те можемо сказати, що характеристика Степана є зовсѣмъ вдатна: се типъ горячого народовця, якій въ шѣстьдесятыхъ рокахъ уважавъ ся свѣточемъ и найлучшимъ громадяниномъ Руси-Украины.

Въ сѣй повѣсти бачимо вôдтакъ кôлька типôвъ рускихъ попôвъ и одинъ типъ семинариста-богослова. А вже-жь,

нѣгде правды дѣти, авторъ змалювавъ искравыми барвами кôлька образкôвъ зъ побуту тои свѣчнои верствы нашои суспôльности. Справдѣ, мôгъ бы дехто попрѣкнути єго задля антипатіѣ до руского духовеньства, коли-бъ вôнъ здоймавъ фотоґрафіѣ зъ суспôльного побуту. Але-жь авторъ „Скошеного цвѣта“ бувъ идеалистъ, щó вражавъ ся й звычайными похибками людского товариства. Вже-жь вôнъ, бувши горячимъ патріотомъ, бажавъ цѣлымъ серцемъ, щобъ найпаче рускî духовники вызначувались чистымъ характеромъ, по-за-якъ они въ добѣ нашого національного вôдродженя були першими просвѣтителями галицко-руского народу. Вôнъ бажавъ поправити похибки й усунути лихо, щó розточували наше житє. Тому-то розкрывъ вôнъ тутъ болючу рану нашои суспôльности, щобъ подати цѣлющій лѣкъ поважанымъ своимъ братамъ въ небезпечнôй недузѣ. Якимъ же бажавъ авторъ видѣти типъ нашого духовеньства, показавъ вôнъ въ характеристицѣ о. Григорія, батька Степанового.

Отець Григорій належавъ мало-що не до попôвъ „antiquae educationis“, хочь скôнчивъ всѣ студіѣ, якî домагають ся вôдъ сучасныхъ кандидатôвъ духовного стану. Тôлько-жь єго погляды на житє рôзнились вôдъ выхованцѣвъ „novae educationis“. Вôнъ бувъ справдѣшнимъ отцемъ и добродѣємъ громадянъ, добачаючи въ мужику свого брата, котрому вôнъ нѣсъ свѣтло правды й науки. Се бувъ старосвѣцкій консерватистъ, щó жалкувавъ ся часто на мудрощѣ нового свѣта, поступового житя, тому-що они псували людей, робили „яйця мудрѣйшими вôдъ курей“ та не давали жити людямъ спокôйно на свѣтѣ.

Менше симпатичнымъ типомъ є Михайло, батько Ольги й близькій родичь Степана. Зъ-роду веселый, забавный, якъ соловейко спѣвучій, перемѣнивъ ся вôнъ пôсля смерти своєи любои жôнки, — мовь переломивъ ся. Вдôвство за-

било пѣсню на єго устахъ, звялило свѣжôсть єго духа и зморщинами поорало єго сумовите лице. Вôнъ живъ тôлько для Ольги житємъ трудящого батька, и въ щастю єи добачавъ вôдраду въ невеселôмъ своємъ побутѣ. Кобы той о. Михайло бувъ бôльшь дѣяльнымъ, кобы своимъ серцемъ нахилявъ ся ще й до народу, то мôгъ бы наближитись до тыхъ кôлькохъ идеальныхъ типôвъ, якими авторъ бажавъ закрасити галицкі образки.

А вже-жь бôльша часть типôвъ зъ побуту галицкоруского духовеньства являє ся намъ у тьмавôй перспективѣ. Ось уже Мартинъ Рожницкій не вважає ся отцемъ бѣдныхъ мужикôвъ, по-за-якъ вôнъ аристократъ, щó братає ся зъ панами. У своѣй канцеляріи надъ бюркомъ прибивъ вôнъ „родословну картину рускихъ князѣвъ“, и нѣчого бôльшь такъ не любивъ, якъ розправляти про князѣвъ. Вôнъ не мôгъ зрозумѣти, куды йшло нове житє молодыхъ патріотôвъ, вôдъ чого мертвыми остались пѣснѣ про рускихъ князѣвъ, и чого теперь бажалось пращурамъ рускихъ „смердôвъ“. Вôнъ здивувавъ ся чи-мало, коли Степанъ, попавши у „свѣччину“, не-то що не позабувъ рôдного слова, але й горячо вступавъ ся за долю свого народу, — зъ жаромъ говоривъ про єго будучнôсть, и поетичными барвами розкрывавъ таку исторію сего народу, про котру ще о. Мартинъ нѣколи не чувавъ. — „А, та се-жь мрѣ, неподôбнї рѣчи!“ говоривъ Рожницкій, почувши широку рѣчь Степана. „Вамъ хочеться якогось козацтва, — вы нехтуєте нашимъ обрядомъ, нашимъ церковнымъ языкомъ, — вы зрываєте зъ исторією, зъ традиціею, изъ славяньствомъ! — Хиба-жь вы думаєте ту простонародню мову здôйняти до высоты нашои церковщины и поставити Русь своєю силою безъ князѣвъ, не зважаючи на те, чого навчила насъ тысячлѣтня исторія?“... (стор. 57).

Въ ґалеріи галицко-рускихъ образôвъ Василя Барвѣнка може побôчь Рожницкого заняти годяще мѣсце ще отець „дзєканъ“, щó своєю товстою особою звеличивъ празникъ въ Вербôвцяхъ у о. Лавра. Хоча-жь сѝ типы не будять ще вôдразы въ нашôй души, то все-жь не лицюють они евангельскôй простотѣ, якою повинні вызначуватись духовники.

Вже-жь Юрій Павутиньскій, своякъ Маланѣ, бувъ собѣ легкодухомъ не-абы-якимъ, дармá, що въ него бувъ сынъ Петро, котрый скôнчивъ уже науку богословія. Вôнъ поглядавъ зъ презирствомъ на Лавра, скупуна й доробкевича. Ось якъ чванивъ ся вôнъ своимъ родомъ: „Рôдъ Павутинськихъ зъ-давенъ-давна знаменитый. Нашѝ антенаты сидѣли по великихъ парохіяхъ, мôй дѣдо великѝ домы мавъ у мѣстѣ, а грошѣ таки чвертками мѣрявъ.... Нѣхто минѣ не посмѣє тыкнути пôдъ нôсъ нѣ шиломъ, нѣ дѣгтемъ! Я самъ доходивъ нашого шляхоцтва й въ старыхъ паперахъ дошукавъ ся, що нашъ рôдъ Павутинськихъ прастарый!“ (стор. 87). — Передъ двацяти роками бувъ собѣ о. Юрій паномъ: купивъ село, ѣздивъ четвѣрнею. Тогдѣто люде говорили про знайденый скарбъ, щó бувъ закопаный десь въ церквѣ, чи біля церквы. Та отъ, шумне паньство черезъ чотыри роки перешумѣло, не лишивши й доброи славы за собою. Роскошувавъ хочь чотыри роки, а мôгъ панувати до смерти. Все-жь въ єго головѣ роилось новыми плянами. Втерявши своє паньство, кинувъ ся до ґосподарства, ставлявъ будинки, валивъ, переставлявъ, пєребудовувавъ и задовжувавъ ся, а замѣсць нового ладу змагавъ ся що-разъ бôльшій безладъ. Не велось ґосподарство, такъ кинувъ ся до промыслу. Вôнъ хотѣвъ зôбрати капиталы цѣлои родины, щобъ розвести велику шпекуляцію. Всѣхъ манивъ надѣєю великихъ зыскôвъ, — хваливъ ся, що закупить лѣсы, пôдôйнявъ ся доставы порогôвъ

до желѣзницѣ, сѣна для вôйска, прядива для заграничныхъ фабрикъ полотна. Та все те розвѣялось зъ вѣтромъ. Лѣсôвъ не було кому рубати, народъ ставъ безбожнымъ и не принѣсъ доволѣ повѣсемъ на вôдпусты, а посуха высушила сѣно. „Усе було-бъ вдало ся“, говоривъ о. Юрій, „тôлько смерть моєи жôнки повернула усе комôть головою! Нещастє, нещастє мене постигло передъ доступомъ щастя!“ — Повдовѣвши ставъ вôнъ завзятущимъ курцемъ. „Вôдкурюється вôдъ голоду“ говорили насмѣшкувато про него деякѝ сусѣды, бо й справдѣ опустѣла була єго хата пôсля жôнчиной смерти. Сынъ Петро бувъ тогдѣ у школахъ, а про малу дочку Ганю не багато було батькови журбы. Доводило ся до того, що часто за єго недоглядомъ не було й кусника хлѣба въ хатѣ, хочь парохія була добра, и поля було багато й приносôвъ изъ трьохъ церкóвъ.

Ажь ось кинувъ ся Юрій на нову шпекуляцію. Саметогдѣ кôнчивъ Петро науку богословія и незадовго мáло порѣшитись пытанє єго женитьбы! Юрій якъ-разъ хопивъ ся пляну, оженити свого сына „шпекулятивно“. Се могло-бъ єго ще выдобути зъ упадку и поставити на ноги. — „Можна посплачувати довги, й тодѣ на сильнôй пôдставѣ розпочати фруктификацію посагу“, мовлявъ вôнъ самъ до себе. „Добробытъ буде пôдставою ихъ щастя; — серцемъ не насытишь ся, а красы на тарѣлцѣ не подаси!“ (стор. 82). И отъ, Петро якъ-разъ надававъ ся до батькôвскихъ пляновъ. Коли єго товаришѣ-семинаристы залюбившись писали сонеты й оды, то вôнъ клеивъ пуделка, выроблявъ обойчики й проташльовувавъ ихъ „шпекулятивно“ мѣжь своими товаришами. Була-жь у него тôлько одна пристрасть, — пристрасть до картъ. По ночахъ пересиджувавъ вôнъ въ дормитарѣ за столикомъ и довѣвъ свою „штуку“ до вправы не-абы-якон. Крôмъ того утворивъ вôнъ въ семинарiи клюбъ статистичного уряду, ко-

трый удержувавъ въ „евиденціи“ всѣ посажнѝ панны. — „Що-жь гадаєшь, сыну, зъ собою робити?“ спытавъ ся разъ Юрій свого сына, побачивши, що вôнъ якось не може знайти собѣ пристановища. — „А що-жь? треба женитись!“ вôдповѣвъ Петро. — „А де-жь думаєшь?“ — „Та хиба у Лаврôвъ, татуню!“ — „Панна не молода, слабовита, пôвъ копы лѣтъ!“ говоривъ зъ-протягомъ хитрый о. Юрій, неначе-бъ розважаючи свого сына. — „Але вôсѣмь тысячь посагу!“ холодно вôдказавъ Петро, — „а въ надѣи ще гарна реальнôсть въ самôмъ мѣстѣ!“ — „А, воля твоя, воля твоя, Петре!“ — „И вамъ, татусю, здасться пôдмога, а Лавры можуть пôдмогти“.... Сынъ и батько згодились вôдтакъ спорôднити ся зъ Лаврами, а трохи-перегодя старый Лавро запевнивъ Петрови посагъ и згодивъ ся на весѣлє.

Картяремъ завзятущимъ зъобразивъ авторъ такожь о. Миколая, приятеля Порфирового. „Вôнъ не таивъ своєи неохоты до духовного стану. Се була комедія його житя. Вдовець вôдъ двайцяти лѣтъ, зъ-роду невтомный любитель товариства и потѣшитель всѣхъ, щó слабують на нуды часу, рвавъ ся и трѣпавъ ся у чорныхъ ризахъ, якъ рыба на суши. Веселый, говôркій, безжурный, якъ евангельска птиця, лѣтавъ чи ѣздивъ вôнъ вôдъ дому до дому, де тôлько курило ся зъ комина, и не сѣючи, нѣ орючи, коли не збиравъ мамоны сего свѣта, то вдоволявъ свою „плоть“, котрôй не все знала годити недовчена кухарка господыня. То-жь въ дома бувъ гостемъ, а въ гостяхъ домовымъ. Выхудѣла пара коней, розтарахкана, болотомъ обросла брычка и заспаный, до холоду й голоду навыклый парубокъ — були въ його все на поготовлю“ (стор. 15).

Коли-жь тѝ дѣєвѝ особы въ „Скошенôмъ цвѣтѣ“ вважають ся ще людьми, то Порфиръ, мужь Маланѣ, являє ся недолюдкомъ, справдѣшнимъ „люциперомъ“. Вôнъ бувъ

гордовитый, пышавъ ся Вѣденьскимъ богословіємъ. На перекôръ своєй жôнцѣ понехувавъ вôнъ щирыхъ и чесныхъ людей, неначе-бъ бажавъ, щобъ она зовсѣмъ осамотѣла. За-те прихилявъ ся душею й житємъ до пôдпанкôвъ, дворакôвъ, до безжурныхъ та гулящихъ „птиць“, якъ о. Миколай, и зъ ними заводивъ щиру приязнь. И отъ, незабаромъ прошептували сусѣды про ледаче житє Порфира, дехто й голосно озвавъ ся недобрымъ словомъ, а сусѣдки жалкували за пропащимъ житємъ нещаснои Маланѣ. Вôнъ зруйнувавъ людске добро въ Лысогорахъ, и скосивъ прегарный цвѣтъ, занапастивши долю своєи дружины. Вôнъ не соромивъ ся, сейчасъ пôсля похорону своєи жôнки, розвеселятись зъ товаришами по-своєму, не зважаючи на те, що черезъ кôлька годинъ на великдень спѣвати-ме въ церквѣ „Христосъ воскресе!“ Ба, коли дôмъ парохіяльный взявъ ся поломямъ, пôшовъ вôнъ у хату Ивана зъ деякими людьми, щобы звязати того, котрый по єго думцѣ сконвъ пожежу. — Правда, що вôдтакъ повѣсть кôнчить ся вельми сензаційно, але-жь авторъ мабуть не добачавъ сего, що ворожнеча мѣжь Иваномъ и Порфиромъ не є имовѣрна. Сей бо мужикъ знавъ про моральный упадокъ Парашки, коли зъ нею женивъ ся, тому-то не було опôсля причины, щобъ вôнъ мстивъ ся Порфирови за себе й за Парашку.

Вôдтакъ завважаємо, що въ сѣй повѣсти немає кôнця. Всякій бо, хто побачить передъ собою такого недолюдка, стане бажати єму кары за безпутнє єго житє. Тутъ же не знаємо, чи катюзѣ-Порфирови сталось по єго заслусѣ. Опроче годѣ порозумѣти вôдносинъ єго до Гофмановои. Она высватала єго за Маланю, дармá, що вôнъ передше обѣцювавъ оженитись зъ єи дочкою, котру-жь пустивъ зъ неславою.

Поминувши-жь пересаду въ характеристицѣ Порфира, бачимо въ „Скошенômъ цвѣтѣ“ по-найбôльше образки, взятй зъ житя реального. А вже-жь мѣжь ними вызначують ся найпаче отъ-сй картинки: 1. Картярѣ въ хатѣ Порфира (стор. 12—15). — 2. Петро зъявляє Малани, що хоче женити ся зъ Галею Лаврôвною (16—18). — 3. Рожницкій и Степанъ бесѣдують про суспôльно-національнй справы въ галицкôй Руси (57—59). — 4. Гостина Юрія Павутиньского и єго сына Петра у Порфира (78—80; 86—97). — 5. Празникъ въ Вербôвцяхъ (105—115).

Коли-жь у „Скошенômъ цвѣтѣ“ деякй духовники доглядѣли „святотатства“ своихъ тайнъ, — коли декотрымъ семинаристамъ характеристика Петра не була до вподобы, то Василь Барвѣнокъ, побачивши, що „розъятривъ новй раны сучасности“, бажавъ ачей влагодити зворушенє, яке заподѣялось мѣжь рускими священиками й кандидатами духовного стану, та й зладивъ новый „вынмокъ зъ галицькихъ образкôвъ“ п. з. „Сонй мары молодого питомця“. Правда, що житя въ духовнôй семинарiи не зъобразивъ вôнъ тутъ въ ясномъ свѣтлѣ, — правда й те, що настоятель сеи институцiѣ являє ся чоловѣкомъ зъ диковижными поглядами на патрiотичнй змаганя Русинôвъ-народовцѣвъ, — але герой сеи повѣсти, семинаристъ Улянъ, уважає ся типомъ вельми симпатичнымъ, репрезентантомъ тямущихъ молодыхъ людей въ духовнôй институцiи. Коли вôнъ пôшовъ до настоятеля въ депутацiи, щобъ той позволивъ слухати фильософичныхъ выкладôвъ въ университетѣ, то почувъ тяжкій докôръ про якійсь „бунтъ“, изъза чого вôнъ ось-якъ промовивъ до „єго высокопреподобія“: „Бажати науки, се-жь думаю, нѣяка провина! На насъ настає теперь свѣтъ, вдираєтьсяя въ нашй святощѣ, а мы безъоружнй. Навкруги насъ душнôсть матерiялизму, а мы не въ силѣ розсвѣтити высокого простору святости.

На насъ зглядають ся убогі й нищі духомъ, а мы самі ныдѣємо на духу. Народъ гине за-для непорадности, а мы самі непораднѣйші дѣтей!"... (стор. 85—86)[1]). Але настоятель попрѣкнувъ єго наклономъ до соціялизму, нигилизму, матеріялизму й загрозивъ єму „ексклюзіею". — „Ты займаєшь ся политикою, а не славою Божою, — тобѣ залѣзла до головы украинщина!" озвавъ ся вонъ зъ-пересердя до Уляна. „Тобѣ хочеться лѣтати по-нодъ небеса, въ поезіяхъ розплыватись, за козацтвомъ плакати! Ты бунтуєшь своихъ товаришѣвъ, заносишь незгоду въ нашї муры! О-у, сыну, ты небезпечный, дуже небезпєчный чоловѣкъ!"

Улянъ бувъ сыномъ священника й здавши екзаменъ зрѣлости бажавъ стати такожь проповѣдникомъ христіяньскои любови. Ось-якъ зъображає Василь Барвѣнокъ тогдѣшній идеалъ героя своєи повѣсти: „Въ нѣмъ будилась охота нôти слѣдомъ свого батька... То-жь коли опôсля прийшло „выбирати станъ", вонъ повѣривъ въ высоке посланництво священика. Правда, вонъ дочувавъ ся про деякі негарні рѣчи, про невольне житя въ духовныхъ мурахъ, про нехристіянськї поведѣнки Христіянъ, — вонъ бачивъ, якъ житя Христіянъ-учителѣвъ часто вôдбѣгало вôдъ христіяньства, якъ мáло було у свѣтѣ правдивои любови й щирости, якъ люде самохôть вôддалялись вôдъ того „царства небесного" на земли. Серце його рвалось за тымъ свѣтомъ евангельскои простоты й щасливости, а бурилось надъ споганенымъ свѣтомъ теперѣшнимъ..." (стор. 85)[2]).

---

[1]) „Сонні мари молодого питомця". Виїмок з галицьких образків. („Правда". Місячник для словесности, науки і політики. Рочник XII. У Львові, 1879).

[2]) ibid.

Коли-жь Улянъ учувъ гôркй докоры свого настоятеля зъ-за того, що полюбивъ свѣтло науки, то въ першôй хвили хотѣвъ покинути тй сумнй муры, щó тяжкимъ камѣнемъ давили єго душу. А вже-жь вôнъ такъ щиро лелѣявъ идеалы своєи молодости, такъ твердо вѣривъ въ ихъ правду, и неразъ бажавъ станути въ ихъ оборонѣ! Теперь же померкли святй идеалы, — кругомъ него неначе розляглась непроглядна пôтьма.

Вôнъ стямивъ ся ажь на коритарѣ, коли почувъ, що въ рукахъ державъ листъ, якій прислався єму батько на руки настоятеля. Въ довгôмъ тôмъ листѣ прочитавъ Улянъ мѣжь иншимъ ось-що: „....Вчера неожидано навѣстивъ насъ нашъ всечесный сусѣдъ о. Мартинъ и привѣзъ зъ собою якійсь листъ, писаный до него видимо зъ семинарiѣ вôдъ невѣдомои особы. Невѣдомый менторъ выкидає о. Мартинови, якъ мôгъ вôнъ позволити своєй Настаси, „призвоитôй єдиначцѣ“, вôйти въ такъ близьке знакомство, а навѣть въ „формальнй заручины“ зъ молодикомъ безъ всякои будучности, укôнченымъ гимназiястомъ, котрый знаный зъ своєи сѣраковои ворохобнѣ хоче теперь своими авантурами перевернути цѣлу семинарiю, збирає около себе рôвныхъ собѣ козакôвъ, зносить ся зъ свѣтовыми польономанами, и нынѣ-завтра буде выключеный зъ семинарiѣ и опинить ся на бруку якъ простый бурлака. Незнакомець прикладає тобѣ якъ найгôршй власности й каже, що вже й ректоратъ семинарiѣ попавши на слѣды твого авантурничого новаторства задекретувавъ твою ексклюзiю...“ (стор. 246).

Прочитавши листъ батька Улянъ пригадавъ собѣ, що тогдѣ, якъ хотѣвъ входити въ кôмнату ректорску, розтворились дверѣ, и якась закутана людина мало-що не ввалилась на него. Се-жь бувъ шпѣгунъ, щó доносивъ ректорови на Уляна поганй рѣчи й мабуть бувъ супер-

никомъ свого товариша за-для того, що вôнъ хотѣвъ свататись зъ єдиначкою Настасею. — Вôдтакъ Улянъ похнюпившись повернувъ у „дормитарь“. Деякимъ моторнымъ семинаристамъ не хотѣло ся ще спати и про-те говорили они всѣлякѝ нѣсенѣтницѣ та точили комичнѝ баляндрасы. Дехто напосѣвъ ся на Украинцѣвъ, — ба, одинъ гукнувъ собѣ, що вôнъ той „гадючій накорѣнокъ“ прогнавъ бы геть изъ семинарiѣ. Коли тымъ весельчакамъ уже навкучилось выправляти пустѝ теревенѣ, то стали они кластись до спочинку. Въ дормитари погасало свѣтло й ставало що-разъ темнѣйше. Ще тôлько свѣтилось въ кутику, де забавляла ся громадка питомцѣвъ, а біля вôкна гомонѣла цитра тужливыми тонами, одныхъ розжалюючи, другихъ до сну вколысуючи.

Уляна не бравъ ся сонъ: вôнъ чувъ себе чужимъ середъ того гурту. Теперь бажавъ вôнъ знайти щире серце, бажавъ подѣлитись думками зъ жаркими, буйными побратимами, щó рвуть ся до идеального житя, — а бачивъ передъ собою безжурныхъ, байдужихъ людей. Тѝ, щó були єму серцемъ и думками близшѝ, сидѣли самотнѝ, мовчазнѝ... И задумавъ ся Улянъ, а въ єго уявѣ замеркотѣли яснѝ образы зъ недалекои минувшины. Вôнъ пригадавъ собѣ Настасю, якъ она сѣльскихъ дѣвчатъ вчила въ недѣлю, — пригадавъ собѣ, що разъ промайнула єму думка, якъ бы вôнъ бувъ щасливый, коли-бъ разомъ зъ Настасею, любою подругою, мôгъ працювати на селѣ, выдобувати людей зъ темноты, наводити ихъ на дорогу до правдивого добра й щастя людского. Згадавъ и ту хвилю останнього прощаня передъ вôдъѣздомъ до семинарiѣ, коли Настася зъ тихою сльозою въ очахъ подала єму руку й промовила до него: „Дай Боже, щобъ мы скоро побачились, щобъ нашѝ сны-думки сповнились!“... И успокоювалась єго душа, якъ по бурѣ повертала до тихои

погоды. Передъ нимъ неначе ширшавъ свѣтъ тихій, ясный, — и середъ того свѣтла заяснѣла Настася. И здавалось ёму, що она велѣла ёму йти за собою. И видѣвъ Улянъ убогу хатинку, де вбога мати заколысувала любу дитинку, шукаючи втѣхи й надѣѣ въ ёи невинному личку; — вôдтакъ видѣвъ зеленй розлогй ланы, тихй села, оживленй трудящими та щасливыми людьми. — Ажь ось побачивъ вôнъ величный золотый храмъ, повный живыхъ и мертвыхъ людей, освѣченый яркимъ свѣтломъ, оживленый гремучою музикою, здвигненый на пановане надъ цѣлымъ свѣтомъ. Се-жь бувъ иншій свѣтъ вôдъ того, щó розкрывъ ся ёму въ убогôй хатинѣ въ тихихъ и щасливыхъ селахъ. Се були два свѣты вôдмѣнний, несхожй мѣжь собою. Тутъ въ богатôй матеріи панувала сила, щó прибивала духа до землѣ, — тамъ духъ оживлявъ людей тихимъ щастёмъ, свобôднымъ, веселымъ житёмъ. Вôдтакъ въ Уляновôй души будилась охота, зняти ся до боротьбы за правду того смирного, тихого й трудящого свѣта евангельского.

Але-жь се були тôлько привиды, сонй мары молодого питомця!... Другого дня въ-ранцѣ горяча уява Улянова прохолодилась подѣёю реальнои дѣйстности. Коли вôнъ выходивъ зъ церквы, то коло ворôтъ семинарiѣ вчинивъ ся заколотъ: дверникъ не впускавъ въ семинарію якогось обдертого й божевôльного чоловѣка, зовучи ёго драбугою й волоцюгою. Хоча той бѣдолаха товкмачивъ, що вôнъ не волоцюга, що колись ось-тутъ учивъ ся геременевтики, гебреики, догматики, та спѣвавъ въ сёй церквѣ, то дверникъ схопивъ ёго своими медвежими лабами й не перестававъ сѣпати „драбугу“. Улянови стало жаль того бѣдного чоловѣка й вôдтакъ запомôгъ ёго малымъ даткомъ. Ажь ось надôйшовъ ректоръ и велѣвши тому бѣдоласѣ геть ити звернувъ ся до Уляна: „О, и ты

вже тутъ?“ сказавъ вôнъ иронично. „Може тебе кортить на свѣтъ? Видишь, щó значить свѣтъ!“ — Улянъ почувши сѝ слова, спахнувъ полумямъ вôдъ гнѣву, на єго устахъ завертѣлось остре слово, але швидко вгамувавъ вôнъ себе... Коли настоятель скорою ходою пôшовъ дальше, дверникъ зô всеи силы сѣпнувъ бѣдолаху й выпхавъ єго за ворота.

Улянъ спогадавъ собѣ тогдѣ, якимъ-то мусить бути те житє безъ приюту въ холодѣ и голодѣ, — згадавъ вчорашнѝ слова ректора й листъ вôдъ батька, єго просьбы й пересторогы, згадавъ и Настасю, — и серце въ него завяло, душа засмутилась, тяжке зôтханє вырвалось зъ єго грудей....

Ось и конець повѣсти „Сонни мары молодого питомця!“ Авторъ зъобразивъ тутъ доволѣ гарно типъ Уляна, — всѣ-жь иншѝ типы начертавъ вôнъ тôлько въ головныхъ контурахъ, за-для чого назвавъ вôнъ свôй твôръ по-правдѣ „выимкомъ зъ галицькихъ образкôвъ“. Хоча-жь Василь Барвѣнокъ бажавъ подати вѣрну характеристику идеалиста-семинариста, то все-жь не довѣвъ вôнъ свого намѣру до-путя, по-за-якъ вкôнци велѣвъ Улянови зъ-нечевя, погодитись зô своєю долею въ мурахъ семинарицкихъ. Дивнымъ дивомъ одна тôлько ява божевôльного бѣдолахи, колишнього семинариста, охолодила Уляна въ єго горячихъ мрѣяхъ, — вôнъ неначе вôдкаснувъ ся наразъ вôдъ высшихъ змаганъ духа, бо спогадавъ собѣ, що тяжко жити на свѣтѣ безъ захисту въ холодѣ й голодѣ... Идеалистъ Улянъ не пôднесивъ уже протесту супроти змаганъ матеріялизму!

Менше вдатнымъ уважає ся образокъ зъ галицького житя п. з. „Безталанне сватанє“. Головнымъ дѣячемъ змалювавъ тутъ авторъ Семена Квашиньского, учителя школы въ селѣ Голопятахъ. Сей-то герой бажавъ оженити ся зъ панною Севериною, дочкою мѣсцевого свя-

щеника Дамяна, але дôставъ гарбуза й тому-то задумавъ пôмститись за свою обиду. Саме-тогдѣ вертали люде зъ вôдпусту у Збаражскихъ Бернадинôвъ, и ось увôйшовъ у школу жидъ-арендарь Мошко й заявивъ „професорови“, що приводить єму велике паньство, що́ имъ въ дорозѣ зломалось колесо. Симъ великимъ паньствомъ бувъ шляхтичь Зиґмундъ на Корытахъ Гуляйпольскій зô своими двома сестрами, старыми паннами-кокетами. Они обѣ стали любыми словами пôдлещуватись „пану професорови“, а коли вôнъ натякнувъ на своє житє самотне, то озвалась старша панна, Уршуля: „О, самотне житє дуже важке! Але якъ бы у васъ була люба жôночка, якъ бы то тогдѣ Вамъ мило й весело проходивъ часъ! Она бы вашь дôмъ звеселила, ваше житє украсила!“ (стор. 46)[1]). Вôдтакъ молодша, Дульця (Кордуля), стала Квашиньского манити солодкими словами, зъ-за чого єму промайнула гадка, що тѝ панночки сподобали собѣ єго. — Якъ вôдъѣхали гостѣ, прийшовъ арендарь Мошко и сказавъ „пану професорови“, що вôнъ въ чепци вродивъ ся, що такѝ панночки, якъ смаженѝ ягоды солодкѝ, липнуть до него, якъ мухи до меду; — про-те спонукувавъ єго поѣхати до Корытъ та женихатись до старшои панночки. Вôдтакъ сей Юда озвавъ ся до Квашиньского ось-якъ: „Я кажу вамъ, що та панночка старша зъ тыми чорными, якъ аксамитъ, льоками, то ваша!“

На другій день написавъ Квашиньскій любовный листъ и пôславъ єго до Корытъ. И отъ, Уршуля вôдписала єму, що не перестає молитись до св. Антонія, щобъ сповнились єи й єго бажаня, а въ доказъ щирои приязни посылає єму въ дарунку маленького товариша свого, песика Зефирця, котрый облегчить єму самоту й недостачу

---

[1]) „Безталанне сватанье“. Образокъ зъ галицького житя. Львôвъ, 1880. р.

веселого товариства. — Опôсля порадивъ Мошко Квашиньскому, зъєднати собѣ ласку въ пана Бжушковского, дѣдича Голопятъ, щобъ вôнъ въ хосенъ „професора“ написавъ листъ до пана Гуляйпольского. — „Треба щось такого найти, щобы панови (Бжушковскому) приподобати ся!“ говоривъ хитрый жидюга. И пригадавъ вôнъ Семенови Квашиньскому, що громада Голопятъ процесує ся зъ двором, та додавъ, що то пôпъ бунтує громадянъ. Порадивъ вôдтакъ Семенови, поговорити на розумъ зъ деякими ґосподарями й заявити имъ, яка-то бѣда ихъ дожидає, коли пôдуть за попомъ.

И послухавъ Квашиньскій Мошка, та ставъ ворожо выступати проти чесного священика Дамяна, чимъ хотѣвъ пôмститись єму за-те, що вôнъ руку своєи дочки Северины вôдказавъ сѣльскому професорови. Мѣжь-тымъ забагло ся старымъ паннамъ въ Корытахъ забавитись весело, и наклонили свого брата, выправити великій баль; думали бо, що чей при тôй нагодѣ захоплять де-кого зъ молодыхъ паничѣвъ у свôй полонъ. И отъ, на той баль запросили они такожь сѣльского „Донъ-Жуана“, се-бъ-то Квашиньского. Приѣхавъ Семенъ на баль, та прибувъ на свою бѣду, бо бувъ посмѣховискомъ молодои компаніѣ. Але єму завернуло ся въ головѣ, — вôнъ бувъ щасливъ, що довелось єму побувати середъ пышного товариства паньского. Трохи-перегодя захотѣлось єму, поѣхати въ Корыта на именины Уршулѣ й Кордулѣ. Взявъ вôдтакъ норовистого коня вôдъ одного ґосподаря, и не лякаючи ся слоты поѣхавъ до Гуляйпольскихъ. Зъ собою вѣзъ вôнъ всѣлякій гостинцѣ для панночокъ въ подарунку на именины. Але зъ-нечевя кôнь скинувъ зъ себе невмѣлого ѣздця й волочивъ єго за собою, поки слабй стремена розвязались; — трохи-що неживого занесли єго пастухи до двора Гуляйпольскихъ. Тутъ очунявъ вôнъ незабаромъ

та й заснувъ солодкимъ сномъ. Мѣжь-тымъ Гуляйпольскій сидѣвъ зъ Уршулею и побивавъ ся у здогадахъ, що́ такого могло Квашиньского завести въ тѝ стороны въ таку погану пору. Гуляйпольскому и черезъ голову не прийшло, щобъ Семенъ звѣвъ свои очи на котру зъ єго сестеръ, — а Уршуля, хочь и догадувалась, не говорила нѣчого. Она радувалась въ души, що причарувала до себе Квашиньского. И ось мовь тихонога ласичка всунулась она въ кѝмнату, де спавъ Семенъ. На пѝдлозѣ коло него побачила два листочки рожевого паперу. Се були вѣршѣ „до Уршулѣ й до Кордулѣ“. Уршуля тѝлько на силу здержувалась вѝдъ смѣху, читаючи поетичну оду Семена. Ажь ось пробудивъ ся вѝнъ и побачивши Уршулю, зѝрвавъ ся зъ постелѣ и ставъ сѣй панночцѣ выявляти свою любовь. Але Уршуля посмѣялась єму, а Гуляйпольскій, дѝзнавшись, що вѝнъ хоче сватати Уршулю, велѣвъ свому Грицькови-Жоржови выправити Квашиньского геть изъ двора. И крикнувъ вѝнъ зъ пересердя: „А безстыднику! ты смѣєшь зрывати очи на нашь панській коровай?... Знаєшь, що́ Гуляйпольскій? Гуляйпольскій Потоцькимъ рѝвня! А твѝй гербъ, моспаненьку, де? Кваша, азбука на хлопськихъ дѣтяхъ!... А диви ся, що́ за импертиненція!“ (стор. 307—308).

Семенъ, соромлячись людей изъ-за свого сватаня, у своѣй самотѣ пригадавъ собѣ чесного о. Дамяна, котрому вѝнъ заподѣявъ чи-малу пакѝсть, зворохобивши противъ него деякихъ громадянъ. Ажь ось довѣдавъ ся, що сей праведный священикъ тяжко занедужавъ. Скоро свѣтъ пѝслано до мѣста по лѣкаря, та годѣ було єго дѝждатись. Семенъ поглядавъ на нещасный дѝмъ, и єму стало жаль сеи страждущои родины. Наразъ побачивъ вѝнъ заплакану Северину, що́ стояла на выгонѣ и дивилась на шляхъ, чи не ѣде лѣкарь? Въ одну мить

станувъ Семенъ передъ Севериною и спытавъ ся єѣ, чи не треба ѣй чого? И вôдповѣла она, що дома ждутьне-дождуть ся лѣкаря вôдъ самого ранку. Тогдѣ заявивъ вôнъ ѣй свою готовôсть, поѣхати до мѣста й швидко привезти лѣкаря. Северина подякувала єму за єго добрôсть, и отъ ледви звернулось сонце до полудня, ѣхавъ Семенъ зъ лѣкаремъ на попôвство. — Вôдъ сеи першои стрѣчѣ зъ Севериною Семенъ часто опôсля заходивъ въ дôмъ о. Дамяна, котрый перегодя одужавъ. И отъ, серце Квашиньского запалало давною любвою до Северины, хоча знавъ, що она не може бути єго дружиною. Северина-жь витала єго радо въ дому свого батька й любила єго якъ щирого приятеля.

Въ „Безталаннôмъ сватаню“ вважають ся лучшими отъ-сѝ чотыри картинки: 1. Паньство Гуляйпольскѝ въ хатѣ „професора“ Квашиньскго (стор. 37—55). — 2. Арендарь Мошко спонукує „професора“, посватати одну зъ панночокъ Гуляйпольскихъ (57—66). — 3. Шляхта гне теревенѣ про выкупно права пропинаціѣ (113—128). — 4. Баль въ Корытахъ (146 - 247). А вже-жь характеристика головного дѣяча неконче є вдоволяюча, тому-що наконечна метаморфоза душѣ сего неповоротного й недоброго чоловѣка не може вважатись имовѣрною. Злющій ворогъ праведника Дамяна стає вкôнци щирымъ прихильникомъ єго й Северины, дарма́, що по-переду, пôднявши гарбуза, сказавъ про нихъ: „Дай, Боже, вамъ до сивои косы дожидати ншого жениха!“ (стор. 16). Въ загалѣ въ повѣстяхъ Барвѣньского вдатно зъображенѝ тôлько типы идеальнѝ, мѣжь-тымъ коли типы реальнѝ не можуть называтись природными. Головною окрасою беллєтристичныхъ творôвъ сего автора суть вельми живѝ діяльоґи[1]), — саме-жь опо-

[1]) У Володимира Барвѣньского бувъ очевидячки талантъ до дра-

вѣданє являє ся часто розтяглымъ, а въ описѣ деякихъ драстичныхъ ситуацій добачаємо таки пересаду. Все-жь таки повѣсти Барвѣньского суть цѣнымъ здобуткомъ нашои литературы за-для тенденціѣ вельми патріотичнои.

Вкôнци згадуємо ще про популярне оповѣданє „Трийцять лѣтъ тверезости“. Авторъ хотѣвъ тутъ показати нашимъ селянамъ и мѣщанамъ, що не треба имъ нѣ жидôвскои, нѣ банковои пôдмоги, та що они можуть самѝ своєю тверезостію, ощадностію и працею зарадити собѣ у своѣй бѣдѣ. Щобъ же выдобутись изъ нужды, треба имъ дбати й про просвѣту, бо „просвѣта се наше спасенє!“

* * *

Володимиръ Барвѣньскій писавъ такожь деякѝ литературно-критичнѝ статьѣ[1]). Найпаче цѣнными вважають ся отъ-сѝ розвѣдки; 1. „Незамѣчена повѣсть зъ украинського житя“. Розбôръ и выємки зъ повѣсти „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнѝ?“ (Дѣло“, 1882, ч. 11—14; 21—24). 2. „Крашанка П. Кулѣша Русинамъ и Полякамъ на великдень“ 1882. року (ibid., ч. 25—26). — Опроче оцѣнивъ Барвѣньскій литературну дѣяльнôсть Володимира Навроцкого въ знаменитôй статьи: „Памяти найлучшого друга“ (ibid., ч. 40—41; 73—76; 85—88; 95—99).

Великою заслугою Барвѣньского є заснованє „додатку до Дѣла“ п. з. „Библіотека найзнаменитшихъ повѣстей“, котру редакція „Дѣла“ довела доси до сорокового тому. Вôнъ самъ переклавъ (1881) третю часть нѣмецкои повѣсти Раймунда п. з. „Въ оборонѣ чести“ (томъ I—III. „Библіотеки“) и повѣсть Октава Фейльета (зъ французского) п. з. „Любовь убогого молодця“ (томъ VII).

матургіѣ. Вôнъ зладивъ короткій начеркъ плияну до траґедіѣ „Павло Полуботокъ“, котру написавъ опôсля братъ єго, Йосипъ.

[1]) Деккѝ статьѣ, примѣромъ „Сучасну лѣтопись“, писавъ Володи-

16. Анатоль Вахнянинъ.

Вôнъ родивъ ся 7. (н. ст.) вересня 1841. р. въ Сѣнявѣ Ярославского повѣту въ Галичинѣ, де батько єго, Климъ, є священикомъ вôдъ р. 1839. Климъ Вахнянинъ є поповичемъ, але дѣдъ єго бувъ мѣщаниномъ Любачева, де рôдъ Вахнянинôвъ доси ще проживає. Мати Анатоля була дочкою австрійского капитана Игната Veith-а и Тересы Нарцъ. Обоє-жь походили зъ Хрудиму въ Чехахъ.

Сѣнява лежить на захôдныхъ окраинахъ червеньскои Руси, де народъ говорить спольщено по-руски, — тому-то зъ-малку не чувъ Анатоль чистои рускои мовы. Та не навчивъ ся єи анѣ въ школахъ елементарныхъ въ Перемышли, куды єго пôслано въ 1847. р., анѣ въ ґимназіи Перемыскôй, де вчивъ ся вôдъ 1852—1859. р. Тогдѣ бо въ ґимназіи мало вчили живои рускои мовы, — читали механично читанку Василя Ковальского въ низшôй, а стародавню хрестоматію Якова Головацкого въ высшôй ґимназіи.

Въ 1859. р. ставъ Анатоль питомцемъ духовнои семинаріѣ и слухачемъ богословія у Львовѣ. Тогдѣ-жь въ семинаріи дѣлилась молодѣжь на два окремѝ таборы, польскій и рускій; — патріотизму руского зъ-разу не мôгъ вôнъ добачити. Ажь въ 1861. р. повѣяло иншимъ духомъ и въ мурахъ семинаріѣ: идеѣ Шевченковѝ зворушили духа молодикôвъ, щó незабаромъ полюбили святощѣ народнѝ. Вôдтакъ рускои мовы ставъ Анатоль учитись вôдъ своихъ товаришѣвъ изъ схôднои части Галичины, а ще бôльше зъ „метеликôвъ“, — маленькихъ книжочокъ, въ котрыхъ надруковано поетичнѝ творы Шевченка й другихъ письменникôвъ украиньскихъ. Тѝ книжочки питомцѣ переписували, а змѣсту ихъ учились на память.

миръ Барвѣньскій такожь пôдъ криптонимомъ „Римидолов“ (се-жь є вôдворотне читанє имени „Володимиръ“).

Въ 1861. р. ставъ Вахнянинъ выдавати въ семинаріи гумористичну ґазетку, перомъ иллюстровану, п. з. „Клепало“. Въ сѣмъ выдавництвѣ бувъ єму найбѣльше помѣчнымъ товаришъ єго, Йосипъ Савчиньскій, щó теперь є парохомъ въ Ґермакôвцѣ Борщѣвского повѣту. Коли пôзнѣйше (1863) почавъ у Вѣдни выходити „Страхопудъ“, то редакторъ сеи гумористичнои ґазеты, Йосипъ Ливчакъ, забравъ у Вахнянина вôсѣмь чиселъ писаного „Клепала“, и трохи-не всѣ статьѣ зъ-вôдтамъ репродукувавъ у своѣмъ „Страхопудѣ“.

Въ 1862. р. появилось у Львовѣ литературне письмо для забавы й науки п. з. „Вечерницѣ“ пôдъ редакцією Федора Заревича. Въ редакціи помагали Заревичу Данило Танячкевичь, Володимиръ Шашкевичь, Ксенофонтъ Климковичь и деякі инші. Такожь Вахнянинъ пôшовъ въ таборъ сихъ народовцѣвъ, и пôдъ криптонимомъ „Н. (Наталь) зъ-надъ Сяну“ написавъ въ 1862. р. критику поемы Миколы Лѣсикевича п. з. „Гостина на Украинѣ“ („Вечерницѣ“, 1862; ч. 18—20)[1]).

Того (1862) року Вахнянинъ бравъ участь въ роботѣ надъ Словаремъ нѣмецко-рускимъ, до котрои забралось девятьохъ питомцѣвъ, мѣжь ними Омелянъ Партицкій, Данило Танячкевичь, Петро Товарницкій, Коршило Яворовскій. На выстаченє такого Словаря була вызначена (мабуть покôйнымъ Омеляномъ Коссакомъ, Василіяниномъ) премія 100 зол. р. Доручивъ же сю премію питомцямъ Юліянъ Лаврôвскій[2]).

---

[1]) Микола Лѣсикевичь бувъ опôсля авторомъ статьѣ „Поглядъ на будучность“, надрукованои 1866. р. въ 59. числѣ „Слова“, въ котрôй сказано, що галицкі Русины суть однымъ народомъ зъ Россіянами (Москалями). (Порôвн. „Исторію литературы рускои“, II. 1; стор. 43.)

[2]) Сими матеріялами до Словаря, щó ихъ призбирали питомцѣ рускои семинаріѣ, користувавъ си опôсля Омелянъ Партицкій, якъ бувъ

Въ 1863. р. бувъ Вахнянинъ въ Перемышли на четвертôмъ роцѣ богословія. Тутъ написавъ вôнъ до календаря „Перемышлянинъ“ статью п. з. „Денещо за музу Шевченкову и розбôръ думы передсмертной“, щó починає ся словами: „Чи не покинуть намъ, небого?“ (стор. 49—57). Для „Вечерниць“ же зладивъ вôнъ (пôдъ криптонимомъ „Н. зъ-надъ Сяну“) оповѣданє п. з. „Три недолѣ“ (1863; стор 42—44; 50—51), до котрого тему подавъ єму Мурдза, старый селянинъ зъ Манастырка пôдъ Лѣськомъ[1]). Коли Вахнянинъ бувъ питомцемъ семинарiѣ Перемыскои, то крилошанинъ Григорій Гинилевичъ спричинивъ рухови молодыхъ Русинôвъ-народовцѣвъ, а ґимназіяльный катихитъ Юстинъ Желехôвскій займавъ ся ширенѣмъ украиньскихъ выдавництвъ. Вôдъ професора-жь Михайла Поляньского дôставъ Анатоль историчнѣ думы Мих. Максимовича и поезіѣ Амвросія Метлиньского.

Таборъ народовцѣвъ, щó єго „Слово“ недовго опôсля охрестило таборомъ хлопоманьскимъ, змагавъ ся и зъєднавъ собѣ прихильникôвъ. До сего-то табору належала тогдѣ вся руска молодѣжь, мѣжь иншими — молодѣ правники Иванъ Добряньскій, Денисъ Кулачковскій, Юліянъ Ґєровскій. Трохи-не всѣ носились по-народному и залюбки переписували собѣ поезіѣ „Кобзаря“. Мѣжь старшими а молодшими Русинами була тогдѣ хиба та рôзница, що старшѣ старались слова народнѣ заступити церковнославяньскими або й россійскими, щó ихъ брали изъ словаря Шмидта. Але пôдъ кôнець 1863. р. вчинивъ ся наразъ заколотъ. Се бо принѣсъ тогдѣ въ Галичину Василіянинъ дръ Володимиръ Терлецкій гадку объєдиненія

учителемъ въ Тернополи. Вôнъ-то выдавъ 1867. р. у Львовѣ „Словарь нѣмецко-рускій“.

[1]) Пôдъ Лѣськомъ збиравъ Вахнянинъ въ часѣ ферій народнѣ пѣснѣ лемкôвскій.

литературного. Вôнъ першій, заѣхавши (1863) до Перемышля, ставъ питомцямъ говорити про грозу розъѣднаня славяньского, яке выйде тогдѣ, коли кождый славяньскій народъ стане плекати рôдну свою мову, а не промѣняє єѣ за мову россійску. И отъ, деякî питомцѣ Перемыскои семинаріѣ вôдступили вôдъ народнои програмы. Народовцѣвъ названо тогдѣ въ Галичинѣ не тôлько хлопоманами, але й сепаратистами, т. є. таборомъ, котрый стремить до вôдорваня украиньскои Руси вôдъ Россіѣ.

Щобы себе пôддержати, молодî рускî патріоты выдавали 1863. р. литературно-политичну часопись „Мету“, до котрои и Вахнянинъ дописуавъ. Вôдтакъ Кость Горбаль выдававъ (1865) „Ниву“, опôсля-жь Володимиръ Шашкевичь (1866) — „Русалку“. Коли-жь „Слово“ признялось (1866) до народнои єдности Руси зъ Москвою, то таборъ народовцѣвъ ставъ меншати. Слабеньку громаду у Львовѣ пôддержуавъ найпаче дръ Корнило Сушкевичь.

Мѣжь-тымъ (вôдъ грудня 1863. до жовтня 1865. р.) Вахнянинъ учивъ руского языка въ ґимназіи Перемыскôй. Не хотячи бути священикомъ задумавъ вôнъ стати професоромъ ґимназіяльнымъ. Тому-жь, що єго ученики писали шкôльнй задачѣ фонетикою, то тогдѣшній инспекторъ ґимназіяльный дръ Амврозій Яновскій бравъ єго за такій починъ до протоколу.

Въ 1864. р., въ часѣ своєи суплєнтуры въ ґимназіи Перемыскôй, одержавъ Вахнянинъ зъ рукъ Йосипа Крушиньского (нынѣшнього пароха Селискъ въ Яворôвскôмъ повѣтѣ, а тогдѣшнього питомця духовнои семинаріѣ) „Слово о полку Игоревôмъ“ въ перекладѣ Маркіяна Шашкевича. Бувъ се рускій перекладъ вѣрный и рôвно поетичный, якъ и самъ ориґиналъ. Трохи-перегодя звернувъ Вахнянинъ рукопись сего перекладу Крушиньскому, и въ сѣмдесятыхъ рокахъ подавъ вѣсть про истноване єго

выдавцямъ „Рускои Библіотеки“ Игн. Онишкевича. Выдавцѣ просили вѡдтакъ Крушиньского, щобъ имъ позволивъ похѡснуватись тымъ перекладомъ, але не дѡждались вѡдповѣди. Мабуть рукопись або запропастилась, або погорѣла, коли хата Крушиньского взялась поломямъ[1]).

Въ 1865. р. поѣхавъ Вахнянинъ до Вѣдня, щобъ пѡдготовитись до екзамену зъ исторіѣ. Тамъ у-перве зѡткнувъ ся вѡнъ изъ славяньскими студентами рѡзныхъ народностій, — тамъ пѡзнавъ ихъ змаганя національнѝ, якъ-разъ противнѝ „панрусскимъ“ змаганямъ Михайла Раєвского, протопопа при россійскѡй амбасадѣ въ Вѣдни. Тогдѣ-то всѣ славяньскѝ студенты мáли въ Вѣдни свои окремѝ товариства, тѡлько одинѝ Русины ходили само-насъ, та тѡлько деякѝ зъ нихъ гостили радо на сальонахъ Раєвского. Вѡдтакъ у декотрыхъ молодыхъ патріотѡвъ зародилась гадка, сполучити Вѣденьскихъ Русинѡвъ такожь въ окреме товариство. И отъ, въ мартѣ 1867. р. засновано товариство „Сѣчь“, а першимъ єго головою выбрано Анатоля Вахнянина. Бувши головою Вахнянинъ говоривъ неразъ на сходинахъ студентѡвъ-Славянъ про Русь и єи значѣнє въ Славянщинѣ.

По екзаменѣ (въ мартѣ 1868. р.) повернувъ вѡнъ въ Галичину и одержавъ суплєнтуру при польскѡй ґимназіи имени Францъ-Йосифа у Львовѣ. Тогдѣ-то патріотичный рухъ народовцѣвъ ставъ опять змагатись и ширшати. Старанємъ Омеляна Партицкого, щó бувъ суплєнтомъ въ ґимназіи Тернопѡльскѡй, стало вѡдъ 1867. р. выходити письмо наукове й литературне „Правда“. Єго выдававъ зъ-разу (1867) Лонгинъ Лукашевичь, а въ 1868. р. вѡдповѣдавъ за редакцію Иванъ Микита, хоча вѡдъ ве-

[1]) „Зоря“, 1887; стор. 384. — Въ 1862. р. попалась щасливо въ руки Вахнянина рукопись розвѣдки Маркіяна Шашкевича „О Запорожцьохъ и йіх Сьічи“. Єѣ надруковано въ „Зорѣ“, 1882. р., въ числѣ 10.

ресня того року фактичнымъ редакторомъ „Правды“ бувъ Вахнянинъ. Вôдтакъ редаґувавъ вôнъ єѣ въ 1869. и 1870. р., а побôчь трудôвъ редакційныхъ займавъ ся (1869) такожь выданємъ „Пяти книгъ Мусѣєвыхъ“ въ украиньскôмъ перекладѣ Кулѣша. Хоча-жь сей перекладъ попавъ ся пôдъ анатему прихильникôвъ „Слова“, — хоча „объединителѣ“ стали занапащувати святощѣ народнѝ, то народовцѣ не впали духомъ, навпаки громада ихъ що-разъ бôльше змагалась, по-за-якъ до нея належали ось-якѝ тямущѝ патріоты: Корнило Сушкевичь, Андрѣй Сѣчиньскій, Евгеній Желехôвскій (Соколикъ), Олександеръ Огоновскій, Омелянъ Партицкій, Володимиръ Навроцкій (Бузько), Володимиръ Лучаковскій, Олександеръ Барвѣньскій, Мелитонъ Бучиньскій, Евгеній Згарскій и и.

Коли въ 1868. р. засновано товариство „Просвѣта“, то Вахнянина выбрано першимъ єго головою. Вôдтакъ 1870. р. увôйшовъ вôнъ въ „угодову анкету“, зложену выдѣломъ краєвымъ за-для нарадъ надъ тымъ проєктомъ до закону о рôвноуправленю Русинôвъ, щó єго внѣсъ (1869) въ соймѣ Юліянъ Лаврôвскій[1]). Въ 1871. р. бравъ Вахнянинъ участь въ редакціи политичнои часописи „Основа“, написавши мѣжь иншими цѣнну статью: „До чого мы доборолись?“ (число 41—60)[2]). Мѣжь-тымъ працювавъ вôнъ щиро въ хосенъ товариства „Просвѣта“ и въ 1871. р. зладивъ книжочку п. з. „Якъ ярмаркували Та-

[1]) Про угодову акцію Юліяна Лаврôвского гляди „Исторію литературы рускои“, II. 1; стор. 46—47.

[2]) Въ „Основѣ“ 1871. р. (ч. 47) надруковано вдатный вѣршь Вахнянина п. з. „Лементъ побожного кацапского люду. Р. Б. 1871, 20. червня“. Сей „Лементъ“ скомпонувавъ авторъ тогдѣ, коли Богданъ Дѣдицкій передававъ редакцію „Слова“ Венедикту Площаньскому. Се-жь є травестія народнои думы про смерть Богдана Хмельницкого, котра починаєся словами: „Зажурила ся Хмельницького сѣдая голова, || що при йому нѣ сотникôвъ, нѣ полковникôвъ нема“...

расъ зъ Мотрею“[1]), котру надруковано въ-друге въ 1874. р.

Въ 1870. р. краєва Рада шкôльна перенесла Вахнянина до рускои ґимназіѣ у Львовѣ, а въ 1872. р. именувала єго дѣйстнымъ учителемъ. Вôдтакъ вôдъ 1870—1887. р. бувъ вôнъ членомъ комисіѣ, щó укладала й справляла учебники для ґимназій и шкôлъ народныхъ. Въ 1870. р. пôддавъ вôнъ своимъ землякамъ гадку, засновати политичне товариство „Руска Рада“, але народовцямъ не було хôсна зъ того товариства, тому-що Руссофилы стали небавомъ въ нѣмъ верховодити. Того-жь (1870) року засновавъ Вахнянинъ спѣвоче товариство „Теорбанъ“ у Львовѣ, але оно швидко впало, по-за-якъ ширшѝ круги рускѝ не пôдпирали єго въ змаганяхъ музикальныхъ. А вже-жь для Вахнянина выйшовъ зъ того сей хосенъ, що вôнъ вôдъ того часу ставъ щиро займатись музикою й спѣвомъ. Незабаромъ почавъ вôнъ компонувати оперу „Купало“, котрои деякѝ частины продуковано на вечеркахъ деклямаційно-музикальныхъ. Опôсля пôдраблявъ вôнъ музику до деякихъ творôвъ сценичныхъ, якъ до „Боднарôвны“, драмы Федора Заревича, й до „Назара Стодолѣ“ Тараса Шевченка.

Въ 1873. р. переклавъ вôнъ ґеоґрафію Беллинґера зъ мовы нѣмецкои на руску въ хосенъ низшихъ клясъ шкôлъ середнихъ. Вôдтакъ въ „Справозданю дирекціѣ ц. к. ґимназіѣ академичнои (рускои)“ у Львовѣ надруковано двѣ єго науковѝ статьѣ: 1. „Фізіоґрафичный начеркъ повздовжнои долины горѣшного Сяну“ (1878; стор. 3—14)[2]). 2. „О докторѣ Франциску Скоринѣ и єго литературнôй дѣяльности“ (1879; стор. 3—12)[3]). Пôзнѣйше (1884) на-

[1]) Плянъ до написаня сеи повѣстки подавъ П(етро) С(кобельскій).

[2]) Въ 1875. р. выдавъ Вахнянинъ у Львовѣ розвѣдку въ мовѣ нѣмецкôй п. з. „Die Salzablagerungen Galiziens“.

[3]) Оцѣнку статьѣ про Скорину подавъ Олександеръ Барвѣньскій

друковано у Львовѣ єго „Учебникъ ѣеоѣрафіѣ для шкôлъ середнихъ“.

Въ 1878. р. выдѣлъ товариства „Просвѣта“ поручивъ Вахнянинови выдавництво „Письма зъ Просвѣты“. Въ сѣмъ-то „Письмѣ“ надруковано мѣжь иншими ось-якѣ єго статьѣ: 1. „Ворожбитъ, якихъ мало“ (ч. 4—5). 2. „Жиды и банки“ (ч. 8). 3. „А ты, народе, плати!“ (ч. 9). 4. „Якъ ширити намъ просвѣту?“ (ч. 11). 5. „Забобоны“ (ч. 13)[1]).

Коли-жь въ 1880. р. стало выходити „Дѣло“, то й въ сѣй часописи помѣщувавъ Вахнянинъ свои статьѣ, а вôдъ р. 1885. бувъ вôнъ ажь до сего часу однымъ зъ головныхъ помôчникôвъ при редакціѣ. Всѣ статьѣ єго вызначують ся высокимъ патріотизмомъ и яснымъ поглядомъ на нашѣ справы суспôльно-національнѣ.

Вахнянинъ заявивъ свою дѣяльнôсть такожь при закладинахъ рускихъ читалень на провинціи, вôдтакъ выступавъ зъ бесѣдами на всенародныхъ вѣчахъ[2]) и трудивъ ся въ рускôмъ товариствѣ педаѣоѣичнôмъ. Не вôдказувавъ вôнъ своєи помочи при устроєню вечеркôвъ деклямаційно-музикальныхъ, на концертахъ въ роковины смерти Тараса Шевченка. Вже-жь бо сей талановитый мужь уважає ся знаменитымъ композиторомъ музикальнымъ[3]), спѣвакомъ и бесѣдникомъ. Въ загалѣ служить

въ „Правдѣ“ п. з. „Кілька уваг над росправою проф. А. Вахнянина: „О докторѣ Франциску Скоринѣ“ („Правда“. Рочник XII. У Львові, 1879; стор. 640—645).

[1]) Редакторомъ „Письма зъ Просвѣты“ въ 1877. р. бувъ проф. Омелянъ Партицкій. Всѣхъ числъ „Письма зъ Просвѣты“ выйшло тринацять.

[2]) „Бесѣда Наталя Вахнянина, выголошена на другôмъ народнôмъ вѣчу Русинôвъ д. 17. (29.) червня 1883. р. для умотивованя IV. резолюцiѣ о правно-политичныхъ справахъ краю“ („Дѣло“, 1883; ч. 72—73).

[3]) Вразъ зъ Порфиромъ Бажаньскимъ бувъ Вахнянинъ редакто-

вôнъ рускôй справѣ по змозѣ и по своѣй найлучшôй воли, дарма́, що дехто закидує єму недостачу стôйнои запопадливости въ довершеню початои роботы. Кôлька разôвъ выступавъ вôнъ кандидатомъ до тѣлъ законодатныхъ, однако не повелось єму одержати мандату нѣ до Сойму краєвого нѣ до Рады державнои.

Свою литературну дѣяльнôсть почавъ Вахнянинъ въ 1863. р., бувши семинаристомъ въ Перемышли. Вже бо тогдѣ надруковано въ мѣсяцословѣ „Перемышлянинъ“ высше згадану єго статью „Денещо за музу Шевченкову и розбôръ думы передсмертнои“ (стор. 49—57), и такожь стишокъ п. з. „Дѣвча“ (стор. 57—58)[1]). А вже-жь въ сѣй Исторiи литературы рускои подамо тôлько поглядъ на єго повѣсти. Ось и они: 1. „Три недолѣ“. Присвячено другови Грицькови Будеволя. („Вечерницѣ“, 1863; ч. 6—7)[2]). 2. „Женщина“. Повѣсть зъ мѣщаньского житя („Зоря“, 1881; ч. 1—21). 3. „Отець Александеръ“. Былиця зъ недавныхъ часôвъ (ibid., 1883; ч. 4—6). 4. „Чабарашки на часъ жнивъ“: а) „Ловцѣ“ („Дѣло“, 1889; ч. 146). б) „Великiй чоловѣкъ малого мѣсточка“ (ibid., ч. 148). в) „Крикунъ“ (ibid., ч. 149). г) „Чоботы“ (ibid., ч. 151—152).

Коли Федôръ Заревичь и Володимиръ Барвѣньскiй у своихъ повѣстяхъ зъявились идеалистами, то Анатоль (Наталь) Вахнянинъ прихилявъ ся до реализму, тôлько-жь

ромъ збôрника руско-украиньскихъ квартетôвъ, щó єго пôдъ заголовкомъ „Кобзарь“ выдали питомцѣ духовнои семинарiѣ у Львовѣ 1885. р. Въ сѣмъ „Кобзарѣ“ суть и деякi оригинальнi композицiѣ Вахнянина. — Въ 1889. р. выдавъ вôнъ у Львовѣ „Спѣваникъ церковный для шкôлъ народныхъ“.

[1]) Стишокъ „Дѣвча“ надруковано въ „Перемышлянинѣ“ правописью фонетичною.

[2]) Грицькомъ Будеволею назвавъ Вахнянинъ Данила Танячкевича.

въ повѣстцѣ „Три недолѣ“ не зъумѣвъ ще освободитись вôдъ вплыву школы романтичнои.

Повѣстку „Три недолѣ“ написавъ Вахнянинъ, бувши ще семинаристомъ въ Перемышли. Въ сѣй повѣсти корыстувавъ ся вôнъ оповѣданємъ старого Лемка Мурдзы про лихолѣтє, яке заподѣялось польскими „конфедераками“ въ горахъ лемкôвскихъ. Се бо пôднялись „конфедераки“ волю ратувати, — собѣ волю, а людямъ недолю. Але-жь нарôдъ не стерпѣвъ такои наруги и выступивъ ворожо противъ чужои кормиги. „Чорна недоля звела противъ конфедератôвъ поклепанѣ косы“: заворушились опришки пôдъ проводомъ Ивана Царя (Янчика). Пôшовъ зъ ватагою такожь єго молодый сынъ Василь, щó недавно оженивъ ся зъ гарною Оленою, та не мôгъ выдержати тяжкои розлуки зъ любою дружиною. Вôнъ покинувъ тайкомъ ватагу й вернувъ ся домôвь. Але конфедераты напали на село, запалили хату Ивана Царя, а Василеви зашморгнули ретязь за шию, та припявши єго до коня велѣли єму показати дорогу въ Бирчу. Коли-жь вôнъ збитый и примученый не змôгъ рôвнятись зъ кôньскимъ бѣгомъ, то повязали єго и кинули въ гнѣздо мурашокъ. Якъ же старый Иванъ зъ опришнею прибѣгъ до свого хôтару, то побачивъ, що вже поломямъ взялась єго дѣдôвщина. Ажь ось зустрѣвъ ся вôнъ зъ Оленою, щó ходила по зарѣнку и збираючи барвѣнокъ по бережку повитала єго мовою и пѣснею дивовижною. Она збожеволѣла. Тогдѣ батько въ одчаю душѣ крикнувъ: „Хлопцѣ мои, соколы, у Бирчу за мною!“ И побѣгли-полетѣли опришки Бирецкимъ лѣсомъ. Але старый Иванъ не каравъ конфедератôвъ, вôнъ шукавъ свого сына Василя, котрый на муравлиню лежавъ ледви живый.

Отъ и „три недолѣ“! Олена божевôльна спѣвала все про втраченого „шуґая“, Василь о палицѣ, въ двоє зôгну-

тый, коротавъ невеселый свôй вѣкъ, а старый Иванъ мучивъ ся ще трохи та лягъ въ домовину. Бачили єго неразъ люде, якъ ходивъ по зарѣнку сумовитый та иногдѣ складавъ пѣснѣ пôдъ сопѣлку. По єго смерти й опришки выродили ся: „не за волею добивались, а за добычею“...

Авторъ зладивъ свою повѣстку такъ, неначе бъ єѣ записавъ зъ устъ старого Мурдзы, и тому-то закрасивъ вôнъ сей твôръ словами й фразами лемкôвскими. Але читаючи вбачливо сю повѣстку, можемо дôзнатись, що спосôбъ оповѣданя є досыть оригинальный, тôлько-жь описуючи гостину конфедератôвъ въ корчмѣ жидôвскôй біля старого мѣста Сянока авторъ хôснувавъ ся частиною „Гайдамакôвъ“ Шевченковыхъ п. з. „Конфедераты“.

* * *

Минуло вôсѣмнацять лѣтъ вôдъ того часу, якъ Вахнянинъ написавъ повѣстку „Три недолѣ“. До року 1881. не займавъ ся вôнъ беллєтристикою, и вôдъ фантастичного романтизму звернувъ ся бôльше до реальнои дѣйстности. Написавъ отже повѣсть зъ мѣщаньского житя п. з. „Женщина“. Ось и змѣстъ сеи сензаційнои повѣсти: Въ Яворовѣ живъ богатый мѣщанинъ, Петро Кашуба, котрого жôнка, Марія, була роду попôвского. Була-жь у нихъ однымъ одна дочка, щó звали єѣ Мартою. Батько велѣвъ дякови вчити свою панночку „всякихъ мудрощей“, бо на розумъ вдалась она хорошенько. Коли-жь Марта стала дѣвкою, то „старй“ бажали, щобъ она выбрала собѣ якого богацького сына, та отъ, Марта полюбила бѣдного сироту, Ивана Наконечного. Хоча-жь батькови сватанє Иванове не було понутру, то годѣ було єму змѣнити волю панночки. Марта одружилась зъ Иваномъ и жила зъ нимъ щасливо мовь у тихому раю. За рôкъ привела она донечку, щó охрестили єѣ Маланкою. Тôлько-жь не дуже весело вôдбу-

лись хрестины: бувъ се страшный трицять-першій рôкъ, — рôкъ великого помору. Въ однôмъ тыжни минулись обоє старî, та й Иванъ занедужавъ тяжко. Єго ледви вôдратовано, та вже зъ того часу не було въ него доброго здоровя. Вôнъ чахнувъ и зъ-перегодомъ умеръ.

Вôдъ Ивановыхъ похоронôвъ минулось якихъ пятнацять лѣтъ. Маланка стала гарною дѣвчиною, и мати бажала здобути ѣй такого щастя-талану, щó людямъ хиба тôлько въ снѣ снить ся. Ажь ось на великдень бавилась Маланка гагôлки въ невеличкôмъ лѣску-„Бôрку“. Якъ дѣвчата спѣвали веселого „воробейка“, то хлопцѣ кинулись на нихъ и зъ широкого дѣвочого колеса зробились пары. Малашка опинилась въ рукахъ молодого чорнобрôвчика, Василя Зазулича, и мати бажала сй молодята полюбили ся щиро. А бувъ се парубокъ не-абыякій. Серцемъ и душею бувъ вôнъ прихильный до бѣдного панщиняного люду. Вже-жь єго батьки, зажиточнî ґосподарѣ на Яворôвскôмъ передмѣстю, не робили панщины; — тому-то на видъ тяжкои роботы й людскои кривды кипѣла въ нѣмъ кровь, паленѣло лице, — а тѣло попадало мовь въ лихорадку. — „Все перенесу“, говоривъ Василь, „а згнущатись надъ слабшимъ сильнѣйшому не потерплю!“ (стор. 41)[1]).

Старый Зазуличь умеръ, коли сынъ єго бувъ ще дѣтвакомъ, вôдтакъ пôдъ доглядомъ матери вырôсъ Василь хорошимъ и добрымъ молодикомъ. Зъ-перегодомъ выробилась у него своя крѣпка воля, щó стояла въ гармониі до чутливого серця. А по-за-якъ вôнъ ставъ парубкомъ моторнымъ и тямущимъ, то инспекторъ Яворôвскои камеральщины зробивъ єго ставничимъ. Та отъ, Ксаверій Бородавка, писарь доминѣ Яворôвскои, казавъ

[1]) Повѣсть „Женщина“ въ „Зорѣ“, 1881. р.

разъ селянамъ зъ сусѣднихъ селъ въ ставѣ ловити рыбы для пана мандатора, Мундзя Щипавки. Коли-жь люде мовь волы, заложенї въ ярмо, томились коло тяжкого невода, бродячи по водѣ й по колючôмъ сѣтовнику, Бородавка гулявъ собѣ по-край берегôвъ, напившись по-переду араку въ жида Аврамка. Та й було чого весилитись! Се бо повыходили надъ ставъ цѣкавї дѣвчата й молодицѣ и придивлялись незвычайнôй роботѣ. Бородавка-жь бѣгавъ вôдъ одныхъ до другихъ: котру гладивъ по кругломъ пôдбородку, котру сѣпавъ за рукавъ, — отъ, звычайно жартувавъ собѣ панъ писарь! А бувъ се великій катюга супроти селянъ доминіѣ Яворôвскон. Хто попавъ ся въ руки сего судьѣ, той тямивъ певно сѣмь рускихъ мѣсяцѣвъ! Острї засуды мандаторскї выконувавъ Бородавка въ-троє жорстоко, — нагайка не выпадала зъ єго рукъ.

Ажь ось захотѣлось писареви женити ся: єму вподобала ся Малашка. Коли про се дôзнавъ ся вѣрникъ єго, гайдукъ Семенъ, то похваливъ вôнъ выбôръ свого пана й сказавъ, що Малашка хороша якъ панночка, та й приданого въ неи не мало. Незабаромъ про свôй намѣръ оповѣстивъ Бородавка Валєрію, дружину мандатора Мундзя Щипавки. Валєрія, дама вельми сетниментальна, притакнула писареви й вôдтакъ зъ Мундзьомъ и Бородавкою поѣхала до Марты Наконечнои на розглядины. И зрадѣла Марта, що таке паньство приѣхало до неи въ гостѣ, — а коли довѣдалась, що Бородавка бажає посватати Малашку, то вôдповѣла: „Буде, якъ Богъ дасть! За ласку паньства дякуємо! а й доброи волѣ пана писаря не цураємось“. — „Мамо! хто не цурає ся?“ покрикнула Малашка сама не при собѣ й выбѣгла зъ хаты. Тогдѣ Марта сказала гостямъ, що найлѣпше зложити все на часъ, — що зъ-годомъ саме дѣло злагодить ся.

Мартѣ захотѣло ся панованя, и отъ, щó она собѣ подумала: „Єсли я зъ власнои провины не зазнала долѣ, — єсли мôй вѣкъ змарнѣвъ уже безвôдрадно, то най для моєи дитины розкрыє ся свѣтъ красшій, вôдраднѣйшій, безъ журбы, безъ буденныхъ клопотôвъ!... Най же хочь она стане тою вельможною панею, до котрои дорога сама ѣй стелить ся“ (стор. 106).

Незабаромъ сватавъ Василь Малашку, але Марта не хотѣла вôддати за него своєи дочки. Бѣдна Малашка збожеволѣла и втопилась въ ставѣ. Саме тогдѣ гравъ Бородавка зъ Валєрією маріяша, коли прийшовъ Семенъ и сказавъ єму, що Малашка втопила ся. Вôдтакъ по приказу писаря гайдуки взяли тѣло и вôднесли до арешту. Але въ ночи Василь зъ дядькомъ своимъ Максимомъ пробрались до арешту и выдобувши зъ-вôдтамъ мертву Малашку поховали єѣ въ Бôрку.

И ходивъ Василь що-день на могилу незабутньои своєи Малашки. Та отъ, стара Зазуличиха, видячи, що сынъ все горює, порадила єму оженити ся. И обѣцявъ Василь своѣй матери, що оженить ся, хоча на серцю стало єму якось моторошно.. Незабаромъ одружився вôнъ зъ гарною бѣлявочкою Марійкою, дочкою Нѣмця-млынаря, щó звали єго Цвибльомъ. Вôдтакъ молодымъ Зазуличамъ жилось въ хатѣ старои Зазуличихи не-мовь у Бога за дверима. Василь стеливъ ся воркôтливымъ голубомъ коло своєи горличѣ, — вдача палкого Зазулича творила гармонію зъ вдачою тихои и смирненькои Марійки. Але жь трохи-перегодя ставъ вôнъ знову ходити въ зеленый Бôрокъ, — вôнъ признавъ ся Марійцѣ, що не може забути своєи Малашки. И дивнымъ дивомъ заявила она сумовитому Василеви, що вôдъ теперь буде єго стокроть бôльше любити, коли знає, що вôнъ и по смерти вмѣє бути вѣрнымъ (стор. 179). Ба, Марійка хо-

дила зъ Василемъ на могилу Малашки и сказала єму, що они обѣ помѣстять ся въ єго серцю.

Коли-жь Василь живъ сумирно зъ Марійкою, то стара Марта ненавидѣла єго що-разъ бôльше й думала лишь про пôмсту. Тому-то сказала она разъ до Бородавки: „Зазуличь смѣє ся зъ васъ, що васъ пошивъ, якъ то кажуть, а самъ не оглянувшись навѣть добре, оженивъ ся!“ Она радила писареви, пôдвести Марійку й заподѣяти таке, щобъ молода дружина на свого Василя и глянути не схотѣла. Вôдтакъ озвалась Марта: „Якъ зведете єѣ зъ розуму, то я сама васъ поцѣлую.“ И обѣцявъ Бородавка Мартѣ, що вволить єи волю. Коли вôдтакъ Марійка пôзнымъ вечеромъ верталась вôдъ батька, то Бородавка хотѣвъ єѣ займити, але она вырвалась єму зъ рукъ, рѣшившись своихъ коралѣвъ. Саме-тогдѣ дожидавъ єѣ Василь въ воротахъ, якъ ось она задыхана перебѣгла подвôрє и скоренько шульнула въ хату. Василь стоявъ нѣ въ сихъ, нѣ въ тыхъ, — коли-жь глянувъ, а зъ-помѣжь густыхъ вербъ вырôсъ Бородавка мовь изъ землѣ. И стрыбнувъ Василь швидко черезъ перелазъ та кинувъ ся до Бородавки, але той взявъ ноги за поясъ и другого дня раненько вôдôславъ Василеви Марійчинѝ коралѣ. И не розбираючи довго, чи Марійка справдѣ провинила, почисливъ вôнъ тѝ коралѣ на плечахъ своєи дружины. Зъ-за такои обиды розсердивъ ся старый Цвибель на свого зятя и взявъ дочку зъ собою до свого дому. Вôдтакъ въ имени єѣ внѣсъ жалобу до мандатора, що Зазуличь побивъ єго дочку. Коли-жь Василя привели до резиденцiѣ мандаторскои, то Валєрія казала Бородавцѣ покарати свого суперника. Та отъ Василь наближивъ ся до писаря и вдаривши сильно рукою о стôлъ спытавъ ся єго, зъ-вôдки взялись въ него коралѣ Марійки? — „Розбишака! ребелянтъ! хотѣвъ мене вбити!“ заверещавъ

наляканый Бородавка, ба й байдужный Мундзьо Щипавка крикнувъ, що се рѣчь криминальна! Але Василь вôдповѣвъ смѣливо, що криминалу не боить ся, и якъ-стôй кинувъ ся на писаря и ставъ єго давити твердыми руками. Ажь ось вôдчинились дверѣ и роздавъ ся голосъ жôночій: „Василю!“ Зазуличь оглянувъ ся и въ рукахъ Максима побачивъ омлѣлу Марійку. — „И ты тутъ“? на силу выговоривъ Василь. „Теперъ приймаю кару!“ Два гайдуки вôдвели єго въ темну тюрму.

Гадавъ бы хто, що Марта вдоволилась уже своєю пôмстою, коли зъ Бородавкою безвинного Василя запроторила въ тюрму, — такъ нѣ! Справдѣшня трагедія саме-теперь починає ся! Марта хотѣла пôйти до арешту, видѣти свою жертву. Навпередъ вкинула она крôзь вôкно тюрмы письмо, щó она сама написала у Бородавки. Ось щó выдумала люта местниця: „Марійку стережу пильно. По твоємъ увязненю гостила довго въ резиденціи. Завтра о всѣмъ докладнѣйше“ (стор. 202). Нещасный Василь въ одчаю душѣ кинувъ ся до дверей и силою льва почавъ ними трусити. Вôнъ клявъ-проклинавъ зрадницю и трохи-не збожеволѣвъ въ тяжкôмъ горюваню.

Бѣдна-жь Марійка ледви-чи тямила, щó зъ нею и навкруги неи дѣє ся. Гнѣвъ Василя спавъ на неѣ такъ нечаянно, що она не въ силѣ була догадатись причины єго. — „Тату, тату! щó вы натворили? щó вы наподѣяли?“ лебедѣла нещасна розлучниця, ломлючи руки. „Єго черезъ мене карають!“ дорѣкала она собѣ за-єдно. „Чого я єго пустила? чому не оправдалась передъ нимъ? Чому не сповѣла єму вчерашньои пригоды?“

Другого дня скоро свѣтъ зъявилась Марта въ млынѣ и порадила Марійцѣ пôддатись Бородавцѣ. „Вôнъ твого Василя має въ сильныхъ рукахъ“, мовила Марта,

— „вôнъ голова въ резиденціи, вôнъ и цѣлый довгій рôкъ може єго карати вязницею!“ — Спонукала отже Марійку, сеи ночи пôйти до Бородавки и просити єго, щобъ не каравъ Василя.

Вôдтакъ пôшла Марта до Валєрієвої и просила єѣ о ключь до арешту, щобъ освободити Василя, по-за-якъ єго бѣдна жôнка за нимъ вельми горює-побиває ся. Валєрія обѣцяла Мартѣ, дати ключь у вечôръ. Вôдходячи-жь вôдъ мандаторки Марта кинула зновъ картку крôзь вôкно арешту. И вхопивъ Василь письмо й прочитавъ осьщо: „Мати твоя умираюча, — спѣши домôвь! Сеи ночи выпущу тебе на волю. Про Марійку розкажу. Марта.“ Василь вôдчитавши письмо, не вѣривъ своимъ очамъ. „О люде, люде!“ заголосивъ вôнъ вôдъ тяжкого жалю. „То до сего ажь прийшло! Убю, убю зрадницю препогану! Боже, прости грѣха!“ (стор. 218).

А Марта орудувала дальше вôдплату Василеви. Якъ Валєрія дала єй ключь до арешту, то выпустила она Василя на волю. Сейчасъ побѣгъ вôнъ до матери, та вôдъ умираючон не мôгъ уже почути нѣ слова. — „Она єѣ вбила!“ крикнувъ зворушеный Василь. „Охъ, дайте кары, крови, огню дайте! Я не вытерплю!“ И вхопивъ вôнъ стрѣльбу й погнавъ пôдъ хату Цвибля. По дорозѣ переймила єго Марта. — „Де Марійка?“ спытавъ ся Василь. — „Марійка?“ вôдповѣла зъ-провôльна Марта, мовь-бы здивувавшись такимъ пытанємъ. „Лучше не пытай!... У Бородавки!“ — Таку вѣсть мôгъ Василеви подати лишь самъ чортъ. Ажь ось побачивъ вôнъ Марійку, щó на-силу спѣшилась домôвь. — „Га! ты тутъ, зрадницe? Ты зъ бенкету?“ скричавъ Василь не своимъ голосомъ. „Василю! ты вôльный!“ озвалась Марійка весело. И справдѣ, щирыми сльозами вымолила она въ Бородавки свободу для Василя, и здрадѣла теперь, що могла

свого чоловѣка про се оповѣстити. „Вôльный, але на твоє нещасте!“ гукнувъ Василь самъ не-при-собѣ, и въ одну мить влучила куля грудь Марійки. Она качалась у своѣй крови. — „Теперь черга на тебе!“ крикнула Марта, щó була свѣдкомъ сеи катастрофы. „О, яка-жь солодка месть!“ Вôдтакъ марою погналась она спочити по довершенôмъ дѣлѣ.

Почувши гукъ выстрѣлу позбѣгались сусѣды, — наспѣвъ и старый Цвибель, та Василь не втѣкавъ: спершись на рушницю дожидавъ спокôйно суду надъ собою. Другого дня вмерла Марійка. Передъ смертію выявила батькови свою тайну, кажучи, що она невинна. — А вже-жь Василь не знавъ про смерть Марійки. Зъ ночи вôдъ страшнои пригоды скрывъ ся вôнъ на островець посередъ ставу, щобы зъ собою покôнчити дѣло. — „Чимъ я провинивъ ся передъ моєю долею, що она такъ тяжко мене покарала?“ пытавъ себе тяжко горюючи. „За-що выдерто менѣ въ однôй хвили й матѣрь и жôнку?“ — Василь вôдходивъ вôдъ розуму, — въ очахъ єго погасъ свѣтъ. И здавалось єму, що єго голубить Малашка, кажучи до него: „Ходи до насъ! ты досыть горя перебувъ!“ — И глянувъ Василь на лице першои своєи любки, але замѣсць Малашки побачивъ двѣ зорѣ, щó злетѣли зъ ясного неба. Вôнъ спôзнавъ въ нихъ свою матѣрь и Марійку. — „Боже! такъ вы померли?“ скричавъ Василь въ розпуцѣ серця. „Я вашь убійця!“ Ажь ось прокинувъ ся вôнъ, почувши гомôнъ дзвонôвъ Яворôвскои церкви. — „Скôнчено!“ промовивъ вôнъ, схопивши за рушницю. „Я убійця матери й жôнки!“ — „Постôй, хлопче!“ крикнувъ дядько Максимъ, щó зъявивъ ся біля него. „Мати тебе кличе!“ — „То спѣшѣмо!“ озвавъ ся бѣдный Василь. — Оба пустились човнами пôдъ хату Зазуличихи: церковнѝ звоны зновъ обôзвались. — „Кому

се дзвонять?“ спытавъ ся Василь. — „Не знаю“, вôдповѣвъ зъ-тиха Максимъ. — „То я знаю!“ застогнавъ Василь и вхопивши рушницю вцѣливъ себе въ саме серце... Максимъ погрѣбъ Василя въ Бôрку побôчь могилы Малашки.

Скôнчивши оповѣданє про траґичну долю Марійки й Василя Зазулича авторъ написавъ ще епильоґъ, въ котрôмъ розказує, що зъ-перегодомъ переѣздивъ черезъ Яворôвъ та повернувъ у хату старого Максима, дядька Василевого. И отъ, вôдъ него довѣдавъ ся авторъ де-чого про Мундзя Щипавку й єго жôнку Валєрію та й про Марту Наконечну. Байдужный и хирлявый Щипавка якось ще животѣвъ, поки була панщина. Коли вôнъ уже затупѣвъ на умѣ, то Валєрія бувало выводила передъ него що-дня по-кôлькохъ хлопôвъ зъ арешту, та давай ихъ бити, щó шкôра выдержала. Мутне єго око наливалось тогдѣ новымъ жаромъ, и вôнъ, сидячи на своєму крѣслѣ, вôдкручувавъ довгій цибухъ вôдъ люльки й завзятущо паривъ нимъ землю довкола себе. Якъ же прийшла вѣсть, що панщину знесено, то черезъ два днѣ Щипавка не ѣвъ нѣчого; третього-жь дня наѣвъ ся поросятины та й вôддавъ Богу свою душу. Вôдтакъ Валєрія стала Бородавку вчити по-французки й сама высваталась за сего писаря. А вже-жь Марта розкаялась по часѣ, заподѣявши чи-мало лиха въ житю. Она стала богомôльна и вже до схôдъ сонця ходила въ Бôрокъ на могилу Малашки.

Въ повѣсти „Женщина“ вызначують ся чи-малымъ артизмомъ отъ-сѝ картины: 1. Панциняни селяне ловлять рыбу для мандатора въ ставѣ Яворôвскôмъ (стор. 25—26; 41). — 2. Валєрія и Щипавка зъ Бородавкою ѣдуть ридваномъ въ гостѣ до Марты Наконечнои (81—82). — 3. Цируликъ при недужôй Малашцѣ (117—118). — 4. Валєрія грає маріяша зъ Бородавкою (153—154). — 5. Василь въ канце-

ляріи мандаторскôй кидає ся на Бородавку и давить єго твердыми своими руками (191) — 6. Смерть Василя (245).— Але-жь деякй картины суть вельми сензаційнй, проявляючи манєру французкои школы повѣстярскои зъ часôвъ Евжена Сю, зъ-за чого типы, змальованй на тыхъ картинахъ, не можуть зватись природными. Такй сензаційнй картины утворюють ся въ сѣй повѣсти найпаче рôзными ситуаціями пôмсты Марты супроти Василя, почавши вôдъ вкиданя картокъ крôзь вôкно арешту, де сидѣвъ Василь, а скôнчивши нечаянною явою Марты передъ хатою Цвибля, коли Василь стрѣливъ зъ рушницѣ до Марійки. Тому-то й характеристика Марты, головнои героинѣ повѣсти, не може зватись природною й вдоволяючою. Авторъ зъобразивъ єѣ гордовитою женщиною, котрôй забаглось панувати. Але-жь такимъ типомъ являє ся она доперва вôдъ смерти свого чоловѣка; — по-переду була она полюбила бѣдного сироту и жила зъ нимъ сумирно та щасливо. Тому-то въ души єи вôдбулась нагло дивна метаморфоза, котру годѣ выправдати якимъ-то важнымъ мотивомъ. Марта забажала своєй дочцѣ розкрыти свѣтъ красшій, вôдраднѣйшій за-для того, що она сама изъ своєи провины (одружившись зъ бѣднымъ Иваномъ Наконечнымъ) не зазнала доброи долѣ. Такъ отже не хотѣла она й чути про сватане Василя Зазулича, а намагала выдати Малашку за вѣтрогона Бородавку, на котрого дочка єи й дивитись не хотѣла. Коли-жь Малашка збожеволѣла и въ ставѣ втопилась, то душа Марты загорѣлась пôмстою до безневинного Василя, котрый бажавъ дочцѣ єи утворити на земли такій рай, якимъ она сама втѣшалась, доки живъ єи чоловѣкъ. По думцѣ Марты Василь занапастивъ щастє-таланъ Малашки й такожь вдовину єи долю, — „она ненавидѣла єго гôрше лютого ворога, лихословила єму и бажала лишь громôвъ та нещастя на єго неповинну голову“

(стор. 178). А коли Марта вже вдоволилась своєю пôмстою, коли довела до страшної катастрофы, — по-за-якъ Василь убивъ Марійку й самого себе, — то трохи-перегодя розкаялась она, бажаючи направити тее лихо, яке заподѣяло люте єи серце. Хиба-жь така нова метаморфоза єи вдачѣ є имовѣрна? Хиба-жь можна було такъ легко позбутись того внутрѣшнього огню, якимъ кипѣло єи серце? Хиба-жь така Марта є типомъ „женщины“? Каючими ся старухами стають по-найбôльше тѣ женщины, щó за-молоду жили собѣ въ веселощахъ и любощахъ, — пристрастна-жь и гордовита жôнка не втихомирить ся до смерти, неначе той вулканъ, щó по думцѣ людей у внутрѣ вже выгорѣвъ, а инколи пôдземнымъ клекотомъ все ще пригадує имъ колишню свою жгучу силу.

Малашка-жь своєю вдачою є сентиментальна страдниця, дармá, що она рѣшучо заявила матери свою волю, противну жениханю Бородавки. Она занедужала тяжко, коли мати не хотѣла выдати єѣ за Василя, а якъ подужала, то сидячи разъ въ саду дивилась она на Бôрокъ и выголошувала сумовитѣ апострофы до жовтенькихъ листочкôвъ деревъ и „до свого горя невсыпущого“, та зверталась зъ пытанємъ до недолюдкôвъ, чи мало имъ смерти вѣрної голубки? — по-що-жь убивають ще й голуба воркôтливого? (стор. 129). Вôдтакъ бувши сама не при собѣ, причепурилась она гарненько и стала промовляти до своєи чорної коси, до любого Василечка, до дружка молоденького, до гордыхъ бояронькôвъ, — опôсля-жь скинувши зъ головы рутяный вѣнокъ побѣгла до ставу, щобъ пôрнути въ воду. Та отъ, „безъумна“ Малашка не позбулась ще самовѣжѣ, коли зове себе „самоубійницею“, звернувшись зъ сею апострофою до буйного вѣтру: „Не спиняй мене въ моємъ весѣльнôмъ походѣ! Завтра погудешь доволѣ надъ чорною могилою самоубійницѣ, завтра погуля-

єшь по сухихъ очеретахъ силою чорта самого!“ (142). Хоча-жь вдача Малашки проявляє деякі прикметы сентиментальности, то все-жь характеристику єи зъобразивъ авторъ въ загалѣ доволѣ вдатно.

Вôдтакъ про Василя можемо сказати, що характеристика єго не зовсѣмъ консеквентна. Коли втопилась Малашка, то сумувавъ вôнъ тяжко и ходивъ що-день въ Бôрокъ на єи могилу. Ажь ось послухавъ вôнъ рады матери й оженивъ ся зъ Марійкою, дочкою Нѣмця Цвибля. Вôнъ забувъ про Малашку, бо вже-жь жилось єму зъ Марійкою у своєи матери мовь у Бога за дверима. Таке-то щасливе житє назвавъ авторъ „розкôшнымъ раємъ“, щó єго выстелено свѣжимъ, пахучимъ зѣлємъ „першои любови“, неначе-бъ Василь по-переду не знавъ и не любивъ Малашки. Все-жь таки авторъ зъобразивъ типъ Василя подекуды реально, мѣжь-тымъ коли Марійка є типомъ идеальнымъ, ба, проявою етеричною, котрôй на земли нема пристановища. Годѣ-жь порозумѣти, чому она допустила до траґічнои катастрофы, не сказавши нѣ батькови, нѣ Василеви, що она безвинна, — що Бородавка пôрвавъ у неи коралѣ, коли она вечоромъ верталась вôдъ батька до дому. Бѣдна Марійка за-пôзно стямилась, що Василя карали тюрмою черезъ неѣ, — за-пôзно дорѣкала собѣ, чому не оправдала ся передъ нимъ? чому не сповѣла єму пригоды зъ Бородавкою?

Вже-жь найлучше вдалась авторови характеристика мандаторки Валєріѣ. Се є вѣрный типъ забагливои женщины, котра вмѣла верховодити не то апатичнымъ своимъ мужемъ Мундзьомъ, але й такимъ Бородавкою, щó був острахомъ для людей. Одначе въ зъображеню типу мандатора добачаємо подекуды пересаду. Ось примѣромъ оповѣданє про поросятину, котра въ житю Мундзя важну грає ролю, уважає ся шуткою неимовѣрною. Авторъ роз-

казує, що мандаторъ, выѣхавши въ якôйсь комисіи на друге село, наѣвъ ся у вôйта поросятины и вôдтакъ тяжко занедужавъ. Нѣ мятка, нѣ роменъ не давали єму пôльги. Тогдѣ вôйтъ покликавъ знахорку, щобъ пошептала. Знахорка спускала уроки, хрестила, злизувала, але все те не помагало. — „Треба горнець ставити!“ порѣшила она вкôнци, „оно анѣ наслане, анѣ дане!“ Поставлено спорый горнець пôдъ грудьми Щипавки й прикрыто недужого, щобы спôтнѣвъ. Бѣдный мандаторъ стогнавъ зъ-разу тяжко, а вôдтакъ притихъ. — „Може померъ?“ скричавъ наляканый вôйтъ, — потôмъ вôдкинувъ покрывало, ажь дивить ся, а зъ мандатора майже нѣ слѣду! Спорый горнець-сивакъ втягнувъ єго въ себе черезъ бôльшу половину. Тôлько мала́ голова зъ выпучеными очима та трохи рукъ и дрôбныхъ паньскихъ нôжокъ лишилось на постели. — „Амѣнь єму!“ скричала вôйтиха; „буде-жь намъ теперь за паньску смерть!“ Тôлько-жь вôйтъ не збивъ ся зъ пантелику. Вôнъ ударивъ палицею такъ сильно по горци, що розбивъ єго на дрôбнѣсенькѝ черепушки. Вôдтакъ мандаторъ вылетѣвъ изъ горшка, — проспавъ ся и подужавъ. — А вже-жь ся подѣя зъ поросятиною и горцемъ є справдѣ сонъ-былиця, котра въ поважнôй повѣсти не може мати мѣсця. Опроче характеристика апатичного Мундзя є доволѣ вдатна. Се бувъ недобитокъ колишнихъ городѣжныхъ мандаторôвъ. Щобы зворушити байдужну єго вдачу, Валєрія велѣла передъ єго очима перѣщити панщиняныхъ хлопôвъ.

Коли-жь Мундзьо Щипавка за-для своєи апатіѣ и хирлявои вдачѣ не користувавъ ся мандаторскою властію, то єго писарь Бородавка дававъ ся добре въ тямки мѣщанамъ и селянамъ, — нагайка не выпадала зъ єго рукъ. Але-жь у справѣ любовнôй бувъ вôнъ якось нерѣшимымъ. Зъ-разу подобавъ вôнъ собѣ Малашку, але побачивши

въ Василю свого суперника, проявлявъ вôнъ уже байдужнôсть въ жениханю до Малашки, а опôсля, коли она втопилась, ставъ вôнъ покôрливымъ супроти Марты, котра велѣла єму „пôдвести“ Марійку, щобъ тôлько пôмститись Василеви. Хоча-жь зъображенє вдачѣ Бородавки вважає ся подекуды неяснымъ, то все-жь характеристика сего писаря може въ загалѣ зватись имовѣрною.

Изъ сего погляду на повѣсть „Женщина“ видно, що авторъ непотрѣбно задивлювавъ ся на чужи, французкй взôрцѣ, коли утворювавъ типъ Марты Наконечнои, — видно такожь, що вôнъ, бажаючи писати реально, не зберѣгъ ся сентиментальности въ характеристицѣ Малашки й Марійки, — не зберѣгъ ся й пересады, зъображаючи типъ мандатора Мундзя Щипавки. Слабшою стороною сеи повѣсти є недостача глубшои студіѣ въ характеристицѣ головныхъ дѣєвыхъ осôбъ, изъ-за чого героиня повѣсти Марта, и головный дѣячь Василь не можуть зватись типами художницкими.

Сила творчества Вахнянина проявляє ся не въ студіяхъ психольоґичныхъ зъ побуту сучаснои суспôльности, а въ гумористично-сатиричныхъ ескизахъ. И про-те былиця зъ недавныхъ часôвъ „Отець Александеръ“, щó вважає ся неначе зразкомъ автобіоґрафіѣ автора зъ побуту семинарского, є лучшимъ творомъ вôдъ повѣсти „Женщина“. Та й нѣгде правды дѣти, въ живôй вдачи Вахнянина добачаємо снагу, писати дрôбнй картины зъ житя. Коли-бъ вôнъ отже дальше компонувавъ подôбнй казки, якъ „Отець Александеръ“ и „Чабарашки на часъ жнивъ“, то придбавъ бы собѣ поважне мѣсце въ кружку передовыхъ нашихъ письменникôвъ.

Въ кôнци сеи розвѣдки про литературну дѣяльнôсть Анатоля Вахнянина годить ся ще спôмнути, що вôнъ переклавъ зъ тексту россійского на мову руско-украиньску

два оповѣданя Миколы Гоголя й одну повѣсть Ивана Турґенева. Ось и сѝ переклады: 1. „Старосвѣтскѝ дворяне“. Оповѣданє Миколы Гоголя (Библіотека редакціѣ „Зорѣ“. Львôвъ, 1881; стор. 3—33). — 2. М. В. Гоголя „Повѣсть о тôмъ, якъ посварився ся Иванъ Ивановичь зъ Иваномъ Никифоровичемъ“ („Зоря“, 1882; число 1—3). — 3. „Нещастна“. Повѣсть Ивана Турґенева (ibid., ч. 4—11).

17. Иванъ Франко[1]).

Иванъ Франко родивъ ся 3. (15.) серпня 1856. р. въ Слободѣ, присѣлку Нагуєвичь, Дрогобицкого повѣту. Батько єго бувъ доволѣ заможный селянинъ и коваль. Якъ чоловѣкъ и ремѣсникъ зъєднавъ вôнъ собѣ поважанє не тôлько у своихъ въ селѣ, але й широко въ окрузѣ, и доси ще богато людей зъ великою пошаною згадує покôйного коваля „Яця“ (Якова). Хрестивъ Ивана Йосипъ Левицкій, звѣстный диктаторъ на поли галицко-рускаго письменьства[2]), а по-за-якъ деякѝ єго книжки остались по єго смерти въ селѣ въ рукахъ мужикôвъ, то першою лєктурою малого Франка були: „Пѣсни набожныя, изъ Богогласника Почаєвского передрукованныя“ (Перемышль, 1834), „Вѣнокъ Русинамъ на обжинки“ (Вѣдень, 1846—1847) и Исторія библійна.

Якъ-що повѣсть Франка „Малый Миронъ“[3]) уважаєся частиною автобіоґрафіѣ, то довѣдуємо ся зъ неи про

[1]) Автобіоґрафія п. з. „Відривок з листу Ів. Франка до М. Драгоманова“ („В поті чола“. Образки з життя робучого люду. Написав Іван Франко. Львів, 1890; стор. IV—XVI).

[2]) Йосипъ Левицкій бувъ авторомъ рускои граматики (1834. и 1849. р.). Вôнъ зладивъ такожь лихѝ переклады деякихъ баллядъ Шиллєра. Про єго диктаторскѝ змаганя гляди „Исторію литературы рускои“, II. 2; стор. 371—372; 396—398.

[3]) Миронъ є псевдонимъ Франка.

деякі подробицѣ зъ дитячого вѣку Ивана. Вонъ любивъ бѣгати по зеленыхъ, цвѣтистыхъ лугахъ, помѣжь широколистй лопухи та полевый роменъ, любивъ упивати ся солодкимъ запахомъ росистои конюшины, та квѣтчати ся прилипчастыми лопуховыми ґузиками. Але-жь найбольшою принадою була для него рѣчка зъ глибокими, стромкими та обрывистыми берегами. При той рѣчцѣ сидѣвъ вонъ за-любки цѣлыми годинами, запхавши ся въ высокій, зеленый коситникъ, або мѣжь густе, лапасте листє надбережного подбѣлю. — А вже-жь, нѣгде правды дѣти, се оповѣданє про малого Мирона натякає на подобну подѣю зъ житя малого Тараса Шевченка, котрый любивъ бѣгати долиною надъ тихимъ потокомъ, уквѣтчанымъ вербами й калиною. Та й дальшеє оповѣданє про малого Мирона написано ачей на засновку біоґрафіѣ Тараса. Ось бо читаємо, що Миронъ хотѣвъ разъ перейти черезъ рѣчку и станувъ проти сонця. Вонъ дививъ ся въ воду та побачивъ замѣсць плыткого дна одну бездонну синяву; вонъ не знавъ ще, що се небо зъ воды всмѣхає ся до него, и зупинивъ ся. Якъ же ту йти въ таку глибѣнь? и водки она взяла ся наразъ? подумавъ вонъ собѣ. Миронъ стоявъ довго надъ бродомъ, але лѣзти въ воду якось не смѣвъ. Усе здавало ся єму, що ось-ось середъ плыткого, камѣнчастого броду земля розскочить ся, и зѣне бездонна, блакитна глибѣнь подъ рѣчкою, мѣжь высокими берегами, и полетить вонъ у ту глибѣнь далеко-далеко, щезне въ нѣй мовь трѣсочка, кинена въ глибоку темну криницю“...[1])

Очевидячки бачимо въ сѣмъ оповѣданю натякъ на цѣкавость малого Тараса, котрый хотѣвъ дознатись, якъто залѣзні стовпы поддержують небо.

---

[1]) „В поті чола“, стор. 29 – 31.

На шестôмъ роцѣ житя батько вôддавъ Ивана до тривіяльнои школы въ сусѣднѣмъ селѣ Ясеници Сôльнôй, а пôславъ єго туды тому́, що въ Нагуєвичахъ є школа далеко, въ горѣшньому кôнци села. Отже Иванъ живучи въ Ясеници у брата своєи матери, шляхтича „загонового“, Павла Кульчицкого, мавъ близько школу и користувався такожь помôчю свого вуя, котрый вчивъ єго початкôвъ читаня. Въ Ясеници пробувъ Иванъ два роки и вывчився читати по-руски, по-польски й по нѣмецки, вôдтакъ писати, рахувати (чотыри операціѣ) и спѣвати до службы Божои.

По двохъ рокахъ такои науки батько вôддавъ свого сына до другои клясы школы нѣмецкои або нормальнои у Василіянъ въ Дрогобичи. Иванъ, убраный по-мужицки, приходивъ до школы неразъ невмытый и зъ-першу бувъ посмѣховищемъ у школѣ; тому-то й учителѣ перѣщили-побивали неразъ несмѣлого роззяву, що́ не вмѣвъ якось догодити ихъ забаганкамъ. Особливо-жь далась Иванови добре въ тямки наука „красного писаня“ (Schönschreiben)[1]). Учитель Валько, що́ бувъ колись економомъ, товкмачивъ Франкови по-свому, якъ держати перо; вже першои днины, якъ дѣтвакъ прийшовъ до школы, Валько ударивъ єго въ лице такъ сильно, що бѣдный школярикъ, мовь косою пôдтятый, поваливъ ся на лавку, а зъ лавки на пôдлогу, — кровь обóлляла єго лице. Але трохи-перегодя пôзнали учителѣ, що Франко є хлопець талановитый, и вже при кôнци першого курсу одержавъ вôнъ першу льокацію на превелике своє диво. На екзаменѣ бувъ и єго батько. Иванъ не бачивъ єго, и ажь тогдѣ, коли Франка выкликали, щобъ одержавъ нагороду (книжку), почувъ вôнъ, що батько єго голосно заплакавъ.

---

[1]) ibid., стор. 56—61.

Въ два мѣсяцѣ опôсля, на самый великдень, умеръ батько Ивана, полишивши молоду жôнку й четверо дрôбныхъ дѣтей. Батькôвщина Иванова була въ упадку: за житя отця въ єго хатѣ бували часто гостѣ та годувалось богато бѣднои и то неробочои рôднѣ, котра по смерти Яця почала розтягати оставше добро. Щобъ отже запобѣгти руинѣ ґосподарства мати Иванова мусѣла швидко выйти за-мужь. Приставъ до неи молодый парубокъ зъ Ясеницѣ, Гринь Гавриликъ, котрый заробивъ бувъ трохи грошей въ Бориславѣ при ямахъ. Франко пише про него въ автобіоґрафіи, що се натура на-скрôзь практична й реальна, безъ искры поезіѣ, а за те зô значною дозою скептицизму и вôльнодумства, — чоловѣкъ сильнои волѣ. Гавриликъ зъ-вôльна привернувъ розстроєне ґосподарство до ладу и ставъ займатись долею свого пасерба Ивана. За єго старанємъ Франко кôнчивъ школы нормальнѝ й перейшовъ въ ґимназію саме въ 1868. р., коли заведено краєву Раду шкôльну й нѣмецку мову выкладову змѣнено на польску.

Въ ґимназіи учителѣ вважали Франка покидькомъ такимъ, якимъ явивъ ся вôнъ зъ-разу въ очахъ Василіянъ въ Дрогобицкôй школѣ нормальнôй. Тѝ учителѣ посадили єго въ „ослячу“ лавку, де вôнъ въ часѣ науки пальцемъ довбавъ дѣры въ стѣнѣ. Ажь ось вкôнци першого курсу дôставъ вôнъ другу льокацію, и вôдтакъ черезъ цѣлый часъ науки ґимназіяльнои бувъ однымъ изъ першихъ ученикôвъ у клясѣ.

Науки шкôльнои вôнъ не любивъ, та й мало читавъ изъ беллєтристики, коли бувъ въ низшôй ґимназіи. Першою книжкою, друкованою у Львовѣ 1867. р. правописью фонетичною, щó попалась єму въ руки, була траґедія Костомарова п. з. „Переяславська нôчь“, але вôнъ (якъ пише въ автобіоґрафіи) не розумѣвъ нѣ мовы, нѣ рѣчи сего твору. Такожь не розумѣвъ „Русалки Днѣстровои“, котру

єму вызычивъ бувъ учитель Иванъ Верхратскій. Трохи-перегодя дôставъ вôнъ вôдъ Верхратского Шевченкового „Кобзаря“ (у Львôвскôмъ выданю) и майже всего вывчивъ на память. А память була у Франка така, що лєкцію исторіѣ, котру вчитель цѣлу годину говоривъ, мôгъ вôнъ опôсля подиктувати товаришамъ трохи-не слово въ слово.

Ще въ низшôй ґимназіи Франко почавъ збирати пѣснѣ народнѣ, зъ-першу вôдъ своєи матери, а опôсля въ Дрогобичи розпытувавъ свѣдучихъ людей, найпаче ремѣсникôвъ, такъ, що швидко мавъ списанѣ два зшитки зъ 800 пѣснями, мѣжь котрыми було найбôльше коломыйокъ.

Въ высшôй ґимназіи кинувъ ся вôнъ зъ жаромъ до читаня всякои всячины: безъ розбору читавъ Шекспира, Кльопштока, Шиллєра, Красицкого, Ґетого, Евжена Сю, Красиньского, Мицкевича, Словацкого, ба й старонѣмецкій памятникъ „Nibelungenlied“. Вôнъ прочитавъ все, щó було важнѣйшого въ библіотецѣ ґимназіяльнôй, и щó мôгъ дôстати вôдъ Верхратского, зъ котрымъ вôдбувавъ кôлька разôвъ природничѣ екскурзіѣ до Урича й до Нагуєвичь. Вôдъ шестои клясы почавъ збирати собѣ свою библіотеку. Крôмъ комплєтного выданя Шекспира, Кльопштока, Шиллєра було въ нѣй дещо зъ творôвъ Ґетого, Ауербаха, Диккенса, Жанъ-Поля, Гайного, Виктора Гюго и и. Тогдѣ читавъ Франко такожь творы руско-украиньскихъ письменникôвъ. Вôдъ Щасного Сельского, котрый о рôкъ, чи о два роки бувъ старшимъ въ наукахъ, дôставъ вôнъ першѣ рочники „Правды“ и читавъ въ нихъ тôлько украиньску беллєтристику: Стороженка, Кулѣша, Марка Вовчка, Шевченка, Руданьского, Мирного. Сей останнiй — крôмъ Шевченка й Марка Вовчка — зробивъ на него найсильнѣйше вражѣнє своимъ оповѣданємъ „Лихій попутавъ“[1]).

[1]) Про оповѣданє Мирного „Лихій попутавъ“ гляди „Исторію литературы рускои“, III. 1; стор. 702—707.

Публицистики й науковыхъ статей въ „Правдѣ“ Франко не читавъ, — читавъ тôлько Омеляна Огоновского розборы деякихъ поетичныхъ творôвъ Тараса Шевченка, але тй критично-естетичнй розвѣдки — по словамъ автобіоґрафіѣ — не вподобались ёму.

Коли Франко бувъ въ шестôй клясѣ, вмерла ёго мати, и вôтчимъ оженивъ ся въ-друге. Зъ четверыхъ дѣтей, щó остались по батьку, жили тôлько три браты, мѣжь котрыми Иванъ бувъ найстаршій, — наймолодша сестра померла. По матери зъ вôтчимомъ остала ся сестра, — зъ мачихою у вôтчима не було дѣтей. Теперь вже всѣ на своёму хлѣбѣ, — се-бъ-то три браты жонатй й сестры за мужемъ.

Скôнчивши сему клясу, Франко пустивъ ся першій разъ въ часѣ вакацій въ дальшу вандрôвку, — першій разъ не поѣхавъ до дому, пасти худобу та помагати при збôрцѣ сѣна й збôжа. Зелѣзницею поѣхавъ до Стрыя, а вôдси рушивъ Скôльскимъ шляхомъ до Синевôдська, та на Побукъ, Бубнище, Тисôвъ, Церковну, Мизунь, Велдѣжь зайшовъ до Лолина. Въ сёй мандрôвнѣ пôзнавъ вôнъ трохи бôльше свѣта й людей, нѣжь знавъ ихъ досѣль. Вернувши зъ Лолина до Дрогобича, пустивъ ся вôнъ въ противный бôкъ у горы на Опаку, Смôльну, Турє до Волосянки, де вуйко покôйнои ёго матери бувъ попомъ.

Франко пише въ автобіоґрафіи (стор. VII—VIII), що Гомеръ, Софоклёсъ и Тацитъ, читанй въ ґимназіи, зробили на него сильне вражѣнє, а такъ само й Библія, котру читавъ въ текстѣ польскôмъ и церковно-славяньскôмъ. Вже тогдѣ почавъ вôнъ дещо перекладати зъ тыхъ творôвъ. Почавъ же вôнъ писати вѣршомъ и прозою дуже вчасно, — ще въ низшôй ґимназіи. А выробилась у него снага до писаня пôдъ проводомъ двохъ учителѣвъ-пись-

менникôвъ, Ивана Верхратского й Юлія Турчиньского[1]). Вôдтакъ до писательства заохотивъ Франка такожь примѣръ товариша, Исидора Пасѣчиньского, котрый ще въ низшôй клясѣ почавъ друкувати свои вѣршѣ въ „Учителю“, „Ластôвцѣ“[2]) и въ Коломыйскôй „Русскôй Радѣ“[3]). Про сего свого товариша пише Франко (стор. VII), що Верхратскій ставивъ єго вѣршѣ дуже высоко. А вже-жь поезіѣ другого товариша не дуже єму вподобались. Осьщо пише вôнъ въ автобіографіи: „Другій товаришь, Дмитро Вєнцковскій, такожь поетъ, ходивъ кôлькома роками высше мене, и тôлько єго слава доходила до мене та єго скучна гексаметрова поема „Попадя“, котру я читавъ набожно, але въ котрôй не мôгъ найти смаку“ (стор. VII).

Въ 1885. р. Франко выдержавъ „матуру“ (екзаменъ зрѣлости) и перейшовъ на Львôвскій университетъ. Выѣзжаючи зъ Дрогобича до Львова вѣзъ вôнъ зъ собою кôлька зшиткôвъ, записаныхъ своими творами. Були тамъ и оригинальнѝ складаня: вѣршѣ любовнѝ, драмы й оповѣданя вѣршованѝ, але головно були переклады: Антиґона й Елєктра Софокля, значна часть Йова, кôлька главъ пророка Исаіѣ, кôлька пѣсень Нибелюнґôвъ, двѣ пѣснѣ Одиссеѣ, два першѝ акты „Урієля Акосты“ Ґуцкова, цѣла Короледворска рукопись и т. и. Сѝ свои писаня зладивъ Франко правописью фонетичною, и буши ученикомъ ґимназіяльнымъ провадивъ за неѣ горячѝ споры зъ д-ромъ Миколаємъ Антоновичемъ, учителемъ исторіѣ й старорущины.

---

[1]) Юлій Турчиньскій, Полякъ, написавъ деякѝ драмы й казки, та зладивъ цѣнныѝ розвѣдки про декотрѝ творы Мицкевича.

[2]) „Ластôвку“, письмо для рускихъ дѣтей, и „Учителя“ выдававъ у Львовѣ въ сѣмдесятыхъ рокахъ Михайло Клемертовичь.

[3]) Про Исидора Пасѣчиньского гляди „Исторію литературы рускоѝ“, II. 2; стор. 719—720.

Прийшовши до Львова Франко ставъ членомъ „Академического Кружка“, и опинивъ ся наразъ середъ молодои громады, що̀ вела горячи̑ споры языкови̑ и національни̑, котри̑ для него були зовсѣмъ чужи̑ и незрозумѣли̑. Тому-то въ тыхъ спорахъ не мо̑гъ во̑нъ до̑йти до путя и хитавъ ся довго то на сей, то на той бо̑къ. Тогдѣ ставъ во̑нъ приятелемъ Михайла Павлика. Хочь они оба були хлопски̑ сыны, то ихъ выхованє, розво̑и и складъ думокъ були дуже неоднакови̑, не згадуючи вже про велику ро̑зницю темпераментȏвъ и привычокъ. Тому-то, по словамъ автобіографіѣ, „приязнь ихъ була зъ-разу вѣчною суперечкою“.

Бувши членомъ „Академического Кружка“ Франко читавъ на зборѣ товаришѣвъ свою розвѣдку п. з. „Книга Іова съ точки зрѣнія поетической“ и такожь сво̑и риѳмованый перекладъ сеи книги на „языкъ малорускій“[1]).

Незабаромъ ставъ Франко однымъ изъ головныхъ робо̑тнико̑въ при редакціи „Друга“, письма для бєллєтристики й науки, що̀ єго выдававъ (1874—1877) „Академическій Кружокъ“. Зъ-першу по̑дписувавъ во̑нъ свои письменни̑ творы псевдонимомъ „Джеджаликъ“: компонувавъ деяки̑ стихи, а во̑дтакъ писавъ довшу повѣсть п. з. „Петрѣй Добощуки“. Въ то̑мъ часѣ бувъ во̑нъ горячимъ народовцемъ, а въ стихотворѣ „Напередъ“ зъявивъ ся великимъ противникомъ Польщѣ, по-за-якъ покликувавъ до брато̑въ, щобъ „скрушили Ляхо̑въ ярмо“, — ба, поетъ сказавъ рѣшучо въ запалѣ молодечо̑мъ: „Отъ днесь на Руси Польщи нѣтъ, || мы днесь ю розвалимъ!“ („Другъ“, 1875; стор. 490).

Въ 1876. р. И. Я. Франко звеличивъ память першого зъѣзду общества имени Качковского въ Галичи, написавши

[1]) „Правда“, 1875; стор. 940.

стихъ п. з. „Всходъ сонця“, де мѣжь иншимъ заявивъ, що „нема межи народами братнои любови“, що „о любвѣ кождый мовить устами, але до дѣлъ — душа нѣма“. Вôдтакъ въ сему стихотворѣ озвавъ ся вôнъ ось-такимъ покликомъ до землякôвъ: „Гей, вставайте, братя зъ сну, || бо проклятый, кто засне!“ („Другъ“, 1876; стор. 18—19).

Франко каже въ автобіографіи (стор. IX), що въ спорахъ „кружковыхъ“ не гравъ майже нѣякои ролѣ, та що вôнъ, хочь у „Друзѣ“ мусѣвъ зъ-разу друкувати свои творы „язычіємъ“, все-таки у себе писавъ фонетикою и народнымъ языкомъ. А коли въ половинѣ 1876. р. въ выдавництвѣ „Друга“ народный напрямъ взявъ верхъ и заманифестувавъ ся попередъ усего выданємъ альманаха „Днѣстрянка“[1]), то надруковано тутъ оповѣданє Франка зъ народного житя п. з. „Два приятелѣ“ (стор. 22—32), „Лесишина челядь“ (57—64), та й перекладъ повѣстки Емиля Золя п. з. „Повѣнь“ (99—128)[2]). Мѣжь-тымъ друковано въ „Друзѣ“ дальше єго сензаційну повѣсть „Петрѣе и Добощуки“. Тамъ помѣщено такожь єго стихъ Наймитъ“ (1876; стор. 312—313), де въ видѣ невольника авторъ зъобразивъ народъ рускій, котрого-жь дожидає ще красша доля. Въ 1876. р. выдавъ Франко у Львовѣ „Баляды и розказы“, а въ 1877. р. почавъ вôнъ помѣщувати въ „Друзѣ“ картины зъ житя пôдгôрского народа пôдъ загальною назвою „Бориславъ“. Окремѣ-жь заголовки сихъ картинъ

---

[1]) „Днѣстрянка“. Альманахъ съ Календаромъ на рôкъ звычайный 1877., выданый накладомъ руского товариства „Академич. Кружокъ“ у Львовѣ, а заходомъ Ивана Белея, Антона Дольницкого, Володимира Левицкого и Ивана Франка.

[2]) „Повѣнь“, повѣсть Емиля Золя переклавъ Франко зъ тексту россійского, надрукованого въ „Вѣстнику Европы“. — Въ „Днѣстрянцѣ“ надруковано ще стихотвôръ Франка п. з. „Хрестъ Чигиринській“ (стор. 64—66).

суть ось-які: 1. „Рôпникъ“ („Другъ“, 1877; стор. 1—7; 17—18). — 2. „На роботѣ“ (ibid., стор. 18—23; 36—38). — 3, „Наверненый грѣшникъ“ (ibid., стор. 38—45; 66—74; 93—105).

Мѣжь-тымъ на редакторôвъ „Друга“ вплывавъ Михайло Драгоманôвъ, щобъ въ выданю своєи часописи придержувались народного языка, — щобъ въ загалѣ Галичане „писали по-своєму, по-народному“[1]). Тому-то въ автобіографіи звертає ся Франко до Драгоманова зъ отъ-сими словами: „Вы були першій и майже одинокій чоловѣкъ, щó додавъ минѣ духа й охоты. Зъ Вашихъ листôвъ до редакціи „Друга“ я вычитавъ лишь тôлько, що треба знайомитись зъ сучасными писателями, й кинувсь читати Золя, Фльобера, Шпильгаґена, такъ якъ передъ тымъ уже зъ запаломъ читавъ Л. Толстого, Турґенева та Помяловського, а далѣ Чернишевського, Герцена и т. и.“ (стор. IX).

Про свôй побутъ университетскій пише вôнъ ось-що: „Въ тыхъ трьохъ рокахъ университетського житя я читавъ досыть богато, хочь безъ выбору, бôльшь беллетристики, нѣжь науковыхъ рѣчей. Лекціѣ на университетѣ зовсѣмъ мене не заняли й не дали минѣ нѣчогôсѣнько, — анѣ методы, анѣ здобуткôвъ. Я слухавъ клясичнои фильольоґіѣ у покôйного Венцлевського й зѣвавъ, слухавъ руськои граматики й литературы у д-ра Огоновського“ (стор. IX).

Дивнымъ дивомъ марикує собѣ тутъ Франко, що на университетѣ не мôгъ нѣчого путнього навчитись. Вже-жь покôйный Венцлевскій бувъ професоромъ тямущимъ, и вôдтакъ зъ єго школы выйшло чи-мало добрыхъ учителѣвъ клясичнои фильольоґіѣ; та й мабуть у Омеляна Ого-

[1]) „Другъ“, 1876; въ статьи „Украинщина или Рутенщина“ (стор. 77—80).

новского можна дечого навчитись, коли въ 1873—1876. р. найпильнѣйшимъ єго ученикомъ бувъ Олександеръ Брикнеръ, котрый теперь є професоромъ университету Берлиньского. Опроче професорамъ фильольоґіѣ годѣ займатись пытанями про соціольоґію, котрѣ Франкови вôдъ р. 1877. були по-нутру.

При кôнци другого року студій университетскихъ, въ червни 1877. р. постигло Франка велике лихо: єго арештовано за-для пôдозрѣня, що належить до потайного товариства; — вôдтакъ подержано єго въ слѣдствѣ звышь сѣмохъ мѣсяцѣвъ и засуджено на шестинедѣльный арештъ. Про сю подѣю пише вôнъ въ автобіоґрафіи ось-таке: „Безтолковый процесъ, котрый упавъ на мене, якъ середъ вулицѣ цегла на голову, и котрый скôнчивъ ся моимъ засудженємъ, хочь у мене не було за душею й тѣни того грѣха, який минѣ закидували (анѣ тайныхъ товариствъ, анѣ соціялизму; я бувъ соціялистомъ по симпатіи, якъ мужикъ, але далекій бувъ вôдъ розумѣня, щó таке соціялизмъ науковый), — бувъ для мене страшною й тяжкою пробою. Девять мѣсяцѣвъ, пробутыхъ въ тюрмѣ, були для мене тортурою. Мене трактовано якъ звычайного злодѣя, посаджено мѣжь самыхъ злодѣвъ та волоцюгъ, котрыхъ бувало въ однôй камерѣ зо мною по 14—18, перекидувано зъ камеры до камеры при ненастанныхъ ревизіахъ та придиркахъ (се бачь, за те, що я „писавъ“, т. є. записувавъ на случайно роздобутыхъ карточкахъ паперу случайно роздобутымъ олôвцемъ — пѣснѣ та приповѣдки зъ устъ соузникôвъ, або й свои вѣршѣ), а кôлька тыжнѣвъ я просидѣвъ въ такôй камерѣ, щó мáла тôлько одно вôкно, а мѣстила 12 людей, зъ котрыхъ 8 спало на тапчанѣ, а 4 пôдъ тапчаномъ для браку мѣсця. Зъ протекціѣ, для свѣжого повѣтря, соузники вôдступили минѣ „найлѣпше“ мѣсце до спаня — пôдъ вôкномъ насупротивъ дверей, а

що вôкно за-для задухи мусѣло бути день и нôчь отворене, и до дверей продувало, то я що-рана будивъ ся, маючи на головѣ повно снѣгу, навѣяного зъ вôкна. Та не сама тюрма була для мене найтяжшою пробою: засудъ криминального суду, а особливо те, щó я опôсля заставъ на свѣтѣ, — що-разъ тяжшій и несправедливѣйшій засудъ усеи суспôльности, киненый на насъ[1]), страшенно болѣвъ мене“ (стор. IX—X).

Вôдтакъ ставъ Франко рѣшучимъ соціялистомъ и своє невдоволенє зъ порядкôвъ сучасного побуту суспôльного выражавъ въ письмѣ мѣсячнôмъ, а потôмъ періодичнôмъ, п. з. „Громадськiй Другъ“, „Дзвôнъ“ и „Молотъ“ (1878)[2]). Тутъ надруковано бôльшу єго повѣсть „Boa constrictor“ („Громадськiй Другъ“, Нр. II., стор. 98—109; „Дзвôнъ“, стор. 187—202; „Молотъ“, стор. 39—62), кôлька дрôбныхъ ескизôвъ и деякî стихотворы, мѣжь котрыми суть бôльшь замѣтнî „Каменярѣ“ („Дзвôнъ“, стор. 232—233) и „Дума про Наума Безъумовича“ („Молотъ“, стор. 110—113).

Про ту збôрку пише Франко ось-що: „Признати треба, що до выдаваня такои часописи, якъ „Громадськiй Другъ“, мы оба зъ Павликомъ були зовсѣмъ непригованî, — не мали анѣ достаточнои пôдготовки теоретичнонауковои, анѣ практичного знаня свого краю и людей. Старшî народовцѣ й попы насъ цурали ся, — при насъ стояла тôлько горстка молодѣжи, тымъ-часомъ коли намъ самымъ треба було ще богато вчити ся“ (стор. X).

Мѣжь-тымъ Франко не покидавъ университету й слухавъ найпаче лєкцiй д-ра Охоровича зъ психольогiѣ, антропольогiѣ й исторiѣ фильософiѣ. Слухавъ такожь одинъ курсъ лєкцiй професора Бѣлиньского зъ економiѣ суспôль-

[1]) Франка арештовано вразъ зъ цѣлою редакцiєю „Друга“.

[2]) Редакторомъ „Громадського Друга“, „Дзвона“ й „Молота“ бувъ Михайло Павликъ.

нои, бувавъ на выкладахъ римского права проф. Зырудловского, нѣмецкои литературы доцента Зауера, та не покидавъ и выкладовъ Огоновского.

По упадку „Молота“, коли Михайло Павликъ бувъ приневоленый выѣхати за границю, Франко почавъ (1878) разомъ зъ кольокома товаришами выдавати „Дробну Библіотеку“, и задумавъ бувъ выдавати часопись „Нова Основа“, та се не вдалось. Ще въ 1878. р. покликано его зъ Вѣдня до участи въ редакціи „Славянского Альманаха“[1]). Тогдѣ написавъ вонъ колька новель зъ житя народного: деякѣ зъ нихъ надруковано познѣйше („Мавка“, „Мулярь“), одну-жь напечатано въ другомъ томѣ „Славянского Альманаха“, але она не побачила свѣта, тому-що сей томъ сконфисковано. А вже-жь задумавъ вонъ тогдѣ въ цѣломъ циклѣ новель зъобразити по змозѣ всѣ боки житя простого люду й интелиґенціѣ: водносины економичнѣ, просвѣтнѣ, правнѣ, политичнѣ и т. и. Въ 1878. р. за посередництвомъ Болеслава Лимановского достався вонъ доступъ до Львовского журнала „Tydzień“ literacki..., и помѣстивъ ту невеличку статью про французького повѣстяра Емиля Золя (стор. 123—124) и такожь три ескизы п. з. „Rusińcy“, typy i portrety galicyjskich ludzi (стор. 324—326; 347—349; 421—423), де въ сатиричный способъ зъобразивъ кольока фиґуръ окружаючои его суспольности рускои. Водтакъ дописувавъ вонъ до отъ-сихъ польскихъ часописей: „Praca“ (Львовъ), „Ziarno“ (Львовъ), „Prawda“ (Варшава), „Głos“ (Варшава), „Kraj“ (Петербурґъ), „Ruch“ (Львовъ) и и. Межь-тымъ кончивъ вонъ деякѣ давнѣйше позачинанѣ роботы, особливо перекладъ поемы Гайного

[1]) Въ „Славинскомъ Альманаху“ надруковано (1879) въ мовѣ руско-украиньскои только пять думокъ Данила Млаки (стор. 67—74) и розвѣдку М. Царя про народнѣ обряды весѣльнѣ (стор. 74—118).

„Deutschland“, траґедіѣ Ґетого „Faust“, Байроновои мистеріѣ „Каинъ“ и дечого иншого.

Въ першôй четверти р. 1880. выѣхавъ вôнъ въ гостину до Кароля Ґеника[1]), щó живъ въ Березовѣ Коломыйского повѣту, та отъ, єго арештовано въ Яблоновѣ на пôставѣ пôдозрѣня о аґитацію мѣжь селянами. Тому-то явивъ ся вôнъ пристѣбнымъ до процесу, щó вѣвъ ся въ Коломыи противъ сестеръ Павликôвенъ и селянъ Фокшеѣвъ. Сидячи въ арештѣ Коломыйскôмъ Франко зôбравъ чи-мало пѣсень, приповѣдокъ та иншихъ матеріялôвъ етноґрафичныхъ, и написавъ такожь деякѣ стихотворы. По трьохъ мѣсяцяхъ выпущено єго зъ арешту, а по-за-якъ вôнъ не належавъ до повѣту Коломыйского, то вôдставлено єго пôдъ ескортою полиціѣ на мѣсце уродженя. Про сю подѣю пише Франко ось-що: „Сей транспортъ по полицейскимъ арестамъ въ Коломыи, Станиславовѣ, Стрыю и Дрогобичи належить до найтяжшихъ моментôвъ въ моѣмъ житю. Вже до Дрогобича я приѣхавъ зъ сильною горячкою. Ту впаковано мене въ яму, описану въ моѣй новеллѣ „На днѣ“, и вôдти ще того-самого дня (черезъ протекцію) послано пѣшки зъ полиціянтомъ до Нагуєвичь. По дорозѣ насъ заскочивъ дощь и промочивъ до нитки. Я дôставъ сильну лихорадку, проживъ тыждень дома въ дуже прикрыхъ обставинахъ, вернувъ до Коломыѣ, щобъ удатись до Ґеника, проживъ тамъ страшенный тыждень въ готелю, написавъ повѣстку „На днѣ“, и на останнѣ грошѣ выславъ єѣ до Львова, опôсля живъ три днѣ трьома центами, найдеными надъ Прутомъ на пѣску, а коли й тыхъ не стало, я заперъ ся въ своѣй комнатцѣ въ готелю и лежавъ пôвтора дня въ горячцѣ й голодѣ, ждучи смерти, безсильный и знеохоченый до житя. Одинъ

[1]) К. Ґеникъ є теперь директоромъ карпатскои крамницѣ въ Яблоновѣ.

изъ моихъ соузникôвъ, посланый Ґеникомъ, спасъ мене вôдъ голоднои смерти“ (стор. XI—XII).

Опôсля поѣхавъ Франко ще разъ до Дрогобича, взявъ собѣ пашпортъ и вернувъ до Коломыѣ, а вôдтакъ пôшовъ пѣшкомъ до Березова, де въ домѣ Ґеника проживъ кôлька тыжнѣвъ, лѣчачись вôдъ пропасницѣ. Але не довго мôгъ пробувати въ Березовѣ. Староста Коломыйскій дôзнавъ ся про єго побутъ и наказавъ жандармамъ приставити єго до Коломыѣ, а що въ него не було грошей на пôдводу, то жандармъ погнавъ єго туды пѣшкомъ. Якъ же староста побачивъ у Франка пашпортъ, то пустивъ єго на волю, але написавъ до намѣстництва просьбу, щобъ заборонило єму побутъ въ Коломыйскôмъ повѣтѣ. Вôдтакъ не дожидавъ вôнъ уже другого примусового транспорту, и поѣхавъ до Нагуєвичь, вôдки въ осени вернувъ опять до Львова и зновъ записавъ ся на выклады университетскій.

Вже вôдъ р. 1878. ставъ Франко зноситись изъ Львôвскими робôтниками, и тогдѣ написавъ вôнъ катехизмъ економичного соціялизму, котрый выдали тй-жь робôтники. Вôдтакъ въ 1879. и 1880. р. выкладавъ вôнъ економію суспôльну въ робôтницкихъ кружкахъ самоосвѣты. Въ 1879. р. зладивъ невеличкій елементарный пôдручникъ економіѣ суспôльнои на взôръ сербскои компиляціѣ Светозора Марковича, а въ 1883. р. частину того пôдручника переробивъ и передавъ товариству „Просвѣта“, котре й выпустило сю перерôбку яко окрему книжочку п. з. „Розмовы о Добровôльскôй читальни. I. Розмова про грошѣ и скарбы зъ предмовою о заложеню Добровôльскои читальнѣ“ (Львôвъ, 1883).

Мѣжь-тымъ почавъ вôнъ (1881) зъ Иваномъ Белеємъ выдавати иллюстровану литературно-политично-наукову часопись „Свѣтъ“, въ котрôй помѣстивъ початокъ своєи бôльшои повѣсти п. з. „Бориславъ смѣє ся“ (1881., число 1—12;

1882., число 1—7), кôлька статей науковыхъ (прим. „Мысли о еволюціи въ исторіи людскости“; стор. 53. 71. 107. 128. 151. 176. 203. 247; — „Причинки до оцѣненя поезій Тараса Шевченка“; стор. 158. 195. 221), деякі розвѣдки критичні (прим. розвѣдку про „Хуторну поезію П. А. Кулѣша“; стор. 267) и богато вѣршѣвъ оригінальныхъ та перекладеныхъ (прим. „Княгиня Трубецька“ зъ поемы Некрасова „Русскія женщины“; стор. 66. 83).

А вже-жь не маючи зъ чого удержатись у Львовѣ Франко въ великій пôстъ 1881. р. вернувъ ся до Нагуєвичь, де зъ-разу живъ пôдъ доглядомъ жандармскимъ, и тодѣ-то одинъ жандармъ радивъ єму вступити до монастыря Василіяньского. Живучи на селѣ Франко працювавъ коло поля, кôнчивъ перекладъ першои части „Фавста“ Ґетового, лагодивъ статьѣ для „Свѣта“ и кореспонденцїѣ для Киѣвскои „Зарѣ“, котрыхъ же цензура не пропустила. Въ 1882. р. за пôдмогою Драгоманова надруковано „Фавста“ у Львовѣ особною книжкою, а швидко опôсля „Свѣтъ“ упавъ[1]). Зъ села писавъ Франко ще й дописи до „Вольного Слова“ въ Женевѣ, а коли Омелянъ Партицкій оголосивъ у Львôвскôй „Зорѣ“ конкурсъ на повѣсти, то написавъ вôнъ простору повѣсть п. з. „Захаръ Беркутъ“, за котру й одержавъ премію. Въ 1883. р. надруковано сю повѣсть въ „Зорѣ“ и такожь окремою книжкою.

Зимою 1883. р. приѣхавъ Франко до Львова саме передъ смертію Володимира Барвѣньского. Хоча-жь тогдѣ бувъ вôнъ соціялистомъ, то все-жь засумувавъ ся зъ-за смерти передового народовця и въ стихотворнôмъ некрольоґу клявъ ся, що „дѣло, розпочате Барвѣньскимъ, не

---

[1]) Останнє число „Свѣта“ (6. и 7. за рôкъ 1882) надруковано 25. червня 1882. р.

вмре зъ нимъ, — що примѣръ єго й слова єго грѡмкіи додадуть намъ и силы й надѣѣ“[1]).

По смерти Володимира Барвѣньского працювавъ Франко въ редакціи „Дѣла“, але вже въ цвѣтни поѣхавъ до Вѡкна, Скалатского повѣту, куды, за радою Корнила Устіяновича, запросивъ єго Володиславъ Федоровичъ. Сей поручивъ єму написати біографію свого батька, котрый въ 1848. р. бувъ посломъ до Вѣденьского сойму. Въ Вѡкнѣ пробувъ Франко кѡлька мѣсяцѣвъ, и зѡбравши дещо біографичного матеріялу зъ архиву, поѣхавъ на село до Нагуєвичъ, де занявъ ся читанємъ книгъ и працъ до политичнои и економичнои исторіѣ Галичины въ р. 1810—1848. Въ осени вернувъ ся вѡнъ до Львова, щобъ користуватись библіотеками, и тогдѣ запрошено єго до редакціи „Дѣла“ и „Зорѣ“. При обохъ сихъ часописяхъ працювавъ вѡнъ вѡдъ осени 1883. до початку 1885. р.[2]).

Въ „Дѣлѣ“ друковано єго статьѣ про справы краєвѣ, економичнѣ й громадскѣ. Вѡдтакъ пише вѡнъ въ автобіографіи, що на статьѣ „Дѣла“ про справы краєвѣ почали звертати увагу й послы й Кракѡвскѣ Станчики (стор. XIV). Тогдѣ-то друковано деякѣ повѣстки Франка въ калєндаряхъ „Просвѣты“. Ось и они: 1. „Слимакъ“ („Калєндарь“ на рѡкъ 1882; стор. 27—39). — 2. „Самъ собѣ виненъ“ (Иллюстрованый Калєндарь“ на рѡкъ 1884; стор.

[1]) „На смерть Володимира Барвѣньского“ дня 22. лютого (3. сѣчня) 1883. р.

[2]) Въ Варшавскѡмъ додатку мѣсячнѡмъ до часописи „Przegląd tygodniowy“ находить ся перекладъ повѣсти „Boa constrictor“, а въ Варшавскѡй „Prawd-ѣ“ надруковано 1884. р. ось-якѣ повѣстки: 1. Hrycio w szkole; 2. Lekcya kaligrafii; 2. Chłopska komisya; вѡдтакъ въ 1885. р. напечатано тамъ повѣстку: Sam sobie winien, а въ 1887. р. — Murarz. — Въ Петербурскѡй же часописи „Kraj“ находять ся отъ-сѣ повѣстки: 1. Historya mojej sieczkarni; 2. Dwaj przyjaciele; 3. Dobry zarobek (1885. р.). — 4. Ślimak; 5. Ołówek; 6. Pojedynek (1886. р.).

1—10). — 3. „Исторія моєи сѣчкарнѣ“ (ibid., стор. 10—16)[1]. — 4. „Лѣсы и пасовиска“ (ibid., стор. 24—35). — [„Гершко Ґольдмахеръ“ („Иллюстр. Календарь“ на рокъ 1891; стор. 2—9)]. Одна зъ сихъ повѣстокъ („Лѣсы и пасовиска“) сталась навѣть причиною, що звѣстный посолъ Поляновскій въ соймѣ остро выступивъ противъ товариства „Просвѣта“ и радивъ водмовити єму субвенціѣ. Про иншій-жь повѣсти Франка, друкованій въ рускихъ часописяхъ (якъ въ „Правдѣ“, „Дѣлѣ“, „Зорѣ“) заявляємо, що вычислимо ихъ низше при оглядѣ беллєтристичныхъ творовъ сего письменника.

Дальше пише Франко въ автобіографіи, що зъ концемъ р. 1884. Партицкій обѣцявъ передати єму на власность „Зорю“. Вотакъ поѣхавъ вонъ до Вокна до Федоровича, щобы ще разъ переглянути єго зборники кореспонденцій зъ часу 1848—1870. Тогдѣ зобравъ вонъ богато матеріялу, а вернувши до Львова заставъ несподѣвану змѣну: Партицкій передавъ „Зорю“ товариству имени Шевченка. Небавомъ опосля Франко выступивъ зъ редакціѣ „Дѣла“.

Весною 1885. р. поѣхавъ вонъ до Києва, бажаючи склонити тамошнихъ передовыхъ Украинцѣвъ, щобъ помогли єму засновати нову часопись литературну. Они згодились дати пятьсотъ рублѣвъ на першій рокъ. Хоча-жь Кияне прислали єму триста рублѣвъ, то не прийшло таки до выданя часописи. Подъ конець того року ставъ вонъ головнымъ помочникомъ въ редакціи „Зорѣ“. Вонъ пише въ автобіографіи, що „мавъ узяти на себе редаґованє „Зорѣ“, але подъ цензурою одвѣчального редактора“. „Дѣло выйшло мертворожденне“, каже Франко, „тымъ

---

[1]) Въ повѣстцѣ „Исторія моєи сѣчкарнѣ“ подписано Франка псевдонимомъ „Русланъ“.

бо́льше, що мои кореспонденціѣ въ Prawdzie i Kraju, не цензурованй народовцями, мѣшали сему дѣлу на кождо́мъ кроцѣ, и народовцѣ разъ-у-разъ всилувались и на тй кореспонденціѣ наложити свою цензуру“ (стор. XV), — значить, Франко бувъ головнымъ робо́тникомъ въ редакціи „Зорѣ“, а мѣжь-тымъ выступувавъ противъ народовцѣвъ въ польскихъ часописяхъ, друкованыхъ въ Варшавѣ и въ Петербурзѣ.

Въ 1885. р. выдавъ Евгеній Олесницкій въ „Рускоукраинськой Библіотецѣ“ (№ 12) у Львовѣ „Галицкй образки“ Ивана Франка (Серія перша). Въ сѣмъ збо́рничку надруковано ось-якй повѣстки: 1. „Малый Миронъ“ (стор. 3—13). — 2. „Грицева шко́льна наука“ (14—25). — 3. „Оловець“ (26—48). — 3. „Schön-Schreiben“ (49—58).

Весною 1886. р. поѣхавъ Франко опять до Кіева й оженивъ ся тамъ зъ Ольгою Хоружиньскою. Въ осени-жь того року народовцѣ во́дставили єго во́дъ редакціѣ „Зорѣ“ за помѣщенє однои спѣвомовки Степана Руданьского и рецензіѣ Во́льхо́вского, котрй они вважали неморальными. Во́дтакъ лѣтомъ 1887. р. вступивъ во́нъ въ редакцію польскои часописи „Kurjer Lwowski“, де працює до сего дня. Во́дъ того часу почавъ во́нъ головну часть своихъ робо́тъ помѣщувати въ польскихъ журналахъ, галицкихъ и заграничныхъ[1]). И такъ въ часописи „Kurjer Lwowski“ надруковано вже въ 1887. р. єго повѣсть „Jać Zelepuha“ (№ 224. 227—231. 233—237), а въ журналѣ Льво́вско́мъ „Przegląd społeczny“ помѣщено (1887) повѣсть „Dżuma“ (стор. 162. 251). Во́дтакъ у Льво́вско́мъ письмѣ „Ruch“

[1]) Въ 1886. р. занявъ ся Франко редакцією отъ-сего збо́рника: „Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego, zebrała Olga Roszkiewicz, — opracował Iwan Franko“. Kraków, 1886 (Tom X. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, wydawany staraniem komisyi antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie).

напечатано (1887) ось-якій повѣстки Франка: 1. „W pogoni za biedą“ (стор. 6. 40)[1]). 2. „Jak Rusin tłukł się po tamtym świecie“ (ibid., 181. 202). 5. „Patryotyczne porywy“ (ibid., 299).

Двѣ изъ тыхъ повѣстей „Jać Zelepuha“ и „Dżuma“ надруковано такожь въ мовѣ руско-украиньскôй, — се-бъто образокъ зъ Бориславского житя п. з. „Яць Зелепуга“ надруковано въ „Зорѣ“ 1887. р. (число 18–20, 23—24), а повѣсть „Чума“ помѣщено въ тôмъ-же литературно-науковôмъ письмѣ 1889. р. (число 13—17). Обѣ-жь сѝ повѣсти надруковано такожь по-россійски въ „Кіевскôй Старинѣ“, а то „Чуму“ (XXV. 1889; стор. 400—437) и повѣсть „Яць Зелепуга“ п. з. „Милліонеръ“ (XXIX. 1890; стор. 307–320 и 427—451).

Помѣжь статьями науковыми й економичными, надруковаными 1887. р. въ польскихъ журналахъ вызначують ся ось-якій: 1. „Literatura rusińska w Galicyi za rok 1886“ („Prawda“. Warszawa, 1887; N° 2. 6). 2. „Literatura rusińska w Galicyi w r. 1887“ (ibid., N° 45. 47. 49). 3. „Jak powstają pieśni ludowe“ („Ruch“. Lwów, 1887; str. 118. 145). 4. „Gmina i zadruga wśród rusińskiego ludu w Galicyi i na Bukowinie“ („Głos“. Warszawa. 1887; N° 19).

Того-жь (1887) року выдавъ Франко вô Львовѣ збôрникъ своихъ поезій п. з. „Зъ вершинъ и низинъ“ и зладивъ въ перекладѣ отъ-сю книжку: „Нарисъ исторіѣ философіѣ. Часть I. Грецка натурфилософія вôдъ Талєса до Демокрита“. Изъ нѣмецкого проф. Фрица Шульце („Наукова Библіотека“. Кн. I. Львôвъ, 1887). Въ литературнôмъ же збôрнику, щó єго выдавъ (1887) у Стрыю Ва-

[1]) Сю повѣстку надруковано въ нѣмецкôмъ перекладѣ п. з. „Auf der Suche nach der Noth“ (Unterhaltungs-Beilage zu Nr 30—33 der „Gleichheit“. Wien, 1888).

силь Лукичь (Володимиръ Левицкій), надруковано повѣсть Франка п. з. „Мисія“ (стор. 63 – 90).

Слѣдуючого (1888) року написавъ вôнъ повѣстку „Гава“, котру выдало товариство „Просвѣта“ у Львовѣ. Сю повѣстку надруковано по-польски въ часописи „Kurjer Lwowski“ (1888; N⁰ 155 – 160), а по-россійски въ „Кіевскôй Старинѣ“ п. з. „Слава Богу, для начала и это хорошо!“ (XXIII. 1889; стор. 121—148). Того-жь (1888) року надруковано въ часописи „Kurjer Lwowski“ отъ-сй повѣстки въ мовѣ польскôй: 1. „Cyganie“ (N⁰ 2. 9. 16)[1]). 2. „Pantałacha“ (N⁰ 25—28; 31—33; 36; 38—42). 3. „Manipulantka“ (N⁰ 197—202; 204—209; 211). — Въ „Kurjer-ѣ Warszawsk-ôмъ“ помѣщено (1888) образокъ зъ натуры „Pierogi z czernicami“ (N⁰ 255)[2]), а въ часописи „Dziennik Łódzki“ надруковано (1888) перекладъ повѣстки „На днѣ“, доконаный Марією Сѣмашко за иниціятивою и пôдъ доглядомъ Елизы Оржешковои (N⁰ 24—27; 29—33; 35; 37; 39).

Крôмъ рôзныхъ науковыхъ и критичныхъ статей выдавъ Франко розвѣдку п. з. „Молодый вѣкъ Осипа Федьковича“ („Правда“, рочн. XIV; выпускъ I. II., жовтень и падолистъ, 1888; стор. 59—66, 125, 132), и оголосивъ друкомъ письмо Йосипа Федьковича до Данила Танячкевича („Товаришь“, письмо литературно-наукове. Часть. I. Львôвъ, 1888; стор. 110—116). Въ „Товариши“ находимо мѣжь деякими иншими статьями Франка такожь оповѣданє „Домашній промыслъ“, котре написавъ вôнъ въ сѣчни, 1887. р. (стор. 3—13). Се оповѣданє надруковано

[1]) Ескизъ „Циганы“ надруковано въ-перве въ „Дѣлѣ“, 1882. р., ч. 86—87; вôдтакъ въ россійскôмъ перекладѣ напечатано єго въ „Кіевлянинѣ“ 1887. р., а въ нѣмецкôмъ — въ часописи „Züricher Post“, 1889.

[2]) Повѣстка „Pierogi z czernicami“ є перекладъ руско-украиньского тексту, надрукованого въ „Дѣлѣ“, 1884; ч. 47.

въ польскôмъ перекладѣ въ Петербурскôй часописи „Kraj“ (1887; N° 43). По-польски написавъ вôнъ „Szkice z dziejów literatury rusińskiéj“ („Głos“. Warszawa, 1888; N° 2. 4. 5) и дещо иншого.

Въ 1889. р. выдавъ Франко мѣжь иншими отъ-сй творы, розвѣдки й статьѣ въ мовѣ руско-украиньскôй: 2. „Нашй коляды“ („Дѣло“, 1889; N° 278. 279. 281. 284. 286. 287. и окрема вôдбитка, у Львовѣ, 1890). — 2. „Перебендя“ Тараса Шевченка. Зъ переднимъ словомъ Ивана Франка. („Литературно-наукова Библіотека“. Книжка I. Львôвъ, 1889). — 3. „Смерть Каина“, леґенда, ibid., кн. III).

Тутъ годить ся ще спôмнути, що за грошѣ, присланй зъ Украины на литературну часопись, розпочавъ Франко выдавництво литературно-науковои Библіотеки, надруковавши розвѣдку про Перебендю. За тй грошѣ выдавъ вôнъ такожь працю Михайла Павлика п. з. „Про руcько-украинськй народнй Читальнѣ“ („Наукова Библіотека“, книжка II—III. Львôвъ, 1887).

Того-жь (1889) року надруковано деякй працѣ Франка въ „Кіевскôй Старинѣ“. И такъ крôмъ згаданыхъ двохъ повѣстокъ, „Слава Богу, для начала и это хорошо!“ и „Чума“[1]), напечатано тамъ ще отъ-сй матеріялы для литературы й науковй розвѣдки: 1. „Воянцка пѣсня“ (XXIII. 1889; документы, стор. 143—148). — 2. „Замѣчательная колядка“ (XXIV. 1889; январь; документы, стор. 231—233). — 3. „Пѣснь о свѣтѣ“ (ibid., мартъ; док., стор. 741—744). — 4. „Иванъ Вишенскій“ (XXV. 1889; стор. 141—151). Въ додатку-жь до XXV. тому „Кіевскои Старины“ надруковано „Книжку Іоанна Мниха Вишенского отъ святыя аѳонскія горы въ напоминаніе всѣхъ православныхъ Христі-

[1]) Того-жь (1889) року помѣщено въ Варшавскôмъ „Ateneum“ оповѣданє Франка п. з. „Jeden dzień z życia ulicznikôw Lwowskich“ (luty; стор. 303—316).

анъ". Сю „книжку" выдавъ Франко по рукописи, яка зберегає ся въ Василіяньскôмъ монастырѣ въ Пôдгорцяхъ. Въ 1890. р. надруковано въ „Кіевскôй Старинѣ" крôмъ повѣсти „Милліонеръ" статью п. з. „Сожженіе упырей въ селѣ Нагуевичахъ въ 1831. г." (XXIX. апрѣль, стор. 101—120); а въ 1891. р. помѣщено тамъ-же отъ-сй двѣ важнй статьѣ: 1. „Мистерія страстей Христовыхъ" (XXXIII. апрѣль; стор. 131—154). — 2. „Іосифъ Шумлянскій, послѣдній православный епископъ Львовскій и его Метрика" (ibid., іюнь, стор. 337—362; іюль, стор. 1—21)[1]).

Лѣтомъ 1889. р. Франка зновъ арештовано вразъ зъ Россіяниномъ Деґеномъ и зъ двома Украинцями, Кистяковскимъ и Маршиньскимъ[2]). Про сю подѣю пише вôнъ въ автобіоґрафіи ось-що: „Мене держано десять тыжнѣвъ, але за щó, якій фактъ минѣ закинено, сего я не мôгъ дôзнати ся й доси не знаю" (XVI). Въ тюрмѣ написавъ вôнъ рядъ поемъ зъ оповѣдань арештантôвъ, головно жидôвъ, вôдтакъ оповѣданє „До свѣтла"[3]) и рядъ тюремныхъ сонетôвъ.

Вôдъ 1890. р. почавъ Иванъ Франко зъ Михайломъ Павликомъ выдавати орґанъ руско-украиньскои радикальнои партіѣ п. з. „Народъ". Въ першôмъ числѣ сего орґану сказано „вôдъ редакціѣ" мѣжь иншимъ ось-таке: „За пôдвалину всякихъ заходôвъ мѣжь свѣтлыми Русинами мы маємо того, хто насъ усѣхъ своєю кервавицею згодувавъ, — народъ, простыхъ роббтныхъ людей... Наша

---

[1]) Статьѣ й розвѣдки Франка, надрукованй въ „Кіевскôй Старинѣ", пôдписано псевдонимомъ „Миронъ".

[2]) Деґенъ бувъ учителемъ французкои мовы въ Кіевѣ; Кистяковскій и Маршиньскій були студенты Кіевского университету. Вразъ изъ Деґеномъ арештовано такожь двѣ его сестры.

[3]) Оповѣданє арештанта „До свѣтла" надруковано въ „Зорѣ", 1890; стор. 17—21; 33—36.

перша й остатна цѣль була зъ-давна, помочи двигнути матеріяльно та справдѣ просвѣтити нашь народъ, и за-для-того мы й теперь будемо пильно та безсторонно додивляти ся, черезъ що́ нашь народъ бѣдный та темный, що́ въ нѣмъ само́мъ є доброго, а що́ злого, що́ доброго чи злого хто для него робить, и якъ бы єму, по нашому, зъ того лиха добути ся. На те вказувати-мемо приклады зъ житя другихъ, освѣченѣйшихъ народо́въ на заходѣ Европы та въ Америцѣ, на всесвѣтнѣ здобутки людскои думки й працѣ и, въ дорогихъ для всѣхъ людей справахъ, будемо накликати до згоды зъ прихильными намъ людьми зъ иншихъ народностей, особливо зъ нашими сусѣдами, якъ Поляками, Москалями и др. Зъ такого погляду, по нашому, самѣ собою рѣшають ся всякѣ иншѣ рускѣ справы, черезъ котрѣ интелиґентнѣ Русины довго грызли ся, а то й теперь єще грызуть ся мѣжь собою, якъ на пр. справа руского письменства та належности Русино́въ. Теперь уже всѣ Русины въ Галичинѣ переконанѣ, що для кореня рускои народности — для простого народу треба писати такъ, якъ во́нъ найлѣпше розумѣє, т. є. такъ, якъ во́нъ говорить, по-народному, по-руско-украиньски. Щобы-жь во́дъ нашого народу не во́дрывало ся молоде поколѣнє въ школахъ, и щобы зъ тыхъ шко́лъ плывъ для народу безпосередный хосенъ, то доконче треба, щобы й у всѣхъ школахъ середъ нашого людства вчено по-такому-жь — по-народному. Въ интересѣ народного поступу, а то й самои интелиґенціѣ лежить такожь, щобы въ загалѣ всѣ єи духовѣ плоды були якъ найдоступнѣйшѣ для народу, хотьбы навѣть прийшло ограничити ся на шко́льне и такъ название простолюдске письменство, на котре мы, правда, зовсѣмъ инакше дивимо ся, якъ бо́льша частина интелиґентныхъ Русино́въ, бо бажали-бысмо, щобы воно було цѣкаве й навчаюче и для интелиґентного чоловѣка, т. є.

щобы стояло на высотѣ теперѣшнои всесвѣтнои науки. Розвиваючи такъ народъ, мы тымъ самымъ якъ найлѣпше розвѣємо й нашу мову и наше письменство. Тодѣ й рѣшить ся справа про те, якою мовою будуть колись говорити всѣ Русины, и чи будуть вони чи не будуть одно зъ Москалями. А до того часу, до цѣлковитого двигненя народу въ добрѣ й освѣтѣ, интелиґентнѝ Русины, поступаючи такъ по-педаґоґичному, выґрають те, що самѝ не вôдôрвуть ся вôдъ народу та не пропадуть марно, для него и для себе. Тодѣ-жь настане для Русинôвъ часъ узяти ся и до высокополитичныхъ справъ, бо буде на кôмъ оперти ся и щó зъ кимъ зробити, — буде маючій, свѣтлый, самосвѣдомый народъ. До того-жь часу, по нашôй думцѣ, треба головно й выключно займити ся долею простого народу, и мы переконанѝ, що, якъ-бы всѣ свѣтлѝ Русины твердо й безповоротно стали на ту пôдвалину, на котру вказано, на народъ, и якъ-бы мали на цѣли тôлько его добро, то про якусь незгоду мѣжь ними не було бы й бесѣды“...

Въ сѣмъ письмѣ „вôдъ редакціѣ“ сказано, що интелиґентнѝ Русины перестануть грызти ся мѣжь собою, коли стануть на тверду и безповоротну пôдвалину, — на народъ. Але-жь Русины-народовцѣ стоять саме на такôй пôдвалинѣ и вôдси вызначують ся назвою „народовцѣвъ“. Тому-то редакція орґану радикальнои партіѣ не сказала тутъ нѣчого нового, — она переймила частину проґрамы Русинôвъ-народовцѣвъ про вôднośины ихъ до народу. Та й опôсля сказано въ „Народѣ“ (I, стор. 232), що „теоретичнѝ основы для новои радикальнои партіѣ не выходили зъ-разу зовсѣмъ по-за рамки такъ названои народовскои, чи тамъ украинофильскои партіѣ“. Въ загалѣ-жь ходило обомъ редакторамъ найбôльшь о тее, щобъ зъѣднати собѣ прихильникôвъ и мѣжь народовцями, и мѣжь москвофилями,

и про-те на-разѣ не выступили они ворожо противъ народовцѣвъ, а супроти москвофилѣвъ заняли становище выжидаюче й доволѣ приязне, заявляючи, що ажь тогдѣ, коли розвине ся нашь народъ, рѣшить ся справа про тее, якою мовою будуть колись говорити всѣ Русины, и чи будуть они, чи не будуть одно зъ Москалями.

Вже въ тôмъ письмѣ „вôдъ редакціѣ“ заявлено, що редакція буде рускому людови вказувати „на всесвѣтнѝ здобутки людскои думки й працѣ“. Вôдтакъ въ „програмѣ“ руско-украиньскои радикальнои партіѣ (I, стор. 301) читаємо мѣжь иншимъ, що „въ справахъ культурныхъ партія радикальна стоить на ґрунтѣ позитивнои науки, за раціонализмомъ въ справахъ вѣры й реализмомъ въ штуцѣ, и що домагає ся, щобы всѣ здобутки культуры й науки стали ся власностію всего народа“. Въ статьи-жь „Безпрограмовôсть народовцѣвъ и ихъ будучнôсть“ (I, стор. 232. 247. 292. 312. 392)) сказано, що „космополитичнѝ идеѣ и змаганя, се й є змѣстъ въ розвою кождого народу, а націонализмъ є лишь єго формою“ (стор. 297).

Опôсля въ вôдозвѣ, яку выдавъ до „громады“ (1. лютого 1891. р.) выконуючій комитетъ руско-украиньскои радикальнои партіѣ передъ выборами до Рады державнои, читаємо мѣжь иншимъ ось-що: „Бачите зъ того, що „дотеперѣшнѝ“ нашѝ партіѣ показали ся немôцными въ ногахъ, бо хилять ся туды, вôдки мужикамъ усе вѣтеръ въ очи вѣє. Значить, одна рада для васъ, панове громада, стати на свои власнѝ ноги й самымъ дбати про себе. Привôдъ до того хоче дати нова хлопска партія, що́ недавно завязала ся у Львовѣ та назвала ся радикальною“ (II, стор. 55—56).

Крôмъ деякихъ статей програмовыхъ и суспôльнополитичныхъ и крôмъ „тюремныхъ сонетôвъ“ надруковано въ „Народѣ“ 1890. р. ось-якѝ стихотворы Ивана Фран-

ка: 1. „У цадика“. Оповѣданє жидôвки (I, стор. 6—7). 2. „По любвѣ“. Оповѣданє конокрада (I, 64—67; 80—82). 3. „По людски“. Оповѣданє онучкаря (I, 117—118; 130—131; 162—164). Въ другôмъ роцѣ выдавництва сего орґану почавъ вôнъ друкувати „нарисъ исторіѣ Австріѣ вôдъ р. 1840. до 1890. п. з. „Пôвъ столѣтя“ (II, 118—120; 147—151).

* * *

Иванъ Франко почавъ свою литературну дѣяльнôсть въ 1874. р., друкуючи въ „Друзѣ“ свои стихи п. з. „Народніи пѣснѣ“, сонетъ (стор. 51) и „Моя пѣсня“ (67—68). Почавши вôдъ 1875. до 1877. р. проявлявъ вôнъ у своихъ стихотворахъ напрямъ романтично-національный. Такъ у стихотворѣ „Двѣ дороги“ каже вôнъ, що „во вѣки до заслуги двѣ ведуть дороги, и двѣ короны чести жизнь намъ може дати; — одна: трудитись духомъ и калѣчить ноги, а друга: зъ тиховъ въ серцю молитвовъ страдати“. А вже-жь молоденькій поетъ мабуть не бажавъ ще тогдѣ ступати на першу дорогу, коли сказавъ: „Йдучи зъ молитвовъ тиховъ мы зносѣмъ недолю, — ступаймо къ свѣтлу-щастю въ згодѣ й любвѣ“ („Другъ“, 1875; стор. 120). А въ стихотворѣ „Божескость людского духа“ звернувъ ся вôнъ до Бога зъ ось-якою апострофою:

Духъ нашъ родомъ зъ духа Твого,
Вѣчно звязаный зъ Тобовъ,
А ти вѣчніи огнива:
Творчôсть духа и любовь!
(„Другъ“, 1875; стор. 546).

Вôдтакъ въ „Балядахъ и розказахъ“ спѣвавъ поетъ (1876) про деякѝ подѣѣ зъ княжого періоду нашои исторіѣ, якъ: про данину козарску (стор. 4—6), про Аскольда и Дира пôдъ Царгородомъ (8—10), про князя Олега

(12—14) и Святослава (17—19), а мѣжь иншими поезіями оригинальными й перекладеными надрукувавъ вонъ въ сѣмъ збірнику стихотвôръ „Хрестъ Чигиринській“ (24—27), котрый кôнчить ся отъ-сими словами:

— Ци коли настане якій щасливый часъ?
Ци появить ся єдность и згода й миръ у насъ? —
Богъ знає! Но мы смѣло въ гору взнесѣмъ чоло!
Миръ мирнымъ! На враждующихъ самъ Богъ и хрестъ [його!

Опôсля пôдъ вплывомъ думокъ Михайла Драгоманова ставъ Франко (вôдъ р. 1878.) прихильникомъ соціялизму, и въ „Друзѣ громадськôмъ“ проявивъ своє невдоволенє зъ истнуючихъ порядкôвъ въ житю людскôмъ. Такъ у стиху „Товаришамъ зъ тюрмы“ каже мѣжь иншимъ, що вонъ зъ товаришами ступає до бою нового, не за царство тиранôвъ-царѣвъ, анѣ то-жь за попôвъ, нѣ за Бога, нѣ за панство, несытыхъ панôвъ!“ Цѣль товаришѣвъ є „людське щастє и воля, верхъ розуму надъ вѣровъ слѣповъ, и братерство велике, всесвѣтне, вольна праця и вольна любовь!“ Тôлько-жь дивно, що проявляючи такій думки крайного радикализму Франко каже, мабуть-то зъ такими змаганями єго й товаришѣвъ на землю йде „царство боже“, — дармá, що вонъ покликує до товаришѣвъ, щобъ не молили ся вже бôльше до Бога, „бо молитва слаба ту пôдмога, де розумнои працѣ лишь тре“! (стор. 1—2).

Такій думки приходили Франкови ачей въ тюрмѣ, коли вонъ „живый у могилу зарытый, глядѣвъ на свѣтломъ облитый, на вольный, веселый той свѣтъ“ (стор. 97).

Сензаційнымъ являє ся вôдтакъ стихъ „Каменярѣ“[1]). Тутъ оповѣдає ноетъ, що єму снило ся, мабуть-то вонъ

[1]) „Дзвонъ“, стор. 232. Стихотвôръ „Каменярѣ“ надруковано въ нѣмецкôмъ перекладѣ п. з. „Die Steinbrecher“ („Die Heimath“. Wien, 1879).

зъ тысячами товаришѣвъ стояли прикованѝ ланцомъ зелѣзнымъ пôдъ гранитною скалою. Они, невольники, добровôльно взяли на себе пута, стали рабами, — „на пути поступу они стали каменярѣ!“ Они, „ломлять скалу, рôвнають правдѣ пути“, але „щастє всѣхъ прийде ажь по ихъ кôсткахъ!“ — Тутъ являє ся се неимовѣрнымъ, що тѝ товаришѣ взяли добровôльно на себе пута, хотячи доборотись до волѣ! Вже-жь такѝ борцѣ розрываютъ пута, а не приковуютъ себе ланцомъ пôдъ скалою!

Менше радикальнѝ думки высказавъ Франко (1881—1882) у своихъ поезіяхъ, надрукованыхъ у Львôвскому „Свѣтѣ“. Тутъ спѣваєвôнъ по-найбôльшь думы скорбнѝ, кажучи, що „не виненъ вôнъ тому, що сумно спѣває; — не радость слова єго родить, — єго й народа неволя — то мати тыхъ скорбныхъ думъ“ (стор. 4). Поетъ зъявляє любовь для всѣхъ, „щó ллють свôй пôтъ и кровь, — для всѣхъ, котрыхъ давлять оковы“. Ба, вôнъ каже, що „хто не любить всѣхъ братôвъ, якъ сонце боже, всѣхъ зарôвно, — той щиро полюбить не вмѣвъ тебе, любимая Вкраино!“ (стор. 25). Вôдтакъ въ стиху „Всюды нѣвечить ся правда“ радить вôнъ землякамъ, щобы въ серцяхъ своихъ для правды святои сильный збудували оплôтъ, — щобъ тамъ огонь невгасимый чеснои мысли палили!“ (стор. 29). А вже-жь у стиху „Картка любови“ каже поетъ, що зближаєся часъ, коли, подôбно єму, по довговѣчныхъ бояхъ, мукахъ, люде прокинуть ся, гнилый розмечуть трамъ, щó ихъ дѣливъ, и що щиро грудь до груди, уста до устъ притиснуть, мовь браты приязнымъ, щирымъ словомъ заговорять, позбувшись путъ незнаня, темноты й зависти и людовладства и горя“ (стор. 102). Вôдтакъ у стихотворѣ „Филѣ“ заявлаєвôнъ, що тѝ довговѣчнѝ боѣ будуть кровавѝ, що „зъ миліонôвъ серць, мовь божій грôмъ, закута правда бухне и застылѝ шкарлущѣ свѣта розбрве на

нѣмъ", — але-жь „въ кровавыхъ филь навалѣ не згине думка, правда й добро, а краще, ширше розовѣться далѣ; — не людскости ядро здавить та буря, а суху лупину, — она пукне, а кôлець розростесь безъ впину" (стор. 207). Се-жь спасенє людей по думцѣ поета прийде вôдъ Заходу Европы. Ось-щó каже вôнъ у стиху „Веснянка" (стор. 259):

Гримить! Благодатна ся хвиля зближає,
Природу роскôшная дрожь пронимає,
Жде спрагла земля плодотворнои зливы,
И вѣтеръ надъ невъ пролѣтає шумливый,
И зъ заходу темная хмара летить....
Гримить!
Гримить! Тайна дрожь пронимає народы:
Либонь благодатная хвиля надходить?
Мильйоны чекають щасливои змѣны....
Тѝ хмары — плôднои будущины тѣни,
Щó людскôсть, мовь красна весна обновить....
Гримить!

Подôбнѝ гадки про будущину людскости высказавъ Франко въ стихотворѣ „Думы пролетарія", вкладаючи въ уста пролетарія ось-якѝ слова до судьѣвъ:

А ще скажѣте, якъ сей ладъ
Перевернути хочемъ мы?
Не збруєю, не силою
Огню, зелѣза и вôйны,
А правдою и працею
И наукою. А якъ вôйна
Кровава понадобить ся,
Не наша буде въ тôмъ вина![1])

[1]) „З вершин і низин". Збірник поезій Івана Франка. Львів, 1887; стор. 40.

А въ „Пѣсни будущины“ каже вôнъ, що прийде часъ до найтяжшого бою, послѣднього, за правду й волю, та що прогнила стара будова розвалить ся[1]).

Тôлько-жь самъ поетъ мабуть не все вѣривъ въ тее, що́ вѣщувавъ въ „Пѣсни будущины“, коли въ однôмъ сонетѣ ось-що сказавъ:

Смѣшный сей свѣтъ! — смѣшнѣйшій ще поетъ,
Що́ все въ нѣмъ хоче серіозно брати,
Що́ въ тôй погони до незвѣстныхъ метъ
Розумну думку радъ бы вôдшукати![2])

Тому-то думаємо, що невдоволенє зъ сучасныхъ порядкôвъ у свѣтѣ вытворювалось въ души Франка найпаче тогдѣ, коли сидѣвъ въ тюрмѣ й коли страдавъ изъ-за наслѣдкôвъ тои неволѣ. Тогдѣ-то вважавъ вôнъ свѣтъ „малою горстью неробôвъ“, — тогдѣ казавъ вôнъ, що въ сему свѣтѣ окрôмъ зла годѣ глядѣти правды й розуму[3]).

Хоча-жь Франко видить у свѣтѣ тôлько лихо й бѣду, то не вказує наглядно причинъ страшныхъ невзгодинъ. Тому-то рецензентъ збôрника „Зъ вершинъ и низинъ“ (Григорій Цеглиньскій) пише ось-що въ сѣй справѣ: „Якій-жь причины сего невôдрадного стану на свѣтѣ? Правда, що якъ рôзнородно умѣє поетъ малювати людску бѣду, такъ въ причины, бодай однои, не входить близше. Ту выстають поетѣ загальники, якъ: неволя, тьма, дармоѣдство панôвъ-богачѣвъ, неправда и т. и. Ба, чи звертаєсь хочь разъ поетъ до тыхъ загальныхъ причинъ людского горя зъ словомъ гуманного упôмненя, до панôвъ, щобъ не „ссали людскои крови и людского поту“, — до старшихъ, освѣченыхъ братôвъ, щобъ занялись бездольною долею люду? Нѣ, анѣ разу! Чому? Бо вôнъ якъ и вся теперѣшня поступова фармакольогія не любить

[1]) ibid., стор. 61. — [2]) ibid, стор. 58—59. — [3]) ibid.

средствъ спеціяльныхъ, — вôнъ маѣ на всьо средство универзальне, оденъ-одинокій чарôвный тализманъ. — Тымъ средствомъ универзальнымъ на все людске горе ѣсть — революція!“...[1])

Мы-жь додамо до сихъ слôвъ рецензента ось-яку свою замѣтку: Правда, що теперь ѣ въ свѣтѣ тяжкй невзгодины, але-жь се велике пытанѣ, чи по сподѣванôй (поетомъ) страшнôй катастрофѣ настане вже рай на земли? — чи „надъ обновленымъ, щасливымъ свѣтомъ, надъ збратаными, чистыми людьми земля зацвите новымъ пречуднымъ цвѣтомъ“?[2]) Люде остануть ся все людьми, — вже-жь въ маленькôй семьи нашого праотця Адама найшовъ ся Каинъ!...

Коли-жь поетъ глузувавъ изъ идеалистôвъ и про нихъ сказавъ, що они „пôдъ пнемъ перегнилымъ въ болотѣ гнилому вертять ся, клублять ся мовь дрôбнй черяки“[3]), то дивнымъ дивомъ опинивъ ся вôнъ иногдѣ й самъ мѣжь идеалистами, якъ втихомирилась ѣго зворушена душа, страждуща зъ-за лихолѣтя въ житю. Въ такôмъ спокôйнôмъ настрою душѣ зладивъ вôнъ стихотворне оповѣданѣ „Панськй жарты“[4]).

Идеальнымъ типомъ являѣ ся тутъ старенькій пôпъ, не-абы-якій батько панциняныхъ громадянъ. Вôнъ ставъ у себе дома вчити сѣльскихъ дѣтей и нахиляти людей до тверезости. Та ба, такй просвѣтнй змаганя не вподобались пану Микуцкому, щó вмѣвъ хлопôвъ тиснути, щó деръ данины безпощадно та бувало говоривъ: „Хлопъ маѣ вмѣть орать, косити и дѣвкою въ танци носити, та „вѣрую“ та „отченашъ“, — письма не треба хлопу знати!“ (стор. 86). Се бувъ типъ пана-недолюдка за часôвъ пан-

[1]) „Зоря“, 1887; стор. 241.

[2]) „З вершин і низин“, стор. 61.

[3]) ibid., стор. 43. — [4]) ibid, стор. 76—251.

щиняныхъ. „Що бувъ богачь, громада гола — то славили паны довкола, що добре господарювавъ. Неразъ зимою, якъ у поли нема роботы, а въ стодолѣ все зроблено й лѣсъ не тнуть, — щобъ панщины не дарувати, вонъ каже було лѣдъ орати!“ (85). Коли-жь панъ Микуцкій довѣдавъ ся, що громадяне хочуть будувати школу та що попъ радить имъ, розстати ся зъ шинкомъ, то загорѣвъ ся гнѣвомъ на попа, кажучи, що вонъ громаду „бунтує“. Але по сторонѣ громады стоявъ комисарь-Нѣмець, що панамъ добре дававъ ся въ тямки й боронивъ мужиковъ водъ ихъ напасти. Колись-то сватавъ вонъ дочку въ пана, „такъ єму не только водказали, а ще й оказію таку єму зробили середъ гостей, що бѣдолаха мало костей втѣкаючи не поломавъ. Такъ водъ тодѣ на всѣхъ панобъ нетайный а завзятый гнѣвъ комисарь въ своѣмъ серци мавъ“. „А бувъ вонъ у циркулѣ сила, трохи-що старостѣ рувня!“ Ажь ось оповѣстивъ вонъ громадянъ, що цѣсарь хоче ихъ зробити вольными. Якъ они про се дознались, то всѣ валомъ повалили на поповство и заявили панъ-отцеви, що хочуть на волю заслужити, та що всѣ присягнуть Богу, не пити водъ нынѣ до вѣку вѣчного. Але старенькій попъ порадивъ имъ, выждати ще два мѣсяцѣ до нового року, бо „присяга то не жартъ!“ И дождались громадяне того нового року. Ось якъ гарно описує поетъ сю подѣю:

Ще сонце ясне не сходило,
Ледво на днину зазорѣло,
И спало въ тьмѣ село, коли
Зъ звоницѣ звоны загули
И на всеночне людъ ззывали.
Водъ звонобъ гомону кругомъ
Въ хатахъ будили ся, вставали,
Немовь зорки воконця сьяли,
А далѣ зъ-вольна повагомъ

Въ кожухахъ и шапкахъ смушковыхъ,
Въ великихъ чоботахъ пасовыхъ
До церкви люде потягли.
Далеко чутно, якъ скрипить
Замерзлый снѣгъ пôдъ ихъ ногами
И пара зъ вôддыхôвъ клубами
Несесь, на вусахъ мовь иглы
Понамерзали въ одну мить.
Идуть купками, громадками,
Та тихо такъ, не гомонять,
Немовь збирають ся зъ думками
Щось дуже важне предпринять.
Воно й не диво: адже-жь нынѣ
Є новый рôкъ, присяги день!
И наче воякъ, щó въ огень
Иде, такъ кождый тутка чує,
Що та присяга имъ зготує
Чи-мало лиха, що повинній
Чи-мало вражихъ силъ зломить,
Чи-мало горя перенести,
И панськихъ каръ, жидôвськой мести.
Та всѣ рѣшились будь щó будь
Все вытерпѣть и грудь о грудь
Ити, и головы зложить,
Щобъ лишь свободу заслужить (стор. 143—144).

И прийшли громадяне пôдъ церкву та побачили, що дверѣ запертî; — вôдъ паламаря-жь довѣдали ся, що прилетѣвъ изъ двора атаманъ и ключѣ вôдъ него вôдобравъ. Тогдѣ зворушивъ ся народъ и велѣвъ дзвонити на трѣвогу. Ажь ось надлетѣла ватага паньскихъ посѣпакъ зъ нагайками! И крикнувъ атаманъ, щобъ усѣ розходились, — се-жь не свято, а будна днина: панъ казавъ людямъ и попови йти на панщину — рубати лѣсъ! Миръ

не стерпѣвъ и хотѣвъ кинутись на посѣпакъ, коли ось явивъ ся пôпъ та ледве-не-ледве влагодивъ колотнечу сказавши ось-що:

Сли панъ намъ нынѣ наказавъ
На панщину, то видно, дѣти,
Самъ Богъ йому сю мысль пôславъ,
Йому дозволивъ розгордѣти,
Щобъ незадовго самъ вôнъ въ сѣти
Своеи гордости попавъ.
Такъ отъ, щó я сказать вамъ мушу:
Схотѣвъ панъ взяти грѣхъ на душу,
Схотѣвъ у свято рокове
Намъ церковь Божу замыкати
И насъ на панщину всѣхъ гнати, —
Най буде й такъ! Хто поживе,
Побачить, щó то зъ того буде!
Мы-жь, дѣти, бунтôвъ не робѣмъ,
И за-для панськои гордынѣ
Въ додатку ще й на себе нынѣ
Грѣха тяжкого не берѣмъ!
Мы силѣ власти покорѣмъ ся
Въ покорѣ, дѣти, покажѣмъ ся
Мы достойнѣйшими, нѣжь вôнъ! (154—155).

Саме-тогдѣ розшалѣлась буря люта, коли мужики ѣхали до лѣса, „та ба, сильнѣйша панська воля, нѣжь та метѣль посередъ поля!“ Коли глядь, ажь и зъ попôвства ѣдуть сани, на саняхъ пôпъ, два атаманы й слуга. Вôдтакъ станули сани передъ дворомъ, а въ брамѣ явивъ ся Микуцкій. Вôнъ ставъ згнущатись надъ попомъ, щó мовь добрый пастырь иде туды, де йде и стадо. Але старенькій панъ-отецъ сказавъ ёму смѣливо, що въ свѣтѣ безъ рôзниць усе свои границѣ маѥ, и що нѣхто такихъ гра-

ниць безкарно не переступає! (168). — Въ лѣсѣ стали люде дрова рубати; вôдтакъ крикнувъ атаманъ, щобы пôпъ тягнувъ дрова на купу. Та отъ, слабосильный старець знемôгъ ся зовсѣмъ и мовь скипка впавъ у снѣгъ зъ патыкомъ. Коли-жь посѣпаки штуркали й пôднимали єго, то кинулись на нихъ громадяне зъ сокирами. Ажь ось посѣпаки наче зблѣдли й понѣмѣли, та кинувшись людямъ до нôгъ просили ихъ о пощаду. „Господь зъ вами!“ покликували они, — „щó робите? Хиба-жь се мы зъ охоты власнои самî те робимо? Хиба-жь надъ нами не той самъ панъ, щó й надъ вами?“ (172). Та отъ, появивъ ся мѣжь людьми самъ панъ и ставъ зъ нихъ глузувати, що сейчасъ рвуть ся до сокиры, дармá, що вôнъ тôлькô „жартувавъ“! А вже-жь знемагаючій пôпъ озвавъ ся до недолюдка въ-останнє ось-якимъ вѣщимъ словомъ:

— За жартъ той, пане,
Я скаргу передъ Божій судъ
Заношу; нынѣ ще тамъ стане
Мôй духъ, а твôй, нѣмъ рôкъ сей кане
У вѣчнôсть — то-жь туды зазвуть!
Добро твоє въ злодѣйськî руки
Пôде, й слѣду не буде знать
Твого бутя, — сыны и внуки
Сей жартъ твôй будуть проклинать! (178—179).

И повезли громадяне слабого панъ-отця домôвь: житє плыло изъ устъ єго струйками крови, — ввесь вôнъ уже холодный ставъ и прощаючись зъ людьми прошептавъ: „Прощайте дѣти! И простѣть йому, — лишѣте кару Богу! корѣть ся тьмѣ, якъ довго тьму Богъ на погибели дорогу не выведе!“

Опôсля люде робили панщину смирно, все ждучи, щó то зъ всього того буде. Трохи перегодя приѣхавъ

въ село староста зъ комисаромъ для слѣдства. Почали тягнути людей, та незабаромъ показалось, що староста у двôръ не даромъ заѣхавъ: зъ паномъ бавивъ ся и полювавъ, а въ вольныхъ хвиляхъ бивъ-катувавъ хлопôвъ и силувавъ свѣдчити на паньску корысть. Вже хлопы думали, що якъ староста пôшле свôй протоколъ до Львова, то запруть ихъ въ тюрму. Ажь ось порадивъ имъ нишкомъ комисарь, щобъ сейчасъ всю правду добре пописали й пôслали до Львова плєнипотентôвъ вôдъ громады. Але панъ велѣвъ плєнипотентôвъ половити, вôдтакъ по приказу єго катували ихъ и замкнули у шпихлѣрь. А хлопамъ сказавъ панъ, що теперь будуть добре знати, якъ вмѣє вôнъ скоботати. Нехай не вѣрять комисареви, котрый набрехавъ имъ, що швидко цѣсарь дарує имъ панщину. „Нѣ царь, нѣ самъ изъ неба Богъ не має права те дарувати, що́ моє!“ гукнувъ вôнъ гордовито.

Минула зима, якъ ось комисарь приѣхавъ въ село и прочитавъ громадѣ патентъ цѣсарскій про свободу й волю. Вôдтакъ пôшовъ вôнъ у двôръ, щобъ и Микуцкій про се дôзнавъ ся. Але злющій панъ казавъ „шваба“ замкнути въ псарню, щобы псамъ патентъ свôй прочитавъ! (207). Та ось тутъ кинули ся псы на бѣдного комисаря й були-бъ єго зажерли, якъ бы громада такому жартови страшному не вдѣяла кôнця. Опôсля комисарь просивъ людей, щобы повели єго до Микуцкого, по-за-якъ за таку забавку хотѣвъ бутного пана арештувати. Але Микуцкій змѣривъ ся на него стрѣльбою и крикнувъ: „Бачишь се? Тѣкай вôдъ мене, швабській сыну, бо быстра кулька за хвилину тобѣ погибель принесе!“ (214—215). Дарма, що комисарь грозивъ єму арештомъ, Микуцкій кричавъ зъ наругою: „Ходи сюда! бери мя! на!“ — и разомъ зъ кождого вôкна заблысли цѣвки стрѣльбъ. Тогдѣ заворушились громадяне й хотѣли пôдпалити двôръ,

та лишь на просьбу комисаря втихомирили ся. Опôсля минали они мовчки паньскій двôръ та поставили вартовыхъ, щобъ зъ-дали двора й пана стерегли.

Ажь ось дôждала ся громада Великодня. Поетъ вкладаючи цѣле оповѣданє въ уста якогось тямущого свѣдка тыхъ „панськихъ жартôвъ“, описує воскресенє народне ось-якъ чудово:

Великдень! Боже мôй великій!
Ще якъ свѣтъ свѣтомъ, не було
Для насъ Великодня такого!
Вôдъ досвѣта шумъ, гамôръ, крики,
Мовь муравлисько все село
Людьми кишить. Всѣ до одного
До церкви пруть. Якъ першій разъ
„Христосъ воскресе“ заспѣвали,
То всѣ мовь дѣти зарыдали,
Ажь плачь той церквою потрясъ;
Такъ бачилось, що вѣкъ мы ждали,
Ажь дотерпѣлись, достраждали,
Що вôнъ воскресъ — посередъ насъ!
И якось такъ зробилось намъ
У душахъ легко, ясно, тихо,
Що бачилось готовъ бувъ всякій
Цѣлôй земли и небесамъ
Кричать, спѣвать: минуло лихо!
Найзлѣйшй вороги прощались,
Всѣ обнимались, цѣлувались,
А звоны звонять, не стають!
А молодь бѣгає мовь пяна,
Кричить щó силы въ кождый кутъ:
Нема вже панщины, нѣ пана!
Мы вольнй, вольнй, вольнй всѣ!
Ба й дѣтвора, щó въ старшихъ баче,

Й собѣ выгукує, неначе
Перепелята по вôвсѣ.... (219—220).

Коли громадяне стали святкувати празникъ народного воскресеня, саме-тогдѣ селомъ вели жовнѣрѣ пана Мигуцкого, звязавши єму руки. Кôнцѣ-жь шнурôвъ, щó оплѣтали паньскй руки, державъ гайдукъ, немовь мужикъ, щó гнавъ вола на торгъ, — а по-заду всѣхъ ѣхавъ Нѣмець-комисарь на вôзку. Якъ сей похôдъ порôвнявъ ся зъ людьми при церквѣ, то сказавъ имъ комисарь, що панъ-дѣдичь иде въ гостину, пити пиво, щó наваривъ для себе самъ. Громадяне, побачивши Мигуцкого, мовчали, — радôсть, жаль и страхъ мѣшали ся въ ихъ серцяхъ; вôнъ же стоявъ, понурившись, мовь бы почувавъ, що й єго ткнувъ палець божій. Але нѣ одинъ крикъ ворожій, нѣ згôрдный смѣхъ, анѣ проклôнъ не выйшовъ зъ-помѣжь товпы.

И минули вже свята. Дивно було якось людямъ: вже въ робучй днѣ атаманъ не стававъ въ вôкнѣ, не стукавъ костуромъ, не лаявсь, не гнавъ на панщину. У снѣ часомъ атаманъ ще имъ ввижавъ ся, але на явѣ все пôшло противно. Працювали люде по поляхъ самй собѣ, — а якъ згадали, що они свобôднй, то спѣвали собѣ веселу пѣсню й були вдоволенй своєю долею. — И повели Мигуцкого до арешту, а въ дворѣ лишилась єго недужа жôнка зъ дѣтьми. Се-жь була добра людина, щó громадѣ неразъ въ бѣдѣ помагала, ба й свого мужа слѣзми й словами старалась вгамувати въ єго паньскихъ вытребенькахъ. Теперь она горювала, що мужь єи попавъ ся въ тюрму, и що служба розносила паньске добро. И спонукавъ вôйтъ людей, щобы для неи за-дармо працювали, ажь доки не повернувъ бы панъ. Коли-жь панѣ подужала, то скликала громадянъ до двора, и за-вдяки за ихъ помôчь угостила ихъ дружнимъ пиромъ та й ска-

зала: „Пропали вже рабы й паны! намъ треба мирно, спôльно жити!“ Вôдтакъ зглянувшись надъ нещасною панею, сказавъ ѣй вôйтъ, що кôлькохъ изъ громады поѣде зъ нею до комисаря, бо вôнъ теперь старшій въ окрузѣ, — то чей схоче пана пустити на волю.

Мѣжь-тымъ Мигуцкій сидѣвъ въ келіи тѣснôй и темнôй, та не мôгъ дôждатись нѣ слѣдства, нѣ суду. Кôли-жь єго разъ выпустили на проходъ, то побачивъ вôнъ комисаря, що́ зъ чотырма гайдуками до него наближивъ ся. Той поглянувъ на вязня насмѣшкувато, и вôдтакъ враженый Мигуцкій, не чекаючи, що́ скаже комисарь, кинувъ ся на него и потрясаючи єго за грудь кричавъ: „Кровопôйце! враже! — Чи ще ты моихъ мукъ не сытъ? Коли не сытъ, такъ доконай же мене вôдъ разу!“ (стор. 246). Тогдѣ наляканый комисарь закричавъ, щобъ єго ратували, а якъ гайдуки спôймали Мигуцкого, то гукнувъ вôнъ: „Ану тамъ, чуйте, панъ керкермайстеръ! Bank heraus! А коли Мигуцкій въ трѣвозѣ заявивъ, що вôнъ шляхтичь, то комисарь озвавъ ся: „Теперь у насъ конституція! И противъ права й противъ бука всѣ рôвнѣ! Хлопцѣ! legt ihn platt! — и всыпте двайцять пять!“ — Дармо панъ пручавъ ся, кричавъ, — прийшло ся въ конституційный часъ закоштувати того, чимъ самъ колись такъ щедрый бувъ для громадянъ.

Вставъ Мигуцкій пришибленый, немовь той трупъ блѣдый, — въ ярости погрожувавъ „швабови“, що сего єму не подарує, — що се буде смерть єго! Тогдѣ комисарь вôдказавъ спокôйно, що Мигуцкій своєю шляхецкою пыхою самъ собѣ все лихо наробивъ. Вже-жь комисарь прийшовъ сюды, донести єму добру вѣсть, що хлопы прийшли зъ єго жôнкою, просити за него. Вôдтакъ сказавъ комисарь Мигуцкому: „Идѣть же, пане, геть вôдтôль, и забувайте, що́ пропало!“

Але тѝ слова, щó сповѣщали єму волю, не вменшили єго болю, — вôнъ заплакавъ, — за-пôзно порушилась въ него совѣсть! Грижа и тюрма пôдточили єго здоровлє такъ, що за радою лѣкарскою треба було шукати ратунку пôдъ теплымъ небомъ въ Италіи. А по-за-якъ у Мигуцкого не було вже грошей, то ставъ єму въ пригодѣ Мошко, давнѣйшій паньскій вѣрникъ. Панъ и не спамятавъ ся, якъ контрактъ зъ жидомъ пôдписавъ. И поки жнива ще настали, поѣхавъ вôнъ зъ жôнкою въ Италію. — Рôкъ минавъ, — вернула панѣ вже вдовою, — панъ умеръ десь на чужинѣ. Опôсля Мошко державъ село въ посесіи, а якъ ще кôлька лѣтъ минуло, зôбралась панѣ й десь кудысь помчалась. И слѣдъ за нею замело, — а Мошко закупивъ село.

Се поетичне оповѣданє звеличивъ Г(ригорій) Ц(етлиньскій) великими похвалами, написавши ось-що въ „Зорѣ“: „Паньскѝ жарты суть окрасою не тôлько поезій Ивана Франка, але рускои поезіѣ въ загалѣ. Мы не вагуємъ ся сказати, що вôдъ Шевченка немає красшои поемы въ литературѣ рускôй. Пôдъ смирною написію „оповѣданє“ крыєсь ту епична поема перворядноі красы и перворядноі цѣны. Поетъ нѣбы оповѣдає подѣю одного села, але се подѣя зъ житя цѣлого народу; єго село, се лишь спецификованый типъ цѣлого народу малорускаго, єго терпѣня й гуманнôсть, — се черты не одного села, а цѣлого народу. Панъ Мигуцкій — се живѣсенькій типъ всѣхъ панôвъ зъ бл. п. часôвъ панщиняныхъ, а типы, якъ комисарь, живѣсенькій типъ Нѣмчика, щó вôдтрученый гордою шляхтою стає на перекôръ єи по сторонѣ мужика. Такого чудового типу, якъ пôпъ-апостолъ въ „Паньскихъ жартахъ“, не було ще до-теперь въ литературѣ нашôй, — типу, щó зрôсшись одною долею зъ народомъ, словомъ своимъ и правдою своєю наче въ рукахъ держить єго

волю, єго пульсъ, єго кровь!... Всѣ типы поемы: Мигуцкій, пôпъ, комисарь, староста, — а надо все нарôдъ, зъ котрого поетъ не пôднимає жадного въ типъ осôбный, а представляє всѣхъ, яко типъ громадный, — се правдивѣ типы нашѣ, але достойнѣ станути побôчь найкрасшихъ типôвъ Гомеричныхъ"... („Зоря", 1887; стор, 242).

Хоча-жь мы высоко цѣнимо „Панськѣ жарты", то все-жь думаємо, що професоръ Цеглиньскій похвальну згадку про сей твôръ трохи „пересоливъ". Вже-жь годѣ казати, що Франко стоить побôчь Шевченка, — що „єго типы достойнѣ станути побôчь найкрасшихъ типôвъ Гомеричныхъ"! Такому величному порôвнаню ачей не схоче притакнути самъ Франко, по-за-якъ въ загалѣ звѣстно, що на Руси-Украинѣ нема другого Кобзаря, та що клясичнѣ типы Гомеровѣ зовсѣмъ суть вôдмѣнныѣ вôдъ галицкихъ образкôвъ.

Въ „Панськихъ жартахъ" поетъ зладивъ стихотвôръ зъ деякими прикметами идеализму, а по-за-якъ вôнъ попереду заявлявъ неразъ думки крайного радикализму, то вложивъ се оповѣданє въ уста мужика, самовидця тыхъ „жартôвъ", бо не хотѣвъ бути неконсеквентнымъ супротивъ попереднього свого свѣтогляду. Тôлько-жь тутъ не зберѣгъ ся вôнъ подекуды неимовѣрного складаня поетичного. Се бо хотѣвъ вôнъ, щобъ невченый мужикъ выголосивъ довге оповѣданє про „Панськѣ жарты", та щобъ прикрасивъ єго гарными описами природы й поетичными образами. Такъ отже невченый мужикъ оповѣдає складно, неначе-бъ читавъ изъ книжки; — вôнъ знає про давныхъ, маловченыхъ попôвъ, щó ихъ святили въ Холмѣ, чи въ Луцку, — вмѣє розказати про побутъ Ценґлевича въ Куфштайнѣ и про смерть Вишньовского на „гицлѣвскôй горѣ" у Львовѣ, про зруйнованє Парижскои Бастилѣ въ часѣ французкои революціѣ и т. и.

Опроче замѣчаємо, що, коли вдача старенького попа-мученика є идеализована, характеристика Мигуцкого являє ся зъображена барвами искравыми, по-за-якъ авторъ хотѣвъ представити два екстремы людскихъ змагань. Менше вдатною вважає ся характеристика Нѣмця-комисаря, котрый не-въ-мѣру мстивъ ся панови за нечесть, яку єму колись заподѣяно при сватаню паньскои дочки. А вже-жь сумнѣваємо ся, чи въ тыхъ часахъ абсолютизму, коли цѣсарскій комисарь великою повагою тѣшивъ ся въ окрузѣ, могла єму лучити ся така притычина, щобъ єму середъ гостей таку „оказію“ зроблено, що „бѣдолаха втѣкаючи мало костей не поломавъ?“ Вôдтакъ неимовѣрною є ява єго зъ чотырма гайдуками въ арештѣ, коли хотѣвъ Мигуцкому звѣстити єго волю, та коли за напасть велѣвъ єму „всыпати“ двайцять пять букôвъ.

Хоча-жь въ цѣлôмъ оповѣданю добачаємо богато окрасъ поетичныхъ, то все-жь є въ йому такожь чи-мало прикметъ прозаичного писаня, зъ-за чого сей твôръ являє ся денекуды римованою прозою. Вкôнци запримѣчаємо, що авторъ непотрѣбно велѣвъ Нѣмцеви-комисарю корыстуватись дивнымъ жарґономъ, вкладаючи єму въ уста ось-якѣ слова й выразы: *правта* (*правда*), *путувати* (*будувати*), *вôтпирати* (*вôдбирати*), *сросумѣла клюпа кльопа* (*зрозумѣли глупѣ хлопы*), *топра пашає* цѣсарь (*добра бажає* цѣсарь) и т. и. Хоча-жь Нѣмець и мôгъ такъ говорити, то все-жь довшѣ єго мовы, списанѣ такимъ жарґономъ, не дуже мило вражають читача, дармá, що такимъ писанємъ комичнôсть бесѣды подекуды пôдносить ся.

* * *

Высшу поетичну стôйнôсть має лєґенда „Смерть Каина“. Авторъ навязавъ єѣ до мистерiѣ Байрона „Каинъ“, и про-те сю лєґенду можна вважати дальшою рѣчю твору Байронового.

Въ тôй мистеріи читаємо, що, коли Каинъ убивъ свого брата Авля, ангелъ звѣстивъ єму проклятє боже, зъ-за чого треба було єму втѣкачемъ блукати по земли. Єго жôнка и сестра вразъ, Ада, взяла зъ собою дѣти та й пôшла зô скитальцемъ на схôдъ вôдъ Едему. Отже въ лєґендѣ Франка бачимо Каина, щó, вбивши свого брата, блукавъ по свѣтѣ. Ада дѣлила зъ проклятымъ чоловѣкомъ прокляту єго долю. Ажь ось разъ въ темныхъ пралѣсахъ ночували они въ скалистôй печерѣ. Ада заснула, а Каинъ розложивъ огонь и сѣвъ по-біля него, въ поломя втопивши очи. Фантастичнѝ сцены й явища разъ-поразъ выринали зъ огнистыхъ языкôвъ, и ловлячи ихъ своимъ поглядомъ Каинъ немовь здрѣмавъ ся. Сну тихого, правдивого давно-давно не знали вже єго повѣки! А якъ настало рано, Каинъ дармо чекавъ, коли Ада встане зъ постелѣ, — бѣдна страдниця вмерла. Видъ смерти немовь пôдтявъ всю єго волю й силу, — вôнъ сѣвъ надъ трупомъ, и весь день, всю нôчь сидѣвъ недвижно. А на другій день знявъ ся, наносивъ въ печеру сухого листя, вкрывъ тѣло своєи дружины й камѣнємъ завалившъ вхôдъ печеры.

Опôсля пôшовъ въ пустыню, — де? куды? по-що єму йти? про се давно вôнъ не думавъ. Всюды бувъ сумъ однакій, самота однака й однаке горе люте! Вôнъ минувъ лѣсъ, коли сонце хилилось до долу. Ажь ось на самôмъ сукрайку, де звôдъ неба зъ пустынею зливавъ ся, выдвигло ся щось высоке, рôвне, мовь хрусталь блискуче. Се були стѣны, котрыми обведено рай. — „То рай!“ застогнавъ Каинъ, „гнѣздо утраченого щастя, щó наче сонъ майнуло и пропало! То жерело безбережного горя, щó такъ пристало до людського роду!... (стор. 9)[1]). И вôдвернувъ

---

[1]) „Смерть Каіна“. Лєґенда Івана Франка („Літературно-наукова Бібліотека“. Книжка 3. Львів, 1889).

ся Каинъ вôдъ Едему, щобъ геть ити, та отъ, якiйсь глибокiй, безмѣрный сумъ обнявъ єго, — єму забажалось, ще разъ поглянути на захôдъ, а коли минула нôчь, то якась сила тягла єго туды, де бувъ рай. Вôнъ самъ не знавъ, чого єму туды йти, — нѣчого тамъ не ждавъ, не надѣявъ ся, — а все-жь ишовъ на захôдъ. И ось заходяче сонце вказало єму зновъ вчорашнiй видъ чудовый: хрустальнi стѣны, золотi башты, — та такъ далеко-далеко, що, бачилось, до неба було въ-двоє близше. Але Каинъ не жахавъ ся далекои дороги; — вôдъ смерти брата вôнъ стôлько лѣтъ блукавъ безъ меты, — ажь ось першiй разъ мета єму заблисла!

День за днемъ ишовъ вôнъ, — бачилось єму, що йшовъ може й сотнѣ лѣтъ. Врештѣ дôйшовъ до цѣли: продроглый, хорый и нещасный станувъ Каинъ пôдъ райскою стѣною, и отъ, першiй разъ по смерти брата вôнъ притулившись до стѣны заснувъ тои ночи. Тôлько-жь и тогдѣ не найшовъ супокою: страшнi сны томили єго всю нôчь. А рано вставши чувъ себе ще бôльше нещаснымъ, нѣжь доси: стѣна гладка, мовь лѣдъ, и высоченна сягала мабуть ажь до неба, — нѣгде не було нѣ проходу, нѣ брамы, нѣ нарôжниць, — рôвно-рôвно простягалась она, мовь-бы весь свѣтъ на-двоє хотѣла перерѣзати на вѣки вѣчнi. Въ нѣмôй розпуцѣ бивъ вôнъ головою о ту стѣну, бивъ кулаками, грызъ зубами, поки знесиленый не впавъ неначе трупъ. Три днѣ отакъ вôнъ бивъ ся; крикъ єго, мовь ревъ звѣря раненого, трѣвоживъ мертву тишу пустынѣ, — инколи вôнъ намагавъ ся молитись, але зъ устъ єго лились гордi, богохульнi речи. А далѣ втихомиривъ ся вôнъ и сказавъ: „Нехай и такъ! Проклятый я, се знаю! — кровь брата на моихъ рукахъ! Я стративъ дѣдицтво раю!... Та за весь бôль безмѣрный, за всѣ тi муки безъ кôнця, щó знѣсъ я и зносити буду, одного лишь бажаю, о Боже!

Дозволь лишь разъ ѣще, лишь на хвилину, хочь зъ-далека заглянути въ рай!“... И сквапно пôшовъ вôнъ по-узъ стѣны, але годѣ було найти вхôдъ до раю, — стѣна тяглась мовь въ безконечну даль. Але Каинъ уже не вôддававъ ся розпуцѣ, не клявъ, не рвавъ ся... Вôнъ ишовъ и йшовъ, ажь разъ побачивъ середъ пустынѣ высоченну, остру гору, щó шпильомъ купала ся въ небесному блакитѣ. Каинъ рѣшивъ ся вылѣзти на ту гору, бо дôзнавъ ся, що для него мабуть замурована брама райска. Вôнъ забажавъ вылѣзти на вершокъ тои горы й зъ-вôдтамъ побачити рай.

И не довго роздумуючи пустивъ ся Каинъ въ дорогу. По довгихъ, дуже тяжкихъ трудахъ станувъ на самôмъ вершку: скелетъ нужденный, ранами покрытый й ледво ще живый. Але вôнъ не спôчнувъ, — глянувъ въ даль безмѣрну, туды, де въ пурпуровому промѣню купавъ ся величный ясный „городъ божій“. И що-жь побачивъ въ йому? — Пусто скрôзь, лишь дерева стояли сумовито, а крôмъ нихъ не було нѣгде анѣ живои душѣ... Та нѣ! посередъ раю, на майданѣ стояли два дерева найвысшй, — се на право — то дерево житя, а те на лѣво — дерево знаня добра й зла. Дерево житя розтрѣскано небеснымъ громомъ, але оно не рѣшилось своѣи живои силы; пôдъ деревомъ же знаня клубило ся гадѣ, а на гôлькахъ ѣго понависало богато плоду. Той плôдъ блищѣвъ-манивъ, та отъ, повѣявъ вѣтеръ, и овочѣ посыпались на землю, та всѣ вôдъ разу огнемъ розпрысли, попеломъ розсѣлись...

И бачить Каинъ далѣ: въ мглѣ рожевôй щось заворушилось мовь комашня. Придивлюѣ ся, — се люде! — се тысячѣ й милiоны людей, щó товплять ся на-въ-круги дерева знаня, щобъ захопити хочь одну кисличку. Потоки-жь крови й море слѣзъ значать ихъ путь, бо всякій, хто вкусить того плоду, стаѣ лютый, мовь звѣрюка, — палить, руйнуѣ все, мовь божевôльный. Мѣжь-тымъ до де-

рева житя нѣхто не рве ся. На йому плодôвъ не богато, — они заховались мѣжь листѣмъ та тернѣмъ, то-жь и не ласить ся нѣхто на нихъ, а якъ часомъ хто, вôдбившись вôдъ товпы, до сего дерева наверне ся, и вкусивши плоду чудового, почне гукати на другихъ, щобъ ишли туды, то тî кидають ся на него й бють та мучать єго, мовь за найтяжшу провину.

Побачивъ Каинъ и два звѣрѣ, щó стояли на майданѣ: одинъ засѣвъ пôдъ деревомъ знаня, — величный, зъ лицемъ жôночимъ и зъ тѣломъ льва. Єго обсѣли люде, мовь бы про щось пытали, але звѣрь мовчавъ, и вôдтакъ роѣ людей рвались за плôдъ дерева знаня, и зновъ вертались до сеи потворы. А другій звѣрь засѣвъ пôдъ деревомъ житя: зъ крылами лилика, зъ хвостомъ якъ пава, зъ кôгтями орла, зъ тѣломъ хамелеона й зъ жаломъ змиѣ. Вôнъ манивъ до себе всѣхъ, и всѣхъ вôдводивъ вôдъ дерева житя. А хто за нимъ на-слѣпо бѣгъ, той розбивавъ ся о камѣнь, або опинявъ ся въ тернахъ, ярахъ глибокихъ... Тому-то кричали люде, що дерево житя — се химера й брехня!

Глядѣвъ на се все Каинъ и мовь-то ножемъ рѣзало єго по серцю. Вôнъ закрывъ своє лице руками й скрикнувъ: „Охъ, досыть, досыть, о Боже! Не хочу бôльшь глядѣти на сей видъ!“ Хоча-жь опôсля пôтьма лягла на землю й закрыла рай, то въ души Каина оставъ ся тяжкій бôль, — вôнъ не жалѣвъ за раємъ, — и чимъ-скорше пустивъ ся горою долôвь. И думавъ вôнъ: „Такъ отъчимъ Богъ дурив вôтця, мене й всѣхъ людей! — Хто-жь роздеръ на двоє житє й знанє, и ворогôвъ заклятыхъ изъ нихъ зробивъ? Чи-жь не його се дѣло? Тодѣ, коли осôбно въ раю вôнъ отî два дерева садивъ, закимъ ще создавъ Адама, вже проклявъ його, вже назначивъ весь рôдъ його на муку, на вѣчне горе! Бо коли знанє є врагъ житя,

то по-що-жь намъ бажанє знання? — Коли хотѣвъ, щобъ мы живй були, чому-жь зъ-першу намъ не казавъ, поѣсти плодбвъ изъ дерева житя?"... (стор. 31—32). Вбдтакъ сказавъ собѣ Каинъ, що знанє не є врагъ житя, — що оно веде къ житю, вбезпечує житє, — що жереломъ житя є чутє, любовь... А далѣ дбйшовъ до сеи думки, що „житє мы маємъ въ собѣ, и не треба намъ въ рай тиснутись, щобъ його дбстати" (стор. 36). Се-жь „въ той часъ, якъ Богъ изъ раю насъ выганявъ, вбнъ самъ у серце намъ вложивъ той рай и давъ намъ на дорогу!"

Опбсля жалкувавъ ся Каинъ, що Богъ страшнй, могучй покусы порозставлявъ людямъ въ дорозѣ. Ось бо при мизернбмъ знаню сидить загадка и тьма на стражи, а ту дорогу, що веде до серця, до щирои любови, загородила химера быстрокрыла, котра манить, и найяснѣйшу правду въ привидъ, у ману пусту змѣняє. И отъ, люде рѣжуть и мордують однй другихъ, рыють ся въ земли, до неба рвуть ся, плывуть за море, шукаючи раю, щастя, супокою, — шукаючи того, що лишь въ серци своѣмъ, въ любвѣ взаимнбй можуть знайти. Вкбнци-жь звернувъ ся Каинъ ось-якими словами до людей: „Покиньте плакати по стратѣ раю! Я вамъ його несу! Несу ту мудрбсть, котра поможе вамъ його здобути, — у власныхъ серцяхъ рай новый створити!" (40).

Такъ думавъ Каинъ, и зъ серцемъ, повнымъ теплои любови до людей, наближивъ ся до села, котре розсѣлось въ тихбй затоцѣ на паляхъ, повбиваныхъ у дно озера. Въ сѣмъ озерѣ рыбалки ловили рыбу, а супротивъ села на узберѣжю гуляла на майданѣ молодѣжь: однй бѣгали на взаводы, другй танцювали, иншй натягали лукъ и стрѣляли до меты, — деякй-жь обступили старого дѣда, що брязчавъ на струнахъ и щось спѣвавъ. Каинъ бачивъ се все: сей видъ бувъ єму сто разъ милѣйшій, нѣжь недав-

ный привидъ раю. Ажь ось мѣжь дѣтьми зробивъ ся крикъ: у лука порвала ся струна. — „Дѣду! дѣду Лемехъ! направте лукъ!“ крикнувъ якійсь хлопець. И дѣдъ покинувъ грати й взявъ лукъ у руки. Хоча-жь вôнъ бувъ слѣпый, то напявъ струну на роговый лукъ, вôдтакъ сказавъ дѣтямъ, що вôнъ ще готовъ, помѣряти ся зъ ними при стрѣльбѣ. И зрадѣли дѣти, що дѣдъ Лемехъ хотѣвъ зъ ними стрѣляти до меты. Ажь ось побачили Каина, щó наближавъ ся на край майдану. — „Горе!“ закричали дѣти, — „хтось чужій иде! — розбôйникъ! лѣсовый дикарь! Ратуйте, дѣду!“ Здрогнувъ ся дѣдъ Лемехъ и спытавъ ся суворо, де є той дикарь? И вôдповѣли, що вôнъ изъ-за кедра выйшовъ та до нихъ иде. Лемехъ вложивъ тогдѣ на лукъ нову стрѣлу й выстрѣливъ. — „Стôй! Лемехъ, стôй!“ роздавъ ся голосъ. „Я-жь твôй прадѣдъ Каинъ!“ Та остра стрѣла попала Каинови прямо въ серце. Коли-жь Лемехъ про се дôзнавъ ся, то вжахнувъ ся, и пôшовъ прямо туды, куды пустивъ стрѣлу, ажь поки не спôткнувъ ся й не впавъ на трупъ Каина. — „Се вôнъ! се вôнъ!“ мовь божевôльный скрикнувъ Лемехъ. — „Дѣти! пропали мы, пропавъ увесь нашь рôдъ на вѣки вѣчнй! Каинъ смерть принявъ изъ моихъ рукъ!“

Незабаромъ збѣглась громада зъ села й довѣдалась вôдъ Лемеха, що се предокъ ихъ Каинъ, проклятый Богомъ за убійство брата! И велѣвъ Лемехъ прокляте тѣло прикинути камѣнѣмъ, та засыпати пѣскомъ. Мѣжь-тымъ лежавъ Каинъ мовь дитя, вколысане до сну, зъ лицемъ спокôйнымъ, яснымъ, на котрому, здавалось, и по смерти тлѣла ще несказана утѣха и любовь. Та швидко купою камѣня покрывъ ся трупъ...

Въ сѣй лєґендѣ зъобразивъ поетъ прегарно Каина въ єго величнôмъ змаганю, побачити ще разъ бодай здалека утраченый рай. Ся частина стихотвору (стор. 8—25

має справдѣ высоку стôйнôсть художницку. Вдача Каина являє ся тутъ демоничною: природа могла єго мучити, але смерть боялась єго! Хоча вôнъ убивъ свого брата, хоча клявъ Бога й себе, то все-жь являє ся вôнъ нещаснымъ страдальцемъ, щó йшовъ свѣтами може й сотнѣ лѣтъ, щобъ тôлько добитись до Едему й побачити ще разъ утраченый рай. А вже-жь пôзнавъ вôнъ вкôнци, що проклятый єго голосъ не доходить до Бога. — „Самъ я виненъ, що небо не вôдповѣдає менѣ!“ промовивъ вôнъ зъ резиґнацією на свою тяжку долю.

Але-жь въ другôй частинѣ сего твору бачимо деяке неимовѣрне складане поетичне. Поетъ каже, що Каинъ станувъ на вершку горы, котра высша була вôдъ райскои стѣны; — та-жь стѣна була такъ высока, що Каинови здавалось, мабуть-то она ажь до неба сягала! И дивнымъ дивомъ мôгъ вôнъ зъ такои высокои горы все бачити, щó долѣ дѣяло ся въ раю: мôгъ видѣти людей, щó горнулись до дерева знаня й житя, — ба, на звѣрю, щó засѣвъ пôдъ деревомъ житя, узрѣвъ Каинъ крыла лилика, хвôстъ павляный, кôгтѣ орлинѣ, жало змiине, тѣло хамелеона! Вже-жь того всего не мôгъ вôнъ видѣти зъ тои высоченнои горы, — се бувъ тôлько привидъ. Коли-жь єму таке привидѣлось, то фантастичнѣ образы не мôгъ вôнъ уважати дѣйстностію, и про-те непотрѣбно дорѣкавъ Богу, що той дурив Адама и всѣхъ людей. Тому-то думаємо, що Байронъ у своѣй мистеріи мôгъ Каинови въ розмовѣ єго зъ Люциферомъ вложити въ уста такѣ докôрливѣ слова супротивъ творця свѣта, але у Франковôй лєґендѣ переспѣвъ такои Байроновои хріѣ являє ся неконче доладнымъ.

Опроче деклямація Каина про дерéво житя й дерево знаня натякає на схолястерію, котрои не мôгъ проявити Каинъ. Ба, въ лєґендѣ Франка высказує Каинъ

такі̂ думки, котрі̂ собѣ противорѣчать: разъ мовить, що Богъ роздеръ на-двоє житє й знанє, та зробивъ зъ нихъ ворогôвъ заклятыхъ (стор. 31), а вôдтакъ каже, що знанє не є врагъ житя, — що оно веде къ житю (стор. 34). — Авторъ вкладає вôдтакъ въ Каиновî уста слова, що, хто зъ плоду дерева житя вкусивъ, той прояснювавъ ся ввесь и проймавъ ся благимъ спокоємъ, та отъ, незабаромъ каже Каинъ, що жерело житя маємо въ собѣ, й що не треба намъ въ рай тиснути ся, щобъ єго дôстати, — значить, Каинъ безъ причины нарѣкавъ на Бога, що не казавъ людямъ ѣсти плодôвъ дерева житя. Вôдтакъ не розумѣємо, по-що дорогу до серця загородила химера быстрокрыла, котра правду въ привидъ, въману змѣняє. Вже-жь по-переду сказано, що та химера засѣла пôдъ деревомъ житя, дармá, що она мала-бы бôльшь пригоже мѣсце пôдъ деревомъ знаня.

Вкôнци поминувши се пытанє, чи слѣпый Лемехъ мôгъ Каина вбити, чи нѣ, заявляємо, що Каинъ не мôгъ сказати, мабуть-то чоловѣкъ лишь у своємъ серцю може знайти щастє, супокôй раю, — що вôнъ не мôгъ учити людей, щобъ себе взаимно любили. Вже-жь єму була ненавистна й та, котру колись любивъ бôльшь вôтця й матери, — єму стала нелюба єго сестра й жôнка вразъ, коли вбивъ свого брата. Вôдки-жь взялась въ єго завмерлôмъ серцю снага горячои любови? — вôдки наплыло єму на думку, стати речникомъ щирои любови, братерства братнього, коли пôсля погляду на рай оставъ ся въ єго души „несвѣцькій, острый бôль?“ Правда, що такою метаморфозою въ души Каина кôнчить ся лєґенда епизодомъ примиряючимъ — правда, що Каинъ являє ся вкôнци въ сьявѣ героя-страдальця, щó любвою влагоджує своє примучене серце, — але-жь такій страдалець перестає бути Каиномъ, бо перетворює ся въ речника новыхъ идей нашого

часу. Коли-жь така проповѣдь любови въ устахъ Каина здає ся намъ иллюзоричною, то справдѣ имовѣрными суть слова Люцифера, высказанѝ въ Байроновѣй мистеріи до Каина, що дерево знаня подало людямъ одно добро, — розумъ[1]).

* * *

Помѣжь иншими стихотворами Франка вызначує ся оповѣданє служницѣ п. з. „Сурка“ (Львовъ, 1890). Се коротеньке оповѣданє оцѣнивъ складно Илля Кокорудзъ („Зоря“, 1891; стор. 136). Подавши змѣстъ сего гарного стихотвору, пише сей рецензентъ мѣжь иншимъ ось-що: „Въ сѣмъ артистичнѣмъ творѣ выступає передъ нашѝ очи на першѣмъ плянѣ стать бѣднои служницѣ жидѣвськои, стать оточена милымъ свѣтломъ, котре насъ вражає приємно, будить любе чувство й зъєднує нашу симпатію для Сурки. Стать Сурки, змальована авторомъ, робить зъ нашою душею то-само, щó кождый правдивый твѣръ штуки: мы забуваємо на нужденнѣсть и тѣсноту щоденного житя, а переносимо ся въ сферу идеалѣвъ, взносимо ся нашими думками й чувствами высоко-высоко и спонукуємо самѝ себе, и въ людинѣ, щó займає найнизше становище въ суспѣльности, поважати тепле, глубоке, благородне й до пожертвованя готове чувство... Цѣле оповѣданє повне вельми хорошихъ, а такъ пластичныхъ и вѣрныхъ описѣвъ и докладныхъ мальованьмыслей и чувствъ душѣ, щó нѣчого не дало-бъ ся вѣдняти, анѣ додати безъ попсованя гармонїѣ“...

Подавши поглядъ на поетичну творчѣсть Ивана Франка згадуємо тутъ ще про сѝ три єго стихотворы: 1. „Дума про Маледикта Плосколоба“. Изъ старыхъ папервѣвъ

---

[1]) Порѣвн. мистерію Ґордона Байрона „Каинъ“ въ перекладѣ Ивана Франка („Дрібна Бібліотека“. IV. Львів, 1879; стор. 49).

выпорпавъ Джеджаликъ. Львôвъ, 1878[1]). — 2. „Идиллія“ („Зоря“, 1886; стор. 388—389)[2]). — 3. „Прольоґъ“ — выголошеный С. Яновичемъ на ювилейнôмъ передставленю руско-народного театру въ память 50-тыхъ роковинъ смерти Ивана Котляревского („Зоря“, 1888; стор. 359—360)[3]). Въ сѣмъ стихотворѣ авторъ являє ся поетомъ-народовцемъ, котрому батькôвскй святощѣ справдѣ дорогй. Народовцемъ уважаємо єго такожь въ стихотворнôй „Вандрôвничôй лѣтописи“, котру зладивъ у Львовѣ 1884. р., коли вразъ зъ рускою молодѣжю йшовъ „въ дорогу“ зъ Дрогобича ажь до Выжницѣ. Ось бо на хоругвѣ, щó на заголовнôмъ образку держить въ руцѣ молодый вандрôвникъ, велѣвъ авторъ выписати отъ-сй слова звѣстнои пѣснѣ:

Я щасный руску матѣрь маю,
И ревный Русинъ мôй отець,
Я тымъ надъ все ся величаю,
Що-мь щиро-рускій молодець!

До рускои пѣснѣ мои груди,
Ажь скаче серденько моє, —
Для рускои землѣ мои труды,
Для рускои вѣры серце бє!

Вôдтакъ подаємо ще переглядъ важнѣйшихъ стихотворныхъ перекладôвъ и переспѣвôвъ Франка: 1. „Каинъ“. Мистерія въ трьохъ дѣяхъ Ґордона Байрона. („Дрôбна Библіотека“. IV. Львôвъ, 1879). — 2. „Фавстъ“. Тра-

[1]) Се є сатира на Венедикта Площаньского, бувшого редактора политичнои часописи „Слово“.

[2]) „З вершин і низин“, стор. 70—75. — Прегарный стихотвôръ „Идиллія“ надруковано въ польскôмъ перекладѣ автора въ литературнôй часописи „Ruch“ у Львовѣ, 1887; стор. 168—170.

[3]) Въ „Зорѣ“ надруковано 1890. р. „Панича“, урывокъ зъ поемы „Нове житє“, стор. 105—107.

ѣедія Йогана Вольфґанґа Ґете. Часть перша. Зъ нѣмецкого переклавъ и пояснивъ...[1]). У Львовѣ, 1882. — 3. „Лисъ Микита“ — зъ нѣмецкого переробивъ... („Дзвонокъ“, письмо илюстроване для дѣтей и молодежи. Львовъ, 1890; число 3—21; и окрема водбитка зъ р. 1891.)[2]). — 4. „Пригоды Донъ Кихота“. Зъ испаньскои повѣсти переробивъ Миронъ („Дзвонокъ“, 1891; число 2. и дальшѝ, — доси не докончено)[3]). — Мѣжь сими литературными працями вызначуе ся найпаче перекладъ Ґетового „Фавста“[4]). Сей перекладъ є справдѣ окрасою нашои литературы, поза-якъ Франко въ гарнòй, милозвучнòй нашòй мовѣ вмѣвъ выразити высокѝ думки величнои нѣмецкои траґедіѣ. Въ „переднѣмъ словѣ“ подає вонъ ось-якій свòй поглядъ на Фавста: „Зъ початку траґедіѣ — ворогъ суспòльности, при кòнци ставъ Фавстъ борцемъ за суспòльность. Боротьба, почата въ имени єдиницѣ стала ся боротьбою тои єдиницѣ за суспòльность и для суспòльности. Герой духовои революціѣ, Фавстъ, пòшовъ далѣ и станувъ безмѣрно высше, нѣжь герой суспòльно-политичнои революціѣ, Наполєонъ. Бо коли Наполєонъ стоить мовь великій дубъ корѣнємъ зовсѣмъ ще въ XVIII. вѣцѣ и тòлько величезну, тьмаву тѣнь кидає въ XIX. вѣкъ, то Фавстъ, мовь рѣка, хоть жерело своє має такожь въ XVIII. вѣцѣ,

[1]) Меншу половину сеи першои части „Фавста“ надруковано въ XIII. рочнику „Правды“ у Львовѣ, 1880. р.; стор. 1—24; 1884. р. 146—195.

[2]) Въ нѣмецкòмъ текстѣ сей стихотвòръ має заголовокъ „Reineke Fuchs“. — Комична поема „Reineke Vos“ є памятникомъ долѣшньо-нѣмецкои мовы зъ кòнця XV. вѣку. Славный поетъ Ґете переробивъ сей епичный стихотвòръ въ мòвѣ ново-горѣшньо-нѣмецкòй пòдъ заголовкомъ „Reineke Fuchs“.

[3]) Авторомъ испаньскои повѣсти „Don Quixote“ бувъ Miguel de Cervantes Saavedra (родивъ ся 1547. р.).

[4]) Франко присвятивъ перекладъ „Фавста“ Михайлови Петровичу Драгоманову.

прецѣнь найширшимъ и найглубшимъ ложискомъ плыве въ XIX. вѣцѣ. — Зъ тымъ историчнымъ значѣнѣмъ „Фавста“ безпосередно вяже ся й єго загально-людське значѣнє. Анѣ наука сама собою, анѣ свобôдне й безжурне житє, анѣ почести, нѣ слава, — нѣчо те не може ущасливити чоловѣка, якъ довго той чоловѣкъ все и всюды має на оцѣ тôлько себе самого. Ажь коли вôнъ всѣ свои здобутки, всю свою силу поверне на працю около ущасливленя другихъ,... тодѣ чоловѣкъ може бути щасливымъ. Ся велика правда, котрою завершує ся „Фавстъ“, надає тому творови ще й теперь, въ нашь вѣкъ, живу революційну силу. Вôнъ не то, що не застарѣлый для насъ и по идеямъ, але противно, може и въ тôмъ зглядѣ — не згадуючи про незрôвнану поетичну красоту — служити намъ на довго ще взôрцемъ и провôдникомъ“ (стор. X—XI).

* * *

Слѣдує вôдтакъ поглядъ на повѣсти й новелѣ Ивана Франка. Ось и онн:

1. „Петрѣй Добощуки.“ Повѣсть Джеджалика въ трехъ частяхъ („Другъ“. Письмо для белєтристики и науки. Львôвъ, 1875; стор. 441. 465. 490. 514. 537. 561; — ibid. 1876; стор. 6. 19. 38. 53. 67, 88. 100. 134. 151. 161. 197. 217. 262. 281. 294. 305).

2. „Два приятелѣ“. Оповѣданє Джеджалика („Днѣстрянка.“ Альманахъ зъ калєндаромъ на рôкъ 1877. У Львовѣ, 1876; стор. 22—32. — „Въ потѣ чола“. Образки зъ житя робучого люду. Львôвъ, 1890; стор. 12—22)

3. „Лесишина челядь“ — Джеджалика („Днѣстрянка“, стор. 57—64. — „Въ потѣ чола“, стор. 1—12).

4. „Борислявъ“. Картины зъ житя пôдгôрского народа. I. Рôчникъ („Другъ“, 1877; стор. 1—7; 17—18). — II. На роботѣ (ibid., стор. 18—23; 36—38). — III. На-

верненый грѣшникъ (ibid., стор. 38—45; 66—74; 93—105). — Въ окремôй вôдбитцѣ явились сѝ три картины у Львовѣ р. 1877. п. з. „Письма Ивана Франка“. II.

5. „Патріотичнѝй порывы“ (Громадськiй Другъ“. Львôвъ, 1878; № I; стор. 2 - 6).

6. „Boa constrictor“. Повѣсть („Громадськiй Другъ“, 1878; № II; стор. 98—109; — „Дзвôнъ“, 1878; стор. 187—202; — „Молотъ“, 1878; стор. 39—62. — У-друге надруковано сю повѣсть въ Библiотецѣ „Зорѣ“ у Львовѣ, 1884. р.).

7. „Оловецъ“. Зъ моихъ споминокъ. Ескизъ Руслана („Правда“, рôкъ XII. Львôвъ, 1879; стор. 762—773. — „Галицкѝ образки“ Ивана Франка въ руско-украиньскôй Библiотецѣ [№ 12]. Евгенiя Олесницкого. Львôвъ, 1885; стор. 26—48. — „Въ потѣ чола“, стор. 42—55).

8. „На днѣ“. Суспôльно-психольогiчна студiя. („Дрôбна Библiотека“. Львôвъ 1880; книжка XIV. — „Въ потѣ чола“, стор. 62 - 120).

9. „Добрый заробокъ“. Оповѣданє Руслана („Свѣтъ“. Львôвъ, 1881; стор. 44—46. — „Въ потѣ чола“, стор. 139—145).

10. „Бориславъ смѣє ся“. („Свѣтъ“, 1881; стор. 1. 21. 41. 61. 81. 99. 119. 139. 163. 185; — 1882; стор. 211. 231. 253. 277. 309).

11. „Слимакъ“ — Мирона („Календарь товариства Просвѣта“ на рôкъ 1882; стор. 27—39. — „Въ потѣ чола“, стор. 130 - 139).

12. „Циганы“. Ескизъ Мирона („Дѣло“. Львôвъ 1882; число 86. 87. — „Въ потѣ чола“, стор. 167—179. — перероблено 1887. р.)

13. „Грицева шкôльна наука“ — Мирона („Дѣло“, 1883; ч. 40. — „Галицкѝ образки“; стор. 14—25. — „Въ потѣ чола“, стор. 35—42).

14. „Захаръ Беркутъ“. Образъ громадского житя карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ („Зоря“. Львовъ, 1883; стор. 97. 117. 133. 149. 169. 185. 205. 221. 237. — Въ окремой водбитцѣ явилась сеся повѣсть накладомъ редакціѣ „Зорѣ“ у Львовѣ 1883 р.).

15. „Мавка“. Лѣтна казочка Мирона („Зоря“, 1883; стор. 322 - 324).

16. „Поединокъ“. Зимова казка Мирона (ibid., стор. 339—340).

17. „Самъ собѣ виненъ“ („Иллюстрованый календарь товариства Просвѣта“ на рокъ 1884; стор. 1—10. — „Въ потѣ чола“, стор. 120—130).

18. „Исторія моеи сѣчкарнѣ“ — Руслана („Иллюстр. календарь тов. Просвѣта“, 1884; стор. 10—16. — „Въ потѣ чола“, стор. 159—166).

19. Лѣсы и пасовиска — Мирона. Оповѣданє бувшого плєнипотента („Иллюстр. календарь тов. Просвѣта“, 1884; стор. 24—35. — „Въ потѣ чола“, стор. 179—190).

20. „Вильгельмъ Тель.“ Новеля Мирона („Зоря“, 1884; стор. 1—3).

21. „Schönschreiben“ — Мирона (ibid., стор. 9—11. — „Галицкй образки“, стор. 49—58. — „Въ потѣ чола“, стор. 56 - 61).

22. Хлопська комісія. Оповѣданє („Зоря“, 1884; стор. 25—27; 32—35. — „Въ потѣ чола“, стор. 145—158).

23. „Пироги зъ черницями“ — Мирона („Дѣло,“ 1884; число 47).

24. „Малый Миронъ“ („Галицкй образки“; стор. 3—13. — „Въ потѣ чола“, стор. 28—35)[1]).

[1]) Новелѣ „Schönschreiben“ и „Малый Миронъ“ написавъ Франко въ 1879. р.

25. „Довбанюкъ“. Оповѣданє („Зоря“, 1886; стор. 105—107. — „Въ потѣ чола“, стор. 190—198).

26. „Місія“ („Ватра“. Стрый, 1887; стор. 63—90).

27. „Яць Зелепуга“. Образокъ зъ Бориславского житя („Зоря“ 1887; стор. 291—294; 311—314; 327—329; 390—394; 410—412).

28. „Домашній промыслъ“. Оповѣданє („Товаришъ“. Письмо литературно-наукове. Ч. I. Львôвъ, 1888; стор. 3—13. — „Въ потѣ чола“, стор. 198—207).

29. „Гава“. Образокъ зъ житя пôдкарпатского народу (выданє товариства „Просвѣта“. Число 110. Львôвъ, 1888).

30. „Чума“. („Зоря“, 1889; стор. 209—213; 237—243: 277—278).

31. „На лонѣ природы“. („Зоря“, 1890, стор. 1—4).

32. „До свѣтла“! Оповѣданє арештанта (ibid., стор. 17—21; 33—36; — „Въ потѣ чола“, стор. 267—288).

33. „Гава и Вовкунъ“. („Зоря“, 1890; стор. 49—53).

34. „Борисъ Грабъ“ (ibid., стор. 135—137).

35. „Ґеній“ (ibid., стор. 183—186).

36. „Мулярь“ („Въ потѣ чола“, стор. 22—28)[1]).

37. „Маніпулянтка“ (ibid. стор. 207—266).

38. „Мѣжь добрыми людьми“. Оповѣданє (ibid., стор. 289—309).

39. „Гершко Ґольдмахеръ“ („Иллюстр. календарь тов. Просвѣта“, 1891; стор. 2—9),

40. „Безъ працѣ“. Казка („Зоря“, 1891; стор. 287—292; 309—311; 329—334; 349—351; 367—371).

---

[1]) Повѣстку „Мулярь“ написавъ авторъ въ 1878. р.

41. „Якъ Русинъ товкъ ся по тамтôмъ свѣтѣ“ („Хлѣборобъ“. Письмо политичне, литературне и наукове для рускихъ селянъ и мѣщанъ“. Львôвъ, 1891; стор. 13—14; 19—21; 30—32)[1]).

Крôмъ сихъ повѣстей и новель написавъ Франко ще „Казку про добробытъ“ („Народъ“, орґанъ руско-украинскои радикальнои партіѣ“. Львôвъ, 1890; стор. 18 -20), — байку „Свиня“ (ibid., стор. 126—128) и казку „Якъ Згода дôмъ будувала“ (ibid., стор. 146—149).

* * *

Въ писаню першои своєи повѣсти „Петрѣй и Добощуки“ проявивъ Франко напрямъ романтично-національный, зъобразивши Олексу Добоша въ сьяєвѣ вельми фантастичнôмъ. Авторъ розказує, що сей славный опришокъ зô своими товаришами заграбивъ замокъ воєводы Шепетиньского, и що взявъ зъ собою маленьку єго внучку Мильцю. Се-жь була месть ватажка, по-заякъ сынъ воєводы выкравъ бувъ Олесю Добоша и запôдѣявъ ѣй нечесть. Вôдтакъ Добошь вôддавъ Мильцю пасѣчникови Семіонови въ Тухольщинѣ, а коли она выросла гарною дѣвчиною, то по смерти своєи жôнки оженивъ ся вôнъ изъ внучкою того польского воєводы. А вже-жь „зъ упадкомъ Польщѣ скôнчилось єго капитаньство“ и вôнъ тынявъ ся въ жебрачôй одежи по всѣмъ усюдамъ. Коли-жь пасѣчникъ умеръ, то Мильця, боячись нападу цѣсарскихъ стражникôвъ, втѣкла зъ маленькимъ своимъ сыномъ и найшла захистъ у корчмѣ жида Бляйберґа. Тогдѣ-то взяла она зъ собою такожь псалтыру Семіона, въ котрôй на останнѣй сторонѣ зберегались

[1]) Богато изъ тыхъ повѣстей и новель надруковано й въ польскôмъ перекладѣ. Гляди „Исторію литературы рускои“, III, 2; стор. 931. 933. 934. 935.

якйсь записки. Та незабаромъ Мильця умерла въ корчмѣ и жидъ дôзнавшись, що се була жôнка опришка Добоша, поховавъ єѣ вразъ изъ тою псалтырою и такожь свою мертво-вроджену дитину въ печерѣ близь Розгôрча. Такъ отже Бляйберґъ ставъ батькомъ Добошевого сына. Та отъ, недалеко вôдъ тои печеры скрывъ бувъ Добошь частину своихъ скарбôвъ. Коли-жь опôсля опришокъ Невеличкій шукавъ тыхъ скарбôвъ, то попавъ ся въ ту печеру, де поховано Мильцю и дôзнавъ ся зъ записокъ въ псалтырѣ, що жидокъ Изакъ, котрого Бляйберґъ назвавъ своимъ сыномъ, є сыномъ Добоша.

Мѣжь-тымъ Добошь передавъ свои скарбы Петрѣєви, щó въ єго ватазѣ бувъ колись атаманомъ, и щó намовивъ свого ватажка, залишити розбоѣ та „уживати забраныхъ грошей на добро народу“. И звязавъ ся Петрѣй присягою, стерегти Добошевыхъ грошей. Ся присяга вязала єго, старати ся о примиренє Петрѣєвъ зъ Добощуками, бо ажь тогдѣ прийшла-бъ пора до спôльного дѣланя для добра народу. И отъ, внукъ того Петрѣя, Кирило, „хотѣвъ бачити щасливу, славну, могучу Русь“. Вôнъ бажавъ, щобъ „за Добошевй грошѣ взносили ся народнй школы, пôдносила ся працююча кляса, выробляла ся руска интелиґенція“[1]). Тому-то посылавъ вôнъ до школы зô своимъ сыномъ Андрѣємъ такожь обохъ сынôвъ Олексы Добощука, Ленька и Сенька. Але Добощукъ домагавъ ся звороту дѣдôвскихъ скарбôвъ, а коли Кирило Петрѣй не мôгъ вволити єго волѣ, то серце єго запалало страшною пôмстою противъ Петрѣєвъ.

Петрѣй живъ въ Перегиньску. Сынъ єго Андрѣй полюбивъ тутъ гарну Олесю, дочку Батлана, богатого полевого въ громадѣ. Сей-то тямущій молодикъ хотѣвъ

[1]) „Другъ“, 1875; стор. 456.

примирити Добощукôвъ зъ Петрѣями, и про-те пôшовши разъ въ Добощукôвку, подававъ Олексѣ руку до згоды. Але Добощукъ вôдказавъ, що згода буде тогдѣ, коли Петрѣ вôддадуть скарбы. Вôдтакъ ставъ вôнъ мучити Андрѣя, хотячи дôзнатись, де зберегають ся Добошевî грошѣ. Коли-жь Андрѣй мимо страшныхъ мукъ не хотѣвъ зрадити тайны, то Добощукъ завѣсивъ єго на гакъ на полѣнѣ, котре всунувъ мѣжь колѣна, привязанî до рукъ. Опôсля заперъ вôнъ дверѣ й выйшовъ изъ хаты.

Тымъ часомъ сыны Добощука, Ленько й Сенько, вкрали частину скарбôвъ свого прадѣда, а якъ стражники переловили ихъ на граници, то Петрѣй сказавъ въ судѣ на Угорщинѣ, що грошѣ знайшли ся, зъ-за чого обохъ тыхъ опришкôвъ пущено на волю. Коли-жь Петрѣй вертавъ ся домôвь, то Олекса зъ ватагою зловили єго и звязавши мучили страшно на Глухôмъ Островѣ, тому-що вôнъ не хотѣвъ сказати, де скрыває ся золото и срѣбло Добоша. Потôмъ Ленько й Сенько пôшли въ хату, де мучивъ ся Андрѣй, и стали говорити, що треба имъ обомъ залюбити ся въ ту „цяцю“, котру любить ось-той, щó тутъ мовь образокъ висить на стѣнѣ. Нещасный Андрѣй чувъ сî слова, — вôнъ бачивъ, що Олеся мусить впасти въ сѣть, заставлену зъ дiявольскою штукою, — серце єго мучила цѣла сила любови й побôльшала єго физичнî муки“[1]). И повелось Ленькови й Сенькови закликати Олесю, здуривши єѣ, що нѣбы-то кличуть єѣ Андрѣй и єго батько. Вôдтакъ оба Добощуки вели єѣ до Глухого Острова, де мучено Петрѣя. Але Олеся втѣкла и втопила ся въ Быстрици.

Дивнымъ дивомъ дѣдови Добощука не судилось ще вмирати. Авторъ розказує, що вôнъ бувъ ктиторомъ Го-

[1]) „Другъ“, 1876; стор. 56.

шôвского монастыря, и що каючись за давнѣйшй свои злочины, поставивъ собѣ метою, „пôдняти и просвѣтити нарôдъ“[1]). Скарбы єго мали послужити до великого дѣла, — до подвигненя народу. Коли-жь разъ о пôвночи игуменъ Методій и библіотекарь Спиридонъ сидѣли въ библіотечнôй сали, то скрытыми дверми ввôйшовъ старый велитъ, котрый заявивъ, що вôнъ Олекса Добошь, „ославленый колись капитанъ опришкôвъ“, щó ще передъ вôсѣмдесяти чотырма роками скрывъ ся въ сѣй сали „передъ постыдною смертію“. Теперь просивъ игумена, щобъ єго высповѣдавъ, бо єму здавалось, що вже небавомъ умре.

Той-то старый Добошь жиє мовь въ зачарованôмъ свѣтѣ, — вôнъ уважає ся духомъ-сторожемъ Петрѣвъ. Молячись на-вколѣнкахъ на Чорнôй Горѣ являє ся вôнъ въ одну мить помôчникомъ Андрѣя въ небезпечныхъ ситуаціяхъ житя и вôдтакъ освободжує єго зъ муки-неволѣ въ хатѣ Олексы. Єго-жь сынъ находить захистъ въ хатѣ Кирила Петрѣя и вразъ зô своєю жôнкою Горпиною клене-проклинає своихъ сынôвъ Олексу й Демка. Вже-жь Горпина веде цѣсарскихъ стражникôвъ на розбишацку ватагу и зъ єи рукъ высвободжує Петрѣя; — вôдтакъ єи чоловѣкъ иде въ ночи пôдъ хаты Олексы й Демка, и привязавши зачѣпки дверей пôдпалює обѣ хаты. Але Демко высаджує дверѣ и страшно бє-побиває пôдпаляча, не знаючи, що се єго батько. Вмираючи старець проклинає Демка й Олексу — и отъ, прибѣгає Горпина и въ мерци пôзнає свого чоловѣка. Мѣжь-тымъ стражники вяжуть Добощукôвъ та ихъ сынôвъ. Ажь ось являє ся Олекса Добошь и каже: „Внуки й правнуки! моє страданє нынѣ кôнчить ся, а ваше зачинає ся!“ И саме-тогдѣ вмирає сей старезный велитъ.

[1]) ibid., 1875; стор. 525.

Хоча-жь Андрѣй жалувавъ за Олесею, що́ втопилась въ Быстрици, то трохи-перегодя ставъ бувати въ аристократичныхъ домахъ. Вонъ бавивъ ся въ панича, а по-за-якъ розбѣшлась чутка, що єму мали достатись скарбы батьковскій, то задовжена ґрафиня Кралиньска бажала, щобъ вонъ оженивъ ся зъ єи дочкою Дозею. И справдѣ одружився Андрѣй зъ сею панною, та не могъ дойти до путя въ житю своѣмъ зъ вѣтреницею. Єму стававъ неразъ въ пригодѣ Изакъ Бляйберґъ, котрый, якъ сказано, бувъ сыномъ Олексы Добоша. Але-жь Изакъ не знавъ про се, и бувъ душею збору „чесныхъ и ученыхъ жидовъ", що́ були зъѣхались на раду въ Жидачевѣ, щобы поднести свою народность. Въ промовѣ своѣй до жидовъ сказавъ вонъ, що „часъ уже обдумати способы, якими могли-бъ они стати ся не пявками того народа, котрый ихъ живить, але єго братьми й бодай матеріяльными помочниками!"[1]) Мѣжь-тымъ оба Добощуки, Ленько й Сенько, шукали безъ впину скарбовъ свого прадѣда, и зайшовши разъ въ погребъ Петрѣя, вбили сего противника свого роду, одначе нѣчого не знайшли. Зъ того-жь погребу можь було подземнымъ ходникомъ зайти ажь на Чорну Гору, де въ печерѣ скрывались тѣ скарбы.

Трохи зъ-годомъ Олекса Добощукъ лежавъ недужій на полонинѣ въ колибѣ дѣда Максима. Вобдувши кару въ вязници не могъ вонъ прийти до давныхъ силъ. Ажь ось напала на него якась мара и стала єго мучити. Олекса, добувши останнихъ силъ, задусивъ напасника. Якъ прийшли Ленько й Сенько, то застали страшно покалѣченѣ два трупы: одинъ бувъ отець обохъ сихъ Добощуковъ, а другій — Демко, котрый збожеволѣвши напавъ бувъ на Олексу.

[1]) ibid., 1876; стор. 218.

А вже-жь Ленькови й Сенькови повелось таки по довгихъ заходахъ добитись до печеры, въ котрôй скрывались скарбы Добошевй. Вже захопили они тй скарбы й скрывши ихъ хотѣли йти въ Молдаву. Але-жь надбѣгли люде зъ жандармами: Сенька поцѣливъ хтось въ саме серце, а Ленько впавъ въ пропасть изъ вершка Чорной Горы. Добушевй скарбы пропали!

Наставъ рôкъ 1866. У Львовѣ зъѣхали ся деякй шкôльнй товаришѣ Андрѣя та зôбрались передъ Народнымъ Домомъ. Въ сѣмъ зборѣ бувъ такожь Изакъ Бляйберґъ. Вôнъ бувъ охрестивъ ся въ Гошôвскôмъ монастырѣ, и вôдъ коли ставъ читати набожнй книжки й житя святыхъ, нахилявъ ся що-разъ бôльше до мистицизму. Коли-жь Андрѣй по втратѣ скарбôвъ не мôгъ успокоитись, то Бляйберґъ говоривъ ємý: „Не Добошевыми грôшми, но власными силами — власною працею треба двигати намъ нарôдъ, — и лишь таке дѣло поблагословить Богъ!“ И отъ, товаришѣ стояли передъ Народнымъ Домомъ, а Бляйберґъ-Добощукъ поглянувши на золотого льва, щó спинає ся на скалу, сказавъ емфатично: „Не левъ и скала наша хоругвь! — наша хоругвь — плугъ и книга! Плугъ то наша сила, — книга, просвѣта, то наша будучнôсть!“ — И пôшли товаришѣ на высокій замокъ, де Бляйберґъ-Добощукъ до нихъ осьякъ озвавъ ся: „...На сѣмъ мѣсци, панове, нынѣ присягнѣть, що посвятите всѣ свои силы, щобы не лишь самй дѣлати, кôлько можна, для пôднесеня сего народа, — но й щобы збирати для него що-разъ бôльше новыхъ дѣлателѣвъ! А мы оба (се-бъ-то Бляйберґъ и Андрѣй) присягаємъ вамъ, що не спочинемъ и хвилѣ, — и пôдемъ по селахъ, живымъ словомъ покрѣпляти бѣдныхъ братôвъ въ нуждѣ, и розносити межи нихъ науку и свѣтло'... Не спочинемъ, сли Богъ житя продовжить, ажь

заложеныхъ буде тысяча читалень, завязаныхъ тысяча товариствъ стремезливости, збудованыхъ тысяча шкôлъ и шпихлѣрѣвъ громадскихъ, — ажь тысяча жидôвъ-лихвярѣвъ та арендарѣвъ опустить нашь край!“...[1]) — Почувши сѝ слова всѣ присутнѝ присягли, що присвятять всѣ свои труды въ хосенъ темныхъ-незрячихъ братôвъ.

Про сю повѣсть пише самъ авторъ, що вôнъ „розпочавъ єѣ пôдъ вражѣнѣмъ фантастичныхъ оповѣдань К. А. Гофмана, а кôнчивъ уже по-троха въ иншôмъ дусѣ (при кôнци пôднесена важнôсть читалень и спôлокъ господарскихъ)“[2]). Хоча-жь авторъ въ кôнци повѣсти спôмнувъ про охоту Бляйберґа-Добощука й Андрѣя Петрѣя до просвѣтныхъ и суспôльно-економичныхъ змаганъ, то все-жь въ цѣлôмъ творѣ бачимо якійсь зачарованый свѣтъ, котрому не можуть надати прикметъ дѣйсности вставленѝ епизоды, по-за-якъ деякѝ зъ нихъ, примѣромъ оповѣданє про польскихъ повстанцѣвъ, мало суть пристѣбнѝ до дѣѣ головнои. Въ сѣй-то повѣсти бачимо неначе въ калєйдоскопѣ безпрерывну змѣну драстичныхъ образкôвъ, котрѝ укладають ся побôчь себе безъ систематичного перегляду. Видно, що молоденькій авторъ не мôгъ въ тѣсныхъ рамахъ помѣстити просторои картины, тому-то бачимо на нѣй чи-мало згибôвъ, и вôдтакъ малюнки одныхъ особъ прикрывають иншѝ типы, мѣжь-тымъ коли панорама образа являє ся то въ тьмавôй тѣни, то въ искравôмъ свѣтлѣ. А вже-жь романтичнôсть, ба й мистицизмъ можутъ ту звеличитись справдѣшнимъ тріюмфомъ! Не вагуємо ся сказати, що й въ драматичнôмъ творѣ Федьковича „Довбушь“, котрый подавъ Франкови не одинъ мотивъ до написаня сеи повѣсти, не добачаємо

---

[1]) ibid, стор. 312.

[2]) „В поті чола“, стор. IX.

стôлько зразкôвъ фантастичного твору, скôлько ихъ знаходимо въ Петрѣяхъ и Добощукахъ[1]). Вкôнци не можемо порозумѣти, якимъ способомъ Бляйберґъ-Добошь, щó попавъ въ мистицизмъ, мôгъ проявляти думки суспôльно-національнî?

А вже-жь въ житю екстремы стыкають ся мѣжь собою. Такъ и Франко зъ крайного романтика ставъ реалистомъ. Ще того-жь року, коли написавъ бôльшу половину повѣсти „Петрѣ и Добощуки“, надруковано въ „Днѣстрянцѣ“ єго оповѣданя „Два приятелѣ“ и „Лесишина челядь“[2]), а въ 1877. р. помѣщено въ „Друзѣ“ три картины зъ житя пôдгôрского народа п. з. „Бориславъ“. Въ переднѣмъ словѣ до сихъ картинъ авторъ не тôлько жалѣвъ для того, що робôтники въ Бориславѣ тяжко бѣдують, тратять силы й здоровлє, але й натякнувъ на се, що сî люде ледащѣють „пôдъ зглядомъ моральнымъ“. Ось и єго слова: „Сли де у насъ, то певно въ Бориславѣ найсильнѣйше заступлена кляса робôтницка, — а нужда, трата силъ и здоровля, зледащѣнє тыхъ людей пôдъ зглядомъ моральнымъ, найгрôзнѣйше и найголоснѣйше вѣщують, щó може стати ся зъ нашихъ хлѣборобôвъ въ протягу якихъ-де двохъ десяткôвъ лѣтъ, коли недостача поля, хлѣба й грошей, коли наслѣдки всѣлякихъ хибъ теперѣшного суспôльного устрою змусять ихъ ити на роботу фабричну, продавати своє здоровлє и свою силу за нужденне пропитанє... Бориславъ высысає вздовжь и вширь всѣ сусѣднî села, — пожирає молоде поколѣнє, лѣсы, часъ, здоровлє и моральнôсть цѣлыхъ громадъ, цѣ-

---

[1]) Про „Довбуша“ Федьковича гляди „Исторію литературы руской“, II, 2; стор. 641—644.

[2]) Про сî оба оповѣданя скажемо дещо при поглядѣ на цикль повѣстей и новель, надрукованыхъ въ збôрцѣ „В поті чола“.

лыхъ масъ“.... („Письма Ивана Франка“. II. „Бориславъ“ — Вступне слово, стор. 35—36).

Въ першôй Бориславскôй картинѣ п. з. „Рôпникъ“ змалювавъ авторъ Ивана, сына богатыхъ батькôвъ, єдинака, котрый, якъ пôдрôсъ, бôльше для забавы, нѣжь для заробку, почавъ зъ другими ходити до Бориславa. Тутъ кинувъ ся вôнъ у виръ тыхъ шумныхъ пiятикъ, легкодушныхъ бесѣдъ та рôзныхъ „орґiй“, „якими неодну щиру душу селяньску заразила Бориславска цивилизація“ (стор. 45). Коли вôнъ разъ пяный пôзно въ ночи вернувъ домôвь и положивъ ся спати въ стодолѣ на соломѣ, то забувъ, що въ зубахъ у него була люлька закурена, й заснувъ твердо. Прохопивъ ся ажь тогдѣ, коли солома, на котрôй спавъ, запалала поломямъ. Згорѣли стодола, стайня, хата й хлѣвы зъ худобою. Невдовзѣ померли й батьки зъ грызоты. Тогдѣ Иванъ продавъ батькôвщину и забравъ ся зъ села. Нѣхто не жалувавъ за нимъ, а не одинъ говоривъ: „Не вартъ поганець, щобы й єго кости свята земля приняла!“ Та найшла ся щира дѣвчина Фрузя, щô єго щиро полюбила. Коли довѣдалась, що Иванъ въ Бориславѣ занедужавъ, то покинула батька й матѣрь и пôшла за нимъ, щобъ допильнувати єго въ недузѣ. Въ Бориславѣ знайшла она собѣ роботу, а по-за-якъ гôрко бѣдувала, то Иванъ поквапивъ ся, запомогти єѣ чимъ-тымъ на-разѣ. Але-жь Иванова запомога стала пещастємъ для бѣднои дѣвчины. Вôнъ гадавъ собѣ теперь, що вже ѣй вôддячивъ ся, и тымъ зможе передъ собою выправдати остыгаючу любовь. Вôдтакъ ставъ водити ся зъ круглолицою Ганкою та й забувавъ про Фрузю. Тому-то нещасна дѣвчина стала задумуватись и цѣлыми годинами туманѣла безъ памяти въ своѣй „цюпцѣ“, де ночували робôтники, и де молоденькимъ дѣвчатамъ „напасники вôдбирали тото, чого не куплять нѣякѣ скарбы, — добру

честь и дѣвичу невинность“ (стор. 40)[1]). Трохи зъ-годомъ найшлась у Фрузѣ дитинка, и отъ, бѣдна мати, не зважаючи на своє знесиле, убрала ся гарно й взявши сынка на руки, поволоклась до тои хатки, де живъ Иванъ. Въ углѣ сѣней за Ивановыми дверми сѣла собѣ Фрузя, тулячи до грудей дитятко. Нещасна Фрузя дожидала тутки свого Ивана, котрый забавлявъ ся зъ товаришами. — Прийшовъ Иванъ та заставъ Фрузю вже неживою. Тогдѣто стямивъ ся вонъ у своѣмъ безголовю. „Давна, чиста любовь вернула, — та по невчасѣ. Не стало той, що посвятила ему своє житє, — не стало Фрузѣ!“ И водъ того дня постановивъ вонъ, зачати инше житє, — воддати ся роботѣ, та не для себе, а для своєи дитинки. Ще цѣлу зиму пробувъ вонъ у Бориславѣ, працюючи безъ перестанку й пильнуючи маленького Андрѣйка. Водтакъ зъ весною пошовъ въ горы, де єго нѣхто не знавъ, и на маленькомъ куснику ґрунту ставъ тямущимъ ґосподаромъ.

Изъ сеи повѣстки можь дознатись, що авторови зосѣмъ не вподобалось фабрицке житє робочихъ людей въ Бориславѣ, де занапащує ся здоровлє и моральность цѣлыхъ громадъ. Єго идеаломъ було тихе, трудяще житє на сѣльскомъ ґаздовствѣ „въ щасливомъ Подгорю“.

Въ другой картинѣ „На роботѣ“ вкладає авторъ въ уста ропника оповѣданє про житє й долю роботниковъ въ Бориславѣ. Сеся картина має велику стойность художницку, зъ-за чого вважає ся она однымъ зъ найлучшихъ творовъ Ивана Франка.

Менше вдатною є третя картина „Наверненый грѣшникъ“. Авторъ зъобразивъ тутъ Василя Повторака, що свого часу бувъ одинъ изъ найбогатшихъ ґаздовъ

---

[1]) „Письма Ивана Франка“. II. „Бориславъ“. Картины зъ житя подгорского народа (Передрукъ зъ „Друга“). Львовъ, 1877.

на весь Бориславъ, та щó при помочи трьохъ своихъ сынóвъ хотѣвъ докопатись до кипячки на своѣмъ ґрунтѣ. Саме въ ту пору починали жиды добувати кипячки. Стали они скуповувати ґрунты, наймати робóтникóвъ и копати ямы. И отъ, „кипячка показуе ся, грошѣ плынуть у жидóвскій кишенѣ... Продають ґазды частку за часткою, — день-у-день видимо бѣднѣють.“ А вже-жь Пóвторакъ не хотѣвъ продати жидамъ нѣ кусника землѣ. Тогдѣ-то деякій Бориславцѣ почали рыти-копати свои ґрунты. Та не було въ нихъ готового гроша, щобы найняти робóтникóвъ. Приходило ся самымъ копати, — та не споро йшла робота, — не живо наплывавъ зыскъ. А ґаздóвство за той часъ пóдъупадало, поле перерыте не родило, — нестававло хлѣба, а кипячки якъ нема, такъ нема! Що-жь було робити? — продавати жидамъ зновъ частку за часткою, щобы зъ голоду не згинути. Авторъ каже вóдтакъ, що „сто ихъ взяло ся вóдъ-разу до копаня, та лишь шѣстьсѣмь прийшло до маѣтку. А другій? — другій опóсля копали зновъ на своихъ ґрунтахъ ямы, выдобували кипячку и вóскъ — для жидóвъ!“ (стор. 83)[1]).

Не повелось и Пóвторакови добути кипячки, бо мáло було рукъ до такои роботы. Найстаршого сына Сеня засыпавъ пѣсокъ, — батько оставъ ся безъ него, якъ безъ правои руки, и продавъ жидови частку ґрунту, щобы поховати сына, „якъ Богъ приказавъ“. Та не залишивъ Пóвторакъ дальшои роботы, коли побачивъ, що жидъ на купленóй частцѣ докопавъ ся до кипячки. Та отъ, незабаромъ поховавъ вóнъ и найменшого сына Михайла, щó рѣшивъ ся житя, докопуючись до кипячки. А коли выносили мерця зъ хаты, то й жóнка Пóвторака, горюючи за своимъ сердечнымъ Михайликомъ, вóддала Богу духа.

---

[1]) „Письма Ивана Франка“. II. Львóвъ, 1877.

Опôсля середущій сынъ Василя, Иванъ, ставъ орудувати роботою и самъ полагодивъ справу зъ жидами-спекулянтами, щó одинъ передъ другимъ перли ся, закуповувати въ него кипячки. Торгу добили живо, а старый Василь пôдписавъ контрактъ. Але-жь Иванъ, роблячи зъ жидами контрактъ, щобъ до якогось часу достатчити значнои многоты кипячки, перецѣнивъ богацтво ямы. Тому-то стуманѣлый Василь продавъ той закôпъ жидови Шмôлови за безцѣнь. А вже-жь Иванъ пôшовъ до панъотця, жалѣтись на батька, що продаѥ своѥ поле та въ нестямѣ заливаѥ ся горѣлкою. Вôдтакъ Василь дôзнавши ся про се, побивъ Ивана, зъ-за чого сынъ покинувъ батька. Бѣдный Василь туживъ опôсля за Иваномъ: грыжа й горѣлка занапащувала ѥго розумъ и здоровлѥ. Та й було чого грызти ся! бо ось Шмôло прокопавши два сяжнѣ въ ямѣ натрафивъ на нафтове жерело, котре ѥму щотыжня несло бôльше, якъ 120 зол. р. чистого зыску. Опôсля хитрый жидюга видячи, що у Пôвторака ѥ велике ѣосподарство, припадавъ коло него, радивъ, потѣшавъ, и поволи высысавъ изъ него все, щó дало ся выссати.

А вже-жь таке житѥ Василя не вподобалось панъотцеви: вôнъ не залишавъ нѣ однои недѣлѣ, щобъ не натякнути про грѣшне й безбожне житѥ Пôвторака. Тому-то Василь переставъ ходити до церкви й сидѣвъ въ шинку Шмôла день и нôчь. Але-жь перегодя сей жидюга ставъ обходитись зъ Василемъ якъ зô слугою, а далѣ-далѣ якъ зъ непотрѣбомъ, щó дармо въ хатѣ валяѥ ся.

Мѣжь-тымъ Иванъ занедужавъ въ сусѣднѣмъ селѣ у якогось ѣазды, а якъ очунявъ, нанявъ ся въ него на службу. Коли-жь жидъ Шмôло ставъ разъ згнущати ся надъ дармоѣдомъ Василемъ, то явивъ ся въ корчмѣ Иванъ и повѣвъ батька до старои запустѣлои хаты. Але вôдъ стуманѣлого батька не мôгъ вôнъ допытатись нѣякои ро-

зумнои вôдповѣди. Ажь ось панъ-отець покликавъ до себе Василя та Ивана. Въ розмовѣ зъ попомъ блиснула Иванови ось-яка гадка въ головѣ: вôнъ попросивъ єго, щобы принявъ Василя до своєи хаты. Панъ-отець вволивъ волю Иванову, сподѣючись, що наверне непоправного грѣшника. Спершу сидѣвъ Василь въ кухни, але коли вôнъ не мôгъ забути шинку, то панъ-отець казавъ завести єго на пôдъ и всадити въ комôрку. Тутъ проживавъ Василь страшнѝ днѣ й ночи черезъ двѣ недѣлѣ: єго мучили привиды пекла. Тымъ часомъ урядъ присудивъ продати хату и поле Пôвторака и триста зол. р. сплатити Шмôлови за те, що жидъ цѣлый рôкъ єго кормивъ, поивъ и зъодягавъ. Бѣдному Иванови не оставалось вôдтакъ нѣчого бôльше, якъ тôлько сейчасъ выноситись изъ рôднои хаты. Втративши батькôвщину Иванъ розпивъ ся й наймивъ ся въ Бориславѣ у жида до ямы. Ажь ось довѣдавъ ся вôнъ, що єго батько занедужавъ. Приходить вôнъ до рôдного села й находить свого батька въ церквѣ, лежачого „крижомъ“ передъ царскими дверми. Саме-тогдѣ правила ся Служба Божа, а по Єванґелію ставъ панъ-отець говорити Христіянамъ, що ось передъ ними лежить блудный сынъ, такій грѣшникъ, „щó молитвами святыхъ божихъ зновъ навернувъ ся на путь истины.“ — А наверненый грѣшникъ лежавъ тихо, недвижно на помостѣ. Коли-жь по Службѣ Божôй люде хотѣли єго пôдôймити и вывести зъ церкви, то зъ немалымъ перелякомъ пôдняли зъ помоста бездушне, холодне вже й задеревѣле тѣло „наверненого грѣшника.“

Въ „Наверненôмъ грѣшнику“ бачимо типъ доволѣ вдатный, тôлько-жь актъ єго „наверненя“ зъображено трохи иронично, та й въ загалѣ вдачу панъ-отця змальовано такъ, неначе-бъ авторъ хотѣвъ писати сатиру. Опроче въ сѣй повѣсти проявляє ся невдоволенє автора зъ истну-

ючихъ порядкôвъ суспôльныхъ. Такъ примѣромъ згадуючи про панôвъ-судовикôвъ пише вôнъ ось-що: „Иванъ вôдъ давна, вôдъ малечку, звычаѥмъ усѣхъ селянъ, чувъ страхъ передъ тыми страшными людьми, щó мають право (и Богъ знаѥ, вôдки они набрали того права!) кождого разу прийти, вôдсудити або присудити, щó имъ кому злюбить ся, противъ котрыхъ крôмъ того бѣдный селянинъ нѣякъ нѣчо не вдѣѥ, хоть бы и яку кривду потерпѣвъ“ (стор. 107 - 108). А вже-жь въ сѣмъ оповѣданю бачимо живу акцію лишь до того часу, якъ Пôвторакъ поховавъ двохъ сынôвъ и жôнку; — вôдтакъ починаѥ ся психична студія, котру авторъ не конче вдоволяючо довѣвъ до путя.

По-мѣжь Бориславскими картинами вызначуѥ ся чимало „Boa constrictor“. Тымъ-то змиѥмъ-удавомъ, щó страшенными скрутѣлями розмôжджувавъ свою добычу, бувъ Германъ Гольдкремеръ, найпершій богачь мѣжь всѣми Бориславскими капиталистами. Въ дитячôмъ и молодечôмъ вѣцѣ набѣдувавъ ся вôнъ гôрко. Батько ѥго живъ въ Дрогобичи на Лану й бувъ мѣняйломъ, щó ѣздивъ однокôнкою по селахъ, промѣнюючи голки, зеркальця, шила та всяку господарску подрôбь за платянки. Коли Германови було пôвтора року вôдъ роду, то батько розвѣвъ ся зô своѥю жôнкою. Малый дѣтвакъ живъ вôдтакъ при бѣднôй матери ажь до десятого року, коли-то она вмерла на холѥру. Такожь ѥго батько зô старшимъ сыномъ павъ жертвою тои страшной пошести. Опôсля Германъ занедужавши опинивъ ся въ шпитали, а коли выйшовъ на свѣтъ божій, то взявъ ѥго до себе Ицикъ Шубертъ, щó бувъ мѣняйломъ и живъ въ Губичахъ. Се бувъ чоловѣкъ добродушный, щó, побачивши у Германа справнôсть до всякои домашньои роботы, радивъ ся зъ нимъ мовь зô старшимъ передъ всякимъ дѣломъ. Зимою Ицикъ

учивъ хлопця читати й писати по-жидôвски, та отъ, дô-знавъ ся вôнъ, що умъ Германа, быстрый и понятливый у щоденному житю въ звычайныхъ рѣчахъ, при науцѣ показувавъ ся тупый, непамятущій и неповоротливый. Зъ весною-жь починало ся справжнє житє для Германа. Ицикъ впрягавъ конину до вôзка, накуповувавъ въ мѣстѣ всѣлякого подрôбя, якого потребують мужики, и гайда зъ тымъ добромъ по селахъ! Три роки пробувавъ Германъ у Ицка, коли ось разъ єго добродѣй, вертаючи зимою въ ночи зъ Дрогобича, перевернувъ ся зъ саньми зъ высокого берега въ рѣку и такъ страшно покалѣчивъ ся, що не дôждавъ другого дня. Вôдтакъ опѣку надъ Ицковымъ майномъ взявъ Губицкій арендарь, и сплативши якúсь-тамъ довги вôддавъ Германови 92 ґульденôвъ. Зъ тыми грôшми выйшовъ Германъ зъ Губичь, — пôшовъ у свѣтъ, шукати щастя. И отъ, тота невеличка сума була першою пôдвалиною єго милліонôвъ.

Навперед пôшовъ вôнъ до Дрогобича й въ шинку приставъ до кôлькохъ молодыхъ парубкôвъ, котрí выбирались до Бориславa, „либати“ кипячку[1]). Призбирану ропу носили они вôдтакъ въ коновкахъ до Дрогобича на продажь. Вôдъ того часу почало ся для Германа нове житє, зовсѣмъ вôдмѣнне вôдъ житя въ Губичахъ. Кождои добы либаки мусѣли дорогу зъ Бориславa до Дрогобича отѣпати тамъ и вôдтамъ: вечеромъ зъ повными коновками кипячки на коромеслахъ ходили до Дрогобича, а рано зъ порожными вертались назадъ до Бориславa. А поза-якъ така робота була тяжка, то незабаромъ Германъ

[1]) „Либаками“ звали ся давнѣйше въ Бориславѣ тí, щó при помочи кôньскихъ хвостôвъ згортали зъ поверхности воды, калюжь та жерелъ Бориславскихъ выступаючу на нихъ „кипячку“ (т. є. занечищеный олѣй земный) и продавали єѣ на смаровило до возôвъ. (Примѣтка автора въ образку зъ Бориславского житя „Яць Зелепуга“; „Зоря“, 1887; стор. 328.)

купивъ собѣ коня й вôзокъ, щобъ возити кипячку до Дрогобича. Вôдтакъ въ кôлькохъ рокахъ капиталъ єго вырôсъ майже въ-троє. Жадоба грошей опанувала єго чимъразъ сильнѣйше; чимъ-разъ частѣйше думавъ вôнъ надъ тымъ, якимъ бы способомъ розбогатѣти. И незадовго лучивъ ся добрый заробокъ: вôйскова управа почала будувати въ Дрогобичи маґазинъ и шукала пôдрядчикôвъ на рôзнѝ будôвничѝ матеріялы. Германъ нанявъ ся достатчувати дерева й вапна, хочь єго грошей на те далеко не доставало. Та отъ, незабаромъ оженивъ ся вôнъ зъ повнолицею и чорноокою Рифкою, котрôй бездѣтна тетка дала 500 ґульденôвъ посагу. Оженивши ся Германъ почувъ ще горячѣйшу жадобу грошей, — кинувъ ся всею силою въ „ґешефтъ“, — кривдивъ, кого мôгъ, обманювавъ вôйскову управу на якости дерева, на вазѣ вапна, на всѣмъ, — пôдплачувавъ злѣсныхъ и половину кльоцôвъ бравъ задармо зъ паньскихъ лѣсôвъ, — однымъ словомъ, бувъ всюды й деръ лико, де тôлько дрôбку вôдставало. Коли-жь до будôвлѣ не треба було вже нѣ дерева, нѣ вапна, Германъ пôднявъ ся доставки ґонтъ, латъ и другихъ потрѣбныхъ знадобôвъ, и отъ, трохи зъ-годомъ капиталъ єго нарôсъ до десяти тысячь. Опôсля шукавъ вôнъ другого поля для своєи спекуляціѣ и найшовъ єго въ Бориславѣ, де саме-тогдѣ жиды почали добувати кипячки.

Германъ Ґольдкремеръ бувъ одинъ изъ першихъ спекулянтôвъ, щó злетѣли на Бориславъ, мовь хижѝ вороны на падло. И ось-тутъ ставъ вôнъ на-пруго богачемъ. Капиталъ плывъ єму самъ до рукъ: довгій часъ не покидала єго тота горячка, зъ якою колись взявъ ся до першои спекуляціѣ. Довго ще вôнъ цѣлыми днями лѣтавъ по Бориславѣ, заглядавъ въ кожду яму, сваривъ ся, кричавъ, штуркавъ робôтникôвъ. Зъ-разу немовь самъ не вѣривъ свому щастю, боявъ ся, що ось-ось оно розслизне ся,

розвѣє ся мовь дымъ. Вôнъ пригадувавъ собѣ своє либацке житє, пригадувавъ собѣ селяньскѝ оповѣданя про людску кровь въ земли, про поганыхъ „песьоглавцѣвъ“, щó живѝ лежать въ могилахъ пôдъ Бориславомъ, и ждуть, поки ихъ хто не выпустить на свѣтъ. И єму ставало страшно, єму причували ся въ снѣ стогнаня, котрѝ нѣбыто выдобувають ся зъ ямъ середъ пôтьмы й мертвои тишѣ. Але такѝ хвилѣ не-то рефлєксіѣ, не-то мускулярного змученя й успокоєня були дуже рѣдкѝ.

Живучи въ безнастаннôй горячцѣ вôнъ не бачивъ того, якъ розвивало ся за тѝ лѣта єго родинне житє. Въ него народивъ ся одинъ сынъ, Ґотлибъ, але Германови нѣколи було вважати, якъ розвиває ся, пôдъ якими вплывами росте єго сынъ. У Ґотлиба була дуже тупа голова, и вôнъ учивъ ся абы-якъ. Ажь ось скôнчивши ледве-не-ледве четверту нормальну клясу вôнъ на-вôдрѣзъ объявивъ вôтцю, що не думає далѣ мучити ся въ „проклятôй“ школѣ. Отець зъ-першу зачудувавъ ся, далѣ розлютивъ ся и почавъ грозити, а видячи, що все те не помагає, приставъ на жаданє сына й давъ єго до склепу на науку торговои практики. За-пôзно дôзнавъ ся Германъ, що Ґотлибъ при своѣй вдачи лѣнивôй и трохи-не идіотичнôй умѣє бути не-въ-мѣру упертымъ и завзятущимъ. Ба, Германъ побачивъ, що у сына єго була велика жадоба розкидати грошѣ й пакостити людямъ злющими примхами. Тому-то дуже часто приходилось батькови сплачувати чи-мало грошей за шкоды, якѝ понароблявъ Ґотлибъ у рôзныхъ мѣсцяхъ.

Але й вдача Рифки була дивовижна. Коли єи чоловѣкъ розбогатѣвъ, то кинула она всяку роботу, стала ѣсти ласо й смачно, немовь хотячи вынагородити собѣ давнѣйшѝ часы недостатку. Якійсь часъ займали єѣ жôночѝ строѣ, але чимъ дальше въ лѣта, тымъ бôльше ставала

она лѣнивою й упрямою. Она й свому сынови передала байдужнôсть и тупôсть духа, тôлько що у Ґотлиба до сихъ прикметъ примѣшала ся ще батькôвска горячка, щó проявлялась выбухами лютости й жадобою псовати й нищити все безъ думки й безъ цѣли. Хочь отже Германъ за пятьнацять лѣтъ вôдъ почину Бориславскои спекуляціѣ закупивъ Бориславску доминію и деякí села у шляхтичѣвъ, то все-жь не бувъ вôнъ щасливымъ. Коли жôнка лаяла єго, а сынъ грозивъ єму посинѣвши зô злости, то Германъ бувало говоривъ зъ-пересердя: „Проклятé боже на таке житє!... И для кого то все? Хто зъ того схôснує? А на се прецѣнь весь мôй вѣкъ пôшовъ!... всѣ мои силы!“

Германъ бувавъ все самъ-не-свôй, ба й злющій, коли ино лучалось єму ночувати въ Бориславѣ. А лучалось се що-тыжня разъ, въ пятницю, коли приѣздивъ сюды зъ Дрогобича, оглянути роботу й выплатити рôбникамъ. Въ комнатѣ того дому, де вôнъ бувало сидѣвъ, висѣвъ великій образъ оригинальнои композиціѣ. Се бо намальовано тутъ страшенного змия-удава (boa constrictor), щó лежавъ на широколистôй пальмѣ, ждучи на добычу. Малярь пôдхопивъ саме тоту хвилю, коли ґазелѣ, щó паслись пôдъ пальмою, въ переполоху розпирсли ся на всѣ стороны, побачивши, що вужь вхопивъ одну найбôльшу звѣрину и ставъ єѣ стискати своими велитными скрутѣлями. Такій-же самый образъ висѣвъ такожь въ одноôй комнатѣ Германовôй въ Дрогобичи. Ґольдкремеръ мавъ якусь дивну вподобу въ тôмъ образѣ; — неразъ показувавъ єго гостямъ, жартуючи зъ дурнои ґазелѣ, щó сама пôдсунула ся пôдъ нôсъ вужеви. Однако-жь на самотѣ не мôгъ вôнъ якось жартувати зъ вужа: єму здавало ся, що та потвора колись ожиє и принесе єму щось незвычайного, велике щастé, або велике горе.

И отъ, чи-малого горя зазнавъ Германъ изъ-за поганыхъ норовôвъ свого сына. Разъ напавъ вôнъ на батька передъ обѣдомъ въ Борславѣ, и вхопивши єго за груди ставъ кричати: „Грошѣ давай! — менѣ грошей треба, — богато, чуєшь?... Давай швидко! у тебе ихъ и такъ много, — давай!“ (стор. 58—59)[1]). Хоча-жь батько однымъ замахомъ вôдôпхнувъ вôдъ себе Ґотлиба, то вôнъ не рѣшивъ ся свого пристрастного намѣру, и въ ночи, коли батько спавъ, кинувъ ся на него мовь лютый звѣрь та ставъ єго душити. Германъ, не можучи прийти до повнои свѣдомости зô сну, страху й болю, зôбравъ всю свою силу и кинувъ напасника до землѣ. Коли-жь дôзвавъ ся, що на земли лежить закервавленый Ґотлибъ, то проклявъ сего вырода, щó пôдносивъ руку на свого батька. Опôсля подумавъ вôнъ собѣ: „Мôй сынъ першій бажає моєи смерти, — ненавидить мене люто, завзято, якъ найгôршого ворога!... А моє щастє, котрымъ я такъ славивъ ся, де оно? — коли въ житю я зазнавъ єго? Хиба тогдѣ, якъ ще малымъ хлопчиною ѣздивъ на онучкарскôмъ вôзку!... Боже, Боже! за-що ты покаравъ мене богацтвомъ? За-що, за якѝ грѣхи затровивъ мою кровь горющою жадобою грошей?“

А вже-жь пробудилась була єго совѣсть ще по-переду зъ-полудня, коли вôнъ оглядавъ свои ямы й кошары Германъ станувъ при однôй ямѣ, въ котру спущено старого Матѣя. Ажь ось сей рôпникъ задзвонивъ, и зъ темнои пропасти выринула въ гору страшна, почорнѣла голова трупяча! Германъ, побачивши таку дивовижу, стоявъ мовь мертвый, неначе-бъ боже прокляте грянуло на него. Вôдтакъ неначе оголомшеный побѣгъ вôнъ по-мѣжь ямы. Незабаромъ вылѣзъ зъ тои ямы старый Матѣй и показавъ рôпникамъ приржавѣлый, мѣдяный перстѣнь зъ чер-

[1]) „Boa constrictor“. Повѣсть Ивана Франка. Львôвъ, 1884.

вонымъ камѣнцемъ. И отъ, рôпникъ Митро заявивъ, що се той самый єго перстѣнь, щó єго три роки тому давъ бувъ Пôвторакови на заручины. Всѣ присутнй ахнули, пôзнавши, що небôжчикъ не хто другій, якъ Иванъ Пôвторакъ[1]), котрый два роки тому, не знати де, подѣвъ ся, лишивши молоду жôнку зъ дитиною. Коли-жь вечеромъ прийшовъ до Германа єго вѣрникъ, жидъ Мошко, зъ робôтниками по выплату, то той панъ прикликавъ до себе Матѣя и сказавъ єму, що чувъ, мабуть-то вôнъ знає, чíнто кости знайдено въ ямѣ. И вôдповѣвъ Матѣй, що се кости рôпника Ивана Пôвторака, вôдтакъ запримѣтивъ, що мавъ бы панови самому дещо сказати. Тогдѣ Германъ велѣвъ присутному вѣрникови геть вôдôйти. Та отъ, Мошко наразъ затремтѣвъ и смертна блѣдôсть покрыла єго лице. Германъ гадаючи, що Мошко зъ-нечевя занедужавъ, не зважавъ на єго переполохъ. Опôсля довѣдавъ ся Матѣй вôдъ Германа, що Иванъ Пôвторакъ въ тыждень по Покровѣ взявъ у него выплату за цѣлый кварталъ. И сказавъ рôпникъ панови, що Пôвторака видѣвъ на самои Покровы послѣдній разъ въ трахтирни у Криницкого, якъ напивавъ ся зъ однымъ чоловѣкомъ. „Мене тогды були троха потовкли пяни рôпники“, мовивъ далѣ Матѣй, — „и я двѣ недѣлѣ пролежавъ безъ памяти, — вôдтакъ чую, вже Ивана нема, - пôшовъ десь, кажуть, свѣтами!“[2]) — Бôльше не хотѣвъ Матѣй нѣчого сказати Германови, котрого душа томилась великимъ неспокоємъ.

Коли-жь въ ночи Ґотлибъ мовь кровопôйця кинувъ ся на батька, то, по словамъ автора, Германъ наразъ побачивъ ясно причину всего того, щó єго мучило й грызло.

---

[1]) Иванъ Пôвторакъ, сынъ Василя, являє ся дѣєвою особою вже въ повѣсти „Наверненый грѣшникъ“ („Исторія литературы русской“, III, 2; стор. 984—985).

[2]) „Boa constrictor“, стор. 87.

Ажь теперь, звиняючись зо всего самъ передъ собою, вонъ розрывъ всю погань, яка нагромадила ся зъ давенъ-давна въ его житю. Якими огнистыми, палящими буквами выринали записанї глубоко въ его серци вѣчнї законы братолюбства, чесноты та рорности зо всѣми людьми! Якимъ безмѣрнымъ докоромъ гремѣли теперь до него всѣ суспольнї раны, всѣ пута й тягарѣ житя людского, котрыхъ вонъ доси такъ мало чувъ, про котрї й не думавъ нѣколи! Єму здавало ся, що вонъ причинивъ ся до збольшеня тыхъ ранъ и доложивъ свою часть до сего тягару, що давить его братовъ!...[1]). Германъ боровъ ся зъ думками, та не могъ втихомиритись. Наразъ глянувъ вонъ на великій образъ. При меркотячомъ блискотѣ свѣчки бачивъ Германъ въ уявѣ своѣй, якъ вужь росъ, рушавъ ся, подносивъ голову до горы й наближувавъ ся до него. Ажь ось блисла въ его головѣ думка, що се не вужь, але безмѣрно довга звязка золота й срѣбла! — ,єму здавалось, що се не вужь обводивъ его своими велитными скрутѣлями, а его власне богацтво. Мовь скаженый кинувъ ся Германъ напередъ горѣ стѣною, вхопивъ проклятый образъ и гримнувъ нимъ до землѣ що-силы. Золоченї рамы розпирсли ся на боки, але Германъ не отямивъ ся. Вонъ скочивъ на полотно й неначе божевольный почавъ топтати его, плювати на малюнокъ, здрапувати фарбу нотгями, а далѣ приступивши одинъ конець образа ногою, хопивъ за другій и роздеръ на два кусня, — водтакъ зомявъ ихъ въ клубки й кинувъ геть черезъ вокно. Опосля одягъ ся и вылетѣвъ на улицю.

Саме-тогдѣ нагадавъ собѣ вѣрника, котрый поблѣдъ и заслабъ, почувши оповѣданє Матѣя. И шибнула въ головѣ Германовой думка, чи не почуває ся Мошко до чого

---

[1]) ibid., стор. 101—102.

злого. Вôдтакъ зъ якоюсь горячкою почавъ думати про смерть Ивана Пôвторака, розбирати й розважати всѣ ѳи обставины. Мѣжь-тымъ ишовъ Германъ що-разъ далѣ, ажь опинивъ ся на самôмъ краю Бориславa, де въ старыхъ хаткахъ жили рôпники. Въ однôй зъ нихъ ще свѣтило ся. И отъ, Германъ тихенько пôдôйшовъ идъ тôй хатинѣ и заглянувъ крôзь вôконце до середины. Вôнъ не знавъ, хто жиѳ въ тôй хатинѣ, — ѳго щось перло придивити ся, якъ жиють рôпники дома по-за роботою. И побачивъ вôнъ бѣдну вдову по Ивану Пôвтораку, що́ одною рукою гойдала колыску, а другою часъ вôдъ часу втирала сльозы. Передъ нею сидѣвъ на припѣчку старый Матѣй и розмовлявъ про Ивана. Она-жь оповѣдала, що Иванъ мавъ ити до Дрогобича, а вôдтакъ до Тустановичь, щобы сторгувати ґрунгъ, та що у пана (Ґольдкремера) грошѣ вôдобравъ. — „Пропало!“ сказавъ Матѣй, — „нема що й згадувати! Якъ му ся якій лихій чоловѣкъ прислуживъ, то най му Богъ вôдплатить ся!“ Опôсля старый рôпникъ выйшовъ зъ хатины, а Иваниха замкнувши дверѣ стояла довго мовь остовпѣла; вôдтакъ припала до колыски й почала плакати-рыдати надъ дитинкою, що́ лепетала тата-та!

Германъ стоявъ пôдъ вôкномъ, неначе громомъ прибитый. Сей образъ нужды, розбитыхъ надѣй, розпуки, побôчь дитинячои несвѣдомости, довершивъ того, чого не довершили всѣ рôзнорôднѣ, а такѣ сильнѣ вражѣня того дня. Горячѣ сльозы жбухнули зъ ѳго очей; — ѳго рука судорожно здавила въ кишени цѣлу купу срѣбнякôвъ. Вôнъ розмахнувъ ся и зъ цѣлои силы кинувъ ними крôзь шибу до середины хаты. — „Господи! що́ се таке?“ скрикнула перелякана Иваниха, почувши брязкôтъ выбитои шибы. Она озирнула ся й зачудованымъ окомъ дивила ся на срѣбло, що́ котило ся въ рôзнѣ стороны по хатѣ. И выбѣгла

на двôръ, щобъ дôзнатись, хто вкинувъ той несподѣваный даръ, але пôдъ хатиною не було вже нѣкого...

Ось и кôнець сеи повѣсти, надрукованои въ-перве 1878. р. въ „Громадськôмъ Друзѣ“, „Дзвонѣ“ й „Молотѣ“, а по-за-якъ въ нѣй нема одвѣтного закôнченя оповѣданя, то въ другôмъ выданю сего твору (1884. р.) авторъ сказавъ коротко ось-що про дальшу долю деякихъ осôбъ сеи повѣсти: „Германъ въ доброго чоловѣка не перемѣнивъ ся. Єго милосердный порывъ пôдъ вôкномъ вдовинои хаты бувъ хвилевый; — хвиля минула, вôнъ мусѣвъ зновъ стати ся тымъ, чимъ зробило єго цѣле житє, — холоднымъ, безсердечнымъ спекулянтомъ, не зважаючимъ на стонъ нужды й сльозы вдовинѣ. — И Мошко ставъ у Германа дальше за наставника, а хоть Иваниха й Матѣй удались до суду, щобъ перепровадивъ слѣдство надъ вынайденымъ трупомъ, то хто докаже Мошкову вину, коли єго власна совѣсть мовчить? Кого доля засудила на потолоченє, той буде потолоченый, — нѣякій судъ не выдвигне єго, хиба вôнъ самъ выдвигнесь. Але се далека-далека исторія!“

На сю далеку исторію натякнувъ вôдтакъ авторъ въ оповѣданю „Бориславъ смѣє ся“, котре вважає ся дальшою рѣчю повѣсти „Boa constrictor“. Тамъ бо довѣдує ся читачь про дальшѣ спекуляцiѣ Германа Гольдкремера, про житє єго жôнки Рифки й сына Ґотлиба, — тамъ прояснює ся тайна злочину, заподѣяного Мошкомъ супроти нещасного Ивана Пôвторака[1]).

Повѣсть „Boa constrictor“ є психольоґична студія: авторъ зъобразивъ вѣрно характеристику Германа Гольдкремера вôдъ дитячихъ єго лѣтъ ажь до того часу, коли Ґотлибъ ставъ въ ночи душити свого батька. Пôсля сеи

[1]) Въ оповѣданю „Бориславъ смѣє ся“ той жидъ зове ся Морткомъ.

катастрофы вôдбуває ся зъ волѣ автора въ души милліонера дивна метаморфоза. Ось бо выринають огнистыми, палящими буквами записанѝ глубоко въ серци Ґольдкремера вѣчнѝ законы братолюбства, чесноты та рôвности зô всѣми людьми![1]) А вже-жь можна катеґорично сказати, що пôсля того сильного зворушеня физичного и морального такѝ величнѝ думки въ головѣ милліонера зродитись не могли. Тогдѣ мôгъ вôнъ собѣ лишь те погадати, на щó авторъ по-переду бувъ натякнувъ, — вôнъ мôгъ тôлько горювати, що при своѣмъ богацтвѣ не є щасливымъ. — Вôдтакъ дальша студія перерываєся епизодомъ, въ котрôмъ авторъ розказує про нôчну вандрôвку Германа улицями Борислава. Правда, що пôсля тои страшнои напасти, якои зазнавъ милліонеръ вôдъ свого сына, мôгъ вôнъ о пôвночи выбѣгти зъ дому, по-за-якъ тогдѣ бувъ самъ-не-свôй; — але-жь сего не можна выправдати, що вôнъ зайшовъ помѣжь нужденнѝ хатки робôтникôвъ, щобы придивитись, „якъ жиють рôбники дома по-за роботою, щó говорять, чимъ занимають ся!“[2]) Вже-жь о пôвночи годѣ було про се дôзнатись, тому-що тогдѣ ачей робôтники спали, а впрочôмъ такѝ розважнѝ рефлѐксіѣ не могли проявитись въ души милліонера, котрый що-йно перебувъ важку катастрофу въ психичнôмъ житю, та все ще не мôгъ втихомирити страшного зворушеня. Опроче явою милліонера пôдъ вôкнами бѣднои Иванихи повѣсть кôнчить ся вельми сензаційно, изъ-за чого сей епизодъ не вяже ся гараздъ зъ попередньою психольоґичною студією. Та отъ, и въ сѣмъ епизодѣ каже авторъ, що Ґольдкремеръ чувъ и бачивъ ажь теперь, якъ зъ нынѣшнимъ днемъ кôнчить ся для него старе житѐ,

---

[1]) „Boa constrictor“, стор. 101.

[2]) ibid., стор. 108.

а завтра настане нове. „Переворотъ“ — по словамъ Франка — „вершивъ ся быстро въ души Германа, — переворотъ глубокій и сильный“... Але-жь трохи дальше пише авторъ про Германа, що єго милосердный порывъ пôдъ вôкномъ бѣднои вдовинои хаты бувъ хвилевый, — що хвиля минула, и Германъ мусѣвъ зновъ стати ся холоднымъ, безсердечнымъ спекулянтомъ... Коли-жь такъ дѣйстно було, — коли Гольдкремеръ мусѣвъ зновъ стати тымъ, чимъ зробило єго цѣле житє, то по-що-жь було писати по-переду, що въ души милліонера вершивъ ся переворотъ глубокій и сильный? Вже жь перевороты, чи-то катастрофы, лишають по собѣ трѣвкй слѣды, та тôлько сентиментальнй зворушеня душѣ бувають хвилевй.

Вкôнци запримѣчаємо, що въ сѣй повѣсти справдѣшнёою стôйностію литературною вызначують ся не такъ психольоґичнй рефлєксіѣ, якъ радше картинки побутовй и сцены наивно-идилличнй. Тому-то найкрасшими вважаємо ось-якй частины повѣсти: 1. Житє дѣтвака Германа при матери (стор. 6—10). 2. Стрѣча Германа зъ мѣняйломъ Ицкомъ Шубертомъ (15—16). 3. Побутъ Германа у Ицка въ Губичахъ и ѣзда ихъ обохъ по селахъ (17—25). 4. Першій зустрѣтъ Германа зъ Рифкою (45—46). 5. Рôпники и Мошко у Германа Ґольдкремера (81—88).

Сказано вже высше, що оповѣданє „Бориславъ смѣє ся“ стоить у звязку зъ повѣстію „Boa constrictor“. Дещо розказує ся тамъ те-саме въ-друге, якъ про женихане Германа зъ Рифкою[1]), про норовисту вдачу Ґотлиба[2]), але-жь въ те оповѣданє вводять ся такожь новй дѣєвй особы, якъ Бориславскій капиталистъ Леонъ Гаммершляґъ зô своєю дочкою Фаннею, мулярскій по-

[1]) „Сьвіт“. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись. Ві Львові, 1881; стор. 62.

[2]) ibid., стор. 41. 64.

мôчникъ Бенедьо Синиця и богато иншихъ. Нѣгде правды дѣти, въ оповѣданю „Бориславъ смѣє ся“ є чи-мало картинъ справдѣ художницкихъ, одначе мѣжь ними вызначують ся найпаче отъ-сѣ три: 1. Закладины нового дому Гаммершляґа въ Дрогобичи[1]). 2. Бенедьо въ хатѣ Иванихи Пôвтораковои, де жиє старый Матѣй[2]). 3. Сходины рôпникôвъ въ тôйже хатѣ[3]).

А вже-жь побôчь реального писаня знаходимо тутъ такожь зразки романтизму, примѣромъ оповѣданє про пристрастну любовь Ґотлиба до Фаннѣ. Особливо-жь перша стрѣча Ґотлиба, перебраного за вуглярчука, зъ дочкою Леона Гаммершляґа, являє ся вельми романтичною. Се бо розказує авторъ, що сынъ Германа Ґольдкремера, побачивши ту гарну жидôвочку, трохи-не одурѣвъ: кинувъ ся передъ конѣ, щобъ ихъ зупинити. Коли-жь конѣ, перепудившись вуглярчука, шарпнули въ бôкъ, то вôнъ учепивъ ся за васагъ брички й волôкъ ся дорогою по камѣню. И не чувъ вôнъ болю въ ногахъ, а тôлько дививъ ся на Фаннѣ, дарма, що не знавъ, хто она. Тогдѣ-то сказавъ ѣй: „Я люблю тебе! хто ты?“ Але саме-тогдѣ обернувъ ся вôзникъ и вдаривъ єго пужôвномъ по головѣ такъ сильно, що вôнъ зъ болю пустивъ бричку и упавъ на-середъ дороги[4]). — Правда, що любовь у людей орієнтальнои породы буває горячѣйша, нѣжь у Европейцѣвъ, але все-жь любовнѣ пригоды Ґотлиба, розказано зъ такими романтичными подробицями, якѣ не конче суть пристѣбнѣ до писаня реального.

Вôдтакъ про характеристику Бенедя Синицѣ запримѣчаємо, що она не може зватись природною. Бѣдный

[1]) ibid., стор. 1—4; 21—23.
[2]) ibid., стор. 101—102: 119—121.
[3]) ibid., стор. 139—144; 211—216.
[4]) ibid., стор. 189.

мулярскій помôчникъ зъображає ся тутъ речникомъ новыхъ соціяльныхъ думокъ про спôлки роботничй та самопомôчь супротивъ змаганя пявокъ людскихъ. У промовахъ своихъ до роботникôвъ зъявляє вôнъ такй мудрощѣ про пытаня соціяльнй, неначе-бъ говоривъ изъ трибуны до тямущихъ громадянъ[1]). Вôнъ скликує всѣхъ роботникôвъ Бориславскихъ на зборы, выповѣдає вôйну капиталистамъ, намовляючи рôпникôвъ до безроботицѣ за-для того, що паны-богачѣ платять голодному й голому за роботу те, що́ сами хочуть. А вже-жь сумнѣваємось, чи такій Бенедьо є можливымъ типомъ мѣжь Бориславскими рôпниками. Такимъ тямущимъ роботникомъ мôгъ явитись якійсь Бельґієць, а не бѣдный роботникъ-Русинъ, котрый не мавъ досѣль нагоды, дôзнатись про здобутки сучаснои соціольоґіѣ. Опроче годѣ высказати останнє слово про литературну стôйнôсть цѣлого оповѣданя, по-за-якъ авторъ не довѣвъ єго й до половины.

До циклю Бориславскихъ картинъ належить такожь образокъ зъ Бориславского житя п. з. „Яць Зелепуга“, котрый въ россійскôмъ перекладѣ має заголовокъ „Милліонеръ“[2]). Авторъ пише, що Яць Зелепуга бувъ хлопъ ледащо. Доки жила жôнка, державъ ся вôнъ несогôрше. Хочь мавъ усего тôлько шѣсть морґôвъ плохои землѣ, то таки не ходивъ нѣ до кого хлѣба позичати. Дѣтей було въ нихъ кôлькоро, але повмирали; послѣдня дочка вмерла вже вôсѣмнацяти лѣтъ вôдъ роду. Смерть тои дочки була першимъ ударомъ, щ) зробивъ проломъ въ щасливôмъ доси житю Зелепуги. Жôнка єго була зъ богатого роду и мáла въ Бориславѣ ще трьохъ братôвъ. Принесла-жь она свому чоловѣкови въ посазѣ другихъ шѣсть

---

[1]) ibid., стор. 256—258.

[2]) „Кіевская Старина“, томъ XXIX. 1890; стор. 307—320; 427—451.

морґôвъ землѣ. Але по смерти послѣдньои дочки шваґры-богачѣ вôдобрали Зелепугамъ ту „родову“ землю и продали жидамъ. Болѣла Яця „неправда“ й хитрôсть шваґрôвъ, и про-те зворушилась страшна колотнеча мѣжь Зелепугами, а трьома братьми Яцихи. Коли-жь она разъ кляля-проклинала одного зъ братôвъ, то вôнъ кинувъ на неѣ каменемъ, — проваливъ ѣй голову, зъ-за чого она незабаромъ умерла. Вôдъ того часу Яць почавъ пити на забôй. Остогидла єму хата, остогидло ґосподарство... Зовсѣмъ нѣ-на-що звѣвъ ся Зелепуга: тôлько на нôчь приходивъ до хаты, — цѣлыми днями просиджувавъ въ корчмѣ. Єго орґанизмъ розстроивъ ся, — одинокою живою струною, котра ненастанно ще въ нѣмъ звенѣла, була ненависть до богачѣвъ, хоча, по словамъ автора, тѝ богачѣ зъ дня на день чимъ-разъ бôльше тратили землѣ пôдъ ногами, уступаючи єѣ жидамъ[1]). Часомъ однако-жь Яць стямлювавъ ся у своєму безголовію и погадавъ собѣ, що правдива кара божа йде на село, що жидовы туды позлазилось якъ мурашнѣ. Вôнъ бачивъ, що на ґрунтѣ, котрый небôжцѣ-жôнцѣ єго выдерли браты та й продали жидамъ, було вже доси десять закопôвъ та ямъ нафтовыхъ. Сей ґрунтъ — то була справдѣ золота жила для Мендля Шехтера.

Неразъ уже пôдходивъ сей жидъ до Яця, щобы продавъ єму свôй ґрунтъ, але той и чути не хотѣвъ нѣ-прощо. Та й не мавъ коли, бо звычайно або пивъ, або протвережувавъ ся. Поки-жь мавъ за-що пити, то нѣщо не гнало єго, позбувати ся ґрунту. Але зъ-годомъ стало коло него круто, — въ корчмѣ нарôсъ уже значный довгъ. Коли-жь вôдтакъ Мендель не дававъ єму спокою и конче хотѣвъ купити въ него ґрунтъ, то сказавъ єму Яць, що

---

[1]) „Зоря“, 1887; стор. 293.

вôнъ самъ стане копати, бо по-що вôддавати другому такî богацтва, — лѣпше пôйти й самому загорнути. Вôнъ задумавъ на-правду выступити въ супôръ зъ жидами.

Але-жь зъ голыми руками годѣ було самому забиратись до копаня, — треба було роздобути грошей до такого почину. Тому-то хотѣвъ вôнъ продати чотыри морґи на Волянцѣ, де ще нѣхто не копавъ, а для себе задержати два морґи близько хаты. И справдѣ продавъ вôнъ тî чотыри морґи землѣ жидови Юдцѣ. Та отъ, бѣдный Юдка ставъ небавомъ богачемъ, бо на купленôмъ ґрунтѣ выдобувъ уже чотыри жерела кипячки. Але-жь Яцеви годѣ було докопатись до кипячки. По-малу, сумно йшла въ него робота, дарма́, що єго горячка що-разъ бôльше змагала ся. Ажь ось одного ранку дôзнавъ ся вôнъ, що всѣ три єго ямы повнî густого, чорного плыну ажь до самого краю. Яць трохи-не збожеволѣвъ, коли здобувъ бажаного скарбу. Якъ-стôй побѣгъ вôнъ до Мендля, привѣвъ єго до ямъ и сказавъ, щобъ купивъ собѣ те все. — „А сила хочете?“ спытавъ ся жидъ. — „Милліонъ!“ вôдповѣвъ на-пруго Яць Зелепуга. Жидъ почувши таку мову засмѣявъ ся зъ цѣлого горла, та отъ, наразъ зробивъ ся поважнымъ: щаслива думка шибнула єму въ голову. Вôнъ нѣбы-то притакнувъ Яцеви й сказавъ, що треба йти по писаря и свѣдкôвъ.

Коло полудня хата Яця була повна народу, — се були свѣдки. Якъ писарь скôнчивъ писати контрактъ, то прочитавъ вôнъ прилюдно, що передъ вôддачею ґрунту зъ ямами маѣ Мендель Яцеви при свѣдкахъ вручити цѣну купна: милліонъ — валюты австрійскои. Опôсля положивши на столѣ мѣшокъ грошей, ставъ Мендель на-швидку рахувати, и справдѣ дорахувавъ до милліона. Але-жь писарь, дôставши вôдъ Мендля стоґульденового банкнота, допустивъ ся похибки-дрôбнички: ось бо мѣжь словомъ

„милліонъ“, а словомъ „валюта“ промовчавъ вонъ въ читаню контракту одно-однѣсеньке словце — „крейцарѣвъ“, изъ-за чого зъ Яцевого милліона вчинило ся десять тысячь. Але-жь Яць, не знаючи сего, радѣвъ радостію, що має милліонъ. Коли люде порозходились, то выпивъ вонъ колька чарокъ солодкои горѣвки, котру принѣсъ Мендель. Опосля сѣвши на лавѣ оперъ ся обома локтями о столъ и стискаючи въ оббймахъ свой скарбъ усмѣхавъ ся и повторявъ якісь слова безъ звязку. Водтакъ склонивъ голову на мѣшокъ зъ грошми й заснувъ. Ажь ось тихо-тихесенько отворили ся хатнї двери й осторожно ступаючи ввойшовъ Мендель. Приступивъ до сплячого Яця, поднявъ въ гору его локтѣ, вынявъ зъ-подъ нихъ мѣшокъ и подложивъ кругле полѣно. Потомъ взявъ изъ стола каганець и поставивъ на землю, на котрой лежало богато соломы. Водтакъ замкнувъ изъ сѣней передній двери й выйшовъ заднимы, зачинивши ихъ зъ на-двору. Незабаромъ хата взялась поломямъ, а на другій день рано водгребли люде зъ-подъ печи на-повъ перепаленого трупа Яця Зелепуги. Въ рукахъ замѣсць мѣшка зъ грошми державъ вонъ грубе полѣно. Побачивши таке мѣркували люде: „Нещасный! певно здрѣмавъ ся надъ грошми й зопхнувъ каганець зо стола въ солому. А коли збудивъ ся, то въ нетямѣ замѣсць ратувати грошѣ вхопивъ полѣно. А грошѣ всѣ згорѣли. Такъ-то вже очевидно самъ Богъ не щастивъ ему зъ тымъ скарбомъ!“[1])

Въ повѣсти „Яць Зелепуга“ вказавъ авторъ на тяжкій злиднѣ хлѣборобовъ, котрыхъ побутъ руйнує жидова своєю захланною експльоатацією. Се справдѣшня траґедія въ циклю Бориславскихъ сумовитыхъ картинъ, що ихъ Франко зъобразивъ хистью реалиста-художника. Только-жь,

[1]) „Зоря“, 1887; стор. 412.

по нашôй думцѣ, въ характеристицѣ Зелепуги проявляють ся деякѝ похибки. Авторъ сказавъ, що сей хлопъ бувъ ледащо та що по смерти жôнки ставъ пити на-забôй, — що єго орґанизмъ розстроивъ ся. Вôдки-жь взялась у него наразъ пристрасть до горячковои працѣ, щобы стати на-пруго богачемъ? Вже-жь по словамъ автора була у Яця „стара непривычна до думаня голова“[1]), тому-то годѣ порозумѣти, вôдки прибуло єму й силы й смѣлости до того, щобъ „выступити въ супôръ зъ жидами“ въ копаню нафтовыхъ ямъ? Чи такій хлопъ, якимъ зъображено Зелепугу, мôгъ справдѣ першій взятись до такого дѣла? Мы сумнѣваємо ся, бо вже-жь до такои боротьбы зъ жидами не мôгъ выступити хлопъ ледащо й пяниця, дармá, що вôнъ иногдѣ стямлювавъ ся у своєму безголовю. Вôдтакъ проблємáтичною являє ся исторія зъ милліономъ. Чей-же Зелепуга мôгъ дôзнатись, що за три-чотыри ямы зъ кипячкою годѣ єму домагатись вôдъ жида такои сумы, яка єму и въ снѣ не могла уявитись! Коли-жь єму справдѣ захотѣлось дôстати милліона за своє добро, то чей мôгъ покористуватись помôчю якого тямущого чоловѣка, щобъ єму жидъ таки выплативъ ту величезну суму. — Хоча-жь, по нашôй думцѣ, психичнѝ тѝ змаганя Зелепуги здають ся бути неимовѣрными, то все-жь траґична катастрофа, якою скôнчивъ ся той супôръ хлопа зъ хитрымъ жидомъ, вражає сильно душу читача сеи повѣсти.

* * *

Коли-жь авторъ у своихъ творахъ зъявлявъ невдоволенє зъ теперѣшнього побуту суспôльного, коли вôнъ сказавъ, що „въ сему свѣтѣ окрôмъ зла годѣ глядѣти правды й розуму“[2]), та що „прогнила стара будова роз-

[1]) ibid., стор. 312.

[2]) „З вершин і низин“, стор. 59.

валить ся въ бою за правду и волю“[1]), то вже-жь не дивота, що вôнъ змалювавъ картину того щасливого побуту громадского, до якого теперѣшнѣй суспôльности треба прямувати, и якій, по єго думцѣ, въ нашôй давнинѣ справдѣ истнувавъ. Отъ и зладивъ вôнъ „образъ громадского житя карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ“ п. з. „Захаръ Беркутъ“, се-бъ-то написавъ историчну повѣсть, въ котрôй „головный предметъ взявъ по-части зъ исторіи, а по-части зъ переказôвъ народныхъ“[2]).

Дѣя вôдбуває ся въ Тухольскихъ горахъ въ 1241. р. Въ тй-то горы приѣхавъ бояринъ, Тугаръ Вовкъ, бо князь Данило дарувавъ єму въ Тухольщинѣ обширнй полонины й цѣле одно пригôрє Зелеменя. Тутъ побудувавъ вôнъ собѣ гарну хату, а бажавши пôзнатись зъ сусѣдними боярами, запросивъ ихъ до себе на бенкетъ, и вôдтакъ рушили всѣ на ловы въ Тухольскй лѣсы. Зъ боярами выбралась такожь Мирослава, гарна дочка Вовкова, єдиначка, щó при народженю втратила була свою матѣрь. Провôдникомъ тои ловецкои дружины бувъ молодый гôрнякъ, Максимъ Беркутъ, першій леґинь на всю Тухольску верховину[3]); але-жь крôмъ того вырядили Тухольцѣ цѣлый вôддѣлъ леґинѣвъ зъ луками й ратищами до помочи зôбранымъ боярамъ.

Третього дня вôдбувались ловы на медведѣвъ, и отъ, Мирослава не вжахнулась небезпечного походу. Максимъ поглядаючи на неѣ подумавъ собѣ: „Дивна дѣвчина! такои я ще й не видавъ нѣколи!“ Ажь ось выпавъ на лов-

---

[1]) ibid., стор. 61.

[2]) „Захаръ Беркутъ“.... У Львовѣ, 1883; стор. 3.

[3]) Максимъ бувъ наймолодшій сынъ Захара Беркута, щó, по словамъ автора, „бувъ правдивымъ образомъ тыхъ давныхъ патріярхôвъ-батькôвъ и провôдникôвъ цѣлого народа, про котрыхъ говорять намъ тысячолѣтнй пѣснѣ“ (стор. 42).

цѣвъ величезный медвѣдь та положивъ трупомъ одного боярина. Тогдѣ-то у деякихъ бояръ вôдбйшла охота до ловôвъ, хоча Максимъ тому медведеви влучивъ стрѣлу въ само серце. Але-жь Тугаръ Вовкъ, а найпаче Мирослава й Максимъ, налягали конче, щобъ кôнчити розпочате дѣло. Вôдтакъ ловы вôдбувались далѣ, коли ось Мирослава, переходячи кладкою по-надъ пропасть впала долôвь въ ломы й гниляче близько медведицѣ, щó схопилась зъ леговища й кинулась до неѣ. И прийшло-бъ ся загинути Мирославѣ въ тôй пропасти, коли-бъ ѣй не бувъ прибѣгъ въ помôчь Максимъ Беркутъ. Въ очахъ дѣвчины заблисли двѣ перловй сльозы, и не кажучи й слова она горячо стиснула руку свого выбавителя. А коли Максимъ, троха осмѣлившись, стиснувъ ѥи руку, то Мирослава почула, якъ щось солодко защемѣло ѣй коло серця, — якъ лице ѥи загорѣлось стыдливымъ румянцемъ...

Коли-жь Тугаръ Вовкъ дôзнавъ ся, що Максимъ выратувавъ ѥго дочку вôдъ смерти, то подякувавъ вôнъ леґиневи за ѥго „чесне дѣло“, хоча волѣвъ бы бувъ, якъ бы выбавивъ ѥго дочку боярскій сынъ, а не сей „смердъ“, простый Тухольскій мужикъ. Вôдтакъ вертавъ ся Вовкъ домôвь, а Максимъ розказувавъ ѥму про свого батька Захара, щó ѥго заходами зроблено першу дорогу въ верховинѣ черезъ Бескиды. И запытавъ ся боярин леґиня, чи ѥго батько маѥ велику власть надъ громадою? — „Власть, боярине?“ вôдказавъ Максимъ здивовавшись. — „Нѣ! власти надъ громадою у насъ не маѥ нѣхто: громада маѥ власть сама, а бôльше нѣхто. Але мôй батько досвѣдченый чоловѣкъ и радо служить громадѣ. Якъ вôнъ говорить на радѣ громадскôй, такъ не зъумѣѥ нѣхто другій въ цѣлôй верховинѣ. Громада радо слухаѥ батькôвскои рады, але власти батько мôй не маѥ нѣякои и не жадаѥ

єи!“[1]) — Коли-жь Вовкъ сказавъ, що батько Максима бунтує Тухольцѣвъ проти него й проти князя, то сынъ Захара вôдповѣвъ смѣливо ось-що: „Бунтує громаду, боярине?! Нѣ, се тобѣ неправду сказано! Вся громада гнѣвна на тебе за те, що ты присвоюєшь собѣ громадскій лѣсъ и полонину, не спытавши навѣть громады, чи схоче она на те пристати, чи нѣ“. — Опôсля натякнувъ Максимъ на тее, що єго батько старає ся влагодити зворушену громаду и радить пôдождати ажь до громадского суду, на котрôмъ те дѣло розбере ся.

Незабаромъ прийшли они до села й побачили трьохъ старцѣвъ, щó несли копне знамено и скликували громаду на-завтра на копу, се-бъ-то на раду громадску. Тогдѣ сказавъ Максимъ бояринови, що тѝ старцѣ закличуть и єго, одначе Вовкъ вôдповѣвъ гордовито, що громадска копа єго нѣчого не обходить. — „Я ту зъ княжои волѣ!“ мовивъ вôнъ, „и можу самъ збирати копу, коли се буду вважати потрѣбнымъ“. Все-жь таки просивъ Максимъ боярина, щобы прийшовъ завтра на копу; — вôнъ бажавъ, щобъ мѣжь Тухольскою громадою а бояриномъ була згода. И обѣцявъ Тугаръ Вовкъ прийти завтра, щобъ побачити, яка се буде рада.

Бояринъ зъ Мирославою и Максимомъ зближались до того мѣсця, де Тухольска кôтловина замыкала ся, пропускаючи тôлько потôкъ въ долину вузкою скалистою брамою. Передъ самымъ проходомъ стоявъ на-сторчь величезный камѣнный стовпъ, щó звавъ ся Сторожемъ, неначе-бъ пильнувавъ входу въ Тухольску долину. Пôсля народного переказу въ тôмъ камени живъ духъ царя велитôвъ. Той же царь воювавъ колись зъ Мораною, богинею смерти. Вôдтакъ Максимъ казавъ бояринови, що та

[1]) ibid., стор. 27—28.

богинѣ збере колись ще разъ свою силу, щобъ занапастити Тухольщину, але Сторожь упаде тогдѣ на силу Мораны й роздавить єѣ собою.

Ажь ось сказавъ Максимъ несмѣлымъ голосомъ Вовкови: „Боярине! вôддай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своєи!“[1]) Грôмъ зъ ясного неба не бувъ бы такъ вразивъ Тугара Вовка, якъ тѝ горячѝ, пристрастнѝ слова молодого леґиня. Згôрдно подививъ ся вôнъ на „смерда“, щó поважнивъ ся єму таке казати. — „Коли-бъ мáло на таке прийти“, мовивъ боярынъ зъ пересердя, „то волѣла-бъ она (Мирослава) згинути въ крôвавыхъ обнятяхъ дикого звѣря, анѣжь мáла бы тобѣ дôстати ся!“ — Незабаромъ прощавъ ся Максимъ зô своєю „зорею“, щó блиснула єму такъ пречудно на одну днину, а теперь мусить на вѣки для него померкнути. Але-жь Мирослава сказала рѣшучо: „Я не померкну для тебе, молодче! — я буду твоя!“[2])

Та отъ, Вовка закликано на судъ громадскій! Сюды прийшовъ вôнъ въ супроводѣ десяти своихъ лучникôвъ и топôрникôвъ. Станувши мѣжь громадянами заявивъ вôнъ, що нѣхто не маѥ права судити єго, крôмъ князя й рôвныхъ єму бояръ. Тогдѣ вôдповѣвъ єму 90-лѣтнiй поважный старець Захаръ Беркутъ, що Тухольцѣ — вольнѝ люде й не знають нѣякого пана! „Мудрѝ права нашѝ“, мовивъ вôнъ бояринови, „походять не вôдъ твого князя, а вôдъ дѣдôвъ и батькôвъ нашихъ. Мудрыхъ судiѣвъ княжихъ мы не видали доси й жили тихо въ згодѣ й ладѣ, судячись самѝ громадскимъ розумомъ. Батьки нашѝ здавна учили насъ: оденъ чоловѣкъ — дурень, а громадскiй судъ — справедливый судъ. Безъ княжихъ воєво-

[1]) ibid., стор. 37.
[2]) ibid., стор. 39.

дôвъ жили батьки нашй, жили й мы доси, и, якъ бачишь, хаты нашй не попустошенй и дѣти нашй не забранй до вражои неволѣ!“[1])

Але гордому Вовкови не вподобалась така бесѣда, — вôнъ натякнувъ на се, що князь прислався єго воєводою въ Тухольщину; — вже-жь вôнъ проливавъ свою кровь въ двацяти битвахъ, — воювавъ проти Монголôвъ надъ Калкою. Та отъ, передъ громаду выйшовъ калѣка, воякъ Митко, й заявивъ, що служивъ въ дружинѣ Вовка й бувъ въ тôй битвѣ надъ Калкою. Коли-жь вôнъ ставъ далѣ говорити про теє, що Тугаръ Вовкъ зрадивъ Русь Монголамъ, то розъяреный бояринъ кинувъ ся на него зъ топоромъ и розлупавъ єму голову. Такого злочину не могла стерпѣти громада! — „Смерть єму! смерть!“ закричали Тухольцѣ. — „Вôнъ зганьбивъ святôсть суду! — на радѣ мужа нашого забивъ!“ Але Захаръ зацитькавъ зворушеныхъ громадянъ и сказавъ ось-що Вовкови: „Вôддали ся зъ-мѣжь насъ! Черезъ три днѣ вôдъ нынѣ прийдуть нашй люде, щобъ розвалити твôй дôмъ и загладити навѣть слѣдъ твого бутя у насъ!“ — И сейчасъ выбрано десять молодцѣвъ, мѣжь ними й Максима, щобы сповнили волю громадску.

Мѣжь-тымъ Монголы пôдъ проводомъ бегадыра Петы зайшли горѣ рѣкою Стрыємъ на Скôльскій шляхъ и розложились шатрами на рôвнинѣ по-низше Синевôдска. Коли Вовкъ про се довѣдавъ ся, то поѣхавъ вôнъ до орды зъ Мирославою. Она зъ-першу не знала, куды ѣде батько, коли-жь побачила надъ рѣкою шатра монгольскй, то дôзналась вôдъ него, що Монголы — єго союзники проти проклятыхъ „смердôвъ“ и ихъ громадôвства. — „Тату! се погибель наша!“ крикнула зворушена Мирослава. „Якъ

[1]) ibid., стор. 59–60.

не стане хлопôвъ, то хто кормити буде бояръ?“[1]) — „Не бôй ся!“ вôдповѣвъ Вовкъ, „не вродилась ще тота буря, котра зможе до кореня знищити те пôдле насѣнє!“

Отъ, уже й приѣхавъ бояринъ зъ дочкою до шатеръ монгольскихъ! Пета дарувавъ Мирославѣ золотый перстѣнь, щó ѣй запоручавъ безпечный прохôдъ въ таборѣ монгольскôмъ. Вôдтакъ казавъ єѣ вôдвести до окремого шатра, а Тугаръ Вовкъ оставъ ся зъ монгольскими бегадырами Петою й Бурундою, щобъ радити воєнну раду. Єму велѣли вести малый вôддѣлъ Монголôвъ, щобъ обсадити вхôдъ до Тухлѣ. Опôсля лишивъ вôнъ Мирославу въ шатрѣ монгольскôмъ та впевнивъ єѣ, що нѣ вôнъ самъ, нѣ нѣхто зъ єго дружины не доторкне ся до Максима й не заподѣє єму нѣякого лиха[2]).

Поки Вовкъ прийшовъ зъ Монголами до Тухлѣ, то Максимъ, сповняючи волю громады, занявъ зъ молодцями дôмъ боярина, але-жь они не валили будовы, бо довѣдались, що наближують ся Монголы. Тѣ Тухольскѣ лицарѣ порѣшили, зробити той дôмъ своєю твердынею. И отъ, незабаромъ явивъ ся въ Тухольщинѣ Тугаръ Вовкъ и велѣвъ обступити свôй дôмъ широкимъ колесомъ въ три ряды. По тяжкôй боротьбѣ обсадженѣ Тухольцѣ перебились крôзь монгольску ватагу й погнали до лѣса. Але Вовкъ догнавъ ихъ, — одинъ вôддѣлъ монгольскій перейшовъ имъ дорогу. Въ дальшôмъ крôвавôмъ змаганю осталось лишь пять молодцѣвъ, щó окружали Максима, и отъ, та горстка вôдбила три приступы Монголôвъ! Якъ же Вовкъ побачивъ завзятє Максима, то сказавъ самъ до себе: „Ѣй Богу! дѣльный молодець! Не дивуюсь, що вôнъ оча-

[1]) ibid., стор. 80.

[2]) Въ сѣй повѣсти читаємо, що Бурунда зъ десяти-тысячнымъ вôддѣломъ монгольскимъ хотѣвъ ити Тухольскимъ шляхомъ, мѣжь-тымъ коли Пета мавъ поступати Скôльскою дорогою (стор. 91).

рувавъ мою доньку! — и мене самого вôнъ мôгъ бы очарувати своєю рицарскою вдачею!“ [1]) — Незабаромъ тй пять молодцѣвъ погибли, — оставъ ся тôлько Максимъ, — єго закували въ зелѣзнй пута. Але-жь сынъ Захара Беркута не вжахнувъ ся кайданôвъ и сказавъ Вовкови: „Хочь и въ путахъ, а все буду вольный чоловѣкъ! У мене пута на рукахъ, а у тебе на души!“

Коли-жь Тухольска громада довѣдала ся про долю тыхъ молодцѣвъ, то закликала старого Беркута, потребуючи єго рады. — „Щó дѣяти? щó починати? якъ боронити ся?“ гуло въ народѣ. И порадивъ имъ Захаръ, не вôдбити, але розбити Монголôвъ. И отъ, саме-тогдѣ прийшла въ Тухлю помôчь верховиньскихъ и загôрныхъ громадъ. Ба, незабаромъ зъявилась Мирослава на конй та оповѣстила громаду, що передъ вечеромъ прийде сюды орда монгольска. Захарови-жь сказала она, що єго сынъ живый, — що бачила Максима въ неволи й говорила зъ нимъ. Вôдтакъ просила Захара, щобы схотѣвъ бути єи отцемъ. — „Тугаръ Вовкъ“, мовила она, „переставъ бути моимъ батькомъ, вôдколи зрадивъ свôй край и приставъ у службу Монголôвъ“. Опôсля заявила Мирослава, що Максимъ радивъ Тухольскôй громадѣ не спиняти Монголôвъ передъ тѣсниною, а впустити ихъ въ кôтловину, — тутъ бо можна ихъ обступити й вырубати до послѣднього, або выморити голодомъ. — „Треба тôлько поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ й повыносити зъ села все добро громадске, все збôже, весь хлѣбъ, всю худобу, а вôдтакъ замкнути ихъ тутка зô всѣхъ бокôвъ!“ — Така була рада Максима.

И отъ, незабаромъ показались Монголы въ долинѣ надъ Опоромъ. Тогдѣ-то Захаръ Беркутъ обставъ за тымъ,

---

[1]) „Захаръ-Беркутъ“; стор. 113.

щобы впустити ихъ въ Тухольску кôтловину, а коли сêй радѣ нѣхто не протививъ ся, то всѣ вергли ся до своихъ хатъ, щобъ хоронити своє добро въ лѣсы. – Якъ Тухольцѣ вынесли ся зъ села, то почали въ кôтловину валити ся страшнî Монголы. Передомъ ѣхавъ бегадыръ Бурунда й Тугаръ Вовкъ. Вôдтакъ чôльный вôддѣлъ орды выйшовъ изъ безлюдного села й по приказу Бурунды спѣшивъ до вывозу, выкованого въ скалѣ. Але-жь той вывôзъ бувъ заваленый камѣнємъ, а зъ горы Тухольскî молодцѣ стали кидати на Монголôвъ величезными плытами. Ажь ось велѣвъ Бурунда поприносити драбины й переднимъ вылѣзти на гору, щобъ зôгнати зъ-вôдтамъ тыхъ смѣльчакôвъ. Одначе Тухольцѣ, побачивши Монголôвъ, спинаючихъ ся горѣ драбинами, обсыпали ихъ ратищами, зъ-за чого ворогъ, мовь тяжка лявина, поваливъ ся долôвь, порываючи за собою слѣдуючî ряды. Мѣжь-тымъ сыпалось изъ горы на Монголôвъ камѣнє, зъ-за чого они страшно заметушились. Тогдѣ вызвѣривъ ся Бурунда на Тугара Вовка й назвавши єго „подвôйнымъ зрадникомъ“, сказавъ, що то вôнъ запровадивъ Монголôвъ въ отъ-сю западню, вôдки имъ годѣ выдобути ся. И збентеживъ ся Вовкъ та велѣвъ прикликати Максима у свôй наметъ.

Ажь теперь на згарищахъ вольнои Тухлѣ зачинавъ Вовкъ розумѣти, що Тухольцѣ, борючись за свободу, поступали зовсѣмъ розумно й право. Тому-то подобрѣвъ вôнъ и сказавъ Максимови, що хоче єго обѣцяти Тухольцямъ въ замѣнъ за вольный прохôдъ. Але Максимъ вôдповѣвъ Вовкови, що Тухольцѣ не пристануть на таку замѣну, бо якъ бы се сталось, то они допустили-бъ ся зрады на своихъ верховиньскихъ и загôрныхъ братяхъ, котрыхъ села були-бъ зруйнованî вразъ зъ Тухлею. — Ажь ось увôйшла въ наметъ Мирослава. Она заявила Максимови, що Монголы вôдси не выйдуть, що имъ тутъ усѣмъ погибати, —

бо ось Тухольцѣ робити-муть въ лѣсѣ машины-метавки, котрыми можь буде кидати на нихъ камѣнє. Опбсля просила она батька, щобъ велѣвъ Максима розкувати та щобъ пбшовъ зъ нимъ до Тухольцѣвъ для переговорбвъ. — „Ось перстѣнь вбдъ Петы", мовила Мирослава, — „зъ тымъ перстенемъ варта єго пропустить". Одначе Вовкъ не хотѣвъ ити зъ Максимомъ, бо боявъ ся, щобъ Тухольцѣ не взяли собѣ полоняника, а єго самого не прогнали. И пбшла до Тухольцѣвъ тблько Мирослава зъ батькомъ, а Максимъ лишивъ ся въ боярскбмъ наметѣ.

Якъ они обоє прийшли до Тухольцѣвъ, то сказавъ Вовкъ Захарови: „Розвалѣть свои засѣки, пустѣть монгольску силу зъ вашои долины, а въ замѣну за те Бурунда готовъ вбддати вамъ вашого полоняника живого й здорового!" — Але Захаръ вбдповѣвъ, що годѣ мѣняти одного хлопця за руину сусѣдбвъ, верховинцѣвъ и загбрянъ, — а впрочбмъ становище Тухольцѣвъ сильне, мѣжь-тымъ коли Монголы запертй въ камянбй клѣтцѣ. Коли-жь Вовкъ хотѣвъ вбдходити, то Мирослава благала єго, щобъ не вертавъ ся до Монголбвъ, де єго дожидає смерть, - щобъ оставъ ся тутъ мѣжь своими людьми та станувъ мѣжь ними до бою зъ дикою ордою. Одначе Вовкъ сказавъ, що ще не вся надѣя у Монголбвъ пропала, а вбдтакъ додавъ ще отъ-сй слова: „Не забувай, дѣвчино, що тамъ — той твбй Максимъ, и хто знає, може мы оденъ другому на щб пригодимось!"[1])

И вернувъ ся Вовкъ до Монголбвъ, а Захаръ зъ Мирославою повели Тухольцѣвъ до того мѣсця, де потбкъ тѣсниною выплывавъ зъ долины, и де край него стоявъ величезный камѣнный стовпъ, щб єго звали Сторожемъ. Великою натугою звалили сей стовпъ долбвь, такъ, що

[1]) ibid., стор. 151.

вôнъ лягъ по-перекъ потока. Вôдтакъ Сторожь ставъ засновкомъ великои стѣны, котру Тухольскй молодцѣ здвигли зъ камѣня на якй два сяжнѣ загрубшки вôдъ однои стѣны тѣснины до другои.

Якъ замуровано потôкъ, незабаромъ въ горахъ упали великй дощѣ, — живо прибула повѣнь и въ кôтловинѣ заклекотѣла вода. Довершивши великого дѣла Захаръ помоливъ ся Сонцю, великому, преясному владарю свѣта, и просивъ єго о помôчь у страшному бою. — Мѣжь-тымъ Вовкъ вернувъ ся до Монголôвъ и сказавъ Максимови, що Бурунда конче налягає, шукати способу, щобъ завтра рано вывести Монголôвъ зъ отъ-сеи западнѣ. И вôдповѣвъ Максимъ: „Я знаю стежку зъ сеи кôтловины безпечну и скриту... Туды можна вывести вôддѣлъ Монголôвъ на верхъ и обсадити ними вывôзъ, а тодѣ легка рѣчь буде розвалити засѣки й выйти зъ сеи долины“. И отъ, незабаромъ розкували Максима й повели передъ наметъ Бурунды. Той сказавъ єму, що, коли найде выхôдъ, буде свобôдный та ще й дары одержить, — коли-жь Максимъ манить Монголôвъ пустыми словами, то згине въ мукахъ страшныхъ. И повѣвъ Максимъ Бурунду до городу свого батька, де була велика плыта, щó вкрывала пôдземный хôдникъ. Але-жь той хôдникъ залила вже вода, котра що-разъ бôльше покрывала долину. Вôдтакъ Максимъ пригадавъ Бурундѣ єго слова: „Ты сказавъ“, мовивъ вôнъ, „що, якъ покажу тобѣ выхôдъ, буду вôльный“. — „И выхôдъ обманивъ мене!“ вôдповѣвъ Бурунда. „Тодѣ будешь вôльный, якъ усѣ выйдемо зъ сеи долины, не борше!“

Страшно було глянути по долинѣ: ту й тамъ мовь чорнй островы, видно було зъ воды купы Монголôвъ, на котрыхъ безнастанно сыпалось камѣнє зъ Тухольскихъ машинъ-метавокъ. Уже самъ Бурунда побачивъ, що всѣ Монголы погинуть въ тôй кôтловинѣ безъ бою, безъ сла-

вы. Вôдтакъ и самымъ Тухольцямъ дѣялось квапно, доконати ворога. Послухавши рады Мирославы зробили они двѣ плотины зъ ялиць и казали двацяти смѣливымъ молодцямъ поплысти до бою зъ недобитками Монголôвъ. Тогдѣ Вовкъ порадивъ Бурундѣ, запытатись Тухольцѣвъ, чи схочуть теперь за полоняника-Максима дарувати житє та вольный прохôдъ Бурундѣ и тымъ Монголамъ, що не погибли ще въ бою. Але, хоча Бурунда пôднѣсъ уже свôй топôръ надъ головою Максима, Захаръ не приставъ на таку угоду, сказавши: „Нехай радше гине сынъ мôй, нѣжь за-для него має уйти хочь оденъ ворогъ нашого краю!“[1]) Вôдтакъ Бурунда замахнувъ ся, щобъ сокирою розлупати Максимову голову, — одначе саме-тогдѣ блиснула шабля Тугара Вовка, и права рука Бурунды вразъ изъ топоромъ, вôдтята шаблею вôдъ рамени, впала въ воду. Ревнувъ зъ лютости и болю Бурунда и лѣвою рукою стиснувъ Максима за груди, — але той ударивъ єго головою й плечима въ лѣвый бôкъ такъ, що Бурунда втративъ рôвновагу й покотивъ ся въ воду, потягнувши за собою й Максима. — Ажь ось зашумѣло въ воздусѣ и величезный камѣнь, киненый зъ Тухольскои машины руками Захара Беркута, впавъ на купку ворогôвъ. Зъ Бурундувои дружины не було й слѣду.

Максимъ выринувъ незабаромъ зъ воды, — єго выратували тî молодцѣ, щó плавали на плотинахъ. И зрадѣвъ батько, побачивши свого сына живымъ, одначе й заявивъ, що Сторожь кличе єго вже до себе, — вже-жь Захаръ звершивъ своє дѣло, то й пора спочити. Ажь ось озирнувъ ся Максимъ и задубѣвъ: Мирослава лежала на земли блѣда зъ выразомъ розпуки на лици, — она була зômлѣла ще тогдѣ, якъ Захаръ пустивъ зъ машины ка-

[1]) ibid., стор. 179.

мѣнє на останню купку ворогôвъ, въ котрôй Бурунда потягнувъ Максима за собою въ воду. И припавъ Максимъ до Мирославы, стараючись, щобъ она очуняла. Она-жь отворила очи та довго не могла прийти до себе зъ диву, побачивши Максима. Незабаромъ довѣдалась вôдъ него, що єи батько не жиє та що й Захаръ покидає ихъ. И озвавъ ся Захаръ до Максима й Мирославы: „Нехай боги дѣдôвъ нашихъ благословлять васъ, дѣти! Въ тяжкихъ дняхъ звела васъ доля до купы й злучила серця вашй... Нехай-же звязокъ въ нынѣшню побѣдну днину буде порукою, що й нашь народъ такъ-само перебуде тяжкй злигоднѣ и не розôрве свого сердечного звязку зъ чеснотою и людскостію!“ Опôсля умираючій промовивъ ще кôлька слôвъ до громады. — „Батьки й братя“, казавъ Захаръ, „нынѣшня наша побѣда — велике дѣло для насъ! Чимъ мы побѣдили? Чи нашимъ оружіємъ тôлько? Нѣ! Чи нашою хитростю тôлько? Нѣ! Мы побѣдили нашимъ громадскимъ ладомъ, нашою згодою и дружностю. Уважайте добре на те! Доки будете жити въ громадскôмъ порядку, дружно держати ся купы, незломно стояти всѣ за одного, а оденъ за всѣхъ, доти нѣяка сила ворожа не побѣдить васъ. Але я знаю, братя, и чує се моя душа, що се не бувъ послѣдній ударъ на нашу громадску твердыню, — що за нимъ послѣдують другй й въ кôнци розôбють нашу громаду. Поганй часы настануть для нашого народа... Але середъ тыхъ злиднѣвъ зновъ нагадає собѣ народъ своє давне громадство, и благо єму, коли скоро й живо нагадає собѣ єго: се ощадить єму цѣле море слѣзъ и крови, цѣлй столѣтя неволѣ... Але чи швидше, чи пôзнѣйше вôнъ нагадає собѣ житє своихъ предкôвъ и забажає ити ихъ слѣдомъ. Щасливъ, кому судило ся жити въ тй днѣ! Се будуть гарнй днѣ, днѣ весняній, днѣ вôдродженя народного“...

И зѡтхнувъ важко старый Захаръ, зирнувъ на сонце, усмѣхнувъ ся, — и по хвили вже не стало єго. Сыны й громадяне занесли єго тѣло на ясну поляну[1]), до стародавного житла прадѣдѡвскихъ богѡвъ, и зложивши єго въ просторѡй печерѣ, лицемъ до золотого образу Дажбога-сонця, привалили вхѡдъ величезною плытою й замурували...

Авторъ кѡнчить вѡдтакъ свою повѣсть отъ-сими словами: „Богато змѣнило ся вѡдъ того часу... Великѝ злигоднѣ градовою хмарою перейшли по-надъ рускою землею. Давне громадство давно забуте и, здавалось бы, похоронене. Такъ нѣ! Чи не нашимъ днямъ судилось вѡдновити єго? Чи не мы се живємъ въ тѡй щасливѡй добѣ вѡдродженя, о котрѡй говоривъ умираючій Захаръ, а бодай въ досвѣткахъ тои щасливои добы?“

Литературну оповѣстку про повѣсть „Захаръ Беркутъ“ подавъ Г(орленко) въ „Кіевскѡй Старинѣ“ (т. XI. 1885; стор. 369—376). Критикъ называє сей твѡръ „прекраснымъ“, кажучи, що, хоча дѣя вѡдбуваєся въ давнѡй давнинѣ, все-жь повѣсть є повна живого интересу, по-заякъ громадскѝ порядки й типы того далекого вѣку займають осередокъ картины й суть зъображенѝ зъ великою любвою до рѡдныхъ святощій. Слабою-жь стороною повѣсти, по думцѣ рецензента, вважаєся якась штучнѡсть въ розвитю фабулы; подѣѣ являють ся подекуды зъ-нечевя, неначе „deus ex machina“, а героѣ выдобувають ся зъ критичнои ситуаціѣ неразъ пошибомъ щастя. Але-жь тѝ недостачѣ влагоджують ся оригинальною и симпатичною композиціѣю та й справжньою поезіѣю въ деякихъ мѣсцяхъ оповѣданя.

---

[1]) Та поляна звалась ясною вѡдъ того, що тамъ (по словамъ автора) не вгасавъ вѣчный огонь въ честь богѡвъ.

Въ повѣсти „Захаръ Беркутъ“ зъобразивъ Иванъ Франко громадскій побутъ карпатскои Руси въ XIII. вѣцѣ. Хоча-жь вонъ користувавъ ся народными переказами про ту давну давнину, то все-жь у своѣмъ писаню помагавъ собѣ богато своєю фантазією, щобъ змалювати таку картину, яка єму принадобила ся въ теперѣшнихъ обставинахъ суспольного житя. Вже-жь бо насуває ся намъ питанє, чи въ XIII. вѣцѣ могли ще въ карпатскій Руси истнувати патріярхальнї порядки самоуправы й суду громадского? Правда, що въ карпатскихъ горахъ давнї демократичнї порядки могли довше удержатись, нѣжь на долахъ галицкои Руси, але-жь тї горы вже своєю природою не дуже сприяли розвоєви дружнои федераціѣ громадъ, — ба й въ поодинокихъ селахъ не могло бути суцѣльного громадьства тому, що люде жили тамъ больше спорадичными хуторами, нѣжь сумежными хатами[1]). Опроче самъ авторъ пише, що въ сусѣдствѣ Тухольскои верховины жило чи-мало бояръ[2]). Тї-жь бояре зо своими дружинами вплывали ачей деструктивно на давнї порядки громадскї. Хоча-жь мы й притакнули-бъ авторови, заявляючи, що такій демократичный побутъ въ тій давнинѣ могъ у насъ истнувати, то не могли-бъ мы сказати, що типы Захара Беркута й єго сына Максима вважають ся зовсѣмъ имовѣрными. Авторъ каже, що Захаръ въ дволѣтнїй своѣй вандрівцѣ зайшовъ до черцѣвъ у Скитѣ (Манявскомъ), и що, пробуваючи тамъ рокъ, почувъ водъ старця Акинтія оповѣданя про громадскї порядки въ Новгородѣ и Псковѣ, — що бувавъ въ Галичи й въ Києвѣ, и що зъ дволѣтньои вандрівки вернувъ ся новымъ чоло-

[1]) Д-ръ Ф. Папée доказує, що ще въ кінци XIV. вѣку „Сколя“ и „Тухля“ були пустыми полями („Skole i Tucholszczyzna“. Napisał Dr. Fryderyk Papée. Lwów, 1891; str. 17).

[2]) „Захаръ Беркутъ“. У Львовѣ, 1883; стор. 7. 89.

вѣкомъ, — „громадяниномъ“[1]). Коли-бъ же Беркутъ ажь тогдѣ ставъ громадяниномъ, то де-кому зъ насъ могло бы здаватись, що до того часу въ Тухольскôй верховинѣ не було громадскихъ порядкôвъ, та що ихъ позаводивъ у-перше Беркутъ! Вже-жь и самъ авторъ каже, що Захаръ, вернувши ся домôвь изъ вандрôвки, переконавъ ся, мабуть-то для єго братôвъ-селянъ нема иншого ратунку й иншои надѣї, якъ тôлько добре уладженє и розумне веденє та розвиванє громадскихъ порядкôвъ, громадскои спôльности и дружности[2]). Та ба, по словамъ Франка, Беркутъ „вынѣсъ изъ Скитского монастыря, вôдъ старого монаха Акинтія, прихильнôсть до старои рускои вѣры!“[3]) — изъ-за чого вôнъ на ясноî полянѣ въ печерѣ моливъ ся Дажбогови, „найвышшому творцеви житя“. — Одначе можна сумнѣватись, чи въ тыхъ давныхъ часахъ, коли черцѣ були вельми богомôльнî й правовѣрнî, мôгъ чернець Акинтій зъєднувати собѣ прозелитôвъ для тои „старои рускои вѣры“? Коли-бъ же таке до-стоту стало ся, то де-хто мôгъ бы се вважати дивнымъ, що Захаръ „не навчавъ нѣкого старôй вѣрѣ“, та що навпаки вôнъ навчавъ всѣхъ „пошановаю для чужого переконаня и чужои вѣры“[4]).

Захаръ зове ся въ повѣсти „Тухольскимъ бесѣдникомъ“[5]). Хоча-жь авторъ запримѣтивъ, що князь Данило бувъ „чоловѣкъ незвычайный, симпатичный и, по-своєму, якъ на тî часы, досыть демократичный“[6]), то однако вложивъ вôнъ въ уста Беркутовî ось-якî слова, сказанî Тугару Вовкови: „Самъ бачишь и знаєшь, що вôтця й опѣкуна мы въ князю бачити не можемо. Отець знає свою дитину, єи потребы й бажаня, — а вôнъ (князь) не знає насъ и не хоче знати! — Не отцемъ и опѣкуномъ мы ува-

---

[1]) ibid., стор. 44—45. — [2]) ibid., стор. 45. — [3]) ibid., стор. 145. — [4]) ibid. — [5]) ibid., стор. 9. — [6]) ibid., стор. 62.

жаємо твого князя, але карою Божою, зосланою на насъ за грѣхи нашѝ, вôдъ котрои мусимо вôдкупуватись щорôчными данинами. Чимъ менше мы о нѣмъ знаємо, а вôнъ о насъ, тымъ лѣпше для насъ. И кобы вся наша Русь могла позбути ся єго зъ всѣма єго ватагами, то певно була бы ще щаслива й велика!“[1]) Сѝ та иншѝ слова Беркутовѝ пригадують намъ слова Демостена, высказанѝ въ бесѣдахъ противъ Филипа, короля македоньского. И справдѣ, Захаръ говорить иногдѣ такъ, неначе-бъ учивъ ся на взôрцяхъ бесѣдъ Демостена. Але-жь ядренистымъ и мудрымъ словамъ гôрняка-Златоустого ще не дивуємо ся, — бувають тямущѝ селяне, щó своєю второпною бесѣдою не постыдали-бъ ся и супроти вченого чоловѣка; — опроче Беркутъ бувавъ въ Києвѣ, Галичи й въ Скитѣ Манявскôмъ, то й мôгъ дечого хосенного навчитись. Але-жь не розумѣємо, вôдки мôгъ єго сынъ Максимъ набути такои мудрости въ тактицѣ воєннôй, що самъ-одинацятый зъумѣвъ оперти ся навалови одного вôддѣлу орды монгольскои? Ба, вôнъ радивъ Тухольскôй громадѣ, не спиняти Монголôвъ передъ тѣсниною, а впустити ихъ въ кôтловину, бо вôдтакъ можна-бъ ихъ обступити й вырубати до послѣднього, або выморити голодомъ! Далѣ радивъ вôнъ громадянамъ, поробити засѣки въ вывозѣ при водопадѣ й повыносити зъ села все добро.

Вôдтакъ Мирослава зъявилась амазонкою не-абыякою! Покинувши батька пôшла она до Тухольцѣвъ и навчала ихъ робити машины-метавки. Тôлько-жь Мирослава бачила такѝ метавки на мурахъ въ Галичи, а Максимъ доказавъ чи-малои тактики воєннои, хоча не бувавъ въ свѣтѣ и крôмъ медведѣвъ не видѣвъ дотôль иншихъ напастникôвъ. И ось ту дочку боярску полюбивъ Максимъ, по-

---

[1]) ibid., стор. 61—62.

бачивши єѣ на ловахъ. Се-жь ще нѣчого дивного, що Тухольскій леґинь подобавъ собѣ гарну боярску дочку, — Мирослава бо вызначувалась справдѣ вдачою демократичною. Одначе се є трохи неимовѣрнымъ, що Максимъ, промовивши до Мирославы за-ледви кôлька слôвъ и не знавши, чи боярôвна схоче бути єго дружиною, озвавъ ся до Тугара Вовка, коли вертавъ ся зъ ловôвъ: „Боярине! вôддай за мене доньку свою, котру я люблю дужше житя свого, дужше душѣ своєи!“[1]) Та й въ загалѣ характеристика Максима являє ся намъ не зовсѣмъ ясною. Якъ бо выправдати Максима, котрый хотѣвъ показати Монголамъ выхôдъ изъ тои западнѣ, въ яку були попались? Вже-жь самъ Вовкъ не хотѣвъ вѣрити, щобъ Максимъ „подавъ ся на таку зраду!“ Та отъ, Тухольскій леґинь сказавъ боярынови, що теперь „воєнный часъ, та що вôйна учить всякои штуки“[2]). Мабуть хотѣвъ вôнъ тою штукою позбути ся лише своихъ ланцухôвъ, а впрочôмъ мôгъ догадатись, що Монголы не покористують ся тайнымъ пôдземнымъ хôдникомъ, по-за-якъ вода що-разъ бôльше заливала долину. Хочь отже Максимъ очищає ся вôдъ закиду зрады, то все-жь вôдъ тыхъ хитрощѣвъ падає тѣнь на ясну й величну стать сего леґиня.

Про характеристику-жь боярина Тугара Вовка запримѣчаємо, що она є доволѣ консеквентна, тôлько не можемо собѣ пояснити єго вôдносинъ до Петы. Сей бо монгольскій проводырь обѣцявъ єму въ нагороду за вѣрну службу всѣ горы въ дѣдицтво, ба й велике князѣвство карпатске, а Тугаръ Вовкъ каже до себе, що, якъ бы вôнъ по трупахъ монгольскихъ дôйшовъ до власти-силы, то обернувъ бы ся лицемъ противъ нихъ[3]), — значить, Вовкъ зрадивъ бы Монголôвъ; тôлько-жь вôнъ забувъ, що єму,

[1]) ibid., стор. 37. — [2]) ibid., стор. 158. — [3]) ibid., стор. 114.

„подвôйному“ зрадникови, не було-бъ захисту пôдъ рукою князя Данила. Вôдтакъ годѣ выправдати того, що Вовкъ лишивъ свою дочку саму-одну въ шатрѣ монгольскôмъ, коли зъ однымъ вôддѣломъ орды выправивъ ся, заняти вхôдъ до шляху Тухольского! По-що-жь бравъ єѣ батько зъ собою, коли ѣхавъ до Монголôвъ? — вже-жь въ сусѣдствѣ єго жили бояре, то чей мôгъ вôнъ свою дочку ввѣрити опѣцѣ якои боярынѣ? Але отъ, якъ бы Мирославы не було въ шатрѣ монгольскôмъ, то бегадыръ Пета не бувъ бы ѣй передавъ талисману-перстеня, щó опôсля ставъ ся вельми придатнымъ въ єи вандрôвцѣ до Тухлѣ и въ дальшихъ єи рицарскихъ змаганяхъ.

Вкôнци не хоче ся намъ якось вѣрити, щобы въ Тухольскôй кôтловинѣ всѣ Монголы загибли! Малá ватага могла ще въ водѣ запертои долины потопитись, але-жь авторъ повѣсти розказуѥ, що въ Тухольску кôтловину вваливъ ся Бурунда зъ десятьтысячнымъ своимъ вôддѣломъ. Така-жь орда потребувала-бъ до свого розмѣщеня простору не-абы-якого, — Тухольска кôтловина була-бъ для неи за-малá. А впрочôмъ така страшенна сила монгольска зъумѣла-бъ выдобути ся зъ тои западнѣ, дармá, що Захаръ Беркутъ и Мирослава полохали єѣ своими машинами-метавками. Вôдтакъ здаѥ ся намъ, що образъ загибели Монголôвъ въ тôй кôтловинѣ бувъ бы бôльшь художницкій, коли-бъ довга подѣя рѣзнѣ й мотлошеня воргôвъ не зъявляла за-богато прикметъ сензаційныхъ. Все-жь таки не заперечуємо творови Франка высокои стôйности литературнои. Нѣ-въ-однôмъ иншôмъ писаню не проявивъ авторъ стôлько поетичного вôтхненя й теплого чутя, скôлько єго добачаємо въ „Захарѣ Беркутѣ“. Описъ ловôвъ въ самôмъ початку повѣсти — се справжній мистецкій малюнокъ, щó може бути окрасою нашого пантеону просвѣтного, а зъображенѥ рицарскои вдачѣ десятьохъ молод-

цѣвъ пôдъ проводомъ Максима супротивъ нагôнки Тугаровои вважає ся картинкою прекрасною. Зъ-помѣжь иншихъ частинъ сеи повѣсти вызначує ся діяльоїъ Мирославы зъ Максимомъ въ наметѣ Тугара Вовка[1]), и картинка побуту того боярина зъ дочкою Мирославою въ лѣсѣ у старого Захара[2]).

* * *

Приступаємо теперь до огляду тыхъ образкôвъ зъ житя робучого люду, щó ихъ выдавъ Франко (1890) пôдъ заголовкомъ „Въ потѣ чола“[3]). Про тѝ образки каже Драгомановъ, що они будять прихильнôсть для нашого простого люду и кличуть освѣченыхъ людей именемъ самои освѣты, обернутись до того люду, якъ до брата, щó заробляє собѣ и бôльшôй части другихъ верстовъ хлѣбъ у потѣ чола[4]). А вже-жь Драгомановъ бажає, щобы громада побачила, скôльки-то поту и навѣть кровавого поту потекло зъ чола самого писателя, поки вôнъ узявъ ся малювати поты чола другихъ людей, — скôльки текло єго й тодѣ, коли вôнъ писавъ свои повѣсти[5]).

Въ сѣй збôрцѣ образкôвъ Франка надруковано двацять повѣстокъ и новель. Ось и они: 1. Лесишина челядь. 2. Два приятелѣ. 3. Мулярь. 4. Малый Миронъ. 5. Грицева шкôльна наука. 6. Оловець. 7. Schön-Schreiben. 8. На днѣ. 9. Самъ собѣ виненъ. 10. Слимакъ. 11. Добрый заробокъ. 12. Хлопська комісія. 13. Исторія моєи сѣчкарнѣ. 14. Цыганы. 15. Лѣсы и пасовиска. 16. Довбанюкъ. 17. До-

---

[1]) ibid., стор. 137—140. — [2]) ibid., стор. 146—150.

[3]) Литература: 1. Передне слово М. Драгоманова въ збôрцѣ образкôвъ зъ житя робучого люду п. з. „В поті чола“. Львів, 1890; стор. I—IV. — 2. Критично-литературна оповѣстка А. Хванька (Крымського) въ „Зорѣ“, 1891; стор. 56—57; 75—78. — 3. Критика Евгенія Левицкого въ „Народѣ“, 1891; стор. 47—50; 75—77; 110—114.

[4]) „В поті чола“: Передне слово; стор. II. — [5]) ibid., стор. IV.

машній промыслъ. 18. Маніпулянтка. 19. До свѣтла! 20. Мѣжь добрыми людьми[1]).

Сѣмнацять изъ тыхъ творôвъ надруковано вже давнѣйше въ мовѣ руско-украиньскôй; — образокъ п. з. „Mugarz“ выдавъ авторъ въ Варшавскôй Prawd-ѣ 1887. р., а новелю „Manipulantka“ въ часописи Kurjer Lwowski 1888. р. У-перве помѣщено въ сѣй збôрцѣ тôлько повѣсть „Мѣжь добрыми людьми“.

По нашôй думцѣ не всѣ тї повѣстки й новелѣ принадоблять ся до сеи збôрки; — изъ неи можь вылучити повѣстки „Два приятелѣ“, „Малый Миронъ“, „Хлопська комісія“, „Исторія моеи сѣчкарнѣ“ и „Довбанюкъ“. Повѣстка бо „Два приятелѣ“ маѣ прикмету бôльшь шуточну, дармá, що оба парубки-друзяки втѣкають вôдъ рекрутчины, того-то страховища молодыхъ громадянъ. — „Дивна дитина“ малый Миронъ бажаѣ тôлько „мыслити“ на самотѣ, то-жь вôнъ ще не знаѣ злиднѣвъ житя. — У „Хлопськôй комісіи“ бачимо злодѣя, вхопленого за крадѣжь, котрого вôдтакъ хлопы страшно мучили, заки-бъ єго живого вôдставили до суду. Але злодѣй утѣкъ зъ рукъ присяжного и ставъ дальше красти. Отже годѣ такого легкодухапереступця причислювати до тыхъ людей, щó працюють въ потѣ чола. — Вôдтакъ въ шутливôй повѣстцѣ „Исторія моеи сѣчкарнѣ“ головный дѣячь не дуже побиваѣ ся роботою тяжкою. Люде зовуть єго „деревлянымъ философомъ“, а вôнъ самъ каже про себе, що „Богъ давъ ему легку руку до майстерства, що вôнъ усе, щó тôлько ввидѣвъ очима, то зробивъ руками“[2]). А коли вôнъ купивъ собѣ сѣчкарню, то бажавъ собѣ полекшу зробити, щобъ рѣжучи сѣчку не мучитись при ручнôй скринцѣ. — А вже-жь

[1]) Въ кôнци тои збôрки образкôвъ зъ житя робучого люду помѣщено „Поясненѣ менше уживаныхъ слôвъ“ (стор. 310—320).

[2]) „В поті чола“; стор. 160.

мѣжь робучими людьми зовсѣмъ не можна поставити ходачкового шляхтича, пана Городиського, котрого люде прозвали Довбанюкомъ. Се-жь бувъ чудакъ, що́ дуже часто згадувавъ давну Польщу, а „фумы шляхетськои мавъ стôлько, що хочь и ґрафови не встыдъ бы було“[1]).

Найлучшими образками въ тôй збôрцѣ суть отъ-сѝ три: 1. Лесишина челядь. 2. На днѣ. 3. Манїпулянтка.

„Лесишину челядь“ зъобразивъ авторъ въ напрямѣ реальнôмъ зъ закраскою романтичною. Стара Лесиха — се вѣрный типъ невсыпущои господынѣ, що́ супроти своєи челяди була дуже сукриста и тверда. Та невеличка була єи челядь: донька Горпина, сынъ Гнатъ зъ жôнкою Анною и хлопчина-наймитъ Василь, що́ пасъ худобу, та що́ єго прозвали Галаємъ тому, що при худобѣ въ лѣсѣ все лишь выгалайкувавъ[2]). Батьки Василя були богатенькѝ, але якъ померли на холєру, то перейшовъ вôнъ у чужѝ руки; — въ тыхъ-то рукахъ изслизло майно, а сироту дали на службу до старои Лесихи, заголомшивши молоду голову та затоптавши останню искорку дитинячои свободы й живости. Бѣдный хлопець ставъ тумановатый, и неразъ запускавъ худобу въ царину. Все-жь таки спѣвавъ собѣ за-любки то коломыйки, то думки, а иногдѣ затягъ де-що зъ псалтыри та гласôвъ церковныхъ, хоча не бувъ письменный.

Прегарно змалювавъ авторъ картину жнивъ на нивѣ Лесихи. — „Господи помагай!“ сказала Лесиха й перша взяла жмѣнку спѣлого, колосистого жита, перша зробила перевесло, звязала снопокъ и вôдставила єго на бôкъ. То

---

[1]) ibid., стор. 190. — Повѣстка „Довбанюкъ“ є частиною автобіоґрафіѣ Франка. Вôнъ розказує, що мати єго часто прогодовувала того Довбанюка, та що, бувши хлопцемъ, зъ сѣльскими товаришами неразъ бѣгавъ за тымъ чудакомъ, проявляючи дитячѝ вытребеньки.

[2]) Крôмъ тои челяди бувъ ще дѣдъ Заруба, що́ сидѣвъ дома.

первачокъ, вôнъ на урожай значить. — „А ну, до роботы!“ промовила она, и три жôночй головы схилились до землѣ краснѣючи. Въ рукахъ заблискотѣли серпы, захрустѣли твердй стебла жита, пôдтинанй блискучимъ зубчастымъ зелѣзомъ, — жменя за жменею паде на землю... И поволи-поволи зъ загальнои тишины й одностайного хрупаня стебелъ вырѣзує ся чудовый, срѣбный а тихенькій голосочокъ Горпининъ. — „Гей, ты нелѣпо якась!“ крикнула Лесиха до невѣстки, „чи вже лишаєшь ся? — вже тобѣ руки покулило, чи що?“ — Анна слабосильна й такъ, не змагала на найширшôмъ загонѣ йти по-рôвно зъ другими; — она лишилась була майже о пôвтора снопа зъ заду. — „Що-жь бо вы, мамо, мене нынѣ вчепили ся, якъ оса!“ вôдповѣла Анна. „Хиба не видите, що не можу борше жати, бо загôнъ широкій? Ваша прилуда [крайный загôнъ] не тото; — лацно вамъ выварачати!“

Се розлютило Лесиху. — „О, дивѣть ми ся на ню, яке смѣле та угурнé! Ще й своє рыло ставить напротивъ мене! Ей, небого моя! Кобы менѣ борзо вечôръ, прийде Гнатъ зъ косовицѣ, не будешь ты така широка!“ — Анна хотѣла ще щось вôдповѣсти, але Горпина шепнула до неи: „Дай спокôй, сестрице! Мама все мусять теркотати. Жнѣмъ разомъ!“ — Анна замовкла, а сердечна Горпина зачала єѣ все пôджинати, — майже пôвъ загона собѣ забирала. Десь зъ-перегодомъ Горпина затягла другу пѣсню, и вôдтакъ Анна заспѣвала несмѣло. — „Отъ, щó ѣй на головѣ! Господыня моя зателепана! якй спѣваночки выводить!“ сказала Лесиха гнѣвно. — „Дайте бо вы, мамо, Аннѣ спокôй!“ зъ серцемъ вôдказала Горпина. „Щó васъ за говорѣнка напала? Нѣ говорити, нѣ плакати, нѣ смѣяти ся не даєте, ще й спѣвати бороните! Яка мара далѣ вытримає у васъ?“ — „Но-но! розтрѣскоталась ся, сороко куцохвоста!“ скрикнула мати, — „волишь жати та тихо бути!

Не бôй ся! знаю я, де у тебе раки зимують! Лишь ми не мовчи, то й ты будешь знати, по чому локоть борщу!"

И зновъ одностайно и понуро йшла робота... Вже нашî три женчики пополуднували й не спочиваючи взяли ся зновъ за дѣло. Ажь ось якiйсь косарь зъ-пôдъ лѣса зъявивъ Лесисѣ, що єи три коровы въ вôвсѣ. А зъ лѣса долѣтало галайканє и верескливый спѣвъ Василя: „Ой тамъ, на горбочку || сидѣвъ дѣдько въ черепочку, || а мы єго не пôзнали!".. „Гей мати-жь моя, мати, || пусти мене погуляти!"... „Го-о-о-а-усподи, воззвахъ тебѣ, услыши мя!"... — „Ахъ, чортôвъ накоренокъ! уже зновъ змалювавъ! Бодай-же-сь изъ себе печѣнки выкричавъ! Василю — гей! Ту-у-мане вôсѣмнацятый — на! А не видишь, що коровы въ шкодѣ — га?" — „Господи помило-о-ой!" ишовъ вôдгукъ изъ лѣса...

Мѣжь тымъ косарь вхопивъ косу на плече та побѣгъ самъ выганяти коровы зъ вôвса. Вôгнавъ ихъ у лѣсъ, а незадовго чутно було крикъ и ревôтъ Василя. — „А то-то-то!" приговорювала Лесиха. „Най зъ нього тамъ и третю шкôру здôйме, слова єму не скажу! Най пантрує худобы, а не галайкоче!"

Вечерѣло. Женчики дожали нивки, а Лесиха промовила якось ласкавѣйше, якъ звычайно: „Ладный деньокъ буде завтра. Богу дякувати, щосмо ся нынѣ ту обпорали! Завтра треба буде ячмѣнь на Базарищи схопити!" — „Ладна нôчь буде нынѣ", прошептала Горпина, легко покраснѣла и зôтхнула. Анна-жь усмѣхнула ся до неи, та якось сумно, мовь крôзь сльозы. Она одна знала про тайну Горпининого дѣвочого серденька, про єи любовь до чорнобрôвого парубка Митра Грома. — „Ну, чого стоите?" крикнула Лесиха. „Анно, хопты узбирати коровамъ до припусту! Ты, дѣвко, бѣгай, телята напôй! Ну, борше!"

Уже геть-геть змеркло ся. У Лесихи затоплено въ пе-

чи, щобъ зварити вечеру й приладити те, що́ тамъ треба було на завтрѣшній цѣлый день. Дѣдъ Заруба голосно говоривъ молитвы, сидячи на припѣчку, а Василь наслухавшись сварки Лесихи й вóдобравши зо два бухнаки межи плечи, полѣзъ на пѣчь и заснувъ, не чекаючи вечерѣ. Ажь ось увóйшовъ у хату Гнатъ. — „Ты на, Галаю! быки поприпинанй?“ крикнувъ вóнъ. — „Поприпинанй, поприпинанй!“ вóдповѣла Анна. Та отъ, Гнатъ учепивъ ся єи, що она кинула серпы пóдъ самымъ порогомъ. — „Ой, небого моя!“ гримнувъ вóнъ на жóнку. — „Лишь ты не пантруй моєи працѣ, якъ ока въ головѣ! Не маєшь свого що́ розмѣтувати! Не принеслась ми ту нѣякого вѣна!“ — Анна замовкла та лишь погадала собѣ, на-що́ вóнъ єѣ бравъ, коли видѣвъ, що она бѣдна сирота. — „Ну, спати!“ кликнула Лесиха. — „Ты непотрѣбе! огонь въ печи погаси!... чуєшь?“ озвалась она до Анны. — „Горпино! воды ще нема! Рушай по воду, а хутко!“

Анна почала порати ся, а Горпина побѣгла по воду. — „Мамо!“ промовивъ Гнатъ; „не высылайте єѣ нѣколи вечеромъ за водою!“ — „Або чому?“ спыталась Лесиха. „Та хиба не знаєте?“ сказавъ Гнатъ. „Той довгоносый Громикъ, онъ изъ-за дороги, щось дуже до неи...“ „Що?“ верескнула Горпина, — „таже я єму волосє обмыкаю на єго капустянóй головѣ!“...

Гнатъ лягъ уже на постѣль, а Лесиха довго ще сапала й воркотѣла ходячи по хатѣ. А коли Анна вступила ся за Горпину, то вóдкрикнувъ на постели Гнатъ: „О, якій ми ту зъ неи адукатъ! А не пóдешь ты спати, ты робóтнице моя неплачена!“ — Тихо стало въ хатѣ, тóлько Анна не лягала ще спати, — она задумалась и зъ-тиха заспѣвала собѣ. А на выгонѣ пращала ся Горпина зó своимъ любкомъ. — „Чи не дармо я єѣ люблю? подумавъ собѣ Митро. — „Чи вóддасть єѣ стара Лесиха за мене?

Треба робити-заробляти що-силы, а чи щó зъ того выйде?"... Зóтхнувъ важко, вытягъ сопѣвку зъ-за пазухи й заграв тужно. — „Гóрка моя доле!" прошептавъ вóнъ, и спѣваючи повернувъ до бѣднои хаты, де жила єго стара мати.

* * *

Супроти сего принадного романтично-реального писаня стоить сумовито-понура, реалистична картина „На днѣ", въ котрóй авторъ зъобразивъ „страшенну пропасть мѣжь людьми а людьми"[1]). Дѣя вóдбуваєсяъ арештѣ Дрогобицкои „комуны" (городскои управы), куды запроторено молодого „цюпасника", Андрѣя Темеру. Цѣле єго житє пройшло въ бѣдности й недостатку, въ важкóй боротьбѣ за прокормленє, за науку. Вóнъ кóнчивъ школы круглымъ сиротою, вдержуючи ся своєю працею. По матурѣ вóнъ для поправленя свого здоровля поѣхавъ до одного свого товариша въ горы, и тамъ пóзнавъ сестру єго, Ганю. Авторъ пише, що „незвѣстне доси чутє любови до женщины пробудило ся въ Темерѣ, почало будити єго молоду кровь, отворило зъ-вóльна єго очи на дѣйстне житє, розвѣяло книжковый туманъ, крóзь котрый вóнъ доси мало добачавъ дѣйстного житя. А й нове университетське товариство, середъ котрого вóнъ опинивъ ся, навело єго на новй думки, розчинило передъ єго очима новй погляды на житє, на цѣль науки, на цѣль освѣты й всѣхъ людськихъ змагань. И єго давне минуле стало передъ нимъ у иншóмъ свѣтлѣ, многй зъ гимназiѣ вынесенй переконаня та вѣруваня розвѣяли ся безъ слѣду. Се була важка внутрѣшна боротьба, довга й руйнуюча, и тóлько любовь пóддержувала єго въ нѣй, додавала єму силы"...[2]).

---

[1]) „В поті чола"; стор. 68.

[2]) ibid., стор. 90.

Хоча-жь Андрѣй та Ганя любили ся щиро, то Ганиній родичѣ заказали ѥму бувати въ ихъ домѣ, а бѣдну дѣвчину присилували выйти за-мужь за другого. Андрѣй переболѣвъ сесю страту, „глядѣвъ на ню супокôйно“. Але-жь Ганя не забувала ѥго наукъ и обѣцяла ѥму, „оперти ся окружаючôй погани, розвивати ся й стояти за свободу, за добро“. Андрѣй живъ собѣ вôдтакъ у Львовѣ. Хоча-жь бѣдувавъ та „лихо лихомъ латавъ“, а все-жь живъ та працювавъ и вчивъ ся. Ажь ось приперло ѥго ѣхати до Дрогобича, щобы побачити ся зъ Ганею хочь на деньокъ. Ну, й побачивъ ся! Выѣзжаючи зô Львова не бравъ зъ собою нѣякихъ папєрôвъ, анѣ пашпорта, и вôдтакъ середъ дороги здыбали ѥго жандармы та й завели до Дрогобицкого староства. Староство-жь выпытало, щó й якъ? и казало завести ѥго на стражницю Дрогобицкои комуны, де капраль не довго зъ нимъ вовтузивъ ся, та запхавъ ѥго въ „казню“.

Темера зъ-разу стоявъ у дверьохъ арешту немовь остовпѣлый. Густый сумеркъ смолою вдаривъ ѥго въ очи и на хвилю ослѣпивъ ихъ до-разу. Въ темнôй тюрмѣ вôнъ зъ-першу не мôгъ доглянути нѣкого й нѣчого: стоявъ коло дверей й обзиравъ ся довкола, слухавъ, чи не почуѥ голосу людського, — але не чувъ нѣчого. Ажь по якôмъ-ось часѣ око ѥго на стôлько привыкло до сумерку и натýжилось, що вôнъ мôгъ докладнѣйше розглянути свое нове житло. Ось на сѣннику пôдъ стѣною лежавъ пакаючи люльку кремезный дѣдъ, а при ногахъ ѥго кунявъ чорноволосый жидокъ. Того дѣда звали Панькомъ, вôнъ служивъ колись въ вôйску й бувъ въ Италіи, — а про жидка говорили, що вôнъ бувъ „изъ кишеньковыхъ майстрôвъ“. На другôмъ лôжку лежавъ приземистый чоловѣкъ середнихъ лѣтъ, щó звавъ ся Стебельскій та бесѣду свою зъ Темерою закрашувавъ словами нѣмецкими й ла-

тиньскими. Арештанты вважали єго чоловѣкомъ ученымъ, хочь у него въ головѣ не всѣ свои були дома. При ногахъ Стебельского лежавъ на суконнôмъ петеку молоденькій бойчукъ Митро. Вôдтакъ на иншôмъ лôжку лежавъ ще селянинъ изъ Дорожова, де люде, по словамъ дѣда Панька, все сварили ся за моє и твоє и такъ уже на тôмъ помѣшали ся, що вкôнци нѣхто не знавъ, що́ моє, а що́ твоє. — Иншй-жь арештанты мѣстили ся на пôдлозѣ: пôдъ стѣною коло самыхъ дверей спавъ якійсь старый жидъ, а побôчь него сидѣвъ пяный и обôдраный мужикъ зъ Опакои, котрый часто плакавъ, що лишивъ у хатѣ дѣточокъ самыхъ безъ крôшки хлѣба. Вôдтакъ въ темнôмъ кутѣ лежавъ парубокъ майже зовсѣмъ голый, бо годѣ було назвати одежою сорочку, зъ котрои мавъ на собѣ тôлько й всего, що́ ковнѣръ, рукавы и подовжну шмату, звисаючу долѣ плечима ажь до пояса. Ноги єго були попухлй, мовь коновки, и въ загалѣ видъ єго бувъ такій страшный, що Темера пригадавъ собѣ тыхъ американьскихъ дикарѣвъ, що́ ѣдять землю. Вôнъ звавъ ся Бовдуромъ, але арештанты звали єго „бурґеромъ“ або ґаздою тому, що вôнъ въ казни найдовше зô всѣхъ сидѣвъ.

Коли Андрѣй Темера розглянувъ ся въ арештѣ, то стало єму такъ холодно й тѣсно на серци, неначе-бъ отсе хто єго зъ вôльного, ясного свѣта вкинувъ у глубоку криницю и вôнъ упавъ на єи дно розбитый, замороченый. — „Такъ я справдѣ на днѣ!“ думалось єму, — „на днѣ суспôльности, а отсе довкола мене що-жь? якъ не пôдине суспôльности? — що-жь? якъ не тй выклятй парiѣ, нацѣхованй страшнымъ, ганьблячимъ клеймомъ — бѣдности“[1]) Не диво про-те, що вôнъ бажавъ якъ-найскорше зъ-вôдси выдобутись! — „Ехъ! кобы-то швидко й зовсѣмъ

[1]) ibid., стор. 68.

бути вôльнымъ!“ прошептавъ вôнъ зôтхаючи. „Почалась бы нова робота, новй змаганя, и чень бы бодай що-тó зробило ся! Але треба взяти ся порядно, взяти ся всѣмъ до купы, не тратити на боки нѣ часу, нѣ грошей! Треба вчити ся, много вчити ся, та не тôй мертвеччинѣ, котрою забивають головы въ ґимназіяхъ. Ахъ! не богато чоловѣкъ закоштувавъ правдивои науки, але якимъ же-жь то иншимъ, свѣжимъ духомъ вѣє вôдъ неи! Якъ липне до неи душа! И чому тôлько люде опирають ся ѣй, зъ горы, зъ погордою дивлять ся на єи здобутки? Чи тому, що вона тыхъ здобуткôвъ не выдає за оконечну, безвзглядну правду? Ахъ! а людямъ треба ще поваги, котра бы зъ горы диктувала: такъ має бути! — треба ще писанія, котре становило бы початокъ и конець мудрости, по-за-котрымъ усе було-бъ або фальшиве або злишнє... Та нѣ, не довго трѣвати-ме пановане поваги! Зъ усѣхъ бокôвъ устають живй умы и валять и валять тоту стѣну, щó тысячѣ лѣтъ заслонювала очи людей. Кобы швидше — останній ударъ Кобы швидше воля, ясна якъ день, широка якъ свѣтъ, знаюча тôлько природу и любовь братерську!“[1])

Вôдтакъ Темера зновъ задумавъ ся и сказавъ самъ до себе: „А може всѣ тй нашй думы, нашй змаганя, нашй боѣ, — може все те опять тôлько одна велика помилка, якихъ тысячѣ прошумѣли доси, мовь густй вѣтры, по-надъ чоловѣцтвомъ? Може праця наша на-нѣ-на-що не здала? Може мы будуємо дорогу по-за шляхомъ, кладемо мѣсто на безлюдному островѣ? Може найблизше поколѣнє пôде зовсѣмъ не туды, лишить насъ на боцѣ, якъ памятникъ безплодныхъ змагань людськихъ до непотрѣбнои цѣли? Ахъ! така думка крає серце, грызе мозокъ! Та що-жь! и вона можлива! И на таку крайнôсть мы мусимо бути

---

[1]) ibid., стор. 113—114.

готовй, и скоро-бъ дорога наша показала ся несхôдною зъ природными законами загального розвитку, зъ вѣчными людськими змаганями до добра и загального щастя, — заразъ вертати!“[1])

Мѣжь-тымъ на тôмъ днѣ проявляли ся драстично-сумовитй сцены зъ побуту арештантôвъ. Отъ, Дорожôвскій селянинъ прожогомъ вчепивъ ся до Бовдура за те, що той выбравъ ёму зъ „Файки“ решту тютюну и ставъ грызти „мачку“. Селянинъ пôдôйшовъ идъ Бовдурови й кулакомъ ударивъ ёго такъ сильно зъ верха въ голову, що „бурґеръ“ ажь ковтнувъ головою о стѣну. Вôдтакъ замѣсць вôдповѣди Бовдуръ ногою що-силы копнувъ селянина въ живôтъ. Коли-жь той замахнувъ ся кулакомъ на Бовдура, то сей выплюнувъ усю вже перегрызену мачку ёму въ лице... Незабаромъ вчинилась колотнеча Бовдура про хлѣбъ. Зъѣвши швидко свôй хлѣбъ вôнъ мовь мара пôднявъ ся зô свого кута й пôдступивши до бойчука Митра зъ простягнутою рукою, сказавъ рѣзко: „Митре! дай хлѣба!“ — „Та коли бо въ мене самого мáло, — не буде чимъ завтра й поснѣдати, заки принесуть свѣжій“. Але Бовдуръ налягавъ на хлопця, щобъ конче давъ ёму свого хлѣба. Коли-жь дѣдъ Панько вступивъ ся за Митра, то скоилась сварка мѣжь дѣдомъ а Бовдуромъ, котра притихла ажь тогдѣ, якъ Темера выдобувъ зъ кишенѣ добрый кусень хлѣба й подавъ ёго Бовдурови. Панькови-жь сказавъ Темера, що може собѣ купити хлѣба, бо въ него є пятьдесять риньскихъ, щó ихъ взявъ задаткомъ вôдъ того, до котрого ѣхавъ. Якъ се почувъ Бовдуръ, то дивнымъ, страшнымъ поглядомъ подививъ ся на Андрѣя. Вôнъ ще державъ у руцѣ ёго хлѣбъ, не дякувавъ, не говоривъ нѣчого, але здавало ся, немовь се Андрѣй давъ

[1]) ibid., стор. 114.

єму не кусень гарного, пшеничного хлѣба, а розпалене зелѣзо въ руку, такъ скривило ся цѣле Бовдурове лице, такій якійсь дикій, неописаный выразъ приняло оно!...

Другого дня напала на Бовдура зновъ шальга голодова, и вонъ вчепивъ ся до чорноголового жидика, закричавши: „Я ѣсти хочу, — голоденъ!“ И ось подоймивъ вонъ оба кулаки й разомъ, мовь двѣ довбеньки, спустивъ ихъ на голову жидика. Мовь сокирою подтятый поваливъ ся той до долу, а кровь зъ носа й зъ рота булькнула й полила ся на хлѣбъ, на помостъ, на ноги Бовдура. Тогдѣ жидикъ мовь скаженый обома руками впивъ ся нотями въ попухлй Бовдуровй ноги. Бовдуръ заревѣвъ зъ болю, почавъ копати ногами, але не могъ позбути ся жидика. Вхопивъ єго одною рукою за волосє, а другою почавъ гримати въ плечи, — але жидикъ не пускавъ, а чимъразъ глибше вдавлювавъ острй нотѣ въ Бовдурове тѣло, ажь зъ-подъ кождого нотя выступила кровь. Опосля зчепили ся оба разомъ, и вже не видно було, хто кого бє штовхає, дре, калѣчить...

На крикъ обохъ борцѣвъ влетѣвъ до казни капраль зъ трѣпачкою въ руцѣ, и деревянымъ держакомъ почавъ на-ослѣпъ цѣлити ихъ обохъ, куды попало. Коли-жь они ще не пускали ся, то розлюченый капраль „почавъ обохъ частувати концями чоботъ по-подъ ребра“. Ажь тымъ способомъ вдалось єму розброити борцѣвъ. Якъ водойшовъ капраль, то Андрѣй подавъ Бовдурови кусень свого хлѣба. — „Не треба менѣ твого хлѣба! — жри самъ! дави ся!“ ревнувъ Бовдуръ и шпурнувъ поданымъ хлѣбомъ подъ ложко. Андрѣй задеревѣвъ зо страху та зъ дива, а бойчукъ Митро полѣзъ подъ ложко, поднявъ хлѣбъ, обтеръ, поцѣлувавъ и положивъ передъ Андрѣємъ.

Третього дня сказавъ Бовдуръ Андрѣєви, щобъ велѣвъ принести кварту горѣвки. Якъ-же-жь вонъ опосля

вхопивъ фляшку, то вôдъ-разу выпивъ трохи-не пôвъ кварты. Вôдтакъ Андрѣй хотѣвъ вкроити хлѣба, та дôзнавъ ся, що єго нôжь десь подѣвъ ся; — Бовдуръ выймивъ єго въ ночи зъ Андрѣєвои кишенѣ. — Настала знôвъ нôчь: сплять арештанты, важко дышучи густымъ, затхлымъ повѣтрємъ. Тôлько Бовдуръ не спить. Ось вхопивъ вôнъ нôжь и зъ-тиха почавъ пробирати ся идъ лôжкови, де спавъ Андрѣй; — взявъ єго за-повперекъ, пôднявъ до горы й нечутно положивъ на земли. Андрѣй спавъ твердо, а тôлько дôткнувши головою мокрои пôдлоги, стрепенувъ ся и закричавъ крôзь сонъ: „Ганю, ратуй!“ — Бовдуръ думаючи, що Андрѣй збудивъ ся, швидко налягъ єму колѣномъ на груди, лѣвою рукою хопивъ за горло, а правою ставъ єго рѣзати... „Де грошѣ? давай грошѣ!“ шепотѣвъ вôнъ надъ Андрѣємъ. — „Охъ!“ стогнавъ Андрѣй, — „грошѣ... въ старостві, вôдобр...“ Не докôнчивъ. Вôстрє ножа въ тôй хвили перетяло голосницю, перетяло жилы, ажь до кости... Андрѣя Темеры не стало, — Бовдуръ клячѣвъ надъ нимъ, мовь громомъ прибитый; — грошѣ вôдобрано въ старостві, — значить ся, вôнъ задармо зарѣзавъ Андрѣя.

Бовдуръ вставъ, переступивъ черезъ трупа, пôдôйшовъ до дверей и обома руками що-силы загримавъ... Незабаромъ прилетѣвъ капраль, держачи въ руцѣ лѣхтарню. Скоро-жь тôлько вôдчинивъ двери, то Бовдуръ пястукомъ що-силы зацѣдивъ єго межи очи, такъ, що вôнъ безъ памяти впавъ на землю! На крикъ капраля прибѣгли полиціяны й побачили, що середъ казнѣ лежавъ трупъ Андрѣя, та що коло него нахиленый клячѣвъ Бовдуръ и мочивъ руки въ єго крови. И наразъ дивна змѣна зробила ся зъ Бовдуромъ: „єго рисы, бачилось, мякли, лагôднѣли; — зъ очей зчезъ гнилый блескъ свѣтячого порохна... Здавало ся, немовь на-ново людскій духъ вступає въ те

тѣло, щó доси було мешканємъ якогось бѣса, якоись дикои, звѣрячои душѣ. И наразъ сльозы градомъ покотили ся зъ Бовдуровыхъ очей... Вôнъ лицемъ припавъ до кровавого Андрѣєвого лиця й важко-важко зарыдавъ: „Братчику мôй! щó я зробивъ зъ тобою! — за-що я тебе вѣку збавивъ? Свята, ясна душечко, прости минѣ, нелюдови!“...

Коли-жь полиціяны казали Бовдурови зъ-вôдси выходити, то вôнъ, пôдвѣвши очи и гнѣвно поглянувши на нихъ, крикнувъ: „Прокляте на васъ, посѣпаки! Адѣть!“ — и вôнъ приложивъ руку до раны Андрѣя, передѣлюючи єѣ долонею въ-поперекъ на двѣ половины, — „адѣть! отсе моя половина, а отсе ваша половина! — Не бôйте ся! тутка я спокутую за обѣ, але тамъ є ще Богъ справедливый, то вôнъ буде вмѣвъ розпôзнати, котра моя половина, а котра ваша!“

Опôсля закували Бовдура въ кайданы, а коли полиціяны забрали єго зъ собою, то Стебельскій обôзвавъ ся не-своимъ голосомъ: „Pereat homo, crescat humanitas!“

Андрѣй Темера й Бовдуръ — се двѣ передовѣ постати въ образку „На днѣ“. Темера вважає ся типомъ теоретика-соціялиста, а Бовдуръ — се персонификація переступника, щó впавъ на дно суспôльности.

Темера являє ся противникомъ „мертвеччины, котрою забиваютъ голову въ школахъ,“ — вôнъ закоштувавъ уже „правдивои науки“, котра не узнає панованя поваги, и про-те проповѣдує вôнъ вольну любовь и всесвѣтне братерство, — ба, вôнъ бажає, щобъ уже разъ прийшло до останнього удару, вôдъ якого провалила-бъ ся тота стѣна, щó тысячѣ лѣтъ заслонює очи людей... Та гадавъ бы хто, що Темера, пôзнавши „правду“, не покине єи до кôнця житя, — такъ нѣ! Вôнъ не є певный, чи праця єго на-що придасть ся; — вôдтакъ каже, що

вôнъ зъ товаришами може будують дорогу по-за шляхомъ, що може найблизше поколѣнє пôде зовсѣмъ не туды, куды они йдуть, — що може лишить ихъ на боцѣ, якъ памятникъ безплôдныхъ змагань людскихъ до непотрѣбнои цѣли! Темера готовъ на таку крайнôсть и каже, що, коли-бъ дорога єго показалась несхôдною зъ природными законами загального розвитку, то вôнъ готовъ заразъ вертати ся![1]) — Мы-жь пытаємо ся: чи таке змаганє репрезентанта соціяльно-поступовыхъ идей може зватись консеквентнымъ и постôйнымъ? Чого-жь выступати противъ поваги й противъ „писанія“, — чого згинущатись надъ мертвеччиною дотеперѣшньои науки, коли самî речники всесвѣтного братерства й поступу не суть певнî, чи ихъ борня противъ истнуючого суспôльного ладу доведе до-путя? — Та й въ загалѣ характеристика Темеры не зовсѣмъ вдоволяюча. Вôнъ любить Ганю, котра переймає вôдъ него поступовî науки й готова стояти за свободу, за добро. Та отъ, она выходить за-мужь за другого, а Темера поглядає на сю страту супокôйно! Вôнъ бо довѣдує ся вôдъ Ганѣ, що она й опôсля не забуде нѣколи єго науки, — що єи чоловѣкъ поможе ѣй, стояти за свободу й добро, такъ якъ они колись собѣ прирѣкали. — Хиба-жь можна бути супокôйнымъ, втративши надѣю на подружє зъ любою дѣвчиною? — а коли Темера успокоивъ ся, то по-що навѣдувавъ ся вôнъ до Ганѣ, коли она до свого чоловѣка прихилилась серцемъ, и той обѣцювавъ ѣй, помагати въ змаганю єи до правды й добра?

Коли-жь Темера опинивъ ся на пôдиню суспôльности, то якось-то не зовсѣмъ природно було, думати въ тюрмѣ про своє дѣло, про свою любовь! Се-жь помѣтивъ

---

[1]) „В поті чола“, стор. 114.

и самъ авторъ, коли до свого героя звернувъ ся зъ отъ-сею апострофою: „Ехъ, голово молода, запалена, самолюбна! Въ святôмъ своѣмъ запалѣ ты й не бачишь, якî самолюбнî всѣ твои думки, всѣ твои змаганя! Адже-жь дѣло твоє, хоть и йде до всесвѣтного братерства и вселюдського щастя, — чи не для того воно тобѣ таке миле, таке дороге въ тôй хвили горя, що воно твоє дѣло, що въ нѣмъ сходять ся всѣ т в о и мысли, бажаня, переконаня и цѣли, — що працювати, а навѣть терпѣти для него справляє тобѣ приємнôсть? Адже-жь людина, котру ты любишь, хоть и нѣчимъ єи не вяжучи, хоть и зрѣкаючись єи посѣданя, хоть и бажаючи ѣй щастя зъ другимъ, — адже-жь тота людина хиба-жь не тымъ тобѣ мила, що при нѣй уплыли найщасливѣйшî хвилѣ т в о г о житя, що єи поцѣлуѣ й доси горять на твоѣмъ лици, що дотыкъ єи нѣжнои руки й доси тремтить у твоихъ нервахъ? Ехъ, голово молода та самолюбна! Покинула-бъ ты на часокъ займати ся собою, потѣшати себе! Поглянула-бъ ты довкола себе пильно, уважно, братерськимъ, люблячимъ окомъ! Може-бъ ты побачила близь себе нещасливѣйшихъ вôдъ себе! Може-бъ ты побачила такихъ, котрî на се дно суспôльного гнету не принесли зъ собою нѣчого, нѣчого: нѣ думки яснои, нѣ споминокъ щасливыхъ, нѣ блискучои, хоть-бы обманливои надѣѣ!“...[1])

Видимо про-те, що молодый „самолюбъ“ Темера не може зватись непохитнымъ речникомъ любови братерскои. Вôдтакъ годѣ мовчки поминути тî слова О. Хванька, котрыми вôнъ въ „Зорѣ“ оцѣнює вдачу Темеры. — „Андрѣй Темера“, каже вôнъ, „бѣдкаєть ся, чому це люде не липнуть до соціялизму („правдивои науки“)? „Чи тому?“, (пытає ся Темера) „що вона своихъ здобуткôвъ не

[1]) ibid., стор. 105.

выдає за оконечну, безвзглядну правду? Ахъ! а людямъ треба ще поваги, котра бы зъ-горы диктувала: такъ має бути! Треба ще писанія, котре становило бы початокъ и конець мудрости, по-за котрымъ усе було-бъ або фальшиве, або злишнє!...“ „Еге-жь, пане Темеро!“ каже дальше Хванько, „власне, черезъ те, що въ тыхъ здобуткахъ „правдивои науки“ не бачимо мы „беззгляднои правды“, а багато дечого ще непевного! Тутъ вагу має не послухъ „писанію“, а щось инче: Хиба-жь треба заразъ-сѣнько й полинути за новою думкою тôльки черезъ те, що вона нова?! Не треба озирати ся, чи часомъ не химера то?! А вже-жь не можна хапати ся за тіи теоріѣ, въ якихъ не певнй сами ихъ прихильники... Ото-жь, якъ-що хто не соціялистъ, це ще не значить, що вôнъ рабъ поваги авторитету „писанія“. Докажѣть, що громадôвство єдино спасенна стежка, и побачите, що не такъ тодѣ однесуть ся всѣ до васъ!“[1])

Менше вдоволяє насъ характеристика Бовдура. Авторъ розказує, що Бовдуръ страждавъ и бѣдувавъ вôдъ малечку, що сѣльскй дѣти згнущались надъ нимъ, зовучи єго байстрюкомъ, знайдою. Вôдтакъ заявляє авторъ, що якъ бы бѣдному не все вѣтеръ у очи вѣявъ, то бы може бѣдный и бѣднымъ не бувъ[2]). Але-жь авторъ называє Бовдура „самолюбною, дикою натурою“[3]). Запаливши село, де живъ, Бовдуръ прийшовъ въ Бориславъ. Тамъ стоваришувавъ ся вôнъ зъ однымъ такимъ-же круглымъ сиротою, якъ и вôнъ самъ. Маючи добрый заробокъ Бовдуръ немовь голодный вовкъ ѣвъ безъ тямки, проѣдавъ усе, щó заробивъ и ходивъ мало не голый. Тогдѣ-то подобавъ вôнъ собѣ одну бѣдну робôтницю, але єго

[1]) „Зоря“, 1891; стор. 76.
[2]) „В поті чола“, стор. 106.
[3]) ibid., стор. 107.

„дика натура“ стала ще дикѣйшою при тôй тихôй, лагôднôй и добрôй людинѣ. Вôнъ єѣ бивъ-побивавъ и трохи перегодя нагнавъ вôдъ себе. Коли-жь той побратимъ оженивъ ся зъ сею сиротою, то Бовдуръ розпивъ ся, и вôдъ того часу въ єго головѣ не було вже нѣякои думки, — тôлько гуркотѣвъ шумъ, мовь млынове колесо. И отъ, той „звѣрь“ вбиває Темеру въ арештѣ, бо хотѣвъ вôдобрати єму грошѣ, щобъ насытити ся до-волѣ й пити пива-вина бутельками такъ, абы стало за всѣ разы. Та кобы сеся траґедія скôнчилась убійствомъ Темеры, то Бовдуръ у своѣмъ звѣрячôмъ нестямѣ явивъ бы ся лишь консеквентнымъ переступникомъ. Ажь ось, нѣ сѣло нѣ пало, кає ся вôнъ наразъ свого злочину, хоча що йно мочивъ руки въ крови зарѣзаного Темеры. По словамъ автора „немовь на-ново вступивъ людскій духъ въ те тѣло, щó доси було мешканємъ якогось бѣса, якоись дикои, звѣрячои душѣ“[1]. Здає ся-жь, що Бовдуръ розкаявъ ся лишь для того, що вбивъ Темеру, не добувши єго грошей; — але-жь сумнѣваємо ся, чи бувъ бы вôнъ просивъ „святои, яснои душечки“ о прощенє, коли-бъ вбивши свою жертву захопивъ бувъ у свои руки тї пятьдесять риньскихъ. Такій Бовдуръ, якимъ авторъ змалювавъ єго до вбійства Темеры, не мôгъ опôсля каятись свого злочину, — тоє тѣло, щó доси було мешканємъ якогось бѣса, якоись дикои, звѣрячои душѣ, не могло вже зъелєктризуватись нѣякою катастрофою!

Та отъ, критикови Е. Левицкому є по-нутру ось-та метаморфоза, щó проявила ся въ души Бовдура; — вôнъ пише, що се сталось зовсѣмъ „натурально“. Ось и єго слова: „До злого наклонювало Бовдура тôльки бажанє, хочь трохи зажити щасливѣйше, а бажанє те мо-

[1]) ibid., стор. 119.

гло сповнитись тôльки злымъ, деморализацією. Що такъ було, сему винній не вôнъ, а житє, ладъ суспôльный, сама суспôльнôсть. И нынѣ, коли власне такій страшный проступокъ не сповнивъ єго надѣй, коли Бовдуръ побачивъ, що вôнъ не осягне того, щó бажавъ, вôнъ стрепенувъ ся, въ нѣмъ прокинувъ ся давный Бовдуръ, зъ незôпсованою душею, зъ щирымъ, добрымъ людянымъ серцемъ. Настала криза, и въ тôй кризѣ Бовдуръ побачивъ, що вôнъ поступавъ зле, бо хотѣвъ жити, а инакше жити не мôгъ. Вôнъ побачивъ, що вôнъ тутъ завинивъ тôльки тымъ бажанємъ уживаня, щó горѣло въ єго души, але, що те вело єго до проступку, сему вôнъ не виненъ. Сему винній люде, щó згнущали ся надъ нимъ, винній тî, що не бачили въ нѣмъ чоловѣка, а звѣрину, котру треба вызыскувати, — винній тî, щó пхнули єго въ тоту нору, вôдбираючи єму все, щó єму яко чоловѣкови належить ся. И той вплывъ житя зрозумѣвъ наразъ Бовдуръ. Якъ кождому, щó сповнивъ злый вчинокъ, але не зъ своєи вины, такъ и Бовдурови пôсля сеи кризы здавало ся, немовь все, щó тôльки лихого вôнъ зробивъ, спало єму зъ душѣ, и вôдсувало ся десь далеко-далеко вôдъ него, наче-бъ се було дѣло не єго рукъ, а чиєсь чуже, на щó вôнъ зъ-далеку споглядавъ холодно, розважно, безъинтересовно. Зъ Бовдура ставъ вже иншій чоловѣкъ, и сей чоловѣкъ побачивъ, що до злого єго змушували другî, другî не вôнъ. Вôнъ почувъ, що вôдродивъ ся, що не въ усьому вôнъ самъ виненъ, а винній тî, хто зробивъ зъ него сего вôдражаючого, одичѣлого, захланного Бовдура“ [1]).

А вже-жь намъ здає ся, що самъ авторъ выправдує иначе той страшный злочинъ Бовдура. Ось бо читаємо

[1]) „Народ“, 1891; стор. 113.

въ повѣсти „На днѣ“, що тои ночи, коли Бовдуръ задумавъ убити Темеру, на ґанку арешту полиціяны-вартовѝ балакали ось-якъ: „Но и що-жь?“ говоривъ одинъ, — — „не застали вже того бѣдолахи живого?“ — „Нѣ, акуратъ, якъ прибѣгли, то ще бувъ трохи теплый. Та де? — горло ажь до самои кости перерѣзавъ!“ — Господи!“ бубонѣвъ другій, — „вѣдай уже конець свѣта настане! Такій нарôдъ зробивъ ся поганый, такъ оденъ на другого ворогує, дыхати братъ брату не дає! Ну, та чи мавъ же той серце, такого молоденького...“ Ту загремѣло й Бовдуръ не дочувъ полиціяновыхъ слôвъ...[1]) Мабуть не помилимось, коли скажемо, що авторъ симъ епизодомъ хотѣвъ доказати, неначе-бъ то Бовдуръ рѣшивъ ся до свого злочину пôдъ вражѣнѣмъ тои говорѣнки полиціянôвъ. Се значило-бъ, що въ чоловѣка нема вольнои волѣ, та що импульсъ до дѣлъ подають ёму иногдѣ зовнѣшнѝ вражѣня, котрѝ мовь-то приневолюють ёго до выконаня такихъ чинôвъ, якихъ вôнъ въ нормальнôмъ станѣ душѣ може-бъ и не допустивъ ся. Такъ мабуть думавъ авторъ. А вже-жь годѣ тутъ диспутувати про стôйнôсть такои думки, по-за-якъ и мѣжь соціялистами-теоритиками лишь деякѝ зъ нею годять ся.

Вôдтакъ наводимо ще отъ-сю примѣтку А. Хванька про реалистичный малюнокъ деякихъ подробиць въ образку „На днѣ“... „Це оповѣдання повне що-найкрôвавѣщихъ або обриджуючихъ сценъ, якѝ похвалити не можна. Не конечно стѣсняти ся законами естетики, — це такъ; та й самый предметъ вымагá часомъ крôвавыхъ сценъ. Але Франко именно любуєть ся въ ихъ и подає ихъ намъ надто за-любки. Коли бють ся арештанты та розъюшують обличчя одно 'дному, то Франкови очевидячки

[1]) „В поті чола“, стор. 115.

мало тыхъ поражаючихъ, страшенныхъ подробиць, якѝ имъ намальовано: вôнъ ще примушуѐ кровь дзюрити на хлѣбъ. Читачь изъ жахомъ бачить цѝ страховиды, мовь передъ очима, а Франко ще наддаѐ порôвнанне: „Залускала ручка о кôстки, загепала о набрескле, напухле тѣло, мовь о подушку, — а борцѣ ще не пускали ся, ще не переставали кричати, мовь пацюки, котрымъ незручный рѣзникъ лихо встромивъ нôжь у груди. Капраль розлютивъ ся й собѣ-жь, почавъ обохъ частувати кôнцями чобôтъ по-пôдъ ребра“[1]). — Майже щó сторôнка сеи новелѣ то й вамъ подôбна болѣзна картинка: тамечки докладно оповѣдаѐть ся за харкотиння на стѣнѣ, надъ головою сплячого жида, тамъ Бовдуръ выбльовуѐ пожуту мачку въ лице Дорожôвського ґазды,... тамъ рука застромлюѐть ся въ перерѣзане, издрôгаючеѐ ся горло, тамъ далѣ — кровь, кровь, скрôзь кровь... Пытання, на-що то? на-що таке надъуживання правъ реальнои школы? Ще можна розумѣти тѝ картины цього роду, котрѝ мають певну цѣль, вмовляють въ насъ огиду до мерзоты и тымъ можуть чинити добротворный, моральный вплывъ. А у Франка ѐ багато такого, щó болѣзно дратуѐ одниѝ лишь нервы“...[2])

Такожь по нашôй думцѣ зъображеня такихъ драстичныхъ сценъ вменшають стôйнôсть реального твору „На днѣ“. Подôбныхъ реалистичныхъ малюнкôвъ въ иншихъ повѣстяхъ Франка не добачаѐмо, хиба що натякнемо про двѣ натуралистичнѝ картинки въ оповѣданю „Мiсiя“. Ось бо читаѐмо тамъ, що въ часѣ страшного голоду пôсля рѣзанины 1846. р. въ захôднôй Галичинѣ батько патра Ґавдентiя, бѣдный Мазуръ, зарѣзавъ свого

[1]) ibid., стор. 102.

[2]) „Зоря“, 1891; стор. 77.

сынка Йонтка передъ Рôздвяными святами. И „покапала кровь въ миску, пôдставлену жôнкою Мазура, — кôлька разôвъ легко стрепенувши ся сконавъ хлопчина. Його тѣломъ опровадили свята“...[1]) А далѣ розказує авторъ, що патеръ Ґавдентій, выѣзджаючи на религійну місію на Пôдлясє ночувавъ за кордономъ Галичины въ однôй опущенôй сѣльскôй хатѣ. „Тяжка, безконечно довга була та нôчь для патра Ґавдентія! Самъ-самѣсѣнькій, запертый въ опущенôй хатѣ — вôнъ не мôгъ анѣ на хвилю заснути... Невеселѝ думы ворушились въ його головѣ и прогонювали сонъ зъ його повѣкъ; але може ще дужче прогонювали його иншѝ недогоды: затхлый воздухъ пустки, тверда, тôлько зъ соломы, вереты и соломянон подушки зложена постѣль, и блощицѣ, котрѝ выголоднѣвшись, зъ усѣхъ кутôвъ въ пôтьмѣ такъ налазили, такъ и впивали ся въ його тѣло!... Першѝ укушеня блощиць вытискали зовсѣмъ не побожнѝ проклятя зъ його горла; вôнъ почавъ ширити руками пô своѣмъ тѣлѣ, роздавлюючи множество тыхъ насѣкомцѣвъ, котрыхъ вôдразлива вонь ще дужше дразнила його нервы“...[2])

Хоча-жь оба головнѝ типы въ образѣ „На днѣ“ (се-бъ-то типы Андрѣя Темеры й Бовдура) не можуть зватись природными, то все-жь сей реальный твôръ потрясає сильно душею читача. Опроче типы дѣда Панька, бойчука Митра, Дорожôвского ґазды й чудака Стебельского вважають ся зовсѣмъ вдатными, дарма що Е. Левицкій называє Стебельского типомъ „доволѣ нездецидованымъ“[3]). Вже-жь той чоловѣкъ, щô въ єго головѣ не всѣ свои суть дома, не може „позувати на велику ори-

[1]) „Ватра“. Літературный збôрникъ. Выдавъ Василь Лукичь Въ Стрыю, 1887; стор. 63.

[2]) ibid., стор. 81.

[3]) „Народ“, 1891; стор. 114.

ґинальнôсть", не може „стояти сповитымъ немовь мрачнымъ туманомъ въ тôй ґалєріи интересныхъ постатей"[1]). Вôдтакъ думаємо, що типъ сердечно-наивного бойчука Митра змалювавъ авторъ за-для того, щобъ влагодити пригнѣтаюче вражѣнє, яке вытворює ся въ нашôй души тымъ траґично-сумовитымъ образомъ. А по-за-якъ контрастомъ тѣни й свѣтла пôдносить ся неразъ художницка стôйнôсть образа, то супроти понурои тюрмы змалювавъ авторъ такожь принадну картинку сусѣднього ґимназіяльного городу, де по крученыхъ стежкахъ ходили въ празничнôмъ строю люде всякихъ станôвъ, а всѣ веселй, свобôдній...[2])

Коли авторъ въ образку „На днѣ" хотѣвъ вказати на раны суспôльного орґанизму, то въ новели „Маніпулянтка" ставъ вôнъ речникомъ еманципаціе жôноцтва, зъобразивши незавидну долю молоденькои сироты Целѣ, котра за-для кусника хлѣба служила експедиторкою на почтѣ.

По смерти батька й матери ставъ Целею опѣкуватись єѣ дѣдусь, а коли й той умеръ, то молода маніпулянтка перейшла жити до пана Темницкого, щó бувъ приятелемъ небôжчика дѣдуся и при смертельнôй постели обѣцявъ єму, пѣклуватись долею бѣднои сироты. Пристарковатый Темницкій бувъ пенсіонованый урядникъ и мавъ жôнку о пять лѣтъ вôдъ себе старшу й глуху якъ пень, та й одного сына, щó скôнчивъ у Вѣдни медицину и практикувавъ при тамошнѣй клініцѣ. Той-то Темницкій бувъ собѣ веселый „старичокъ", щó славивъ ся смѣхованцемъ, и мимо семого десятка лѣтъ не позбувъ ся охоты до авантурокъ, або, якъ вôнъ самъ говоривъ, до

[1]) ibid.

[2]) „В поті чола", стор. 63.

„маленькихъ зворушень“. Вôнъ поглядавъ неразъ ласыми очима на гарну маніпулянтку и дратувавъ єѣ зъ насмѣхомъ, называючи єѣ панночкою зъ нового, вченого, самостôйного поколѣня.

Коли-жь молодый Темницкій пріѣхавъ до свого батька й побачивъ Целю, то ставъ и вôнъ до неи лицятись, ба, авторъ новелѣ пише, що батько й сынъ „порозумѣли ся цѣлковито“ про свои вôдносины до принаднои сироты[1]). Саме-жь тогдѣ, коли докторъ задумавъ обплутати гарну маніпулянтку своимъ сильцемъ, явивъ ся духомъ-сторожемъ єи Семіонъ Стоколоса, що́ займавъ ся ґазетярствомъ и що́ по батьку одержавъ фôльварочокъ зъ трицяти морґами землѣ недалеко Львова. Свою любовь до Целѣ выявлявъ вôнъ тымъ, що ходивъ за нею мовь тѣнь и писавъ до неи листы, котрыхъ она по-найбôльше не читала. Въ одномъ такôмъ листѣ сказавъ вôнъ про обохъ Темницкихъ тôлько одно: „Стережѣть ся, панѣ, зарôвно батька, якъ и сына!“[2]) Але-жь Целя не злюбила добряги Стоколосы й не звертала уваги на щиру єго раду.

Побôчь Целѣ змалювавъ авторъ ще два иншѝ типы маніпулянтокъ: понурои Грозицкои и живои Ольги Невѣрскои. Вôдтакъ вказавъ вôнъ на три шляхи, котрыми йдуть жôнки въ службѣ публичнôй. Ось и слова автора: „Шляхомъ на-право йде купка жôнокъ, у котрыхъ въ серцяхъ горе житя, розчарованя и риґоръ службовый высушили вôдмолоджуюче жерело чутя й людскои самодѣяльности. Се жôнки бюрократки, котрѝ непохитно пильнують своихъ обовязкôвъ въ житю, але жôнки зъ дуже затѣсненымъ круговидомъ житєвыхъ интересôвъ, симпа-

[1]) ibid., стор. 229.
[2]) ibid., стор. 221.

тій и антипатій... Другимъ шляхомъ на-лѣво йдуть истоты якъ-разъ противнй тамтымъ, живй, палкй й бажаючй жити, повнй запалу до працѣ, повнй посвященя и спôвчутя, але власне для того наражень на найтяжшй покусы, на найбôльшй небезпеки й помилки. Въ тôй групѣ нема одностайности й уніформы; ту кожде лице — справдѣ вôдмѣнна физіономія, ту повно руху й контрастôвъ: смѣхъ роздаєсь и розпука глухо стогне, а здовжь шляху, котрымъ пройшла ся громадка, вôдъ часу до часу лишає ся якійсь недовѣдомый останокъ: то трупъ, то калюжа крови. — А третій шляхъ — середній. Иде нимъ дуже мѣшана, найчисленнѣйша компанія. Є ту жôнки загартованй досвѣдомъ, котрй зъ тяжкои житєвои боротьбы вынесли прецѣнь чутливе серце й душу непорочну; — є молодй панночки, котрыхъ щасливый темпераментъ хоронить вôдъ екстраваганцій, а молодôсть вôдъ рутины, — натуры гармонійнй, зъ живымъ чутємъ и бажанємъ дѣяльности, але керованй бôльше розумомъ, нѣжь чутємъ. Боротьбы и внутрѣшнихъ роздвоєнь и ту не хибне, — не хибне блудôвъ и помилокъ, бо де-жь ихъ хибує въ дѣлахъ людськихъ? Але скарбъ найдорожшій, людськôсть, гôднôсть и индивідуальнôсть людська въ тôй громадцѣ хоронить ся свято, переносить ся якъ найцѣнѣйше наслѣдіє все напередъ до далекои, красшои будущины“[1]).

Першимъ шляхомъ поступала панѣ Грозицка, котра була вдовою по якômъ-ось збанкротованôмъ купци й зô свого скупенького, почтового зарôбку мусѣла выховувати троє дрôбныхъ дѣтей. Тому-то вгинала ся она пôдъ тягаромъ грызоты й працѣ не стôлько бюровои, скôлько домашньои, и той тягаръ выгасивъ въ єи серци всяку искор-

[1]) ibid., стор. 259—260.

ку веселости й радôсного погляду на свѣтъ. Пунктуальна въ сповнюваню своихъ обовязкôвъ, була она такожь не менше строгою й ригористичною зглядомъ другихъ. Працюючи пôдъ ѳи холоднымъ, чисто бюрократичнымъ окомъ, чула Целя подвôйно тягаръ и одвѣчальнôсть своѳи служби.

Другимъ шляхомъ ишла молода Ольга Невѣрска. При живôй своѣй вдачи похитнулась она на сѣмъ шляху: пôзнала ся зъ якимъ-ось академикомъ, щó мавъ зъ нею женитись, але передъ пôвъ рокомъ покинувъ єѣ, подавши ся на судову службу въ Босніи. Бѣдна Ольга отруилась. И подумала собѣ Целя, що Ольга, не хотѣвши своимъ упадкомъ скомпромитувати своихъ товаришокъ, вôдважилась на злочиньство. Вôдтакъ Целя почула перестрахъ передъ такимъ геройствомъ тои нащасноп дѣвчины, „котру формалистичнй й бюрократичнй душѣ назвуть упавшою и легкодушною“ [1]).

Третимъ шляхомъ вандрувала мабуть Целя, хочь авторъ не сказавъ сего выразно. При живôмъ своѣмъ чутю и бажаню дѣяльности она кермувалась бôльше розумомъ, нѣжь серцемъ.

Стоколоса дôзнавшись, що Целя ѳго не любить, вôдписавъ ѣй, що вже не буде доѣдати ѣй своимъ видомъ, — що продавши свою реальнôсть выѣзджаѳ зô Львова на довшій часъ. Мѣжь-тымъ молодый Темницкій зъумѣвъ полонити серце гарноп Целѣ, а коли она розказувала ѳму про смерть своѳи товаришки Ольги, то вôнъ натякнувъ на те, що служба — то неволя. Одначе Целя вôдповѣла ѳму, що противно, те регулярне, пôсля годинника розмѣрене житѳ вспокоювало ѳи думки, чинило єѣ здоровѣйшою, поважнѣйшою, вдоволеною. Вôдтакъ заявивъ вôнъ маніпулянтцѣ, що для неи розôрвавъ заручины зъ панною

[1]) ibid., стор. 243.

Амалією Шмидтъ, дочкою протомедика Вѣденьского головного шпиталю, котра є наслѣдницею пôвъ-міліоновои фортуны, — тôлько бажавъ бы вôнъ, щобъ Целя єго полюбила й покинула почтове бюро, де она сидить на публичнôй выставѣ, „на тôмъ ринку, де безвстыднôсть и брутальна сила штовхають ся въ боротьбѣ о кусникъ хлѣба“[1]). Опôсля сказавъ вôнъ Цели, що вôдвезе єѣ до старои тѣтки въ Станиславовѣ, де она пробувала-бъ, поки все приготовило-бъ ся до слюбу. Якъ се почула Целя, то подала она докторови листъ, писаный до него Амалією Шмидтъ. Той листъ найшла була на сходахъ стара Осипова, щó услугувала маніпулянтцѣ, й думаючи, що вôнъ призначеный для неи, подала ѣй те письмо. Въ тôмъ-же були рахунки за пранє, за мытє пôдлоги й за чищенє чобôтъ, — за роботы служницѣ Темницкого, щó звалась Амалія Шмидтъ. Супроти такихъ явныхъ доказôвъ своєи пôдлости докторъ збивъ ся зъ пантелику; — зъ силуванымъ усмѣхомъ спытавъ ся вôнъ маніпулянтки: „Ну, панно Целино! и що-жь зъ того выходить?“ — „Нѣчого“, сказала Целя, — „окрôмъ хиба того, що вы словомъ чести запевняли, що ваша байка зъ панною Амалією правдива. Значить, теперь я знаю, яка ваша честь!“ — „Але-жь се жартъ, невинный жартъ!“ — „Такій самый невинный, якъ той, котрый вы хотѣли зô мною зробити! О, теперь я васъ зрозумѣла! Теперь я знаю, що вамъ завадила моя служба! Знаю, до якои тѣтки вы хотѣли мене завезти! Знаю, въ якôмъ значѣню вы хотѣли мене зробити своєю“...[2]). И заливаючись горячими слѣзми, въ знесилю Целя впала лицемъ до подушки. Мѣжь-тымъ докторъ высунувъ ся зъ єи кôмнатки, а замѣсць него стара Осипова, мовь мати,

---

[1]) ibid., стор. 264.
[2]) ibid., стор. 265—266.

нахиляла ся надъ плачучою Целею. Пôзно вспокоилась маніпулянтка й довго не могла заснути. Житє выдалось ѣй такимъ тяжкимъ, небезпечнымъ и зрадливымъ, якъ тому, хто заблудивъ у лѣсѣ, повнôмъ гадюкъ, вовкôвъ и труючого сопуху.

На другій день черезъ Осипову вымовила она старому Темницкому помешканє, а зъ-полудня по урядовыхъ годинахъ на почтѣ поспѣшила до старои Невѣрскои, котра приняла єѣ сердечно мовь рôдну доню. Коли-жь Целя розказала ѣй свою пригоду зъ докторомъ Темницкимъ, то старушка крѣпко обняла єѣ и сказала: „Моє дитятко золоте, бѣдне! Ходи до мене! займи те мѣсце, котре такъ нагло опорожнила люта смерть. Будь менѣ за дитину! Будемо любити ся, будемо ратувати одна одну. А тыхъ, когрî пасуть на нашу погибѣль, нехай Богъ судить, якъ самъ хоче!“ Целя цѣлувала старушку въ зôвялî руки, обливаючи ихъ слѣзми.

Сю новелю написавъ авторъ вельми складно пôсля пляну, напередъ обдуманого. Характеристику Целѣ зъобразивъ вôнъ вдатно, зладивши психольоґичну студію про сю маніпулянтку, щó зъ тяжкои житєвои боротьбы вынесла чутливе серце й душу непорочну. Она служила на почтѣ, котру авторъ назвавъ „машиною“, щó „высысає молодôсть, жвавôсть и свѣжôсть працюючихъ у нѣй женщинъ“[1]). А вже-жь незавидна була доля Целѣ, коли й стара служниця Осипова ось-якъ высказала свôй поглядъ на єи службу: „Кождому, хто тôлько хоче, вôльно на васъ дивити ся“. Адже-жь паннунця що-день сѣмь годинъ сидить тамъ за решôткою, мовь на выставѣ. Хто хоче, може прийти й обзирати паннунцю, скôлько єго воля, и паннунця не може єму сего заборонити“[2]). Вôдтакъ и ста-

[1]) ibid., стор. 236.

[2]) ibid., стор. 216.

рый Темницкій смѣявъ ся бѣдной дѣвчинѣ, докоряючи ѣй ось-якими словами: „Коротке волосєчко, синенькй панчошечки, служба въ канцеляріи, самостойне житє, степъ широкій, свѣтъ отвертый,... панны савантки, обсервантки, маніпулянтки й еманципантки, нове поколѣнє, рѳвноуправненє зъ мужчинами, житє на власну руку, здобуванє будущины, — вже мы щó знаємо, те знаємо! Знаємо, що женщина — все женщина... Все має тѳлько одну мету, — здобувати серця мужчинъ, полювати на мужѣвъ, уловляти вселенную зъ вусами!“[1])

Авторъ помѣстивъ почтову маніпулянтку мѣжь робучими людьми, щó працюють въ потѣ чола. Коли-жь оно справдѣ такъ є, то по-що-жъ теоретики-соціялисты проповѣдують еманципацію женщинъ? — по-що добиватись до того, щобъ якась машина высысала молодóсть, жвавóсть и свѣжóсть працюючихъ у нѣй женщинъ? Мабуть тй машины не такй дуже страшнй, коли сучасный свѣтъ поступовый прямує до того, щобъ якъ найбóльше жóноцтва около нихъ горнуло ся. Коли отже жóноцтво хоче станути побóчь мужчинъ и хóснуватись правами еманципаціѣ, то й мусить вразъ зъ ними працювати въ потѣ чола. Такъ отже поставляє ся альтернатива: або жóноцтву не перти ся до тыхъ машинъ, або займати зъ резиґнаціею своє мѣсце въ службѣ такóй, яка домагає ся працѣ въ потѣ чола.

Хоча-жь авторъ писавъ сю новелю пóсля пляну, добре обдуманого, то все-жь вытворивъ вóнъ цѣлу ситуацію трохи неприродно. Єму треба було, щобъ Целя жила у пана Темницкого та до не-хочу слухала двозначныхъ слóвъ старого джиґуна, бо инакше не мóгъ бы вóнъ своєи займаючои новелѣ довести до путя. Адже-жь до приѣзду

[1]) ibid., стор. 223–224.

молодого доктора зъ Вѣдня жила Целя вже пôвъ року въ домѣ Темницкого и день-у-день слухала шутокъ-вытребенькôвъ веселого фацеціониста про еманципантки. Хиба-жь не лучше було-бъ для молодои маніпулянтки заздалегôдь покинути такого химерного „таточка“ и переселитись до матери своеи подруги, Ольги Невѣрскои, якъ се опôсля справдѣ стало ся? Одначе поетамъ вôльно не зважати на такѝ дрôбницѣ, и вôдтакъ укладають они плянъ своихъ творôвъ такъ, якъ се имъ принадобить ся.

А вже-жь мôгъ бы дехто се закинути авторови, що въ єго повѣстяхъ рѣшуча якась подѣя засновує ся иногдѣ на нежданôй дрôбници, котра якось нескладно вяже ся зъ природнымъ розвоємъ дѣ̀ въ оповѣданю. Отъ и въ новели „Маніпулянтка“ розвязка интриґи засновує ся на листѣ, щó єго стара Осипова знайшла на сходахъ и вôддала Целинѣ. Се-жь бувъ листъ Вѣденьскои прачки Амалiѣ Шмидтъ, писаный до доктора Темницкого. Та й нѣгде правды дѣти, придабашки зъ найдеными листами вважають ся застарѣлыми моторами дѣ̀ въ повѣстяхъ школы романтичнои, и не можуть теперь вдоволити читача тымъ, що въ оповѣданю проявляє ся неначе „deus ex machina“.

Хоча-жь бôльшѝ образки „На днѣ“ и „Маніпулянтка“ змалювавъ авторъ зъ великимъ артизмомъ, то все-жь творча єго сила проявляє ся красше въ дрôбныхъ єго повѣсткахъ, котрѝ не суть студіями психольоґичными, але вважають ся неначе фотоґрафіями зъ житя суспôльного. Сюды належать найпаче ось-якѝ образки: 1. Грицева шкôльна наука. 2. Schön-Schreiben. 3. Слимакъ. 4. Добрый заробокъ. 5. Лѣсы и пасовиска.

У своихъ образкахъ зъ житя робучого люду доторкає ся Франко трохи-не всѣхъ бокôвъ суспôльного побуту, одначе годѣ сказати, що сѝ образки дадуть ся зло-

жити въ одну велику картину лихолѣтя люду русько-украинъскаго. Тому-то не дивота, що А. Хванько осьякій загальный судъ высказуе про тѝ образки: „Слиже усѣ повѣстки, умѣщенѝ у „Въ потѣ чола“ одзначають ся своею тенденційностю, и идею ясно видко одъ-разу. Тутъ не можна сказать, щобы Франко такъ собѣ, несвѣдомо, зъображавъ намъ усе тее, щó постерегаѐ въ життю: навпаки — вôнъ якій-небудь життевый выпадокъ пôдведе пôдъ теорію и дасть своѐ свѣтло. Въ цьому його вартôсть, але въ цьому його й хибы. Справдѣ, у Франка мы бачимо яку-небудь подѣю, свѣдомо освѣтлену зъ усѣхъ потрѣбныхъ бокôвъ, бачимо ввесь глибъ душѣ людськои, бачимо немовь на свои очи всякѝ страшнѝ сцены (о, Франко вдатный художникъ!) — але-жь все це загально-людське, що такъ скажу „космополитичне“ — зъ малыми выимками; — передъ нами повстають не Русины-Галичане, але просто люде; — неразъ любѣсѣнько можна вважати Франкôвського Русина и за Украинця, и за Кацапа, и за Поляка, и за Нѣмця, и за Итальяна, — кого хочете! А отъ вôзьмѣмъ повѣсти Нечуя-Левицького: тутъ скрôзь рясно розсыпано силу побутовыхъ дрôбниць, якѝ навѣть нѣбы злишнѝ, бо не мають прямого одношення до ходу дѣѣ; тымъ часомъ яке велике достоиньство становлять цѝ, мовлявъ, „непотрѣбнѝ“ подробицѣ! Франко-жь дѣе не такъ: малюючи й галицьке таки життя, вôнъ загально бере зъ його тôльки тѝ черты, якѝ йому потрѣбнѝ за-для проведення идеѣ. Правда, инодѣ несподѣвано и у його перерываѐть ся загальный тонъ, въ оповѣдання вдираѐть ся якась дуже мила черта, щиро народня, — вдираѐть ся наддаткова подробиця руська, такъ що й хвилины не можна усумнити ся, щобъ передъ нами бувъ не нашь братчикъ „хохолъ“ зъ його властивостями, зъ його, напримѣръ, природнымъ гуморомъ. Я поясняю подôбный выбухъ тымъ, що значна

частина повѣстокъ Франка має темою справдешній засновокъ, такъ що инча злишня черта життя сама собою незнарошна прохоплюєть ся. Однакъ не знаєшь, якимъ оповѣданнямъ Франка оддати перевагу: чи побутовымъ малюнкамъ, чи цимъ — першои категоріѣ, бо й те й те однаково вабить до себе. До того така пôдстава темы, якъ мужицьке життя, має въ значнôй мѣрѣ звужувати й обмежати старання зоставати ся писателемъ-космополитомъ“[1]).

Треба-жь признати, що тѣ образки суть оригинальнѣ, та що тôлько денекуды добачаємо въ нихъ реминисценціѣ зъ творôвъ иншихъ письменникôвъ. А вже-жь А. Хванько каже, що оповѣданя „Малый Миронъ“, „Грицева шкôльна наука“, „Schön-Schreiben“ и „Оловець“ незнарошна пригадують россійского письменника Н. Г. Помяловского, — що найпаче „Малый Миронъ“ нагадує Вуколу въ „Очеркахъ бурсы“ Помяловского, та що ще бôльше спôльного, нѣжь изъ Вуколою, має Миронъ изъ Васильком въ оповѣданю Марка Вовчка „Два сыны“[2]). Ба, Хванько запримѣчає, що вôдъ оповѣдань Франка вѣє подекуды духомъ Федьковича, та що й способъ оповѣданя, взятый часомъ у Федьковича, якъ отъ у „Двохъ приятеляхъ“, ба й въ „Лесишинôй челяди“[3]). По нашôй же думцѣ тѣ натяки на чужѣ творы суть справдѣ незначнѣ, хиба що кольоритъ картинки „Лесишина челядь“ нагадує подекуды манеру индивидуальныхъ малюнкôвъ Федьковича.

Хоча-жь въ тыхъ образкахъ зъ життя робучого люду не багато добачаємо прикметъ вдачѣ люду руско-украинь-

---

[1]) „Зоря“, 1891; стор. 77.

[2]) ibid., стор. 57.

[3]) ibid., стор. 77. — А. Хванько порôвнує „Двохъ приятелѣвъ“ Франка зъ „Побратимомъ“ Федьковича, й каже, що въ „Лесишинôй челяди“ розмова Горпины зъ Митромъ Громомъ и гра Митра на сопѣлцѣ являють ся въ тонѣ Федьковича.

ского, то все-жь Франко писавъ и такі повѣсти, які вважають ся вдатными картинами зъ побуту руского народу въ Галичинѣ. Такою картинкою являє ся мѣжь иншими повѣсть „Чума“. Однымъ зъ головныхъ дѣячѣвъ въ сій повѣсти є Єзуитъ, патеръ Ґавдентій, той-самый, що въ оповѣданю „Місія“ вѳдѳгравъ незавидну ролю у своихъ змаганяхъ до религійнои пропаґанды на Пѳдлясю. Тому-то патрови Ґавдентію забаглось устроити місію въ галицкѳмъ селѣ Товстохлопахъ, де священикомъ бувъ Чимчикевичь. Въ розмовѣ зъ пріоромъ ось-якъ зъобразивъ вѳнъ сего панъ-отця: „Подумайте лишень: дѣдуганъ вѳсѣмдесятилѣтній, дивачиско, освѣты майже нѣякои, стотнѣсѣнькій хлопъ по-мѣжь хлопами, о доґматахъ вѣры нѣякѳсѣнького розумѣня, — однымъ словомъ поява допотопна, — и при тѳмъ предобродушный чоловѣкъ, наивный и довѣрливый, якъ дитина“[1]). — Та отъ, показалось, що сей „стотнѣсѣнькій хлопъ“ бувъ справдѣшнимъ батькомъ громадянъ, та що вѳнъ перемудривъ ученого Єзунта! Въ єго селѣ не було школы, бо люде не хотѣли мати нѣякого дѣла зъ задирливымъ инспекторомъ, а все-жь таки весь нарѳдъ въ селѣ бувъ освѣченый, бо давнѣйше Чимчикевичь самъ учивъ дѣтвору, а вѳдтакъ кождый батько й мати займались наукою своихъ дѣтей. И отъ, въ Товстохлопахъ не було школы, а за те була читальня, ба, вѳдъ трицяти лѣтъ не пахло въ селѣ й духа жидѳвского. Въ селѣ бувъ добробутъ, — громадяне заложили собѣ касу позичкову таку, що зъ самыхъ процентѳвъ оплачувано всѣ додатки краєвій, повѣтовій, громадскій й шкѳльній, та й ще роздавано чи-мало бѣднымъ та потрѣбнымъ.

Коли патеръ Ґавдентій заявивъ Чимчикевичу, що въ єго церквѣ хоче сказати проповѣдь, то вѳдповѣвъ єму

[1]) „Зоря“, 1889; стор. 238.

старенькій пôпъ, що безъ высшого дозволу не може допустити священика другого обряду, проповѣдати у своѣй церквѣ. Не помогло нѣчого, що патеръ высказавъ бажанє, проповѣдати коло церкви на цвинтарѣ, бо Чимчикевичь натякнувъ на те, що могла-бъ єму бути яка халепа вôдъ староства. И поѣхавъ Ґавдентій до староства, щобъ выєднати собѣ дозвôлъ, проповѣдати на публичному мѣсци. Вôдтакъ старенькій священикъ задумавъ ся и сказавъ собѣ: „Просивъ я Господа, щобъ дозволивъ менѣ вмерти супокôйно, та здаєсь, що за мои грѣхи не выслухавъ мене Богъ! Прийдесь мабуть власными старыми очима побачити ще початокъ новои боротьбы, а може й свои старѣ кости въ нѣй зложити!... Надходить на насъ чорна хмара зъ заходу, — надходить велика пошесть, страшна чума, котра може знести насъ зъ лиця землѣ...“[1]). И ось Чимчикевичь взявъ старый молитвеникъ и ставъ молитись; — вôдтакъ очи єго зупинили ся на послѣднихъ листахъ книжки, де вôнъ самъ пôсля старыхъ записокъ, документôвъ и оповѣдань старыхъ людей списавъ бôльшь чимъ тристалѣтню лѣтопись села Товстохлопôвъ. И прочитавъ вôнъ на однôй сторонѣ, що якъ-разъ передъ сто роками выбухла въ Товстохлопахъ така страшна пошесть, що пôвъ села вымерло за одинъ тыждень.

Другого дня була недѣля. Патеръ Ґавдентій роздобувши въ староствѣ призволенє, промовити въ публичнôмъ мѣсци, вернувъ ся до Товстохлопôвъ и дожидавъ часу, коли мôгъ бы сказати проповѣдь. Недалеко звôницѣ мѣжь двома липами лежавъ старый надгробный камѣнь. Патеръ станувъ на нѣмъ, — то була єго амвона. Але-жь годѣ було дôждатись кôнця вôдправы церковнои, бо пôсля Службы божои ставъ отець Чимчикевичь спѣвати акафистъ до

[1]) ibid., стор. 243.

св. Николая, — а тутъ пекло сонце не-абы-якъ: патеръ стоявъ якъ-разъ на такôмъ мѣсци, де за цѣлый пôвдень не було тѣни. Радо бувъ бы вôнъ злѣзъ зъ плыты й сѣвъ въ холодку пôдъ звôницею, коли-бъ не громада дѣтей и старшихъ дѣвчатъ, щó повыходили зъ бабинця й поставали пôдъ церквою, заєдно хрестячись и споглядаючи на него. Скôнчивъ ся й акафистъ, а вôдтакъ Чимчикевичъ ставъ говорити до народу. „Дѣтоньки мои!“ промовивъ вôнъ, — „вычитавъ я отъ-се въ старыхъ паперахъ, що нынѣ якъ-разъ сто лѣтъ минає, якъ у нашому селѣ выбухла страшна пошесть... Триста вôсѣмдесять душь вмерло безъ сповѣди и причастія святого!... А якъ гадаєте, дѣтоньки мои? чи не годилось бы намъ якъ-небудь вôдсвяткувати столѣтню памятку такого великого нещастя?... Такъ слухайте-жь, якъ я про се думаю, дѣтоньки! Вôдправмо молебенъ зъ колѣноприклоненіемъ за тѝ померши душеньки, а опôсля выберѣть собѣ кôльканайцять парôбкôвъ що-дужшихъ, розумѣєте? И нехай вони за чергою до самого вечера звонять не вгаваючи!...“[1]). И незабаромъ загудѣли звоны, — патеръ глядѣвъ здивованый не пôймаючи, въ чôмъ дѣло? Коли-жь нарôдъ ставъ выходити зъ церкви, то Гавдентій перехрестивъ ся й хотѣвъ казати науку, — та куды! — вôнъ дôзнавъ ся, що на звôници перестануть звонити ажь у вечôръ. И запытавъ ся вôнъ людей, чому се звонять безъ впину? — та отъ єму сказали, що „чумý проганяють!“ Такъ отже побачивъ Гавдентій, що сьогоднѣшня місія єму не повелась. Солодко усмѣхаючись, промовивъ вôнъ до громадянъ: „Ну, звонѣть собѣ, звонѣть! — я приѣду на другу недѣлю!“ А сѣдаючи на бричку погрозивъ вôнъ нишкомъ старому „шизматикови“, що зъумѣвъ занапастити єго місійнѝ пляны.

---

[1]) ibid., стор. 277.

Пишучи сю повѣсть вôдступивъ авторъ вôдъ реального напряму и змалювавъ идеальну стать галицко-рускаго священика Чимчикевича, котрый своєю вдачою нагадує намъ старенького попа въ „Панськихъ жартахъ“[1]). Але-жь сей панъ-отець бувъ однымъ зъ тыхъ давныхъ, маловченыхъ, щó святились у Луцку чи въ Холмѣ, мѣжьтымъ коли Чимчикевичь за-молоду вчивъ ся богословія по-латиньски. Тôлько-жь черезъ пятьдесять лѣтъ забувъ вôнъ усе, чого навчивъ ся въ школахъ, такъ, що нѣ одного словечка латиньского не мôгъ розóбрати. Та отъ, мы позволяємо собѣ тутъ запримѣтити, що такимъ забудькомъ старый Чимчикевичь не мôгъ бути, по-за-якъ були въ него латиньскѝ письма консисторскѝ, котрѝ єму въ рядыгоды нагадували науку, придбану въ молодыхъ лѣтахъ. А вже-жь авторъ хотѣвъ зъобразити типъ такого панъотця, щó забувши богословску схоластику наближивъ ся до природы й придбавъ собѣ досвѣдъ житя, та щó ставъ такимъ громадяниномъ, якимъ були єго парафіяне. Кобы-жь Чимчикевичь бувъ такожь однымъ изъ тыхъ давныхъ, маловченыхъ попôвъ, щó святились у Луцку чи въ Холмѣ, то характеристика єго була-бъ зовсѣмъ вдатною, — въ тôмъ же типѣ, щó єго зъобразивъ авторъ, добачаємо деякѝ очерты не зовсѣмъ природнѝ.

Коли-жь авторъ, малюючи типъ старенького Чимчикевича, зъявивъ ся бôльшь идеалистомъ, нѣжь реалистомъ, то въ казцѣ „Безъ працѣ“ повернувъ вôнъ назадъ до напряму романтичного, якого придержувавъ ся пишучи першу свою повѣсть „Петрѣй и Добощуки“, — дармá, що вôнъ засновокъ тои казки хотѣвъ покласти въ напрямѣ реальнôмъ.

---

[1]) Порôвн. оповѣданє Франка п. з. „Панськѝ жарты“ въ збôрнику поезій „З вершин і низин“, стор. 94. и д.

Авторъ зъобразивъ тутъ Ивана, парубчака здорового й вродливого, але вельми лѣнивого. Иванъ Лѣнюхъ выросъ мѣжь чужими, поштуркованый, занедбуваный и кривдженый, — служивъ за харчь и одежу. Вроджена єго хиба проявляла ся въ єго неохотѣ до всякои працѣ, зъза-чого вонъ разъ-у-разъ бурчавъ, зотхавъ и проклинавъ. Про-те такого бурмила не любили ґосподарѣ й не радо брали єго на службу, — платили єму менше, чимъ другимъ и неразъ безъ вины наганяли зо службы.

Одного разу послався ґосподарь Ивана до лѣса, щобъ дровъ сухихъ нарубавъ, вязанку навязавъ и принѣсъ до дому. И пошовъ Иванъ у лѣсъ изъ сокирою, та й бурчавъ и клявъ ненастанно. Водтакъ просивъ Бога, щобъ позволивъ єму хочь одинъ день, хочь одну годину прожити безъ працѣ, — безъ думки про працю. Въ лѣсѣ сѣвъ вонъ на старомъ пеньку, щобы хвилю водпочити, и ось наразъ здавало ся єму, що коло него щось бренить-звенить. Тогдѣ-то пригадавъ вонъ собѣ, що передъ чотырнацяти роками пасъ ґосподарску худобу въ томъ-самомъ лѣсѣ. Ото-жь одного разу товаришъ єго Грицько побачивъ велику, блискучу муху. Она сѣла на смерецѣ, а надыбавши въ нѣй вузеньку дѣрку водъ выгнившого сучка, влѣзла въ неѣ та й сховалась. И отъ, Грицько заткавъ тогдѣ патычкомъ ту дѣрку й увязнивъ муху. Водтакъ оба хлопцѣ слухали, якъ въ щелинѣ мушка грала звукомъ тихесенькммъ, тонесенькимъ. Сѣмь день трѣвала та музика, але бренькотъ у смерецѣ за кождымъ днемъ стававъ ся що-разъ слабшій. Вконци семого дня не було вже чути того бренькоту, — очевидячки муха здохла зъ голоду й муки. А теперь наразъ, по чотырнацяти рокахъ, въ уха Ивана врѣзалось, мовь востре иглы, те-саме бренькотанє, котре вонъ колись черезъ сѣмь день чувъ у смерецѣ. Вонъ стоявъ якъ-разъ коло тои самои смереки, въ

котрбй колись єго товарищь Грицько зашпунтувавъ нещасну муху, — ба, вбнъ побачивъ той-самый патычокъ, що єго тогдѣ Грицько вбткнувъ бувъ у дѣрку за мухою. Та отъ, Иванъ мало не зомлѣвъ: изъ тои щелины выходивъ жалобный и болющій бренькотъ... Однымъ сильнымъ порывомъ Иванъ вытягнувъ затычку, коли ось передъ собою побачивъ дивовижну прояву, що назвала себе Дѣдомъ бескидскимъ, про котрого казки на вечерницяхъ розказують, що вбнъ пбдъ землею живе й Довбушевыхъ скарббвъ пильнуе.

Дѣдъ оповѣвъ Иванови, що въ ту щелину въ смерецѣ запакувавъ єго найстаршій опиръ и чарбвникъ изъ Бусовищь. Завдяки-жь за вдѣяну прислугу Дѣдъ подаруввавъ Иванови перстѣнь чудодѣйный, та сказавъ, що хто єго носить, той нѣколи нѣ о що не журить ся, — тому сповнять ся всѣ єго бажаня[1]). Дбставши такій перстѣнь Иванъ чувъ ся дуже вдоволенымъ, тблько-жь не знавъ ще, чого маѣ бажати. Перше, що єму ясно стало въ памяти, були сокира й дрова. Отже вбнъ погадавъ собѣ, якъ бы то добре було, коли-бъ сокира єго сама дровъ нарубала, та коли-бъ ґосподарь зъ возомъ по тѝ дрова сюды приѣхавъ. И отъ, въ ту мить єго бажанѐ сповнилось. Вбдтакъ праця якъ обовязокъ, чи-то якъ тяжке ярмо, перестала для него истнувати. Вбнъ мбгъ робити ся невидимымъ и поживати найлѣпшѝ присмаки, якѝ тблько єго бѣдна, хлопска фантазія собѣ выдумала. Трохи-перегодя дбставъ ся вбнъ на службу до князя Довгорукого, пана Чортопхайлбвского ключа. У того-жь князя були великѝ довги, и вбдтакъ хотѣвъ вбнъ свою дочку Нину вбддати за старого барона Шпицкопфа, що бувъ жидомъ и головнымъ вѣрителемъ князя. Але Иванъ бажавъ стати Нинѣ въ пригодѣ, выдерти єѣ зъ рукъ того негбдного лих-

[1]) „Зоря“, 1891; стор. 310.

варя, а черезъ те позыскати собѣ єи любовь. Одначе найгорячѣйшй єго бажаня, щобъ Нина полюбила єго, остали ся несповненй. Она казала Иванови, щобъ называвъ єѣ своєю сестрою, и покинувши дôмъ батькôвскій ѣздила зъ тымъ прибранымъ своимъ братомъ по рôзныхъ столицяхъ Европы, та й бавилась велико-паньскими розрывками. Чудодѣйный перстѣнь переносивъ ихъ обоє зъ мѣста до мѣста въ одной хвили, безъ труду й клопотôвъ, — даввъ имъ въ руки невычерпанй засобы грошей. Але-жь трохи-перегодя ставъ Иванъ дуже сумнымъ, бо запримѣтивъ одного панича, щó разъ-у-разъ крутивъ ся коло Нины й очевидно зъѣднавъ собѣ єи любовь. И довѣдавъ ся вôнъ, що се бувъ молодый ґрафъ Едвинъ, картярь и розпустникъ. И той-то ґульвѣса увôйшовъ разъ въ ночи въ кôмнату Ивана, и знявъ єму зъ пальця той чудовый перстѣнь. Заки-жь Иванъ збудивъ ся, Едвинъ зъ Ниною выѣхали геть изъ мѣста. И отъ, перше почутє, якого дôзнавъ Иванъ прокинувшись изъ сну, то було почутє якось дивнои полекшѣ. Здавало ся єму, що якйсь тяжкй кайданы спали зъ него, — що свѣтъ наразъ єму прояснивъ ся. А вже-жь той чудодѣйный перстѣнь не дававъ єму щастя й внутрѣшнього вдоволеня, — иногдѣ поглядавъ вôнъ зъ якоюсь заздростію на бѣдныхъ людей, щó обливались потомъ при роботѣ. Та отъ, той перстѣнь зъявивъ ся незабаромъ опять на єго пальци, — се бо бувъ такій дарунокъ, що нѣхто не мôгъ єго вôдобрати єму.

Иванъ опинивъ ся вôдтакъ въ дворѣ князя Довгорукого й дôзнавъ ся, що за тыждень має вôдбутись лицитація всего князѣвского майна. Ажь ось на ту лицитацію приѣхавъ баронъ Шпицкопфъ въ однôмъ повозѣ зъ Ниною. Вôнъ бувъ одинокимъ вѣрителемъ князя; — вôдтакъ судовый екзекуторъ заявивъ, що баронъ готовъ вôдступити вôдъ лицитаціѣ, коли князь Довгорукій зрече ся вся-

кои дальшои претенсіѣ до своихъ дôбръ, за-що баронъ давъ бы єму почесне удержанє до смерти. Але-жь до лицитаціѣ зголосивъ ся Иванъ и сказавъ, що князь не приймає пропозиціѣ барона, та що обстає при лицитаціѣ. И справдѣ, хочь якъ знищенй були добра князя, то все таки вартôсть ихъ була ще въ троє бôльша вôдъ сумы довгу. Вôдтакъ вôдбулась лицитація и замѣсць сумы выкликаня 600.000 золотыхъ баронъ мусѣвъ давати миліонъ и шѣстьсотъ тысячь. Та отъ, вся єго готôвка не выстарчила на те, щобъ заплатити выторговану цѣну, — зъ гордого капиталиста ставъ баронъ зруйнованымъ дѣдичемъ князѣвскихъ дôбръ. Коли-жь Нина сказала Иванови, що Едвинъ — пôдла душа, — що продавъ єѣ баронови, то Шпицкопфъ захитавъ ся и впавъ на землю неживый. Одначе Иванови не судило ся зазнати щастя при боцѣ Нины, хоча й одружився зъ нею. Въ кôлька недѣль по весѣлю она покинула Ивана, злигавшись зъ якимъ-ось капитаномъ вôдъ гузарôвъ. Колись, бувши ще сѣльскимъ парубкомъ, Иванъ не мôгъ здумати собѣ нѣчого красшого й щасливѣйшого, якъ житє дѣдича, — а теперь теє житє остогидло єму за кôлька недѣль. Теперь пôзнавъ вôнъ, що праця — се не тôлько твердый обовязокъ чоловѣка, але прямо условина єго житя, конечна для житя, такъ якъ повѣтрє до дыханя[1]). И почавъ вôнъ проклинати той чудовый даръ, котрымъ колись такъ тѣшивъ ся якъ найцѣннѣйшимъ придбанємъ, а котрый теперь ставъ ся не єго власнôстю, але єго невмолимымъ паномъ, всемогучимъ владыкою єго тѣла й душѣ. Але найбôльше болѣло єго теє, що перстѣнь не тôлько не дававъ щастя єму самому, але не позволявъ єму робити добро другимъ, помагати терплячимъ и потрѣбнымъ. Все, щó перстѣнь той дававъ, служило самому

[1]) ibid., стор. 371.

тôлько Иванови, — въ третихъ рукахъ по якôмъ-ось часѣ щезало оно безъ слѣду, мовь пѣна на быстрôй водѣ. Тому-то сказавъ вôнъ собѣ, що не хоче жити довше въ такôмъ пеклѣ, — не хоче носити ся зъ тымъ перстенемъ. Вôнъ порѣшивъ пôти на те мѣсце, де вказавъ ся єму Дѣдъ, и вôддати єму єго дарунокъ. Вôдтакъ прийшовъ вôнъ на ту полянку въ лѣсѣ, де мавъ рубати дрова. Тричи вдаривъ вôнъ палицею по смерецѣ й кликавъ Дѣда. И зъявивъ ся Дѣдъ бескидскій, а Иванъ, вôддаючи єму перстѣнь, сказавъ, що теперь буде робити-працювати, бо пôзнавъ, якимъ добромъ для чоловѣка є праця.

И позбувшись перстеня Иванъ почувъ себе въ десятеро сильнѣйшимъ, здоровѣйшимъ и смѣлѣйшимъ, нѣжь бувъ передъ хвилею. Опôсля запытавъ ся єго Дѣдъ, чи може хоче дечого въ замѣну за перстѣнь, але Иванъ вôдповѣвъ, що не хоче нѣчого, бо Дѣдъ не може єму дати того, щó єму найбôльше трéба, — щастя, внутрѣшнього вдоволеня. Якъ же Иванъ попрощавъ ся зъ Дѣдомъ, то здало ся єму наразъ, що якась важка змора, котра доси морочила єго, вôдступила вôдъ него й позволила єму вôддыхнути свобôдно. Вôнъ вôддыхнувъ, пôднявъ у гору голову, — и пробудивъ ся. Вôнъ пôзнавъ, що се все бувъ сонъ. Хоча-жь усѣ єго пригоды були тôлько сномъ, то любовь до працѣ лишилась у него на ввесь вѣкъ.

Въ казцѣ „Безъ працѣ“ хотѣвъ авторъ доказати, що праця є конечною условиною житя чоловѣка, — що панъскій побутъ зô своими веселощами й вытребеньками не може вдоволити того, хто працює въ потѣ чола. Хоча-жь у змальованю сеи картинки добачаємо справжній хистъ художника, то все-жь насуває ся намъ пытанє, чи сонъ Ивана Лѣнюха може вважатись психольоґично выправданымъ. Вже-жь у снѣ репродукують ся въ души чоловѣка по-найбôльше такí вражѣня, якими вôнъ переймавъ ся на-явѣ. Вôдтакъ и

бѣдному чоловѣкови може приснитись паньске житє, коли вонъ бачивъ єго хочь изъ-далека, — коли читавъ повѣсти зъ паньского житя, або й коли чувъ оповѣданя зъ того побуту. Тому-то имовѣрнымъ є сонъ Олександры въ оповѣданю Олены Пчолки „Маскарадъ“[1]). Олександрѣ могло справдѣ снитись, що она бавилась на маскарадѣ, бо вже-жь жиючи въ городѣ могла она про сю забаву де-чого дознатись. Але-жь сумнѣваємо ся, чи наймитови Иванови Лѣнюхови могло все теє приснитись, що оповѣдає авторъ. Имовѣрнымъ є только сонъ Ивана про Дѣда бескидского, бо про него могъ вонъ де-чого довѣдатись изъ казокъ народныхъ, — але-жь побутъ князѣвъ и баронувъ бувъ для него зовсѣмъ недовѣдомымъ. Отже не могло єму снитись нѣчого про банкротство князя Довгорукого, про паньскѣ вытребеньки єго дочки Нины, про нахабу барона Шпицкопфа и т. и. Опроче въ сѣй казцѣ видимо стольско фантастичныхъ картинъ, що читаючи єѣ пригадуємо собѣ першу повѣсть Франка „Петрѣй и Добощуки“, котру вонъ написавъ подъ вражѣнємъ фантастичныхъ оповѣдань К. А. Гофмана[2]). Видно, що така манєра оповѣданя є авторови справдѣ по-нутру, та що вонъ не могъ єи позбутись доси, дарма, що вонъ водъ р. 1876. почавъ зъображати реальнѣ картины зъ житя. А вже-жь по вродженому талантови Франкови писати-бъ найпаче такѣ повѣстки, котрѣ вызначують ся напрямомъ реальнымъ зъ закраскою романтичною (прим. „Лесишина челядь“), — а по-за-якъ у него є рѣдкій даръ обсерваціѣ, то й прекрасными вважають ся тѣ повѣстки, що ихъ можна назвати фотографіями зъ житя („Грицева школьна наука“, „Schön-Schreiben“, „Пироги зъ черницями“). Больш-жь повѣсти Фран-

[1]) „Зоря“, 1889; стор. 69—78.

[2]) Въ казцѣ „Безъ працѣ“ розказує Дѣдъ бескидскій про печеру, що къ нѣй зберегають ся скарбы Довбушевѣ.

ковй („Захаръ Беркутъ“, „Boa constrictor“, „На днѣ“) були-бъ зовсѣмъ вдоволяючими, коли-бъ въ нихъ не проявлялась идея тенденційна („Захаръ Беркутъ“), та коли-бъ психольоґичными студіями автора не вытворювались денекуды сензаційнй, або й неприроднй ситуаціѣ („Boa constrictor“, „На днѣ“).

* * *

Прозою въ мовѣ руско-украинськôй написавъ Франко багато розвѣдокъ и статей въ обсягу исторіѣ, литературы, соціольоґіѣ, етноґрафіѣ й критики. Ось и переглядъ важнѣйшихъ такихъ писань:

I. Розвѣдки науково-литературнй, историчнй й побутовй:

1. Мысли о еволюціи въ исторіи людскости. („Сьвіт“, 1881; стор. 53—55; 71—75; 107—109; 128—129; 151—154; 176—179; 203—206).

2. Чи вертатись намъ назадъ до народа? („Сьвіт“, 1881; стор. 115—118).

3. Дѣтськй слова въ украинськôй мовѣ. („Сьвіт“, 1881; стор. 129—130).

4. Католицькій панславизмъ. („Сьвіт“, 1881; стор. 136—138).

5. Знадобы до вывченя мовы й етноґрафіѣ украинського народа. I. Дещо про шляхту ходачкову. („Сьвіт“, 1882; стор. 265—267). II. Дещо про Бориславъ (ibid., стор. 296—298). III. Дещо про картоплю (ibid., стор. 327—328).

6. Старинна романьско-ґерманьска новеля въ устахъ рускоґо народа. („Зоря“, 1883; стор. 27—30; 45—47).

7. Жôночa неволя въ рускихъ пѣсняхъ народныхъ. („Зоря“, 1883; стор. 92—94; 113—114; 144—146; 164—166; 216—217; 234—235; 250; 270—271, — и окрема вôдбитка).

8. Потопа свѣта. Оповѣданє зъ Письма святого. („Зоря", 1883; стор. 280—282; 293—295; 309—311; 326—327; 342—344; 357—359; 372—374).

9. Польске повстанє въ Галичинѣ 1846. р. Исторична розвѣдка. („Зоря", 1884; стор. 5—6; 12—14; 21—23; 27—29; 35—37; 47—49; 56—57; 63—64; 72—73; 82—84; 111—113; 120—122; 132—133; 140—141; 151—153).

10. Конечнбсть реформы ученя рускои литературы въ нашихъ середнихъ школахъ. („Зоря", 1884; стор. 89—91; 101—102).

11. Останки первѣстного свѣтогляду въ рускихъ и польскихъ загадкахъ народныхъ. („Зоря", 1884; стор. 122—123; 133—134; 142—143; 153—154; 168—169).

12. Рускій театръ въ Галичинѣ. („Зоря", 1885; стор. 268—270; 279—283).

13. Мозесъ Мендельзонъ, реформаторъ жидбвскій. („Зоря", 1886; стор. 114—115).

14. Наша публіка. Замѣсць фелєтона. („Товариш", письмо літературно-наукове. Часть I. Львів, 1888; стор. 53—65).

15. Перебендя Т. Г. Шевченка зъ переднимъ словомъ Ивана Франка. (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка I. Львів, 1889).

16. Нашй коляды. („Дѣло", 1889; число 278—287, — и окрема вбдбитка зъ р. 1890.).

17. Двѣ унїѣ. Образокъ зъ исторіѣ Руси при кбнци XVI. вѣку. („Буковиньскій Альманахъ", додатокъ до Буковиньского православного Калєндаря на рбкъ 1891; стор. 34—39).

18. Тарасъ Шевченко. („Зоря", 1891; стор. 86—90).

II. Статьѣ суспбльно-економичнй.

1. Галицка индемнизація. („Дѣло", 1882; ч. 69—71).

2. Розмова о Добровбльскбй читальни: Розмова про

грошѣ и скарбы зъ передмовою о заложеню Добровôльскои читальнѣ. (74. книжочка товариства „Просвѣта“ зъ р. 1883.).

3. Причинокъ до пôзнаня економичного побуту нашого сѣльского духовеньства въ першôй четвертинѣ сего столѣтя. („Дѣло“, 1884; ч. 109).

4. Якъ бы намъ въ бѣдѣ ратувати ся? („Народ“, 1890: стор. 38—40).

5. Щó таке громада й чимъ бы вона повинна бути? („Народ“, 1890; стор. 61—63).

6. Машины й порядки громадскѝ. („Народ“, 1890; стор. 96—99).

7. Кôлька слôвъ о проєктѣ фôльварковои ґосподарки на селяньскихъ ґрунтахъ. („Народ“, 1890; стор. 165—167).

8. Сѣльскѝ робôтники въ Данiи. („Народ“, 1891; стор. 289—292; 330—332).

III. Причинки до исторiѣ рускои литературы.

1. Причинки до оцѣненя поезiй Тараса Шевченка. I. Гайдамаки. („Сьвiт“, 1881; стор. 158—161; 171—172. — II. Темне царство. (ibid., стор. 195—199; 221—224)[1]).

2. Конґруа о. Жегаловича. Оповѣданє Антона Любôчь Могильницкого. („Зоря“, 1884; стор. 4—5). — Єще про конґруу о. Жегаловича. Зъ позбсталыхъ писемъ А. Могильницкого. (ibid., стор. 91—94).

3. Знадобы до житєписи А. Могильницкого. („Зоря“, 1885; стор. 240; 250—251; 263—264; 287—288).

4. Николай Устiяновичь. Некрольоґъ. (ibid., стор. 251—252).

---

[1]) У „Сьвiт-ѣ“ надруковано такожь статью Франка п. з. „Кôлька слôвъ о тôмъ, якъ упорядкувати и провадити нашѝ людовѝ выдавництва?“ (стор. 303—308).

5. До житєписи Йосифа Левицкого. („Зоря", 1886; стор. 84; 196).

6. Шевченко героємъ польскои революційнои лєґенды. (ibid., стор. 102—103).

7. До житєписи й характеристики Северина Шеховича. (ibid., стор. 104).

8. Причинокъ до исторіѣ рускои литературы XVIII. вѣку. (ibid., стор. 155—156).

9. Спѣвомовки Степана В. Руданьского. (ibid., стор. 194—195).

10. До біоґрафіѣ Осипа Бодяньского. (ibid., стор. 215).

11. Осипъ Юрій Федьковичь. Кôлька слôвъ по поводу 25-лѣтного ювилея єго литературнои дѣяльности. (ibid., стор. 236—237).

12. До біоґрафіѣ Осипа Федьковича. („Товариш", 1888; стор. 110—116).

13. Листы Шевченка до Бронислава Залєского. Примѣтки въ „Листочкахъ на могилу Шевченка въ XIX. роковины єго смерти". (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка 6. Львів, 1890; стор. 23—56).

IV. Критика.

1. Литературна оповѣстка про книжку „Die Polen und Ruthenen in Galizien". Von Dr. Joseph Szujski. Wien und Teschen. 1882. („Сьвіт", 1882; стор. 250).

2. Розбôръ „Хуторнои поезіѣ" П. А. Кулѣша. (ibid., стор. 267—273).

3. Оцѣнка збôрника драматичныхъ творôвъ М. Л. Кропивницкого. („Зоря", 1883; стор. 217—218).

4. Оцѣнка „Антиґоны", драматичнои дѣѣ Софокля, въ руско-украиньскôмъ перекладѣ Петра Нѣщиньского. [Одесса, 1883]. (ibid., стор. 367—368; 378—379).

5. Критика украинського литературного зборника „Нива“. [Одесса, 1885]. (ibid., 1885; стор. 215—216).

6. Оцѣнка розвѣдки Олександра Кониського, надрукованои 1885. р. въ Варшавскомъ „Ateneum“ п. з. „Zarysy ruchu literackiego Rusinów“. (ibid., стор. 226—227).

7. Литературна оповѣстка про „Буковиньскій Альманахъ“, выданый въ память десятьлѣтного существованя общества рускихъ академикôвъ „Союзъ“ въ Чернôвцяхъ. 1885. (ibid., 1886; стор. 83—84).

8. Оцѣнка оповѣдань Данила Л. Мордовця. („Ватра“. Въ Стрыю, 1887; стор. 147—153), и т. и.

V. Переклады.

1. Бурса и бурсаки. Очерки и картины Н. Г. Помяловского. Передне слово перекладчика. I. Зимовый вечôръ въ бурсѣ. („Правда“. Рôкъ X. 1877; стор. 483—493; 521—535; 560—571). — II. Вакула. („Сьвіт“, 1881; стор. 89—92; 103—106).

2. Суспôльно-политичнѣ сторонництва въ Нѣмеччинѣ. — Професора Ганса Шеля. („Правда“. Рôкъ XII. 1879; стор. 358—374; 423—433; 631—640; 690—714; 755—758)[1]).

3. Вôдки и якъ взяли ся люде на земли? — Ернста Геккеля. („Дрібна Бібліотека“. Львів. Книжка III. 1879)[2]).

4. Власнôсть ґрунтова и ѣи исторія. — Емиля де Лявлє. (ibid., книжка VII.).

5. Бѣлковина. — Томаса Генрі Гекслі. (ibid., книжка IX.).

---

[1]) Сей перекладъ зладивъ Франко у двôйцѣ зъ И. М-мъ; — передруковано-жь єго въ XIII. книжцѣ „Дрôбнои Библіотеки“.

[2]) Въ V. книжцѣ „Дрôбнои Библіотеки“ зъ 1879. р. надруковано „Думы и пѣснѣ найзнатнѣйшихъ европейськихъ поетôвъ“. (Выбравъ и выдавъ Иванъ Франко). Тутъ находимо руско-украинськѣ переклады поезій Ґетого, Гайного, Лєрмонтова и и.

6. Мертвй душѣ, або Вандрôвки Чичикова. Поема Миколы Гоголя. Накладомъ редакціѣ „Дѣла“. Львôвъ, 1882.

7. Меліса. Зъ Калифорнійскихъ оповѣдань Бретъ Гарта. (Зъ чужихъ зѣльникôвъ. Томъ XIX. Библіотека найзнаменитшихъ повѣстей. Литературный додадокъ до „Дѣла“. Львôвъ, 1885; стор. 41—70).

8. Хоре серце. Оповѣданѣ Федора М. Достоєвского. (ibid., стор. 186—223).

9. Якъ то я выдававъ рôльничу газету. Гумористичне оповѣданѣ Марка Твейна. („Зоря“, 1885; стор, 277—279).

10. Лѣсъ. Казка Бернштерна Бернзона. (ibid., 1886; стор. 121—122).

11. Премудрый вюнъ. Казка М. Щедрина. (ibid., стор. 258—260).

12. Якъ то я бувъ секретаремъ у сенатора. Американьскій очеркъ Марка Твейна. („Дѣло“, 1886; число 75).

13. Грецка натурфильософія вôдъ Талеса до Демокрита. [Нарисъ исторіѣ фильософіѣ. Часть I.]. Изъ нѣмецкого — професора Фрица Шульце. [„Наукова Библіотека“. Книжка I. Львôвъ, 1887].

* *
*

Подавши поглядъ на литературнй творы Ивана Франки годить ся ще запримѣтити, що въ 1884. р. бувъ вôнъ душею выдавництва гумористичнои часописи „Нове Зеркало“[1]), та що вôнъ, одержавши вôдъ Павла Житецкого зъ Кіева збôрку рукописну, надруковавъ 1886. р. въ „Зорѣ“ 55 „новыхъ“ Спѣвомовокъ Степана Руданьского[2]). Въ р.

---

[1]) Въ „Новôмъ Зеркалѣ“ 1884. р. надруковано мѣжь иншими отъ-сй гумористичнй стихотворы Франка: 1. „Сучасна лѣтопись“. 2. „Швинделеса Пархенбліта вандрôвка зъ села Дерихлопы до Америки й назадъ“.

[2]) Про „Спѣвомовки“ Степана Руданьского гляди „Исторію литературы рускои“, II, 1; стор. 322—325.

1891. станувъ Франко въ оборонѣ галицко-рускихъ поетôвъ, котрымъ Василь Чайченко у своѣй критичнôй статьи „Галицькй вѣршѣ“ дорѣкавъ, що они не вмѣють вôдрôзнити своє вôдъ чужого, — що въ вѣршахъ тыхъ поетôвъ ображує украиньске ухо мова зъ москализмами, зъ польонизмами та трохи чи-не зъ германизмами, — ображує и наголосъ и метръ и рифмъ[1]). Франко вôдповѣдаючи отже Чайченкови, сказавъ мѣжь иншимъ, що москализмы, якй по думцѣ критика заподѣвають галицко-рускй поеты, зустрѣчають ся въ мовѣ галицко-руского люду, ба й въ поезіяхъ Метлиньского, Шевченка... Вôдтакъ пише Франко мѣжь иншимъ ось-що: „Якъ бачимо, пуризмъ Чайченка являє ся ту дуже близькимъ сусѣдомъ незнаня своєи рôднои мовы въ рôзныхъ частяхъ краю й у рôзныхъ писателѣвъ навѣгь питомо украиньскихъ. Ба, але Чайченкови не досыть того! До головныхъ грѣхôвъ галицько-руськихъ писателѣвъ вôнъ зачислює й уживане „провинціялизмôвъ“ т. є. слôвъ, „що истнѣють хиба у якихъ тамъ Лемкôвъ чи въ Гуцулôвъ“, а властиво не истнѣють въ тôмъ селѣ чи повѣтѣ, де живе Чайченко. Якъ властиво повиннй бы писати тй поеты, коли-бъ имъ було заборонено уживати такихъ слôвъ народныхъ, якй вони чують довкола себе? Чи вони всѣ мусѣли-бъ ѣздити надъ Псьолъ та надъ Сулу, вчити ся украиньскôй мовѣ? И яку властиво украиньску мову вважають обовязковою панове пуристы? Мова Квѣтки, Шевченка, Котляревського та Метлиньского для нихъ замало чиста!...“[2]).

---

[1]) „Галицькй вѣршѣ“. Критична стаття В. Чайченка въ „Правдѣ“; томъ III., 1891; выпускъ 8., стор. 103—111; — выпускъ 9., стор. 150—158; — выпускъ 10., стор. 200—206.

[2]) „Авторови статьѣ: Галицькй вѣршѣ“ („Зоря“, 1891; стор. 355—358).

Пôзнавши богату скарбôвню рôднои мовы, яка жиє въ устахъ люду галицко-рускаго, передавъ Франко свôй лєксикальный збôрникъ Евгенію Желехôвскому, котрый корыстувавъ ся нимъ въ выданю свого „Малоруско-нѣмецкого Словаря“. Найпаче-жь характеристичнй суть тй слова, щó ихъ Франко записавъ въ Нагуєвичахъ и въ иншихъ селахъ Дрогобицкого повѣту.

Вкôнци не можемо мовчки поминути найновѣйшихъ єго праць литературныхъ. Ось въ „Буковиньскôмъ Альманаху“ на рôкъ 1892.[1]) надруковано вôльну перерôбку старонѣмецкои поемы Гартмана фонъ Ауе п. з. „Бѣдный Генрихъ“ (стор. 16 – 33), а саме-тепер напечатано „Выбôръ поезій Генриха Гейне“. [„Нѣмеччина“. „Байки для дѣтей“]. Переклавъ и пояснивъ Иванъ Франко. („Выдавництво Академічного Братства“. Книжка II. У Львовѣ, 1892).

Отъ и конець розвѣдкамъ про литературну дѣяльнôсть Ивана Франка! Вôнъ є однымъ изъ найбôльше талановитыхъ писателѣвъ руско-украиньскихъ, а побôчь Кулѣша вызначує ся не-абы-якою плодовитою творчостію у всѣхъ напрямахъ словесного житя. Ба, можна сказати, що Франко перевершивъ Кулѣша шириною литературнои дѣяльности. А вже-жь дехто мôгъ бы єму закинути, що вôнъ роздроблює й ослабляє свою творчу силу, по-за-якъ є не тôлько беллєтристомъ, историкомъ, етнографомъ, критикомъ, але й экономистомъ, гумористомъ, ба й публицистомъ рускимъ та польскимъ. На той закидъ можна вôдповѣсти, що до роздроблювання тои творчости причиняє ся чи-мало й журба о хлѣбъ, котрого Франко добиває ся въ потѣ чола, тому-що вôнъ въ наслѣдокъ бувшихъ политичныхъ процесôвъ не може заняти якогось трѣвкого

[1]) Той „Буковиньскій Альманахъ“, надрукованый въ Чернôвцяхъ, є додаткомъ до „Буковиньского православного Календаря“ на рôкъ 1892.

становища въ публичнôмъ житю[1]). Такъ отже ставши радикаломъ высказуєе вôнъ у своихъ письмахъ невдоволенє зъ сучасныхъ порядкôвъ суспôльныхъ. А вже-жь, нѣгде правды дѣти, зъ природы є вôнъ идеалистомъ и зъявляє наклôнъ до романтизму. Хоча-жь вôнъ зрываєе зъ давными традиціями суспôльности, проповѣдуючи позитивизмъ въ науцѣ й вѣрѣ, то все-жь въ деякихъ єго найновѣйшихъ поезіяхъ и повѣстяхъ („Панськѣ жарты“, „Чума“, „Безъ працѣ“) выринають такѣ думки, якѣ не суть пристѣбнѣ до змагань радикальныхъ.

18. Ольга Косачева (Олена Пчôлка)[2]).

Она родила ся 17. червня 1852. р. въ повѣтовому городѣ Гадячи, Полтавскои ґуберніѣ въ небогатôй паньскôй сѣмьи Драгомановыхъ. По-за-якъ батьки єи не могли оплачувати бонъ та ґувернантокъ, то Ольга росла собѣ въ простôмъ товариствѣ крѣпостныхъ служниць и дворовыхъ дѣтей. Вôдтакъ украиньска мова була спôльною мовою въ домѣ мѣжь панами й слугами; — такъ вело ся, та й теперь веде ся по всѣхъ небогатыхъ паньскихъ домахъ въ Полтавщинѣ, — тому-то й украиньскѣ пѣснѣ та казки, ба й старосвѣтскѣ обряды не переводились въ сѣмьи Драгомановыхъ. Але-жь коли приходивъ часъ учити дитину, то й у нихъ починали зъ россійскои грамоты. Ольгу вчивъ россійскои и французкои мовы самъ батько Петро, чоловѣкъ освѣченый, котрый бувъ трохи й литератомъ: дописувавъ до давныхъ альманахôвъ россійскихъ и займавъ ся такожь етноґрафіею украиньскою.

---

[1]) Теперь написавъ вôнъ докторску розправу п. з. „Иванъ Вишенськiй и єго литературна дѣяльность“.

[2]) Порôвн. „Біоґрафичну замѣтку“, се-бъ-то автобіоґрафію въ „Зорѣ“, 1888. р., стор. 14—17; 55—56.

До першои науки Ольги прилучено було й читанє зъ батькомъ Евангелія въ церковно-славяньскôмъ языцѣ та й иншихъ книжокъ. Коли-жь батько вмеръ, то девятилѣтнôй дѣвчинѣ для недостачѣ фондôвъ довело-бъ ся може зôстати безъ дальшои науки, коли-бъ не бувъ занявъ ся єи долею старшій братъ Михайло, щó бувъ опôсля учителемъ ґимназіѣ й доцентомъ университету. Вôнъ-то за помочію свого приятеля Судовщикова помѣстивъ Ольгу въ Киѣвскôмъ „образцовôмъ пансіонѣ благородныхъ дѣвицъ“. Ґимназій для дѣвчатъ тогдѣ ще не було, а той „образцовый пансіонъ“ уважавъ ся однымъ изъ найлучшихъ жôночихъ учебныхъ закладôвъ у Киѣвѣ. Курсъ наукъ бувъ тамъ однаковый зъ курсомъ „институтскимъ“, — учителями були самѝ лучшѝ професоры зъ ґимназій мужескихъ: лѣкцій словесности читавъ протекторъ Ольги, Судовщиковъ, а ґеоґрафіѣ вчивъ братъ єи, Михайло. А поза-якъ той закладъ не бувъ зовсѣмъ вôдгородженый вôдъ свѣта, то вôльно було Ользѣ ѣздити зъ пансіону до дому на вакаціѣ. Але-жь въ першій днѣ по приѣздѣ до дому було ѣй якось чудно, чути „просту“ мову й говорити нею. Коли-жь Михайло оженивъ ся, то часто бравъ сестру до себе зъ пансіону и вдѣявъ теє, що она свѣдомо почала єднатись зъ украинизмомъ.

Въ 1866. р. скôнчила Ольга свою науку въ пансіонѣ зъ найкрасшимъ свѣдоцтвомъ, и вôдтакъ поселилась она въ Киѣвѣ у брата. Тутъ познайомилась она зъ передовымъ Киѣвскимъ рухомъ, — у брата бувало богато єго товаришѣвъ, та й студенты заходили до него охотно. Въ господу Михайла Драгоманова приходивъ часто грати на фортепянѣ Лисенко, — приходивъ й Старицькій та читавъ свои литературнѝ творы.

У своѣй автобіоґрафіи каже Олена Пчôлка[1]), що зна-

[1]) „Зоря“, 1888; стор. 15.

ємôсть єи зъ Михайломъ Старицькимъ мáла може найбôльшу вагу на те, що она стала украинъскою писателькою. Въ 1867. р. Старицькій зô своєю сѣмьєю занявъ домôвку въ однôмъ будынку зъ Михайломъ Драгомановомъ, и тогдѣ стрѣванє обохъ родинъ стало щоденнымъ, — розмовляли, спѣвали, читали въ купѣ. Отже Старицькій ставъ умовляти Ольгу, щобъ попробувала свои силы въ украинъскихъ перекладахъ. И подарувавъ вôнъ ѣй для перекладу Андерсена казки, котрыми вôнъ тогдѣ займавъ ся самъ[1]). И справдѣ переклала она кôлька казокъ Андерсеновыхъ зъ тексту французкого. Коли та праця Старицькому сподобала ся, то порадивъ вôнъ Ользѣ, призбирати бôльше такихъ перекладôвъ и выдати ихъ окремою книжкою. Хоча-жь тыхъ казокъ зôбралась спора купка, то ихъ не надруковано, по-за-якъ рукопись десь запропастилась.

Въ 1868. р. пôзналась Ольга въ домѣ братовôмъ зъ Петромъ Косачемъ, Чернигôвцемъ, товаришомъ Михайла въ Киѣвскôмъ университетѣ, и лѣтомъ того-жь року одружила ся зъ нимъ у Киевѣ. Пôсля шлюбу поѣхала она зъ мужемъ на Волынь, де вôнъ служивъ старшимъ у зъѣздѣ мировыхъ посередникôвъ[2]).

На Волыни украинъскій симпатіѣ й порываня не охололи въ души Ольги, навпаки Волынь повѣявъ на неѣ щирымъ народнымъ духомъ украинъскимъ. Гарна мова волыньска й всѣ иншій етногрáфичній признаки украинъскій дуже ѣй сподобались и вôдтакъ стала она займатись етногрáфіею. Тому-то придбала собѣ богатый зôбôръ словесного матеріялу волыньского, особливо-жь записала собѣ богато пѣсень побутовыхъ.

---

[1]) Порôвн. „Исторію литературы рускои“, II, 2; стор. 821.

[2]) Мировый посередникъ управляє селяньскими волостями. Волость — сѣльска управа; — въ волости сполучає ся кôлька сѣлъ. Волостію управляє старшина, а въ селѣ є староста.

Тымъ-то матеріяломъ покорыстувались Антоновичь и Драгомановъ въ выданю збôрника „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ (Кіевъ, 1874—1875), Житецкій въ „Очеркахъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“ (Кіевъ, 1876) и Драгоманôвъ въ збôрнику казокъ „Малорусскія народныя преданія и разсказы“ (Кіевъ, 1876).

Вôдтакъ выйшло, що першою книжкою Ольги Косачевои, що̀ побачила свѣтъ, була праця етноґрафична. Се бувъ першій збôрникъ украиньскихъ взорôвъ, выданый 1876. р. въ Киевѣ п. з. „Украинскій народный орнаментъ. Образцы вышивокъ, тканей и писанокъ“ [1]). Весь матеріялъ збôбрала Ольга на Волыни въ повѣтѣ Новгородъ-волыньскôмъ, що̀ тягне ся вôдъ полѣского кутка до Подôльщины й зъявляє рôзнй степенѣ розвитя етноґрафичного матеріялу. Въ передмовѣ-жь, писанôй по-россійски, выяснила Ольга всю систему збôрника й наукове значѣне выданого орнаментного матеріялу. — Вôдтакъ въ „Кіевскôй Старинѣ“ надруковано пôдъ псевдонимомъ „П. Ковалько“ Ольги Косачевои „Очерки національныхъ типовъ въ украинской народной словесности“. [„Черты типа еврейскаго“] [2]).

Въ 1877. р. зладила Ольга перекладъ зъ великого оповѣданя „Чиншовики“. Се оповѣданє въ первотворѣ надруковано въ россійскôмъ журналѣ „Отечественныя записки“. Свôй перекладъ пôслала она въ редакцію „Друга“ въ Галичинѣ, але ту ся праця пропала. Коли-жь засновано Киѣвску ґазету „Трудъ“, то въ першихъ вôсѣмдесятыхъ рокахъ дописувала Ольга до сего выданя, котре у своихъ земляковъ якось не могло зъєднати собѣ симпатіѣ.

---

[1]) Друге выданє выйшло въ Киевѣ 1879. р.

[2]) Въ сѣй статьи є чотыри комичнй казки про жидôвъ, записанй зъ устъ народу украиньского. („Кіевская Старина“, томъ V. 1883; стор. 667—672).

Въ 1880. р. выдала Косачева „Спѣвомовки Руданського“, пôдписавши ся криптонимомъ „Н—й Г—ъ Волынськiй“. Ґенеза сего выданя була ось яка: Въ тôмъ Волыньскôмъ повѣтѣ, де жила Косачева, повелось ѣй завязати маленькiй кружокъ интеллиґентныхъ людей, сприяючихъ украiньскôй литературѣ. Они охотно читали украiньскi книжки, але Ользѣ заманулось, привести ихъ до того, щобъ у купѣ ще й выдати яку-небудь, хочь малесеньку книжочку украiньску. Якъ-разъ пôдъ часъ ѥи приѣзду въ Киѣвъ, де она часто бувала, пóпалась ѣй въ руки рукописна книжочка Степана Руданьского. Ся книжочка валялась запокинута, бо про неѣ бувъ выданый судъ вôдъ того, хто въ нѣй роздивлявъ ся, що она нѣкуды не годить ся. Тымъ-часомъ Ользѣ Косачевôй здалось, що рядомъ изъ слабыми стихотворами були тамъ и правдивi перлы. Попросила она дозволу у Синицкого, родича Руданьского, и взяла ту книжочку-рукопись, сказавши, що ѥѣ выдасть. Въ тôй рукописи бувъ перекладъ „Слова о полку Игоревôмъ“ зъ передмовою, — се-жь здалось Косачевôй, при всѣй вартости перекладу, рѣчею тяжкою для проѥктованого маленького выданя; — далѣ були поемы, надрукованi опôсля въ „Ватрѣ“, котрi Ользѣ зовсѣмъ не сподобались[1]), — опроче неможливi они були для цензуры Киѣвскои по своѣй остротѣ. Зôстали ся отже властивi „Спѣвомовки“, се-бъ-то лиричнi вѣршѣ й народнi анекдоты, зложенi такожь вѣршами. Вôдтакъ Косачева выдала тi „Спѣвомовки“ въ Киѣвѣ, написавши на нихъ: „выдавъ Н—й Г—ъ Волынськiй“, — щó мáло означати: „невеличкiй гуртокъ волынськiй“[2]). Въ передмовѣ

[1]) Въ „Ватрѣ“, щó ѥѣ выдавъ 1887. р. Василь Лукичь, надруковано двѣ историчнi поемы Степана Руданьского: 1. „Мазепа, гетьманъ украинськiй“ (стор. 13—20); — 2. „Павло Полуботокъ“ (стор. 37—39).

[2]) „Зоря“, 1888; стор. 16.

до „Співомовокъ“ сказала Косачева, що хоча суть далеко важнѣйшѝ творы Руданьского, она тымъ-часомъ выдала дрóбнѣйшѝ поезіѣ помершого автора, — сподѣвалась бо, що за здобутки зъ продажѣ „Співомовокъ“ буде могла опóсля выдати й важнѣйшѝ творы поета. Коли-жь ѣй не вернулись тѝ грошѣ, котрѝ стратила на друкъ, — коли дóзнала доганъ приятельскихъ за-для выданя тыхъ „Співомовокъ“, то не було вже охоты, выдавати иншѝ творы сего письменника.

Въ 1880. и 1881. р. выдала Пчóлка въ Кіевѣ „Переклады зъ Н. Гоголя“ („Два розмаитыхъ зразки: Записы причинного“ и оповѣданє „Веснянои ночи“). По-переду поставила она „Прислóвя“, се-бъ-то передмову, про котру ось-що пише въ автобіографіи: „Ой, тота передмова! — богацько мене лаяли за неѣ, и въ очи й по за очи, але безъ неѣ я не хотѣла-бъ бачити й самыхъ перекладóвъ. Въ нѣй була моя литературна „profession de foi“, и менѣ хотѣло ся вóдъ разу й разъ на все высловить все те, щó назрѣло въ моѣй думцѣ за всѣ роки“ (стор. 16). — Въ сѣй передмовѣ Олена Пчóлка выправдує Гоголя, що вóнъ свои оповѣданя писавъ по-россійски, и вóдтакъ каже она мѣжь иншимъ ось-що: „Не було за часу Гоголя нѣ громады украиньскихъ письмовцѣвъ, нѣ громады четцѣвъ, — одно другому й було на завадѣ. Либонь теперь стоить дѣло иначе. Знайшлось бы кому переказати творы Гоголевѝ по-украиньски и єсть для кого!“[1]) Вóдтакъ суироти литературнои мовы россійскои кладе Пчóлка литературну мову украиньску. Прo вóдносины-жь обохъ тыхъ литературныхъ языкóвъ пише она мѣжь иншимъ ось-що: „Тодѣ, якъ россійська литературна мова на-стóлько не дбала о свою краєву пóдставу, що навѣть безъ потребы

[1]) „Переклады зъ Н. Гоголя“. Кіевъ, 1881; стор. 10.

уводила чужомовну фонету (напр. писалось: „брегъ, кладезь, младой, хладный“, то-що), нашѝ працѣвники украинськои литературы надто дбають объ тôмъ, щобъ якъ найбôльшь приближити ѝ новѣйшѝ додатки до народного струму. Зъ цего погляду наврядъ чи знайдено въ нишôй литературѣ такій прикладъ, якъ мова творôвъ Шевченка, котра при своѣй высокôй талановитости власне пôдходить, нехай до вышого, але все-жь чисто народнього складу мовы, якій знаходимо въ поважныхъ думахъ народныхъ“...[1]) „Мова нашихъ новôтныхъ письмовцѣвъ єсть першь усего коштовна черезъ те, що вони выявляють у письмѣ цѣлѝ скарбы мовы зъ народного ужиття... И лєксичне богацтво, черпане зъ народныхъ творôвъ, стає найширшою пôдвальною допомогою нашимъ новôтнымъ письмовцямъ“[2]).

Про свои думки, проявленѝ въ ось-тôй передмовѣ, каже вôдтакъ Пчôлка ось-що: „Въ тыхъ думкахъ, высказаныхъ шѣсть лѣтъ тому назадъ, я не думаю каяти ся ѝ теперь, — щó впрочôмъ доказують и всѣ мои дальшѝ працѣ литературнѝ“[3]). Про свои-жь переклады Гоголевыхъ оповѣдань запримѣчає она отъ-се: „Якій выйшовъ самъ отой мôй перекладъ Гоголевыхъ оповѣдань, — не менѣ судити; скажу лишь, що нѣ надъ однымъ изъ своихъ оригинальныхъ писань я не трудилась такъ много, дбаючи о добôрнôсть и можливу красу мовы, якъ у тыхъ перекладахъ“[4]).

Въ 1881. р. выдала Косачева въ Кіевѣ поему-былицю Е. Ластôвки п. з. „Г а н н а“ (16⁰, стор. 24)[5]), а въ кôнци того-жь

---

[1]) ibid., стор. 17.

[2]) ibid., стор. 19—20.

[3]) „Зоря“, 1888; стор. 16.

[4]) ibid.

[5]) Е. Ластôвка — се криптонимъ Єлены Косачь, сестры мужа Ольжиного, котра теперь по свому мужу зове ся „Приходько“.

(1881) року надруковано въ Кіевѣ отъ-сей драматичный твôръ Олены Пчôлки: „Сужена не огужена!“ Побытовый жартъ (водевиль) въ одной дѣи. — Про ґенезу сего „побытового жарту“ пише Пчôлка отъ-се въ автобіографіи: „Панѣ Милорадовичь, звѣстна Полтавка, котра передъ тымъ займалась у Полтавѣ аматорскимъ театромъ, попросила мене, написать що-небудь для невеликои сцены, — тôлько абы свѣженьке, веселенькe й не трудне для постановы на сценѣ. При тôй умовѣ й була мною швиденько написана „Сужена“. Менѣ здавалось, що для водевиля я положила въ пiєску навѣть доволѣ серiозну тему — осмѣянє „ташкенцѣвъ“, котрi готовi за-для карiєры кидати свою крайну. Тымъ-часомъ потôмъ дорѣкали, що мôй водевиль выйшовъ не доволѣ серiознымъ!“[1])

Въ 1882. р. выдала Олена Пчôлка въ Кіевѣ пять перекладôвъ-вѣршѣвъ п. з. „Украинськимъ дѣтямъ“ (16°, стор. 46). Въ сей-то збôрничокъ увôйшли ось-якi переклады: 1. „Спѣвець“ [Зъ Сырокомлѣ] (стор. 5—6). — 2. „Янчаръ“ [Зъ Пушкина. Арабське оповѣдання] (стор. 6—8). — 3. „Гôлька зъ Палєстины“ [Зъ Лєрмонтова] (стор. 8—10). — 4. „Три пальмы“ [Зъ Лєрмонтова] (стор. 10—13). — 5. „Мцыри“ [Поема Лєрмонтова] (стор. 13—46)[2]). — Про сi переклады пише Пчôлка въ автобіографіи ось-що: „Се бувъ мôй першiй спробунокъ писати вѣршами! Выйшла-жь та проба отъ зъ чого: Написала я по-украинськи маленьку читаночку-граматку для дѣтей по звуковôй методѣ (вона й теперь лежить готова у мене мѣжь рукописями). Яко додатокъ до неи були вызначенi деякi россiйськi вѣршѣ, котрi я конечне хотѣла помѣстить тôлько въ украинськôмъ перекладѣ. Але кого було просити о таку

[1]) „Зоря“, 1888; стор. 16—17.

[2]) Мцыри — грузинське слово, значить: молодый чернець, послушникъ.

працю? Думала я о Старицькôмъ, та вôнъ тодѣ бувъ дуже занятый, — и отъ, одного вечера прокинулась у мене гадка: А що? якъ бы спробувать самôй переложить хоть однй вѣршѣ? Зъ роду не писала вѣршѣвъ, а про те... ачей справдѣ не святй горшки лѣплять! Спробувала „Цвѣтку Палєстины“ Лєрмонтова[1]), — здалось, що перекладъ выйшовъ не поганый; далѣ — бôльше смѣливости!... И такъ уявилась незабаромъ збôрочка тыхъ перекладôвъ „Украинськимъ дѣтямъ“, котру я й зважилась друковать окреме вôдъ читанки, про котру тодѣшнiй цензоръ Ляйминґъ напередъ сказавъ менѣ, що нѣ въ якôмъ разѣ не пустить єи“[2]).

Въ 1882. р. Старицькiй хотѣвъ выдати въ Києвѣ украиньску мѣсячну часопись „Раду“, але думаючи, що на єго имя не дадуть призволу до сего почину, просивъ вôнъ Ольгу Косачеву, щобъ подала просьбу въ цензуру въ имени своѣмъ. Она пôслала просьбу, написавши, якъ слѣдъ, програму, але одержала вôдказъ. Тогдѣ задумавъ Старицькiй выдати альманахъ „Раду“, котрый и появивъ ся на свѣтъ въ 1883. р. Для сего альманаха Косачева написала обширну розправу, доказуючи, що украинська письменнôсть не є лишь простонародною, якъ дехто й мѣжь Украинцями думавъ, але що она проявляє справжнiй литературный напрямъ[3]).

Вôдъ р. 1883. стала Косачева посылати свои литературнй творы въ Галичину, въ редакцію „Зорѣ“, и вôдтакъ уже того року въ сѣмъ письмѣ надруковано два

---

[1]) „Цвѣтку Палєстины“ назвала Пчôлка въ друкованôмъ перекладѣ „Гôлькою зъ Палєстины“.

[2]) „Зоря“, 1888; стор. 16.

[3]) Въ сѣй першôй частинѣ „Рады“ надруковано два лиричнй стихотворы Олены Пчôлки: 1. Волыньскй спогады (стор. 174—175). 2. Гульча (стор. 175—181).

стихотворы Олены Пчôлки, „Сердечнй турботы“ (стор. 308—309) и „На любôй розмовѣ“ (стор. 340—341). Вôдъ р. 1884. друковано ѳи стихотворы й оповѣданя трохи-не вô всѣхъ галицко-рускихъ часописяхъ и выдавництвахъ народныхъ[1]). Въ 1884. р. написала она поему п. з. „Козачка Олена“, котру помѣстило „Дѣло“ (число 29—36) та надруковала редакція Кіевскои „Рады“ въ другôй частинѣ сего альманаха (стор. 1—39). Того-жь року пôслала она у Львôвъ перекладъ Гоголевыхъ „Вечерницъ“. щó ѳго зладили нôдъ редакцiєю матери ѳи дѣти, сынъ, Михайло Обачный, и дочка, Леся Украинка. Тй „Вечерницѣ“ надруковано у Львовѣ 1885. р.[2]).

Въ тôмъ самôмъ (1884) роцѣ написала Пчôлка комедію въ чотырохъ дѣяхъ зъ панського побуту п. з. „Свѣтова рѣчь“. Про ґенезу сего драматичного твору пише она ось-що у своѣй автобіоґрафіи: „Старицькнй, взявши зарядъ театру въ купѣ зъ Кропивницькимъ, и дбаючи про ширшій репертоаръ, попросивъ мене, щобъ я переложила на украинське комедію Островского „Бѣдная невѣста“. Взявшись за сю працю, я побачила, що типы того первотвору на стôлько рôзнй вôдъ нашихъ украинськихъ, що лѣпше було-бъ цѣлу пiєсу не переложить, а переробить. И дѣйстно, вкôнци вышло, що пiєса моя остала лишь у головнôй основѣ похожа на комедію Островского“[3]).

---

[1]) Вôдъ р. 1890. друкують ся литературнй творы Пчôлки такожь на Буковинѣ (въ ґазетѣ „Буковина“).

[2]) Се суть „Вечерницѣ на хуторѣ нôдъ Диканькою“. По-перед надруковано тутъ „Передмову Панька Рудого“ и два оповѣданя: 1. Запропаща грамота. 2. Зачароване мѣсце. — „Вечеры на хуторѣ близь Диканьки“ выдавъ у Львовѣ 1865. р. Ксенофонтъ Климковичь у двохъ томахъ („Руська Читальня“, № VI. и VII.).

[3]) „Зоря“, 1888; стор. 55—56. — Комедія „Свѣтова рѣчь“ була розрѣшена драматичною цензурою россійскою 19. червня 1884. р., и ґрана Старицькимъ у всѣхъ городахъ, де тôлько вôнъ бувъ зô своєю трупою.

Въ листѣ-жь своѣмъ до автора сеи исторіи рускои литературы пише Пчôлка (13. лютого 1892. р.) про сю комедію ось-що: „Я лишила ѣѣ у небôжчика Гладиловича торбкъ для передачѣ Вамъ. Про сю комедію россійська критика говорила, що вона вражає тою надзвычайностею для украинськои сцены, що дѣя ведеться середъ интелиґенціѣ, и що то дуже „свѣжо“ бачити, що въ сѣй комедіи уже не люде въ свиткахъ та смушевыхъ шапкахъ, а панство у сукняхъ та у фракахъ говорить по-украинськи“.

Въ 1888. р. пôслала Пчôлка въ драматичну цензуру свою ориґинальну драму зъ народного житя въ 5-ти дѣяхъ п. з. „Злочинниця“. Тема взята зъ одного процесу, щó розбиравъ ся въ Волыньскôмъ судѣ.

Въ 1886. р. выдала Олена Пчôлка въ Киевѣ „Думки-мережанки“ (8°, сторôнъ 97), щó ихъ написала на Волыни 1885. р. На заголовнôмъ листѣ поставила она ось-якій епиґрафъ:

Спѣвець — той, хто припавши низенько,
Якъ покýтарь свѣтовый и Божій,
Свои радощѣ й сльозы тихенько
На свою вбогу землю положе!

Деякѝ зъ тыхъ думокъ були надрукованѝ перше въ „Радѣ“ (1883) и въ „Зорѣ“ (1883. 1884). Бôльша-жь часть тыхъ стихотворôвъ написана въ рôзнѝ часы въ селѣ Колодяжному (невеличкôмъ маєтку мужа Ольги), куды она, проживши два роки въ Киевѣ (1882. и 1883), переселила ся зъ дѣтьми, щобъ жити зновъ на Волыни, котрый для литературныхъ праць багато подавъ ѣй матеріялу изъ своєи етноґрафичнои и словеснои скарбницѣ. Про тѝ „Думки-мережанки“ пише Пчôлка отъ-се у своѣй автобіоґрафіи: „Такъ якъ „Думки-мережанки“ писанѝ у рôзнѝ часы, пôдъ рôзными настроями душѣ, то змѣстъ

книжки выйшовъ дуже „перѣстый“: и тенденційнй вѣршѣ, и библейскй темы (такожь взятй за-для тенденціѣ)[1]), и байки, и жарты, и чиста лирика — все въ купѣ! Але нѣ про оденъ розрядъ думокъ, въ загалѣ нѣ одного слова про нихъ я вôдъ критики не чула! Чи се случайнôсть, чи може мовчанє „зъ ласки“, (жалѣючи автора, котрого, заговоривши, прийшлось бы лаяти) — не знаю...“[2]).

Ось и змѣстъ „Думокъ-мережанокъ“: 1. Зъ новымъ рокомъ! 2. Передъ блакитнымъ моремъ. 3. Остатнй квѣты. 4. Посмертна шана. 5. Прощання. 6. На стрѣванньи. 7. Люли-люли. 8. Сердечнй турботы. 9. Волынськй спогады. 10. Гульча. 11. Заграва ясна. 12. Згуба. 13. Та вже не ты! 14. Надѣе, верни ся! 15. Мôй друже! 16. Пѣснѣ минулого. 17. Забудь мене! 18. На спогадъ Шубертовои серенады. 19. Коханй речи. 20. Одвѣдины. 21. Зъ поемы „Козачка Олена“: а) Весна-красна; б) Цвѣту змѣна; в) Осѣнь; г) Весѣлля; д) Хустина. 22. На поли чести. 23. Влад—ру П. Н—ку. 24. Скарбы минулого. — II. Переспѣвы (Посвята Леси Украинцѣ): 1. Роздѣлъ свѣта[3]). 2. Дѣвчина зъ незнаного краю[4]). 3. Иліяда. 4 Пиґмаліонъ. 5. Калина. 6. Спѣвець. — III. На библейскй темы: 1. Юдита (поема). 2. Пророкъ. — IV. Байки: 1. Байка предковѣчня. 2. Зѣлля. 3. Галюня. 4. Двѣ зваги и двѣ славы. 5. Розмова. 6. Мама й цукерки. 7. Радощѣ й смутокъ. 8. Jalousie d' artiste (Заздрощѣ метця). 9. Терешко. 10. Орелъ на вызвольи. 11. Совка. 12. Свинка. 13. Сама

---

[1]) Такою тенденційною библейскою темою є поема „Юдита“ (стор. 47—53).

[2]) „Зоря“, 1888; стор. 56.

[3]) „Роздѣлъ свѣта“, — се переспѣвъ Шиллєрового стихотвору „Die Theilung der Erde“.

[4]) „Дѣвчина зъ незнаного краю“, — Шиллєра „Das Mädchen aus der Fremde“.

зъ собою. 14. Найкращй дѣти. 15. Весела пѣсня. — V. Жарты: 1. Шлюбнй метаморфозы. 2. Свѣтачѣ небесний. 3. Хатне багаття. 4. Ученица й учень. 5. Лѣтнй знайомости.

Въ 1887. р. выдала Олена Пчôлка зъ Наталею Кобриньскою у Львовѣ жôночій альманахъ п. з. „Першій вѣнокъ“, въ котрôмъ надруковано два ея стихотворы („Першій вѣнокъ“ и библейській образъ „Дебора“) та й оповѣданє „Товаришки“ (стор. 231—359). Про се оповѣданє пише она ось-що въ автобіографіи: „Тема моєи повѣсти задумана була давно, але праця написана зъ поводу того, що треба було написати що-небудь, коли мене запросили до „Першого вѣнка“. Зо всѣхъ темъ, сотаючихъ ся по головѣ, „Товаришки“ здались менѣ найпридатнѣйшй для „Першого вѣнка“, и я ихъ написала. Шкода тôлько, що п. Франко здорово обрѣзавъ „Товаришки“, — кажучи, що такъ краєше, якъ коротше. Може!...“[1])

Вкôнци пише Пчôлка отъ-се про свои змаганя литературнй: „Може бути, що писателькою менѣ судило ся бути вже черезъ те, що се у насъ въ родѣ таке, Драгоманôвськôмъ, — именно украинською-жь писателькою черезъ те, що зросла въ близькихъ, щиро-украинськихъ обставинахъ, а потôмъ ще попала и въ свѣдомо украинське около, котре мене одушевило до тои идеѣ. Але-жь легко могло стати ся, що менѣ такъ бы и довело ся зôстать при самыхъ тôлько дрôбныхъ починаняхъ (якъ то було зъ многими нашими далеко талановитшими чимъ я письмовцями!); коли-жь не сталось зо мною такъ, то сему причиною: перше всього таки якась дужа сила переконаня, котра, разъ пробудившись, мôцно перла впередъ, порываючи мене зъ другихъ интересôвъ и дрôбныхъ перешкодъ все далѣ на путь украинського писательства й

[1]) „Зоря“, 1888; стор. 56.

выдаваня. Друга-жь досыть важна причина есть ще й та, що моє особисте життє складало ся щасливѣйшь нѣжь тыхъ многихъ талановитыхъ але безталанныхъ писателѣвъ, якъ Руданського, Глѣбова й иншихъ, котрымъ не сприяло нѣ хатне, нѣ свѣтове життє“ [1]).

А въ тôмъ листѣ своѣмъ пише она авторови сеи исторіѣ литературы ось-що про теперѣшній свôй побутъ: „Живу не при злидняхъ и не при якихсь выключно-тяжкихъ обставинахъ, котрî бы менѣ не давали змоги писати, — хоть знôвъ таки й не на-стôлько рожевî тî обставины, щобъ сприяли писаню. У всякôмъ разѣ требується напруженя моєи власноі енергіѣ; — кидати-жь писания все-таки не думаю. Богато маю рôзныхъ давныхъ и новѣйшихъ розпочатыхъ писань; — може покôнчаю ихъ, а може напишу зовсѣмъ новî. Се покаже часъ, — а силы ще маю до-волѣ“. — Въ сѣмъ-то листѣ зъявляє Пчôлка, що має цѣлкомъ готову историчну поему „Орлове гнѣздо“, де героємъ є гетьманъ Дорошенко.

Про написанî свои листки згадує Пчôлка такожь у стихотворѣ „Скарбы минулого“, — каже, що они лежать у неи въ скрини й въ серця тихого святыни, та що поетка ними дорожить и береже тî скарбы мертвî. А вôдтакъ зъявляє она ось-таке своє бажанє:

Коли-жь я буду умирать,
Усе на свѣтѣ покидать, —
Тодѣ всѣ скарбы я спалю...

Лежѣте-жь давніи листки,
Життя змарнѣліи квѣтки,
Укритî пыломъ и журбою!
Вы-жь умрете зовсѣмъ зо мною![2])

[1]) ibid.

[2]) „Думки-мережанки“, стор. 37.

Свою автобіографію написала Олена Пчôлка въ 1888. р. на просьбу автора сеи исторіѣ рускои литературы й прислали єѣ въ редакцію „Зорѣ“, котра й сейчасъ єѣ надрукувала. Изъ-за того Пчôлцѣ було маркôтно, що єи житєпись, призначену до приватного вжитку, оголошено друкомъ. Тому-то трохи зъ-годомъ писала она ось-що Ом. Огоновскому: „Редакція „Зорѣ“ зробила менѣ дуже велику прикрôсть, коли нѣ зъ того, нѣ зъ сего надруковала тѝ біографичнѝ замѣтки сама, — тодѣ, коли замѣтки посланѝ були для Васъ, по просьбѣ Вашôй, переданôй черезъ редакцію. Може кому здається, що то все одно, бо й посылаючи Вамъ, посылало ся завѣдомо для друку. Але то велика рôзниця, коли сторонній біографъ застосує поданѝ звѣстки самъ, мѣжь своимъ писаннємъ, а зновъ инше вражѣнне (и то дуже погане), коли авторъ нѣбы самъ друкує свою біографію, — выходить: „ось-то я“! До всього-жь редакція „Зорѣ“ зробила менѣ ще бôльшу прикрôсть тымъ, що вôдкинула остатній уступъ моєи замѣтки, власне той, котрый єдиный хотѣла-бъ я тодѣ бачити надрукованый. Се-жь бувъ той уступъ, де я высловляла свои литературнѝ переконання й власну думку про своє мѣсце въ украинськôй литературѣ. Може бути, що та моя рукопись такъ и не дôйшла до Васъ цѣлкомъ, (дармá, що пересылалась — Вамъ!), для того перекажу єѣ зновъ. Я просила Васъ въ тôй замѣтцѣ не вважати мене „послѣдовательокою“ панѣ Марко-Вовчокъ. Правда, вôдъ того часу выявилось, що Вы считаєте панѣ Марко-Вовчокъ за миєъ, и за се Украина повинна складати Вамъ велику подяку, бо справдѣ, яке-то колись було неславне для украинськои мовы й литературы переконанне, що нѣбы-то якась перша-лѣпша кацапка, зъ-роду не чувши украинськои мовы, ледви захотѣла, у два днѣ перейняла мову зо всѣма найтоншими єи власностями й почала пи-

сати по-украинськи, — та ще якъ! — краще всѣхъ украинськихъ повѣстярѣвъ! Дале-бо̂, се зневажало украинську мову: що-жь то за-така осо̂бна, характерна мова й письменно̂сть, коли всякій чужосторонець возьме й заразъ писати-ме, та ще якъ досконало! Отже Вы першій прилюдно по̂дорвали сю думку, на-половину скинувши зъ нахабної кацапки украдену нею украинську личину, чи той почесный вѣнець прекрасного украинського автора! Шкода то̂лько, що се не зроблено до-останку, — хоть ще есть живи̂ люде, котри̂ могли-бъ се зробить, знаючи близько часъ и обставины выдавання „Основы“... Але якъ бы тамъ не було, хочай бы считаючи фірму „Марко-Вовчокъ“ будь-кому належачу (власне п. Марковичу й Кулѣшеви), я хочу сказать, що не въ той слѣдъ иду я, въ якій ишовъ той „Марко-Вовчокъ“ и сучасни̂ йому авторы: я стала на нове поле, хоть властиво сказавши то̂лько на свѣжу ниву того-жь самого поля украинськои письменности, украинського життя. „Козачка Олена“ — зъ народного життя цѣлкомъ, але й въ нѣй беру типъ не героинь Вовчка, Кулѣша, Шевченка (тыхъ нѣжныхъ коханокъ, сестеръ, жо̂нокъ), а постать жо̂ики-патріотки. Далѣ темами й типами иншихъ оповѣдань, зъ побуту интелиґенціѣ, схожу цѣлкомъ зъ нивы „Марко̂въ-Вовчко̂въ“. — Те-жь саме въ мовѣ. Не майте се за хвастощѣ, — знаю я просту мову не-зго̂рше тыхъ, що́ писали за Марковичку, и тамъ, де сеи мовы менѣ досыть, я нею обхожу ся, — але де менѣ сеи мовы буває за-мало, я тымъ не вяжу собѣ рукъ, и добираю, „творю“ (скажу власне — „кую“) собѣ ширшу мову. Передъ своєю совѣстю маю собѣ то не за ганьбу, а навѣть за чи-малу заслугу. Такъ, я горжусь тымъ, що мною створено богато такихъ сло̂въ, якъ „переможець“ (замѣсть „побѣдитель“), „зага́рливый“ (енерґичный), „променистый“ (блистательный) и т. и. Ще черезъ ско̂лька

лѣтъ сѝ слова уживуть ся на-стôлько, що нѣхто не буде вѣрити, що сѝ слова — „скованѝ“! Мене перестануть лаяти; але паремóга моя буде не тодѣ, а вже єсть теперь, — бо вже у мôй проклинаный слѣдъ вступили молодчѝ авторы, цѣлкомъ не жахаючись тыхъ скованыхъ выразôвъ. Въ кождôй литературѣ нѣхто не соромить ся сказати, що такѝ-то авторы збогатили литературну мову, тôлько у насъ, — хоть де-далѣ все менше, — але все-жь и доси почуєте лайку Старицькому й менѣ за новаторство въ писанню, — за „ковальство“.

Литературнѝ творы Олены Пчôлки вызначують ся яснымъ свѣтоглядомъ, любою жôночою чутливôстю, гуманными думками й природнымъ поетичнымъ талáномъ. На розвôй гуманныхъ єи думокъ вплывавъ чи-мало Судовщиковъ, щó бувъ учителемъ въ институтѣ и въ „образцовôмъ пансіонѣ для благородныхъ дѣвицъ“. Про сего свого учителя пише Пчôлка ось-що въ письмѣ до автора сеи исторíѣ литературы: „Судовщиковъ читавъ „русскій языкъ и словесность“. Лєкцíѣ його були цѣлкомъ оригинальнѝ, не стисненѝ казенною програмою. Теперь такихъ учителѣвъ у насъ нема й не може бути. Ба й Судовщикове учителюванє скôнчилось тымъ, що на нього поданый бувъ доносъ за якесь нѣбы десь сказане надто вольнодумне слово, — и нашого дорогого учителя (було се въ кôнци 60-ыхъ рокôвъ) заслано въ Костромську ґубернію, де вôнъ хутко й померъ вôдъ того, що, бувши слабогрудымъ, не мôгъ знести холодного климату суворои краины“. А вже-жь чутлива вдача Пчôлки оживлялась чи-мало прекраснымъ рôднымъ краєвидомъ. Ось-що пише она про красу сего краєвиду въ Гадячи: „Дале-бô, вôнъ мавъ якійсь чаруючій вплывъ на мене. Добре памятаю себе ще въ дуже маленькому вѣкови, якъ сяду було за возовнею на самому краєчку узгôря свого и дивлюсь-ди-

влюсь и на Псьолъ зъ його рукавами, и на лѣсъ той могучій, величезный за рѣчкою, и на прекрасну панораму трьохъ селъ, зъєднаныхъ до купы, лѣворучь, по краяхъ дальшого узгôря. Коженъ разъ, якъ вôдвозили мене до школы, бѣгала я нишкомъ, попращати ся зъ тымъ краєвидомъ, и коженъ разъ, вертаючись домôвь, перше всього спѣшила повитати його".

У своихъ литературныхъ творахъ Олена Пчôлка придержує ся напряму суспôльно-національного. Она голосить землякамъ ту правду, що „безъ культуры, безъ розуму, безъ свѣтла доброго братського почування й людськои любови у всѣхъ станахъ, безъ національного самопôзнання, поваги до себе й другого — нѣчого не буде!"[1])

Епиґрафомъ суспôльнои дѣяльности Олены Пчôлки можуть уважатись отъ-сѝ єи слова, якѝ читаємо въ стихотворѣ „Зъ Новымъ Рокомъ":

Намъ не страшна лиха подѣя,
Поки въ насъ бється кровь жива, —
Поки ще жеврѣє надѣя,
Поки намъ серце зогрѣва![2])

Вôдтакъ ступивши на нове поле украиньскои письменности, высказала Пчôлка въ стихотворѣ „Переможець" ось-яку провôдну думку: Минувъ той часъ, коли крôвавѝ рѣчки лились во имя правды й добра, — коли напередовець кращу думку свого часу чорнымъ дымомъ кострищѣвъ повивавъ, — коли невôльнѝ станы, здобувши волю, гадали взяти тôлько кровь за кровь. — Настали нишѝ часы: добра думка въ поступѣ своєму не прагне днесь нѣ крови, нѣ вогню, — якъ гожа зôрка сіяє она зъ ясныхъ небесъ тихимъ промѣнємъ безъ громôвъ, блис-

[1]) „Зоря", 1888; стор. 98.
[2]) „Думки-мережанки". Кіевъ, 1886; стор. 3.

кавиць, безъ тучѣ, и новый переможець иде не въ блискучôй зброи бойовôй, — вôнъ ко ворогу не меча простягає, а подає єму масличну вѣтку, — здôймає короговь науки, працѣ та згоды, — починъ спôльного щастя...[1]).

Національный же идеалъ Пчôлки вызначує ся найпаче въ єи поемѣ „Козачка Олена“. Въ далекôй перспективѣ сеи картины бачимо гетьмана Дорошенка, котрый намагавъ ратувати батькôвщину зъ загибели. На переднѣмъ же плянѣ картины стоить Олена, одиниця-дочка бѣдноі вдовицѣ. Она полюбила козака Василя Кравченка, але вôнъ зрадивъ єѣ и посватавъ Настю. Розлучниця прийшла до вдовицѣ, просити на весѣлє, и вôдтакъ въ недѣлю для Олены сонце не зôйшло, — горе хмарою сумною свѣтъ оповило, коли милый повѣнчаный ишовъ вôдъ шлюбу. Трохи зъ-годомъ хотѣла Олена зрадливому перекôръ зробити та за иншого выйти за-мужь, одначе залишила сю думку; — вернулись до дому нѣ зъ чимъ сваты: Олена вôдказала козакови другому. Ажь ось налинула турботна година на те село, де жила Олена, бо гетьманъ Дорошенко кликавъ козацку громаду, щобъ помогла єго вôйску пôдъ Чигириномъ[2]). Якъ про се дôзналась Олена, то погадала собѣ, що й Василеви треба рушати бо вже-жь не мôгъ бы стати зрадливымъ у козацкому дѣлѣ той, кого она кохала й теперь кохає. И справдѣ Василь выбирає ся въ похôдъ и прощає ся зъ Настею, щó лежить въ полозѣ. Та отъ, незабаромъ приходить у двôръ козака й Олена та приносить єму на прощанє гостинець, — ту свою мережану хусточку, щó єѣ готу-

[1]) „Зоря“, 1891; стор. 43—44.

[2]) Въ 1674. р. Самôйловичь, гетьманъ лѣвобережноі Украины, приступивъ до Чигирина зъ сильнымъ вôйскомъ, и зажадавъ вôдъ Дорошенка, гетьмана правобережноі Украины, щобы пôддавъ ся и зрѣкъ ся гетьманьства на єго користь.

вала на весѣлє, и вôдтакъ каже она Василеви: „Нехай здасть ся хустиночка не на те, щобъ гнить, а для славы козацькои, сѣдельце укрыть“! Ба, сердечна патріотка каже козакови: „Не кляла я тебе за тую у коханьи зраду, а клясти-му, якъ зостанешь у вôйська по-заду“[1]). И отъ, Дорошенка вôйско взяло гору, и якъ козаки вертались до дому, то селяне выйшли имъ на-зустрѣчь за царину. Мѣжь тымъ гуртомъ стояла зъ-переду й Олена; она побачила Василя, щó ѣхавъ по-переду и радôсть заграла блискавкою въ єи очахъ. И Василь пôзнавъ Олену, — вôнъ привитавъ єѣ и вказавъ хустину, щó нею звязано ранену праву єго руку. Та не тяжко на ту рану дивити ся Оленѣ! — она вдоволилась тымъ, що Василь на вôйнѣ ишовъ по-переду вôйска. Але-жь мѣжь гуртомъ не було Настѣ, дружины Василевои, — она не зустрѣла єго на улици, — єѣ поховали по-за-вчора! Въ-ранцѣ привела она на свѣтъ сына, а въ-вечерѣ Богу душу вôддала! И похиливъ ся Василь на ту лаву, де клали єго Настусю, и пôшовъ до колыски, щобъ подивитись на свою дитину, мале сиротятко!

Минуло лѣто и въ осени Василь зустрѣвъ разъ Олену въ лѣсѣ. Тогдѣ сказавъ вôнъ дѣвчинѣ: „Ты була моя кохана, кохана й зосталась; Богъ судивъ, щобъ ты минѣ, дѣвчино, досталась!“[2]) Але Олена вôдповѣла Василеви осьщо: „Не кажи про шлюбъ, Василю! — залиши ту думку! Не судилось намъ у парѣ зъ тобою прожити! — нѣ! тобѣ не хочу бути милою другою!... Зъ-першу була я тобѣ мила, потôмъ мене въ твоихъ очахъ инша заступила!... За тєѳ-жь не можу навѣть и згадати, якъ той хлопчикъ мене буде мамою взывати!... У ворожки попытаю

[1]) „Рада“, украïнський альманах на 1884. рік. Частина II., стор. 18.
[2]) ibid., стор. 29.

зѣлля, щобъ могла я забути ся коханця Василя. Буду-жь пити тее зѣлля, якъ воду цѣлющу, — та тебе тодѣ забуду, якъ очи заплющу!“ — Вôдтакъ минуло кôлька лѣтъ, а вôйсковѝ чвары все лѣтали по Вкраинѣ, мовь чорніи хмары. И зновъ кликавъ Дорошенко козакôвъ на пораду, щобъ кôнця дѣлу доводити. Але въ тôмъ походѣ не було щастя: вѣтеръ славу Чигириньску розвѣявъ по полю, — славный гетьманъ Дорошенко впавъ у неволю. — Василя привезли тяжко раненого: куля ворожа розбрвала ему груди. Оленочка поливала рану его своими сльозами, та не помагало нѣчого. Вмираючи просивъ Василь Олену, щобъ малого Миколю взяла до себе та выховала въ йому душу козацьку, хоробру. Олена-жь вôдповѣла свому другови, що вволить его волю. Вôдтакъ Василь умеръ на рукахъ своеи дѣвчины. Опôсля Олена всю зиму сидѣла въ шпитали й тамъ доглядала болящихъ козакôвъ. Иногдѣ-жь водила она сиротятко на могилу батька. На хрестѣ повѣсила она новеньку хустиночку, бо колишню ѣи хустину Василь узявъ зъ собою и вôдтакъ просивъ, положити ѣ біля него въ домовину. И розказувала Олена хлопчикови про батька, щó за святе козацьке дѣло въ могилу лѣгъ. А Миколько бавивъ ся квѣтками, щó ихъ Олена поливала дрôбными сльозами.

Про поему „Козачка Олена“ написала Пчôлка осьщо въ автобіографіи: „Вôдъ появленя сеи поемы, котру я й теперь уважаю дуже милымъ для себе твором, я ждала богацько; менѣ думалось, що окрôмъ формы вона зверне на себе увагу тымъ, що въ нѣй першій разъ въ нашôй украинськôй письменности выводить ся типъ ж ô н к и - п а т р і о т к и зъ часôвъ козаччины. Мене трохи вразило, що навѣть Шевченковѝ жôночѝ типы, при всѣй ихъ духовнôй красѣ й симпатичности, являють ся, — якъ отъ навѣть сама героиня „Гайдамакъ“, Оксана, — зъ интере-

сами чисто личными й вузкими, интересами самого кохання, — въ-загалѣ зъ погляду высшихъ горожанськихъ вымогъ: особами млавыми й незначными. Боялась я тôлько, що навпаки менѣ закинуть, будьто моя героиня зъ ѳи патріотизмомъ трохи натягнена, пересадна. Яке-жь було моє здивованє, коли критика нѣякои идеѣ (нѣ у автора поемы, нѣ у героинѣ!) не завважала! Критика въ-загалѣ пройшла поему ласкавымъ мовчанѣмъ... (либонь пожалѣвши автора лаяти?). Лишь у Кнѣвськôй „Зарѣ“ появила ся при загальнôмъ розборѣ II. тому „Рады“ згадка про „Козачку Олену“, въ котрôмъ про змѣстъ поемы нѣчого не сказано, а упомянуто тôлько, що можна прочитать „не безъ удовольствія“... Тымъ-часомъ критикъ (Федôръ Мѣщенко) выхопивъ зъ поемы зъ котроись-то сторôночки кôлька слôвъ, за укованє котрыхъ и склавъ менѣ догану. Отъ-се й все, щó я чую про свою „Козачку Олену“![1])

Хоча-жь Нчôлка богацько ждала, пустивши свою поему мѣжь люди, то все-жь та ѳи надѣя не зовсѣмъ сповнилась. Сей бо твôръ, нѣгде правды дѣти, маѣ у своѣмъ складаню деякѣ похибки. Навпередъ годѣ второпати, чому Василь покинувъ Олену, котру бувъ покохавъ. Коли-жь вôнъ уже прихиливъ ся серцемъ до Настѣ, „голубки ласкавои“, то по-що бравъ вôнъ хустину вôдъ Олены, выѣзжаючи въ похôдъ зъ козаками? — чому сказавъ ѣй опôсля, що ѳѣ у своѳму серцю не тративъ нѣколи? Вôдтакъ Олена являѳ ся героинею патетичною й горячою патріôткою, дармá, що она, бувши бѣдного роду, жила въ старенькôй хатинѣ, де при злидняхъ годѣ було набувати высокихъ идей патріотичныхъ. Коли-жь она справдѣ забажала „правды щирои и прихилля до дѣла святого“[2]), то

[1]) „Зоря“, 1888; стор. 55.
[2]) „Рада“, II; стор. 1.

годило-бъ ся, щобъ она по смерти Настѣ не говорила Василеви про свою любовь до него, по-за-якъ не думала бути єго дружиною. Та й конець поемы не може насъ зовсѣмъ вдоволити. Поетка згадує про саможертву Олены, котра цѣлу зиму сидѣла въ шпитали, де гоила раны козакôвъ. Хоча-жь те дѣло справдѣ велике й святе, то таки не лицює оно дѣвчинѣ, для котрои дотôль не було нагоды, навчитись тои лѣкарскои штуки. Опроче могла она водити Миколю на грôбъ батька, — могла на могилѣ поливати квѣтки дрôбными сльозами, але не повинна була хлопчикови говорити, що „отъ-тутъ лежить твôй татко, а мôй милый!“ — Вже зъ тыхъ кôлькохъ замѣтокъ видно, що козачка Олена, при всѣй своѣй симпатичнôй вдачи, є типомъ подекуды неприроднымъ. Пчôлцѣ не вподобалось се, що навѣть сама героиня Шевченковыхъ „Гайдамакъ“, Оксана, проявляє интересы чисто-личнѣ й вузкѣ, тому-то хотѣла она въ козачцѣ Оленѣ зъобразити типъ горячои патріотки. Але-жь намъ здає ся, що то бѣдна козачка не могла выйти по-за вузкій кругъ свого свѣтотляду, дармá, що богата титарѣвна Оксана „зъ погляду высшихъ горожанськихъ вымогъ“ по думцѣ Пчôлки є особою млавою. Тому-то въ части сповнилось теє, чого поетка боялась: єи героиня зô своимъ патріотизмомъ явилась трохи „натягнена, пересадна“. Все-жь таки годить ся похвалити патріотичну тенденцію Пчôлки и такожь вдатне наслѣдованє мотивôвъ народнои поезіѣ въ писаню деякихъ частинъ поемы.

У своихъ стихотворахъ Пчôлка прихиляє ся часто до напряму романтично-національного, одначе въ фантазіи „Русалка“ намагала она звернутись до напряму реального, — тôлько-жь выйшло таке, що въ сѣй фантазіи зъявивъ ся контрастъ романтичности до свѣта реального, дѣйстного. Ось-якій змѣстъ сеи фантазіѣ: Въ

чудовôй ночи лѣтнѣй вырinула Русалка зъ озера пôдъ гаємъ и, всмѣхнувшись до свѣтла мѣсяця, выйшла на берегъ та сѣла край скелѣ. И побачила она величный будынокъ, щó при темнôй затоцѣ ввесь зорѣвъ огнями. Тамъ бенкетъ справляли веселй люде, — гулявъ утѣшный миръ. Ажь ось почула Русалка, немовь крôзь веселу музику оркестры лунали рыданя и стогôнъ глухій. Се бо грає на скрипцѣ нещасный старый музика, — вôнъ самъ собѣ серце смыкомъ крає, — померъ єго сынъ молодый! Недавно єго поховали; та отъ, старый батько мусить забути жаль на сей вечôръ, — вôзьме не богато, а все-жь таки живе вôнъ зъ того заробку! А ось въ суремку зô стогономъ сурмить хлопчина, — вчора вôдказала єму дѣвчина, та грає вôнъ, — на тее вôнъ грачь! — Почувши, що въ оркестрѣ розголосъ є, Русалка подумала собѣ: „Якъ добре тымъ людямъ (щó гуляють)! — не треба имъ знати, щó чує музика, якъ грає, — абы було весело имъ танцювати!“ [1])

Наставъ перерывъ у танцяхъ. Бучна громада выходить у парахъ и простує до берега озера. Русалка побачила пару знакому, — се тй, щó любились торôкъ, та отъ, теперь остыло имъ серце, — а все-жь идуть у парѣ, бо шлюбъ узяли! Онъ друга пара: хороша жôнка вдова йде пôдъ руку зô своимъ кавалєромъ, — по мужеви ще не скôнчилась жалоба, та туга въ серци малá, — въ очахъ у обохъ ихъ сьяє жадоба, взяти тее, щó смерть имъ дала. А за ними надходить молодчикъ и жôнка стара. Молодчикъ иде зъ нею въ парѣ, бо знає, що, якъ оженить ся, достануть ся єму й грошѣ й хорошая путь. Иде ще одна пара. Змарнѣла дѣвчина говорить щось такъ охочо мужчинѣ, але вôнъ все глядить на бôкъ и вôдтакъ дѣвчина

[1]) „Зоря“, 1888; стор. 331.

гадає собѣ: „Чи довго-жь я буду крутить ся до суму, та въ парахъ безъ пары ходить?“ — А отъ идуть троє у-рядъ: мужчинъ двоє й жôнка одна; — она щебече до двохъ суперечникôвъ, до коханця й до мужа свого, — все-жь мусить ити въ серединѣ, — коханця кохає, а мужа боить ся. Вôдтакъ иде бôльша громадка бундючна, — тôлько одна дѣвчина въ громадѣ мовчазна, — она не дбає про речи пустй, думы єи не пôдходять до того, про що товариство гуде, — она говорить лишь до серця свого, — самотна въ гуртѣ тôмъ бреде; — друга-жь жôнка, що єѣ коханець покинувъ, силує ся забути своє горе й вдає веселу, ба й заявляє товариству, що она опять охоча до танцѣвъ. И зновъ подалась до будынку громадка, — зновъ грає музика гучна, а мѣжь-тымъ Русалка задумалась у смутку и не слухала вже тыхъ гукôвъ. Та отъ, почула она якйсь звуки навѣснй: се повертало вôйско слухняне зъ вôйны, де оно богато розлило людскои крови, а теперь спѣваючи неначе пяне зъ крôвавого бенкету йшло. И крикнула Русалка: „За-досыть людського втѣшання! — вже буде! — не треба його бôльшь менѣ!“ И рада Русалка, що пѣсня затихла въ поли, въ дали, спустила она очи къ земли. Она побачила, що по озеру тихо плыве въ човнѣ вбогій рыбалка: пôдъ берегъ краде ся вôнъ по-маленьку, щобъ плескôтъ не зрадивъ єго, — а онъ-де ґосподарь надъ берегъ тихенько йде изъ свого будынку. Се бувъ той самый чоловѣкъ, що колись-то за вбогихъ такъ серцемъ болѣвъ, ба навѣть хотѣвъ робити якйсь-то полѣпшеня для долѣ бѣдноты. Та те було колись! — а теперь скарбницю душѣ вôнъ заперъ для думокъ величныхъ, — теперь вôнъ увесь въ невсыпущихъ клопотахъ ґосподаря, мовь на сторожи той песъ! Вôнъ выйшовъ зъ розкôшного свого будынку, поглянути, чи пôдъ гучный той бенкетъ не краде тамъ у него хто чого? И ось, по-

дыбавъ вôнъ того рыбалку и крикнувъ: „А хто тутъ?!“ Русалка не дôждала кôнця отôй розмовѣ суворôй, — встала зъ-пôдъ скелѣ тихенько й поринула у своихъ холодныхъ филяхъ, бо на земли мѣжь людьми здавъ ся ѣй побутъ не милѣйшій[1]).

Въ сѣй фантазіи хотѣла поетка сказати, що бѣднымъ людямъ тяжко жити зъ-за нагальнои перемоги панôвъ, та що й въ паньскôмъ побутѣ не живе ся такъ весело, якъ бѣднымъ здає ся. Є й тамъ свои невзгодины, — ба, въ часѣ гуляня не всѣ веселять ся. Тому-то не дивно, що Русалцѣ остогидло людске втѣшанє. — Коли-жь бы хто запытавъ ся, яка основна думка скрыває ся въ сѣй фантазіи, то можна-бъ мабуть ѥму вôдповѣсти, що въ уявѣ поетки романтичнôсть маѥ высшу стôйнôсть, нѣжь реализмъ.

* * *

Хоча-жь поезіѣ Олены Пчôлки суть годящимъ здобуткомъ нашои литературы, то все-жь красше проявляє ся ѥи таланъ въ оповѣданяхъ. Ось и они:

1. Пигмаліонъ. Оповѣданє. („Зоря“, 1884; стор. 186—189; 193—195; 201—203).

2. Забавный вечеръ. Оповѣданє. (ibid., 1885; стор. 1—3; 13—16).

3. Чадъ. Святочне оповѣданє. (ibid., 1886; стор. 37—40; 53—54; 69—71).

4. Свѣтло правды й любови. Оповѣданє. (ibid., 1886; стор. 217—220; 249—253; 273—278; — ibid., 1887; стор. 17—20; 37—40; 73—75; 89—92; 109—111; 125—128; 141—145; 177—179; 199—201; 213—220; 385—388; 405—410; — ibid., 1888; стор. 93—99; 113—116; 129—131; 149—152).

[1]) Балляду „Русалка“ написала такожь дочка Олены Пчôлки, Леся Украинка („Перший вінок“. Жіночий альманах. Львів, 1887; стор. 56—68).

5. Товаришки. Оповѣданє. („Першій вѣнокъ“. Жѣночій альманахъ, выданый коштомъ и заходомъ Наталіѣ Кобриньскои й Олены Пчѣлки. Львѣвъ, 1887; стор. 231—357).

6. Соловйовый спѣвъ. Розповѣдь. („Зоря“, 1889; стор. 1—5).

7. Маскарадъ. Зимова новеля. (ibid., 1889; стор. 69—78).

8. За правдою. Оповѣданє — посвячене Галичанамъ-Золочѣвцямъ. (ibid., 1889; стор. 293—296; 309—313; 329—332; 345—350; 365—368; 381—385; 397—399).

9. Три ялинки. Святочне оповѣданє. (ibid., 1891; стор. 26—32).

Крѣмъ сихъ оповѣдань писала Пчѣлка ще деякѣ казки й приповѣстки, якъ: „Голосный памятникъ“ („Дзвѣнокъ“. Львѣвъ, 1890; стор. 50—51; 58—59); „Милосердна“ (ibid., стор. 47); „Сосонка“ (ibid., стор. 189—191); „Збаночокъ“ (ibid., 1891; стор. 130—140).

Найлучшимъ изъ тыхъ беллетристичныхъ творѣвъ є оповѣданє „За правдою“. На першій плянъ своєи картины Пчѣлка высунула молоденьку Надежду, сестрѣницю прачки Марины, котрои чоловѣкъ Семенъ бувъ швецъ. Въ тѣмъ самѣмъ дворѣ жили въ однѣй домѣвцѣ такожь студенты Кіевского университету, Лукіяненко й Мокіевскій, и до нихъ заходила иногдѣ Надежда, приносячи имъ выпране хусте. Лукіяненко вподобавъ собѣ Вѣру, котра жила въ тѣмъ-самѣмъ дворѣ у полковницѣ, своєи тѣтки. Коли-жь вѣнъ дѣзнавъ ся, що россійска институтска культура, якъ полуда, сильно влипає до сеи панночки, то ставъ супроти неи байдужнымъ и прихиливъ ся серцемъ до Надезѣ, у котрои помѣтивъ натуру глибоку, богату тонкимъ чутємъ.

Надежда була дочкою паламаря при церквѣ одного жѳночого манастыря. Коли-жь ѥи батько вмеръ, то черницѣ взяли ѥѣ до себе. Вѳдтакъ Надежда жила два роки въ манастырѣ, одначе житє чернече не було ѣй по-нутру; тому-то покинула манастырь, коли тѣтка Марина навѣдалась до неи. Не найшовши правды въ манастырѣ Надежда стала чутливою и вѳдъ того часу глядала она стежки, котрою могла-бъ ити за правдою.

Коли Надежда одного разу принесла хустє обомъ студентамъ, то Лукіяненко показавъ ѣй на образку Тамару въ обѳймахъ демона. Вѳдтакъ розказавъ ѣй про демона, щѳ́ колись бувъ ангеломъ. Той хотѣвъ все знати, щѳ́ ѥму було заказано знати, — отъ, и за се Богъ прогнавъ ѥго. Пѳсля того демонъ лѣтавъ свѣтами: вѳнъ тогдѣ нѣчого не любивъ, нѣчого не хотѣвъ, про все було ѥму байдуже. Ажь ось разъ побачивъ вѳнъ Тамару, дуже гарну дѣвчину, найкращу вѳдъ усѣхъ въ свѣтѣ й покохавъ ѥѣ. И тогдѣ вѳнъ залишивъ давнѣйшу злѳсть, зновъ ѥму схотѣло ся любити й вѣрити въ добро. Вѳнъ прилѣтавъ до сеи дѣвчины, — говоривъ ѣй про своє коханє. Коли-жь они обоє разъ обнялись, то въ ту хвилину Тамара вмерла. Опѳсля демонъ зновъ пѳрнувъ у пѳтьму, а душу Тамары взявъ ангелъ. — „А що-жь було души тои дѣвчины?“ замыслено спыталась Надежда Лукіяненка. — „Нѣчого!“ вѳдповѣвъ студентъ. „Ѥи душу взяли въ рай, — отъ такъ говорить ся у книжцѣ, де про се дуже гарно пишеться:

Вона страдала и любила,
И рай вѳдкрывъ ся для любви“ [1]).

Трохи перегодя Надежда просила Лукіяненка, щобы прочитавъ ѣй казку про демона. Коли-жь сей студентъ

[1]) Поему „Демонъ“ написавъ славный рослійскій поетъ Михайло Лєрмонтовъ.

вволивъ єи волю и прочитавъ поему до кôнця, то Надежда дôзнавшись, що демонъ зôставъ ся зновъ самъ одинъ въ цѣлôмъ свѣтѣ и безъ любови й безъ надѣѣ, зôтхнула глибоко та промовила: „Краще було-бъ, коли-бъ вôнъ не бачивъ тои дѣвчины!... Така-то тяжка доля! Знайшовъ бувъ щастє, вôдраду и зновъ згубивъ. А вôнъ же хотѣвъ уже вѣрити й бути добрымъ! Не знайшовъ добра, не зазнавъ и ласки, — зновъ проклятый! Се не по правдѣ!“[1])

Недовго опôсля прийшовъ до шевця Семена кумъ Андрѣй, землякъ єго зъ Потокôвъ. Се бувъ религійный мрѣйникъ, що́ приставъ у Києвѣ до громады, котра, вызначуючи ся назвою братерства, сходилась въ однôмъ домѣ, щобъ читати св. Письмо й спѣвати псальмы. Лукіяненко вмѣвъ зъєднати собѣ того чоловѣка, котрый давъ єму набожну книжку. Якъ же Лукіяненко въ домôвцѣ шевця побачивъ таку-жь книжку въ Надежды и вôдъ неи довѣдавъ ся, що она не добре розумѣє тє, що́ читає, то спôмнувъ вôнъ, що для спробунку зладивъ украиньскій переспѣвъ одного псальму. Сей-то перекладъ сподобавъ ся Андрѣєви, и вôнъ заявивъ, що, якъ прочитати отакъ простôй людинѣ, то она справдѣ зрозумѣє швидче. Ажь ось надôйшла Марина. Она дивилась бѣсомъ на ту религійну пропаґанду Андрѣя й гримаючи на Семена назвала єго безувѣромъ, що не хотѣвъ ити на вечѣрню до церкви. Опôсля Лукіяненко вернувъ ся у свою домôвку й розказавъ свому товаришеви Мокієвскому про кружокъ Андрѣя, що се зовсѣмъ окремый миръ, котрый має свои окремі думки й принципы. — „Яка у нихъ велика сила переконаня!“ говоривъ Лукіяненко; — „се мене надить! — се сила, рухъ и духъ своєвидный!“ Коли-жь Мокієвскій

[1]) „Зоря“, 1889; стор. 330.

єму закинувъ, що они оба тому рухови чужй, то вôдповѣвъ Лукіяненко: „Хто знає, на скôлько чужй! Врештѣ выходна думка одна, — шукати идеалу; — тôлько що они, отъ наприкладъ Андрѣй, чи Надежда, не знають сього мудрого слова й говорять: шукати правды! Але се все одно, — не въ словѣ дѣло!“[1])

И отъ незабаромъ пôшовъ Лукіяненко на збôръ того братерства. Въ товариствѣ були чоловѣки й жôнки, старй й молодй, люде простй й паны, — всѣ они єднали ся въ одинъ спôльный гуртъ и мáли на собѣ немовь якусь однакову печать. Лукіяненку здавалось, неначе бувъ одинъ выразъ у всѣхъ тыхъ очахъ, щó такъ набожно дивили ся у той бôкъ, де читано книжку. Тôлько самъ вôнъ чувъ себе такимъ-же спокôйнымъ и байдужнымъ, якъ та стѣна, до якои вôнъ прислонивъ ся. — „По-що я прийшовъ сюды!“ пытавъ себе Лукіяненко и зъ байдужности переходивъ чимъ разъ бôльше у станъ якоись соромливости: єму здало ся, що єго присутнôсть духовно ображає зôбраныхъ. Мѣжь товариствомъ побачивъ вôнъ и Надежду: она клячала й почала спѣвати, коли читанє перейшло въ спѣвъ, — обличє єи, пôдведене въ гору, палало. И ось середъ спѣву Лукіяненко почувъ поклики покаяня й рыданя, — дехто падавъ ниць, обливаючись сльозами. Въ такôмъ-то товариствѣ не мôгъ вôнъ довго выдержати, — єму здалось, що бачить фанатикôвъ такого пієтизму, щó доходить до екстазы, до несамовитости.

Опôсля Надежда не приходила до Лукіяненка, ажь ось вôнъ самъ закликавъ єѣ зъ тѣткою Мариною до своєи домôвки, коли вôнъ зъ деякими студентами впровадивъ сюды Вересая. Старый кобзарь спѣвавъ про трьохъ братôвъ, щó втѣкали зъ турецкои неволѣ, и вôдтакъ за-

[1]) ibid., стор. 350.

спѣвавъ пѣсню про „правду“. Слухаючи сего спѣву Надежда зворушилась душею: въ ѥи смуглявому виду палала краска, уста на пôвъ розкрылись, а очи вогкѝ вôдъ зворушеня пильно дивили ся на спѣвця, на ѥго незрячѝ очи й тѝ гôркѝ уста, щó промовляли: „Нема въ свѣтѣ правды, — самъ Богъ свята правда!“[1])

Трохи зъ-годомъ Лукіяненко займавъ зъ Мокіѥвскимъ иншу кватиру, и вôдтакъ вôдъ двôрника давнѣйшого свого житла довѣдавъ ся вôнъ, що Вѥра выйшла за мужь за офицера, котрый знавъ ѥѣ вôдъ довшого часу, та що Марина зô своимъ чоловѣкомъ живе въ давнôй домôвцѣ. Вôдтакъ зайшовъ Лукіяненко въ хату шевця й дôзнавъ ся вôдъ Марины, що Надежда стала якась чудна. Она покинула свою тѣтку и пôшла до Андрѣя въ Потоки, шукати правды. Але кôлька тыжнѣвъ опôсля вернулась она до тѣтки. Надежда змѣнила ся й на вроду, — якось зовсѣмъ змарнѣла та мовь сама не своя стала. И отъ, ту дѣвчину побачивъ разъ Лукіяненко биля памятника Владимирового. Она була смутна й розказала студентови, що ѣздила далеко й богацько бачила, — що не знайшла нѣчого та ще й те згубила, щó мáла. Вôдтакъ про те религійне товариство говорила она ось-що: „Нема й у нихъ того, про що они говорять, — щирои правды нема! И тамъ люде бють ся за владу, за зверхнôсть, — и тамъ закрадаѥться ненависть, неправда, — и тамъ не хотять бачити, якъ гине ближній вôдъ кривды вôдъ дужчого!“[2]) Потому звернулась Надежда до памятника та сказала: „Не навчивъ ты, князю Владимире, людей правды й любови! Не перейняли вони того слова! Вони хрестять тѣло та не душу, — хрестять ся для людського ока, а не Божого!“

[1]) ibid., стор. 367.
[2]) ibid., стор. 397–398.

Якъ Лукіяненко розпрощавъ ся зъ Надеждою, то повернувъ вонъ до своєи домовки й розказавъ Мокієвскому про свою зустрѣчь зъ тою дѣвчиною. Мова єго була зъ-першу сумно-спокойна, далѣ розстроєнї нервы не могли выдержати, й мова полилась болѣзна, нервова. Ба, въ одчаю душѣ дорѣкавъ вонъ собѣ, що не зъумѣвъ розважити Надежды, тои болящои душѣ зъ народу, що бажає ратунку й порады. Водтакъ заявивъ Мокієвскому, що не варто жити, що вонъ нѣ каплѣ не пожалкує, самъ за себе, стративши таке житє. Тогдѣ Мокієвскій ставъ єго втѣшати й сказавъ єму мѣжь иншимъ ось-таке: „Мы маємо обовязокъ передъ тыми, хто те-жь шукає правои стежки, не кидати ихъ на роздорожьи, а вести, — та нѣ! нехай и не вести, а просто йти вкупѣ зъ ними!“... Лукіяненко притакнувъ товаришеви, кажучи зъ-тиха, що имъ обомъ треба справдѣ вкупѣ зъ Семенами та Надеждами шукати стежки правды.

Про се оповѣданє пише Пчолка, що она дуже дорожить нимъ[1]). Та й годить ся признати, що въ сѣмъ творѣ є чи-мало картинъ справдѣ художницкихъ. Ось и красшї картины въ оповѣданю „За правдою“: 1. Домовка шевця Семена (стор. 293—295). 2. Надежда приносить выпране хустє обомъ студентамъ, Лукіяненкови й Мокієвскому (295—296). 3. Перша стрѣча Лукіяненка зъ Андрѣємъ у шевця Семена (345—347). 4. Кобзарь Вересай мѣжь студентами въ Києвѣ (366 – 367). 5. Розмова Лукіяненка зъ дворникомъ про давныхъ сусѣдъ, — про Семена, Марину, Надежду й Вєру (383). Хоча-жь се оповѣданє має справжню стойность литературну, то мы позволяємо собѣ замѣтити, що Надежда своєю вдачею є чи-мало сентимен-

---

[1]) Письмо Олены Пчолки до Ом. Огоновского зъ д. 13. лютого, 1892. р.

тальна, — що она шукає правды, неначе-бъ перенялась идеалами деякихъ богатырѣвъ оповѣдань Кулѣшевыхъ. Се-жь була проста людина, щó жила лишь два роки въ манастырѣ, де могла навчитись лишь церковнои грамоты; — отже сумнѣваємо ся, чи Надежда могла проявляти таке интензивне житє психичне. Опроче й Лукіяненко є натура бôльшь пассивна, нѣжь дѣяльна. Вôнъ, бувши народовцемъ, вôдвернувъ ся вôдъ Вѣры, що чванилась культурою институтскою и не хотѣла спѣвати по-украиньски; вôдтакъ зъявлявъ супроти Надежды любовь плятоничну. Коли-жь дôзнавъ ся, що она не могла найти правды, то въ зворушеню душѣ сказавъ Мокіевскому, що не знає, чи не розбôє собѣ сегодня-завтра головы кулею, тому-що вôнъ нѣ Надежды не мôгъ розважити, нѣ самъ собѣ не вмѣвъ дати рады.

Въ оповѣданю „Товаришки“ зъобразила Пчôлка двѣ панночки зъ Россіѣ, щó вчились лѣкарскои науки на Цюрихскôмъ университетѣ въ Швайцаріи. Се були: Люба Калиновска и Раиса Брагова. Побôчь нихъ стоить ще князѣвна Бѣлосельска й „Діяна“ Песцова. Люба Калиновска, Украинка, походила зъ невеликои дворяньскои сѣмьѣ въ Полтавщинѣ и за житя батька вчила ся въ однôмъ пансіонѣ. А вже-жь дома бачила она въ комôрцѣ скриню зъ книжками батьковыми, й мѣжь ними найшла Енеиду Котляревского. Коли-жь приѣхала старша сестра Любы зъ чоловѣкомъ, то привезла зъ Полтавы Шевченкового Кобзаря. Люба сказала про тй вѣршѣ своѣй товаришцѣ по пансіону, Раисѣ Браговôй, котра чванила ся родомъ аристократицкимъ, дармá, що дѣда єи мужики называли Брагою. Трохи-перегодя поѣхали обѣ сй панночки до Цюриху, вчити ся медицины. Зъ ними выбравъ ся туды такожь Кость Загоровскій, товаришь зъ дитячихъ лѣтъ

Любы[1]). Въ Цюриху пôзнались они зъ князѣвною Бѣлосельскою, котра тамъ бôльшь бавилась, нѣжь училась, и намагала причарувати до себе Костя. Сей же Украинець охоловъ у своѣй любвѣ до Любы й заплутавъ ся въ сѣточку краснои Раисы. Коли-жь Раису посватавъ професоръ Штокманъ, то Кость повѣявъ ся зъ князѣвною до Парижа. Крôмъ Костя Загоровского вчились въ тамошнѣмъ университетѣ ще два Украинцѣ, Апольонъ Кузьменко и Дмитро Корнієвичь. Они оба вподобали собѣ Любу, але Московка Песцова стала лицятись до Кузьменка, и вôдтакъ тôлько Корнієвичь бувъ вѣрнымъ товаришемъ Любы.

Довершивши науки лѣкарскои Люба поѣхала зъ Цюрихскимъ дипльомомъ до Вѣдня, щобы бути ще на курсѣ акушерскôмъ и звѣдати Вѣденьску клінику. Въ Вѣдни пôзналась она зъ галицкимъ Русиномъ Бучиньскимъ, горячимъ молодымъ патріотомъ, котрый зъ нею довше говоривъ про народну словеснôсть. Люба довѣдалась вôдъ Бучиньского, що галицкѣ Русины выробили собѣ свою мову и для культурнои потребы, мѣжь-тымъ коли Украинцѣ переходять заразъ на россійску мову, коли заводять поважнѣйшу бесѣду. Якъ Люба, выѣзжаючи зъ Вѣдня, прощала ся зъ Бучиньскимъ, то подякувала єму за всѣ єго послуги, котрѣ вôнъ оказувавъ ѣй въ невѣдомому великому мѣстѣ, та тôлько соромилась сказати єму, що въ души своѣй она дякує єму ще за одну послугу: що коли она верне ся до дому зъ мôцнѣйшими національными переконанями, то й симъ она мусить завдячувати єму[2]). Коли-жь Люба приѣхала на Украину, то всѣла фельдшерицею въ одному селѣ й подавала лѣкарску по-

[1]) Дѣя вôдбуває ся около половины 60-ыхъ рокôвъ.

[2]) „Перший вінок“, стор. 325 – 326.

мôчь бѣднымъ людямъ. Зъ нею оженивъ ся Дмитро Корнієвичь. На весѣлє молодятъ прийшла й Раиса, зъ котрою бувъ одруживъ ся професоръ Штокманъ. Обоє жили въ Петербурзѣ й приѣхали до Браговои, подыхати трохи пôвденнымъ украиньскимъ повѣтрємъ. Люба, побачившись зъ Раисою, спытала ся єи: „Ну, щожь? и для бѣдныхъ маєшь прийомнй годины?“ И вôдповѣла Раиса: „Нѣ, нѣ!... Се страшенно клопотно, та й користи жаднои немає!“[1]) — Мѣжь иншими бувъ на весѣлю такожь Кость Загоровскій, — але-жь вôнъ ставъ сумный и журливо задумавъ ся, що не єму судило ся те щастє, котрого вживає теперь зъ Любою Корнієвичь. Про Бѣлосельску-жь Кость розказувавъ Любѣ, що она въ Парижи хотѣла вступити въ консерваторію, вчити ся спѣву, та теперь мабуть кудысь выѣхала, либонь въ Милянъ, чи на воды кудысь.

Оповѣданє „Товаришки“ вызначує ся найпаче гарными діяльоґами, — але акціѣ въ сѣмъ творѣ не богато, и вôдтакъ стôйнôсть оповѣданя пôдносить ся бôльшь епизодами вдатными, нѣжь живымъ розвоємъ самои дѣѣ. На першôмъ плянѣ картины стоятъ товаришки Люба й Раиса, по-за-якъ они репрезентують два напрямы въ житю суспôльнôмъ, напрямъ національный и реалистичный. По думцѣ Раисы „коженъ индивидъ зъ (простого) народу може не бôльше выкликати интересу, якъ ростина, бо живе чисто ростиннымъ життємъ“. Вôдтакъ сказала она ось-що Костеви Загоровскому: „Подивѣть ся онъ на того хлопчика й дѣвчинку, щó лежать тамъ на верху воза: чимъ вони одмѣнній одъ тыхъ-же снопôвъ?... Або й сей ґосподарь, зъ котрымъ вы такъ щиро повитались! — у найлѣпшôмъ разѣ може буть порôвнаный зъ своимъ воломъ: одній процесы життя — и физіольоґичного й ин-

[1]) ibid., стор. 355—356.

теллєктного“[1]). И отъ, та Ранса, щó въ подружю зъ професоромъ Штокманомъ зажила собѣ по-паньски, бувши лѣкаркою не мáла прийомныхъ годинъ для бѣдныхъ, бо се було-бъ страшенно клопотно та й не принесло-бъ нѣякои користи!

Коли-жь Ранса при своѣмъ реалистичнôмъ напрямѣ є байдужною супроти бѣдныхъ, то Люба проявляє вдачу вельми людяну й симпатичну. Пробуваючи въ Цюриху займалась она тôлько наукою й не звертала своєи уваги на пытаня суспôльно-національнй, та ажь тогдѣ, коли въ Вѣдни пôзналась зъ Галичаниномъ-народовцемъ Бучиньскимъ, полюбила рôднй святощѣ, — народну мову й народнôсть. Живучи-жь на батькôвщинѣ за-любки лѣчила она недужныхъ бѣдныхъ людей и въ поглядахъ на побутъ суспôльный придержувалась напряму національного. Одного разу навѣдались до нея Кузьменко й Корнієвичь. Отже въ розмовѣ про литературнй змаганя Галичанъ Кузьменко назвавъ мову Львôвскои часописи „Правда“ штучностію и литературщиною, та й сказавъ, що шанує саму тôлько народню мову. Тогдѣ Люба задумала ся й погадала собѣ ось-що: „Кузьменко дурницѣ провадить: „Штучнôсть“, „литературщина“, — „признаю саму тôлько народню мову!“... Щó-за узька народнôсть! щó-за узькій національнизмъ! Се — понижати свою народню гадку, обрѣкавши ѣ стояти вѣчно лишь на одному ступни первѣстному! И коли такъ судúть объ мовѣ, то треба те-жь саме розважити й у всьому, — значить, и хисту національного не треба розвивать, — нѣ музики, — нѣчого! Нехай буде все тôлько на ступни первѣстно-народньому, — значить, и науки не посувать, — досыть того свѣтогляду, якій має нашь простый чоловѣкъ! — Се-жь нѣсенѣт-

[1]) ibid., стор. 264.

ниця якась! Зъ такимъ національнымомъ можна тôлько закиснути на мѣсци!... Ну, бери елѣменты народнй, не цурай ся ихъ, але утворюй зъ нихъ яко-мога ширшу, кращу будову, — и се пôде на користь тому-жь самому народови! На-що-жь одрôзняти його непереступною линiєю вôдъ интелиґенцiѣ, котра пôшла въ-передъ? Нѣ! той Кузьменковськiй нацiонализмъ у найлѣпшôмъ разѣ може привести лишь до плачу надъ „лихою долею“, — надъ тымъ, щó „минуло“ и минає. Не плакати треба й не топтати ся на однôмъ мѣсци, котре йде зъ-пôдъ нôгъ, а дѣло робити!“[1])

Зъображаючи характеристику Любы Пчôлка натякнула на теє, що Украинѣ, побиванôй теперѣшнимъ лихолѣтємъ, галицка Русь подає захистъ у змаганю просвѣтно-нацiональнôмъ, та що нацiональнй идеалы сеи Руси можуть и декого на Украинѣ спонукувати до любови своєи мовы й народности.

Въ кôнци запримѣчаємо, що въ сѣмъ оповѣданю жôночй типы являють ся бôльшь вызначными вôдъ типôвъ мужчинъ, та що найпаче типъ Марiѣ Петровны, матери Любы, зъобразила Пчôлка зъ глубокою правдою психольоґичною.

Хоча-жь мѣжь творами Олены Пчôлки оповѣданє „За правдою“ має найбôльшу стôйнôсть литературну, то все-жь справжню рутину повѣстярску добачаємо найпаче въ „святочнôмъ оповѣданю“ „Чадъ“. Пчôлка зъобразила ту вдатно молодый свѣтъ середньои и низшои верствы суспôльности, та й въ загалѣ малює она у своихъ оповѣданяхъ переважно типы молодыхъ жôнокъ, дѣвчатъ и дѣтей.

Въ оповѣданю „Чадъ“ вводить насъ писателька въ двôръ невеличкого сельця, Копичинець, куды заѣхали

[1]) ibid., стор. 344.

въ гостѣ молоденька Нина Покорска зъ братомъ Андрѣємъ и зъ лѣкаремъ Ивасевичемъ. Панъ Заборовскій, хозяинъ двору, поѣхавъ по дѣлу въ Городище, а єго дружина выбиралась саме тогдѣ до мѣста за покупомъ передъ Рôздвомъ. Дома лишались отже ихъ дѣти: старша дочка Лена, менша дѣвчинка Маня и хлопчикъ Костикъ. Та годѣ було не ѣхати до мѣста передъ святами; — панѣ Заборовска повиталась зъ гостями й пôшла до своихъ саней. Вôдтакъ Лена стала забавляти молодыхъ гостей, проявляючи свою симпатію паничеви Андрѣєви Покорскому, въ котрого бувъ якійсь млявый выглядъ, неначе-бъ розмова товариска єго не займала. Хоча-жь лѣкареви прийшлось сидѣти близенько биля панны Покорскои, то она дивилась якось насмѣшливо на свого кавалєра. Гостѣ говорили про литературу, и вôдтакъ панна Покорска смѣялась Ивасевичеви, котрый натякнувъ на теє, що лѣкареви можна на селѣ пропасти за-для малого зарôбку. Она сказала єму, що коли „народовство“, — такъ и треба обмежувати свои потребы по-народньому. Ажь ось увôйшла въ хату гарна дѣвчина сельска, щó звалась Лукерею. — „Отъ, типъ!“ шепнувъ лѣкарь Андрѣєви, — „на прочудъ!“ Але той сидѣвъ якійсь збентеженый: блѣде обличє єго зъ приходомъ дѣвчины спалахнуло.

Лукеря служила по-переду у матери Андрѣя, та єѣ вôдправили изъ службы. Коли-жь Лена дôзналась вôдъ лѣкаря, що въ мѣйскôмъ клюбѣ мабуть не буде забавъ въ Рôздво, то заявила она гостямъ, що въ першій день святъ пôде зъ сельскими дѣвчатами колядувати, щобъ записати народнѣ колядки. Костикови-жь и Мани сказала, щобъ они, убравши сосонку, покликали дѣтей сусѣдôвъ-мужикôвъ. Опôсля Лена спыталась Андрѣя, чи вôнъ, завитавши до дому на свята, не буде нѣгде на вечерѣ, щобъ навеселитись? — „Мабуть, що нѣ!“ вôдповѣвъ паничь, —

„та й хиба-жь на тыхъ вечерахъ єсть веселôсть? Такъ — чадъ якійсь! Нѣ спôльности, нѣ веселости справжньон; — крутять ся люде, якъ дурнй! Именно — чадъ и бôльше нѣчого!“[1]) Вôдтакъ Лена спыталась Нины, чи й она святами не буде „чадѣти“ нѣгде на вечерахъ? — И вôдповѣла Нина загадковымъ усмѣхомъ, що не знає, бо отъ, тôлько першого дня святъ прийде ся бути на именинахъ у Федоровичѣвъ, — а потôмъ думає она святками засѣсти за свою працю, — се-бъ-то писати романъ. — „Ну!“ посмѣхувавъ ся Андрѣй, — „для романа вже дуже богацько треба! Великій захôдъ!“ — „Чого-жь!“ вôдмовляла Нина, — „тема у мене вже готова й обдумана, — романъ прекрасного панича зъ прекрасною сельскою дѣвчиною!“ — „Оввa!“ — засмѣявъ ся зъ примусомъ Андрѣй, — „яка старосвѣтська тема! Краще-бъ обробити наприкладъ оповѣданєчко про жениханнє либеральнои панночки з бравымъ полковникомъ“...

Опôсля выйшовъ Андрѣй до кабинету по свои папиросы, але-жь на порозѣ того покою спинивъ ся, зъ-легка затремтѣвши: въ кабинетѣ поралась, прибираючи на столѣ, дѣвчина Лукеря. Паничь просивъ єѣ, щобъ прийшла до мѣста. — „Слухай, Лукерочко!“ говоривъ Андрѣй до гарнои дѣвчины. „Приходь на свята въ нашь двôръ!... отъ, може на першій день у вечерѣ. Нашй будуть на именинахъ у Федоровичѣвъ, а я останусь дома... буду тебе ждать!“ И вôдповѣла Лукеря, що вволить волю панича. — Якъ гостѣ вôдъѣзжали, то Андрѣєви здалось, що панна Лена прощалась зъ нимъ дуже щиро. Вôдтакъ на улици, недалеко вôдъ паньского подвôря гостѣ перегнали Костика й Маню, щó йшли въ село до мужикôвъ, просити ихъ дѣтей, щобъ прийшли въ двôръ на першій день святъ, бо

[1]) „Зоря“, 1886; стор. 39.

на сосонцѣ будуть горѣти свѣчечки, — будуть висѣти золотй горѣхи, цукерки, яблука...

За три днѣ до святъ Андрѣй Покорскій писавъ паннѣ Ленѣ, що Федоровичѣ вôдкладають святкованє своихъ именинъ на другій часъ для того, що на першій день святъ у мѣйскому клюбѣ буде забавный вечеръ для дѣтей и для старшихъ. И отъ, черезъ коротенькій часъ Лена поѣхала до мѣста, довѣдатись, щó тамъ за новины такй? И сказала ѣй Нина, що вôйсковй поєднали ся зъ горожанами, и що вечеръ буде спôльный. Хоча-жъ Андрѣй заявивъ Ленѣ, що вôнъ мабуть не буде на тôмъ вечерѣ, то Нина сказала, що вôнъ таки буде тамъ, бо що-жь бы самъ дома робивъ! Коли-жь Андрѣй спôмнувъ, що єму треба йти на почту, то мовила Лена, що, якъ вôнъ схоче, могла-бъ пôдвезти єго до мѣста на своихъ санкахъ, бо й такъ ѣде она, закупити де-чого у жидôвъ, заки зайде шабашь.

И по згодѣ Андрѣя Лена попрощалась зъ Ниною, обѣцюючи ѣй, що може потôмъ до неи заѣде. Лена й Андрѣй сѣли на санки й швидко помчались улицею. На почтѣ справа була коротка. Не пробула Лена й кôлькохъ минутъ сама на санкахъ, якъ Андрѣй бувъ уже зновъ коло неи. — „Хочете проѣхать ся трошки по поли?“ завôзвала єго Лена. Андрѣй сѣвъ, и обоє поѣхали за мѣсто. Панночка щебетала, якъ пташка, сидячи близенько биля свого спутника. — „Вы конечне мусите бути на вечерѣ!“ казала Лена. — „Яка зъ мене користь? Я мало танцюю!“ — вôдповѣвъ Андрѣй. „А якъ же ваше колядованнє?“ мовивъ вôнъ далѣ. „Памятаєте, вы говорили..“ Панночка змѣшалась. — „Ну, що-жь?“ мовила она, — „тáкъ якось выйшло! Врештѣ, що-жь такого? Колядки записать можу й иншимъ часомъ, а колядувать — хиба-жь я останній рôкъ живу на свѣтѣ? Ще поколядую колись!“ — Вернувшись до мѣста Лена ввôйшла въ крамницю Сурки, а

паничь, идучи слѣдомъ за нею, подумавъ собѣ: „Яка у неи гарненька фиґурка! навѣть у футрѣ!“...

Першого дня Рождва панство Заборовскій такъ якъ и не мали свята, — а надто въ вечерѣ: старшій й дѣти збирались на забаву. Коли Лена выйшла въ салю, щобъ подивитись у бôльше зеркало, чи добре лежить сукня, то пôдъ вôкнами почувъ ся голосный спѣвъ колядникôвъ. — „Панночко! а менѣ можна буде поколядувати?“ спытала Лукеря. — „Можна, якъ поѣдемъ!“ вôдповѣла Лена.

Клюбный вечеръ бувъ величный. Въ салѣ бувъ великій натискъ: товариство зôбралось цѣлыми родинами. Посередъ салѣ стояла велика сосна, вся обтыкана свѣчечками, обвѣшана всѣлякими ласощами, зъ-за чого дѣти барвистою юрбою ходили навколо неи. Вôдтакъ почались дитячій танцѣ. Коли-жь старшій завважали, що малій вже доволѣ „настрыбались“, то позабирали ихъ изъ салѣ й вôдправили чи-то до дому, чи до знаємыхъ. Костика й Маню забрала служниця Покорскихъ. Заграла музика неначе красше, голоснѣйше, — почавъ ся вечеръ для старшихъ. Лена була весела й намагала млявого Андрѣя спонукати до танцѣвъ, мѣжь-тымъ коли Нина бавилась зъ полковникомъ, не хотѣвши танцювати зъ лѣкаремъ нѣ одного кадриля. Вôдтакъ Ивасевичь ставъ грати въ карты. Але-жь и тутъ єму якось не велось, дарма, що Нина пôдôйшла до столика, де вôнъ сидѣвъ зъ картами въ рукахъ. Коли-жь одинъ партнеръ натыкнувъ на єго промахи въ грѣ, то вôнъ самъ-не-свôй озвавъ ся: „Щось голова болить! — чадно тутъ, чи щó?“ — „Може буть, що тôєю сосною начадили?“ озвавъ ся одинъ изъ грачѣвъ. — „Одначе-жь мы тамъ у сали не замѣчаємо нѣякого чаду!“ мовляла панна Нина, все стоячи коло столика. — „Бо впиваетесь, разомъ зъ тымъ повѣтрємъ, веселощами танцѣвъ!“ пояснивъ хижо лѣкарь.

Де не взявъ ся полковникъ и заявивъ Нинѣ, що хутко буде третій кадриль. Пôсля танцю Лена зъ Андрѣємъ перейшла на другій бôкъ салѣ до вôкна, де було мовь-бы не такъ душно. У вôкна заглядали постатѣ цѣкавыхъ зъ улицѣ. И отъ, Андрѣєви наразъ згадалась дѣвчина Лукеря... „Ну, щó? якъ вона приходила й дожидала його?“ — Кровь наче окропомъ прилилась єму до серця. — „Але нѣ!“ мѣркувавъ вôнъ далѣ; — „вона-жь могла знать вôдъ панночки, що все перемѣнилось иначе!... Та що-жь! сказати по правдѣ, може й красше, що такъ выйшло, — що вона не приходила, або, приходивши, не застала мене дома!... Такъ, такъ!... на якій кôнець мôгъ вестись сей романсъ? Красше, красше, коли-бъ вôнъ и розбйшовъ ся! Перше всього красше для самои дѣвчины!“...

Ажь ось заглянувъ въ салю лѣкарь Ивасевичь. Поглядъ єго бувъ дуже сумный. Було-жь тому двѣ причины: одна та, що вôнъ таки здорово програвсь того вечера, — друга-жь причина того суворого выгляду лѣкаря була та, що якъ-разъ напроти него сидѣла Нина зъ полковникомъ. — „Ото! не розстанеться вона зъ нимъ!“ думавъ вôнъ собѣ; — „тая, бачь, писателька, прослѣджує, пôзнає цѣкавый вôйськовый типъ!... И щó вôнъ може ѣй говорить, такъ ще такъ богацько?! А вона слухає ще й такъ уважно! „Народниця“, противниця „роскошѣ!“ — онъ, якій саєтовій корсажѣ надѣває! якими золотыми наручницями сьяє! Що-жь! пôде за свого полковника, то ще не такій справить! — ота повздержна, щó вжилась бы на сельскому зарôбку!... Такъ, якъ разъ! На языцѣ тѣ прекрасній речи, а въ думцѣ перспективы полковницкихъ доходôвъ!“[1])

Пôзно було, коли нашѣ знакомцѣ оставили клюбъ. Старѣ Заборовскѣ поѣхали въ гостинницю, — Лену-жь за-

[1]) „Зоря“, 1886; стор. 70.

просила Нина въ господу до себе. Тому-то обѣ панны й Андрѣй поѣхали разомъ санками. Коло вóзницѣ примостивъ ся такожь лѣкарь Ивасевичь, бо Нина сказала ёму, щобъ сѣдавъ зъ ними. — Пóдъѣхали до оселѣ Покорскихъ. Лѣкарь пóшовъ попередъ, щобъ подзвонити, та не доходячи до ґанку спинивъ ся й покликнувъ: „Щó се таке?... Хтось сидить!“ — Гуртокъ наближивъ ся и мѣжь ґанкомъ та вóкномъ Андрѣевого кабинету при стѣнѣ побачивъ якусь прислонену темну постать. — „Якась жóнка!“ мовивъ спокóйно лѣкарь, придивляючись до одѣня. Якъ Андрѣй почувъ тѝ слова, то глянувъ на постать и отерпъ, окаменѣвъ. Саме тогдѣ глянула Лена й скрикнула: „Боже мóй! се наша Лукеря!“ — „Она!... и напевно замерзла!“ потвердивъ лѣкарь.

Задзвенѣвъ дзвóнокъ, зъявили ся огнѣ, збѣгли ся люде... Лукерю внесли въ кабинетъ Андрѣя. Она лежала лицемъ до горы, смертельно блѣда, але на прочудъ хороша... „Може вона учадѣла!“ промовивъ хтось изъ слугъ, щó помагали лѣкареви, — „бо вона трошки посидѣла у насъ въ кухни, — приходила либонь зъ дѣвчатами колядувать до мѣста, — тáкъ вона казала, и додавала, що ѣй голова дуже болить. То може вчадѣла!“

Довго поравъ ся лѣкарь коло Лукерѣ. Трохи перегодя розкрыла она очи й промовила, залившись сльозами: „На-що вы вóдратували мене?!“...

Отъ и кóнець сего оповѣданя, въ котрóмъ авторка хотѣла показати, що въ панському побутѣ проявляє ся якійсь чадъ, — вѣщунъ моральнои недуги й суспóльнои загибели, котрый паненятъ иногдѣ такъ запоморочує, що они вже не находять веселощій мѣжь своимъ гуртомъ, а глядають жертвъ свого самодуру мѣжь непописованымъ сельскимъ людомъ. У того паньства по-найбóльше пустѝ фразы на устахъ про народовство, про либерализмъ! Отъ,

и въ умнои „писательки“ Нины прекраснѝ речи тôлько на языцѣ, але въ думцѣ у неи тôлько перспективы полковницкихъ доходôвъ!

Не диво про-те, що Пчôлцѣ не можуть подобатись вытребеньки паньского побуту. Живучи довго мѣжь сельскимъ людомъ она пôзнала, що въ природнôмъ єго побутѣ нема ще нѣякого чаду, — що вôдтакъ паны тôлько тогдѣ зможуть почати нове житє, коли стануть єднатись зъ темными-незрячими братами. Тому-то въ оповѣданю „Забавный вечеръ“ хотѣла Пчôлка дати паньству ту науку, що лучше йти въ помôчь бѣднымъ людямъ, нѣжь тратити грошѣ на забавы й танцѣ.

Въ „Забавнôмъ вечерѣ“ розказує Пчôлка про двѣ панночки, дочки паньства Костецкихъ, щó жили въ Переволокахъ. Одна зъ тыхъ панночокъ, Ксенія, була доросла, вôсѣмнайцяти-лѣтня, а друга, Любочка, не була навѣть пôдлѣткомъ, — мáла бо всего тôлько сѣмь лѣтъ. Третього дня Рôздвяныхъ Святъ выбирали ся они на забавный вечеръ до мѣста. По-за-якъ мати нездужала, а батько не схотѣвъ ѣхати, то панночки мáли перше заѣхати до своихъ мѣйскихъ знаємыхъ, Стефановичѣвъ, и разомъ зъ ними бути на вечерѣ. У Стефановичѣвъ же мáли они й ночувати та ажь другого дня вернутись зъ ними въ Переволоки.

Та отъ, ледви выѣхали зъ села въ чисте поле, почали санки йти якось туго, по-малу, — ставъ падати дрôбный, густый снѣгъ. Наразъ санки зупинились, а вôзниця Пилипъ заявивъ панночкамъ, що загубивъ дорогу, та що радъ-бы хочь яку-небудь дорогу найти, або й до дому вернути ся. — „Отъ, тобѣ й маєшь! — до дому!“ покликнула наполохана Ксенія, котра бажала бути на вечерѣ въ мѣстѣ й побачитись зъ молодымъ Леономъ Стефановичемъ, про котрого говорили, що вôнъ нареченый

Ксенiѣ. — „Ну! а що-жь вы думаєте, паннунцю?“ вôдказавъ Пилипъ. — „Що-жь мы будемо робить у поли, якъ отаке вѣяти-ме цѣлу нôчь! То-жь-то, нехай Богъ боронить, небезпечна рѣчь!“[1]) Тогдѣ Ксенiя тяжко зôтхнула, неначе зъ розпуки, а Любочка стала плакати, кажучи, що боить ся вовкôвъ.

Трохи-перегодя Пилипъ, збившись зъ дороги, заѣхавъ до Пôдгайцѣвъ, де живъ єго дядько Кôндратъ. Отъ и завѣзъ вôнъ панночокъ до „своихъ“, щобъ у нихъ переночувати. Въ хату ввела ихъ дочка Кôндратова, молодиця Мотря, — самого-жь господаря не було дома. Коло печи побачили панночки якусь стару жôнку и дѣвчину лѣтъ дванайцяти, котра гойдала дитину въ колысцѣ, мѣжьтымъ коли друга дѣвчинка, Любоччиного зросту, сидѣла высоко на печи, поглядаючи зъ горы на оруду въ хатѣ. Тота-жь стара жôнка була матѣрю молодицѣ, а обѣ дѣвчинки — то молодшй єи сестры.

Любочка сидѣла тихенько, а Ксенiя розпочала розмову про негоду. Она сподѣвалась, що сего вечера зможе вôдсѣль поѣхати до мѣста, але Мотря сказала, що въ таку заметѣль мабуть и ранкомъ не могли-бъ панночки туды проѣхати. Тому-то погасла та маленька искорка надѣ, щó ще доси тлѣла въ серци Ксенiѣ.

Обѣ жôнки поставили вечеру, а панночки не мáли й думки єи цуратись, бо таки хотѣлось имъ ѣсти. Пôсля вечеры Любочка стала зъ усмѣхомъ переглядати ся зъ дѣвчинкою, котра до вечеры злѣзла зъ печи. Незабаромъ они обѣ стояли вже передъ кроснами, а за кôлька хвилинъ Любочка въ товариствѣ тои дѣвчинки була вже до половины пôдъ печею. — „Любочко!“ гукнула до неи Ксенiя, — „куды ты лѣзешь?... Ты зовсѣмъ покаляєшь

[1]) „Зоря“, 1885; стор. 2.

сукенку!“ — „Ксенечко!“ гукала въ свою чергу Любочка, — „подивись! тутъ телятко!... Иди подивись, яке гарненьке!“ — И въ двохъ зъ малою Настею выдобула зъ-пôдъ печи на середину хаты малесеньке телятко. Коли-жь Ксенія роздивлялась на него, то озвавъ ся въ колысцѣ хлопчикъ. Мотря взяла єго на руки й сѣла зъ нимъ за стôлъ. Бѣднятко було якесь жовтеньке, а коли Ксенія спыталась, чи не слабує оно чимъ, то вôдповѣла мати, що єму „вавки“ якiсь за ушками роблять ся, та що казали купати єго въ браткахъ. Вôдтакъ Ксенія сказала Мотри, що дитинѣ треба-бъ давати молока, то она-бъ подужала. — „А де-жь його взяти? Отъ, теперь-то и було-бъ молоко“, мовила далѣ Мотря зôтхнувши, „такъ батько хотять продати корову!“ — „На-що-жь то продавати?“ вмѣшавъ ся Пилипъ. — „Грошей пильно треба!“ одказала вже стара. — „Отъ-се-жь старый вôдвѣзъ трохи до волости, але-жь не всѣ: на всякiй тамъ податки ще десять рублѣвъ треба дати...“ — „Та черезъ тi десять рублѣвъ корову продавати?“ спытала ся Ксенія, — „вона-жь бôльше стоить!“ — „Ну, то щó?“ промовила стара, „знайдеться куды подѣть, якъ зостанеться. Отъ, напевно прийдеться ще хлѣбъ купувати, бо у насъ не стане свого!...“[1]) Вôдтакъ господынѣ заходились збирати зъ стола, а Мотря, положивши дитину зновъ у колыску, почала вкупѣ зъ Ксенiєю слати на полу (на широкому примостѣ коло печи) постѣль панночкамъ и собѣ. Опôсля Ксенія покликала Любочку, щó сидячи мѣжь двома дѣвчатами гралась уже зъ котикомъ, и стала їй розвивати кучерѣ. Обѣ панночки розмовляли про баль, а Мотря, стоячи коло Ксенiѣ, роздивлялась на єи сукню и спыталась: „Такъ отсе вы на баль їздите въ такихъ строяхъ? панночко! Якъ же се

[1]) ibid., стор. 14.

вы танцюєте въ такôй довгôй сукни? — не падаєте?“ — „Нѣ!“ вôдповѣла Ксенія смѣючись. Мѣжь-тымъ Мотринѝ сестрички пильнували, якъ Ксенія розвивала кучерѣ Любочцѣ. — „Чого ты, дурна, такъ дивишся?“ пытала меншу дѣвчину Мотря; — „ты може думала, що то такъ росте на головѣ? ха-ха-ха!“ Саме-тогдѣ Настуся зняла зъ-долу кинутый папѣрокъ и стала єго уважно розкручувати.

Вкôнци всѣ поклали ся на полу: Ксенія зъ Любочкою въ-подовжь, а Мотря въ-поперекъ, въ ногахъ у нихъ, зъ дитиною коло боку. Стара лягла на печи зъ найменшою дочкою, старша дѣвчина — на лавѣ. Любочка незабаромъ заснула, але Ксеніи не спало ся, бо въ хатѣ було страшенно горячо. Въ стомленôй єи головѣ снувались думки про Стефановичѣвъ... Ажь ось телятко пôдъ печею стало подавати голосъ, а стара мати гукнула на Мотрю, щобы встала й понесла телятко до коровы. Та й опôсля годѣ було заснути: стали спѣвати пѣвнѣ, ґелґотѣти гуси, а незабаромъ почали вставати стара зъ Мотрею.

Якъ стало вже видно въ хатѣ безъ свѣтла, Ксенія, не заснувши й пôвъ-годины, встала та вдягла ся. Увôйшовъ у хату Пилипъ и зъявивъ господыни, що єго дядько приѣхавъ. Старый Кôндратъ розказавъ вôдтакъ, що вôнъ таки бувъ выѣхавъ до дому ще вчора, але блукавъ мало не до пôвночи й ледви прибивъ ся до будки на желѣзници, де й пôдночувавъ. — Вôдъ голосныхъ розмовъ прокинулась Любочка. Приспоривши снѣдане стара розказала Ксеніи, що вôддала Мотрю за-мужь за приймака, — думали, якъ лучше, а тымъ часомъ не вгадали долѣ: пôшовъ Мотринъ чоловѣкъ у вôйско, — зъ-за чого теперь всѣ бѣдують.

Вôдъѣзжаючи Ксенія попрощалась зъ господынями й положила на стôлъ срѣблячками пôвъ-рубля грошей, —

тыхъ, щó були призначенй на оплату Любоччиного входу на той забавный вечеръ. — „Отъ“, додала Ксенія, „нехай буде дѣвчатамъ на стяжечки!“ Коли-жь прощала ся зъ дѣтьми, то при ясно̀й днинѣ маленькій хлопчикъ здававъ ся ще жовтѣйшій, — „вавки“ на тонко̀й шийцѣ выказувались значнѣйше. Повернувши головку, хлопчикъ заглядавъ до телятка. Поглядъ Ксенієвий перейшовъ такожь на маленьке телятко. Якійсь рухъ вагованя пройшовъ по єи обличю, — въ виду зъявила ся краска, — она добула портмоне й вынявши папѣрокъ сказала: „На̀-те, Мотре!... для хлопчика... Тутъ десять рублѣвъ,... нехай батько не продає коровы!... Кормѣте хлопчика молокомъ!“ — И зоставивши остовпѣлу Мотрю, котра й не вспѣла подякувати за дарунокъ, Ксенія хутко выбѣгла зъ хаты. — „Ксенію!“ мовила на санкахъ Любо̀чка, — „то-жь ты вò̀ддала тй грошѣ, щó мама дали заплатити за наручницю?“ Але Ксенія дала на се питанє якусь неприхильну вò̀дповѣдь и мѣркувала собѣ, що хочь мати дала ѣй на Рò̀здво тй грошѣ на дарунокъ, то она може ихъ мабуть повернути, куды хоче.

Якъ обѣ сестры вернулись до дому, то Любочка розказала матери всю пригоду зъ забавнымъ вечеромъ. Ажь ось приѣхавъ молодый Стефановичь, бо хотѣвъ довѣдати ся, чому Ксенія не була на вечерѣ. Почались розповѣди, дивуваня, смѣхи. Коли-жь Леонъ завважавъ наручницю у Ксенієвій на руцѣ и зъ тои „австралійськои“ окрасы ставъ шуткувати, то Ксенія, зрываючи єѣ зъ руки, сказала паничеви: „Прошу васъ, вò̀ддайте наручницю пани Бѣлецкòй! — скажѣте! що я єи не куплю: мамѣ не сподобалась...“ „Не правда! не правда! мамѣ сподобалась“; вмѣшалась Любочка, „а тòлько Ксенія грошѣ вò̀ддала“. И почало дѣвча розповѣдувати... Але-жь Ксенієвій вже не було

въ хатѣ. Леонъ знайшовъ єѣ въ батьковôмъ кабинетѣ й горячо поцѣлувавъ єи руку — безъ наручницѣ.

Хочь се оповѣданє зъявляє деякѝ прикметы идиллични картины, то все-жь доторкнула ся тутъ Пчôлка до болючого боку побуту суспôльного, бо вказала на тее, що бѣднѝ люде побиваютъ ся злиднями, мѣжь-тымъ коли высшѝ верствы суспôльности тратятъ на забавы грошѣ, котрыми могли-бъ прийти въ помôчь своимъ бездольнымъ братамъ. А вже-жь въ тыхъ сутѣнкахъ суспôльныхъ невзгодинъ благословить ся теперь на свѣтъ. До найменшого брата нахиляють ся серцемъ уже й деякѝ паны, а найпаче молоде ихъ поколѣнє переймаєся подекуды новыми идеями, — свѣтломъ правды и любови.

* * *

У згаданôмъ листѣ зъ дня 13. лютого 1892. р. Олена Пчôлка просила автора сеи исторіѣ литературы, щобъ вôнъ не вважавъ єѣ „послѣдовательков“ Марка Вовчка. Ось щó писала она мѣжь иншимъ въ сѣй справѣ: „Я хочу сказать, що не въ той слѣдъ иду я, въ якій ишовъ Марко Вовчокъ и сучаснѝ єму авторы: я стала на нове поле, — хочь властиво сказавши тôлько на свѣжу ниву того-жь самого поля украинськои письменности, украинського життя“. — И справдѣ, Пчôлка вступила на свѣжу ниву того-жь самого народного поля, бо намагала суспôльно-національный напрямъ сучаснои литературы выдвигнути на першій плянъ украинськои письменности, немовь-бы хотѣла показати, що полагодженє суспôльного пытаня безъ національного розвою на Украинѣ не принесло-бъ єи землякамъ нѣякого хôсна. Ту свою думку проявила Пчôлка найпаче у своѣмъ оповѣданю „Свѣтло правды й любови“.

Се оповѣданє вызначуєся всякими прикметами національного патріотизму и горячою любовю авторки до

низшихъ верствъ суспо́льности, — оно вважає ся не то́лько гарнымъ белле́тристичнымъ твором, але й вѣрною картинкою етноґрафичною. Шкода то́лько, що доси не надруковано цѣлого писаня, изъ-за чого годѣ подати поглядъ на характеристику головныхъ дѣячѣвъ въ сѣмъ оповѣданю. Хоча-жь другои частины повѣсти не доведено до ко́нця, дарма́, що дожидаємо ще третьои частины сего твору, то все-жь можна вже теперь сказати, що „Свѣтло правды й любови“ має литературну сто́йно́сть изъ-за мистецкого кольориту въ малюнку важнѣйшихъ типо́въ и за-для живого драматизму въ оповѣданю авторки, що́ вызначує ся гуманными идеями, яснымъ свѣтоглядомъ и тепломъ нѣжного жо́ночого серця. Можна-бъ пчо́лцѣ тутъ лишь се закинути, що не придержує ся єдности дѣѣ въ оповѣданю, що навкруги головныхъ дѣячѣвъ она ґрупує безлѣчь осо́бъ, котрі́ зъ волѣ авторки стають ся подекуды вызначными типами, та що деякі епизоды не вяжуть ся, якъ слѣдъ, зъ темою оповѣданя.

Геро́ємъ оповѣданя є Петро По́дго́рный. Батько его, Полтавець, оселивъ ся въ Красному на Волыни, и бувъ землемѣромъ при одному мировому зъѣздѣ. Коли-жь во́нъ умеръ, то бѣдна его жо́нка горювала зъ дѣтьми. Саметогдѣ найстаршій сынъ, Петро, ско́нчивъ науки, и, не до́ставши мѣсця учителя, ставъ „письмоводителемъ“ у Красняньского мирового судьѣ, Анатолія Ухтомцева, котрый по́днѣсъ ся на верхъ при „обрусѣнью“ южнозападного краю. У того судьѣ бувавъ иногдѣ Сергій Хотько, Киевець, що́, бувши урядовцемъ, одруживъ ся зъ панночкою аристократичного роду. Дочка ихъ Евгенія росла по́дъ доглядомъ тьотькъ, ґенеральшѣ и професоршѣ, та й сама мати пильнувала донѣ, щобъ не псувались у неи манѣры. Трохи-перегодя панѣ Хоткова полюбила спѣвака оперы италіяньскои, и стала зъ нимъ ѣздити саньми на трой-

кахъ. На однôй зъ такихъ проѣздокъ простудилась и вмерла запаленѣмъ легкого. Хотько продавъ вôдтакъ землю въ Кiевщинѣ и купивъ собѣ маѣтокъ пôдъ Краснымъ. Якъ не стало ѣго жôнки, то ґенеральша вôдступила ѣму свою економку до ґосподарства, до догляду въ домѣ и за дѣвчинкою. Се була Нѣмкиня Емилiя Францовна, котра вмѣла здобути собѣ велику владу дома; тôлько-жь Евгенiя, скôнчивши науку въ ґимназiи, не думала ѣй корити ся, та супроти нея часто зъявляла свою волю.

Хотько приѣздивъ до Ухтомцева иногдѣ зô своѣю дочкою, и вôдтакъ панна Евгенiя бачилась неразъ зъ Петромъ Пôдгôрнымъ, котрый бувъ „правою рукою и правымъ окомъ судьѣ“. Правду сказавъ разъ Петрови Ухтомцевъ, що тôй панночцѣ бракуѣ рôвности и чогось тоншого въ способѣ себе вести — у всѣй манѣрѣ[1]), бо Евгенiя не придержувалась паньскои етикеты, а поверталась свобôдно зъ людьми, не зважаючи на те, чи хто панъ, чи бѣдакъ. Пôдгôрный давъ ѣй Шевченкового Кобзаря, котрого она дотôль мало читала. И отъ, незабаромъ та панночка стала щирою Украинкою, и, ввôйшовши разъ у хату бѣднои матери Пôдгôрного, просила Людмилу, сестру ѣго, щобъ взяла одну роботу, — се-бъ-то щобъ вышила ѣй украиньску сорочку. Ба, трохи перегодя Евгенiя призналась Петрови на польованю, що за-вдяки ѣму перебула она метаморфозу свого дотеперѣшнього побуту. „Вы кинули нове свѣтло въ мою думку, въ мою душу“, мовила она, — „и всѣ темнi стороны мого житя стали выразнѣйшi передъ моiми очима. Те, щó перше невыявно гнѣтило мене, теперь гнѣтить, мучить мене бôльше! Вся зъужитôсть моѣи атмосферы стала для мене зовсѣмъ видною и душить мене тутъ, душити-ме й тамъ, якъ вернемось зъ-вôд-

[1]) ibid, 1887; стор. 197.

си. Менѣ мрѣється теперь инше около, просторе й ясне! Замѣсць того „свѣта“ зъ єго неправдою и огидою я бачу теперь справжнє свѣтло: свѣтло правды и любови дѣйстнои![1])

Опбсля не було вже тайною, що Евгенія Хотькбвна полюбила патріота-Украинця, Петра Пбдгбрного. А вже-жь Петро проповѣдувавъ мѣжь своими знаємыми такй думки, котрй справдѣ зъявили єго горячимъ прихильникомъ идеѣ національнои. Ось-щó говоривъ вбнъ Бриневичеви, котрый бувъ домашнимъ учителемъ Сашѣ, сына судьѣ, и вызначувавъ ся думками радикальными. „Вы ставите рѣзку межу“, говоривъ Пбдгбрный; — „по одинъ ббкъ паньство, експльоататоры, здирщики, а по другій — пригнетеный, терплячій всяке лихо народъ. Гараздъ! И вы хочете повести той мученый народъ проти його гнобителѣвъ, експльоататорбвъ! Але-жь прослѣдѣте вы пильнѣйше ту межу посередъ „мучителями“ й „мученіками“, и вы побачите, якъ єѣ треба буде посувати низше, — якъ вона поплутана! Останнимъ часомъ я мавъ змогу близше приглянутись до народного громадского житя и можу васъ запевнити, що въ самому народови широко розкоренилась експльоатація й утисканє старшимъ меншого, та хочь скблько небудь мбцнѣйшимъ — слабѣйшого. Подивѣте ся, щó робить ся въ волостныхъ справахъ, де народъ у всякбмъ разѣ має значне право вбльного орудованя; — гляньте, яка тамъ неправда, якъ душить тамъ сильнѣйшій зъ народа — слабѣйшого, се-бъ-то дрббный волостный урядникъ зъ народа, або заможнѣйшій господарь — голоту! Власне-жь панамъ, посередникамъ та судіямъ приходить ся вмѣшувати ся въ волостнй розпорядки, щобъ касувати ту кривду“[2]). — Коли-жь Бриневичь натякнувъ на тее,

[1]) ibid., стор. 219.

[2]) ibid., 1888; стор. 97.

що нове житє повстало-бъ на руинахъ паньского побуту, то Пôдгôрный вôдповѣвъ ось-що: „Нове житє — по тому-жь самому зразку! Перемѣнились бы тôлько стовпы громадськои будовы, одни на мѣсце другихъ, и бôльше нѣчого! Послѣдни стали-бъ першими — и, не мавши морального, доброго переконаня, а тôлько выдерши кращій шматокъ у иншихъ, стали-бъ такъ-само боронити його братови, — стали-бъ такъ-само утискати низшого!“ — Та отъ Бриневичь попрѣкнувъ Пôдгôрного, що по єго думцѣ треба-бъ залишити боротьбу и по-овечому корити ся. Тогдѣ-жь озвавъ ся Петро: „Нѣ, бороти ся зо всѣмъ лихомъ треба, на кождôмъ ступни, де кому приходить ся, — але треба добирати розумныхъ способôвъ, щобъ вони привели до путнього кôнця. У великому дѣлови треба шукати великихъ пôдставъ! Хочете перестановити громадську будову, то не идѣте о-слѣпъ, а несѣте й свѣтло до своєи працѣ! Безъ культуры, безъ розуму, безъ свѣтла доброго братського почування й людськои любови у всѣхъ станахъ, — безъ національного самопôзнання, поваги до себе й другого, — нѣчого не буде!“[1])

Коли Пчôлка своими повѣстями заняла вызначне мѣсце въ нашôй литературѣ, то, судячи по живôмъ драматизмѣ діяльоґôвъ въ оповѣданю, можь було сподѣватись, що она й драматичными творами збогатить нашу письменнôсть. Та отъ, авторка написала лишь одинъ драматичный твôръ, се-бъ-то побытовый жартъ (водевиль) въ одноôй дѣи п. з. „Сужена не огужена“, що єго надруковано въ Києвѣ 1881. р. Опроче зладила она (1884) ще перерôбку комедіѣ Островского „Бѣдная невѣста“ въ чотырьохъ дѣяхъ. Сю комедію назвала Пчôлка „Свѣтовою рѣчю“, и, не надрукувавши єѣ досѣль, передала

[1]) ibid., стор. 98.

єѣ Михайлови Старицькому, аранжерови украиньскои трупы театральнои въ Россіи.

Про водевиль „Сужена не огужена“ спомнула Пчолка въ автобіографіи, що она положила въ пієску доволѣ серіозну тему, — осмѣяне „ташкенцѣвъ, котрі готовѣ задля карієры кидати свою краину“[1]). А вже-жь намъ здає ся, що въ сѣмъ водевилю авторка не осмѣяла „ташкенцѣвъ“, а бо́льшь попрѣкнула сатирою Марію Василѣвну, немолоду жо́нку городского обывателя, Ивана Перепелицѣ. Єи бо серце було загорѣлось любвою до молодого Василя Хорошого, котрый для карієры выбиравъ ся въ край Оренбурскій, але въ домѣ того обывателя довше зупинивъ ся, по-за-якъ подобавъ собѣ сестру Маріѣ, молоденьку вдову Варочку, и перегодомъ зъ нею одруживъ ся. Засновкомъ интриги въ сѣмъ побытово́мъ жартѣ є заявленє Перепелицѣ супроти Хорошого, що гарна Варочка — єго жо́нка. Во́дси выходять комичні ситуаціѣ, котрі по́дносять ся найпаче любощами Маріѣ Василѣвны до Хорошого. Та отъ, вко́нци розкаявъ ся Перепелиця, що ради зовищѣ во́дцуравъ ся во́дъ жо́нки, и сказавъ, що въ останньому заповѣтѣ напише: „сужена не огужена“. Коли-жь интриґа сего водевилю засновує ся на обмѣнѣ осо́бъ, то й штучно вытворені комичні ситуаціѣ ко́нчать ся трохи недоладно. А вже-жь легенькій водевиль не має претенсіѣ до комедіѣ, списаної по́сля правилъ драматурґіѣ. Опроче Пчо́лка, зладивши сю пієсу, вволила лишь волю звѣстнои Полтавки, панѣ Милорадовичь, котра бажала, щобъ ся авторка написала що-небудь для невеликои сцены, — то́лько абы було „свѣженьке, веселенькє и не трудне для постановы на сценѣ“[2]).

---

[1]) „Зоря“, 1888; стор. 17.
[2]) ibid.

Олена Пчôлка сповнює вѣрно свою миссію, яку собѣ поставила въ литературному своєму змаганю, ступивши на нове поле украиньскои письменности. Народнѝ святощѣ суть идеаломъ єи чутливои душѣ, и вôдтакъ письменными своими творами прямує она до того, щобъ наша литература вызначувала ся прикметами суспôльно-національными. Зъявивши доси плôдну словесну дѣяльнôсть, не кидає она й теперь пера, а все ще компонує то поезіѣ, то оповѣданя. Отъ, щó пише она до автора сеи исторіѣ литературы про теперѣшнѝ свои змаганя: „Живу не при злидняхъ и не при якихсь выключно тяжкихъ обставинахъ, котрѝ бы менѣ не давали змоги писати, — хоть зновъ таки й не на стôлько рожевѝ тѝ обставины, щобъ сприяти писанню. У всякôмъ разѣ требується напруженя моєи власнои енергіѣ для того, щобъ писати: нѣщо зъ мого найблизчого окола до того не заохочує, хутнѣй — заважає тому. Кидати-жь писання все таки не думаю; — богато маю рôзныхъ, давныхъ и новѣйшихъ розпочатыхъ писань. Може покôнчаю ихъ, а може напишу зовсѣмъ новѝ. Се покаже часъ, а силы ще маю доволѣ“[1]).

Велична патріотка спонукала и своихъ дѣтей, Ларису (Лесю Украинку) и Михайла (Михайла Обачного) до писаня въ мовѣ украиньскôй, и може вже втѣшатись вызначными успѣхами ихъ на нивѣ рôднои словесности. Найпаче-жь Леся Украинка є вже звѣстна на Руси-Украинѣ своими вдатными стихотворами и митецкими перекладами деякихъ Гайновыхъ поезій.

* * *

Лариса Косачѣвна (Леся Украинка) родила ся 14. лютого въ 1872. р. въ повѣтовôмъ мѣстѣ Звягелѣ (Новоградѣ-волыньскому) Волыньскои губернії. Зъ-першу вчи-

[1]) Письмо зъ д. 13. лютого 1892. р.

ла єѣ и старшого Михайла сама мати, — а потôмъ ходили до нихъ учителѣ, щó вчили ихъ по ґимназійнôй програмѣ зъ деякими вôдмѣнами. Лариса вчилась вкупѣ зъ братомъ такожь латиньскои и грецкои мовы. Въ наслѣдокъ сего она може вôльно читати Гомера въ первотворѣ, то-жь и перекладає єго на мову украиньску. До пятьнацятого року житя Михайло бувъ дома, потôмъ вступивъ до ґимназіѣ по екзаменѣ въ пяту клясу, а вôдтакъ ставъ студентомъ Киѣвского университету. Ларисы-жь не вôддала мати до ґимназіѣ, бо не любить сеи школы, — опроче слабкôсть здоровя Ларисы навѣть не дозволила-бъ ѣй бути въ якôй-небудь школѣ. Подужавши въ цѣлющихъ купеляхъ Лариса почуває себе теперь бадьорно, й дуже багато займає ся литературою. Зъ матѣрю вывчила она нѣмецку й французку мову, сама-жь вывчилась ще по-польски й по-италіяньски. Тому-то й перекладає она изъ всѣхъ сихъ мовъ, а найпаче зъ нѣмецкои, клясичнѣ творы на мову украиньску. Про Ларису й Михайла пише вôдтакъ Пчôлка въ згаданôмъ листѣ ось-що до автора сеи исторіѣ литературы: „Въ дѣтей менѣ хотѣло ся перелити свою душу й думки, — и зъ певностю можу сказать, що менѣ се удало ся. Не знаю, чи стали-бъ Леся й Михайло украинськими литераторами, коли-бъ не я? — може-бъ стали, але хутнѣй, що нѣ... Вôдъ батька вони не могли-бъ навѣть навчитись украинськои мовы, бо вôнъ нею не вмѣє говорити. Власне я „наважила“, и завше окружала дѣтей такими обставинами, щобъ украинська мова була имъ найблизшою, — щобъ вони зъ-малку пôзнавали єѣ якъ-найбôльше. Життя зо мною та посередъ волынського люду сприяло тому“.

Леся Украинка почала писати дуже рано, — бо въ одинацятôмъ роцѣ житя, и вôдтакъ у Львôвскôй „Зорѣ“ надруковано 1884. р. два єи стихотворы: „Конвалія“ (стор.

186) и „Сафо“ (стор. 195—196). Въ першому стиху („Конвалія“) зъявила Леся Украинка наклонъ до романтизму, ба й въ поезіяхъ, надрукованыхъ у Львовѣ 1887. р. въ жоночомъ альманаху „Першій Вѣнокъ“, находимо балляду „Русалка“, писану въ 1885. р., хоча въ трьохъ иншихъ стишкахъ, а найпаче въ стихотворѣ „Поле“ добачаємо большь новѣйшій напрямъ словесности. — По-мѣжь познѣйшими поезіямм Лесѣ вызначує ся „Вязень“ („Зоря“, 1889; стор. 385). Въ сѣмъ-то стихотворѣ видимо наклонъ до реализму, бо ось тутъ зъобразила Леся нещасного вязня, що въ темници понурый, смутный край вокна сидить. Передъ вокномъ — сѣльска, широка путь, а по нѣй идуть чужи, байдужи люде. Хто йде, хто ѣде — на темницю гляне, — холодный поглядъ! Тутъ конає жива душа, — нѣхто-жь того не чує и не знає. Ажь ось иде дорогою жонка молода — сумна, убога та блѣда, — а на рукахъ несе малу дитину, обгорнену въ подерту сѣрачину. Побачивъ вязень ту жонку и зрадѣвъ, — се-жь его дружина, — а се его дитинонька. — „Здоровъ бувъ, любый!“ промовила жонка крозь сльозы. Але весела й жвавенька мала Марусенька залепетала: „Куку-куку! а де ты? тутъ? татусю! Возьми на руки, поцѣлуй Марусю!“ — Здавалось бѣдному дитяти, що татко жартами сховавсь за краты. А тато ручку донѣ цѣлувавъ и горкими сльозами обливавъ. И промовила жонка, що бѣдне дитятко радѣє, — его ще й лихо не доймає, дарма, що вже другій день, якъ у нихъ хлѣба немає. — „Въ недѣлю ще за той нещасный хлѣбъ остатню худобу жидъ загрѣбъ“, мовила она далѣ, — „продавъ за довгъ остатню корову!“... И сльозы перебили жонцѣ мову, — до камѣня холодного припала й горко-горко зарыдала. Тогдѣ й дитина почала квилити й зъ-тиха просила въ матери ѣсти. — „Прощай!“ промовила жонка понуро до чоловѣка, и подсадила дитину до

вôконця, а тато цѣлуючи свою донечку давъ ѣй скоринку невôльничого хлѣба. Якъ же они вôдôйшли, то вязень дививъ ся за ними, — теперь не плакавъ вôнъ и не рыдавъ, — на очахъ у него сльозы не блищали, — они на серце камѣнемъ упали! И заломавъ вôнъ свои руки зъ журбою и тяжко зôтхнувъ кажучи: „Охъ! краще-бъ мы не бачились зъ тобою!“...

Леся Украинка видячи бѣдныхъ людей бажаѥ имъ долѣ-волѣ и въ стихотворѣ „Рыданія“ звертаѥ ся осьтакою апострофою до волѣ й до бѣдного люду:

Ой де-жь бо ты воле, ты зоре таѥмна?
Чому ты не зôйдешь на землю изъ неба?
Осіяти землю безщасную треба!
Ты бачишь, якъ все въ насъ покрыла нôчь темна?
Ты чуѥшь, якъ правду неправда скрôзь боре?
Ой горе!

О люде мôй бѣдный, моя ты родино!
Браты мои вбогѝ, закутѝ въ кайданы!
Палаютъ страшнѝ незагойніи раны
На лонѣ у тебе, моя Украино!
Кормигу тяжку хто розбить намъ поможе?
О Боже!

Поетка вѣрить въ лучшу будущину народу, бо каже въ сѣмъ стихотворѣ, що душа недолуга повстане и буде боротись до загину, — або загине, або переможе! — „Або погибель, або перемога!“ каже она вѣщимъ духомъ, — сѝ двѝ дороги передъ нами стане!... Котра зъ сихъ двохъ намъ судить ся дорога?... Дармá! повстанемъ, бо душа повстане!“[1])

[1]) „Народ“. Львів, 1891; стор. 115—116. — Въ „Народѣ“ (1891) надруковано такожь перекладъ зъ Виктора Гюго п. з. „Бѣднѝ люде“ (стор. 173—175), щó єго присвятила Леся Украинка свому дядькови Михайлови Драгоманову.

Леся, идучи слѣдомъ за матѣрю, любує ся такожь въ библійныхъ мотивахъ и вôдтакъ на таку тему написала она гарный стихотвôръ „Самсонъ“[1]).

Стихотворы Лесѣ Украинки друковано у Львôвскихъ часописяхъ и выданяхъ, якъ въ „Зорѣ“, въ жôночôмъ альманаху „Першій вѣнокъ“, въ „Дзвôнку“, въ „Народѣ“, въ Буковиньскôмъ православнôмъ Калєндарѣ (1891) и въ Буковиньскôй Библіотецѣ для молодѣжи. Въ „Зорѣ“ надруковано такожь переклады деякихъ стихôвъ нѣмецкого поета Гайного[2]) и перекладъ частинки поемы Мицкевича „Конрадъ Валлєнродъ“[3]). Переклады зъ Гайного находять ся такожь въ иллюстрованôмъ Калєндарѣ товариства „Просвѣта“ на рôкъ 1892. Вôдтакъ Олена Пчôлка выдала у Львовѣ 1892. р. „Книгу пѣсень Гейнриха Гейне“ въ перекладѣ Лесѣ Украинки й Максима Стависького. Въ „передмовѣ“ сказала Пчôлка мѣжь иншимъ осьщо: „Скôлька нашихъ молодыхъ литературныхъ силъ, зложивши литературну громадку, взяли ся думки, подати на украиньскôй мовѣ цѣлый рядъ перекладôвъ зъ славутныхъ свѣтовыхъ авторôвъ, выбираючи до перекладання выдатнѣйшѝ ихъ творы. Першою працею сеи громадки, працею зовсѣмъ выготовленою до друку, выйшла „Книга пѣсень“ Гейне, черезъ щó вона й уявляється на свѣтъ першою.... За якимъ часомъ мається выйти украинськiй перекладъ и иншихъ творôвъ Гейне; одночасно выготовляють ся громадкою переклады зъ иншихъ славно-звѣстныхъ свѣтовыхъ авторôвъ, французькихъ, англійськихъ, италіянськихъ, польськихъ и россійськихъ. — Въ нашôй литературѣ ще такъ многѝ пытання не рѣшенѝ, що зостається не зважене ще й те, надъ чимъ намъ бôльше

[1]) „Зоря“, 1892; стор. 186—189.
[2]) ibid., 1889., стор. 5; — 1890., стор. 371.
[3]) ibid., 1887; стор. 167—168.

треба клопотатись? чого бôльше постачати, чи оригинальныхъ творôвъ, чи перекладôвъ? Зоставшись при думцѣ про бôльшу користь оригинальныхъ творôвъ, деякѝ нашѝ выдавництва зовсѣмъ выключили всякѝ переклады, хочь бы ѝ найкращѝ, хочь бы зъ найславутнѣйшихъ авторôвъ. Маючи-жь таку свою думку, що добрѝ переклады добрыхъ авторôвъ однаково потрѣбнѝ, якъ и власнѝ добрѝ працѣ, нагадаю при тôмъ, що кожна литература, зовсѣмъ не выявляючи тымъ якогось свого убожества, чи занедбання власнои творчости, клопочеться объ тôмъ, щобъ мати въ себе переклады найкращихъ творôвъ иншихъ литературъ. А для письменности такои молодои, якъ наша, въ котрôй справжня литературна мова тôлько-що починає выроблятись, — переклады (звычайно, переклады добрѝ) мають бути ще користнѣйшѝ, нѣжь для якои иншои, бо, даючи багатый свѣтовый змѣстъ, творы славутныхъ метцѣвъ слова, стилю мають багато послужити, при пильнôй праци перекладачѣвъ, до выробу вдатнои, добôрнои литературнои мовы нашои“... (стор. V—VI).

Треба признати, що переклады „Книги пѣсень“, якѝ зладила Леся Украинка, вважають ся справдѣ вдатными такъ гарною мовою, якъ и вѣрнымъ вôдданѣмъ думокъ первотвору. Леся наблюдала не тôлько метричный складъ, але намагала писати такожь правильнымъ римомъ.

Саме-теперь друкує ся у Львовѣ збôрникъ стихотворôвъ Лесѣ Украинки п. з. „На крылахъ пѣсень“.

Она писала дещо такожь прозою. Въ „Зорѣ“ (1889. р., стор. 24—25) помѣщено образокъ зъ житя п. з. „Така ви доля“. Въ сѣмъ творѣ добачаємо манѣру оповѣданя Марка Вовчка. Вôдтакъ у „Дзвôнку“ находимо казочку п. з. „Бѣда навчить“ (1891; стор. 186—187). Не надруковано повѣсти „Жаль“, щó єѣ пôслано Олеси Озаркевичевôй для жôночого альманаху.

Вкупѣ зъ братомъ Михайломъ зладила Леся переклады Гоголевыхъ „Вечерниць“, що́ ихъ надруковано вопдтакъ у Львовѣ 1885. р.[1]).

Самъ же Михайло Косачь по́дъ криптонимомъ „Обачный“ змалювавъ образокъ п. з. „Рóздво по́дъ хрестомъ полудневымъ“[2]), и написавъ розповѣдь, присвячену матери, п. з. „На огнище прогресу“[3]). Опроче зладивъ вонъ перекладъ розповѣди В. Короленка п. з. „У великодну нóчь“[4]). Єсть у него ще переклады зъ деякихъ англійскихъ творóвъ Бретъ-Гарта, зъ польскихъ творóвъ Сѣнкевича и т. и. — Поки-що треба намъ вдоволитись симъ починомъ литературнои дѣяльности Михайла Обачного. Єго образокъ „Рóздво по́дъ хрестомъ полудневымъ“ вызначує ся оригинальнымъ кольоритомъ малюнку, хочь зъявляє тему подекуды перемелену. Вóдтакъ розповѣдь „На огнище прогресу“ пригадуе намъ манеру казокъ Андерсена.

19. Левъ Василовичь (Левъ Сапогóвскій)[5]).

Є на свѣтѣ люде, що́ имъ вѣтеръ все вѣе въ очи, — що́ въ голодѣ й холодѣ побивають ся злиднями й недолею, хочь они й вызначують ся талановъ и гарными при-

---

[1]) Порóвн. „Исторію литературы рускои“, III. 2; стор. 1081.

[2]) „Зоря“, 1889; стор. 392—393.

[3]) ibid., 1891; стор. 205—206; 227—230.

[4]) ibid., 1889; стор. 79—81. — Въ замѣтцѣ написала тутъ Пчóлка дещо про творы В. Короленка (стор. 79).

[5]) Литература: „Левъ Василовичь (Сапогóвскій)“. Посмертна згадка. Написавъ Володимиръ Маслякъ. („Зоря“, 1883; стор. 167—168). — Порóвн. Иллюстрованый Календарь товариства „Просвѣта“ на рóкъ 1884; стор. 52—54. — Деякѝ звѣстки про житє Льва Василовича-Сапо-

кметами душѣ, — хочь зъявляють запопадливу працю въ хосенъ суспôльности. Такимъ безталаннымъ чоловѣкомъ бувъ Левъ Василовичь.

Вôнъ уродивъ ся 11. квѣтня 1858. р. въ Скалѣ, мѣсточку повѣту Борщѣвского на Подôлю галицкôмъ, де отець єго Иванъ бувъ лѣсничимъ въ добрахъ ґрафа Ґолуховского[1]). Левъ бувъ найстаршимъ мѣжь пятьма сынами и трьома дочками своихъ батькôвъ. Зъ-першу вчивъ ся вôнъ въ народнôй школѣ въ Лосячи, селѣ Борщѣвского повѣту, а вôдтакъ въ нормальнôй школѣ въ Скалѣ, де приняли єго въ клясу четверту. Опôсля пôславъ єго батько въ ґимназію въ Бучачи. Живучи тутъ у вогкихъ кватирахъ молоденькій Левъ попавъ въ тяжку недугу ревматизму, за-для котрои бувъ приневоленый покинути науку, скôнчивши третю клясу ґимназіяльну. Прiѣхавши до батькôвского дому, не встававъ вôнъ бôльшь року зъ лôжка. Коли-жь трохи подужавъ, то дôставъ вôнъ (1. вересня 1876. р.) мѣсце провизоричного учителя народного въ Сапоговѣ, селѣ Борщѣвского повѣту. Тутъ бѣдувавъ вôнъ зъ-першу чи-мало, бо, хочь свои обовязки сповнявъ запопадливо й щиро, мусѣвъ вдоволитись платою рôчныхъ 127 зол. р. Та ба, добрый сынъ помагавъ матери-вдовѣ: одного молодшого брата удержувавъ своими грôшми въ Бучачи, а другого повелось єму помѣстити въ конвиктѣ у отцѣвъ Василіянъ. Зъ перегодомъ пôддавъ ся вôнъ въ вересни 1878. р. испытови вô Львовѣ й одержавъ квалификацію на учителя шкôлъ народныхъ. Вôдтакъ бувъ вôнъ учителемъ въ Сапоговѣ до р. 1879.

гôвского подали авторови сеи исторіѣ литературы Иванъ Ляторовскій, священикъ Сапогова, та й професоры Олександеръ Стефановичь и Корнило Заклиньскій.

[1]) Иванъ Василовичь бувъ родомъ зъ Буковины, де батько єго бувъ священикомъ.

Въ сѣмъ селѣ умѣвъ вôнъ зъєднати собѣ любовь и повáжанє не тôлько у громадянъ, але й у священика, Ивана Ляторовского. Сей-то свѣчный патріотъ пôзнавши у Василовича щиру душу, ставъ єго приятелемъ и вôддавъ єму свои дѣти въ науку. А вже-жь Левъ, пѣклуючи ся щиро шкôльною дѣтворою, не залишавъ и своєи науки, а читавъ цѣлыми ночами, користуючись библіотекою Ивана Ляторовского, и книжками, якî найшовъ у Добровольского, учителя въ Борщевѣ. А по-за-якъ вôнъ сѣльскихъ дѣтей вельми любивъ, то вчивъ ихъ не тôлько въ школѣ, але й у себе дома, а бѣднѣйшимъ дававъ у себе неразъ пристановище въ ночи. Про свою тогдѣшню долю говоривъ вôнъ приятелямъ ось-що: „Простый людъ навчати — се розкôшь! — ну, та що-жь? кобы не лихî зверхники!“ Такого недоброго зверхника добачавъ Василовичь въ инспекторѣ шкôльнôмъ, котрый єму неразъ закидувавъ, що рускî школярѣ не вмѣють говорити по-польски; — а впрочôмъ найшлись пôдлî товаришѣ, щó оклеветували Льва передъ инспекторомъ, мабуть-то вôнъ Москаль и соціялистъ. И отъ, той инспекторъ, щó давнѣйше хваливъ „учтиву працю“ Василовича, коли побачивъ въ тецѣ єго початокъ повѣсти „Татарска бранка“, въ наслѣдокъ тыхъ доносôвъ озвавъ ся до него зъ докоромъ: „Лучше-бъ вы зробили, якъ бы писали выказы шкôльнî, нѣжь по рускихъ ґазетахъ!...“[1])

Тому-то зъ Сапогова перенесено Василовича до Скалы, де бувъ молодшимъ учителемъ до р. 1880. Опôсля вôдъ р. 1880. до 15. липня 1882. р. бувъ учителемъ въ Вôльхôвци надъ Днѣстромъ. Хотячи-жь зробити мѣсце учительцѣ, що й до-теперь учить дѣтей въ тôмъ селѣ, заявивъ вôнъ Радѣ шкôльнôй, що хоче уступитись изъ

[1]) „Вырвана картка зъ моєи автобіографіѣ“. („Зоря“, 1882; стор. 296—297).

своєи посады въ хосенъ тои учительки, и вôдтакъ просивъ, щобъ вызначено єму инше мѣсце. Але Рада шкôльна не дала єму вже нѣякои посады. — Вже вôдъ р. 1876. листувавъ ся Василовичь зъ Иваномъ Франкомъ, прочитавши єго фантастичну повѣсть „Петрѣй и Добощуки“. Коли-жь въ 1880. р. арештовано Франка въ Яблоновѣ, Коломыйского повѣту, то у Василовича вôдбулась ревизія и вôдтакъ стоявъ вôнъ пôдъ доглядомъ полиціѣ.

Въ 1882. р. приѣхавъ Василовичь до Львова. Жалôбно ставало серцю, слухати оповѣдань про єго безталанне житє, — про безсонни ночи, про голодъ и холодъ та иншй невзгодины, якй терпѣвъ вôнъ въ часѣ довголѣтньои недуги на селѣ. У Львовѣ пригорнувъ єго до себе професоръ Омелянъ Партицкій, редакторъ „Зорѣ“, щó вже вôдъ р. 1880. помѣщувавъ єго повѣсти у своѣмъ литературно-науковôмъ письмѣ. Такъ отже ставъ Василовичь стôйнымъ помôчникомъ при редакціи. Одначе й вô Львовѣ знемагавъ вôнъ часто тѣломъ, хоча духъ єго зъявлявъ ся дѣяльнымъ безъ впину. Недужому прийшлось лежати въ головному шпиталю, а вôдтакъ выѣхавъ вôнъ на село до свого приятеля, Омеляна Друка, щó бувъ учителемъ въ Целѣєвѣ, Гусятыньского повѣту. Тутъ и вмеръ Василовичь 8. мая 1883. р. — Володимиръ Маслякъ, присвячуючи покôйникови посмертну згадку, наводить отъ-сй слова Тараса Шевченка:

Одинъ у другого пытаємъ,
На-що насъ мати привела?
Чи для добра, чи-то для зла?
На-що живемъ? чого бажаємъ?
И не дôзнавшись умираємъ,
А покидаємо дѣла...[1])

* * *

[1]) „Зоря“, 1883; стор. 167.

Левъ Василовичь (Сапогôвскій) придбавъ собѣ въ исторіи рускои литературы годяще мѣсце своими повѣстками й новелями. Ось и они:

1. „Смерть зъ любови“. Новеля („Зоря“, 1880; стор. 215—219; 231—233).

2. „Троитель“. Гумореска (ibid., стор. 309—311).

3. „Марійка“. Оповѣданє зъ народного житя („Зоря“, 1881; стор. 32—34; 49 52).

4. „Кавярня пôдъ Трефовою Дамою“. Оповѣданє зъ вояцкого житя (ibid., стор. 262 - 264; 280—282).

5. „Придыбашка зъ дороги“. Гумореска (ibid., 1882; стор. 55—56).

6. „Безвинній“. Изъ споминокъ Льва Сапогôвского (ibid., стор. 165—169).

7. „Вырвана картка зъ моєи автобіографіѣ“ (ibid., стор. 279—281; 295—297).

8. „Пригода новоженцѣвъ“ (ibid., стор. 362—363).

9. „Скринка на листы“ (ibid., стор. 380—381).

10. „Петрôвъ день“. Оповѣданє Гринька Недотятьки (Календарь товариства „Просвѣта“ на рôкъ 1882; стор. 44 - 45).

11. „Недобра дитина“ („Зоря“, 1883; стор. 5—7).

12. „Старый палацъ“ (ibid., стор. 259—261)[1]).

13. „Брилянты“. Зъ Вѣденьского житя (ibid., стор. 278 - 280).

14. „Бозъ и соловейко“. Казочка (ibid., стор. 355 - 356).

15. „Добра челядина“. Оповѣданє зъ житя учителя („Школьна часопись“. Львôвъ, 1883; стор. 17 - 22; 25—28; 35—38; 43—45; 52—54; 60—63; — недокôнчено).

---

[1]) Повѣстку „Старый палацъ“ написавъ Левъ Сапогôвскій 7. серпня 1879. р.

Мѣжь сими беллѣтристичными творами Льва Сапогôвского вызначує ся найбôльше оповѣданє зъ народного житя п. з. „Марійка“[1]), про котру авторъ ось-що написавъ до редакціѣ „Зорѣ“: „Посылаю Вамъ свою Марійку; — она склалась менѣ, самъ не знаю якъ? Поплыла менѣ повѣстка зъ щирои душѣ, зъ правдивого вдохновеня. Вечеромъ зачавъ, о пôвночи скôнчивъ, и скоро свѣтъ посылаю на почту. На милôсть Бога! не змѣняйте нѣчого!“[2]).

Авторъ розказує, що бѣдному „халупникови“ Василеви Бѣлому й єго жôнцѣ Настѣ давъ Богъ гараздъ: найшла ся дѣвчинка. Хата Василя стояла надъ самымъ яромъ, выжолобанымъ вôдъ дороги ажь до Днѣстра. Спôмнувши про той яръ, авторъ пише далѣ ось-що: „Не знаю, чи хто любить такъ яры, якъ я. Бувало сиджу въ такôмъ ярѣ кôлька годинъ, та такъ ми тамъ солодко, любо, затишно, що не хочесь и выходити мѣжь люди. А не придавалось менѣ ще нѣгде такого гарного яру бачити, якъ той въ Вербôвци, щó надъ нимъ стояла хатина Василя... Сядешь на днѣ яру, дивишь ся въ небо, а думки-гадки снують ся, плынуть мовь вô снѣ. Та й добре-жь тамъ и думати: чоловѣка и на зазôръ нема, — тихенько мовь въ могилѣ, навѣть вѣтеръ листочкомъ не шевельне, хиба часомъ пташка перелетить та цвѣркне, або яка комашка, щó лѣзла по стѣнѣ въ гору, скотить ся на долину, та зновъ карабаркаѣсь до горы... Люблять собѣ иншѝ горы, верхи, шпилѣ, гамôръ, житє, — а я люблю глубину, тишину, смерть“... Вôдтакъ до сихъ своихъ слôвъ навязує авторъ ось-яку рефлѣксію: „То-жь и дивно и досадно менѣ було, на-що Богъ давъ Василеви дочку? Щобъ жила,

[1]) Оповѣданє „Марійка“ присвятивъ Левъ Сапогôвскій своѣй сестрѣ Оленѣ.

[2]) „Зоря“, 1883; стор. 168; замѣтка.

мучилась, розцвитала, вянула и гинула?... Побачимъ“[1]). — Тутъ насуває ся намъ мимохôть пытанє, по-що авторъ своєю тяжкою задумою вже напередъ вгадувавъ безталанну долю Марійки? Чей же той глубокій яръ не мôгъ бути вѣщуномъ будущихъ мукъ и смерти тои особы, щó єго навѣдувала!

Гадавъ бы хто, що батько втѣшивъ ся зъ-за того, що Богъ давъ гараздъ, — такъ нѣ! Якъ дитинка побачила свѣтъ Божій, то звитавъ вôнъ єѣ тяжкимъ словомъ: „Бѣда! — Давъ Богъ дитинку, та нема за-що охрестити!“ сказавъ Василь до старухи-бабы, щó заходилась коло немовлятка. Вôнъ оглядѣвъ кожухъ, та жалкувавъ нести єго на заставъ, бо крôмъ кожушины бувъ лишь одинъ сердакъ, — не було-бы въ що й загорнутись. Погляннувъ вôнъ на жердку надъ постелею, — тамъ лежало кôлька верень, щó жôнка ще на вѣно дôстала. Зайшовъ вôдъ припѣчка та почавъ тягнути двѣ веренѣ. — „Ой, нещаслива моя доле! — послѣдню вереню вôднесешь вôдъ хаты!“ простогнала хора Настя. — „Цить, цить, Насте! — я зъ недѣлѣ вôдроблю та выкуплю“, — одказавъ Василь, — „бачишь сама, що треба й на охрестины й на гостину, а дома нема нѣ шелюжка!“

Охрестили дитинку та прозвали Марійкою. Жôнка три днѣ не вставала зъ постелѣ, — треба було Василеви самому всьо робити, варити, воду носити, жôнки доглядати, дитину колысати... Помагали єму добрй сусѣды, та за то треба було ще двѣ веренѣ до жида занести. Четвертого дня пôднялась Настя та стала сама заходити ся коло печи й дитины. Опôсля Василь тяжко працювавъ, товкъ камѣнє при дорозѣ, а коли зомореный приходивъ до дому, то Настя бувало насыпле въ миску пôснои стравы, посо-

[1]) „Зоря“, 1881; стор. 32.

лить своими слезами та ставить на стôлъ. Попоѣдять трохи, бо зморeный не годенъ ѣсти такъ, якъ той, щó все привыкъ до ѣды; — попоѣдять та дякують Богови. „И защо они дякують?... Той, щó маѥ, чи дякуѥ?“[1])

Настала весна. Пôйшли Василь зъ Настею не на своѥ, але на чуже поле, — роблять вôдъ ранку до вечера, а покрѣпитись нема чимъ; — пôйшовъ уже й кожухъ въ заставъ. Настало лѣто. Василь зъ жôнкою жнуть на ланѣ, — а Марійка лежить закрыта пôдъ кланею. Бѣднятко укололось ручкою о стернину й заплакало. Вôдтакъ авторъ навязуѥ до сеи незначнои подѣ ось-яку морализуючу науку: „Бери собѣ, доню, вôдъ теперь на умъ: щó тобѣ случайно сталось, въ дальшôмъ житю буде закономъ. Не боронись! коли ѣдять, — а то ще гôрше буде!“ На плачь Марійки прибѣгла мати. Хотѣла нахилитись надъ дитину, та не здужала, — впала на колѣна. Опôсля стала зновъ жати, але въ головѣ ѣй крутилось, — въ очахъ темнѣло, — тѣло деревѣло. Завязала послѣдній снôпъ та сѣла коло него спочити. Ажь ось надôйшовъ економъ. Настя схопилась та вже стоячи на-въ-колѣшкахъ силувалась жати. Економъ пôдôймивъ ѳи снôпъ и кинувъ на землю; — снôпъ розвязавъ ся, — стебла розсыпались. — „А ты, ледащице! якъ вяжешь?“ кричавъ гнѣвно економъ и вдаривъ недужу жôнку. Настя скрикнула й въ обмороцѣ впала на землю. Василеви-жь вся кровь збѣгла до серця, — вôнъ выпустивъ серпъ изъ руки й промовивъ: „Пане! за-що бѳте?“ — „Мовчи!“ крикнувъ економъ. — „Богъ бы тя побивъ!“ шепнувъ Василь и пôднѣсъ руки, та не до бôйки, але до Бога о пôмсту. Тогдѣ економъ вдаривъ Василя палицею въ груди. Зъ зойкомъ упавъ нещасный на землю та вже не пôднѣсъ ся... Серпъ вбивъ ся въ пле-

[1]) ibid., стор. 33.

чѣ, — не пускавъ єго. Вôдтакъ Настя остала ся вдовою, а Марійка сиротою. Перегодомъ постарѣлась хатинка Настина, — стѣны поосѣдались, стрѣха почорнѣла, — зъ плотика й слѣду не стало. Бѣднôй Насти хотѣвъ панъ нагородити смерть Василя и велѣвъ ѣй давати стôлько прядива, що она не могла обробитись: пальцѣ у рукъ стали сухй та тонкй, якъ зубцѣ у граблѣвъ, — пушокъ и знати не було. Та все-жь таки вôдъ тои роботы Настя зъ Марійкою не були нѣ ситй, нѣ огрѣтй. Зъ тяжкои працѣ знемагала Настя и розпростила ся зъ симъ бѣдолашнымъ житємъ. Чотырнацяти-лѣтня Марійка остала ся круглою сиротою.

Коли-жь однои темнои ночи громы грянули на село, — коли вода, прôрвавши стѣну, шумѣла потокомъ до хаты, де сидѣла Марійка, то она въ страху выбѣгла на двôръ и опинилась надъ краємъ яру, щó розширивъ ся ажь пôдъ саму хату, тому-що розмочена глина усунулась. Бѣдна сирота перестояла мокра пôдъ хатою до ранку.

Та отъ, за сиротою Богъ зъ калитою! Марійку взяли до двора за няньку. Хоча-жь она жила въ паньскихъ покояхъ, то все чогось тужила й плакала въ куточку, — плакала за дитинячими лѣтами, — за батькомъ, за матѣрю, — за старою хатою, щó торôкъ зсунулась цѣла въ яръ, — плакала надъ собою. Она побивала ся тяжкимъ смуткомъ, хоча въ дворѣ було ѣй добре, хоча панѣ була для неи ласкава, — не було нѣкого, хто бы єѣ пожалувавъ. Та отъ, трохи перегодя Марійка прихилилась серцемъ до молодого Гната, щó бувъ огородникомъ у дворѣ. Солодко минали ѣй вечеры на любôй розмовѣ зъ милымъ въ городѣ: часомъ и въ день выбѣжить зъ паньскою дитиною, веселенька, щебетлива, — спѣває зъ соловейкомъ на перегоны, квѣтчає свои чорнй косы. Тогдѣ

стала она на прочудъ красна, — розцвилась мовь гарна рожа.

Авторъ, згадавши про щастє Марійки, що́ полюбила Гната, пише во́дтакъ ось-що: „Такъ мало чоловѣкови до щастя треба, та й того позавидують люде, — выдруть, стратять, и самй не хо́снують, и другому не дадуть... Отъ люде, люде! Коли-бъ васъ не було, бувъ бы на земли рай!“[1]) И тымъ-то чоловѣкомъ, що́ занапастивъ рай Марійки, бувъ панъ, батько дитины, котру она бавила. Во́нъ сидѣвъ дома лишь деколи, якъ грошей не мавъ, якъ заслабъ, або якъ було въ него польованє. Зъ жо́нкою видавъ ся рѣдко: посватавъ єѣ, бо треба було грошей на сплату довго́въ, а подружившись и забувъ, що має жо́нку. Отже той нахабный панъ, побачивши разъ Марійку, пристанувъ хвильку и вдививъ ся въ неѣ, мовь бы въ яке диво, во́дтакъ по́дойшовъ близше та наполохавъ бѣдну дѣвчину. Панъ зупинивъ єѣ и давъ ѣй срѣбного лева. Марійка не знала, що́ зъ дарункомъ робити? — не знала, чи кинути того лева на землю, чи сховати. Побоялась та поцѣлувала пана въ руку. Во́дъ того часу стереглась єго, якъ огню, — та не встерегла ся свого лиха. Выйшла разъ вечеромъ до городу та зайшла до альтаны, выжидати Гната. Коли-жь во́нъ не приходивъ, то Марійка зо́ скуки стала бавитись єго ремесломъ, що́ стояло въ альтанѣ, — оглядала но́жь, пилку, — а все надслухувала, чи не зашелестить листє по́дъ Гнатовою ногою... Ажь ось почувши шелестъ, заховала ся въ найтемнѣйшій кутокъ альтаны та лагодилась налякати Гната. Хтось станувъ у входѣ до альтаны, — Марійка гукнула, та голосъ завмеръ ѣй на устахъ. Въ дверьохъ стоявъ панъ. Во́нъ приступивъ до Марійки близше й не пускавъ єѣ, коли хо-

[1]) „Зоря“, 1881; стор. 51.

тѣла втѣкати. Але-жь она пручала ся въ розпуцѣ и выхопивши руку хватила нôжь Гнатôвъ, щó лежавъ на столѣ. Саме-тогдѣ Гнатъ якъ-бы зъ землѣ вырôсъ. — „То ты, вороже!“ скрикнувъ вôнъ и замахнувъ ся рыскалемъ. Рыскаль зашумѣвъ, — голова пана розчерепилась на двоє. Гнатъ кинувъ ся до Марійки, щó мовь безъ духа впала на землю. Позбѣгались люде... Гната звязали, трупа взяли до покоѣвъ, а Марійку казала панѣ занести до своєи кôмнаты. Єѣ доглядала панѣ сама, та лѣкарь здавъ єѣ на Бога: „або поживе“, сказавъ вôнъ, „або вмре!“ — Таки того-жь дня заковали Гната въ кайданы й повели до суду. Не спиравъ ся сердега, — понуривъ лишь голову, заплакавъ, и, коли стара ненька вмлѣвала надъ нимъ зъ жалю, сказавъ сумовито: „Я згину за правду, але за-що она гине? — за-що гине Марійка?“ — „Та не такъ-то легко й згинути!“ пише далѣ авторъ. Довго мучила ся Марійка. Сердечна панѣ вбивалась надъ нею, звозила всѣлякихъ докторôвъ, всѣлякихъ лѣкôвъ, та нѣщо не помагало. Житє вернулось, але память нѣ... Марійка збожеволѣла.

Се оповѣданє кôнчить авторъ отъ-сими словами: „Умеръ Василь, умерла Настя, гине Марійка, гине Гнатъ, гине єго стара ненька, гине панѣ, — а за-що? Деякій и пожалує, скаже: „Бѣдувавъ, горювавъ, — добре, що вмеръ!“ — Може оно й добре, але чи не було-бъ лучше, щобъ чоловѣкъ въ смерти не потребувавъ шукати спасеня? — чи не було-бъ красше, щобъ кождый живъ та тѣшивъ ся житємъ? — „Того не бувало, та й не може бути!“ скажуть добрй люде. — „Коли-жь не може бути, то най такъ буде, якъ бувало! Творѣть лихо, бийте ся, выдирайте одинъ другому душу, — най такъ буде, якъ бувало!“[1])

[1]) ibid., стор. 52.

Сими словами натякнувъ Сапогôвскій на тее, що бѣдному чоловѣкови тяжко жити на свѣтѣ, — що въ сѣмъ житю немає ему щасливои долѣ, та що его злиднѣ кôнчать ся хиба смертію. Тому-то каже авторъ на иншому мѣсци, що, хоча чоловѣкови мало треба до щастя, и того позавидують ему злй люде, щó на земли занапащують рай[1]).

Хоча-жь авторъ намагавъ въ сему писаню зъобразити житє реальне, то все-жь не мôгъ вôнъ ще позбутись вплыву давнѣйшои школы романтичнои, и вôдтакъ въ оповѣданю его добачаємо деякй зразки справжнього романтизму. Такъ описуючи нôчну бурю, запримѣчає авторъ, що дерева гнулись до долу, якъ бы кланялись передъ могучимъ походомъ нôчныхъ духôвъ[2]). А дальше малює вôнъ ось-якъ ту страшну картину ночи: „Блискавицѣ не були звычайными огненными гадюками, — они вылѣтали зъ чорнои небеснои пропасти снопами, обôймаючими половину кругозору, и заливали все своимъ червонымъ свѣтломъ. Въ тôмъ свѣтлѣ стояла Марійка якъ бы въ магичнôмъ освѣтленю, бо блискало безъ упину. Опершись руками на вôкно и прислонивши ними, мовь дашкомъ, очи, глядѣла она въ безкраій простôръ. Струнка, складна ей стать выгнулась якъ тростина по-надъ лавку, маленькй ручки пôдпирали бѣле чоло, надъ котрымъ вѣнець, увитый зъ чорного волося, свѣтивъ ся вôдъ блеску, якъ „gloria“ на головахъ святыхъ...“[3])

Въ загалѣ свѣтоглядъ Сапогôвского є сумовитый, неначе-бъ его душу сповили чорнй хмары. Коли-жь иногдѣ тй хмары пронизує промѣнь соняшный, то авторъ намагає смѣятись крôзь сльозы, або повертає до зъображеня

[1]) ibid., стор. 51.
[2]) ibid., стор. 49.
[3]) ibid., стор. 50.

картинъ романтичныхъ. Отъ и въ сѣмъ оповѣданю розказавши про любовну стрѣчу Марійки зъ Гнатомъ, Сапогôвскій пише далѣ, що якъ она вернулась до хаты, не бравъ ся ѥи сонъ, бо ось блѣдый мѣсяць свѣтивъ ѣй прямо въ очи, пôдносивъ ѥи повѣки й усмѣхавъ ся до неи, моргаючи своими косыми очима, — та ба! и соловейко не дававъ спокою дѣвчинѣ, кликавъ та вабивъ ѥѣ солодко: „Марійко, Марійко! перепелочко моя!“[1])

Такъ отже въ литературнôй своѣй дѣяльности Сапогôвскій не зъумѣвъ выбратись на дорогу справжнього реализму, — вôнъ списувавъ залюбки такі повѣстки, въ котрыхъ намагавъ сполучити напрямъ романтичный зъ реалистичнымъ. Такими спôльными прикметами романтизму й реализму найпаче вызначує ся давнѣйша ѥго повѣстка „Старый палацъ“, що́ ѥѣ надруковано по смерти автора[2]). Сапогôвскій хотѣвъ зъобразити ту сумну подѣю, що паньску палату воєводы збудовано колись-то на загарбанôй хлопскôй земли, зрошенôй потомъ и кровю нещасныхъ робôтникôвъ-мужикôвъ. Але зъ-перегодомъ зъявилась и Немезисъ такого злочину: палату запаливъ и зрабувавъ послѣдній потомокъ роду воєводы.

Бôльшь реальный напрямъ проявивъ авторъ въ оповѣданю „Безвинний“, що́ вважає ся частиною автобіографіѣ. Авторъ розказує, що лежавъ недужимъ у Львôвскому шпитали[3]) саме тогдѣ, коли при нагодѣ побуту Цѣсаря у Львовѣ весь го́родъ палавъ ясною иллюминацією[4]).

---

[1]) ibid., стор. 51.

[2]) По смерти Сапогôвского надруковано отъ-сѣй три ѥго оповѣдання: 1. Старый палацъ. 2. Брилянты. 3. Бозъ и соловейко. Вôдтакъ у „Школьнôй Часописи“ надруковано 1883. р. частину оповѣдання „Добра челядина“.

[3]) Сапогôвскій лежавъ недужимъ въ „Гофманьскôмъ шпитали“ при улици Личакôвскôй.

[4]) Се дѣялось 11. вересня 1880. р.

Недужій просивъ послугачѣвъ, щобъ занесли єго пôдъ вôкно, зъ-вôдки мôгъ дивитись на Высокій Замокъ, „перемѣненый въ вульканъ“. Сапогôвскій дививъ ся й задумавъ ся. Душа полетѣла на крылахъ думокъ далеко-далеко до яснои зôрки, — до милои на Подôлє. Ажь ось принесли въ салю недужого селянина за-для операціѣ, и вôдтакъ Сапогôвскій пробудивъ ся изъ свого думаня, почувши слова послугача: „Сей довго не потягне!“ Опôсля авторъ пригадавъ собѣ слова нѣмецкого поета Гайного, що, мовлявъ, лишь хорый чоловѣкъ є чоловѣкомъ, по-за-якъ недужій являє ся бôльшь чутливымъ, нѣжь здоровый. Тому-то й Сапогôвскій болѣвъ душею, коли вôдбувалась операція нещасливого мужика. Вôдтакъ довго не мôгъ вôнъ заснути тои ночи. Ажь десь надъ ранкомъ втихомирилась розбурхана єго кровь и вôнъ задрѣмавъ, та лишь на хвилю, бо ось збудивъ єго послугачь Стефанъ, „щобъ подивити ся на надпроґрамову иллюминацію, яку тои ночи Львôвъ урядивъ“. То горѣвъ Піярôвскій шпиталь! Сапогôвскій злѣзъ до вôкна, постоявъ хвильку, та не бачивши нѣчого, крôмъ великои луны, поклавъ ся зновъ на постѣль та й плакавъ. Вôнъ плакавъ надъ собою, надъ своимъ сусѣдою-мужикомъ и надъ недужими, що́ були въ Піярôвскôмъ шпитали... До сали ввôйшла сестра Владислава, подивилась до другихъ хорыхъ, а по черзѣ прийшла й до Сапогôвского! — „Вы не спите?“ поспытала. Вôнъ обтеръ сльозы, але она замѣтила ихъ слѣды. — „Чого вы такъ плакали? — чи вамъ такъ бôль доскулює?“ — „Нѣ! плачу надъ тыми, що́ у Піярахъ“. — „Не плачте! — молѣть ся!“ сказала Владислава сумовито й вôдôйшла. — „Сердешна!“ каже авторъ про сю сестру милосердну. „Она на всьо ма́ла одинъ лѣкъ: молитву!“

О шестôй годинѣ рано звѣстивъ дзвôнокъ, що въ каплици почала ся Служба Божа. Деякѝ хорѝ, щó могли ходити, пôйшли до каплицѣ, а всѣ иншѝ молили ся въ сали пôдъ проводомъ сестры Тересы. И отъ, щó каже авторъ про молитву въ недузѣ: „Здоровый мудрує, що нема Бога, що всьо на свѣтѣ природа робить; але якъ стратить силу, якъ природа кине го на ложе, якъ лѣкарь скаже, що силы природы ємy вже не поможуть, — тогдѣ не молить вже свѣта, не обожає єго, а вертаєсь до Того, котрый въ дитинячихъ лѣтахъ бувъ для него всемогущимъ, — вертає ся до Бога!“[1])

Опôсля мучили Сапогôвского тяжкѝ думкы про невзгодины въ житю суспôльнôмъ. „Паукъ“ — думавъ вôнъ собѣ — „ловить мухи и пє зъ нихъ кровь; — все-жь то людянѣйше, нѣжь ловити людей и зъ нихъ кровь пити“... Авторъ радъ бувъ спекатись тыхъ думокъ, та годѣ було, бо ось пôдъ вечеръ вôдвѣдала того мужика єго жôнка. Она глянула на свого нещасливого чоловѣка, щó лежавъ неначе мертвый, й не могла вздержатись вôдъ плачу: вхопила ся рукою за серце й впала мовь мертва на землю коло постелѣ недужого. И прочунявъ бѣдолаха: очи єго отворили ся, мутно глянули до-вкола себе и зновъ замкнули ся. А жôнка єго все ще лежала коло лôжка въ памороцѣ. Сестра Тереса кинулась до омлѣлои, и не-въ-довзѣ стямилась селянка та стала голосити-плакати: „Господарю мôй! забили тебе посѣпаки за твою кервавицю-батькôвщину, осиротили мене нещасливу зъ дрôбненькими дѣточками!... Пропадемъ мы бѣднѝ, — вôдберуть намъ и послѣдну грядку, ще й зъ хатины выженуть! — прийде ся намъ у чужихъ людей хлѣба просити, — згину де пôдъ плотомъ зъ маленькими соколика-

[1]) „Зоря“, 1882; стор. 166.

ми, та не буде кому поратувати, — не найду я права, такъ якъ и ты мôй ґосподарю не найшовъ!“ — Не помогло нѣчого, що Сапогôвскій потѣшавъ нещасливу жôнку, — она кляла-проклинала ворогôвъ, щó вбили єи чоловѣка за те, що боронивъ своєи батькôвщины. Ажь ось влетѣвъ изъ канцеляріѣ лѣкарь и скрикнувъ грôзно на жôнку, щобъ геть вôдсѣль забиралась. Але-жь сестра Тереса вступилась за нещасною мужичкою, зъ-за чого докторъ позволивъ, полишити єѣ коло постелѣ калѣки. Вôдъ того часу та бѣдна жôнка сидѣла смирненько-тихенько, якъ зновъ прийшла, вôдвѣдати недужого чоловѣка. Та не довго се тревало: третього дня она вже не застала свого мужа, — вôдправили єѣ вôдъ брамы до трупарнѣ.

Той-то нещасливий мужикъ звавъ ся Петро Стойкôвъ. Колись вôнъ бувъ ґосподарь тямущій, щó зъ жôнкою и зъ дѣточками живъ у своѣй хатѣ мовь у тихому раю. Ажь ось разъ запримѣтила жôнка, що лице єго насѣла тяжка задума. Та й було чого журити ся, бо панъ вôдобравъ єму кусень сѣножати й велѣвъ скосити сѣно. Въ тяжкôй журбѣ Петро ставъ ходити до корчмы и вôдтакъ въ єго хатѣ завелось погане житє.

Прийшовъ часъ косити другій разъ, а справа Петра не скôнчила ся въ судѣ. Ще до свѣта выйшли зъ косами побережники на сѣножать Петра; — необавци выѣхавъ до нихъ на кони й окомонъ, а за нимъ прийшовъ польовый зô здоровымъ боклагомъ горѣлки. — „Ну, хлопцѣ! спѣшѣть ся зъ кôсьбою, то дôстанете дарунки вôдъ пана! Косѣть! щобъ, закимъ сонце зôйде, можь спрятати,“ — казавъ окономъ до трьохъ побережникôвъ и велѣвъ имъ выпити на заохоту. Побережники стали косити, — ще одинъ покôсъ лишивъ ся вздовжь хлопскихъ сѣножатей, коли ось гурма мужикôвъ швидко наближилась

и станула лавою передъ побережниками. — „Пане! що вы робите? — чомъ не чекаєте суду?“ промовивъ до оконома Петро. — „Мы самі собѣ судъ!“ кричавъ окономъ. „Хлопцѣ! косѣть!“... Побережники справили ся зъ косами; мужики вôдступились, тôлько одинъ Петро оставъ и кладучись на землю сказавъ: „Отже-жь не скосите, хиба й мене порѣжете!“ Побережники вôдступились и хотѣли оминути Петра, але вôнъ все пôдкочувавъ ся имъ пôдъ косу. — „А шарпнѣть єго косою, най не пхає ся!“ скрикнувъ розлюченый окономъ. И отъ побережникъ Юзефъ замахнувъ косою, — Петро лежавъ въ крови й стогнавъ тяжко... Въ першôй хвили всѣ здеревѣли. Окономъ чимъскорше навернувъ коня и почвалавъ лѣсомъ. Вôдтакъ мужики ревнули однымъ голосомъ: „розбôйникъ!“ — кинулись до побережника й звязали єго. Петра завезли до Львôвского шпиталю, де й умеръ бѣдолаха.

Коли-жь въ оповѣданю „Безвинній“ Сапогôвскій змалювавъ досыть вдатно реальну картину зъ побуту суспôльного, то въ давнѣйшôй своѣй новели „Смерть зъ любови“ не зъумѣвъ вôнъ зладити годящои студіѣ психольоґичнои, тому що до такого писаня крôмъ природного талану й дару обсерваціѣ треба ще мати чи-мало вѣдомостей, придбаныхъ довшою систематичною наукою. Изъ сеи новели довѣдуємо ся, що Ярко, провизоричный учитель школы народнои, полюбивъ панну Зуню, Русинку „зъ роду“, зъ котрою бажавъ оженити ся якійсь панъ Монтаґъ. Зуня прихилялась серцемъ до сентиментального Ярка та й мати єи не противилась подружю молодятъ. Та отъ, Ярко проявивъ героизмъ дивовижный, по-за-якъ покинувъ свою милу и рѣшивъ ся, працею добивати ся лучшого становища. И яка-жь то дивна дрôбниця спонукала єго до того героизму! Єму снилось разъ, що стоявъ надъ Днѣстромъ, мѣжь-тымъ коли по другôмъ боцѣ

рѣки стояла Зуня зъ родичами й махала до него хусткою. Вôдтакъ Ярко пустивъ ся въ-плавъ черезъ Днѣстеръ, але вода рвала й несла єго долôвь. Наразъ побачивъ вôнъ коло Зунѣ Монтаґа, котрый хотѣвъ взяти єѣ зъ собою, одначе она вырывала ся зъ єго рукъ и прикликувала Ярка въ помôчь. Сей добувъ останнихъ силъ, щобы до неи приплысти, але годѣ було! — щось немовь камѣнь тягло єго на дно. Вода зачала заливати єго и вôнъ закликавъ Зуню. Ажь ось Ярко бачить, що она скаче въ воду, — ще разъ намагаєвôнъ выплынути на верхъ, але вода покрываєго. Саме-тогдѣ хтось ухвативъ єго за рамя и вытягъ на верхъ, — се бувъ учитель Северинъ, приятель Ярка, щó сидѣвъ въ лодцѣ біля Зунѣ.

Якъ Ярко розказавъ свôй сонъ Северинови, то вôнъ озвавъ ся: „Не журись! се добрый сонъ, — лишь ты не гай ся, а пôди ще нынѣ до Зунѣ, освѣдчи ся, и въ празнины зробимо весѣля!“ — „Га! не можу!“ вôдповѣвъ Ярко сумовито. „Я ще не знаю, щó зô мною буде!“ — Трохи-перегодя пôславъ вôнъ до Северина ось-яке письмо: „Друже! памятай на сонъ, и старай ся выратувати єѣ! Я гину для другихъ!“[1])

И отъ, яка дивовижа скоилась! Ярко тынявъ ся въ ночи неразъ надъ берегами Днѣстровыми й думавъ тяжку думку. Вôнъ бачивъ, що для Зунѣ було-бъ тяжке житє въ хатѣ провизоричного учителя. Знавъ вôнъ такожь, що й мала́ рôзниця въ поглядахъ и переконаняхъ могла-бъ отôрчити не тôлько одну годину, але й цѣле житє. Отже уложивъ вôнъ собѣ такій плянъ дѣланя: Выстаравшись о вôдпустку на одинъ рôкъ, вôнъ задумавъ вôдъѣхати до Львова тайкомъ. Однои темнои ночи пôшовъ надъ рѣку, де стояли сплавы, щó ихъ замовивъ

[1]) „Зоря“, 1880; стор. 219.

для себе по-переду, — вôдтакъ сѣвъ на сплавы, выкинувъ свôй капелюхъ на берегъ и поплывъ кôлька миль. Потôмъ выйшовъ на берегъ и повандрувавъ до Львова. Сейчасъ розбйшлась чутка, що Ярко втопивъ ся. Мати єго й Северинъ довѣдали ся ажь въ два тыжнѣ, що вôнъ жиє; — але й тогдѣ просивъ ихъ Ярко, щобъ сю притычину задержали въ тайнѣ. Опôсля вôнъ працювавъ у Львовѣ надъ собою а Северинови поручивъ працю надъ Зунею“[1]).

Минувъ рôкъ, а Ярко вернувъ ся й оженивъ ся зô своєю любкою. На тôмъ весѣлю авторъ новелѣ бувъ дружбою вразъ изъ Севериномъ. Вôдтакъ Ярко хотѣвъ Зуню забрати съ собою до мѣста. Але она бажала йти съ нимъ на село, щобъ помагати єму въ праци надъ освѣтою темного руского люду, — она полюбила сей людъ, хочь була Русинкою „зъ роду“.

Въ сѣй новели бачимо неимовѣрну характеристику Ярка, котрый, бажаючи статись гôднымъ подружя зъ Зунею, подавъ причйну до поголоски, мабуть-то вôнъ утопивъ ся. Вôнъ бувъ байдужнымъ супроти того, що єго мати черезъ два тыжнѣ могла думати, мабуть-то вôнъ справдѣ пôрнувъ у филѣ Днѣстровй, — що єго суджена сумувала за-для такои катастрофы. Ярко ѣде собѣ спокôйно до Львова, щобъ приготовити ся до екзамену, и просить молодого приятеля, Северина, щобъ тымъ часомъ схотѣвъ нахилити гарну Зуню до здорового погляду на просвѣтно-народнй нашй справы... Хиба-жь мôгъ таке выдумати чоловѣкъ, котрого серце палало горячою любвою до своєи судженои? — хиба-жь мôгъ вôнъ бути певнымъ, що молодый менторъ Зунѣ буде байдужнымъ супроти єи красы и сповнить вѣрно міссію старшого педаґоґа?

---

[1]) ibid., стор. 233.

Очевидячки заподѣявъ тутъ авторъ похибку въ зъображеню вдачѣ Ярка, дарма́, що пишучи сю новелю мавъ вôнъ тенденцію патріотичну.

Сапогôвскій намагавъ писати такожь деякі гуморески, якъ „Троитель“, „Придыбашки зъ дороги“, але въ сихъ творахъ не мôгъ проявити природного гумору сей письменникъ, що вдачею своєю нахилявъ ся до сумовитого свѣтогляду. Хоча-жь вôнъ зладивъ по-найбôльше самостôйні литературні творы, то все-жь добачавъ вôнъ подекуды свôй взоровзôръ въ повѣстяхъ Федьковича. Найпаче-жь оповѣданє зъ вояцкого житя „Кавярня пôдъ Трефовою Дамою“ зъявляє манєру повѣстей буковиньского поета. Се-жь оповѣданє вкладає авторъ въ уста свого вуйка, що́ служивъ у вôйску и стоявъ реґиментомъ въ Угорщинѣ.

У Сапогôвского бувъ чи-малый таланъ, малювати картки зъ суспôльного побуту. Въ такихъ картинкахъ бачимо хистъ художника, що́ нахилявъ ся до реализму. Крôмъ згаданои повѣсти „Безвинні“ вызначує ся прикметами реализму такожь оповѣданє зъ житя учителя „Добра челядина“. Зъображаючи злиденну долю учителя Петра С* авторъ списавъ частину автобіоґрафіѣ, коли-то не мôгъ добитись пристановища въ невзгодинахъ сѣльского учителя. Шкода тôлько, що въ редакціи „Школьнои Часописи“ не надруковано цѣлого оповѣданя.

Крôмъ повѣстей писавъ Сапогôвскій також деякі статьѣ критичні. Сюды належать отъ-сі розвѣдки: 1. „Сахеръ-Масохъ а Русины“. Критична оцѣнка („Зоря“, 1880; стор. 300—302). — 2. Розбôръ траґедіѣ Корнила Устіяновича п. з. „Ярополкъ I., великій князь Кіѣвскій“ („Зоря“, 1882; стор. 334—336). — 3. „Рускій театръ народный вô Львовѣ“ (ibid., стор. 303—304; 336).

20. Василь Чайченко[1]).

Мѣжь руско-украинськими письменниками въ Россіи є двохъ, котрыхъ имя й прôзвыща (фамиліѣ) зъ огляду на тамошнє лихолѣтє народне выявити не можна, тому-що за деякî письменнî творы могли-бъ они дôзнати чималои напасти вôдъ спасителѣвъ россійскои державы. Коли-жь обережный Опанасъ Мирный авторови сеи исторіѣ литературы не хотѣвъ подати нѣякихъ звѣстокъ про своє житє[2]), то смѣливый Василь Чайченко не жахавъ ся написати дещо про свôй молодый вѣкъ и про свôй теперѣшнiй побутъ[3]), изъ-за чого можна вже лекше пояснити напрямъ деякихъ єго творôвъ. Ось щó пише самъ Чайченко до автора сеи исторіѣ литературы про своє житє й про свои змаганя литературнî:

„Я народився р. 1863. у Харкôвщинѣ въ панськôй сѣмьи, и зъ-малку завсѣгды балакавъ по-московському, бо инакше у насъ у сѣмьи не балакано й навѣть не дозвóлювано балакати. Вывчившись дуже рано читати й прочитавши до 13. рокôвъ дуже багато (опрôче „Енеиды“ та Гребѣнчиныхъ „Приказокъ“ — все по-россійському), я чотырнадцятого року, бувши школяромъ изъ третьои

---

[1]) Порôвн. коротку згадку про Василя Чайченка въ „Зорѣ“, 1891. р., стор. 237.

[2]) „Исторія литературы рускои“, III. 2; стор. 697—698.

[3]) По-переду писавъ Чайченко ось-що до Костя Панькôвского про сю справу: „Щó-до моєи біографіѣ, то минѣ здаєцця, що життєписъ такого литературного дѣяча, щó ще не выкôнчивъ своєи дѣяльности, не може мати цѣны уже черезъ одно те, що переведецця на исторію його персонального життя, а се рѣчь зовсѣмъ мало цѣкава, бо пýблицѣ треба знати литературнî вчинки письменниковй, а не те, якои годины вôнъ устає, чи лига, — це рѣчь малои ваги. Та я власне й не знаю, щó я мôгъ бы сказати про себе цѣкавого. Хиба рôкъ, коли народився, та деякî пояснення про литературну дѣяльнôсть, — такъ двѣ-три уваги, — отъ и все. И коли забажає д. Огоновський, то я залюбки це йому дамъ“.

ґимназіяльнои клясы, прочитавъ Шевченка, и зъ того часу почавъ писати по-вкраинському (доси писавъ тôльки по-московському). Анѣ „Енеида“, анѣ Гребѣнчинѣ „Приказкѣ“ на мене не зробили вплыву, — я ихъ вважавъ за кумедійнѣ жарты. Шевченко зробивъ зъ мене заразъ же украинського національна (хочь и чудно се казати про хлопця 13—14 рокôвъ), — його поезія була вже минѣ не жартомъ, а його „Кобзарь“ зробивсь моєю Евангелією. Я почавъ писати по-вкраинському, заразъ же й писати усячину: починаючи зъ вѣршѣвъ та кôнчаючи словарями! (14 рокôвъ!) Отъ-же середъ тôєи обстановы, середъ якои я бувъ, я зустрѣвъ и одъ старшихъ, и одъ товаришѣвъ за-того саме ворогування до мого „хахлачества“, и тымъ минѣ довело ся зазнати чи-мало гôркихъ хвилинъ зъ-за цього“...

„До 17. рокôвъ я бувъ зовсѣмъ одинокій на своєму новому шляху, и тôльки вôсѣмнацятого року, не стерпѣвши своєи самотности (ще важчои черезъ те, що я потрапивъ ще въ гôршѣ обставины, бо, змушеный кинути вчиття та заробляти собѣ хлѣбъ власною працею, опинивъ ся я середъ гнилого повѣтря россійськои канцеляріѣ), вдавъ ся я зъ листомъ до д. Ивана Левицького-Нечуя, пославши йому на зразокъ кôльки своихъ вѣршѣвъ. Вôнъ минѣ вôдмовивъ, але, на мôй превеликій жаль, намъ не довелось листуватись пôсля кôлькохъ уже листôвъ. Але мушу йому дякувати вельми, бо й тыми небагатьма листами, щó написавъ вôнъ до мене, вôнъ пôднявъ мого духа въ-гору, и ледви чи не знає вôнъ самъ, скôльки разôвъ и якъ щиро дякувавъ я йому потôмъ за його до мене прихильность. И коли вже маєте про мене щó писати, то я бажавъ бы, щобъ не минули Вы цѣєи моєи подяки незнайомому минѣ, але дорогому до мене прихильникови. Вôнъ одôславъ деякѣ мои вѣршѣ въ

„Свѣтъ“, и тамъ рокôвъ 1881. та 1882. (якъ дôзнавъ ся я зъ „Покажчика“ М. Комарова) и були вони друкованѝ пôдъ псевдонимомъ „Иванъ Перекотиполе“. Вôнъ же направивъ до мене й д. Старицького, щó лагодивъ тодѣ „Раду“, и такимъ побытомъ почавъ я друкувати свои писання“.

„Почавъ — на превеликій мôй жаль! Мало освѣченый, недбалый навѣть про форму вѣршову, понадруковувавъ я чи-мало такого, щó вельми потôмъ його соромивъ ся. И доси не можу розгорнути своихъ „Новыхъ пѣсень та думъ“ (Кіѣвъ, 1887), не почуваючи сорома. Правда, зрозумѣвши свои помилки вже тодѣ, якъ проценъзурованый рукописъ бувъ у Кіевѣ, я зъ усѣеи силы протестувавъ проти того, щобъ цю книжку выдавати (хоча й не мôгъ нѣчого зробити), але-жь не можу не соромитись того свого минулого нехлюйства, и коли часомъ трохи й выправдóвую себе, то хиба тымъ, що я бувъ с а м ъ, и нѣхто минѣ не порадивъ кращого, — анѣ приватѳо, анѣ друкомъ. Зрозумѣвши-жь свои помилки, я почавъ уже дбати про те, щобъ мои роботы бôльшь належали до литературы, нѣжь до макулятуры. Можете зрозумѣти, скôльки працѣ (мабуть даремнои) положивъ я на те, щобъ повыробляти купу своихъ невыробленыхъ вѣршѣвъ, и скôльки я ихъ знищивъ, не вдѣявши нѣчого!“

„Скоро (р. 1881.) дôзнавъ ся я про Галичину, — побачивъ „Дѣло“, а р. 1883. и „Зорю“, — то заразъ зъ усеи силы прихиливъ ся до Галичанъ, не вважаючи на те, що тодѣшня мова у тыхъ часописяхъ до того спиняла мене, що я читавъ уже р. 1885. перекладъ „Новорôчныхъ дзвонôвъ“ Диккенса такъ, якъ бы воно було по-польському (— мова, щó я тодѣ ѣѣ знавъ тôльки трôшки). Отъ же незабаромъ я впевнивъ ся, що прихильнôсть свою буде минѣ не съ-такъ то легко выявити

дѣломъ. Я почавъ посылати и въ „Дѣло“ и въ „Зорю“ вѣршѣ, оповѣдання, переклады. Справдѣ р. 1884. „Зоря“ дещо зъ того надрукувала[1]), але все инше систематично одкидало ся. Я дуже добре розумѣю, якй-то невыробленй були тодѣ мои працѣ, але я сподѣвавъ ся, що минѣ хочь напишуть проце. Тымъ часомъ нѣхто й не озвавъ ся, а працѣ часомъ клало ся багато. Ще „Зоря“ инодѣ яку дрѣбничку друкувала, а вже що „Дѣло“....[2]) Я кинувъ у його зовсѣмъ посылати, здаѥцця, пѣсля того, якъ, переклавши въ-двохъ зъ М. Загѣрньою „Сагайдачного“ Мордовця та пославши половину „Дѣлови“ (вкупѣ зъ иншимъ) я мавъ одмовою — саме погордливе мовчання. Въ „Зорю“ я посылавъ за-того всѣ свои оповѣдання (рокѣвъ 1891. та 1892. друкованй у „Зорѣ“-жь, або въ „Календарѣ“ „Просвѣты“ та въ иншому), не лѣчучи вѣршѣвъ, и завсѣгды стрѣвавъ одно: не велике бажання мати зо мною дѣло. Тѣльки д. Ив. Франко озвавъ ся р. 1886. до мене: одъ його дѣзнавъ ся я, що мои працѣ вартй друку. За це повиненъ я йому дякувати... Впевняю Васъ, що, якъ бы не моя непохитна впевненѣсть, щѣ мусимо мы, Украинцѣ зъ Австрiѣ та зъ Россiѣ, жити въ найближчихъ зносинахъ, та що мушу я такъ чи инакъ досягти того, щобъ минѣ дали змогу робити (я бажавъ зъ усеи силы робити), — якъ бы не ця впевненѣсть, то я мѣгъ бы зневѣритись въ своѥму дѣлови тымъ найбѣльше, що россiйська цензура и въ Россiи

[1]) Въ „Зорѣ“ 1884. р. надруковано три короткй стихотворы В. Чайченка та й два прозаичнй писання, се-бъ-то казку „Чудова дѣвчина“ (стор. 119—120) и бiографичну статью п. з. „Джонъ Бровнъ, першiй борець за вызволъ американськихъ невольникѣвъ“ (стор. 177—179).

[2]) У фелетонѣ „Дѣла“ надруковано 1890. р. оповѣдання Чайченка п. з. „Непокѣрный“ (ч. 55—57) и легенду зъ далекого Сходу п. з. „Зрадникъ“ (ч. 113).

минѣ не давала пôльги. (Кажучи: зневѣритись въ своєму дѣлови, я кажу, звѣсно, про себе, про свои роботы, а не про вкранньсько-руську справу)".

„Такъ тягло ся до 1890. року, коли дякуючи д. д. Володимирови Шухевичови, Костеви Панькôвському та Василеви Лукичеви, я на-рештѣ придбавъ собѣ право працювати на користь тôй идеи, якôй бажаю вôддати своє життя".

„Отъ и все, щó я можу сказати про себе! Додамь хиба те, що я сподѣвавъ ся тыхъ гострыхъ докорôвъ, якѝ одержавъ (друкомъ и приватно) за свою замѣтку „Галицькѝ вѣршѣ", — сподѣвавъ ся, ще пишучи цю замѣтку[1]). Але, хоча роботу ту написавъ бы я теперь зовсѣмъ не такъ, — я все-жь не жалкую, що ѣѣ надрукувавъ: моя любовь и поважання до галицькихъ дѣячѣвъ литературныхъ вымагає, щобъ я казавъ имъ правду. Я не можу инакше казати, коли я такъ думаю. Инакше казавши, або мовчавши, я дурити-му людей, а значить — и не любити-му и не поважити-му ихъ. Додаю ще, що въ гострыхъ моихъ увагахъ побачили бôльше гострости, нѣжь у ихъ справдѣ є"....

„Въ Россіи дбаю теперь найбôльшь про народнє читання, и тымъ выготувавъ до выдання кôльки книжечокъ зъ своимъ пôдписомъ и безъ його, — вони друкували ся у Киѣвѣ, у Харьковѣ, у Одессу, у Москвѣ"...

„До друку можна покористуватись всѣмъ тымъ, щó пôдписане „Иваномъ Перекотиполемъ" або „Василемъ Чайченкомъ". Иншихъ моихъ псевдонимôвъ прошу не выявляти, и выразно цього бажаю".

* * *

[1]) „Галицькѝ вѣршѣ". Критична статья В. Чайченка у Львôвскôй „Правдѣ"; томъ III., 1891; выпускъ 8., стор. 103—111; — выпускъ 9., стор. 150—158; — выпускъ 10., стор. 200—206.

Василь Чайченко ставъ писати украинськй поезіѣ въ 1880. р.[1]). До першихъ його стихотворôвъ належитъ присвята „Матери“. Тутъ каже поетъ, що мати выглядае долѣ для свого сына, — що она жде днѣвъ ясныхъ въ бездольи[2]).

Вôдтакъ деякй вѣршѣ Василя Чайченка надруковано пôдъ криптонимомъ „Иванъ Перекотиполе“ у Львôвскому „Свѣтѣ“ 1881. р. Въ сихъ творахъ зъявивъ ся вôнъ вôдъразу горячимъ народовцемъ. Ось-якй патріотичнй думки высказавъ вôнъ у стихотворѣ, надрукованôмъ п. з. „Зъ Украины“:

И минули часы, тй проклятй часы,
Якъ Украина въ крови потопала,
И надѣя опять засвѣтилась у всѣхъ:
„Наша мати ище не пропала!“

И радѣли усѣ, въ-купѣ зъ ними Богданъ:
„Мы теперь усе лихо забудемъ;
Пôдъ рукою Москвы, нашôй рôднôй сестры,
Все життя мы щасливіи будемъ“!

И такъ думали всѣ... И минули часы,
И навкругъ мы теперь оглядѣлись,
И побачили, добре побачили мы,
Що надѣ усѣ розлетѣлись[3]).

Коли-жь тяжко жити на Украинѣ, то поетъ иде свѣтъ за очи, шукати долѣ. Хоча-жь вôнъ знае, що въ темрявѣ трудно йти, то все-жь не лякае ся ночи, — вôнъ иде смѣливо напередъ, чей найде колись долю? Та що-жь зъ того, що вôнъ бажае правды й волѣ! — люде

[1]) Про поезіѣ Василя Чайченка сказано дещо въ „Исторіи литературы рускои“, II. 2; стор. 709—711.

[2]) „Пісні“. Харьків, 1885; стор. 33.

[3]) „Сьвіт“. У Львові, 1881; стор. 179.

замыкають єго, лютуючи, въ неволю и кажуть єму, що правды немає й не буде. Не диво про-те, що поетъ тôлько въ безъупиннôй праци добачає поруку лучшои долѣ. Вôнъ каже, що праця єдина насъ вôльными робить, — що она уторує намъ шляхъ довгій и важкій, котрый прямує до свободы й щастя. Вже-ж мы народились на свѣтъ для роботы й живемо для борнѣ; — хоча-жь у недоли й неволи звѣкуємо, то таки долю дамо внукамъ![1])

Та отъ, для працѣ тои, що єѣ намъ Шевченко въ заповѣтѣ переказавъ, мы заснули спокôйно й недбало! „И спимо... А Вкраина безщасна въ сльозахъ такъ и доси, якъ перше, конає, — и, рыдаючи, волю минулу свою у неволи вона спамятає“[2]).

Вôдтакъ поетови набридло иногдѣ, зносити зъ собою на свѣтѣ нудьгу-нерозраду, — вôнъ радъ-бы далеко злетѣти въ те синє небо, де мѣсяць блищить, — вôнъ уявляє собѣ, що тамъ воля широка, — що тамъ кривды нема[3]). Ба, вôнъ каже, що вѣтеръ одинъ зоставъ ся безъ кайданôвъ, — що терпѣти тутъ уже не сила![4]) А вже-жь не тратить вôнъ надѣ на красшу долю батькôвщины, — каже, що великій прийде день колись, — великій день святои волѣ![5])

Поетъ оглядає ся за проводыромъ въ змаганю народнôмъ, и до завзятущого борця вôдзыває ся зъ отъсимъ покликомъ: „Силу горду до себе ты зви, и зъ веселымъ обличчамъ свôй стягъ пôдними ты у гору въ рукахъ и, повный дужои силы, тодѣ ты людей за собою веди“![6])

[1]) ibid., стор. 189—190.
[2]) ibid. „Памяти Тараса“; стор. 189.
[3]) „Пісні“. 1885; стор. 8—9.
[4]) „Зоря“. 1890; стор. 199.
[5]) „Зоря“. 1889; стор. 281.
[6]) „Пісні“. 1885; стор. 34.

Такій-жь смѣливій борцѣ доведуть своє дѣло до путя, коли имъ въ ихъ змаганяхъ буде помагати патріотичне жôноцтво. Отъ, дѣвчина Ярина каже свому милому, козакови Иванови, що „краще намъ умерти въ мукахъ, анѣжь зрадить Украину“[1]). А инша дѣвчина каже козакови: „Ой я тебе, козаченьку, якъ душу кохаю, але-жь бôльше єсть кохання до рôдного краю“[2]).

Поетъ, проявляючи патріотичнѣ думки й горячу любовь до Украины, не забуває вбогихъ братôвъ, щó побиваютъ ся тяжкимъ лихолѣтємъ суспôльнымъ. У стихотворѣ „Сумнѣ картины“ горює вôнъ изъ-за руины економичного побуту мужикôвъ, кажучи ось-що:

Убогіи нивы, убогіи села,
Убогій, обшарпаный людъ, —
Сумнѣ сѣ картины, сумнѣ-невеселѣ,
А инчихъ не знайдешь ты тутъ!

Не ставъ бы дивитись, схотѣвъ бы забути,
Такъ силы забути нема:
То рôдніи села, то рôдніи люде!
То наша Вкраина сама![3])

Стихотворы Василя Чайченка друковано вôдъ року 1881. трохи-не вô всѣхъ руско-украиньскихъ часописяхъ и збôрникахъ, якъ у „Свѣтѣ“ (Львôвъ, 1881), въ „Радѣ“ (Кіевъ, 1883. 1884), „Нивѣ“ (Одесса, 1885), въ збôрнику поезій „Впередъ“ (Чернôвцѣ, 1888), въ литературно-науковôмъ додатку до „Буковины“ п. з. „Зерна“ (Чернôвцѣ, 1888), въ „Зорѣ“ (Львôвъ, 1885—1892), „Дзвôнку“ (Львôвъ, 1890—1892), „Дѣлѣ“ (Львôвъ, 1890),

[1]) „Зоря“. 1889; стор. 296.

[2]) „Зоря“. 1891; стор. 123. — Величный идеалъ національный Олены Пчôлки вызначує ся въ поемѣ „Козачка Олена“.

[3]) „Зоря“. 1884; стор. 27.

„Правдѣ“ (Львовъ, 1891. 1892), въ иллюстрованой „Бібліотецѣ для молодѣжи“ (Черновцѣ, 1891. 1892), въ иллюстрованомъ Календарѣ товариства „Просвѣта“ (Львовъ, 1892), въ „Буковинѣ“ (Черновцѣ, 1892), въ „Батьковщинѣ“ (Львовъ, 1892) и въ „Зеркалѣ“ (1892).

Поезіѣ Василя Чайченка надруковано такожь въ окремыхъ зборникахъ. Ось и они: 1. „Пѣснѣ“. Харьковъ, 1885 (32 дробнѣ стихотворы). – 2. „Подъ сѣльскою стрѣхою“. Зборникъ пѣсень и оповѣдань. Выпускъ I. Кіевъ, 1886. (Всѣхъ пѣсень 14). — 3. „Новѣ пѣснѣ и думы“. Кіевъ, 1887. — 4. „Зъ народнього поля“. Три казки: а) „Снѣгурка“ (стор. 3—13); – б) „Сопѣлка“ (14—25); — в) „Дѣвчина Леся“ (25—39). Харьковъ, 1887. — 5. Три казки: а) „Чия робота важча“ (стор. 3–8; — б) „Кузьмина“ (9—12); — в) „Три бажання“ (13—16). Кіевъ, 1891. — Редакція-жь „Дзвонка“ выдала передрукомъ два маленькѣ зборнички стихотворовъ В. Чайченка: 1. Могутный комарь. Сѣрко (Байки; стор. 3—11). Першій коваль (Переспѣвъ; стор. 12—16) Львовъ, 1890. — 2. Дума про княгиню-кобзаря (Казка зъ народного поля; стор. 3—12). Смерть отаманова (13–16). Львовъ, 1891.

Въ писаню поезій добачаємо у Чайченка чи-малый поступъ. Коли бо вонъ въ починахъ своѣи литературнои творчости проявлявъ большь римовану прозу, намагаючи подекуды закрасити єѣ фразами вельми патріотичными, то трохи-перегодя ставъ вонъ творити справжнѣ поезіѣ, дарма, що мѣжь ними мають лишь тѣ высшу стойность, котрѣ вызначують ся горячимъ патріотизмомъ. До сихъ стихотворовъ належать мѣжь иншими: „Пѣсня“ („Зоря“, 1889; стор. 41), „Зрадникъ“, леґенда зъ далекого сходу („Зоря“, 1891; стор. 424—426), „Дума про княгиню-кобзаря“ („Дзвонокъ“, 1891; стор. 81—83) и „Галима“ („Зоря“, 1892; стор. 107). Такъ въ „Пѣсни“ згадує поетъ про

недолю Руси-Украины и кожду зъ трьохъ строфъ кôнчить ось-якимъ рефреномъ:

Гей, братя, изъ-нову
За Русь-Украину
Свôй стягъ пôдôймайте!
Терпѣть до-загину!

Годѣ-жь тутъ поминути поетичну казку, щó єѣ авторъ написавъ пôдъ заголовкомъ „Хома Макогôнъ, убогій наймитъ“ („Батькôвщина“, 1892; число 23. и окрема вôдбитка). Чайченко хотѣвъ писати нѣбы-то епопею въ семи пѣсняхъ зъ епильоґомъ, але зладивъ таки казку зъ прикметою сатиричною. Головнымъ дѣячемъ въ сѣмъ стихотворѣ є Хома Макогôнъ. Єго батько, козакъ, бувъ сусѣдою бундючного Вонсаля, се-бъ-то Ляха, котрый тогдѣ, якъ скрутно траплялось, упевнявъ Хому, що любить єго, неначе рôдного брата. Макогôнъ же обѣцявъ, пособляти Вонсалеви въ пригодѣ, та отъ, незабаромъ побачивъ, що таки добре уклепавъ ся, бо Вонсаль ставъ уважати Макогона за наймита, а вôдтакъ убравъ ся до него въ господу та вытуривъ хозяина зъ хаты. Але той панъ мавъ невелику смѣливôсть, тому-то старый Макогôнъ прогнавъ єго геть и незабаромъ побратавъ ся зъ сильнымъ Боголюбськимъ, се-бъ-то зъ Москалемъ. Вже-жь у Макогона крôмъ Вонсаля бувъ ворогомъ ще й Азіятъ, — Татаринъ и Турокъ, вôдтакъ думавъ козакъ, що зъ Боголюбськимъ зможе ихъ обохъ побороти. Але-жь у сего сусѣда була скрутнява голова; — за шматъ гнилои ковбасы вôддавъ єму Макогôнъ все своє право до батькôвщины, и впившись не дôйшовъ до дому, але заснувъ пôдъ паньскимъ тыномъ. Черезъ день Боголюбськiй геть протуривъ єго зъ хаты, — вôнъ зимою замерзъ коло тыну. Зôставъ ся сынъ єго, недолѣтокъ Хома. Панъ звелѣвъ узяти дитину въ окономію въ наймы. Саме тогдѣ збивъ ся Бого-

любськiй въ таку силу, що того Вонсаля звоювавъ и полонивъ. Коли-жь Вонсаль хотѣвъ опо́сля зломити кормигу, то Боголюбськiй боячись, щобъ во́нъ зъ Хомою не вступивъ у спо́лку, сказавъ Хомѣ, що дозволить є́му жити въ хатѣ, якъ во́нъ протурить геть Вонсаля. И неначе собака кинувъ ся Хома на Вонсаля, зъ-за чого той утѣкъ, киваючи пятами. Тогдѣ Боголюбськiй погладивъ Хому, назвавши є́го псомъ, и наставивъ є́го вартовымъ до хаты Вонсалевои. Во́дтакъ Хому й Вонсаля сѣпаки Боголюбського залигали на ланцюгъ.

„Я умру!“ застогнавъ на припонѣ Хома й хотѣвъ уже впасти та вмирати, коли чує, — щось важко сопе по-близу; — во́нъ озирнувъ ся та побачивъ вола рогатого, що́ у старого Макогона ходивъ ще у плузѣ, а теперь бувъ у пана. И отъ, сему волови ставъ Хома розказувати, що теперь терпить до-загину за-для того, що стоявъ за правду. Опо́сля говоривъ во́нъ волови ось-що: „Старовинний однакови́ згадки у насъ: треба намъ край сво́й кохати й не дати у-двохъ на поталу, на глумъ Боголюбському ро́днои хаты. Розжени ся-жь! порви сей треклятый ланцюгъ! — тодѣ знову я буду на воли и вкупѣ зъ тобою робить почнемо на широкому нашому полi“. И трохи-перегодя озвавъ ся во́лъ до Хомы ось-якъ: „Мы обыдва у путахъ! Мене закликавъ ты, щобъ я тебе вырвавъ зъ неволѣ, и тодѣ то́льки наче-бъ то зможу зазнать на сѣмъ свѣтѣ кращои долѣ! Може й такъ!... Але думка у мене така, що зробивши ся паномъ въ сѣй хатѣ, ты-бъ запрѣгъ мене въ плугъ та й изъ-нову почавъ такъ, якъ батько твiй, мною орати. — Ты казавъ, що въ обохъ у насъ згадки одни́... Ты дурный!... чи смѣявъ ся ты може? Въ тебе въ згадкахъ роскоши минули́, а я — що́ згадаю я?... Правда, тяжко мене сей катує кацапъ, — але-жь можешь ты самъ зрозумѣти, що не добрiи згадки у мене й

про тыхъ, хто до його ще вмѣвъ мене бити... Я-жь не вôлъ, а такая-жь людина, якъ ты! — але зле-чарôвнича Темнота перекинула зъ-давна мене вже воломъ, и заткнула минѣ мого рота. Я роблю за вола, та надходить той часъ, щó минѣ тую шкуру волячу треба скинуть, и хто въ сѣмъ пособить минѣ, я тому за те щиро вôддячу“[1]).

Поетъ каже вôдтакъ въ епильоґу мѣжь иншимъ осьщо: „Минѣ жалко Хому!... А якъ правду казать, чи хто виненъ, що вôнъ на припонѣ? — Пособачивсь, — собакъ же вязать на ланцюгъ зъ-давна звелено навѣть въ законѣ. И порвати ланцюгъ той не можна Хомѣ, але що перервати не сила, п е р е т е р т и його намъ можливо, коли не лякати ся довгого дѣла“.

Въ сѣмъ стихотворѣ вызначує ся „ширша идея людскости“, на котру самъ авторъ натякнувъ[2]), и про-те видимо, що вôнъ любовь до темного, невольного брата ставить высше любови до колишнього политично-національного побуту. Засновокъ національного нашого вôдродженя добачає авторъ въ идеи демократизму, дармá, що вôнъ не знає, „коли дôйде та справа до краю“[3]).

Стихотворы Чайченка вызначають ся гарными образами природы, проявами горячого патріотизму й легонькимъ вѣршованємъ, тôлько-жь не добачаємо въ нихъ вôтхненя вѣщого поета. А вже-жь авторъ присвячує свою литературну дѣяльнôсть бôльшь писаню оповѣдань, повѣстокъ, казокъ, біоґрафій, статей етноґрафичныхъ и критичныхъ, а поезіѣ творить вôнъ мабуть за-для того, щобъ подати пôльгу своимъ важкимъ та сумовитымъ почуванямъ зъ огляду на суспôльне та народне лихолѣтє, та

[1]) „Хома Макогôнъ, убогій наймитъ“, передрукъ зъ 23. числа „Батькôвщины“ 1892. р., стор. 14—15.

[2]) ibid., стор. 12.

[3]) ibid., стор. 16.

щобъ земляковъ загрѣвати до любови батьковщины. Водтакъ мѣжь дробными вѣршами Чайченка мають меншу стойность его байки, котрѝ подекуды своєю розлогою формою зъявляють прикмету поетичного оповѣданя. Лучшѝ суть казки Чайченка, що зъявляють прикмету гумористичну. Ось и они: 1. „Чия робота важча?“ — 2. „Кузьмина“. — 3. „Три бажання“. Кіевъ, 1891. Властивымъ полемъ литературнои дѣяльности Чайченка есть отже проза. Передо всѣмъ подаємо тутъ оглядъ его оповѣдань, повѣстокъ и казокъ. Ось и они:

1. Чудова дѣвчина („Зоря“, 1884; стор. 119—120; — „Творы В. Чайченка“, Львовъ; томъ I., стор. 177—179).

2. Бѣдный вовкъ. Народня казка. Харковъ, 1885.

3. Сестриця Галя. Оповѣданє („Подъ сѣльскою стрѣхою“. Кіевъ, 1886; стор. 35—50; — окремо выдано въ Кіевѣ 1890. р., — „Творы...“, т. I., стор. 23—31).

4. Безъ хлѣба („Подъ сѣльскою стрѣхою“; стор. 51—76, — и окремо въ Кіевѣ, 1890. р.).

5. Екзаменъ („Подъ сѣльскою стрѣхою“, стор. 77—91; — „Творы...“, т. I., стор. 1—8).

6. Одна, зовсѣмъ одна. Оповѣданє („Складка“. Альманахъ. № 1. Харковъ, 1887; стор. 15—41; — „Творы...“, т. I., стор. 32—48).

7. Дядько Тимоха („Зъ згадокъ про дитячѝ лѣта“. Кіевъ, 1888; стор. 4—22; — „Творы...“, т. I., стор. 49—57).

8. Ксеня („Зъ згадокъ...“, стор. 23—56; — „Творы...“, т. I., стор. 57—72).

9. Непокорный. Оповѣданє („Дѣло“, 1890; число 55—57; — „Творы...“, т. I., стор, 92—104).

10. Олеся. Оповѣданє („Дзвонокъ“. Львовъ, 1890; стор. 90; 97—99; — „Творы...“, т. I., стор. 185—191, — и въ зборнику трьохъ оповѣдань, Москва, 1892; стор. 17—35).

11. Грицько. Оповѣданє („Дзвѳнокъ“, 1890; стор. 129—131; — „Творы...“, т. I., стор. 191—196, — и въ зборнику трьохъ оповѣдань, Москва, 1892; стор. 36—53).

12. Елі-Ремъ. Переказавъ В. Чайченко („Дзвѳнокъ“, 1890; стор. 154).

13. Мудрый Грицько. Оповѣданє (ibid., стор. 177—179).

14. Украла (ibid., 1891; стор. 14—15; — Зборникъ трьохъ оповѣдань, Москва, 1892; стор. 5—16; — „Творы...“, т. I., стор. 196—200).

15. Хлопець та малпа. Переказавъ В. Чайченко („Дзвѳнокъ“, 1891; стор. 18).

16. Нелюбъ (Киѣвъ, 1891; — „Творы...“, т. I., стор. 105—116).

17. Соняшный промѣнь. Повѣсть („Зоря“, 1891; стор. 201. 221. 241. 261. 281. 301. 321. 341. 361. 381. 401. 421; — „Творы...“, т. II., стор. 1—174).

18. Хата. Оповѣданє („Зоря“, 1891; стор. 441—447; — „Творы...“, т. I., стор. 73—91; — Библіотека „Батькѳвщины“, часть I. Львѳвъ, 1892; стор. 27—51).

19. Середъ ледоватого моря. Оповѣданє. Выдано у Львовѣ 1891. р. товариствомъ „Просвѣта“, книжочка 122. — Одесса, 1891. р. пѳдъ заголовкомъ „Середъ крыжаного моря“).

20. Каторжна (Киѣвъ, 1891; — въ „Зорѣ“, 1892; стор. 68—71; — „Творы...“, т. I., стор. 126—137).

21. У снѣгу. Повѣстка („Иллюстрована Библіотека для молодѣжи“. Чернѳвцѣ, 1891; стор. 152—155).

22. Оповѣданнѧ про Павла Хлѣбороба („Иллюстрованый Калєндарь товариства „Просвѣта“, 1892; стор. 3—13; — „Творы...“, т. I., стор. 164—176).

23. Вѣрный другъ („Дзвѳнокъ“, 1892; стор. 23).

24. Кавуны (ibid., стор. 113—115; — „Творы...“, т. I., стор. 200—207).

25. Спроба („Правда“, т. XIII; 1892; стор. 321—332).

26. Зустрѣчь („Зоря“, 1892; стор. 27—30; — „Творы...“, т. I., стор. 117—125).

27. Байда („Зоря“, 1892; стор. 150—153; — „Творы...“, т. I., стор. 155—163).

28. Утѣкачка („Творы...“, т. I., стор. 138—154).

29. У церквѣ. Етюдъ („Ватра“. Въ Стрыю, 1887; стор. 12; — „Творы...“, т. I., стор. 179—180).

30. Вербы (ibid., стор. 180—181).

31. Квѣтка (ibid., стор. 181).

32. Вѣтеръ (ibid., стор. 182).

33. Лѣсъ (ibid., стор. 182—184).

34. На роспуттьи. Повѣсть („Зоря“, 1892; число 10. и слѣдуючи; — доси ще не скѣнчена).

Василь Чайченко писавъ ще иншѝ повѣстки и казки, але мы пропустили ихъ въ ось-тѣмъ оглядѣ, тому що авторъ бажавъ выразно, щобъ не выявляти иншихъ его псевдонимѣвъ та й такихъ творѣвъ, котрѝ не вызначують ся криптонимомъ „Василь Чайченко“.

* * *

Мѣжь повѣстями Чайченка вызначує ся найпаче „Соняшнiй промѣнь“ не тѣлько своимъ объѣмомъ, але й ясною провѣдною думкою про національно-просвѣтнѝ змаганя тямущихъ Украинцѣвъ. Ось и змѣстъ сеи повѣсти: Марко Кравченко, сынъ убогого чоботаря, бувъ студентомъ останнього курсу исторично-фильольогичного факультету. Мати его вже давно вмерла, застудивши ся на рѣцѣ, де прала бѣлизну, а батько пивъ иногдѣ, „бо бувъ невченый, неосвѣченый“, — „пивъ, бо душа его шукала хочь якого выходу зъ того безпросвѣтного житя, и — звѣсно — не могла найти его въ пiятицѣ“[1]). Бѣдолаха замерзъ на улици.

[1]) „Творы...“, томъ II., стор. 3—4.

Молодый Марко заприсягавсь у души, вôддати своє житє на служенє просвѣтѣ. На сѣмнацятому роцѣ вôнъ прочитавъ „Кобзаря“ Шевченкового. Дивный вплывъ зробила на него та книга. Доси вôнъ читавъ тôлько московскій книжки, й ту мову, котрою писано „Кобзаря“, уважавъ простацкимъ жарґономъ, навѣть прикметою неосвѣты. Але-жь натхнене слово поетове робило такій вплывъ на впечатливу душу молодого хлопця, що вôнъ мусѣвъ вôддавати ся єму майже безъ бою. Щира любовь до матери та до батька у Марка ще побôльшилась любвою до нихъ, яко до нещасныхъ, затоптаныхъ житємъ людей. Сю любовь вôнъ переносивъ потôмъ на всѣхъ убогихъ и знесиленыхъ, працюючихъ та знатуженыхъ. Се бувъ несвѣдомый поки-що єму самому демократизмъ[1]).

Важко було жити Маркови пôсля батьковои смерти. У него зôстала ся тôлько поганенька батькова хатина. Тогдѣ-то почавъ вôнъ жити приватными лекціями, и трохи-перегодя поѣхавъ зъ-за того въ село Радькôвку до пана Городиньского, вчити молодшого єго сына. Саметогдѣ приѣхавъ на село до батька старшій єго сынъ, Иванъ, Петербургскій урядовець.

Панъ Городиньскій, хочь бувъ Украинець, говоривъ по-московски, але иногдѣ вживавъ украиньскихъ приказокъ, щó вельми невподобалось єго гордовитôй жôнцѣ. Крôмъ двохъ сынôвъ була у Городиньскихъ ще гарна дочка, Катерина, велика ентузіястка природы.

Живучи у Городиньскихъ Марко хотѣвъ близше придивити ся до селяньского житя, до народу. Коли-жь въ-перше выйшовъ на улицю, то дôзнавъ ся, що парубки й дѣвчата спѣвають поганѣ пѣснѣ, — що деякѣ мужики пють-запивають ся й замѣсць щиро-народнои мовы

---

[1]) ibid.

вживають ломанои мѣшанины. Тому-то вернувъ ся вонъ у свою хату похмурый та задуманый. Все, що вонъ бачивъ, вразило его тяжко. Коли-жь другого дня прийшовъ до обѣду, побачивъ нового гостя. Се бувъ Яковъ Григоровичь Голубовъ. Вонъ бувъ сыномъ Москаля, котрый покинувши торгувати та обдурювати своихъ Москалѣвъ, прийшовъ на Вкраину и привезъ столько грошей, що могъ купити большь тысячѣ десятинъ землѣ. А по-за-якъ батько побачивъ, що освѣта дає змогу, ширше розсувати руки, тягнути до себе въ кишеню, то воддавъ сына до гимназіѣ, а водтакъ и до университету. Сынъ выйшовъ водтоля „паномъ“, а якъ батько померъ, то осѣвъ на селѣ и ставъ хозяйнувати. Хочь самъ бувъ зъ роду мужикъ, то замотавъ вонъ своихъ мужиковъ въ тенета такъ, щобъ нѣколи й не выпутали ся. Вонъ дививъ ся на селянъ зъ презирствомъ и не вважавъ ихъ навѣть за людей; тому-то говоривъ, що нерозвита сила мусить давати свою мускульну працю, щобы процвѣла культура. А вже-жь и молодый Иванъ Городиньскій хотѣвъ, щобъ караюча рука завсѣгды висѣла надъ мужикомъ, ба, вонъ казавъ, що „темна робоча маса въ посуваню напередъ цивилизаціѣ водограє таку-жь ролю, якъ робоча товарина въ нашому господарствѣ“[1]). Одначе Катерина натякнула на те, що й мужики люде, дарма, що она згоджувала ся, що мужики не здатнї до такого житя, якъ житє освѣченыхъ людей. Тогдѣ-то Марко, ставши въ оборонѣ мужиковъ, заявивъ, що простый народъ, а найбольше народъ украиньскій, такъ-саме здатный до выщои культуры, якъ и пануюча кляса. Коли-жь Голубовъ назвавъ Марка Украинофиломъ, що бажавъ бы воддѣлити „хохляндію“ водъ Россіѣ, то Марко водказавъ смѣливо, що Украинофилы сто-

[1]) ibid., стор. 23.

ять за своє рідне національне життє й роблять, щобъ досягти своєи меты. И відтакъ озвавъ ся вінъ до Голубова осьякъ: „Вы Великороссы можете змоскалити собѣ якихътамъ Зирянъ чи Чукчівъ, котрі навѣть азбуки не мають, але, щобъ се вы могли зробити зъ культурными народами, то це вже черезъ ладъ великій у васъ заходы".[1]) Відтакъ Голубовъ въ розмовѣ зъ Катериною назвавъ Марка демагогомъ, але-жь Катерина сказала, що „коженъ має право, мати, якій схоче, погляды". Все-жь таки бажала-бъ она, щобъ Украинофилівъ зовсѣмъ не було.

Катринѣ сподобала ся спокійність та впевненість, зъ котрою поводивъ ся Марко въ тій спорцѣ. Она подумала собѣ, що хочь и Голубовъ и Марко суть сынами мужичими, то все-жь не можна ихъ мѣжь собою рівняти. А вже-жь и Маркови подобалась Катерина, — вінъ запримѣтивъ, що въ тои дѣвчины гарне серце, та що єѣ зопсувала паньска сѣмья.

Живучи мѣжь народомъ, дізнавъ ся Марко, що вінъ дивить ся на школу мало-мало якъ на ворога свого, тому що теперь учать въ Россіи мовою незрозумѣлою, — учать тамъ такого, чого народови не треба. Школа повинна бути своєю, а теперь она Украинцямъ чужа! Тому-то въ розмовѣ зъ попомъ и зъ учителемъ сказавъ Марко, що украинська мова така-жь, якъ и всяка инша мова, и що має таке-саме право на мѣсце въ книзѣ, въ школѣ, въ церквѣ, въ судѣ, якъ и всяка инша. Се-жь мова двацяти-мілионового украинського народу, котрый має свою землю й свою исторію, и бажає жити та розвиватись посвоєму. Про-те справжня украинська интелигенція бажає зостати ся на своєму національному ґрунтѣ, боре ся за се й — здобуде свого![2])

[1]) ibid., стор. 25.

[2]) ibid., стор. 31—40.

Того-жь дня зустрѣвъ ся Марко зъ Катериною за селомъ пôдъ скелею. Въ розмовѣ зъ симъ Украинцемъ натякнула Катерина на те, що она мабуть не прочитає нѣколи Шевченка, „бо мужицькою мовою не може бути литературы“.[1]) Та отъ Марко й Катерина забалакались, то й не помѣтили, якъ насунулась чорна хмара. Ажь осьʼ зашумѣвъ дощь зъ горы, и полилось неначе зъ ведра. Тому-то Катерина побѣгла пôдъ величезну камѣнюку, щó, высунувши ся зъ скелѣ, повисла надъ землею. Она прикликала сюды й Марка, дармá, що пôдъ тымъ захистомъ було тѣсненько. Тая-жь близькôсть гарнои дѣвчины елєктризувала хлопця: вôнъ глянувъ ѣй просто въ обличе, хотѣвъ зазирнути въ очи, але Катерина спустила очи до долу, похиливши голову. Коли-жь дощь переставъ падати, то дѣвчина пôшла швидко до дому, не зважаючи на те, що вода лила ся ще струмкомъ изъ скелѣ.

Марко зробивъ на Катерину чи-малый вплывъ. Всѣ єго розмовы були зовсѣмъ не такí, якí Катеринѣ доводило ся доси чути навкруги въ побутѣ аристократичнôмъ. Въ Марковыхъ розмовахъ она въ-перше почула про идеалъ, про принципы моральности, — до того бо часу дома нѣхто не мавъ на неѣ религíйного вплыву: религíя не мáла для Катерины нѣякого морального значѣня. Вôдъ Марка дôзналась она, що людскôсть жиє идеями. Вôдтакъ Марко розбуркавъ розумъ у неи й привабивъ до себе єи почуваня. Все-жь таки не подобалась ѣй у Марка велика прихильнôсть до мужицтва.

Марко блукаючись по степу, пôзнавъ цѣкавого хлопця, Корнія, щó пасъ волôвъ и самотужки вчивсь азбуки. Вôдтакъ Марко покликавъ єго до себе, вчити ся письменства. Незабаромъ дôзнавъ ся вôнъ вôдъ свого прия-

[1]) ibid., стор. 44.

теля, Семена Лѣсовского, що гуртокъ украиньскои громады порѣшивъ выдавати книжки для народного читаня. Маркови було се по-нутру, бо вже-жь вонъ самъ маривъ про якійсь гуртокъ, котрый заходивъ ся-бъ коло выданя такихъ книжокъ. Та й бачивъ вонъ велику потребу въ такихъ книжкахъ, бо ось народъ читає московскі книжки, а вкраиньскі й читавъ бы, такъ нема. „Тымъ-то народъ звыкає дивити ся на свою мову, якъ не на мову, а на якусь мужичу прикмету, котру треба кинути, якъ-що хочешь бути освѣченою людиною. И Маркови въ єго мрѣяхъ уявляло ся вже, „якъ се дѣло ширшає-росте, якъ книжка выдає ся за книжкою, — та все дешевї гарнї книжки, — и вони йдуть у народъ, и народъ ихъ читає, и національне самопознанє починає прокидатись“[1]). Вже и вонъ самъ зладивъ бувъ популярно-наукову брошуру, тольки-жь годѣ було єї друкувати, тому-що цензура не пускала нѣчого наукового. Трохи-перегодя познавъ ся Марко зъ батькомъ Корнієвымъ и своими розмовами подносивъ въ гору духа сего тямущого мужика.

Опосля при обѣдѣ у паньства Городиньскихъ побачивъ Марко кромъ Голубова гостя нового, — Хведора Лирского, котрый хотѣвъ заводити у себе въ слободѣ школу, але кинувъ сю думку, тому-що „не треба розвивати въ мужику такі инстинкты, якъ и въ освѣченои людины“. Єму притакнувъ молодый Иванъ Городиньскій и ставъ балакати про се, що россійска земска школа плодить соціялистовъ, та що школа не повинна йти далѣ часословця й псалтыря. Тогдѣ сказавъ Марко, що россійска школа на Украинѣ вобдиває школяра водъ родноі семьѣ, — навчає єго, зъ-горда, зневажливо позирати на ту масу, що зъ неи вонъ выйшовъ. — „Наша школа

---

[1]) „Творы...“, т. II., стор. 60.

московська, а не вкраинська!“ мовивъ вôнъ далѣ, — „се й не педаґоґично, й не льоґично! Московською мовою, та ще такою специфично-московською, якою пишуть ся въ Россіи шкôльнѣ книжки, вчити Украинцѣвъ не можна, бо вони ѣѣ не розумѣють“.[1]) — На те озвавъ ся Голубовъ: „Хочь бы й зовсѣмъ не розумѣли, а мусять вывчити, бо нѣякои „хахлацькои“ мовы нема, а тôльки россійська!“ Вôдтакъ Иванъ сказавъ авторитетно: „Россійська мова — державна мова! иншихъ мовъ у Россіи держава не признає, — а чого держава не признає, те не истнѣє и повинно зникнути!“ И вôдповѣвъ єму Марко мѣжь иншимъ ось що: „Що держава не признає другихъ мовъ, а чого вона не признає, те мусить зникнути, то насмѣлююсь думати, що се тôльки горячѣ бажання та й годѣ! Живе життя дужче вôдъ усякихъ загородокъ“.

Пôсля обѣду спытавъ ся Марко Катерины въ саду, якъ она думає про сю справу. И вôдповѣла дѣвчина, що не згоджує ся зъ Маркомъ. Тогдѣ вôнъ почавъ доводити своє. Але-жь Голубову, щó давно вже мавъ замѣры на Катерину, не подобалась та близькôсть, котру добачавъ промѣжь Катериною та Маркомъ. Вôнъ завсѣгды сердивъ ся, видячи, якъ она звертає увагу на сего Украинця. Коли вôдтакъ Катерина вôдôйшла въ хату до хвороі матери, то Голубовъ посперечавъ ся зъ Маркомъ и гукнувъ до него: „Кажу вамъ: або вы заразъ же дайте минѣ слово, що завтра выѣдете вôдцѣль геть, або я о-тутъ поламаю вамъ ребра!“[2]) Сказавши се, стиснувъ вôнъ свои здоровѣ кулаки й стоявъ якъ роздратованый вôлъ передъ Маркомъ, щó на поглядъ бувъ и не такій кремезный, и не такій дужій, якъ Голубовъ. Але Марко

---

[1]) ibid., стор. 69.
[2]) ibid., стор. 72.

вхопивъ єго обома руками за глотку й за груди, пôднявъ вôдъ землѣ й бокомъ скинувъ у ставокъ.

Всю ту сцену бачила Катерина, щó вернулась була въ садъ. Она подивилась на енерґичне обличє Марка й подумала собѣ: „Сей не дасть себе скривдити й здолає оборонити себе й кого иншого!“ Вôдтакъ при вечôрньому чаю Катерина та Марко взнали, що Голубовъ занедужавъ и поѣхавъ до дому.

Марко бувавъ часто въ хатѣ батька Корнієвого й пôзнавъ ся у него зъ деякими сусѣдами єго. Одного разу мужики стали балакати про панôвъ. Дехто запримѣтивъ, що у панôвъ сила, тому-що они багатѝ. Тогдѣ озвавъ ся мужикъ Остапъ: „А чого-жь такъ, що одинъ багатый, а другій убогій? Чого въ Городинського скôльки тысячѣвъ десятинъ землѣ, а въ мене чотыри десятинѣ? Чи вôнъ бôльшь Богу преподобивъ ся, а я въ Бога теля зъѣвъ?“ Остапъ бажавъ, щобъ землю подѣлити на всѣхъ, и тому-то сказавъ вôнъ: „И чому-бъ цареви не зробити такъ, щобъ усѣ були рôвнѝ, — щобъ не було нѣ багатыхъ, нѣ вбогихъ?!“[1]) Опôсля подумавъ собѣ Марко, що багато щирыхъ та дужихъ силъ треба, щобъ прокинути зô сну сей народъ освѣтою. Тому-то того дня вôнъ де-кôльки годинъ не вôдрывавъ ся вôдъ писаня популярнои книжки. Въ Корнієвôй хатѣ Марко прочитавъ Квѣтчину Марусю, Гоголевого Тараса Бульбу, де-що зъ творôвъ Шевченка та Левицкого-Нечуя. Въ єго души прокидалось могутне бажанє, вôддати себе всього дѣяльности провôдника культуры въ народъ. Єму уявлялись десятки, сотнѣ людей, щó вôддають себе тôй справѣ, пишуть книжки для народу, проводять ихъ на село, або й самѝ живуть середъ народу, знайомлють єго зъ литера-

[1]) ibid., стор. 79

турою, зъ театромъ... Розпалена фантазія не мала впину й малювала єму высоку народню культуру, — таку высоку, якъ колись була у Грекôвъ. И вôнъ обѣцявъ вôддати себе сѣй дѣяльности.[1])

А потôмъ инше починало уявлятись Маркови, — починалось згадувати те, що вôнъ побачивъ ось-теперь въ народѣ! Вôнъ побачивъ выразно, що народъ та интелиґенція — два ворожî таборы въ єго рôднôмъ краю. Коли-жь Марко зъявивъ ся такимъ щирымъ приятелемъ люду, то Голубовъ въ розмовѣ зô старымъ Городиньскимъ и зъ Иваномъ назвавъ єго студентомъ дуже червонымъ, небезпечною людиною, пропаґаторомъ... Вôдтакъ Иванъ сказавъ Маркови, що украинофильскои єго пропаґанды не зможе терпѣти нѣ урядъ, нѣ всяка добромысляча людина. Але Марко не хотѣвъ стояти пôдъ доглядомъ такои добродѣйнои полиціѣ и рѣшивъ ся выѣхати геть вôдсѣля. Коли-жь про се довѣдалась Катерина, то повѣдомила Марка листомъ, що сегодня въ дванацять годинъ въ ночи дожидає єго пôдъ скелею коло криниці. Марко дôзнавъ ся ажь теперь, що Катерина любить єго, и вôнъ пôшовъ до скелѣ, хоча трудно якось приходилось єму свою любовь до дѣвчины зъ паньского роду погодити зъ бажанємъ, вôддати своє житє въ жертву рôдному краєви.

Якъ пôдôйшла Катерина пôдъ скелю до криниці, Марко вже дожидавъ єи тамъ. И озвалась она до него: „Я васъ покликала, бо думаю, що у насъ у обохъ єсть дещо, щó маємо мы сказати одно одному“. Тогдѣ вôдповѣвъ Марко, що кохає Катерину, „але-жь людина живе не самымъ тôльки власнымъ, персональнымъ життямъ. Єсть у кожнои людины святыня выща одъ влас-

[1]) ibid., стор. 81.

ныхъ почуваннѣвъ, одъ власного щастя". Такою святынею ставъ ся Маркови рôдный єго край, — Украина; — вôнъ присягавъ ся, присвятити ѣй своє житє. Тому-то та людина, котру вôнъ кохає и зъ котрою бажавъ бы зъєднати своє житє, повинна йти зъ нимъ до одной меты. Одначе Катерина сказала ось-що: „Я прийшла сюды, щобъ сказати вамъ, що я васъ люблю, щобъ и одъ васъ те-жь почути. Але такои одмовы я не бажаю. На умовахъ я свого коханя не вôддаю!"... Вôдтакъ Катерина, заявивши, що нѣколи не увѣрить въ святыню Маркову, кинулась геть вôдъ него и зникла промѣжь деревами.

Теперь пôзнавъ Марко, що не можна погодити щастя зъ жертвою. Якъ вôнъ у свою хату прийшовъ, то думки про рôдный край, про повинности передъ нимъ подужали швидко почуваня серця єго. Вôнъ выѣхавъ вôдъ Городиньскихъ и прибувъ до свого приятеля, Семена Лѣсовского, щó бувъ студентомъ медичного факультету. Сей впровадивъ Марка мѣжь товаришѣвъ-народовцѣвъ, котрѝ своимъ коштомъ выдали вже першу книжку для народу. Они сходились у Овсѣєнка, старого урядовця. Дочку-жь Овсѣєнка, Марусю, щó була вчителькою на селѣ, сватавъ Семенъ.

На сходинахъ товаришѣвъ читавъ Семенъ своє оповѣдане. Дехто добачавъ у сему творѣ кованѝ слова, и вôдтакъ вчинила ся спôрка про правописъ брошуры, щó єѣ выдано за гуртовѝ грошѣ. И пôзнавъ Марко незабаромъ, що мѣжь товаришами нема солидарности, — що дехто таки ховавъ ся зъ націонализмомъ. Тому-то Марко сказавъ товаришамъ, що они сперечаютъ ся про слова, литеры, а забуваютъ про те, що народови треба книжокъ.

Мѣжь-тымъ Марко скôнчивъ уже свою справу зъ екзаменомъ. Опôсля наставлено єго вчителемъ грецкои

и латиньскои мовы въ ґимназіи, въ тому-жь таки мѣстѣ, де й бувъ вôнъ. Рѣчь, котрои мусѣвъ учити Марко, була не дуже весела, але вôнъ волѣвъ узяти єѣ, нѣжь выясняти школярамъ россійску исторію, або мову. Въ тôмъ часѣ прочитавъ вôнъ въ товариствѣ пять своихъ брошуръ, але тôлько двѣ згодились выдати.

Хоча-жь у Марка було багато роботы, то не мôгъ забути коханои дѣвчины. Вôдъ учителя села Радькôвки довѣдавъ ся вôнъ, що дочка пана кудысь поѣхала та стала вчителькою. Про се давъ звѣстку Маркови такожь Корній. И справдѣ Катерина зъ-за любови до Марка порѣшила бути вчителькою на селѣ. — Коли она вернулась вôдъ скелѣ, де була зустрѣлась зъ Маркомъ, то перебула борню своєи душѣ про свои вôдносины до Марка, и вôдтакъ подумала собѣ, що она єгоистка, по-за-якъ вымагала вôдъ Марка, щобъ вôнъ вôддавъ ѣй усе за коханє, мѣжь-тымъ коли она сама не хотѣла зробити нѣякои жертвы. Она сказала собѣ, що мабуть велику силу мають народнѣ святощѣ надъ Маркомъ, коли вôнъ мôгъ зректи ся свого щастя за-для тои святынѣ.

Якъ минула зима, то на весну заявила Катерина батькови й матери, що хоче бути вчителькою. Они-жь обоє здивувались вельми за-для такого бажаня дочки, и вôдтакъ запыталась єи мати, вôдкôль у неи такѣ кумедны бажаня? И вôдповѣла Катерина тихо й твердо: „Вони, мамо, зовсѣмъ не здають ся минѣ кумедными. А повстали вони зъ того, що я зрозумѣла, що грѣхъ сидѣти людинѣ безъ дѣла“..[1]) Видячи батько, що годѣ вôдхилити дочку вôдъ того єи бажаня, порадивъ вôнъ жôнцѣ, щобъ таки послухати Катерину, а то она втече. По єго думцѣ треба дати дочцѣ дозвôлъ бути вчителькою въ

[1]) ibid., стор. 124—125.

ґимназіи. Коли-жь Катерина не хотѣла вчителювати въ ґимназіи, то батько дозволивъ ѣй ити на село на одинъ рôкъ. Вôдтакъ инспекторъ давъ Катринѣ мѣсце въ сумежному повѣтѣ, и незабаромъ выѣхала она въ свою школу.

Коли Марко про се дôзнавъ ся, то здивувавъ ся великимъ дивомъ и подумавъ собѣ, що той починъ Катерины є мабуть якою модною примхою, бо по-переду не заявляла она нѣколи такого бажаня. Мѣжь-тымъ Марко вчивъ въ ґимназіи, — але-жь офиціяльна робота не зацѣкавлювала єго. Надати-жь ѣй трохи живѣйшій характеръ зовсѣмъ було не можливо: начальство остро дивило ся за тымъ, щобъ нѣхто зъ учителѣвъ не вôдхилявъ ся вôдъ проґрамы. — Одного разу Марко, перекладаючи въ клясѣ зô школярами грецкого автора, забалакавъ про грецкѝ республики ѝ похваливъ старый республиканьскій ладъ въ Атенахъ. Другого-жь дня директоръ зауважившъ єму, що вôнъ краще зробивъ бы, якъ бы республикъ не чѣпавъ, бо єго, Маркове дѣло, падежѣ, а не республики. Трохи зъ-годомъ инспекторъ зробивъ въ єго клясѣ трусъ, бо директоръ довѣдавъ ся, що въ одного изъ школярѣвъ були заборонены книжки. Се були двѣ украиньскѝ книжки: „Сѣра кобыла“ Иродчука и Шевченковѝ „Гайдамаки“. Другого дня була педаґоґичня рада. Директоръ бувъ тои думки, щобы школяра сключити. Дехто зъ учителѣвъ натякнувъ на хохлацку пропаґанду, котру треба знищити, тому-що се зло. Але Марко сказавъ смѣливо, що обѣ тѝ книжки дозволила цензура ѝ що они продаютъ ся по книгарняхъ, — нѣкому-жь изъ учнѣвъ купувати книжки законъ не забороняє. „Хлопець пôшовъ и купивъ“, мовивъ вôнъ далѣ. „Його можна карати за те, що вôнъ принѣсъ цѝ книжки въ клясу, бо се заборонено ґимназіяльными правилами; але се рѣчь така, що ѣѣ

може зробити коженъ клясовый доглядачь, не займаючи педаґоґичньои рады.“[1])

Та не минула ся Маркови дурно єго оборона школяра. Черезъ декôльки часу покликано єго до куратора. Сей закинувъ Маркови, що вôнъ розповсюджує въ ґимназіи шкôдливй идеѣ. Та отъ до того сумного вражѣня вôдъ ґимназіѣ додало ся незабаромъ вражѣнє вôдъ иншои невзгодины. Се було те, що́ дѣялось въ товариствѣ. Доси всѣхъ книжокъ выдано тôлько троє, — грошѣ платили ся погано, -- помѣжь товаришами бувъ неладъ, були непорозумѣня. Спôрки були що-разу, якъ збирало ся товариство, и вôдтакъ деякй зовсѣмъ кинули ходити на товарискй сходины. Ажь ось прийшло 25. лютого, — великій Тарасôвъ день. До старого Овсѣенка зôйшлись товаришѣ, — великій день поєднавъ усѣхъ. Промовляли патріотично Семенъ Лѣсовскій и студентъ Гайденко; — сей-то скôнчивъ свою бесѣду словами: „Блюдѣте, да не порабощенй будете!“ Хоча ся щира промова не всѣмъ сподобалась, то Марко озвавъ ся ось-якъ до товаришѣвъ: „Слухавъ я васъ, и серце моє радѣло. Середъ цихъ утискôвъ, середъ цього гонення почути такй слова, — се цѣлюща вода на серце!“... Але Марко не скôнчивъ. Ту-жь мить пôдскочивъ до него професоръ Човгань и крикнувъ зъ-пересердя: „Якъ вы смѣєте казать се тамъ, де єсть люде, що́ служать у министерствѣ народньои просвѣты?... А вы знаєте, що за такй розмовы въ нашому министерствѣ не подякують?!“ — „Чудне дѣло!“ одмовивъ Марко. „Я служу въ тому-жь министерствѣ, що́ й вы, и не бою ся казати те, що́ кажу, а вы боите ся його слухати?“ Але-жь Човгань заявивъ, що не бажає бути въ товариствѣ, котре коли не сегодня, такъ завтра заберуть

[1]) ibid., стор. 135.

до тюрмы. Вразъ изъ Човганемъ кинувъ товариство такожь другій членъ, Савчевскій, котрый заявивъ, що краще кинути сѝ игрàшки, бо они небезпечнѝ. Опѝсля сказавъ старый Овсѣенко, що доси такого не бувало, щó вѝнъ бачивъ. „Бояли ся й мы дечого та й боимо ся“, мовивъ вѝнъ поважно, — „є и въ насъ сѣмья, ради котрои инодѣ побережешь ся, та не було доси такого поганого дѣла! — нѣхто не боявъ ся казати свои думки середъ щирыхъ товаришѣвъ, — нѣхто не кидавъ на ихъ пѝдозрювання въ зрадництвѣ. А сьогоднѣ стало ся те, чого двадцять, десять рокѝвъ назадъ сподѣвати ся не можна було. Скажѣть вы минѣ, старому, щó воно за знакъ?“ — „Знакъ се поганый!“ вѝдповѣвъ Марко. „А коли хочете знати, щó воно таке є, то се дочасне затемнення розумѝвъ. Бачуть люде — сила панує, та й злякали ся, подумали, що нѣколи тому пануванню кѝнця не буде“...[1])

И розбѣгли ся товаришѣ „страха ради юдейска“, — зѝсталось тѝлько шѣстьохъ. Трохи-перегодя Марко кинувъ гимназію, бо не мѝгъ дивитись на систему шпигѝвъ та доносѝвъ, и ставъ секретарювати въ мѣйскѝй часописи. А вже-жь не мѝгъ вѝнъ забути Катерины. Коли разъ прийшовъ до дому, то стрѣвъ у себе Семена. Сей, скѝнчивши университетъ, мавъ уже лѣкарску практику й думавъ незабаромъ одружитись зъ Марусею Овсѣенковою. Отже Семенъ принѣсъ Маркови листъ вѝдъ своєи молодои. Той розѝрвавъ коверту й прочитавъ ось що: „Я сидю теперь біля лѝжка хвороі Катерины Дмитрѝвны. Вона дуже бажала-бъ васъ побачити. Якъ-що вы схочете побачити ѣѣ, — може въ останнє, — приѣздѣть просто въ школу, въ село Додѝлну“.[2])

---

[1]) ibid., стор. 139.
[2]) ibid., стор. 143.

Прочитавши се письмо, Марко якъ-стôй поѣхавъ до Катерины. Ось и школа: невеличкій будинокъ зъ соломяною покрôвлею, — обôдраный, обшарпаный. Маруся Овсѣенкова зустрѣчає Марка въ дверьохъ и веде єго черезъ темнй сѣни въ невеличку клясову хату. Вôдтакъ розказує она Маркови, що Катерина дуже хвора, та що вчора выслано телеґраму до батька й до матери єи. Кол-жь Марко запытавъ ся Марусѣ, чимъ Катерина хвора, то показала она на низеньку, тѣсну хатку зъ невеличкими вôкнами, въ котрыхъ половина шибокъ була побита та залѣплена папером, — зъ земляною долôвкою та пообдираными рудыми, мокрыми стѣнами. Опôсля розказала Маруся, що сѣльске начальство робило всѣлякй пакости нещаснôй учительцѣ. Холодъ у школѣ бувъ такій, що вода замерзала въ клясѣ, — а начальство не давало чимъ топити. Доводилось такъ, що якъ школярѣ воды не принесли, то Катерина ходила сама за вѣдромъ. Скôнчилось тымъ, що по веснѣ застудилась: у грудьохъ зробилось запаленє. Приѣздивъ лѣкарь земскій и лѣчивъ недужу. Хоча Маруся радила ѣй, написати до дому, то она не хотѣла, — боялась, що, якъ дôзнають ся про все батько та мати, то не пустять на другій рôкъ у школу. Трохи зъ годомъ вылѣчивъ єѣ лѣкарь, але она зновъ не береглась нѣ трохи. И ото занедужала такъ тяжко, що не може й встати.

Минуло зъ пôвъ годины, — Марко станувъ передъ Катериною. Она побачивши свого милого, зрадѣла вельми й сказала: „Я була дуже хвора, — така хвора, що думала, що вже вмираю... Але теперь я чую, що я оджила, що нова сила влилась у мою душу, въ мои груди, якъ я побачила тебе... Ты не покинешь мене? Ты не можешь мене покинути!“ — И вôдповѣвъ Марко, що безъ неи не мôгъ нѣякои розваги знайти, — що теперь

не покине єи, — свого щастя, своєи долѣ. Вôдтакъ просивъ Катерину, щобъ не балакала багато, бо се ѣй шкодить. Тогдѣ-жь єи рука лежала въ єго руцѣ, ихъ погляды не розминали ся, — мовчки дивились они одно на одного, и имъ уже нѣчого не треба було казати.

Ажь ось приѣхали до Катерины батьки, и вôдтакъ забажала она, щобъ Марко ѣхавъ зъ нею та зъ батьками въ Радькôвку, и щобъ пробувъ тамъ великдень. — И отъ, Марко зновъ у Городиньскихъ — уже третій день. У него въ души починаѥ прокидатись надѣя на кращу долю. И справдѣ видко було, що зъ Катериною робить ся щось надзвычайного. Блѣде обличѥ єи зачервонѣло нѣжнымъ румянцемъ, очи засяли яснѣйше, и въ нихъ свѣтила ся така сила житя, що всѣмъ було зрозумѣло, що Катерина одужуѥ. Та отъ, пôсля двохъ вечѣрныхъ розмовъ зъ жôнкою ввôйшовъ до Марка въ хату панъ Городиньскій. Вôнъ бажавъ почути вôдъ Марка, якій поглядъ вôнъ маѥ на свои вôдносины до Катерины, бо те, щó було сказано біля лôжка хвороы, котроы не можна було турбувати, роблячи або кажучи щó навпроти неи, — те по думцѣ Городиньского не могло вважатись якоюсь формальною обѣцянкою. И вôдповѣвъ Марко, що се сама Катерина почала сю розмову й бажала рѣшинця, и тогдѣ сказавъ вôнъ, що любить єѣ. Вôдтакъ пригадавъ Городиньскому, що вôнъ зъ жôнкою згодивъ ся на ихъ заручины. Але той панъ запримѣтивъ, що Катерина була тогдѣ хвора и тымъ ненормальна, тому-то бажавъ бы вôнъ, щобъ Марко кинувъ всякѣ претенсіѣ й сегодня выѣхавъ изъ сеи господы. На те вôдказавъ Марко, що Городиньскій зъ жôнкою мають право бажати, щобъ вôнъ облишивъ усе, — але коли батько скаже дочцѣ те, щó єму сказавъ, то се єѣ вбѥ. И вôдповѣвъ Городиньскій ось-що: „Чую, що нещастя впало на мою голову. Не об-

винувачую васъ, хоча якъ бы не вы, то не пôшла-бъ Катерина у вчительки й не лежала-бъ теперь хвора". Опроче заявивъ вôнъ Маркови, щобъ поки-що зôставъ ся, а вôнъ побалакає зъ жôнкою.

Другого дня великодныхъ святъ Марко зъ Катериною повѣнчали ся въ сѣльскôй церковцѣ, и вôдтакъ обоє стали жити въ мѣстѣ въ маленькôй домôвцѣ. Катерина була щаслива, немовь жила въ раю. Она полюбила украиньску мову й сказала Маркови, що зъ-годомъ пôдросте украиньска литература, вбє ся въ силу, — а тогдѣ запанує рôдне слово й помѣжь интелиґенцією.[1]) Але Катерина стала знову нездужати, и на лѣто поѣхала зъ Маркомъ у Крымъ. Коли они обоє сидѣли разъ надъ моремъ, то Катерина пригадала Маркови, що надъ отъ-симъ моремъ стогнали невольники-козаки, складаючи свои плачѣ, — та що отъ-тутъ лила ся украиньска кровь. Опôсля-жь сказала она: „Мы полили сю землю своєю кровью, и вона поважна могла-бъ бути нашою. А вона не наша, — та й нашу въ насъ однимають!... Сумно одмѣнило ся!" — И вôдповѣвъ Марко: „Правду кажешь, моя зоре! Але-жь мы повинни покласти все своє життя на те, щобъ одмѣнити се такъ, якъ воно мусить бути!" — „Еге!" мовила Катерина. „Безъ надѣѣ на будущину хиба можна було-бъ жити? Я вѣрю въ те, що наша правда переважить. Я вѣрю, и нѣщо въ мене не злама цѣєи вѣры!... Я вѣрю, що такй борцѣ якъ ты, зроблять своє дѣло, зроблять — и подужають."[2])

Хоча-жь Катерина ховалась зô своєю хоробою, — щобы хочь хвилину зазнати щастя въ подружю, то трохи-перегодя призналась Маркови, що носить смерть у сво-

---

[1]) ibid., стор. 157.
[2]) ibid., стор. 164.

ихъ грудьохъ. Коли-жь Марко въ розпуцѣ серця сказавъ, що не зможе безъ неи жити, то вôдповѣла Катерина, що на нѣмъ лежить обовязокъ: праця на рôдный край. Украина повинна бути для Марка выща вôдъ Катерины,— она-жь єго святыня !...

Катерина не хотѣла сидѣти въ хатѣ, — бажала вмерти пôдъ сонѣчнымъ сяєвомъ. И Марко кôльки разôвъ на день носивъ єѣ, якъ дитину, на берѣгъ до моря, — й они тамъ сидѣли. Вволяючи волю Катерины Марко читавъ ѣй разъ деякй стихотворы „Кобзаря“. Другого-жь дня попращалась она зъ яснымъ сонцемъ, зъ моремъ и звернулась промовою до пречистого неба, щобъ нагадувало Маркови про инше житє, щó въ йому они обоє зустрѣнуть ся. Катерина говорила все тихше та тихше и вôдтакъ сказала Маркови: „Не могла я нѣякого добра тобѣ зробити, — але прости менѣ се за те, що я тебе такъ любила. Тобѣ зостається мôй коханый...“ Марко не мôгъ уже нѣчого розôбрати, — дальше говорила она дуже тихо. Вкôнци попрощалась зô своимъ милымъ и обхопивши єго руками за шию, сказала: „Поцѣлуй!“ Уста стулились имъ въ останньому поцѣлунку, — останнй зôтханя вôддала она Марковымъ устамъ и єи головонька впала на єго груди... Темрява, — безпросвѣтня темрява обняла Марка.

Въ „епильоґу“ оповѣдає вôдтакъ авторъ, що вôдъ смерти Катерины минуло чи-мало часу. Марко багато вôдмѣнивъ ся: обличє зблѣдло, зморщки лягли на чолѣ, — біля губъ вызначились поки ще ледви помѣтнй риски гôркого усмѣху. Вôнъ ходивъ часто въ гостину до своєи коханои, — ходивъ въ прогалину помѣжь деревами, въ сей куточокъ, у котрый вôнъ перенѣсъ зъ-надъ моря дорогій прахъ, — тамъ любивъ вôнъ сидѣти й думати. Ось якими згадками споминавъ вôнъ неразъ свою покôйну,

дорогу дружину: „...Ты своимъ життямъ довела минѣ, що на свѣтѣ може истнѣти щось таке, що́ мы за-того можемо назвати идеаломъ. Ты своимъ життямъ навчила мене вѣрити въ те, що идеалъ цей истнѣє на земли... Я вѣрю въ те, що є на свѣтѣ кохання таке чисте, таке идеальне, що не ймешь вѣры, що його породила земля, — кохання, що́ за його можна й треба вôддати життя. А коли є таке кохання, то є и все добре на свѣтѣ, бо кохання є джерело всього доброго. И тôльки дякуючи тобѣ, моя кохана, я нѣколи не кину вѣрити въ красу, правду, добро, и нѣколи не згожусь зъ тыми, котрî кажуть, що ихъ нема... И ще иншого ты мене навчила. Ты мене навчила, якъ можна вôддавати своє життя за другихъ. Ты була минѣ соняшнымъ промѣнемъ, що́ осіявъ минѣ все життя моє и зробивъ мене щасливымъ... Я не забуваю нѣколи твого останнього заповѣту: вôддати моє життя рôдному краєви. Одну частину своєи душѣ я вже давно вôддавъ йому; друга — належала тобѣ. Ты пôшла одъ мене й не бôйсь, що твоя частина повернеться на що́ инше, а не на рôдный край!..."[1])

* * *

Коли-бъ хто оцѣнювавъ повѣсть „Соняшный промѣнь" острѣйшою критикою, то запримѣтивъ бы деякî похибки въ характеристицѣ головныхъ дѣєвыхъ осôбъ и въ способѣ писаня сего твору. Хоча бо Марко являє ся горячимъ патріотомъ, що́ въ житю вѣрно зберегає народнî святощѣ, то все-жь характеристика єго вважає ся подекуды неясною. Авторъ каже, що Марко, бувши ще студентомъ, заприсягъ ся, вôддати своє житє на служенє просвѣтѣ, та що опôсля, коли вôнъ живъ у Городиньскихъ, прокидалось въ души єго могутне бажанє, вôдда-

[1]) ibid., стор. 173.

ти себе всього дѣяльности провôдника культуры въ народъ. И вôнъ справдѣ намагавъ сповнити свою обѣтницю. Та отъ, той-же Марко въ декôльки лѣтъ опôсля, при могилѣ Катерины заявляє, що ажь єго дружина навчила єго, вôддати своє житє за другихъ, — тому-то не забуває вôнъ нѣколи останнього єи заповѣту: вôддати своє житє рôдному краєви. Одну бо частину своєи душѣ вôнъ уже давно вôддавъ батькôвщинѣ, — друга належала Катеринѣ. Отже самъ Марко не вѣдає гараздъ, яку мету вôнъ вытычивъ собѣ въ житю: зъ-першу вôддає вôнъ самотужки себе всього дѣяльности провôдника культуры въ народъ, а опôсля заявляє, що ажь Катерина навчила єго, вôддати своє житє рôдному краєви! Коли-жь вôдтакъ друга половина душѣ єго належала Катеринѣ, то любовь єго до рôдного краю стала очевидячки слабша, вôдъ коли одружився ся зъ Катериною, и про-те годѣ було приписувати сьй дружинѣ якійсь животворный вплывъ, коли вôнъ уже давнѣйше заприсягъ ся, вôддати своє житє на служенє просвѣтѣ.

Вôдтакъ характеристика Катерины не зовсѣмъ природна. Коли она, полюбивши Марка, рѣшучо сказала, що нѣколи не увѣрить у святыню єго, то якъ могла она трохи-перегодя стати такою украиньскою патріоткою, щó вчила свого милого, „вôддавати себе борни та праци за высоку идею національного вôдродженя“?[1]) Опроче въ любвѣ своєй до Марка зъявляє она велику сентиментальнôсть, дармá, що вмираючи сухотами не могла зворушуватись горячими почуваньми серця. Тому-то здає ся неимовѣрною остання подѣя въ єи житю, коли-то она обхопивши Марка за шию, кликнула „поцѣлуй!“ — та свои останнй зôтханя вôддала єго устамъ.

---

[1]) ibid.

Головный дѣячь въ сѣй повѣсти, Марко Кравченко, проявляє тѝ думки про пытаня суспѝльно-національнѝ, котрыми переймивъ ся самъ авторъ. Мабуть не помилимо ся, коли скажемо, що Марко є речникомъ тыхъ идей, щó ними, по думцѣ автора, повиннѝ одухотворятись Украинцѣ-народовцѣ у своєму змаганю до правды та добра. Задивлюючись изъ сего боку на повѣсть „Соняшный промѣнь“, можемо сказати, що авторъ ѳи прислуживъ ся вельми справѣ народнѝй, поставивши своимъ землякамъ передъ очима такій типъ патріота, щó своє житє вѝддає на служенє батькѝвщинѣ. Деяку-жь похибку въ характеристицѣ Марка заподѣявъ авторъ мабуть тымъ, що своѳи повѣсти не выкѝнчивъ въ останнѝй редакціи. Вѝдси поясняють ся деякѝ противорѣчности въ зъображеню тои-самои подѣї. Отъ, примѣромъ, пише авторъ, що Марко вѣривъ, мабуть-то народъ до панѝвъ справдѣ ворожій, а не до интелиґенціѣ,[1]) а трохи далѣ заявляє вѝнъ, що Марко побачивъ, що народъ та интелиґенція — два ворожѝ таборы.[2]) Все-жь таки характеристика Марка може насъ въ загалѣ вдоволити; — менше вдатною є характеристика Катерины. Зъ-першу бо зъображає єѣ авторъ рѣшучою Московкою, а вѝдтакъ трохи-перегодя являє ся она сентиментальною украиньскою патріоткою. Правда, що авторъ старавъ ся выправдати таку швидку метаморфозу вдачѣ Катерины, описуючи вдатно психичну борню ѳи, коли по розмовѣ зъ Маркомъ вернулась до дому вѝдъ скелѣ.[3]) Правда й те, що силою любови могла она навернутись на той шляхъ, котрымъ ишовъ Марко у своѣмъ змаганю до добра й правды. Тѝлько-жь такѝ психичнѝ метаморфозы не вѝдбуваютъ ся въ кѝлькохъ годинахъ,

[1]) „Творы...“, томъ II., стор. 31.
[2]) ibid., стор. 81.
[3]) ibid., стор. 116—124.

дармá, що Катерина у творѣ Чайченка вважає ся тою людиною, котра зъ-за любови готова проявити найтяжшу саможертву.

Побôчь обохъ вызначныхъ типôвъ, Марка й Катерины, иншî особы въ сѣй повѣсти або зъявляють млавй характеры (старый Городиньскій и єго жôнка), або служать лишь до декорацiѣ картины (Иванъ Городиньскій, Голубовъ, Семенъ Лѣсовскій и другî). Вôдтакъ легко запримѣтити, що въ першôй половинѣ повѣсти головна дѣя розвиває ся пиняво за-для епизодôвъ и такожь изъ-за нахилу автора до реторичныхъ фиґуръ мовы; — а вже-жь швидко розвязує ся вузолъ дѣѣ вôдъ того часу, якъ Марко поѣхавъ до недужои Катерины. Та отъ, тутки насуває ся намъ пытанє: по-що Катерина, дочка богатого пана, страдала невзгодинами, коли була вчителькою на селѣ? Хиба-жь ѣй треба було сидѣти въ обôдранôмъ, обшарпанôмъ будинку, — мерзнути въ студенôй школѣ и самôй носити собѣ воду? Хиба-жь се имовѣрно, щобъ батько зъ матѣрю не вôдвѣдали єи нѣ разу, коли вже ѣй позволили, бути вчителькою на селѣ! Авторъ каже, що Катерина боялась писати до дому про свои злиднѣ, а то батьки могли-бъ єѣ не пустити на другiй рôкъ у школу. А вже-жь панъ Городиньскій, дôзнавши ся про невзгодины своєи дочки, мôгъ постаратись, щобъ начальство вызначило ѣй яку иншу школу, де она не побивала-бъ ся тяжкимъ лихолѣтємъ. Та ба! коли-бъ Катерину освободжено зъ того мытарства, якого зазнавала въ школѣ, — коли-бъ она сидѣла въ краснôмъ будинку, то не була-бъ застудилась, — она була бы здорова, и вôдтакъ батьки єи мабуть нѣколи не були-бъ призволили, щобъ она одружила ся зъ Маркомъ. Тогдѣ Марко може й не бувъ бы дôзнавъ ся, що „истнѣє на земли идеалъ“, „що є на свѣтѣ кохання таке чисте, таке идеальне, щó за його можна й

треба вôддати життя". Але-жь по нашôй думцѣ, тогдѣ й конець повѣсти бувъ бы менше патетичный, и Марко надъ могилою Катерины не потребувавъ бы деклямувати сентиментальнй речи, котрй не зовсѣмъ були згôднй зъ его давнѣйшими бесѣдами про святыню Украины.

Въ сѣй повѣсти бачимо деякй гарнй дiяльоґи, описы й картинки зъ суспôльного побуту. Ось и они: 1. Марко на селѣ мѣжь мужиками" (Творы...", т. II., стор. 15—20). — 2. Обѣдъ у дворѣ Городиньскихъ (ibid., стор. 20—26). — 3. Дiяльоґъ мѣжь Катериною а сѣльскою дѣвчиною Докiєю (ibid., стор. 48—50). — 4. Зустрѣчь Марка зъ сѣльскимъ хлопцемъ Корнiємъ (ibid., стор. 56—57). — 5. Марко въ хатѣ батька Корнiєвого (ibid., стор. 62—66; 73—80). — 6. Розмова батькôвъ про Катерину, щó хотѣла бути вчителькою (ibid., стор. 130—132). — 7. Збôръ педаґоґичньои рады въ ґимназiи (ibid., стор. 134—137). — 8. Марко ѣде зелѣзницею до недужои Катерины (ibid., стор. 144—146), и др.

Такъ отже поодинокй частины повѣсти суть чи-мало вдатнй, ба, подекуды й прегарнй, одначе не тôлько въ характеристицѣ головныхъ дѣячѣвъ, але й у способѣ писаня добачаємо деякй недостачѣ. Сюжетъ оповѣданя є вбогiй инвенцiєю, въ малюнку нема одвѣтнои перспективы, поза-якъ пластично зъображають ся тôлько тй особы, щó стоять на першôмъ плянѣ картины, мѣжь-тымъ коли особы, выступаючй на другôмъ и на третѣмъ плянѣ образа, нашкицованй лишь въ головныхъ обрисахъ. Вôдтакъ авторъ добачавъ суть повѣсти не въ характерахъ, але въ патрiотичныхъ думкахъ и мовахъ про народнй святощѣ. Тому-то ввôйшли въ сю повѣсть не тôлько розмовы про школы на Украинѣ и про вôдносины Украинцѣвъ до Москалѣвъ, але й про „кованй" слова,[1]) ба й про право-

[1]) ibid., стор. 106—108.

писъ.[1]) Опроче деякі рефлексіе й розмовы суть невъ-мѣру довгі, ба, подекуды й злишні.[2]) Все-жь таки сей твôръ Чайченка є важнымъ здобуткомъ нашои литературы, по-за-якъ вызначує ся горячимъ патріотизмомъ и принаднымъ малюнкомъ деякихъ образкôвъ. Такои яснои и величнои идеѣ національнои, яку добачаємо въ „Соняшнôмъ промени“, до Чайченка не проявивъ ще нѣ одинъ украиньскій письменникъ.

* * *

Сю думку, що кождый повиненъ любити свôй рôдный край бôльше свого житя, высказавъ авторъ уже попереду въ короткôй повѣсти „Олеся“.[3]) Чайченко пише, що се було давно, ще тогдѣ, якъ Украину шарпали Турки й Татары, а гетьманы украиньскі ходили зъ козацтвомъ бити ворогôвъ. Тогдѣ-то на Волыни въ невеличкôмъ селѣ живъ старый дѣдъ Данило, щó колись козакувавъ и бувъ у неволи турецкôй, але вызволивъ ся вôдтôля и вôдтакъ пасѣчникувавъ дома. Жôнка єго давно вмерла, и вôнъ принявъ до себе двоє сирôтъ, дѣвчину Олесю та хлопця Михайлика. Тымъ дѣтямъ розказувавъ вôнъ неразъ про турецку й татарску неволю, ихъ-то вчивъ вôнъ, що „кождый чоловѣкъ повиненъ боронити вôдъ всякого ворога свою рôдну краину, не жалѣючи свого житя“.[4]) Ажь ось разъ въ недѣлю пôшли дѣти въ лѣсъ по ягоды. Дѣдъ казавъ имъ, щобы берегли ся багновища, а то було-бъ лихо. И справдѣ въ лѣсѣ було величезне болото-багновище, въ котрôмъ уже не одна людина втопилась. Дѣти пôшли по возлѣсю: зъ одного боку бувъ высочезный, старый лѣсъ, а зъ другого боку простягавъ ся

[1]) ibid., стор. 109—110.
[2]) ibid., стор. 82—84; 100—105.
[3]) „Творы...“, томъ I, стор. 185—191.
[4]) ibid., стор. 187.

степъ, — коли ось побачили они середъ степу Татаръ. Олеся й Михайликъ сховали ся въ кущахъ, и вôдтакъ дѣвчина бачила, якъ Татары ѣхали просто на лѣсъ, шукаючи, де слобода. Бѣдне серденько Олесѣ затѣпало ся, коли она подумала собѣ, що ще кôльки часу, а Татары знайдуть те село, де живъ дѣдусь, — запалять слободу, — людей повбивають. Въ сю мить сказала она Михайликови, щобъ лѣсомъ бѣгъ до дому й сказавъ дѣдусеви, що йдуть Татары. Якъ хлопця вже не було, то Олеся выйшла зъза куща й пôшла по-пôдъ лѣсомъ зовсѣмъ не въ той бôкъ, де була ѳи слобода. Ажь ось наздогнали єѣ Татары. Ихъ було чоловѣка трицять. Одинъ изъ нихъ пôдôйшовъ до дѣвчины й запытавъ ся єѣ, де ту є слобода? И вôдповѣла она, що, якъ сей лѣсъ перейти, то й слобода по той бôкъ. И велѣвъ ѣй Татаринъ, щобъ она провела ихъ симъ лѣсомъ, — Олеся-жь вôдповѣла, що ихъ проведе. Тогдѣ погрозивъ дѣвчинѣ Татаринъ, щобъ не одурила й не тѣкала, а то зрубавъ бы ѣй голову шаблюкою. Татары накинули Олеси на шию арканъ и приказали ѣй, щобъ ишла на-передъ. И повела она Татаръ, але йшла зовсѣмъ не въ той бôкъ, куды побѣгъ Михайликъ. Она повела ворогôвъ просто въ середину лѣсу, де було болото. Трохи зъ-годомъ промовила она, що далѣ не пôде, хоча-бъ єѣ и вбили, — она бо завела ихъ, ворогôвъ, у сей лѣсъ, зъ-вôдкôля вже не вылѣзуть. Въ ту мить Татаринъ вдаривъ ножемъ Олесю въ груди: якъ былина пôдрѣзана впала она до долу. Вмираючи сказала она Татарамъ: „Кождый повиненъ рôдну краину боронити, – знайте це, вороги!“ Татаринъ плюнувъ на неѣ, и всѣ вороги повернули назадъ. Мѣжь-тымъ Михайликъ добѣгъ до дому й сказавъ, що йдуть на село Татары. Люде покинули все й повтѣкали въ лѣсъ. Якъ другого дня люде вернули ся въ село, дѣдъ Данило не знайшовъ Олесѣ въ хатѣ, тому

пôшовъ вôнъ зъ кôлькома, шукати єѣ въ лѣсѣ. Михайликъ привѣвъ ихъ до того мѣсця, де бувъ покинувъ Олесю. Тутъ знайшли они татарскѝ слѣды: по тыхъ слѣдахъ пройшли въ лѣсову пущу. Довго йшли, ажь поки побачили кôлька татарскихъ коней, щó позагрузали въ болотѣ. Але-жь Татаръ не було: мабуть позлѣзали зъ коней та й потопились у багнюцѣ. Дѣдъ побачивъ першій Олесю: она лежала мертва зъ ножемъ у грудяхъ. Ту тôлько зрозумѣвъ Данило й всѣ люде, що она своєю смертію обратувала рôдне село. Зробили мары й понесли тѣло до дому. Другого дня ховали Олесю, — надъ холодною ямою плакали всѣ, й старѝ й малѝ. Але якъ кинули на могилку останню лопату землѣ, дѣдъ Данило вже бôльшь не плакавъ, и сказавъ: „Кождый повиненъ боронити свôй рôдный край, не жалѣючи життя! Дай, Боже, усякому такои смерти!“[1])

Не тыкаючись тутъ сего пытаня, чи въ тѝ давнѝ часы за татарского лихолѣтя такій патріотизмъ, якій добачаємо въ дѣда Данила, справдѣ мôгъ проявлятись, чи нѣ, — запримѣчаємо тôлько теє, що казка про загибель всеи татарскои ватаги въ болотѣ маѣ прикмету леґенды, бо вже-жь неимовѣрно, щобъ Татары йшли самохôть въ багнюку, видячи, що передовцѣ поринали въ болотѣ. Опроче Олеся являє ся козырь-дѣвкою не-абы-якою! Єи типъ є вправдѣ гарный, але не-въ-мѣру поетичный, — въ реальнôй дѣйстности такои Олесѣ за татарского лихолѣтя мабуть не було. Се справдѣ „чудова дѣвчина“, котру Чайченко въ повѣстцѣ сего-жь имени поставивъ аллеґорією батькôвщины.[2])

* * *

[1]) ibid., стор. 191.

[2]) „Творы...“, т. I., стор. 177—179.

Побôчь повѣсти „Соняшный промѣнь“ бачимо другій просторый твôръ Чайченка „На роспуттьи“.[1]) Коли-жь въ тôй повѣсти головнй дѣячѣ проявляють величну идею украньского національнизму, — коли авторъ придержувавъ ся тамъ напряму бôльшь идеального, нѣжь реального, то въ повѣсти „На роспуттьи“ показавъ вôнъ, що й сей новôтный литературный напрямъ, се-бъ-то напрямъ реальный, не єсть єму осоружный, — що идею національнизму можна погодити зъ „ширшою идеєю людскости“. Ось и змѣстъ сеи повѣсти:

Мѣжь товаришами университетскими були два приятелѣ: Гордѣй Раденко й Демидъ Гайденко. Гордѣй учивъ ся на юридичнôмъ, а Демидъ на медичнôмъ факультетѣ. У Гордѣя була дуже буйна фантазія и въ пятьнацятому роцѣ зробивсь вôнъ Украинофиломъ. Але зъ-перегодомъ „вôдкинувъ вôнъ усѣ иллюзіѣ, забобоны, — зрозумѣвъ житє такъ, якъ воно є“.[2]) У Демида-жь було широке серце, тому-то говоривъ вôнъ, що, „якъ бы въ него було багато грошей, то зробивъ бы такъ, щобъ убогихъ не було“.[3])

Выйшовши зъ университету, Демидъ шукавъ у земствѣ посады лѣкаря на село, а Гордѣй глядавъ судовои практики. Мѣжь-тымъ бували они у Петра Квѣтковского, котрый „ще зъ хлопячихъ лѣтъ загубивъ вѣру“. Минувшого-жь року здавъ вôнъ екзаменъ зъ университету, и вôдтакъ дававъ лекціѣ въ приватнôй гимназіи. Авторъ каже про Квѣтковского, що вôнъ ще въ университетѣ рѣшавъ усѣ пытаня на пôставѣ останнихъ здобуткôвъ науки. „Замѣсць слѣпои вѣры, щó доводила часто й густо до забобонности, запанувало въ него ясне свѣтло людського

[1]) „Зоря“, 1892; число 10—23. Повѣсть „На роспуттьи“ Чайченко присвятивъ Василеви Лукичеви (Володимирови Левицкому).

[2]) „Зоря“, 1892; стор. 182.

[3]) ibid., стор. 184.

розуму. Вонъ бажавъ у всьому слухатись власного розуму, робити на підставѣ великихъ принципівъ. Та отъ, вонъ не мавъ спокою, коли насунулось єму невыкрутне питанє: „а що-жь потомъ? -- а на-що-жь це все? Нащо вонъ робити-ме добро, якого бажала єго душа, коли все мусить загинути безъ нѣякого слѣду?“...[1]) Ажь ось саме-тогдѣ, коли Квѣтковскій мучивъ ся душею, не знаючи, що єму дальше робити, сказавъ єму товаришъ Пачиньскій, що треба сьогочасну будовлю розвалити, та що ажь тогдѣ буде ладъ...

У Квѣтковского була сестра Ганна, котру собѣ вподобавъ Демидъ. Хоча-жь Ганна любила Демидове обличє й радо слухала єго бесѣдъ въ товариствѣ, то все-жь таки слова Гордѣя здавались ѣй блискучѣйшй. Ставши въ оборонѣ народныхъ правъ, Гордѣй Раденко самe потрапивъ на той шляхъ, що на йому була тогдѣ й думка у молодои дѣвчины. Але незмѣрно большь, нѣжь розмовы, зробивъ вражѣнє вонъ самъ: енергія, врода, палкость, щирость — все те дуже вражало Ганну. И отъ, трохи-перегодя Гордѣй задумавъ одружити ся зъ гарною Ганною. Якъ про се Демидъ дознавъ ся, то ставъ горювати тяжко. Вже-жь дотоль „маривъ“ вонъ про те, якъ вонъ щиро працювати-ме на користь рѳднои землѣ поручь изъ тою, що ѣй вѳддавъ бы своє серце. Ганна була въ єго уявѣ чимсь высшимъ, що передъ нимъ вонъ мусѣвъ схиляти ся, и безъ кого вонъ не могъ жити. И єму здавалось, що вонъ знайшовъ свой идеалъ; — вонъ бувъ певный, що й Ганна вѳддала єму своє серце: — она була до него така прихильна, така ласкава! Та отъ, вонъ помиливъ ся. Мало того, що вѳднято въ него щастє, — доля була така, що те єго щастє занапастивъ єдиный,

[1]) ibid., стор 222—223.

щирый другъ. Тому-то почувавъ вôнъ, що єго нещастє робилось у двоє важчимъ... Незабаромъ Демидъ выѣхавъ зъ батькомъ изъ мѣста, а черезъ тыждень Гордѣй одружився зъ Ганною. Вôнъ ставъ адвокатомъ мужичимъ, але заробôтку зъ адвокатскои практики було поки-що мало. Хоча-жь єму ледви вистачало на те, щобъ прожити въ двохъ изъ жôнкою, живъ вôнъ щасливо зъ любою дружиною.

Мѣжь-тымъ въ хатѣ Квѣтковского молодѣжь збиралася по суботахъ. Одного разу доводивъ вôнъ неможливôсть сьогочасного становища рѣчи та балакавъ про те, що пôдъ вплывомъ тяжкого гнѣту въ Россіи псують ся люде, бо ось нѣколи не було стôлько перекиньчикôвъ и зрадникôвъ, якъ теперь. Тогдѣ натякнувъ Пачиньскій на те, що далѣ такъ жити не можна, — що треба оборонятись, — проти терору поставити тероръ. Але Давиденко, секретарь въ земствѣ, сказавъ, що тероръ доси не пособивъ нѣчому, — що навпаки погôршало. По єго думцѣ треба на якійсь часъ сховати ся зъ украинофильствомъ, та йти вкупѣ зъ либеральными елєментами въ Россіи. — „Не ховати ся намъ треба!“ — озвалась тогдѣ рѣшучимъ голосомъ Ганна, щó була присутна на зборѣ, — „а навпаки: смѣлѣйше, гордѣйше пôдводити голову, — треба пôднимати въ гору пониклый духъ! Я не розумѣю, скажу щиро, якъ можна не бояти ся людинѣ, щó ѣѣ назвуть перекиньчикомъ, коли вона каже, що треба переходити у ворожій таборъ!“...[1]) Голосъ Ганны дзвенѣвъ гучно середъ тишѣ, щó запанувала въ хатѣ. Квѣтковскій та Гордѣй дивили ся на Ганну, — они нѣякъ не сподѣвали ся вôдъ неи такои мовы. Коли-жь Пачиньскій заговоривъ знову про тероръ, то сказавъ Квѣтковскій: „Нѣ, я проти

[1]) ibid., стор. 242.

терору, — цѣлкомъ проти терору. Це не наше дѣло! Я народовець! Я розумѣю революцію ще, але не тероръ. Я думаю, що встановляти новѝ державнѝ формы, — це не наше право, а право усього народу". — Повстала вѝдтакъ загальна спѝрка: сперечались довго, и нѣ одинъ не покидавъ свого.

Була мѣсячна нѝчь, якъ Гордѣй вертавъ ся зъ Ганною до дому. — „Люба моя!" казавъ вѝнъ, зазираючи ѣй у вѝчи; — „яка ты була гарна сьогоднѣ!" А вже-жь Гордѣй не хотѣвъ балакати на улици про Пачинського, бо мѝгъ бы хто пѝдслухати. Коли-жь они обоѥ були вже дома, то Гордѣй спѝмнувъ про терориста Пачинського. Тогдѣ сказала Ганна ось-що: „Але чого-жь вѝнъ ходить до брата? Братъ нѣколи не бувъ прихильный до революційныхъ идей и самъ — це одно; а друге — Пачиньскій повиненъ знати, що вкраинофилы дуже неохочѝ до нелеґальныхъ формъ у борни, и нѣколи ихъ не вживають". — „Бачишь, усюды ѥ всякѝ люде", промовивъ Гордѣй. „Ѥ и промѣжь вкраинофилами часомъ такѝ горячѝ молодѝ головы, щѝ ще не стоять твердо на своѥму вкраиньскому ґрунтови. Имъ докучаѥ довге дожиданя, и вони кидають ся у революційный виръ, зрѣкаючись найсправдѣ украинськои справы, хоча й кажуть часомъ, що мають прихильнѝсть до неи. На отакѝ одиницѣ й важуть Пачинськѝ! Я думаю, що Пачинській вважаѥ брата за багату людину, — тымъ и приваблюѥ його до своѥи справы, щобъ потѝмъ можна було скористувати ся зъ його грошій на революційну дѣяльнѝсть". — „Се може бути", одказала Ганна задумана, — „и я боюсь за брата". — „Еге, въ його нема такои жѝнки, якъ у мене. Якъ бы въ його була така Ганя, якъ у мене, то за його не треба було-бъ бояти ся".[1])

[1]) ibid.

Одного разу Пачиньскій покликавъ до себе Квѣтковского на той часъ, якъ у него зôйшлись деякѝ товаришѣ-революціонеры. Они балакали по-московски про революцію та про бомбы, котрѝ людину могли-бъ порвати на дрôбненькѝ шматочки. Така мова вразила Квѣтковского. Вертаючись до дому думавъ вôнъ: „И оце такими способами борня? И оце такими способами здобуваѣться людське щастя?!“...[1]) Въ ночи не мôгъ вôнъ заснути, — нервово роздратована натура єго не заспокоювалась. Вôнъ пригадавъ собѣ текстъ въ Євангелію: „Всѣ, щó вôзьмуть ся за мечь, одъ меча погинуть!“ Вôдтакъ думавъ вôнъ ось-про-що: „Хиба вбиваючи людей можна знайти одмову на пытання, на-вô-що людина живе на свѣтѣ? Яка нѣсенѣтниця! Нѣ! не тутъ, не тутъ ся одмова!... А де? — де те слово, щó втишаѣ стомлену, наболѣлу, безщасну людську душу?“ И єму вôдъ-разу згадало ся таке слово, — згадала ся та книга, щó була вже зъ-давна розвагою всѣмъ нещасливымъ, — єму згадала ся Євангелія, котру вôнъ зъ вѣрою бувъ вôдкинувъ. Ажь теперь тôлько, якось вôдъ-разу, вôнъ згадавъ про неѣ и думавъ, „що попы зъ своими выясненнями интересоваными, а часто й забобонными — це одно, а Христове слово — нише“. „Вôнъ зрозумѣвъ, що можна не слухати попôвъ и слухати ся Євангелія“...[2])

Трохи зъ-годомъ у побутѣ Раденкôвъ прийшла вôдмѣна. Першій запалъ коханя простигъ, — прийшовъ тихѣйшій часъ. Они вже не нудили ся одинъ безъ одного, такъ якъ першь, — имъ схотѣло ся бачити людей. До нихъ почали заходити трохи-не всѣ тѝ, щó сходились першь до Квѣтковского, бо вôнъ зробивсь недбалый до

---

[1]) ibid., стор. 243.

[2]) ibid.

украиньского товариства, — тымъ и сходинъ у него не було. Въ гуртку балакано багато про те, що треба почати дѣло, — що старѝ украинофилы зовсѣмъ не такъ, якъ треба, єго робили, та що треба робити єго инакше. Одначе роботы не починавъ нѣхто, опрѐчь одного-двохъ людей, що́ робили самотужки. Декому-жь се балаканє чимало вже надокучило, — дехто й кинувъ товариство. Надокучило оно й Ганнѣ та Гордѣєви. Опроче Гордѣєвѝ надѣѣ про те, щобъ бути мужичимъ адвокатомъ, не справджували ся: нѣякѝ мужики до него не йшли, а йшли всякѝ пронозуватѝ добродѣѣ, панки та купцѣ, и зъ ними доводилось єму мати дѣло. Але се була праця не зовсѣмъ люба, — въ нѣй не було нѣчого такого, про що́ Гордѣй колись маривъ. Була, правда, ще инша праця, — своя праця за-для украиньскои идеѣ. Гордѣй зъ Ганною заходили ся вкупѣ коло одноі литературноі роботы, але она посувала ся дуже поволи напередъ. Иногдѣ писавъ вѐнъ вѣршѣ и думавъ ихъ колись надрукувати.

Зъ-перегодомъ повстали суперечки мѣжь Гордѣємъ а Ганною. Ганна бо нѣякъ не могла погодити ся зъ деякою привычкою Гордѣєвою. Вѐнъ народивъ ся зъ давнього паньского роду, що́ звыкъ панувати надъ мужикомъ, и вѐдтакъ выробивъ вѐнъ у собѣ потребу панувати. Вѐдъ батька переймивъ вѐнъ у спадщинѣ такожь почуванє своєи высшости, авторитетности супроти тыхъ, що́ були навкруги него. И отъ, ся властивѐсть Гордѣєва робила лихо въ єго вѐдносинахъ до Ганны. Она бо розвивалась зъ-дебѐльшого самостайно. Мати єи була цѣлкомъ пасивною людиною, а батькови за урядомъ та за иншимъ клопотомъ не було зовсѣмъ часу, кермувати доччинымъ розвиткомъ. Якъ батько вмеръ, була Ганна деякій часъ пѐдъ братовымъ вплывомъ, але вже давно выйшла зъ-пѐдъ него, й самотужки думала надъ тыми пытанями, якѝ передъ нею вста-

вали. Все се зробило зъ неи натуру, що́ не любила по́ддаватись чужо́й владѣ, дарма́, що Гордѣй говоривъ до неи тономъ авторитетнымъ. Зъ-першу, якъ они подружили ся, сего не було, але що́ бо́льшь Гордѣй звыкавъ до нового житя, то бо́льшь авторитетный стававъ у него тонъ.

Такъ отже не вдовольняло єго житє, бо надѣ́ѣ єго не справджували ся. Колись маривъ во́нъ про любу працю за-для Украины, а довелось панькати ся зъ судовыми паперами. Житє починало выявляти ся тымъ, чимъ оно справдѣ є: не яснымъ пляхомъ до величнього геройства, а щоденнымъ клопотомъ. Ясни́ Гордѣєвы́ мрѣѣ про житє поблѣдли, — палки́ надѣѣ на щастє прохололи. А безъ щастя житє здавалось єму зовсѣмъ нерозумнымъ, — не ма́ло меты. Въ мету-жь тогосвѣтню во́нъ не вѣривъ, и все частѣйше почала заходити єму до головы думка, нащо се все? — Яка мета въ сему житю? Меты во́нъ не знаходивъ, и се єго обурювало, — се робило єго дражливымъ, нетерплячимъ, палкимъ на слова. Ось черезъ во́-що во́нъ, самъ того не помѣчаючи, часто ображувавъ Ганну. Опроче во́нъ уявлявъ собѣ ще зъ дуже молодыхъ лѣтъ таке щастє зъ милою, щобъ безвпинно горячо кохатись. Про дѣтей во́нъ не думавъ, ба, во́нъ ихъ не бажавъ; тому-то ставъ во́нъ такожь изъ-за того недовольнымъ, що жо́нка єго змарнѣла, — ма́ла бути матѣрю.

Чи-мало суперечокъ трапляло ся такожь за-для Квѣтковского. Той бо вже зовсѣмъ во́дкинувъ ся во́дъ революціоне́рівъ, але за те вкинувъ ся въ „толстовщину“. Усю вагу людского щастя бачивъ теперь Квѣтковскій у физично́й праци, й идучи слѣдомъ за своимъ учителемъ,[1]) захожувавъ ся шити чоботы. Квѣтковскій думавъ

[1]) Се є ґрафъ Левъ Толстой, славный письменникъ россійскій.

вôдтакъ засновати хлѣборобску спôлку, и кинувъ учителюванє.

Зъ-годомъ зъявляла ся у Гордѣя злôсть, лютôсть проти сего житя. Вôнъ думавъ зъ-першу, що житє є на те, щобы впивати ся красою, волею, правдою, добромъ; — а теперь? — все те истнѣє въ самыхъ пѣсенькахъ. Впала перша єго вѣра, — вѣра въ „персонального“ Бога, — то й впала друга єго вѣра. Правда, добро, краса, воля, братерство, рôвнôсть, — се все тôлько дрôбненькй, складовй частины зъ одного безмѣрно великого, щó безъ него людина жити не може, — въ чôмъ людина мету своєму житю бачить. Се — велике щастє... Ось чого треба людинѣ, и ось чого она не має. Та отъ, яка-жь може бути вѣра въ частины, коли не истнѣє цѣле?...[1]) Вôдтакъ думавъ вôнъ собѣ, що смерть сама собою знищує всю вартôсть, чого-бъ тамъ не було на земли. И на-що-жь вôнъ боротиме ся? — щобъ умерти? Та добре тымъ, щó вѣрять въ житє инше, тогосвѣтнє!... О! якъ бы вôнъ теперь бажавъ вѣрити, та не може! Ся вѣра дає надѣю, дає мету въ житю, дає розумѣнє, значѣнє житю. А безъ неи все кôнчить ся чорною, безнадѣйною, абсолютною смертю.

Гордѣй мучивъ ся своими пытанями и мало коли балакавъ зъ Ганною. Ажь ось трохи-не черезъ два роки пôсля одружѣня Ганны знайшовъ ся сынъ. Зъ-першу колыхавъ, цѣлувавъ вôнъ свого сына, — житє єго зъ Ганною зробило ся на якійсь часъ рôвнѣйшимъ, але те, щó носивъ въ души, не покидало єго, — оно отруювало єму житє, — коли ось несподѣвано надôйшла ще одна змѣна: бездѣтный дядько Гордѣя умеръ, и все, що мавъ, вôдказавъ єму. Гордѣй кинувъ судову практику й поѣхавъ на свôй новый хутôръ ґосподарювати.

---

[1]) „Зоря“, 1892; стор. 263.

Мѣжь-тымъ Демидъ ставъ на селѣ справжнимъ хлѣборобомъ: любивъ орати, молотити... Давнѣйше бажавъ вôнъ проявляти культурну роботу середъ народу, але коли стрѣвъ ся зъ „персональнымъ“ нещастємъ, се-бъ-то коли Ганна одружила ся зъ Гордѣємъ, тогдѣ й забувъ про все. Живучи-жь въ Костôвцѣ лѣчивъ вôнъ недужихъ селянъ, не беручи за свою помôчь нѣякои платы, и трохи зъ-годомъ бувъ доволенъ, що мавъ живу, людямъ користну дѣяльнôсть. Опôсля ставъ вôнъ клопотатись за науку сѣльскихъ дѣтей, и отъ, незабаромъ приходило до него десятеро хлопцѣвъ й двоє дѣвчатъ на науку. Демидъ купивъ украиньскихъ книжокъ до читаня и повѣвъ своє дѣло такъ гараздъ, що Костѣвцѣ вважали єго дуже гарнымъ учителемъ, дарма́, що кривый Охримъ, що́ доси на всю слободу бувъ тôлько одинъ письменный чоловѣкъ, обурювавъ людей проти школы Демидовои. Ажь ось вôдвѣдавъ Демида Гордѣй. Демидъ почавъ єму зъ запаломъ оповѣдати про школу, про свôй „Костѣвськiй университетъ“. — „То все добре“, промовивъ Гордѣй, — „одного я боюсь, що прийде часъ, коли якiйсь пôпъ, глитай чи урядникъ пошле на тебе доносъ, зъявлять ся непроханѣ гостѣ, и тебе, раба Божого, потягнуть, а у людей зроблять трусъ и вкраинськѣ книжки позабирають“. И вôдповѣвъ єму Демидъ, що робить все на лєґальному ґрунтѣ, и що нѣякимъ закономъ не заборонено робити того, що́ вôнъ робить. Але-жь Гордѣй не сподѣвавъ ся великого хôсна зъ роботы Демидовои, бо що-жь „важила єго дѣяльнôсть поручь зъ дѣяльнôстю величезного централизаційного механизму“? Та отъ, Демидъ вôдказавъ, що вôнъ самъ одинъ нѣчого не значить, — але вôнъ певный, що зъ нимъ працювати-муть и другѣ въ хосенъ народу, а тогдѣ, якъ буде роботникôвъ бôльше, бôльшу можна мати надѣю, що они подужають противникôвъ народнои освѣты.

Незабаромъ Демидъ, вволяючи волю Гордѣя, вôдвѣдавъ єго въ Радôвцѣ. Гордѣй сказавъ колишньому свому приятелеви, що думає самъ ґосподарювати, бо покôйный дядько мало-що мѣшавъ ся въ ґосподарство, то й управитель Галушкôвскій безконтрольно въ усѣмъ завѣдувавъ. Вôдтакъ Ганна розпытувалась Демида про єго житє, але хочь ихъ розмова въ трьохъ була весела й жвава, то Демидъ помѣтивъ на обличю Ганны й Гордѣя якесь невдоволенє, якусь турботу, тому-то догадувавъ ся вôнъ, що въ нихъ є якесь горе.

Мѣжь Демидовыми школярами вызначувавъ ся Андрѣй Кодоленко, парубокъ зъ Радôвки, котрый зъ-годомъ познайомивъ ся зъ украиньскою исторією та бравъ вôдъ Демида книжки читати. Ба, Андрѣй дôйшовъ до тои думки, що свѣтъ держить ся душею людскою, се-бъ-то, що людскôсть живе идеалами.

Вôдъ Андрѣя довѣдавъ ся Демидъ, що вôнъ думає сватати Орисю, та ажь на ту осѣнь, бо батьки єи вбогѝ, та й вôнъ самъ не богатый. Тому-то хотѣвъ Андрѣй пôйти геть далеко въ свѣтъ на заробôтки, щобъ придбати зô сто двацять рублѣвъ и вôдтакъ купити собѣ землю.

Мѣжь-тымъ у Гордѣя було чи-мало клопоту въ ґосподарствѣ. Хоча вôнъ нагнавъ Галушкôвского, то не мôгъ дôйти до ладу зъ прикащикомъ и зъ конторникомъ. Вôдтакъ повставали невзгодины мѣжь окономією (дворомъ), а селянами изъ-за шкôдъ, якѝ робились мужиками на паньскихъ поляхъ. Коли-жь Гордѣй одного разу жалувавъ ся передъ Демидомъ на пакосныхъ громадянъ, то сей натякнувъ на вôдносины, ненормальнѝ мѣжь окономією а мужиками. Гордѣй мовивъ вôдтакъ про се, що мужикъ пхає ся въ паны, нѣвечить свою мову, одежу, звычаѣ. На те вôдказавъ Демидъ, що мужикъ тôлько зъза того ламає мову й таке инше, бо бачить, що москов-

скою мовою балакають освѣченї люде, и що й зъ практичного боку користно знати московску мову. „Дай же йому украинську освѣту, и вонъ цього не робити-ме“, мовивъ далѣ Демидъ. „Отъ, я сиджу у школѣ, освѣчую народъ, бо бажаю цьому народови добра. Я люблю свої край — Украину, й хочу, щобъ прокинулось його національне самопізнання, и щобъ вонъ зробився дужій та могутный“.[1]) Коли-жь Гордѣй почувъ, що Демидъ сказавъ про любовь до Украины, то скрикнувъ вонъ: „Украина! И я колись любивъ ѣѣ, моливсь на неѣ. Але-жь слухай: ты вмрешь, и що тобѣ тодѣ Украина?!... Не кажи минѣ, що вмирають одиницѣ, а народъ живе. Я це знаю! Але що-жь минѣ, тої одиници, зъ того, що народъ жити-ме й тодѣ, якъ мене ѣсти-ме хробаччя? Та й чи жити-ме? Хай Украина зробиться дужа, могутна, — що зъ того? Чи не могутный бувъ Римъ? або Картаґенъ? А де вони? — що одъ ихъ зостало ся? И що зостанеться одъ Украины?... Я знаю, що все, цѣлкомъ усе, що я почавъ бы робити, повернеться въ нѣщо, бо його присуджено до знищеня, до смерти“...

На сї й иншї сумнѣвы Гордѣєвї вїдповѣвъ єму Демидъ мѣжь иншимъ ось-що: „Не вже ты думаєшь, що те, що повстало, повстало безъ нѣякои причины? Все, що мы бачимо кругъ себе, доводить намъ, що безъ причины нѣчого не повстає. И коли такій законъ панує въ частинахъ, то невже льоґично буде думати, що цѣле, — свѣтъ, могло-бъ повстати безъ причины? — Истнѣє причина, истнѣє Богъ!... Коли истнѣє причина, истнѣє й послѣдокъ, истнѣє й мета, — и я певенъ, що мета ця добро, — и що прийде часъ, коли люде зрозумѣють ѣѣ, але зрозумѣють не самыми мѣркуваннями, а шляхомъ невтом-

[1]) ibid., стор. 342—343.

нои упертои працѣ“... Коли-жь Гордѣй не хотѣвъ дальше слухати Демида й кинувсь геть, то сей поглянувъ спокійно на сонце, що заходило за обрій и подумавъ собѣ: „Але-жь воно встане и засяє знову! И хто-жь пôсля цього мене впевнить, що мы не встанемо знову пôсля того, якъ зайдемо за обрій свого тутешнього життя?“...

А вже-жь Гордѣй не мôгъ заспокоити ся за клопотами господарскими. Опроче, всяке дѣло, за яке бравъ ся, здавалось єму цѣлкомъ непотрѣбнымъ; — вôнъ думавъ собѣ, на-що єму робити, коли вôнъ умре й все умре. И тому-то обхоплювала Гордѣя безнадѣйна туга. Розбираючи-жь довгими, безсонными ночами свои вôдносины до Ганны, Гордѣй не мôгъ не признати, що Ганна не одурила єго зъ формального боку. Єго идеалъ бувъ — жôнка вродлива, щира, розумна, — и щобъ палко єго кохала. Все се було въ Ганны. Та отъ, вôнъ ставъ до неи холодный, але не для того, що она була горда й не йшла перша на згоду, — нѣ! — Гордѣй бувъ недоволенъ, бо знавъ, що й врода й розумъ й коханє — умруть, зникнуть зô свѣту зовсѣмъ, але поки ще зникнуть зовсѣмъ, истнѣти-муть на свѣтѣ старою руиною. Вôнъ не знавъ, на-вô-що вôнъ має кохати Ганну, — жити яко чоловѣкъ зъ жôнкою, коли всьому кôнець — смерть. Вôнъ не бачивъ меты въ сѣмйовому житю, але бачивъ, що сѣмйове житє накидає на него деякй обовязки, — й оно єму огидло. Опроче тѣло єго казало єму, що коли вôнъ мусить умерти, то хочь поки вôнъ живе, нехай вдовольнить ся коханємъ...

Мѣжь-тымъ Ганна стала помѣчати, що Гордѣй не бувъ щасливый въ житю сѣмйовôмъ, одначе душевна борня єго була ѣй мало вѣдома, — они одинъ вôдъ одного ховали свою душу. Все-жь таки бачила она, якъ Гордѣй иногдѣ мучить ся. И справдѣ єму стало разъ такъ тяж-

ко, що въ него зъявляли ся думки, зняти зо стѣны револьверъ и скончити все водъ разу. Але мовь якась таємна рука ще спиняла єго: се була надѣя, маленька надѣя та сила житьова; — водтакъ стало єму жаль покидати се житє й Ганну.

Мѣжь-тымъ Орися не могла дождатись свого Андрѣя. Все лѣто й всю зиму вонъ бувъ на заробткахъ, але ѣй не треба було єго грошей, — она бажала только єго побачити, побалакати зъ нимъ. Коли-жь вонъ не приходивъ, то бѣдна дѣвчина не могла выдержати тяжкого горюваня, и въ страшному, пекучому болю душѣ побѣгла она зъ пасѣки до рѣчки. Не спиняючись она зъ усього розгону кинулась въ неѣ. Але-жь въ ту мить двѣ чіись дужѣ руки обхопили єѣ за станъ и одкинули назадъ. Се бувъ Гордѣй, що вертавъ ся пѣшки водъ Демида й идучи стежкою побачивъ, що якась дѣвчина бѣгла зъ горы до рѣчки. Гордѣй, выратувавши дѣвчину, дознавъ ся де-чого про єи любовь до Андрѣя, котрый мабуть єѣ покинувъ. Водтакъ намагавъ вонъ нещасливу дѣвчину потѣшити, и справдѣ слова єго мовь сцѣлюща вода лили ся на змучене серце дѣвчины. — Якъ Орися вернула ся до дому, то зъ-першу плакала дуже багато, але чула, що ѣй полекшало, мовь скинула зъ себе якусь вагу, облишивши дожидати Андрѣя. Неразъ уявляла она собѣ Гордѣєву постать, єго ласкавѣ очи, єго тихѣ слова, — и серцемъ була єму вдячною за те, що обратувавъ єѣ и розважывъ своимъ ласкавымъ словомъ. И непомѣтно повстали мѣжь Гордѣємъ та Орисею особливѣ, щирѣ водносины. Гордѣй сказавъ ѣй, що вонъ зъ окономіѣ, тому-то думала дѣвчина, що вонъ конторникъ. Вонъ приходивъ часто въ пасѣку, бо дуже покохавъ Орисю.

А вже-жь у водносинахъ до мужикобъ Гордѣй стававъ що-разъ большь роздратованый, и тому-то Ганна за

вечерою натякнула разъ на те, що вонъ мабуть дуже вже натягає струны. Коли-жь Гордѣй за-для того розсердивъ ся и попрѣкнувъ Ганну тымъ, що она водъ Демида набралась его думокъ, то она трохи почервонѣла й призналась, що Демидъ сватавъ єѣ, якъ була ще дѣвчиною, але она не пошла за него. Почувши сѣ слова, Гордѣй вышовъ изъ хаты й пошовъ кудысь на-вманя въ поле. Тамъ ставъ вонъ думати ось-яку думку: Колись вонъ маривъ про роботу на користь народови, — теперь же вонъ впевнивъ ся, що въ него зъ народомъ война та ще й завзята. Такимъ побытомъ его надѣє на щастє въ громадскѣй дѣяльности розбито. Колись вонъ маривъ про щастє персональне, про щастє въ сѣмьи, — теперь же бачивъ вонъ, що се були мрѣє; — вонъ впевнивъ ся, що жити єму й Ганнѣ одными думками та почуванями не можна. Вонъ розумѣвъ, що теперь єму бо́льшь нѣчого не зостає ся, опрочь смерти... Думки его ставали безладными: образы йшли мѣшма зъ думками, й абстрактнѣ думки робились єму въ уявѣ образами. Ба, вонъ ставъ благати Бога, щобъ давъ єму яку ознаку, щобъ вонъ мо́гъ дознатись, що Богъ справдѣ є, — щобъ мо́гъ зрозумѣти, на-що вонъ живе, и на-що сей свѣтъ... Водтакъ поплутанѣ слова выхоплювались благанємъ изъ устъ Гордѣя, але небо висѣло въ горѣ непорушне й не було водповѣди.[1])

Коли-жь борня его зъ громадою не вгавала, то подъ его окономичнѣ будинки подложено огонь, изъ-за чого они взялись полумямъ. Воюючи зъ громадою подумавъ вонъ собѣ: „Якѣ дурнѣ всѣ цѣ такъ-званѣ народники, що́ розпинаються за народъ, пишуть про його жало́бнѣ оповѣдання та повѣсти! Багато жалю! Прийшли-бъ вони та

[1]) ibid., стор. 381—382.

глянули сюды! Глянули-бъ на цю вôйну, щó всяку правду ламає!“[1])

Мѣжь-тымъ ходивъ вôнъ часто въ лѣсъ до пасѣки, де залюбки балакавъ зъ Орисею. Зъ-першу не хотѣвъ вôнъ сказати, хто вôнъ и вôдкôля, тымъ и не справлявъ Орисинои помилки, щó вважала єго парубкомъ та писаремъ зъ конторы. Она якось разъ розпытувалась, чи вôнъ зъ Радôвки, чи нѣ. Але Гордѣй боячись, щобъ перша єго брехня про теє, що вôнъ изъ писарчатъ, не выявилась, сказавъ, що вôнъ изъ другои слободы. Вôнъ самъ не знавъ, щó буде зъ сего коханя, а Орися мучила ся иногдѣ чимало, бо вѣдала, що дѣвчата зъ парубками такъ не люблять ся; — все-жь таки сподѣвалась она, що ихъ коханє скôнчить ся весѣлємъ. Ажь ось зайшла она разъ изъ Костѣвки въ Радôвку и на дворѣ біля паньского будинку побачила Гордѣя. Коли-жь она вôдъ жида-крамаря довѣдала ся, що се не конторникъ, але таки самъ панъ, то пôшовъ ѣй свѣтъ обертомъ. Перегодя зрозумѣла она, що той, кому она такъ безъ краю вѣрила й все вôддала, одуривъ єѣ. Она побѣгла въ паньскій будинокъ и зустрѣла Ганну зъ дитинкою на рукахъ. Вхопивши тремтячою рукою Ганну за руку, промовила Орися благаючи: „Скажѣть, добрй люде! скажѣть: вы йому жôнка?... Це його дитина?“ Страшенно здивована Ганна тôлько дивила ся на дѣвчину, коли ось изъ другои кôмнаты ввôйшовъ зъ-нечевя Гордѣй. Орися побачивши єго, кинулась до него зъ крикомъ: „Такъ ты мене одуривъ? Це твоя жôнка? — жôнка й дитинка?!“... Бѣдна Орися выбѣгла зъ хаты якъ божевôльна й страшно стомлена вернулась до дому. Она полѣзла на пѣчь; — хочь тамъ було душно, она трусила ся мовь въ пропасници. Ѣй згадавъ ся Андрѣй, — вôнъ

[1]) ibid., стор. 384.

же сказавъ, що прийде и посватає єѣ, а теперь якъ зможе она глянути єму въ вôчи? Нѣ! краще смерть, нѣжь дивити ся єму въ вôчи! Трохи-перегодя уявляло ся ѣй, що Андрѣй наближує ся до неи, — вôдтакъ прожогомъ кинулась она зъ хаты, — выбѣгла на двôръ и побѣгла садкомъ. Ѣй здавало ся, що Андрѣй єѣ наздоганяє. Она скрикнула несамовито й побѣгла до рѣчки. — „Краще въ рѣчку, нѣжь до його!“ промайнуло ѣй въ головѣ й она кинулась у воду.[1])

Черезъ два днѣ Андрѣй Кодоленко вернувъ ся до дому. Коли дôзнавъ ся про долю Орисѣ, то стало єму тяжко на серци: вôнъ чувъ, що житє єго розбите. Зъ-малку, бачивши важке мужицке бѣдуванє, постановивъ собѣ, станути крѣпко на своихъ ногахъ, зробити ся зовсѣмъ самостайною людиною, — а такою мôгъ вôнъ стати тôлько маючи землю. Вôнъ кохавъ Орисю дуже, але не мôгъ бы бути зъ нею щасливымъ, не досягши своєи меты. И вôнъ кинувъ єѣ на рôкъ, пôшовъ на чужину, робивъ якъ на каторзѣ неразъ и въ день и въ ночи, и заробивъ стôльки грошей, що мôгъ вертати ся до дому зъ певною надѣєю на забезпечене щастє. Та отъ, страшно й люто розбила доля всѣ єго мрѣѣ. Вôнъ ходивъ якъ божевôльный, — кôлька разôвъ бравъ ся за сокиру й хотѣвъ розрубати нею Гордѣєву голову, але спинявъ ся; – вôнъ бувъ певный, що помстить ся, але якъ? — не знавъ.

Пôсля пожежѣ ставъ Гордѣй думати, яку бы дати науку Радôвцямъ за те, що они роблять єму въ ґосподарствѣ чи-малй шкоды. Вôнъ выдобувъ изъ своєи шафы судову справу зъ Радôвскою громадою про луку, котрою она володѣла бôльшь десяти рокôвъ. Ся справа була цѣлкомъ скôнчена: судъ присудивъ окономіи луку й грошѣ

[1]) ibid., стор. 402.

зъ Радôвцѣвъ, — бôльшь трьохъ тысячь рублѣвъ за те, що они володѣли тою лукою. Вôнъ спинивъ бувъ сю справу за радою Демида, — але теперь хотѣвъ те дѣло довести до краю. Отже Гордѣй хотѣвъ скрутити громаду й показати ѣй, що вôнъ маѥ силу й може примусити, поважати ѥго право. Вôнъ поѣхавъ зъ усѣми документами въ мѣсто й опôсля дожидавъ дома тôлько кôнця. Коли Радôвцѣ довѣдались, що панъ Раденко хоче имъ вôдобрати луку та ще выправити за нея грошѣ, то зворушились они вельми. Якъ громада зôбралась коло волости, то Андрѣй Кодоленко сказавъ, що позовъ Гордѣя не по правдѣ, та що громада луки по-вѣкъ не вôддасть. „Поступимо ся разъ“, мовивъ вôнъ, „та тодѣ вже не оборонимо ся. Держѣмо ся свого!“ Ажь ось приѣхавъ въ Радôвку приставъ зô становымъ. Они звелѣли зôбрати громаду, поки сами обѣдали въ Гордѣя. Коли-жь громада довѣдала ся, що панови Раденкови треба вôддати луку и заплатити три тысячѣ рублѣвъ, то озвавъ ся дѣдъ Степанъ, що се лука громадска зъ дѣда й зъ прадѣда. Тогдѣ сказавъ становый, що лука була ихъ, а теперь нѣ, — але Андрѣй вôдповѣвъ смѣливо: „Нѣ, вона була наша й теперь наша, — наша й буде!“ Почувши сѝ слова, становый стрепенувъ ся й назвавъ Андрѣя бунтôвникомъ. Вôдтакъ велѣвъ ѥго взяти въ холодну, але въ громадѣ нѣхто й не ворухнувъ ся. Опôсля кинувъ ся становый на старого Степана й вдаривъ ѥго зъ усеи силы: кровь залила дѣдови обличѥ и вôнъ упавъ до долу. Якъ же опôсля становый замахнувъ ся на Андрѣя, то сей мовь залѣзными клѣщами вхопивъ ѥго за руку и крикнувъ: „Пане! насъ царь вызволивъ одъ бôйки!“ Тогдѣ становый ще бôльшь розлютивъ ся и вдаривъ Андрѣя по щоцѣ. Той не тямлячи самъ, що вôнъ робить, кинувъ станового объ землю. Якъ приставъ се побачивъ, то чкурнувъ у двôръ

до Гордѣя, ба й становый, назвавши громаду бунтôвниками, побѣгъ слѣдкомъ за приставомъ. Вернувшись до мѣста, оповѣдали они оба, що мужики навѣть не хотѣли слухати того, щó имъ читано та казано, а просто кинулись на нихъ та хотѣли ихъ убити. Вôдтакъ самъ ґубернаторъ переслухавъ пристава та станового: выходивъ формальный бунтъ. Потôмъ выслано въ Радôвку чиновника „особыхъ порученій“, щобъ спробувавъ зъ-першу вмовити селянъ, — а щобъ вôнъ мавъ и силу въ рукахъ, дано ёму баталіонъ салдатôвъ. Але той чиновникъ, приѣхавши въ Радôвку, не зъумѣвъ нахилити громаду до уладженя „возникшихъ непорозумѣній“, и про-те звелѣвъ вôнъ старшинѣ й урядникови, цѣнувати майно громады. Якъ про се дôзнались Радôвцѣ, то гукнули они, що зъ-роду-вѣку не попустять, щобъ ихъ цѣнували; — вôдтакъ сказали чиновникови, щобъ сѣдавъ у свою колясу, та ѣхавъ туды, вôдкôля приѣхавъ. Тогдѣ вôнъ велѣвъ салдатамъ обступити громаду. Трохи-перегодя зъ двохъ сотень рушниць розлѣгъ ся голосный выстрѣлъ: почули ся зойки й крики, й весь збôръ кинувъ ся въ розтѣчь бѣгти улицею. Вбито зъ десятеро чоловѣка, мѣжь ними дѣда Степана й Андрѣя; — зъ десятокъ забрано до тюрмы.

Якъ Гордѣй дôзнавъ ся про сю страшну подѣю, то зрозумѣвъ вôнъ, що прийшовъ той часъ, коли треба було позводити свои рахунки. Активôвъ у него не було, хиба кôлька гарныхъ фразъ, а роботы на користь людску вôнъ не робивъ нѣякои. А зъ пассивôвъ були бôльшй отъ-сѣ: Ганна, Орися й селяне. Вôнъ не хотѣвъ довше жити: взявъ револьверъ, — и незабаромъ бездушне ёго тѣло важко впало до долу. На пôдставѣ формального акту, все, щó мавъ Гордѣй, припадало Ганнѣ.

По сѣй катастрофѣ Ганна була зъ-першу якъ божевôльна, та може й збожеволѣла-бъ, якъ бы не Демидъ.

Дôзнавшись про страшну пригоду, вôнъ заразъ приѣхавъ въ Радôвку. Хоча-жь Ганна зрекла ся усякихъ грошей, то все таки чиновникъ звелѣвъ цѣнувати селянъ. Вôдтакъ черезъ тыждень пôсля того страшного дня выѣхала Ганна до матери. Выѣзжаючи она дала „довѣренность“ Демидови, робити зъ окономiєю, щó вôнъ хоче, — про неѣ Ганна не хотѣла й чути, тому що тамъ земля була въ крови. А вже-жь Демидъ не ґосподарювавъ самъ, а всю землю повôддававъ мужикамъ. Найголовнѣйшу-жь увагу звернувъ вôнъ на тѝ сѣмьѣ, де були побитѝ, пораненѝ, чи въ тюрму забранѝ люде. Вôнъ ходивъ по хатахъ, лѣчивъ хворыхъ, присылавъ хлѣба, дававъ грошей. Зъ-перегодомъ сказавъ вôнъ Радôвцямъ, що Ганна вважаѣ страшною помилкою зъ боку Гордѣя все те, щó зробило ся, и що она бажаѣ тымъ, чи иншимъ способомъ пособити громадѣ. И спонукавъ Демидъ громаду, щобъ она поки-що приняла луку й тѝ грошѣ, щó зъ неи взято. До сихъ грошей додавъ вôнъ ще стôлько-жь и просивъ, подѣлити на-рôвно на всю Радôвску громаду.

Такъ промынуло бôльшь року, и Демидъ одружився зъ Ганною. Вôнъ зробивъ уже все, щобъ Радôвцѣ зъ Костѣвцями купували на громадску власнôсть всю Ганнину землю. Коли-жь громада до свого гурту не хотѣла приняти сѣльского глитая Семененка, то вôнъ вкупѣ зъ попомъ послявъ на Демида та на Радôвцѣвъ доносъ ґубернаторови, що Демидъ бунтуѣ народъ. Демида трусили, потôмъ арештували, але й ґубернаторска влада не могла нѣчого зробити, бо й Демидъ и Радôвцѣ держались одного: землю Радôвцѣ зъ Костôвцями купили, а Демидъ продавъ. Ґубернаторъ мусѣвъ плюнути на се дѣло, але заборонивъ Демидови жити на селѣ. Такъ отже Демидъ ставъ мѣйскимъ лѣкаремъ вôльнои практики.

Минуло вже два роки, якъ Ганна пôшла за Демида, — она була спокôйна й щаслива. Крôмъ Гордѣєвого сына бôльшь дѣтей у нихъ не було. Ажь ось украинська громадка святкувала въ Демида велике свято Шевченкове. Явивъ ся и Квѣтковскій. Вôнъ давно кинувъ своє Толстовске хлѣборобство и ставъ читати фильософичнѝ творы Шопенгавера та всякѝ розвѣдки про Буддизмъ. Вôдъ украиньского руху вôнъ давно вôдбивъ ся, але маючи родичами украинськихъ дѣячѣвъ, часомъ бувавъ и въ украинському товариствѣ.

Посходились гостѣ: въ хатѣ було до десятка людей, щó голосно й жваво балакали. Розмова не була цѣлкомъ украинська: по-украинськи говоривъ тôлько де-хто. Иншѝ намагали такожь по-украинськи балакати, але немилостиво псували мову, не можучи стулити й двохъ-трьохъ фразъ до путя. Та й тѝ, щó говорили по-украинськи, не могли сказати й кôлькохъ слôвъ, не приточивши якого москализму. Але були й такѝ, щó й зовсѣмъ балакали по-московски. — „И се украинськѝ патріоты!“ гôрко подумавъ Демидъ... Вечôръ почавъ ся тымъ, що самъ Демидъ прочитавъ рефератъ про сьогочасне украинське прямованє. Ганна та ще одна панночка деклямували Тарасовѝ вѣршѣ. Проспѣвавши ще кôлька пѣсень, пôшли въ другу хату до столу. Зъ половины обѣду почались тоасты. Мѣжь першими встала молоденька дѣвчина й озвала ся зъ докоромъ про націонализмъ: — „Націонализмъ — стара идея и мусить поступити ся иншôй. Націонализмъ тôльки форма, и такѝ речи, якъ мова, одежа, — це навѣть не другорядни, а хиба третьорядноі ваги речи. Соціяльни пытаня — ось въ чому вся рѣчь. На народній добробытъ повинни мы звертати всю свою увагу. Звѣсно, за-для народнього добробыту треба просвѣты. Коли намъ не дають просвѣты по-украинському, возьмемо ѣ по-московському.

А національнôсть — це така штука, щó про неѣ не треба дбати... Мы, молода партія, пишемо на своєму прапорѣ народъ, а не націоналізмъ"...[1])

Потôмъ озвавъ ся Демидъ, сказавши мѣжь иншимъ ось-що: „Кажуть, що націоналізмъ рѣчь стара, — що вона выжила свôй вѣкъ. Стара? А де-жь въ старовину вы знайдете націоналізмъ?... То не націоналізмъ бувъ, то державнôсть була!... Нѣ, націоналізмъ не стара, а нова рѣчь! Выразно ця идея выявляється тôльки въ-перше въ часы Наполєоновыхъ вôйнъ. Наполєонъ хотѣвъ по-своєму одмѣнити европейську карту. Деякѝ народы побачили, що ихъ мають розбдрати на шматки. И отодѣ й прокинулось почування національне, и зъ того часу росте й росте... Кажуть, націоналізмъ форма. Еге, форма, але яка? Чи така, якъ одежа, що ѣѣ можна щó пять хвилинъ одмѣняти? Нѣ! — така, як шкура наша нашому тѣлови. А ну, лишь здерѣть цю форму, щó станеться зъ тѣломъ? Чи не вмре воно? Та й все наше тѣло — чи не форма се нашому духови? А ну — знищѣть сю форму, якъ себе выявить тодѣ нашь духъ?... Еге, націоналізмъ — форма, мова — форма, але форма така, щó, вôднявши ѣѣ вôдъ цѣлого, мы тымъ и цѣле знищуємо. Ось черезъ вô-що не другорядна, не третьорядна, а перворяднои ваги рѣчь — мова, національна литература. Безъ мовы, безъ національнои литературы нема націѣ. — Намъ кажуть: „коли не можемо мати своєи просвѣты, берѣмо чужу!" — Нѣ! мы не хочемо чужои просвѣты, — не хочемо тымъ сáме, що вона чужа, й яко чужа не може бути просвѣтою, а буде й єсть самымъ запаморочуваннямъ, тôльки деморализувати-ме нашь народъ. — Народъ и въ нашôй мужичôй литературѣ и въ нашôй дѣяльности завсѣгды

[1]) ibid., стор. 443.

стоить и стоявъ на першому плянѣ. Мы знаємо, що безъ народнього добробыту, безъ народньои просвѣты мы нѣчого не зробимо; — тымъ и дбаємо про це все. Хиба на те, щобъ дати людинѣ шматокъ хлѣба, треба неодмѣнно бути не-національомъ? Нѣ, мы любимо народъ и дбаємо про його. — Мы надаємо соціяльно-економичнымъ пытаннямъ велику вагу, але думаємо тôльки, що одмовы на цй пытання не розвязують усѣхъ вузлôвъ, и думаємо, що досягти кращого зъ усѣхъ бокôвъ становища може коженъ народъ тôльки йдучи своимъ національнымъ шляхомъ. — Народный добробытъ и націонализмъ не ворогують въ дѣйсности, — нема чого ворогувати имъ и въ теоріяхъ... Зъєднаймось, и будьмо певнй! — тодѣ складемо мы зъ себе таку силу, що здолає вона перемогти всѣ перешкоды, высоко пôдняти й на-завсѣгды твердо й непорушно поставити дорогій намъ — завсѣгды демократичный — національный украинській прапоръ!“ [1])

* * *

Сими словами кôнчить ся повѣсть „На роспуттьи“. Они проявляють ясну програму суспôльно-національного змаганя Украинцѣвъ-народовцѣвъ, и вважають ся провôдною думкою въ сѣмъ творѣ. Репрезентантомъ того змаганя є Демидъ Гайденко. Се не декляматоръ гарныхъ патріотичныхъ фразъ, якимъ дехто мôгъ бы вважати Марка Кравченка въ кôнци повѣсти „Соняшный промѣнь“, — се тямущий дѣячь, щó вмѣє погодити идею націонализму зъ пытанями соціяльно-економичными. Се справжній типъ Украинофила, щó стоить непохитно при демократично-національнôмъ прапорѣ. Коли-жь Демидъ зъявляє стôйну дѣяльнôсть въ хосенъ землякôвъ, — коли вôнъ зъ ясною провôдною думкою простує до меты суспôльно-національ-

[1]) ibid., стор. 444.

ного побуту, то другі два Украинцѣ, що мѣжь иншими въ сѣй повѣсти займають вызначне мѣсце, — се-бъ-то Гордѣй Раденко и Квѣтковскій, — покинувши ґрунтъ національный, — кидають такожь всяку працю въ користь народу, и вôдтакъ нѣгде не знаходять вдоволеня въ житю.

Гордѣй уважавъ себе Украинофиломъ и говоривъ про себе, що зрозумѣвъ житє такъ, якъ оно є, — що вôдкинувъ усѣ иллюзіѣ, забобоны. Зъ-першу бажавъ вôнъ працювати для народу, и про-те хотѣвъ бути мужичнимъ адвокатомъ, але при палкôй своѣй вдачи швидко ставъ невдоволенымъ изъ своєи долѣ, — ба, въ него зъявила ся злôсть-лютôсть проти сего житя, тому що єго надѣѣ не справджували ся. Вôнъ вôдкинувъ вѣру въ Бога, та отъ, замѣсць вѣры, котру вважавъ забобономъ, треба було приймати зновъ вѣру въ идеалы XIX. вѣку. Отже замѣсць вѣры — зновъ вѣра! Опроче думавъ вôнъ собѣ, що шкода бороти ся зъ невзгодинами житя, коли треба вмерти. Смерть по єго думцѣ, се та рѣчь, що сама собою знищує всю вартôсть, чого-бъ тамъ не було на земли. Такъ отже недостача всякои вѣры довела Гордѣя до того, що єму остогидло житє.

А вже-жь Квѣтковскій „загубивъ вѣру ще зъ хлопячихъ лѣтъ!“ — дарма, що по словамъ автора, слухавъ ся Євангелія.[1]) Та не найшовъ вôнъ правды въ житю. Зъ-годомъ зробивъ ся вôнъ недбалый до украиньского товариства и полюбивъ Толстовске хлѣборобство. Опôсля-жь ставъ мистикомъ и читавъ не тôлько фильософичнѣ творы Шопенгавера, але й розвѣдки про Буддизмъ.

Головнымъ дѣячемъ въ сѣй повѣсти є отже Демидъ Гайденко. Але-жь авторъ добачавъ въ Гордѣю героя повѣсти, по-за-якъ тôлько Гордѣй станувъ на роспуттьи.

---

[1]) ibid., стор. 243.

Вже-жь Демидъ, одруживши ся зъ Ганною, говоривъ осьщо про Гордѣя: „Вôнъ зробивъ багато зла, але се не тымъ, щобъ вôнъ бажавъ його зробити, а тымъ, що вôнъ стоявъ на роспуттьи, — не знавъ, куды йти. Вôнъ не мавъ одмовы на такѝ пытання, щó, не рѣшивши ихъ, несила жити!“[1]) Та отъ, Гордѣй мôгъ справдѣ знати, куды йти, коли другѝ, якъ н. пр. Демидъ, пшли простымъ шляхомъ до меты, — вôнъ мôгъ найти одмову на важнѝ пытаня въ житю, коли другѝ тямущѝ люде вдоволяють ся вôдповѣдію на сѝ пытаня. Такъ отже стоявъ Гордѣй на безпуттьи, а не на розпуттьи, бо роспуття тамъ нема, де видно просту дорогу до меты. Хто-жь самохôть пускає ся на-вманя, той зайде таки на безпуттє, — и тогдѣ годѣ єму жалкуватись, що єму нема силы жити, тому-що не знає, куды йти!

Изъ сеи короткои розвѣдки можь мабуть дôзнатись, що авторъ поставивъ у своѣй повѣсти такій заголовокъ, до котрого не є пристѣбна доля Гордѣя. Супроти Демида сходить Гордѣй на другій плянъ картины пôдъ кôнець повѣсти, де Демидъ являє ся справдѣ головнымъ дѣячемъ, изъ-за чого легко запримѣтити, що въ сѣй повѣсти подекуды суть два богатырѣ, — та що Демидъ въ вôдносинахъ до обохъ громадъ въ Костѣвцѣ й въ Радôвцѣ вважає ся неначе душею въ ихъ змаганю до лучшои долѣ.

Супроти хитливои вдачѣ Гордѣя вызначує ся гарными прикметами характеръ Ганны. Се типъ тямущои жôнки, щó въ невзгодинахъ родинного житя вмѣє зберегти силу духа й рѣшучôсть волѣ. А вже-жь вôдносины Гордѣя до Ганны являють ся подекуды неясными. Авторъ каже, що идеаломъ Гордѣя була жôнка вродлива, щира, розумна, котра кохала-бъ єго палко. И справдѣ, въ пер-

[1]) ibid., стор. 443.

шо́мъ роцѣ подружя Гордѣй бувъ щасливъ, бо найшовъ таку жо́нку, яку зъображавъ собѣ у своихъ мрѣяхъ. Але зъ-перегодомъ ставъ во́нъ недоволенъ, бо знавъ, що врода й розумъ и коханє — умруть, зникнуть зо́ свѣту зовсѣмъ, але поки ще зникнуть зовсѣмъ, истнѣти-муть на свѣтѣ старою руиною. Во́нъ не знавъ, на-во́-що во́нъ маєкохати Ганну, коли всьому ко́нець — смерть. Та ба! тѣло єго казало єму, що, коли во́нъ мусить умерти, то хочь поки во́нъ живе, нехай вдовольнить ся коханємъ![1]) Отже Гордѣй кинувъ любити Ганну, бо знавъ, що вмре, а саметогдѣ пристрастно покохавъ Орисю, дарма́, що житє було єму остогидло.

Помѣжь особами, що́ стоять на другом̆ъ плянѣ образа, вызначує ся стать Андрѣя Кодоленка. Характеристика сего розумного парубка проявляє психольоґичну правду. А вже-жь Орися стала траґичною героинею хиба лишь для того, щобъ єи во́дносины до Гордѣя закончились катастрофою сензаційною. Та отъ, дехто мо́гъ бы запытатись, чому Орися прихилила ся серцемъ до Гордѣя, а кинула любити свого Андрѣя? — Правда, що Гордѣй выратувавъ ѣй житє, коли она поринала въ рѣчцѣ, — отже свому добродѣєви могла она зъявляти почуваня сердечнои вдячности. Але-жь она намагала втопитись безъ важнои причины, дарма́, що авторъ зъобразивъ прегарно борню єи душѣ, коли она въ пасѣцѣ дожидала Андрѣя. Вже-жь Андрѣй часто оповѣщувавъ Орисю про сво́й побутъ въ чужинѣ и вко́нци писавъ до неи, що до дому верне ся по́сля жнивъ та що въ осени єѣ посватає. Чому-жь Ориси прийшлось такъ тяжко дожидати Андрѣя? — хиба-жь для того, що въ неи не було такои подруги, котро́й могла-бъ звѣряти свою душу? Але-жь Орися була закрытна

[1]) ibid., стор. 344.

до всѣхъ дѣвчатъ, то й привыкла въ самотинѣ терпѣти своє горе. Тому-то й смерть, яку собѣ заподѣяла Орися, не може вважати ся выправданою.

Въ повѣсти „На роспуттьи“ вызначують ся психольоґичною правдою або й реальнымъ зъображенємъ отъсѣй частины сего твору: 1. Идиля въ починѣ сѣмйового побуту Гордѣя й Ганны („Зоря“, 1892; стор. 224—226). — 2. Розмова Демида и мужика Петренка про шкôльну науку (ibid., стор. 283—284). — 3. Радôвскій старшина й писарь у школѣ Демида (ibid., стор. 284—286). — 4. Розмова Демида й Гордѣя про освѣту мужикôвъ (ibid., стор. 342—343). — 5. Орися въ пасѣцѣ дожидає Андрѣя (ibid., стор. 362—363). — 6. Зустрѣчь Орисѣ зъ Ганною и Гордѣємъ (ibid., стор. 402). — 7. „Бунтъ“ Радôвскои громады противъ пристава й станового (ibid., стор. 422). — 8. Розмова Ганны зъ малымъ сыномъ Гордѣєвымъ про Шевченкове свято (ibid., стор. 441) и и.

Хоча-жь Чайченко є чи-малый мистець въ писаню повѣстей, то все-жь можна бы бажати, щобъ въ єго довшихъ оповѣданяхъ було бôльше змѣсту, а менше слôвъ.

Мѣжь дрôбнѣйшими повѣстями Чайченка вызначують ся отъ-сѣй три закраскою патріотичною: 1. Чудова дѣвчина. 2. Зустрѣчь и 3. Байда.

Въ „Чудовôй дѣвчинѣ“ бачимо персонификацію Украины. Отъ и ся „дрôбничка“-казка, тôлько переказана коротше: Невеличкій хлопчикъ бѣгавъ по лукахъ, по гаяхъ, — любувавъ ся квѣтками. Якъ вôнъ набѣгавъ ся и прийшовъ до матери, то сказавъ ѣй, що тамъ такъ гарно, такъ весело! И озвалась до него мати журливо: „Грай ся, мôй сынку, поки є воля, поки не спôткало тебе лихо!“ И хлопчикъ знову побѣгъ у гай та ставъ думати, чого се мати казала про лихо, и на-що оно колись спôткає єго? И задуманый сѣвъ вôнъ на зелену травицю.

И здавало ся єму, що на самому краю прогалины зъявила ся дѣвчина чудовои вроды. Она тихо пôдходила до хлопчика, и вôнъ побачивъ, що єи бѣлѝ рученята сковано тяжкими кайданами. И заспѣвала дѣвчина тиху пѣсню, а въ тôй пѣсни було стôльки муки й великого горя, що хлопяче серце тяжко защемѣло въ грудяхъ. Она спѣвала про теє, якъ скривдили єѣ сестры, якъ мучили єѣ великою мукою й закували въ тяжкѝ кайданы. Вôдтакъ прощаючись сказала она хлопцеви: „Не забувай мене нѣколи! И якъ зробишь ся великимъ и розумнымъ, тодѣ прийди й выведи мене зъ неволѣ!“ — Вырôсъ хлопчикъ и ставъ розумнымъ парубкомъ. Але вôнъ не забувъ безщаснои дѣвчины й що-дня спѣвавъ ту пѣсню, котру она єму проспѣвала малому. И другѝ люде чули ту пѣсню й глузували зъ него, кажучи, що вôнъ жене ся за мрѣю, — що дѣвчины тои не було й не буде... Але вôнъ не вважає на глузованя, — вôнъ вѣрить святою вѣрою и працює, — певный, що прийде часъ, коли зъ бѣлыхъ рукъ тои чудовои дѣвчины спадуть кайданы, и вôнъ побачить єѣ знову веселу й щасливу.[1])

Коли-жь ся „дрôбничка“ має прикмету романтичнои казочки, то въ повѣсти „Зустрѣчь“ змалювавъ авторъ образокъ изъ реальнои дѣйстности. Ся повѣсть є мабуть частинкою автобіографіѣ. Василь (Чайченко) розказує, що вôнъ уже давно оселивсь середъ степôвъ, — що вôнъ учителює. Вôнъ рѣдко буває въ мѣстѣ, — але-жь одного разу справа такъ склала ся, що неминуче треба було ѣхати до мѣста. И отъ, на улици побачивъ вôнъ колишнього свого товариша шкôльного, Семена Хиленка; — ледве-не-ледве пôзнавъ єго, — передъ нимъ стоявъ заживный добродѣй въ паньскôмъ одягу. Василь знавъ Семена ще

[1]) „Творы...“, томъ I., стор. 177—179.

въ тѝ щасливѝ роки великихъ надѣй, коли они оба вѣрили, що вже прийшла нова исторична епоха, — що вже „нѣмымъ отверзли ся уста, прорвалось слово, якъ вода, и дебрь-пустыня неполита, сцѣлющою водою вмыта, прокинулась“... Тогдѣ ще деклямували они про сѝ горячѝ надѣѣ змученого серця, — та отъ, незабаромъ они побачили, що не потекли веселѝ рѣки, не ожили степы ѝ озера, и що шляхи зо̀стали ся верстовыми, якъ и були. Але-жь Семенъ не покидавъ ще тыхъ патріо̀тичныхъ мрѣй... Потѝмъ довелось обомъ товаришамъ розстати ся: Василь поѣхавъ на село, и що-року все далѣ ѝ далѣ посувавсь у степовѝ розлоги, а Семенъ зо̀ставъ ся въ мѣстѣ. Та довго не мо̀гъ Василь забути серця, щирого до всякого доброго порываня, — рукъ, охочихъ до працѣ коло улюбленого дѣла. Якъ Василь зустрѣвъ Семена, то сей признавъ ся, що вже не шукає идеало̀въ по̀дъ сѣрою свитою, — теперь во̀нъ служить и живе задовольненый: ѣсти-пити є що, — во̀дтакъ маѣ надѣю на бо̀льшій окладъ. — „Ну, а народня просвѣта, популярнѝ книжки для народу?!“ запытавъ ся Василь. „Знаєшь, колись усе ты захожувавсь...!“ — „Е, братѝку!“ во̀дповѣвъ Семенъ, — „нѣколи про се думати, — дѣла багато!“ — Опо̀сля Семенъ повѣвъ Василя до своєи кватиры. Якъ уво̀йшли въ салю, Семенъ зарекомендувавъ Василя своѣй жо̀нцѣ. Теперь ставъ во̀нъ говорити по-московски, бо на улици закидавъ по-украинському. По̀сля обѣду Семенъ по̀шовъ зъ Василемъ до свого кабинету. — „Ну, що-жь? не погано я влаштувавсь?“ промовивъ во̀нъ до Василя. „Нѣчого? — можна жити?“ Але-жь Василь пригадавъ ѥму народне дѣло, про котре они колись мрѣяли. Коли-жь Семенъ заявивъ, що во̀нъ своє дѣло робить, то во̀дказавъ Василь: „Те дѣло, котре ты робишь, робишь ты яко наѥмникъ, и всякій наѥмникъ зробить його такожь добре, якъ и ты, — може

краще навѣть. Але вôдъ тебе треба було сподѣвати ся иншого. На тобѣ лежавъ обовязокъ, дати бôльше, бо бôльша частина праведности одкрыла ся тобѣ". — Тогдѣ озвавъ ся Семенъ: „Що-жь то таке, за-вô-що я мусѣвъ бороти ся? для чого робити? — Стôй, стôй! — я знаю, щó ты скажешь. Я знаю, що ты заразъ повернешь ся до свого національнизму. Але-жь, братíку! наука — безсторонна й позитивна наука — вже довела всю безпôдставнôсть національныхъ змагань". Вôдтакъ робота въ користь національныхъ змагань здавалась Семенови комашинымъ дѣломъ, — про-те сказавъ вôнъ, що краще робити на ширшому поли. И сказавъ Василь зъ докоромъ, що Семенъ не робить и на ширшому поли, — що вôнъ занехавъ усе те, щó колись шанувавъ, — вклонивъ ся золотому тельцеви й зробивсь падлюкою. Почувши сй згôрднй слова Семенъ вôдповѣвъ гнѣвливо: „О, звѣсно! ты тамъ живучи по своихъ степахъ та выкохуючи улюблень мрѣѣ, та удаючи зъ себе борця за правду й таке инше, маєшь змогу такъ казати. Ну, такъ що-жь? щó зъ того? А якъ инакше жити не можна?... А якъ инакше давить, гнѣтить тебе? А якъ инакше просвѣтку нема?"... Опôсля озвавъ ся Семенъ до Василя ось-якъ: „Мы хитали ся, мы вагали ся, и повернули у сей бôкъ, бо бôльша сила туды тягла. А вы не хитали ся, — вы твердо йшли.. Чомъ же вы не пôддержали, не пôдсилили насъ? — не оживили нашого погасаючого духа?... Де-жь ваша робота? Де ѥи наслѣдки й результаты? Де выроблена своєрôдна литература, котра роздмухала-бъ погасаючій духъ усѣхъ тыхъ, хто вагаѥться, — котра ѥднала-бъ усѣхъ до купы, до одного дѣла?!" — Коли-жь Василь натякнувъ на перешкоды зъ боку, то Семенъ сказавъ, що перешкоды треба усунути й свого здобути. Тогдѣ ажь повѣрить вôнъ у силу й правду дѣла Василевого, — бо тôлько те правдиве, щó

выходить цѣле зъ усѣхъ перешкодъ. — Василь чувъ правду Семеновыхъ слôвъ, и серце єго защемѣло. Але-жь уся правда все-жь була ще не тутъ. И сказавъ вôнъ Семенови: „Ты забуваєшь, що мы сáме тымъ доси й не могли досягти нѣчого твердого й дужого, що мѣжь насъ було дуже багато перекиньчикôвъ. — „Такихъ, якъ я?“ гукнувъ Семенъ. „Правда, свята правда! Але-жь ще бôльшь було у васъ, и єсть, баглаѣвъ, и ледарства, и недбальства“... Василь подумавъ собѣ, що й се була правда, але-жь сею правдою можна було тôлько обвинуватити народовцѣвъ, а не выправити Семена.[1])

Ся повѣстка важна зъ-за того, що авторъ натякнувъ на байдужôсть народовцѣвъ въ ихъ змаганю до своєи меты. Сю гôрку правду зъявивъ вôнъ за-для того, щобъ Украинофилы не вдовольнялись своими „мрѣями“ та идеалами, але запопадливо робили своє дѣло, не жахаючись нѣякихъ перепонъ, — та щобъ не повертали нѣколи въ той бôкъ, куды тягне бôльша сила. Опроче заявивъ авторъ, що, хто кидає національнизмъ, той часто поклоняє ся золотому тельцеви, хоча-бъ вôнъ нахилявъ ся й до науки позитивнои.

Въ повѣсти „Зустрѣчь“ зъобразивъ отже Чайченко такого Украинофила, щó за-для наживы ставъ перекиньчикомъ. Такожь въ повѣсти „Байда“ бачимо перекиньчика, але сей стямивъ ся на своєму безпутю и полюбивъ опять народнй святощѣ. Се бувъ „столоначальникъ“ губернаторскои канцеляріѣ, Степанъ Корнієнко. Передъ шѣснацяти роками вганявъ вôнъ ще за украинофильскою „мрѣєю“, та отъ, за ту провину выбувъ вôнъ сѣмь рокôвъ на засланю. Тамъ довѣдавъ ся вôнъ въ кôнци семидесятихъ рокôвъ, що на Украинѣ настали важкй часы:

---

[1]) ibid., стор. 117—125.

всѣмъ ледви можна було дыхати; — здавало ся, що все вмирало, що нѣщо вже не могло жити. Отогдѣ въ-перше ввôйшла въ єго голову та проклята думка, що въ насъ нема силы, щобъ досягти свого, — що Украинцѣвъ роздавлять. Тому-то клавъ вôнъ на терезы на одну шалю вбогій украинській духъ, а на другу могутно узброєну систему централизаціѣ, котрôй пособляли украинськй лѣнощѣ, зрадництво та неладъ. Вôнъ важивъ се, й друга шаля важко й глибоко спускала ся до долу. И єму тогдѣ въ грудяхъ кипѣла злôсть на себе самого, на ввесь рôдный край та народъ за те, що за стôльки вѣкôвъ истнѣня историчного сей край и сей народъ не мôгъ выробити у себе нѣчого, опрôчь безладного, безглуздого „отарного“ духу. И отъ, єму дозволено, взяти урядъ, а зъ-перегодомъ и ѣхати до дому. Одначе Степанъ волѣвъ лишитись таки въ тôмъ городѣ, де живъ, — єму здавалось, що се однаково „служити“, чи тутъ, чи въ Харковѣ. Вôнъ забувъ уже про колишнй идеалы й ставъ чоловѣкомъ практичнымъ. Коли-жь разъ стоявъ при вôкнѣ и впивавъ ся дыханємъ весняной ночи, то почувъ вôнъ спѣвъ про Байду. Вôнъ знавъ сю пѣсню, — такъ часто єѣ колись спѣвавъ, такъ багато думавъ!... Се-жь бувъ героя образъ, — зъ тыхъ героѣвъ, щó свѣтять яснымъ свѣтломъ зъ далекои, темнои минувшины на сьогочаснôсть и пôдносять духъ у гору. Та отъ, Байда не хотѣвъ промѣняти своєи Украины нѣ-за-що: муки за рôдный край були єму кращй, нѣжь уся пышна шана й повага вôдъ чужого народу въ чужôй земли. И здавало ся Корнієнкови, що вôнъ самъ собѣ зрѣкъ ся свого Бога, — що вôнъ ставъ служити мамонѣ, промѣнявши все за якусь тысячу рублѣвъ щорôчнои платы, — що ставъ зрадникомъ. Вôнъ скрикнувъ несамовито-страшно й простяши руки въ-передъ, трохи-не впавъ до долу. Ажь ось щось сяйнуло єму пе-

редъ очима: ясній зорѣ свѣтили ся на высокому небѣ. И єму захотѣлось жити й дыхати повѣтрємъ рôдного краю, — вôддати себе на роботу батькôвщинѣ. Хоча-жь рôдный край бувъ примученый, то Корнієнко ставъ вѣрити въ идею, — въ єи силу. Бо хиба-жь можуть идею подужати централизація, баґнетъ, кайданы, инквизиція?! Все зникає, тôлько идея зôстає ся, — тôлько она подужає, и тôлько ѣй треба служити!... Проминувъ мѣсяць, — Корнієнко порвавъ зъ дотеперѣшнимъ своимъ житємъ, покинувъ усе й поѣхавъ зелѣзницею на пôвдень, вôддати своє житє Украинѣ и заробити прощеня.[1])

Хоча ся повѣстка проявляє чи-мале поетичне вôтхненє Чайченка, то все-жь романтична закраска про Байду робить сюжетъ єи трохи неимовѣрнымъ. Реальный напрямъ добачаємо въ писаню повѣсти „Непокôрный“. Симъ непокôрнымъ бувъ одинъ сѣльскій учитель, — чоловѣкъ непевный, якимъ уважало єго начальство. Ось бо вôнъ не ходивъ до нѣкого, а сидѣвъ у своѣй школѣ, то зъ дѣтьми, то зъ якимись книжками; вôдтакъ говоривъ вôнъ по-мужицкому, а по науцѣ бавивъ ся за-любки зъ дѣтьми. Ба, вôнъ бувъ навѣть неслухняный и неввѣчливый до начальства. Замѣсць того, щобъ вдовольнятись двома поломаными лавками, котрѝ дала волость для школы, и заклеювати побитѝ шибки паперомъ, вôнъ намагавъ ся, щобъ єму пороблено новѝ столы, засклено вôкна!... А якъ волость не звернула нѣякои уваги на такѝ єго „кумедниѝ“ домаганя, то вôнъ написавъ про се въ земску управу, додавши, що грошѣ, котрѝ громада призначила на школу, лежать по кишеняхъ у волостныхъ, и не вживають ся, на щó треба. Изъ-за того єго письма скоилась ворожнеча волостного писаря й старшины супроти

[1]) ibid., стор. 155—163.

вчителя, чоловѣка „баламутного“. Писарь назвавъ єго „сицилистомъ“, „возмутителемъ“. Вôдтакъ сидячи за чаркою у глитая Семена Цупченка, старшина, писарь, урядникъ и староста урадили, скарати непокôрного ось-якъ: а) не давати єму бôльшь дровъ, — б) приказати батькамъ, щобъ забрали дѣтей изъ школы. Опроче урадили они, розпытатись по селу, про що балакає вчитель зъ людьми. Хоча-жь урядникъ спôмнувъ про приказъ полицейскои власти, „препаґанду ловить и всячески преслѣдувать“, то годѣ було що-небудь зловити тамъ, де не було нѣякои пропаґанды. Ажь ось старшина побачивъ разъ школяра, котрый нѣсъ до школы якусь книжку. Опôсля писарь розглянувъ єѣ, прочитавши московскій заголовокъ: „Бесѣды о силахъ земныхъ“. Вôнъ ставъ читати про се, що „дождь происходитъ отъ паровъ, которые поднимаются отъ водяныхъ вмѣстилищъ вверхъ и собираются тамъ въ видѣ облаковъ“. Вôдтакъ писарь промовивъ до старшины: „Ось, чуєте! — у цѣй книжцѣ щó? Не одъ Бога дощь, а одъ паровъ. Онъ, щó!“ — „То се, значить, книжка така... проти Бога?“ запытавъ ся старшина, щó здивувавъ ся великимъ дивомъ. — „Конешно!“ вôдповѣвъ хитрый писарь. И сейчасъ написавъ писарь у земску управу „доношеніе“ на вчителя, що вôнъ не шанує старшины, та що въ школѣ нѣчого не вчить, а лишь занимає ся „препаґандою“ и „книжки мыслей безбожныхъ розширяєтъ“. А полицейскій урядникъ написавъ своему начальству ще краще, бо сказавъ просто, що вчитель хотѣвъ збити на селѣ бунтъ розмовами та книжками. Трохи зъ-годомъ шкôльне начальство завитало у школу й заявило вчителеви, що вôнъ чоловѣкъ неспокôйный, „неблагонадежный“, — щобъ шукавъ собѣ мѣсця де-инде.[1])

---

[1]) ibid., стор. 92—104.

А вже-жь авторъ зачепивъ у своихъ повѣстяхъ не тôлько пытаня національного й просвѣтного, але доторкнувъ ся такожь болючихъ ранъ у суспôльнôмъ побутѣ. Вже въ двохъ повѣсткахъ, написаныхъ пôдъ заголовкомъ „Зъ згадокъ про дитячй лѣта“, бачимо подекуды сумнй образки зъ житя народу. Сй-жь двѣ повѣстки суть цѣннй найпаче за-для того, що вважають ся частиною автобіографіѣ Василя Чайченка.

Въ повѣстцѣ „Дядько Тимоха“ розказуѥ Чайченко, що, бувши малымъ хлопцемъ, бѣгавъ неразъ въ кузню коваля Тимохи, котрый на першій поглядъ здававъ ся сердитымъ и похмурымъ, але вдачею своєю бувъ сердечный добряга й зъявлявъ глубокй зворушеня душѣ. Вôнъ розказувавъ иногдѣ малому Василеви казки про всяку страховину, ковальскй леґенды про коваля, що чорта-неприятеля за языкъ тягъ, або про те, якъ коваль дуже хитро выпытавъ у чорта секретъ кованя, або ще що инше. Окрôмъ казокъ бували ще й всякй чудній приспѣвки, и такъ не диво, що хлопчина вельми полюбивъ дядька Тимоху. Ажь ось старый Тимоха одружывъ ся зъ якоюсь бѣдною дѣвчиною, що була чепурна й щебетлива. Ледви-жь минувъ рôкъ, якъ Василь ставъ помѣчати, що дядько Тимоха смутный, — бѣдолаха ставъ пити зъ горюваня, бо ѥго дружина була повѣя-ледащиця на все село. Трохи-перегодя кинувъ вôнъ свою хату й село, и ставъ у наймахъ за коваля у якогось пана, а мѣсяцѣвъ черезъ три знайдено въ поли замерзлого чоловѣка, въ котрому пôзнано дядька Тимоху. Казали, що вôнъ дуже пивъ и пяный замерзъ у поли.[1])

Въ повѣстцѣ „Ксеня“ згадуѥ авторъ про свои дитячй лѣта ось-якъ: „Тодѣ лекше жило ся, лекше дыхало

[1]) ibid., стор. 49—57.

ся! Материне пестування и любовь, пѣклування трохи суворого, але доброго батька, дитячій забавки, радощѣ й горе — все до купы злило ся, переплѣтало ся, и встає передъ очима люба, пышно-радосна картина дитячихъ лѣтъ. Але выразнѣйше одъ усього на цѣй картинѣ вздрозняється одна кохана постать, — така кохана й дорога, що здається, дорожча вона мині надъ усе на свѣтѣ, опрочь одной только... Це ты, Ксеню, тая постать, — ты до вѣку дорога й кохана моему серцю"!... Опосля пише Чайченко про свою сѣмью ось-що: „Сѣмья наша заможна була, й на селѣ насъ багатырями вславлено. Але мы жили просто, у паны не пнули ся, дарма, що було зъ чого, и що батько, и двое старшихъ братовъ письменні були. Я найменшій бувъ у батька й матери посля двохъ сыновъ и чотырьохъ дочокъ, — то-жь и любили мене обое вони найдужче. Бачучи, що всюды повели ся школы, почало ся вчиття; — батько завсѣгды казавъ, що, якъ скончу сѣльску школу, то воддасть мене у мѣсто довчати ся"... Вотакъ розказує Василь, що черезъ два роки посля свого розстаня зъ першимъ своимъ другомъ, дядькомъ Тимохою, гравъ ся неразъ зъ бѣдною дѣвчинкою Ксенею. Вонъ навѣть хлопцѣвъ покидавъ и только все выглядавъ, коли она выхопить ся водъ своєи мачухи. Але-жь малой Ксени доводилось неразъ терпѣти за дитячій игрушки, дарма, що Василь боронивъ єй водъ глузованя хлопцѣвъ и водъ напасти злющои мачухи. Та отъ, недовго опосля батько воддавъ Ксеню въ наймы въ мѣстечко, и Василь не бачивъ єй вже нѣколи.[1])

Обѣ повѣстки, „Дядька Тимоху" и „Ксеню", помянувъ И. Ж... добрымъ словомъ въ „Кіевской Старинѣ" (1888; томъ XXII., стор. 69—70) и заявивъ, що, хочь

[1]) ibid., стор. 57—72.

въ писаняхъ Чайченка видно вплывъ иншихъ письменникôвъ, н. пр. Некрасова, то все-жь умѣє вôнъ надати своимъ повѣстямъ прикмету новыхъ, оригинальныхъ творôвъ. Найпаче-жь проявляють они мягкôсть, сердечнôсть и правдивôсть.

Частинкою автобіографіѣ є мабуть такожь короткій ескизъ п. з. „Екзаменъ“. Авторъ згадує тутъ ачей про одинъ епизодъ изъ дитячого вѣку, коли вчивъ ся въ сѣльскôй школѣ. На екзаменъ мавъ прибхати „членъ училищного совѣта“, панъ Куценко. Давнѣйше бувъ вôнъ волостнымъ писаремъ, а жôнка єго торгувала бакалією. И въ писарствѣ, и въ крамарствѣ єму такъ пощастило, що черезъ десять рокôвъ вôнъ мавъ уже свою крамницю въ повѣтовому мѣстѣ, и зъ-годомъ зробивсь изъ писаря значною особою въ мѣстѣ. Ще не давно вôнъ бувъ мѣйскимъ головою, а теперь ставъ директоромъ повѣтового банку и такожь членомъ земскои управы та шкôльнои рады. — До екзамену зъ россійскои мовы вôнъ не мѣшавъ ся, бо проклята литера ѣ и всякѣ иншѣ хитрощѣ россійского правопису нѣколи не давали ся до зрозумѣня головѣ екзаминаційнои коммиссіѣ. За те на екзаменахъ зъ Закона Божого и зъ щотинцѣ почувавъ ся вôнъ вôльнѣйше. Щобъ отже такого гостя гôдно приняти, молодый учитель працювавъ зô сторожемъ зъ усеи силы. Вôнъ самъ примазувавъ глиною стѣны й грубу, зовсѣмъ не звертаючи уваги на се, що така праця анѣ трохи не вôдповѣдала єго вчительскимъ обовязкамъ. Поломанѣ лавки позбиванô гвôздками й клинцями, и вôдтакъ учитель довго працювавъ, щобъ у єго стôльця замѣсць трьохъ було чотыри ноги; — опрôчь того у батюшки й въ волости взято ще два стôльцѣ для самого батюшки й для „члена“. Того дня поприходили й школярѣ, одягши ся мовь по-празниковому, и стали мѣжь собою балакати про того „страш-

ного“ пана, що̀ мавъ пріѣхати на екзаменъ. Та отъ, минула година, друга, третя, а страшный панъ, що̀ такъ довго примушувавъ себе дожидати, ще бо̀льшь теперь лякавъ школярѣвъ. Та не довго трѣвавъ той екзаменъ, — членъ шко̀льнои рады скрикнувъ, що дѣти не знають арихметики, — що вчитель нѣчого не дѣлавъ; — во̀дтакъ погрозивъ во̀нъ єму, що подасть на него рапортъ въ училищный совѣтъ... „Може закусити-бъ..?“ обо̀звавъ ся батюшка. — „Обыкновенно... не мѣшало-бъ“... во̀дповѣвъ Куценко. И подобрѣйшавъ суворый членъ та подавъ руку вчителеви й батюшцѣ. Во̀дтакъ по̀шовъ во̀нъ до батюшки, щобъ закусити й при водочцѣ по̀дписати протоколъ екзаменьскій.[1])

Отъ и сумовита картинка занапащеня просвѣты на Украинѣ! Чужа мова й мертва наука запоморочують духа школярѣвъ, а такій Куценки, члены шко̀льнои рады, дбають бо̀льше про наживу, нѣжь про поступъ науки въ школѣ.

Реальнымъ писанємъ вызначують ся найпаче повѣсти „Безъ хлѣба“ и „Хата“. Въ повѣсти „Безъ хлѣба“ зъобразивъ авторъ тяжку долю бѣдного мужика Петра, що̀ въ своихъ злидняхъ нѣгде не мо̀гъ найти помочи и зъ жо̀нкою своєю не мавъ що̀ ѣсти. Тому-то просивъ во̀нъ старосту, щобъ дозволивъ изъ сѣльского магазину дати єму хочь мѣшокъ жита. Але староста заявивъ бѣдолась, що на се треба було мати дозво̀лъ во̀дъ начальства. — „Та вже-жь така, мабуть, наша доля! Якъ Богъ поможе, то й перетерпимо“, мовила Горпина, намагаючи потѣшити свого чоловѣка, що̀ вернувшись до дому похнюпивъ голову й сидѣвъ сумный-сумный. — „Та хиба-жь мы такій грѣшній?“ во̀дповѣвъ похмурый Петро, — „хиба-жь

[1]) ibid., стор. 1—8.

немає вже й грѣшнѣйшихъ одъ насъ, що таке лихо мы терпимо?“ Опôсля подумавъ собѣ Петро: Хиба-жь то правда? За-вô-що-жь мусимо зъ голоду вмирати? Староста не давъ, а якъ самъ, то хиба не бере вôдтôля-жь?... Вони красти-муть наше добро, а ты зъ голоду вмирай и дитина вмирає, нехай!“... И скôлько вôнъ не думавъ, то все одно въ головѣ верзлось: „Вôзьму! — не чуже-жь я вôзьму, а своє!... Пôду, дѣрку у гамазеи продовблю и наточу“... Опôсля сказавъ своѣй жôнцѣ, що годѣ здыхати зъ голоду, — вже-жь треба взяти своє та наточити зъ гамазеѣ. Коли-жь Горпина натякнула на грѣхъ, то Петро крикнувъ зъ пересердя: „Грѣхъ! — а зъ голоду вмирати — якъ?... Хиба я по своѣй воли йду?!“

И справдѣ пôшовъ Петро пôдъ магазинъ и провертѣвши свердломъ дѣрку въ стѣнѣ насыпавъ три мѣшки. Потôмъ заховавъ ихъ на могилѣ въ бурянѣ, а коли побачивъ, що нѣгде нѣчого не чути про крадѣжь, то перенѣсъ жито до дому. Хоча-жь того жита стало не на довго, то Петро не ходивъ уже красти. У сусѣднього пана вôдôйшовъ наймитъ и Петро впрохавсь у наймы. Але-жь вôнъ не мôгъ заспокоитись, — не крадѣжь єго мучила, але тє, що Горпина мовь не та до него стала; — зникли щирѣ розмовы, — она ходила сумна, та иногдѣ зъ чоловѣкомъ за день и слова не промовила. На тє то тяжке горюване Горпины не мôгъ Петро дивитись, — вôнъ мучивъ ся душею, и разъ середъ ночи въ него зъявилась навѣть думка повѣситись, або втопити ся. И отъ, перегодя рѣшивъ ся вôнъ, пôти въ волость и признатись, що вôнъ укравъ жито въ магазинѣ. Громада-жь ледви зрозумѣла, за-вô-що Петро зве себе злодѣємъ, бо нѣкому й на думку не впало, що въ магазинѣ зроблено крадѣжь. Коли-жь вôдтакъ писарь звелѣвъ арештувати Петра, то громада не дала. „Це наше добро, наше и судъ!“ гук-

нули люде. Опôсля Петро зôбравъ всѣ грошѣ, щó мôгъ заробити, купивъ три повнѝ мѣшки жита й вôдвѣзъ у маґазинъ. И немовь гору зъ плѣчь скинувъ вôнъ тогдѣ, — вôнъ по-троху заспокоивсь, а Горпина зновъ стала такою, якъ и першь була.[1])

Въ сѣй гарнôй повѣсти се одно здає ся намъ невыправданымъ, що Петро йшовъ до маґазину красти жито, коли мôгъ пôти до свого тестя по хлѣбъ, дарма́, що до Сироватки, де живъ батько Горпины, було сорокъ верстовъ. Опроче пытаємо ся, чому Петро не пôшовъ на заробôтки передъ крадѣжю? Вже-жь по крадѣжи зôбравъ вôнъ швидко всѣ грошѣ, щó мôгъ заробити, та купивши три мѣшки жита, вôдвѣзъ ихъ у маґазинъ. Отже видно, що не було такои важнои причины, щобъ Петро пôшовъ въ ночи до „гамазеѣвъ“ и зъ-вôдтамъ взявъ собѣ хлѣба.

Лучше умотивована являє ся дѣя въ повѣсти „Хата“. Авторъ розказує тутъ про злиднѣ Параски Шоломѣєвои, щó колись у батькôвъ жила въ гараздѣ та звелась нѣ-на-що, якъ вôддалась за бѣдного вдовиченка Миколу. Вôнъ пивъ безъ тямки й по смерти тестя занапастивъ все єго хазяйство. Зôсталась тôлько хата, — а зъ Параски, выкоханои, чепурнои батьковои дочки — жôнка, побивана недолею и тяжкою працею. Та й ту хату намагавъ ѣй вôдобрати сѣльскій глитай, Семенъ Олексѣєвичь Цупченко, шануватель религійныхъ розмовъ и позичокъ грôшми селянамъ за лѣтню працю. Той-то глитай заявивъ судьямъ въ волости, що вôнъ покôйному Шоломѣєви позичивъ трицять и пять рублѣвъ, та що той єму розписку выдавъ, заявляючи, що, якъ не вôддасть грошей „по первому востребованію“, то єго хата буде Цупченкова. Але-жь Шоломѣй бувъ приставъ у приймы до бать-

[1]) ibid., стор. 9—22.

кôвъ Параски, то й хата була не єго, а жôнчина. Та отъ, глитай зъєднавъ собѣ волостного писаря и судьѣвъ въ шинку, и справа скôнчилась тымъ, що Шоломѣйцѣ прочитано присудъ, котрымъ за-для неуплаты довгу „недвижимое имущество осталося въ пользу Цупченка“. — Параска вернулась вôдтакъ зъ волости до дому мовь самане-своя. Она могла зрозумѣти тôлько одно, — те, що єѣ выганяють изъ власной хаты, — вôднимають останнє добро. Але минуло кôлька день, — зъ волости нѣхто не приходивъ, хаты нѣхто не займавъ. Про-те Параска жила вже надѣєю, що зôстане ся у своѣй хатѣ. Бѣдна, она не знала, що ворогъ єи, Цупченко, тôлько ждавъ, щобъ присудови волостному выйшовъ закономъ постановленый терминъ — одинъ мѣсяць. Але-жь она незабаромъ дôзналась про се. Одного дня ввôйшли въ єи хату староста й писарь зъ Цупченкомъ, и вôдтакъ писарь сказавъ бабѣ, що часъ-пора вже хазяина въ єго хату пускати. Щó теперь бѣднôй вдовѣ робити?! — єѣ выганяють якъ собаку, — выганяють изъ власной хаты, въ котрôй вырôсъ увесь рôдъ ихъ, Новакôвъ, — вырôсъ єи батько, — выросла й она. Кожда дощечка, кожда брусинка, кождый кôлочокъ въ сѣй хатѣ бувъ ѣй знайомый и таки рôдный бувъ, бо зъ кождымъ єднала ся якась гадка про минулѝ часы. И теперь ся хата — не єи! Невымовна злôсть-лютôсть зайняла ся у грудяхъ Паращиныхъ. Ѣй схотѣло ся чимъ небудь оддячити Цупченкови, котрый зробивъ ѣй стôлько горя, — схотѣло ся помстити надъ нимъ. И вхопила она сокиру, щó лежала пôдъ лавою й, сама не памятаючи, щó й якъ она робить, почала рубати й ломати все, щó трапляло ся пôдъ руку: и пѣчь, и лаву, и стѣну... Але незабаромъ малосилнѝ руки все дужче втомляли ся, — она ледви махала сокирою, бючи вже обухомъ, а не вôстрємъ, а вкôнци стомлена впала до долу, якъ мертва, безъ стог-

наня. Другого дня Параска выбрала ся зъ хаты, — єѣ приняла до себе въ хату одна вбога сѣмья. — Минуло кôлька рокôвъ. Тамъ, де жили цѣлй поколѣня чесныхъ хлѣборобôвъ, теперь стоить Цупченкôвъ шинкъ. А на сѣльскому кладовищи въ куточку єсть одна могилка зъ невеличкимъ хрестомъ, — тамъ знайшло собѣ вôдпочинокъ бѣдне перемучене серце...[1])

„Хата“ — се одна зъ найкрастихъ повѣстей Чайченковыхъ. Се фотографія зъ житя: реальна правда зъявляе ся не тôлько въ характеристицѣ дѣєвыхъ особъ, але й въ психичнôмъ процесѣ, якій перебула Параска тогдѣ, коли довѣдалась, що ѣй вôдбирають батькôвску хату.

Прикметы реального писаня проявляє такожъ повѣсть „Нелюбъ“. Авторъ вкладає сю повѣсть въ уста Харитины, щó ѣй мачуха звелѣла одружитись зъ нелюбомъ Яковомъ Даниленкомъ. Мачуха заподѣяла теє черезъ батькôвщину Харитины, бо якъ батько вмиравъ, то вôддавъ дочцѣ при людяхъ половину всього й хаты половину, та отъ, мачуха сказала Харитинѣ: „Нѣчого тутъ немає твого, — у скрини твоѣй твоє!“ Хотѣла отже выперти Харитину зъ хаты, а самôй хазяйнувати. — Якôвъ бувъ вдачѣ тихои, та ставъ понурымъ, коли Харитина очевидячки єго не любила и нѣ словечка не хотѣла до него промовити. Коли-ж Харитинѣ не було просвѣтку нѣ вôдъ свекрухи, нѣ вôдъ свекра, то була она рада, коли ѣй Якôвъ сказавъ, щобъ они обоє вôддѣлились вôдъ старыхъ. Пôшли вôдтакъ служити въ окономію. Тутъ бувъ наймитомъ молодый парубокъ Денисъ, и єго-то покохала Харитина. Ѣй було байдуже про людску славу та про поговôръ, – она була щаслива. Денисъ причарувавъ ѣи

[1]) ibid., стор. 73—91.

серце такъ, що безъ него она не могла жити. Та отъ, Харитина впала въ око такожь прикащикови, а коли вôнъ почавъ єѣ разъ зачѣпати при рѣчцѣ, то Якôвъ пôдглянувши тее, кинувъ ся на осоружного прикащика зъ сокирою й рубонувъ єго въ праву руку. Прикащикъ пустивъ Харитину, а вôдтакъ Якôвъ взявъ єѣ за руку мовчки и вôдвѣвъ у птишню. Незабаромъ звязали Якова й повезли въ мѣсто, а Харитину та Дениса прогнали зъ економіѣ. Опôсля стала она служити въ одного хазяина, а Денисъ сидѣвъ дома. Теперь була имъ обоимъ воля, й они кохали ся до схочу. Харитина й не думала про Якова, ба, була ще рада, що позбула ся єго. Перегодомъ пустили Якова на волю, а коли вôнъ спытавъ ся Харитины, якъ они обоє теперь жити-муть, то вôдказала она, що будуть жити, якъ доси жили, — що єи серце до него нѣколи не прихилить ся. Вôдтакъ нанявъ ся Якôвъ до того-жь таки хазяина, де й Харитина була. И жили они знову, якъ чужѝ. Прожили мѣсяцѣвъ зо три й придбали зъ вôсѣмь рублѣвъ. Ажь ось изъ тыхъ грошей Харитина взяла пять рублѣвъ крадькома вôдъ чоловѣка и дала ихъ Денисови, щобъ заплативъ податокъ. Коли-жь Якôвъ про се дôзнавъ ся, то вôдчинивъ скриню, вынявъ калитку й побачивъ, що тамъ були тôлько три рублѣ. Хоча-жь вôнъ ставъ бѣлый, якъ крейда, то вгамувавъ зворушенє своєи душѣ, положивъ передъ жôнку калитку на лаву й сказавъ: „Може тобѣ на-що треба буде ихъ, то не пытай ся у мене, — бери!... Хай вони у тебе будуть!“ Потôмъ пôшовъ вôнъ изъ хаты. — „Щó-жь це таке?“ подумала собѣ Харитина. „Чи гордує вôнъ такъ мною? чи любить такъ мене? А щó, якъ любить такъ?“ И тôлько подумала она се, стало ѣй тяжко на серцю. Ѣй згадало ся все єи житє зъ Яковомъ до сего часу; — згадалось ѣй, що вôнъ нѣколи єѣ нѣ єдинымъ словомъ не образивъ, —

що вонъ боронивъ єѣ водъ прикащика, — дарма, що знавъ про єи любовь до Дениса. Водтакъ встала Харитина, — выйшла въ садокъ, ажь ось бачить: Яковъ сидить подъ деревомъ на колодѣ, обхопивши голову руками. Подойшла до него мовчки, и якъ стояла, такъ и впала єму до ногъ. „Прости мене!“ промовила она. Яковъ подвѣвъ єѣ зъ землѣ и сказавъ: „Не минѣ прощати тебе! Самъ я винный, що свѣтъ тобѣ завязавъ. Прости у-передъ ты мене!“ Зъ того часу почало ся имъ житє нове.[1])

Се оповѣданє назвавъ И. Кокорудзъ гарно выкончено-ною, повною поезіѣ и образовъ цѣлостію“.[2]) А вже-жь мы закинули-бъ таки авторови, що вонъ въ характеристицѣ Харитины не мотивувавъ добре той психичной метаморфозы, яка водбулась у нен саме тогдѣ, коли она своимъ серцемъ прихилилась до Якова. Вже-жь она сказала єму давнѣйше рѣшучо, що єи серце до него нѣколи не прихилить ся, а въ прочомъ мала она й по-переду неразъ нагоду, дознатись, що Яковъ єѣ любить. Отже думаємо, що та подѣя зъ рублями сама собою не могла заподѣяти такои швидкои перемѣны, яка зъявилась въ души Харитины, коли Яковъ передавъ ѣй калитку.

Коли-жь жоночій типъ Харитины маѣ прикметы реального писаня, то въ иншихъ двохъ повѣстяхъ жоночій типы проявляють закраску романтичну. Ось въ повѣсти „Сама, зовсѣмъ сама!“ характеристика Марины не може зватись имовѣрною, дарма, що авторъ намагавъ зъобразити вдачу сеи бѣдной дѣвчины вельми поетично. Покойный єи батько бувъ чоботарь, а мати заробляла поденною працею. Та отъ, одного разу бѣдна мати, проробивши весь день подъ дощемъ, лягла й больше

---

[1]) ibid., стор. 105—106.

[2]) „Зоря“, 1891; стор. 258.

не встала. Марина кинула швацку робôтню, де працювала, бо хотѣла доглядати хвору матѣрь. Дотôль же годувала она своимъ зароботкомъ и себе й єѣ. Марина зостала ся сама мѣжь усѣхъ людей: нѣ знайомыхъ, нѣ родичѣвъ у мѣстѣ не було. Вôдтакъ пôшла она до своєи колишньои хазайки й просила єѣ, чи не вôзьме єѣ знову до роботы. Але та хазайка сказала, що вже знайшла другу замѣсць Марины. Опôсля-жь нещаслива дѣвчина не могла найти роботы; — у людей не знайшла она помочи, а зазнала чи-мало глузуваня. Она занедужала, а по-за-якъ грошей не було, то довело-бъ ся ѣй вмерти зъ голоду. Ѣй снило ся разъ, що она лине въ гору мѣжь хвиль осіяного сонцемъ повѣтря. Въ тому безкрайому просторѣ стояла она сама, и ось побачила Христа горѣ на престолѣ. И озвавъ ся до неи голосъ: „Прийди до мене, ты, труждающая ся и обремененная, и я запокою тебе!“ И впала Марина передъ Христомъ, а вôнъ вставъ, пôднявъ єѣ зъ землѣ, и взявши за руку провѣвъ єѣ до якоись бабусѣ. „Ты не хотѣла жити безъ матери, и я взявъ тебе до неи!“ сказавъ Христосъ. Марина глянула на бабусю, — се-жь була єи люба мама. Ажь ось вôдчинили ся двери кôмнатки, де Марина лежала хвора, и въ хатку увôйшовъ хазяинъ, а за нимъ двôрникъ. — „Що-жь це вы, панно, у кватирѣ живете, а грошей не платите бôльшь, якъ за пôвъ мѣсяця!“ пытавъ ся хазяинъ. Потôмъ побачивши, що дѣвчина справдѣ лежить недужа, сказавъ вôнъ: „Щобъ пôсля завтрього минѣ грошѣ були! а то я не подивлюсь, що хвора, а одôшлю у полицію!“ И, озирнувши ще разъ убогу хату, вôнъ циркнувъ крôзь зубы: „голота!“ и выйшовъ геть. Пятого дня Марина зъѣла шматочокъ хлѣба и выйшла зъ хаты, щобъ дыхнути свѣжимъ повѣтрємъ. Але хазяинъ, побачивши, що она вже ходить, знову прийшовъ до неи и крикнувъ: „Або

сьогоднѣ принесешь до вечера грошѣ, або геть къ чортамъ вôдцѣля...!“ Бѣдна Марина не сказала єму нѣчого: теперь було ѣй однаково, чи вôнъ єѣ выжене, чи нѣ. Она була певна, що ѣй не довго жити, — що она скоро покине сей свѣтъ. — Трохи зъ-годомъ Марина выйшла въ ночи на улицю, хочь не знала, куды й чого она йде. Ѣй схотѣлось ити далѣ, втекти зъ своєи хаты, де зазнала стôлько горя. — „Куды-жь ити? Може знову пôти роботы пошукати?“ ворухнула ся у неи въ головѣ думка. — „А де-жь єѣ знайдешь?“... А за сею думкою заразъ же зъявилась инша: „На-що-жь теперь шукати роботы? Хиба вона думає жити, чи що? Тôльки хочь-бы швидче! — щобъ не мучитись такъ!“ — Ажь ось зачепивъ єѣ якiйсь пяный чоловѣкъ, що, простягаючи руки до неи, назвавъ єѣ чепурушечкою и своєю кралечкою, та казавъ, щобъ она йшла зъ нимъ, бо вôнъ єѣ любить, — а грошѣ є у него... И хотѣвъ уже обняти єѣ, але вона вырвалась и побѣгла. Градъ найпоганѣйшои лайки посыпавъ ся навздогôнъ за дѣвчиною. Ѣй стиснуло груди. „Такъ ось уже за кого мене вважають!“ промайнуло у неи въ головѣ. „Нѣ, годѣ вже жити! — хочь бы швидче! — тôльки — якъ, якъ?“ Саме тогдѣ перехопивъ єѣ думки голосный свистъ и гучне гудѣнє, — она зупинилась и глянула: темна низка ваґонôвъ бѣгла по рельсахъ. Опôсля була она спокôйна, — она подумала собѣ, що ось черезъ кôльки хвилинъ вже нѣхто не зможе ображувати-мучити єѣ, и що она побачить свою маму. Марина пôшла за мѣсто, прихилилась до рельсôвъ: тепла кровь зъ безголового трупа обрызкала колеса проходячому поѣздови.[1])

Въ сѣй повѣсти не можемо вважати выправданою смерть, яку заподѣяла собѣ Марина. Гарно се читає ся,

[1]) „Творы...“, т. I., стор. 32—48.

що бѣдна Марина пôшла до мамы, але тяжко вражає нашу душу смерть молодои дѣвчины, котра впала духомъ за-для того, що въ двохъ мѣсцяхъ не знайшла роботы. Хиба-жь въ великому мѣстѣ трудяща дѣвчина справдѣ мусить загибати зъ голоду? — хиба-жь се имовѣрно, щобъ бѣдна Марина була на свѣтѣ сама, зовсѣмъ сама?! — щобъ она такъ утратила охоту до житя, що бажала чимъскорше побачити ся зъ мамою?! Вже-жь самъ авторъ запримѣтивъ, що Марина саме-тогдѣ, коли клала ся на рельсы, хотѣла ще жити![1]) Якъ же хто хоче жити, то й зможе жити на свѣтѣ, коли тôлько не запоморочить своєи головы фантастичными мрѣями. Думаємо про-те, що не було потребы, щобъ Марина клала ся на рельсы зелѣзницѣ, такъ якъ не було причины, щобъ Петро (въ повѣсти „Безъ хлѣба“) пôшовъ до „гамазеѣвъ“, красти жита, тому що не мôгъ найти помочи у людей. А вже-жь показано высше, що Петро, коли-бъ бувъ хотѣвъ, мôгъ справдѣ найти пôдмогу у свого тестя; — такъ и Марина (въ повѣсти „Сама, зовсѣмъ сама“) могла жити, коли-бъ тôлько схотѣла шукати роботы, й коли-бъ ѣй не було забаглось, побачити ся зъ мамою.

Въ повѣсти „Утѣкачка“ зъобразивъ авторъ дѣвчину Сохвію, котра покохала молодого шахтара Михайла, дарма́, що братъ Степанъ бивъ єѣ що-дня, щобъ ишла за Трофима. Вже-жь мати єи вмерла, а батько слухавъ ся Степана та не смѣвъ и слова проти него сказати. И отъ, Сохвія втекла зъ Михайломъ на одну зъ ближчихъ вугôльныхъ шахтъ, де стала куховаркою въ артѣлѣ. И доводилось ѣй теперь жити въ довгихъ казармахъ середъ смѣтя въ тѣснотѣ й духотѣ. Се було справжнє пекло. И трохизъ-годомъ дôзналась Сохвія, що Михайло єи не любивъ,

[1]) ibid., стор. 47.

що вонъ называвъ єѣ плаксѣйкою, котра ввѣрилась єму своими рюмсами. Коли она вотакъ увѣдала, що Михайло й не думає зъ нею звѣнчатись, то зъ-першу хотѣла заподѣяти собѣ смерть, але она була ще така молода, — ще такъ хотѣло ся ѣй жити! Она й теперь любила ще Михайла безъ краю, хоча вже починала иногдѣ й ненавидѣти єго за те, що вонъ єѣ одурив. А вже-жь незабаромъ дозналась Сохвія, що Михайло полюбивъ веселу й жартовливу вдову Хведоську, котру похмурый шахтарь Кирило мабуть привѣзъ сюды. Найпаче вразило Сохвію, коли Михайло сказавъ Кирилови, щобъ оба мѣняли ся молодицями, се-бъ-то, щобъ Кирило взявъ собѣ Сохвію, мѣжь-тымъ, коли вонъ самъ займивъ бы Хведоську. — „Мѣнять ся!... на! бери!... Хведоську минѣ, а Сохвію тобѣ!“ — сѝ слова Михайловѝ дзвенѣли ѣй у вухахъ не стихаючи, коли она въ ночи выбѣгла зъ казармы. Всѣ думки єи тогдѣ попереплутувались, все навкруги пошло обертомъ. Она зупинилась при шахтовѝй машинѣ, що спускала й вытягала шахтарѣвъ изъ шахты. Вотакъ повернула она на бокъ водъ свѣтла й водъ людей, и пошла далѣ. Небавомъ Сохвія трохи-не впала у стару шахту, що около неи огорожа була поломана. Ажь ось наближилась Хведоська, — она йшла у свою казарму. За нею-жь ишовъ Михайло. Сохвія, побачивши Михайла, водъ разу станула передъ нимъ и вхопивши єго за руку, спыталась єго, куды вонъ иде. Вотакъ она натякнула про Хведоську, а коли благаючи назвала Михайла своимъ голубомъ, то вонъ крикнувъ: „Геть! хочь-бы й до Хведоськи! — тобѣ що?! — геть къ чортамъ! — остогидла ты минѣ!“ И вонъ хотѣвъ скинути руки Сохвѣ, але она миттю вхопила єго за шию и тягла до шахты. Се було такъ несподѣвано, що Михайло зъ-першу й не боронивъ ся, и дозволивъ дотягнути себе ажь до тыну. Ще кольки ступнѣвъ,

и они обоє були-бъ въ ямѣ! И почала ся страшна борня надъ глубокою ямою, — але незабаромъ Михайло хопивъ Сохвію за-поперекъ своими руками й зъ усеи силы кинувъ осторонь до долу. Дѣвчина впала, якъ мертва. Тогдѣ Михайло пôшовъ у той бôкъ, куды йшла Хведоська. — Изъ-за холодного вѣтру Сохвія скоро очутилась и пôшла до своеи казармы. — „А! ось и наша куховарка!“ гукнувъ одинъ шахтарь, а другій Онисько, щó давно вже чѣплявъ ся до Сохвіѣ, повѣвъ єѣ до гурту. Тутъ наливавъ вôнъ ѣй чарку горѣлки за чаркою, и незабаромъ крикнула она: „А що-жь? хиба минѣ не можна гуляти?... Другій гуляють, и ихъ люблять, то й я гуляти-му, щобъ и мене любили!“ — Сохвія стала пити-запиватись, — она не вернула ся до дому: живе й доси на шахтахъ, а шахтарѣ кажуть про неѣ: „А, се вже наша шахтарська: вона усѣхъ шахтарѣвъ любить!“ [1])

Повѣсть „Утѣкачка“ є чи-мало сензаційна и подѣю при старôй шахтѣ нагадує намъ манєру писаня давнѣйшихъ повѣстярѣвъ французкихъ, котрі незвычайными ситуаціями намагали выкликати зворушенє душѣ читача. Хоча-бъ же ось-та ситуація въ повѣсти „Утѣкачка“ була й имовѣрна, то сумнѣваємо ся, чи тиха й терпелива Сохвія, котра знала вже давнѣйше про любовь Михайла до Хведоськи, могла справдѣ вôдъ тои зустрѣчи зъ Михайломъ стати повѣю-ледащицею.

А вже-жь, нѣгде правды дѣти, авторъ проявивъ свôй повѣстярскій хистъ найпаче въ зъображеню вдачь дитячихъ и дѣвочихъ. Такъ повѣстка „Сестрица Галя“ має прикметы наивнои сердечности зъ закраскою романтичною. Авторъ розказуе, що старый мужикъ Иванъ Лаврусь по смерти жôнки оставъ ся одинокій та ще зъ трьома

[1]) ibid., стор. 138—154.

дѣтьми малыми. Всѣ велекй повмирали, а то въ салдаты пôшли. – зостали ся дома тôлько малй: найстаршôй дѣвчинѣ Гали пôшовъ дванацятый рочокъ. Але-жь она була така второпна, що братчикъ Василько й сестричка Одарка вважали єѣ мамою, по-за-якъ она ихъ мыла, чесала, одягала, — варила имъ кулѣшь, а вечôръ розказувала казки й спѣвала пѣснѣ. Ось разъ, наслухавшись єи казокъ, Василько й. Одарка заснули, але Галя не спала, — она стала на-вколѣшки й тихо мовила молитвы. Бѣлолицый мѣсяць тихо плывъ высокимъ небомъ, розливаючи своє срѣбне промѣнє,... плывъ и оглядавъ свѣтъ широкій, а оглядаючи зазирнувъ у маленьку хатину, де маленьке дѣвчатко молило ся: „Господи! вôзьми мою маму до себе въ холоднои ямы, — нехай єй у тебе гарно буде! И минѣ дай, Господи, щобъ робити навчилась, — щобъ замѣсць мамы стала братикови й сестричцѣ!“... Глянувъ мѣсяць на дѣвчатко и, зачудованый у святому здивуваню, немовь зупинивъ ся на небѣ, обливаючи маленьку дѣвчинку, що молилась середъ хаты, моремъ свого срѣблястого промѣня“....[1])

Авторъ зъобразивъ въ сѣй повѣсти идилю житя трьохъ сирôтъ, що по смерти матери мáли тихій захистъ у хатѣ свого батька. А вже-жь въ повѣсти „Каторжна“ бачимо нещасну сирôтку, Докію, котра вôдъ мачухи й вôдъ єи дѣтей не зазнала просвѣтку, — „каторжна“ — се було єдине йменя для неи. Она росла безъ ласки, безъ жалуваня, безъ дитячихъ играшокъ, — тôлько спѣвала иногдѣ тихо та жалôбно, якъ знала, що єи нѣхто не чує. Докія все ховала ся вôдъ людей, неначе-бъ було єй заздро, що они веселй... Минули роки, и, хочь Докія стала дѣвкою, то се не вôдмѣнило єи становища, — такъ, якъ

[1]) ibid., стор. 23—31.

и давнѣйше, била єѣ мачуха и зневажавъ пяный батько. Та отъ, хочь єѣ били, она й не заплакала, — завсѣгды бувъ у нен вовчій поглядъ. Але-жь душу єи гнѣтила невсыпуща журба, котра иногдѣ розрывала єи груди... Она й на улици не мáла подругъ, та й сама не була нѣ до кого прихильною: зосталась она „каторжною“, якъ и була. Она не дѣвувала такъ, якъ дѣвують другѝ дѣвчата; — на вулицю, чи на вечôрницѣ ходила мало: разъ те, що мачуха не пускала, а потôмъ не було въ чому йти, — всѣ смѣяли ся-бъ зъ того дрантя, въ якому водила єѣ мачуха. И хоча деякѝ парубки таки задивляли ся на єи станъ высокій и рôвный, на єи очи темнѝ, на косы чорнѝ, на бровы, — то не могли до сеи „каторжнои“ приступити, — така зла, — заразъ стусанами нагодувала. Але-жь перегодомъ покохала она молодого шахтара Семена. Той зъ-першу морочивъ бѣдну дѣвчину своими любощами, а вôдтакъ кинувъ єѣ, бо въ него була инша любка, Приська. Коли-жь Докія дôзналась, що й Семенъ зове єѣ „каторжною“, та що любить ту Приську, то она стала сама не своя: голова ѣй горѣла, думки плутали ся, въ грудяхъ пекло. Побачивши, що Семенъ зъ Приською пôшли на вечôрницѣ, Докія пôдпалила ту хату, де они забавлялись. Ажь ось пригадала она собѣ, що въ тôй хатѣ згорить маленька Санька, дочка досвѣтчанои матери. Докія за останній часъ дуже єѣ улюбила, а дѣвчинка те-жь любила єѣ. Тому-то кинулась Докія до огню, — хотѣла затоптати солому ногами, — але огонь горѣвъ. Ѣй уже вчувало ся, якъ Санька кричить; — хотячи погасити огонь, она впала на полумя. Въ ту мить вся одежа горѣла на Докіи й она стала кричати о помôчь. Єѣ обратували парубки та дѣвчата, щó выбѣгли на єи крикъ изъ хаты, та догасили пожежу. Докія дуже попекла ся й очутилась ажь передъ смертію. Біля нен стоявъ батько; —

Докія пôзнала єго, але нѣчого єму не сказала, та тôлько промовила: „За-що? Господи, Боже мôй! — за-що?!“... Черезъ кôльки хвилинъ була она мертва. Єѣ поховано, й нѣхто не пожалѣвъ єи, — она всѣмъ зостала ся „каторжною“. Нѣхто й не думавъ одмовити собѣ на те питанє, котре кинула дѣвчина вмираючи: За-що? — за-що стôльки муки, горя та слѣзъ додають людямъ люде, коли й такъ житє таке коротке й таке сумне?!...[1])

* * *

Одною зъ найновѣйшихъ повѣстей Чайченка є „Спроба“ — зъ записôвъ про минулй пригоды. Авторъ вкладає сю повѣсть въ уста одного революціонера. Вôнъ бувъ ще молодый, выйшовъ тôлько щó зъ университету, бувъ самостôйный, — вôдъ батькôвъ мавъ спадщину, щó давала єму змогу жити, не вганяючи заразъ пôсля университету за шматкомъ хлѣба. Вôнъ ходивъ отже на революційнй сходины, читавъ революційнй книжки та ґазеты, балакавъ багато... Гуртокъ той, де готовано революцію, бувъ не терористичный, а народницкій, — молодй товаришѣ жахались червоного терору, а все покладали на пропаґанду середъ народу. Думка була така, що скоро они до народу наближать ся, то такъ народъ за ними й посуне. — Ще дома навчивъ ся той студентъ столярувати, й теперь була въ него така думка, щобъ ходити по селахъ, пытати ся столярскои роботы, а тымъ часомъ робити пропаґанду. Набравши отже книжечокъ революційныхъ, вôнъ ставъ ходити по деякихъ слободахъ, та не мôгъ найти роботы. Але єму було про се байдуже; — вôнъ читавъ мужикамъ зъ книжки, або й говоривъ свою проповѣдь, та отъ, въ однôй слободѣ зъ-першу слухали єго уважно, а далѣ одинъ мужикъ сказавъ: „Гарна казка, та якъ бы пôдъ

[1]) ibid., стор. 126—137.

свято! — а теперь давайте лишь спати!“ — Студентъ пôшовъ далѣ. На шляху стрѣвъ вôнъ людей: ѣхало возôвъ зъ пятнацятеро, — везли економичный хлѣбъ у мѣсто. Якъ люде сѣли кругъ багаття на спочинокъ, то студентъ ставъ зъ ними балакати. Почувши, що одинъ чоловѣкъ жалкувавъ ся за-для прикрыхъ вôдносинъ хлѣборобôвъ до окономіѣ, — се-бъ-то до двору паньского — студентъ сказавъ, що на Вкраинѣ панъ буде дотôль сидѣти на шиѣ у мужика, поки мужикъ єго зъ себе не скине. Коли-жь той чоловѣкъ спытавъ ся, якъ скинути пана, то студентъ почавъ оповѣдати про францу-ку революцію. Та ба! — одинъ мужикъ спôмнувъ про царя, що́ людей на волю пустивъ, та що паны царя не люблять, — хочуть єго вбити, бо ось царь подѣлить землю на всѣхъ мужикôвъ. Коли-жь студентъ почавъ ту рѣчь по-своєму выясняти, то одинъ одставный салдатъ крикнувъ зъ пересердя: „Што вы, хлощѣ, його слушаєтесь?! — вяжѣть його!“... Де-хто зъ мужикôвъ хотѣвъ заступитись за студента, кажучи, що вôнъ нѣчого злого не робить, а тôлько балакає, але салдатъ заявивъ, що того „голубчика“ треба посадити въ острогъ, а потôмъ запроторити въ Сибиръ, бо вôнъ выступає противъ царя, — проти земного бога! Ажь ось одинъ кремезный чоловѣкъ велѣвъ салдатови пустити чоловѣка, що́ нѣкого не вбивъ, а вôдтакъ звернувшись до студента сказавъ вôнъ: „Иди собѣ, куды йдешь, та въ-друге чортъ-зна чого не бреши, бо инодѣ й боки полатаємъ!“

Опôсля той студентъ постановивъ оберегати ся, и бôльшь ослѣпъ у розмовы не встрявати, а першь роздивитись, якѣ де люде? Вôдтакъ вôнъ ходивъ далѣ, проповѣдувавъ усюды, де мôгъ, и єго подекуды слухано, але книжокъ єго не хотѣли брати. Про-те вôнъ усе покидавъ книжки тамъ, де ночувавъ. Такъ вôнъ проходивъ тыж-

нѣвъ зо два, и вже ѥму самому докучало, ходити мѣжь народъ, бо результату зъ тои проповѣди не було нѣякого. Трохи зъ-годомъ найнявъ ся вôнъ таки столяремъ въ одну економію. Тутъ поживъ вôнъ довше, бажаючи пôзнати народъ. И вôнъ порозумѣвъ, що революціонерамъ доведеться не революцію проповѣдувати, а зъ-першу мати довгу та уперту борню зъ народнымъ свѣтоглядомъ. И отъ, познайомивъ ся вôнъ зъ однымъ письменнымъ парубкомъ, щó балакавъ зъ-де-бôльшого по-московски. Студентови забаглось, зробити зъ перевертня людину. Вôнъ ставъ того парубка освѣчувати й говоривъ зъ нимъ про землю. Ажь ось другого дня ввôйшли въ столярню урядникъ, старшина й писарь. Урядникъ звелѣвъ „голубчика“ держати за руки й за плечи, а мѣжь-тымъ вôнъ самъ зъ писаремъ почали по всѣхъ куткахъ нишпорити. Недовго й трусили, — знайшли книжечку революційну. Вôдтакъ урядникъ казавъ студента звязати, а пяный старшина вдаривъ ѥго кулакомъ по обличю, такъ що вôнъ заливсь кровю и впавъ до долу. Опôсля збитого й закрôвавленого вкинено въ „холодну“. Просидѣвъ вôнъ до вечора голодный, а на нôчь повезли ѥго до станового. Прийшла нôчь, — студента обняли тяжкí думы, — справа пахла Сибиромъ, — зъ неи могли зробити навѣть таке, що той революціонеръ зрывавъ бунтъ, а тогдѣ не минула-бъ ѥго й каторга. Але-жь ѥму повелось, вытягнути одну руку зъ вѣрьовокъ; — вôдтакъ найшовъ вôнъ въ кишени великій нôжь складаный, бо якъ трушено, то ѥго самого не займали. Вôнъ ставъ заразъ копати долôвку земляну, а за яку годину-двѣ вôнъ уже выкопавъ пôдъ стѣною таку нору, що мôгъ вылѣзти. И справдѣ вылѣзъ вôнъ зъ „холоднои“ та й побѣгъ въ сусѣдній лѣсъ. На вечôръ бувъ уже въ мѣстѣ дома... Такъ онъ якъ проповѣдувавъ той студентъ революцію середъ народу!

Авторъ кôнчить сю повѣсть ось-такъ: „Не въ хвиляхъ крôвавыхъ, якъ кажуть революціонеры, треба обмыти нашь край, щобъ вôнъ воскреснувъ до нового житя, а въ ясныхъ погожихъ хвиляхъ широкои украинськои просвѣты, — тодѣ й революція зробить ся безъ нѣякихъ труднацій, але то буде революція нова, безъ крови й безъ пожарôвъ, — така революція, яка робить ся щó-ранку, якъ ясне сяєво прогонить чорну темряву и стає бѣлый день.“ [1])

Сю повѣсть написавъ Чайченко зъ хистомъ художницкимъ; — въ нѣй добачаємо вельми живу, драматичну мову й вдатну картину лихолѣтя народного въ темрявѣ неволѣ. Тôлько-жь не хоче ся якось намъ вѣрити, щобъ при трусеници не займано самого студента, и щобъ вôдтакъ зôставъ ся у него великій нôжь, щó бувъ єму неначе талисманомъ въ утечи изъ „холоднои“.

* * *

Доси подали мы поглядъ на повѣсти Чайченка, въ котрыхъ вôнъ зъобразивъ суспôльный побутъ и просвѣтно-національнй змаганя Украинцѣвъ. Мы бачили а) повѣсти зъ тенденцією патріотичною; б) повѣсти зъ прикметами писаня реальнаго; в) повѣсти зъ закраскою романтичности. Теперь придивѣмо ся ближче одній повѣсти, щó єѣ авторъ написавъ мабуть пôдъ вплывомъ религійно-мистичнои манєры россійского письменника, ґрафа Льва Толстого. Се є „оповѣданє про Павла Хлѣбороба“. Сей-то Павло ще зъ-малку насыщавъ свою душу небеснымъ словомъ, читаючи святй книги. Шукавъ же вôнъ найбôльшь правды Господньои, — клопотавсь про те, якъ на свѣтѣ жити, щобъ догодити Богови. И вôнъ думавъ мѣжь иншимъ ось-що: „Написано въ святыхъ книгахъ

[1]) „Правда“, 1892; стор. 321—332.

якъ треба поводити ся зъ Богомъ та людьми, и якъ не треба, та не показано, „якъ-же саме це зробити“? — якъ того досягти? якимъ шляхомъ до його йти?... А може цього й не покажешь у книзѣ, а можна тôльки на людинѣ показати? А може є такй люде, щó вмѣють жити й живуть по правдѣ Божôй, и одъ ихъ треба й усѣмъ учити ся?“ — И дуже хотѣло ся Павлови такихъ людей знати, зъ ними побалакати и вôдъ нихъ навчити ся.

Павлови було тогдѣ двацять рокôвъ вôдъ роду. Батько єго вмеръ, а була въ него тôлько старенька мати. Она спонукала сына, щобъ оженивъ ся, бо она не здужала вже робити. Радѣла тогдѣ стара мати, бо гарна ґосподыня вдала ся зъ невѣстки, а ще лучша дружина свому чоловѣкови. Прожила молода сѣмья тихо та щасливо; вôдтакъ знайшовъ ся у Христѣ хлопчикъ, а ще черезъ рôкъ — дѣвчинка. Хоча-жь у хатѣ Павла велось гарно, якъ у вѣночку, то все таки не покидали єго давнѣйшй думки, — вôнъ не знавъ, чи живе по правдѣ? чи заслужить ласки у Господа милосердного. Вже-жь сказано въ книгахъ святыхъ, щобъ не прилѣплялась людина до свѣтового добра, до богацтва, щобъ не жила на своє тѣло, а жила на свою душу, — та отъ, Павло дôзнавъ ся, що клопоче ся все тôлько про тѣло, мѣжь-тымъ коли про душу клопôтъ разъ на тыждень буває, якъ въ недѣлю до церквы пôдешь. Тому-то, обробившись зъ весняною роботою, пôшовъ вôнъ у манастырь, и побачивъ, що черцѣ тихй та набожнй, про-те подумавъ собѣ, що они вмѣють жити по правдѣ Божôй. Ото-жь и хотѣвъ вôдъ нихъ навчити ся, якъ бы то й єму такъ жити. Вôдговѣвши тутъ, купивъ собѣ житя святыхъ и вернувъ ся до дому. Та отъ, Павло зробивсь не той: байдуже було єму про ґосподарство, мало балакавъ зъ жôнкою та зъ дѣтьми, а все думавъ про своє та читавъ ту книгу. Вôдтакъ забажавъ вôнъ

спасати ся и сказавъ собѣ: „Не спасешь тутъ своєи душѣ за клопотомъ щоденнымъ; пôду я въ манастырь, або куды въ пустыню.“ И отъ, на другу весну пôшовъ Павло зновъ у манастырь, та хотѣвъ тамъ зôстатись на-довго; але погадавъ собѣ, що тамъ єго знайдуть, про-те пôшовъ дальше у другій манастырь. Якъ пшовъ вôнъ туды, то думавъ собѣ, що въ манастырѣ у черцѣвъ житє янгольске, але якъ поживъ тамъ трохи, то побачивъ, що черцѣ живуть такъ-саме, якъ и всѣ иншй люде. Були въ манастырѣ и багатй люде, що прийшли зъ грôшми. Они покупили собѣ келіѣ, и, живучи въ нихъ, нѣчого не робили, а вбога братія и за нихъ, и за себе робила. И подумавъ собѣ Павло: „Господи! и тутъ є паны й мужики, — и тутъ убогій робить на багатого! А Богъ же казавъ, що всѣ рôвнй, що всѣ браты.“

Тому-то не вподобалось Павлови житє въ манастырѣ, — єму забаглось, жити самому въ пустыни. Пôшовъ отже степомъ, шукаючи собѣ мѣсця захистного та такого, щобъ люде про него не знали. Знайшовъ вôдтакъ у глубокôмъ яру пригоже мѣсце, и въ кручи выкопавъ собѣ печеру. Тутъ хотѣвъ вôнъ жити тôлько для душѣ, — нѣ про одежу, нѣ про ѣжу вôнъ не думавъ. Ївъ самый овощь зъ дерева, та корѣнцѣ якйсь выкопувавъ зъ землѣ. Вôдтакъ почавъ своє тѣло мертвити, думаючи, що се все вôнъ робить на славу та хвалу Божу. И бувъ радый, що тымъ заслугує собѣ у Бога спасѣнє. Була-жь недалечко слобôдка мала, то зъ нея помѣтили якйсь побожнй люде, що чоловѣкъ спасає ся, и почали потай до него хлѣбъ та иншу ѣжу носити. Такъ отже Павло перебувъ у тôй печерѣ три роки. Ввесь часъ не мавъ вôнъ чого робити, — вôнъ моливъ ся безъ перестану. Все-жь таки не знавъ, чи тымъ догодивъ вôнъ Богови. Читавъ же вôнъ по книгахъ, що Богъ подававъ улюбленцямъ своимъ ознаки про

свою ласку та прихильнôсть. И згадавъ вôнъ, якъ читавъ у своїй книзѣ про одну святу, щó такъ Богови догодила, що могла по водѣ йти, якъ по-сухому. И подумавъ собѣ Павло: „Господи! якъ бы менѣ така ознака!“ Опôсля моливъ ся вôнъ три днѣ й три ночи, а четвертого дня въ-ранцѣ пôшовъ до рѣчки й просивъ Бога, щобъ дозволивъ ѥму по водѣ пôти такъ, якъ по-сухому. Але-жь вода не держала ѥго, — вôнъ поринавъ. Тому-то зажуривъ ся вôнъ, бо погадавъ собѣ, що не догодивъ Богови; — почавъ про-те зъ того часу ще дужче своє тѣло мертвити-катувати. Коли-жь и опять пôшовъ до рѣчки, то дôзнавъ ся, що вода ѥго таки не держить. Тогдѣ стало ѥму тяжко на души, и вôнъ благавъ Бога, щобъ послявъ ѥму смерть, — але смерть не йшла. Коли-жь проминуло ще три роки, то Павло помоливши́сь пôшовъ зновъ до рѣчки. Ступивъ у воду, и не здержала ѥго вода, — вôнъ ставъ потопати, але выплывъ якось на берѣгъ и лежавъ зомлѣлый. Ажь ось прокинувши́сь учувъ вôнъ, що щось стогне. Павло вставъ и побачивъ чоловѣка ще молодого, але пораненого та знесиленого. Обнявъ жаль душу Павлови. Ухопивъ тогдѣ пораненого та й понѣсъ до себе въ печеру. Опôсля пообмывавъ ѥму раны, позавязувавъ и просивъ Бога, щобъ пораненый не вмеръ. Коли-жь той чоловѣкъ розплющивъ очи, то розказавъ Павлови, що въ степу напали на него комышники, пограбували, коня ѥму вôдняли, а ѥго пораненого середъ степу кинули. Коли-жь вôнъ трохи подужавъ, то Павло вôднѣсъ ѥго въ слободу, щобъ було ѥму щó ѣсти. А коли ґосподарь одного двору не хотѣвъ приняти хворого, то Павло ставъ у него служити за наймита, щобъ вôдробити теє, щó коштували-бъ тому ґосподареви лѣки та харчь. А якъ выдужавъ хворый и мôгъ далѣ ѣхати, то сказавъ Павлови: „Не знаю я нѣчого, чимъ за твою, чоловѣче Божій, послугу, мôгъ бы

тобѣ я заплатити.“ Але Павло сказавъ єму: „Зъ того часу, якъ привѣвъ мене Богъ у це мѣсце, ще нѣколи не було въ мене такъ ясно на души. Ото-жь минѣ заплата!“ Якъ той чоловѣкъ поѣхавъ до дому, то Павло вертавъ ся до своєи печеры; — дойшовъ до рѣчки и ставъ черезъ бродокъ переходити, та ось бачить вонъ, — не йде вонъ по дну въ водѣ, а держить єго ноги вода на собѣ, й иде вонъ зъ-верху по водѣ. Перейшовъ вонъ рѣчку, не замочившись, и дивувавъ ся дивомъ великимъ. Опосля сѣвъ вонъ на камѣнюцѣ коло печеры й заснувъ. И снить ся єму, що приходить до него хтось ясный и каже єму: „Чадо Павле! На-що забувъ єси, що вѣра безъ дѣлъ мертва єсть?... Покинувъ ты матѣрь стару и жонку зъ малыми дѣтьми на горке бѣдування. И тутъ девять годъ живъ, и девять годъ треба було другимъ людямъ на тебе робити, щобъ тебе прогодувати. И се дѣла злѣ! — а треба минѣ добрыхъ“... Павло впавъ тремтючи до ногъ тому, хто прийшовъ, и спытавъ той єго: „Чи зрозумѣвъ єси теперь мою ознаку, и чи зрозумѣвъ ты, що таке є: вѣра безъ дѣлъ мертва є?“ — И скрикнувъ Павло: „Зрозумѣвъ, Господи!“ И сказавъ голосъ Ясного: „Иди й роби такъ!“ И ту-жь мить прокинувъ ся Павло, але нѣкого не було, и вонъ лежавъ ниць на земли такъ, якъ у ночи бувъ упавъ. Вставъ Павло, й того-жь дня пошовъ зъ тои печеры. И вернувъ ся до дому та й побачивъ, що мати єго вмерла, а жонка бѣдувала вельми зъ дѣтьми. И вотакъ живъ Павло дома й робивъ усе, що треба було господареви-хлѣборобови, та й нѣколи не забувавъ, що вѣра безъ дѣлъ є мертва.[1])

Въ сѣй повѣсти бачимо, що Павло Хлѣборобъ у своєму змаганю до христіяньскои правды обертає ся неначе

[1]) „Творы...“, т. I., стор. 164—176.

въ зачарованому кругѣ, бо рокôвъ черезъ девять шукає тои правды, про яку мôгъ кождого часу дôзнати ся зъ Библіѣ. Вже-жь всякому Христіянину звѣстно, що вѣра безъ дѣлъ є мертва, а якъ хто не знає, якй дѣла творити, то про се зможе увѣдати, прочитавши притчу Исуса про чоловѣка, щó впавъ мѣжь розбôйникôвъ.

Сю повѣсть надруковано въ „Илюстрованôмъ Калєндарѣ товариства Просвѣта“ на рôкъ 1892. И отъ, мѣжь иншими статьями сеи книжки невподобалась она священикови Кирилови Селецкому, котрый въ „Душпастырѣ“ (Львôвъ, 1891; число 23.) дорѣкавъ тому товариству за-для того, що оно друкує въ Калєндарѣ „нерелиґійнй статьѣ“. Селецкій попрѣкнувъ Чайченка за те, що вôнъ у своѣй повѣсти згадує про манастырь, де черцѣ часто горѣлочки вживали та й иншихъ грѣхôвъ допускали ся. Въ загалѣ-жь оцѣнивъ Селецкій сю повѣсть ось-якъ: „Въ переведеню цѣлои рѣчи не добачишь ту сего тепла религійного, котре змогло-бъ читателя до праведного дѣла загрѣти, — все ту таке млаве, штучне й натигнуте, — такимъ холодомъ вѣє! — ось дѣйстно православный твôръ!“ — Въ оборонѣ товариства „Просвѣта“, а вôдтакъ и въ оборонѣ Чайченка выступивъ Омелянъ Огоновскій, котрый у своѣй вôдповѣди отцю Селецкому намагавъ доказати, що тй єго критичнй примѣтки не можуть уважатись выправдаными.[1])

Изъ огляду повѣстей Василя Чайченка можна дôзнатись, що мѣжь ними проявляють справжню литературну стôйнôсть найпаче повѣсти коротшй. Крôмъ повѣстей „Екзаменъ“, „Непокôрный“, „Хата“ вызначують ся реальнымъ писанємъ такожь повѣсточки „Грицько“, „Украла“ и „Кавуны“. Вкôнци годить ся ще спôмнути про повѣсть

[1]) „Дѣло“, 1891; число 290.

„Середъ крижаного моря“. Про неѣ пише Мусѣй Ш—ко ось-що: „Написана вона жваво, цѣкаво; читається легко й зъ охотою. Оповѣдання це знайомить читача зъ побутомъ китоловцѣвъ и зъ тыми пригодами, якѣ нерѣдко трапляють ся имъ, коли захопить лиха година и примусить ихъ жити на якому-небудь холодному, безлюдному островѣ, ажь поки не вызволить зъ бѣды якійсь корабель. Читаючи про життя и обставины китоловцѣвъ, читачь мимохôть бачить и розумѣе, щó-то за крижане море, щó въ йому водить ся, якъ живе й чимъ живе“.[1])

Василь Чайченко писавъ такожь статьѣ науковѣ, біографіѣ знаменитыхъ мужѣвъ, критичнѣ розвѣдки, оповѣданя природописнѣ, статьѣ гумористично-сатиричнѣ,[2]) казки для дѣтей, збиравъ матеріялы етнографичнѣ й зладивъ деякѣ книжочки для просвѣты народу. Ось и переглядъ его статей и творôвъ, щó ихъ авторъ списавъ у тыхъ рôзныхъ напрямахъ литературныхъ:

I. Статьѣ науковѣ, розвѣдки критичнѣ и природописнѣ.

1. Про грôмъ та блискавку. Харкôвъ, 1883.

2. Популярнѣ книжки. („Зоря“, 1891; стор. 15—16; 37—38; 53—55; 73; 115—116).

3. Рецензія: „Зъ поезій В. Самôйленка“. („Зоря“, 1891; стор. 79—80).

4. Галицькѣ вѣршѣ. Критична статья. („Правда“, 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206).

5. Додатокъ до замѣтки „Галицькѣ вѣршѣ“. („Зоря“, 1891; стор. 476—477).

---

[1]) „Зоря“, 1892; стор. 198. — Порôвн. литературну оповѣстку И. Кокорудза („Зоря“, 1891; стор. 19).

[2]) Статьѣ гумористично-сатиричнѣ В. Чайченка надруковано въ „Зеркалѣ“ р. 1892. и 1893. найпаче пôдъ псевдонимомъ „Ивана Перекотиполе“.

6. Малюнки простолюдныхъ московськихъ книгарѣвъ на украинськй сюжеты. („Зоря“, 1891; стор. 276—277; 297—298).

7. Кôлька слôвъ про нашу литературну мову. („Зоря“, 1892; стор. 297—298; 310—314).

8. Наша байдужôсть. (ibid., стор. 215).

9. Финляндія и Сагара. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 147. Львôвъ, 1892).

II. Житєписи та историчнй й природописнй оповѣданя.

1. Джонъ Бровнъ, першій борець за вызволенє американськихъ невольникôвъ. („Зоря“, 1884; стор. 177—179).

2. Два славнй мужѣ. I. Иванъ Ґутенберґъ. II. Джемсъ Ґарфильдъ. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 124. Львôвъ, 1890).

3. Жанъ Масé. („Правда“, 1891; стор. 159—168; 212—218).

4. Иванъ Котляревській. Житєписне оповѣданє. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 132. Львôвъ, 1891). — Коротку біографію Котляревского надруковано въ „Дзвôнку“. Львôвъ, 1891; стор. 132—134; 137—139; 145—147.

5. Робинзонъ. Оповѣдання про те, якъ одинъ чоловѣкъ по чужихъ краяхъ мандрувавъ, и якъ вôнъ самъ на островѣ середъ моря живъ. Кіївъ, 1891. — Се-жь оповѣданє надруковано такожь у Львовѣ р. 1892. въ II. книжочцѣ Библіотеки „Батькôвщины“.

6. Трохимъ Зѣнькôвській. Посмертна згадка. („Зоря“, 1891; стор. 296—297).

7. Григорій Квѣтка. Житєписне оповѣданє. (Книжочка товариства „Просвѣта“; число 143. Львôвъ, 1892)[1].

[1]) Критичный оглядъ біографіе „Григорій Квѣтка“ написавъ М. Драгомановъ п. з. „Неправда — не просвѣта“. („Народ“. Львôвъ и Коломыя, 1892; число 19. 20. 21. 24).

— Коротку біографію Григорія Квѣтки надруковано „въ Дзвонку“. 1892; стор. 120—123; 131.

8. Князь Игорь. Оповѣданє по „Слову про полкъ Игорѣвъ“. (Библіотека „Батьковщины“. Книжочка IV. Зборникъ оповѣдань. Часть II; стор. 1—19).

III. Казки.

1. Бѣдный вовкъ. Народня казка. Харковъ, 1885.

2. Веселый оповѣдачь. Зборникъ народныхъ оповѣдань. Кіевъ, 1888.

3. Колоски. Зборникъ казокъ та оповѣдань. Одесса, 1891. — Въ сѣмъ зборнику надруковано 31 казокъ. Деякі зъ нихъ (Казанъ, Мудрый Грицько, Чоловѣкъ та жінка, Що страшнѣйше?) надруковано у Львовскому „Дзвонку“ вже въ 1890. р. Въ сѣмъ письмѣ знаходять ся ще деякі иншї казки Чайченковї.

IV. Матеріялы етнографичнї.

1. Колядка и вирша. („Кіевская Старина“, томъ VII; 1883; стор. 713).

2. Думы про турецьку неволю и про Самойла Кошку. Кіевъ, 1886.

3. Ивась Удовиченко. Народня дума. — Кіевъ, 1890.

4. Народнї думы: а) Олексѣй Поповичь; б) Матиудова й три сыны; в) Сестра и братъ. — Кіевъ, 1890.

Чайченко спорудивъ ще й иншї популярнї книжки та розвѣдки науковї й критичнї, й надрукувавъ деякі народнї казки, одначе годѣ писати про нихъ литературнї оповѣстки, по-за-якъ авторъ не бажае собѣ, щобы про нихъ згадувати.

Вкупѣ зъ М. Чайченкомъ переклавъ Василь на мову украиньску: „Поезіѣ въ прозѣ И. С. Тургенева“. („Зоря“, 1887; стор. 57—58; 145; 251—252; „Рідный Зѣльникъ“. Львовъ, 1891; стор. 66—68) — вѣдбитка зъ

Илюстрованого Календаря товариства „Просвѣта“ на рôкъ 1892.

Въ россійскôй мовѣ написавъ В. Чайченко розвѣдку п. з. „Нѣкоторые остатки старины въ Херсонщинѣ“. („Кіевская Старина“, томъ XXII. 1888; стор. 73—75. Документы).

Въ кôнци годить ся запримѣтити, що про деякѝ творы Василя Чайченка надруковано критичнѝ розвѣдки въ россійскихъ журналахъ и часописяхъ. Такъ въ „Зари“ (Кивѣ, 1885, III. 2; ч. 68) и въ „Харкôвскихъ губернскихъ Вѣдомостяхъ“ (1885, III. 17; ч. 72) зъявилась рецензія збôрника п. з. „Пѣснѣ“, надрукованого въ Харковѣ р. 1885. — Данило Мордовець оцѣнивъ въ Петербургскихъ „Новостяхъ“ (1886, ч. 292) збôрникъ пѣсень и оповѣдань п. з. „Пôдъ сѣльскою стрѣхою“, а вôдтакъ въ тôй-же часописи (1889; ч. 53) надруковано Мордовцеву рецензію збôрника „Веселый оповѣдачь“. — Въ „Кіевскôй Старинѣ“ (1888; т. XXI.) оцѣнено три поетичнѝ казки „Зъ народнього поля“. — Въ „Русскôй Мысли“ (Москва) надруковано рецензію оповѣданя „Робинзонъ“ (1891; XII), поетичнои казки „Чия робота важча?“ (ibid.), збôрника казокъ та оповѣдань п. з. „Колоски“ (1892. II) и оповѣданя „Середъ крижаного моря“ (ibid.).

* * *

Василь Чайченко зворушивъ чи-мало галицко-рускихъ письменникôвъ, надруковавши въ „Правдѣ“ критичну статью п. з. „Галицькѝ вѣршѣ“[1]). Чайченко намагавъ тутъ доказати, що галицко-рускѝ поеты, Маслякъ, Франко и и. не вмѣють вôдрôзняти своє вôдъ чужого, — що въ вѣршахъ тыхъ поетôвъ ображує украиньске ухо мова зъ москализмами, зъ польонизмами та трохи чи не зъ ґер-

[1]) „Правда“, 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206.

манизмами, — ображує и наголосъ, и метръ, и рифмъ. — Въ наслѣдокъ сеи статьѣ утворилась справжня полемична литература, бо ось Чайченкови вôдповѣвъ въ „Зорѣ“ навпередъ Иванъ Франко, заявляючи мѣжь иншимъ ось-що: „Якъ властиво повинні бы писати тї поеты, коли-бъ имъ було заборонено уживати такихъ слôвъ народныхъ, якї вони чують довкола себе? Чи вони всѣ мусѣли-бъ ѣздити надъ Псьолъ та надъ Сулу, вчити ся украиньскои мовы? И яку властиво украиньску мову вважають обовязковою панове пуристы? Мова Квѣтки, Шевченка, Котляревского та Метлиньского для нихъ за-мало чиста“....[1])

Вôдтакъ появилась въ „Зорѣ“ статья Украинця, М. Шкличенка.[2]) Вôнъ сказавъ, що въ сѣй справѣ виноватї оба, Чайченко и Франко. По єго думцѣ „вина ихъ не въ тому, що зачепили вони цѣкаву рѣчь про чистоту нашои мовы, а въ тому, що зачепили не такъ, якъ треба. Чайченко заявивъ, що писати-ме свою критику тôлько на користь языку, — коли-жь почавъ писати, то зъѣхавъ на авторôвъ и не пошановавъ ихъ авторського самолюбства. Спôткавшись зъ цимъ Франко, заразъ-же спалахнувъ, и, хочь сказавъ, що не буде заступатись нѣ за кого, заступивъ ся и за себе и за своихъ товаришѣвъ по письменству. Заступаючись не вдержавсь, щобъ не шпигонути Чайченка, — отъ и выйшло зъ цього не користь языку, а тôлько причѣпки та докоры“...

Коли-жь Шкличенко намагавъ боронити Чайченка проти Франка, то Илья Кокорудзъ заступивсь за галицкорускихъ поетôвъ и въ статьи „Причинокъ до спору языкового“[3]) писавъ мѣжь иншимъ ось-що: „Я не буду спорити зъ Чайченкомъ, чи языкъ галицько-руськихъ пое-

[1]) „Зоря“, 1891; стор. 355—358.

[2]) ibid.; статья п. з. „Чайченко и Франко“, стор. 396—397.

[3]) ibid., стор. 471—472.

тôвъ єсть чистый, чи нечистый, -- хочу тôльки звернути увагу всѣхъ, щó занимають ся и слѣдять за розвоємъ языка руського въ письменствѣ, на способъ критикованя Чайченка и пригадати деякѝ обставины, вплываючѝ на розвôй языка, на котрѝ Чайченко призабувъ. Чайченко критикуючи каже, що сей выразъ -- москвицизмъ, а той — польонизмъ, сей — рутенизмъ, а той — церковщина, що ся конструкція — ґерманська, а той акцентъ — неправильный и т. и. Пытаю ся, на чôмъ оперъ ся критикъ, выдаючи такѝ суды? — де критеріюмъ?.... Ото Чайченко самъ себе ставить ареопаґомъ, свôй языкъ, котрымъ пише, и свою сторону, въ котрôй языка навчивъ ся.... Най буде Чайченко найлучшимъ белєтристомъ, най знає 15.000 слôвъ украинсько-руськихъ, — то всежь таки не може братись за серіозну критику языка безъ попередъ высказаныхъ праць. Инакше стане ся, якъ и дѣйсно сталo ся, що се слово, котре находить ся въ письмахъ Котляревського, Квѣтки або Шевченка, буде уважати Чайченко за чуже, а то тому́, що вôнъ єго въ своѣй сторонѣ не чувъ, а тыхъ творôвъ основно не перестудіювавъ. Хосенѣйше отже було-бъ, взятись Украинцямъ (за примѣромъ Галичанъ) по-переду до такихъ праць, якъ исторія та исторично-порôвнуючій словарь языка, бо тодѣ показало-бъ ся, що не одно слово, щó кому выдає ся церковнымъ або москвицизмомъ, є найкрасшимъ, дуже давнымъ, питомымъ народно-руськимъ словомъ, котре противно Москалѣ собѣ присвоили. — Перейдѣмъ теперь до обставинъ, вплываючихъ на розвôй языка литературного, на котрѝ Чайченко въ своѣй критицѣ призабувъ. Сѝ обставины суть безперечно иншѝ на Украинѣ, а иншѝ въ Галичинѣ. На Украинѣ по указѣ зъ р. 1876. ограничено розвôй языка тôльки на белєтристику, — очевидно поле за вузке для розвою языка такъ великого народу. И въ тôй-то белє-

тристицѣ выстарчає для письменникôвъ языкъ, котрого навчились вôдъ люду безпосередно, а то тымъ бôльше, що вони брали безъ свѣдома кожде вырѣчене люду за добре, за своє, не достерѣгши, що й тамъ могли бути польонизмы, або москвицизмы... Однакъ не може выстарчити языкъ люду нѣ у насъ, нѣ у жадного иншого народу, коли вôнъ приходить въ ужите въ тыхъ галузяхъ науки й на тыхъ поляхъ житя людського, де простый людъ не выступавъ, — отже певныхъ понять не мавъ и тому́ для тыхъ понять и слôвъ не утворивъ. Въ такôмъ отже широкôмъ ужитю, якъ є широкй течіѣ житя людського, найшовъ ся языкъ руській въ Галичинѣ“....

Мѣжь-тымъ „Галицкая Русь“, орґанъ Руссофилôвъ у Львовѣ, пôдъ заголовкомъ „Недорозумѣнія сепаратистовъ“ стала передруковувати отъ-ту критику Чайченка (1891; чч. 157. 158. 159. и 160.), та намагала доказати, що Украинцѣ вважають галицку мову за „карикатуру малорусского языка“, ба, навѣть єи не розумѣють, — що въ загалѣ „галицкій сепаратистъ не понимаетъ украинского, а послѣдній первого, а всѣ разомъ не понимаютъ себе взаимно“. Не забула-жь „Галицкая Русь“ и за Чайченка, бо заявила, що вôнъ пише не по-малоруски, — що не знає нарѣчія не то галицкого, ба й украиньского.... Вôдтакъ Украинець А. Ханько, доторкуючись до тои справы, написавъ статью „Наша языкова скрута та способъ зарадити лихови“.[1]) Вôнъ заявивъ, що Чайченко сказавъ неправду, буцѣмъ-то всѣ Украинцѣ не читають галицкихъ вѣршѣвъ. Вже-жь стрѣчавъ вôнъ чи-мало Украинофилôвъ, котрй таки не люблять читати вѣршѣвъ, анѣ галицкихъ, анѣ украиньскихъ. Тôлько-жь тутъ винна не мова творôвъ, а змѣстъ.... Опроче запримѣтивъ Ханько,

[1]) ibid., стор. 472—476.

що знає такихъ Украинцѣвъ, котрі переписували цѣлу збірку Франка „Зъ вершинъ и низинъ“. Відтакъ звѣвъ вінъ до купы ось-які свои думки: 1) „Слова, якихъ вживають Галичане, и які декому здають ся польскими та россійськими, часто єсть и на Вкраинѣ. — 2. Є въ нашій мовѣ слова безперечно чужі: польскі та россійські, але такі, що́ выкидати ихъ не лі́чить, бо вони вже стали рі́дными, и народъ ихъ геть краще розумѣє, нѣжь деякі т. зв. „щиро-народні“. — 3. Багацько слі́въ, що́ скидають ся на чужі, є щирі руcько-украинські, се-бъ-то въ дусѣ мовы: quasi-москализмы живуть въ устахъ нероссійськои Украины, а quasi-польонизмы є въ давнихъ руськихъ памятникахъ, коли Польоніє Русь ище не знала. — Тымъ-то, щобъ критикувати мову, треба докладно пі́знати ѣ геть усю, мову всѣєи Руси-Украины... Инакше-жь легко впасти въ помилки; отъ и въ Чайченка дещо є щира правда, дещо — непевне, а дещо — зовсѣмъ не до ладу. Поки-що „со оружіємъ и дрекольми“ ити на багато деякі слова́ не выпада́“....

Ажь ось озвавъ ся и самъ Чайченко въ тій справѣ, дізнавшись, що „Галицкая Русь“ передруковала зъ „Правды“ єго замѣтку про „галицькі вершѣ“ и вылаяла єго въ словѣ відъ себе. Вінъ заявивъ, що „Галицкая Русь“ помиляє ся, кажучи, що Украинцѣ-Русины зъ Австріє та Украинцѣ-Русины зъ Россіє одне одного не розумѣють, та що ворогуючи проти Москалѣвъ и не маючи власнои мовы „стремлять ся“ перейти до польскои. Відтакъ сказавъ Чайченко ось-що: „Маненька спі́рка про мову у галицькихъ вершахъ — се наше хатнє, сѣмійове дѣло, — мы його рѣшимо въ своєму гуртѣ и певне той рѣшинець не на користь буде нашимъ ворогамъ. Мы промѣжь себе, въ своєму гуртѣ, можемо й про далеко важливѣйші речи сперечати ся, але це нѣ трохи не пошкодить намъ ити

до однôѣи меты вкупѣ, — и такî люде, якъ Франко, все-жь сидѣти-муть на покутѣ въ украинськôй хатѣ, — въ тôй хатѣ, щó й на порбгъ до неи не вступлять баламуты, прихильнî до встрявания въ чужî справы.... Мы були, єсть и будемо Украинцями-Русинами, и не хочемо бути нѣ Поляками, нѣ Москалями. Але мы й не ворогуємо нѣ зъ Поляками, нѣ зъ Москалями, бо се нашî найближчî родичѣ, нашî славянськî браты, — мы тôльки бажаємо бути тымъ, чимъ єсть, и зъ цього становища не поступимось нѣколи“....[1])

Трохи зъ-годомъ надруковано въ „Зорѣ“ двѣ знаменитî статьѣ Лосуна (Ивана Верхратского) п. з. „Въ справѣ языковôй и декотрî замѣтки про книжки для украинського люду“ („Зоря“, 1892; стор. 137—138; 157—158; 173—175) и „Замѣтки языковî“ (ibid., стор. 433—435; 454—455; 472—474). Сî двѣ статьѣ написавъ Лосунъ зъ поглядомъ на критичну статью Чайченка „Галицькî вѣршѣ“. Въ першôй своѣй статьи („Въ справѣ языковôй....“) натякнувъ Лосунъ навпередъ на тее, що намъ довелось недавно прочитати критику на языкъ галицькихъ письменникôвъ вже не вôдъ тыхъ людей, щó у насъ лишень спинюють природный розвитокъ языка народного, але вôдъ чоловѣка щирого, письменника знаного, котрый однакожь приквапно до критики взявъ ся. Опбсля спбмнувъ Лосунъ про невеселî обстановы, середъ котрыхъ припало розвиватись нашôй словесности, а вôдтакъ заявивъ, що й найспеціяльнѣйша студія надъ языкомъ людовымъ сама не выстарчає: треба увзгляднити належито дѣла нашои литературы новѣйшои и старшои.

Вôдтакъ переходить Лосунъ до розбору слôвъ, наклеймованыхъ Чайченкомъ яко „ненародныхъ“. Вôнъ до-

[1]) Додатокъ до замѣтки „Галицькî вѣршѣ“. („Зоря“, 1891; стор. 476—477).

казує, що деякі зъ тыхъ слôвъ находять ся въ поезіяхъ Шевченка, та що трохи-не всѣ они живуть доси въ устахъ народу. Дальше звертає вôнъ увагу критика на се, що на Украинѣ почали писати скорше по-чисто-народньому, та й що таланту проявилось тамъ бôльше, нѣжь въ Галичинѣ. Але-жь зъ другои стороны Галичане въ дечôмъ станули высше Украинцѣвъ. Именно що-до языка самого видимо у галицкихъ народовцѣвъ напрямъ, выробляти литературный языкъ малорускій, и зъ-вôдтôля така честь у Галичанъ-народовцѣвъ зарôвно для нарѣчія украиньского, якъ и для всѣхъ нарѣчій малоруского языка. „Инакше Украинцѣ“, — каже Лосунъ. „Они трохи-що-не цураютъ ся нашимъ галицькимъ нарѣчемъ зъ рôжными єго пôдрѣчями и говорами. Єсть то велика хиба, коли зважимо, що власне Галичина проявляє прехорошій матеріялъ языковый, можучий не лишень обогатити словню малоруську, але загаломъ сіяти красою въ вѣнку иншихъ бесѣдъ славянськихъ. Коли Галичане залюбки студіюють творы писателѣвъ украинськихъ и выписують собѣ слова украинськи, то Украинцѣ, подыбавши въ галицькихъ писаняхъ яке слово, котрого не чули въ своѣмъ повѣтѣ, оклеймують єго яко „польське“, або „московське“.... Друге, чимъ Галичане станули трохи высше Украинцѣвъ, єсть терминольогія наукова.... Все тоє повинно спонукати Украинцѣвъ, близше заняти ся литературою галицькою, студіювати творы галицькихъ народныхъ писателѣвъ“.[1])

Опôсля не годить ся Лосунъ безъусловно на те, щó говорить Чайченко про устарѣлôсть слôвъ Шевченка и другихъ давнѣйшихъ клясикôвъ украиньскихъ. А далѣ каже вôнъ, що у новыхъ украиньскихъ писателѣвъ багато находимо слôвъ новыхъ, здає ся, утвореныхъ (се-бъ-то ко-

[1]) „Зоря“, 1892; стор. 173—174.

ваныхъ), котрыхъ розбôръ и значѣнє неразъ наводить трудности. Отъ и у самого Чайченка находимо слово „невковирный“, а не знаємо, чи се слово людове, чи авторомъ утворене.[1])

Коли-жь отъ-сѝ замѣтки Лосуна обмежали ся тôлько що-до кôлькохъ слôвъ, уважаныхъ Чайченкомъ ненародными, то въ другôй статьи „Замѣтки языковѝ“ наводить сей критикъ багато слôвъ, котрѝ суть чисто-рускими, дармá, що Чайченко вважає ихъ недоладными. Лосунъ зъявляє сю думку, що єсли йде рѣчь про одинъ языкъ литературный якъ для Галичины, такъ для Украины, то нехай дѣйстно буде въ проявахъ литературы, въ языцѣ литературнôмъ тая взаимнôсть, тая спôльнôсть, щó крѣпить и оживляє.[2]) Тому-то въ утвореню цѣльного литературного языка треба, именно пôдъ зглядомъ лєксикальнымъ, увзгляднити всѣ нарѣчія, — бо неразъ слово льокальне може дати самый пригôднѣйшій и красшій терминъ.[3])

Вôдтакъ по думцѣ Лосуна замѣтки Чайченка що-до формъ граматичныхъ суть по найбôльшôй части односторонні и хибнѝ. Сей критикъ каже, що, коли-бъ Чайченко студіювавъ пѣснѣ галицко-руского люду, тогдѣ мабуть въ значнôй части змѣнивъ бы свôй судъ.[4])

Дальшѝ цѣннѝ свои замѣтки про наголосъ въ рускôй мовѣ та про литературну стôйнôсть теперѣшнихъ сти-

---

[1]) „Невковирне писанє“ значить: невправне, недоладне писанє. Тутъ годить ся запримѣтити, що Чайченко, хоча пише гарно, користує ся подекуды такими словами й фразами, якѝ декому зъ Русинôвъ-Украинцѣвъ не можуть вподобатись; н. пр. кшталтъ, сторочѣ (столѣтє), покремезнѣйшати, сахнути ся (жахнути ся), скорити ся (змучити ся), рехтельнѝ рисы, найуряженѣйша свѣтлиця, почувати себе гарно, и т. и.

[2]) „Зоря“, 1892; стор. 433. — [3]) ibid., стор. 454. — [4]) ibid., стор. 472.

хотворôвъ галицкихъ и украиньскихъ кôнчить Лосунъ отъ-сими словами: „Замѣтки поданѝ нами мають лишень на цѣли звернути увагу землякôвъ не на одно може доселѣ не добачане, або, по нашôй думцѣ, хибно поняте, при чôмъ однакожь мы далекѝ вôдъ того, щобы кому предписовати законы. Гадка гадку родить; про тое вымѣна гадокъ дѣлає благодатно. Приказувати писателямъ поодинокимъ, якъ мають писати, було бы дѣломъ зовсѣмъ безплоднымъ и пустымъ, а навѣть смѣшнымъ. Духа не можна такъ мяти и гнести до вподобы, мовь тѣсто. Правила въ письменнôмъ языцѣ живого народа не можуть накидоватись, а зовсѣмъ природно вироблюють ся загаломъ письменникôвъ. Розбираючи пытаня языковѝ и роздумуючи надъ ними можемъ про тое лишень подати раду письменникамъ, котру вони, єсли пригодить ся, не инакше, лише зъ власнои волѣ, доброхôть можуть приняти“.[1])

Хоча отже критична розвѣдка „Галицькѝ вѣршѣ“ могла вразити галицко-рускихъ письменникôвъ, — хоча въ нѣй Чайченко явивъ ся неначе диктаторомъ на поли руско-украиньского письменьства, то все-жь не була она безъ хôсна въ поясненю взаимныхъ вôдносинъ литературныхъ мѣжь Украинцями й Галичанами. Вже-жь Чайченко бажає якъ найкрасшого розвитку рôднои литературы, тому-то пише вôнъ, що „украинська литература та украинська интелиґенція на-вôчь намъ зростає бôльше й бôльше, и вже не далеко той часъ, коли й та, й та будуть стôльки дужѝ, що вже нѣяка людська сила не зôтре насъ зо свѣту“.[2]) И справдѣ, коли молодый, талановитый Чай-

[1]) ibid., стор. 474. — Вôдповѣдаючи на тѝ пять статей Франка, Школиченка, Кокорудза, Хванька й Лосуна, Чайченко написавъ ще розвѣдку п. з. „Кôлька слôвъ про нашу литературну мову“. („Зоря“, 1892; стор. 297—298; 310—314). — [2]) ibid., 1891; стор. 477.

ченко, що̀ въ кôлькохъ рокахъ зъявивъ плôдну дѣяльнôсть въ рôзныхъ напрямахъ литературныхъ, пожив въ здоровлю ще хочь трийцять лѣтъ, то збогатить вôнъ уже самъ одинъ чи-мало рôдну словеснôсть творами справжньои литературнои стôйности й докаже свѣтови, що наша литература не є такою вбогою, якою була до недавного часу. Тôлько-жь не роздроблювати Чайченкови своихъ силъ у змаганю литературному! Єму писати найпаче короткѝ повѣсти побутовѝ й популярнѝ книжки, — въ довшихъ же повѣстяхъ изъ-за палкои своєи вдачѣ не придержує ся вôнъ подекуды єдности дѣѣ въ оповѣданю. Але-жь и довшѝ єго повѣсти та й бôльша часть єго стихотворôвъ зъявляють стôйнôсть художницку. Опроче Чайченко вмѣє идею національну погодити зъ реализмомъ въ писаню, и зъ-за того йде вôнъ слѣдомъ за Иваномъ Нечуєм-Левицкимъ, а подекуды й перевершує сего письменника почуванємъ горячого патріотизму, дармá, що повѣсти Нечуя-Левицкого вважають ся доси лучшими вôдъ повѣстей Чайченковыхъ. Кобы на Руси-Украинѣ було десять такихъ Чайченкôвъ, то мабуть уже въ десятьохъ рокахъ наша литература зайняла-бъ вельми поважне мѣсце мѣжь литературами славяньскими, а идея національности зъєднала-бъ усѣхъ сынôвъ матери-Украины до спôльного змаганя въ хосенъ дорогои батькôвщины!

21. Наталя Кобриньска.[1])

Коли на Украинѣ вже вôдъ пятьдесятыхъ рокôвъ жôноцтво займає ся подекуды рухомъ литературнымъ, — коли тамъ за Марією Марковичкою пôшли слѣдомъ Олександра Кулѣшева й Ольга Косачева, то въ Галичинѣ й

[1]) Авторъ сеи исторіѣ литературы користувавъ ся автобіографіею, котру по бажаню єго написала для него п. Наталя Кобриньска.

на Буковинѣ руске жôноцтво стояло зъ-першу подалеки вôдъ литературныхъ змагань своихъ батькôвъ и братôвъ, та ажь въ нашихъ часахъ стало оно проявляти интересъ до пытань просвѣтныхъ, національныхъ и суспôльныхъ. Мѣжь сими жôнками вызначує ся Наталя Кобриньска, котра въ письменныхъ своихъ творахъ займила вôдъ-разу становиско позитивнои науки, дармá, що на Украинѣ сестра Драгоманова, Ольга Косачева (Олена Пчôлка) є противна радикализмови й въ литературѣ придержує ся напряму суспôльно-національного.

Наталя Кобриньска родилась 8. червця 1855. р. въ Белелуи, повѣту Снятыньского, де батько ѳи, Иванъ Озаркевичь, бувъ священикомъ. Село Белелуя було рôднымъ гнѣздомъ жôнки Ивана, Теофилѣ, котра була дочкою Данила Адама Окуневского, пароха въ Белелуи.

Дѣдъ и батько Наталѣ зъявились галицко-рускими письменниками. Дѣдъ, Иванъ, бувъ священикомъ въ Коломыи, де й умеръ р. 1854. Вôнъ знавъ украиньску литературу, и въ 1848. р. для галицко-рускои сцены приладивъ оперетку Ивана Котляревского „Наталка Полтавка“, давши ѣй заголовокъ: Комедіо-опера. „Дѣвка на вôдданю, або на милованє нема силованя“. (Коломыя, 1848). Вôнъ переробивъ такожь оперу Степана Писаревского (Стецька Шереперѣ) п. з. „Купала на Ивана“ и выдавъ єѣ въ Чернôвцяхъ р. 1849. пôдъ заголовкомъ: Комедіо-опера „Весѣлє, або надъ цигана Шмагайла нема розумнѣйшого“.[1]) Батько-жь Наталѣ, щó теперь є парохомъ въ Болеховѣ, писавъ епичнѣ стихотворы й проповѣди. Такій тямущій батько мôгъ отже своѣй дочцѣ подавати дома годящу науку. Ось-що пише Наталя въ авто-

[1]) Порôвн. „Исторію литературы рускои“, II. 2; стор. 938–939.

біографіи про свôй дитячій вѣкъ и про першй свои просвѣтнй змаганя:

„Я вôдъ малои дитины любила читати. Яка була дома книжка, я єѣ читала, хоча єи й не розумѣла. А читала я всяку всячину: польскихъ поетôвъ, дрôбнй рускй выданя 60-тыхъ рокôвъ, фелєтоны „Слова“, Шевченкового „Кобзаря“, житія святыхъ, повѣсти Основяненка, ба, навѣть гомиліѣ й казаня церковнй. Памятаю, що якось въ дванацятôмъ роцѣ мого житя мôй батько читавъ „Listy z Krakowa“ Кремера й лишивъ книжку отворену на якôйсь фантастичнôй лєгендѣ зъ середнихъ вѣкôвъ. Тота лєгенда якъ-разъ нагадувала менѣ народнй казки, котрй я пристрастно любила, и тее такъ мене заохотило, що я прочитала всѣ три томы. Сй Листы я й пôзнѣйше кôлька разôвъ читала, й они розбудили въ менѣ палючу жажду естетичного образованя, котре-жь скôнчило ся студіованємъ журналôвъ моды й движенємъ власного тѣла. Въ тôмъ-самôмъ часѣ, с. є. около дванацятого року мого житя, подыбала я ще щось цѣкавѣйшого, щó далеко тревальше зробило на мене вражене, нѣжь Листы зъ Кракова. Ось мѣжь батьковыми книжками знайшла я разъ на подѣ невеличку польску книжку, котра дѣйстно для батька не могла мати нѣякои стôйности, за те для мене оказала ся дуже цѣннымъ набуткомъ. Въ тôй книжцѣ подыбала я рецензію якоись французкои розвѣдки, въ котрôй авторъ обурювавъ ся на те, що въ житю суспôльнôмъ жôнки ставляють ся низше мужчинъ, и старавъ ся доказати, що оба полы суть собѣ рôвнй, а хочь рôжнять ся мѣжь собою деякими прикметами, то власне тымъ себе взаимно доповнюють“.

„Для мене досыть було знати, що жôнки уважають ся за низшихъ вôдъ мужчинъ, и се обурило мене ще бôльше, нѣжь автора рецензіѣ. Сего я до того часу не знала:

мѣжь батькомъ а матѣрю я не зауважала, щобы робили ся пôдъ тымъ взглядомъ якй рôжницѣ, — а до того жила при насъ бабка, — личнôсть такъ въ нашôй хатѣ, якъ въ цѣлôй родинѣ дуже поважана. По чужихъ домахъ бувала я лишь въ гостинѣ, а въ гостяхъ якъ-разъ найбôльше поважають ся жôнки. Вправдѣ знала я, що мужики не конче зъ великимъ поважанѣмъ вôдносять ся до жôнокъ, але се объясняла я собѣ ихъ грубостію".

„Читала я не лишь батьковй книжки, — они попадали ся менѣ и зъ боку; именно доставала я богато книжокъ вôдъ властительки того села, де мôй батько бувъ парохомъ. Она зъ початку брала ся до того зъ педаґôґичного боку, бо давала менѣ лишь якйсь выданя для дѣтей, а властиво для молодѣжи, але коли я тй книжки скоро прочитувала, и все ѣй говорила, що не маю щó читати, то она стала менѣ давати, щó мáла у себе, и щó ѣй пôдъ руку пôдпало. Тымъ чиномъ запôзнала ся я зъ усѣма польскими поетами й иншими польскими авторами. Мѣжь иншими подыбалась я тутъ зъ Гофмановою. Для подражненои вже давнѣйше моєи цѣкавости що-до личныхъ вôдносинъ жôнокъ до мужчинъ Гофманова була дуже важнымъ набуткомъ. Я єѣ читала дѣйстно зъ великимъ занятѣмъ, черезъ що ще бôльше будило ся въ менѣ думокъ що-до положеня жôнки въ суспôльности. Однакъ сервилистичный тонъ тои писарки, — єи рады, щобъ жôнка тримала ся утертыхъ шляхôвъ, а не рвалась на якйсь новй дороги житя, дразнили й опокорювали мене. Все-жь Гофманова зробила тôлько, що я пôшла єи шляхами, и старала ся всѣми силами пôддатись провôднымъ єи думкамъ, хочь зъ гнѣвомъ и протестомъ для неи на днѣ душѣ. Менѣ вже за-для того тяжко було погодитись у всѣмъ зъ Гофмановою, що черезъ родинй мои вôдносины й иншй причины я довшій часъ не пôдхоплювала того суспôль-

ного ладу, т. є. низшости жѳнки, та ще якъ-разъ зблизжалась до епоки розцвѣту дѣвочого, — епоки, въ котрѳй жѳнка якъ-найменше може вѳдчувати высшѳсть другого пола. Бути може, що Гофмановѳй нѣколи не удало бы ся було мене поконати, кобы не далеко высша сила, — а се религія. Самъ Богъ казавъ, що жѳнка маѥ бути пѳдданкою свого мужа, — инакше понимати сѝ вѳдносины значило то-само, що выступати противъ Бога и религіѣ. А я була ексцентрично религійна, и хто знаѥ, єсли не ухопила бымь ся була позитивнои и реалистичнои литературы, чи коли не скѳнчила бымь була на религійнѳмъ фанатизмѣ".

„Першою книжкою позитивного напряму була „Исторія цивилизаціѣ въ Англіи" Г. Т. Бокля. Сю книжку застала я разъ у одного священика, котрый єѣ менѣ позичивъ. Она-то зробила на мене велике вражѣнѥ. Опѳсля прочитала я Біхнера, Ренана, Гекля, та дещо зъ Дарвіна. Крѳмъ того знакомила ся я зъ нѣмецкою литературою та зъ иншими европейскими клясиками, переведеными на нѣмецкій языкъ, котрѝ мои братя, будучи учениками нѣмецкои гимназіѣ въ Чернѳвцяхъ, до дому привозили. А коли одинъ зъ тыхъ братѳвъ пѳшовъ на руску гимназію у Львовѣ, та й познакомивъ ся тамъ зъ Франкомъ и другими, то ставъ вѳнъ привозити до дому переважно россійскѝ творы Чернишевского, Бѣлинского, Добролюбова, Писарева и н.; крѳмъ того привозивъ вѳнъ такожь писаня Драгоманова, Лимановского, Маркса й Лясаля. Про деякихъ россійскихъ авторѳвъ знала я вже передше: братъ мѳй, старшій вѳдъ обохъ згаданыхъ, щѳ бувъ такожь ученикомъ Черновецкои гимназіѣ, привозивъ менѣ книжки зъ тамошнои „Рускои Бесѣды", — творы Державина, Жуковского, Тургенева и Гоголя. Сѝ авторы припали були менѣ дуже до серця, и пѳзнѣйше, коли я вѳддала ся, першимъ дарункомъ мого мужа були творы Турге-

нева и Гоголя.[1]) Коли опôсля оба молодшй мои братя стали учитись на университетѣ Вѣденьскôмъ, то присылали они менѣ книжки зъ библіотеки академичного товариства „Сѣчь“.

„Се ненастанне читанѣ книжокъ впроваджало мене въ рôжнй фазы духового розвою, — приносило деколи втѣхи, але бôльше непокою и болю. Знаю, що я дуже терпѣла тогдѣ, коли зачала знакомити ся зô школою позитивистôвъ. Творы сеи школы почали руйнувати не лишь мои религійнй выображеня, але такожь и погляды на житѣ и на той суспôльный ладъ, якій мене окружавъ. Се не переходило у мене мирно, — я вôдчувала, що трачу пôдъ собою ґрунтъ, и сильна душевна борба до найвысшого ступня роздражняла мои нервы. Середъ того розпучного хаосу блиснувъ промѣнь свѣтла, котрый мене навѣвъ на стежку, по котрôй, здаѣ ся, буду вже ити до кôнця мого житя“.

„Я бачила ясно, що чоловѣкъ не бувъ тымъ въ початкахъ свого истнованя, чимъ ѣ теперь, що все залежить вôдъ условій житя; — признала я, що и теперѣшній суспôльный ладъ не ѣ чимсь непохитнымъ, — що въ нѣмъ за-ѣдно доконують ся змѣны, а религія, щô стоить на сторожи того ладу, се лишь выображеня, выроблень въ мѣру образованя людскости“.

„Теперь уже нѣчо не затемнювало моихъ поглядôвъ на становиско жôнки до суспôльности; — на той тематъ зачали яснѣйше формуловати ся мои думки, въ чôмъ немало помагало менѣ практичне житѣ. Мôй мужь перенѣсъ ся зъ села до мѣста. Звуженый въ мѣстѣ объѣмъ жôночого ґаздôвства звертавъ мою увагу на непродуктив-

[1]) Наталя одружилась р. 1871. зъ Теофилемъ Кобриньскимъ, щô бувъ спѣвакомъ и музикальнымъ композиторомъ.

нôсть жôночои працѣ та страты часу на дрôбницѣ. То-жь стала я придумувати о реформѣ жôночого ґаздôвства, а навѣть запроваджувала у себе деякѝ маленькѝ змѣны. Але-жь моихъ думокъ не зъявляла я другимъ людямъ, — мои книжки порôжнили мене зъ ними; — я спостерегла, що зачинаю бути для нихъ смѣшною. Я вмовкала и поволи привела до того, що жила майже двоякими думками, — иншими жила я зъ людьми, а иншѝ мáла я для себе и свого чоловѣка, — терпеливого слухача моихъ фантазій, и сердечного потѣшителя по сумныхъ досвѣдахъ, якихъ я зазнала въ зносинахъ зъ людьми".

„Все-жь те розъѣднанє зъ окружаючимъ свѣтомъ мучило мене сильно, — оно стало у мене проявляти ся вже тогдѣ, коли я зачала знакомити ся зъ напрямами позитивнои литературы, щó постепенно взмагало ся. Въ моихъ книжкахъ бачила я живѝ пруды, а въ житю стаґнацію. Тому-то процесъ нашихъ молодыхъ соціялистôвъ сильно мене потрясъ, — я майже не могла вѣрити, що й у насъ такѝ пытаня порушають ся, — що й у насъ суть люде, нерадѝ зъ окружаючихъ обставинъ. Однакъ сѝ мои чувства для нихъ змѣнили ся, коли ихъ думки зачали входити въ практику. Ихъ тактика, вышукувати и кидати людямъ просто въ очи пекучѝ факта, зле на мене вплывала. Зъ книжокъ, котрѝ я читала, выплывала все на першій плянъ толєранція, а се якъ-разъ бризгало нетерпимостію вôдъ молодыхъ реформаторôвъ. Найбôльше разило мене аплікованє декуды тои засады до родинныхъ вôдносинъ.[1]) Сыны дивили ся на батькôвъ, яко експльоататорôвъ

[1]) Въ листѣ своѣмъ зъ д. 14. падолиста р. 1892. пише Наталя Кобриньска ось-що до автора сеи исторіѣ литературы: „Цѣкавѝ може будуть для Васъ мои вôдносины до радикалôвъ. Зъ моихъ розвѣдокъ, а особенно зъ мого реферату на загальнôмъ жôночôмъ вѣчу у Львовѣ (зъ 11. цвѣтня, р. 1892.) можь зауважати, що годжу ся зъ ними, що форма ин-

народу, а зъ другого боку вымагали великого накладу на своє образованє. Наше жôноцтво уважало ся одною здеґенерованою, темнѣйшою вôдъ мужицтва масою, але коли зъ однои стороны такъ остро критиковало ся, зъ другои забирано тому жôноцтву всѣ матеріяльнѝ средства на користь другого пола".

„По-за-якъ я все навыкла була замыкати свои думки и чувства, єсли якѝ внѣшнѝ причины ихъ ранили, то зачала я вôдмежувати ся вôдъ того руху, а стоячи яко жôнка на ґрунтѣ бôльше родиннôмъ, стала я ще живѣйше розглядати вôдносины родиннѝ, а особливо вôдносины жôнки до загально-культурныхъ стремлѣнь. Мôй чоловѣкъ, все щирый повѣрникъ моихъ думокъ, въ тôй цѣли выстаравъ ся для мене о книжку „Про неволю жôнокъ" Штуарта Мілля въ нѣмецкôмъ перекладѣ. Нѣчо менѣ бôльшои не могло зробити прислуги, — мои декуды темнѝ думки объяснялись одною зъ першихъ науковыхъ повагъ, и те надавало менѣ певности и силы. Коли-жь якось заразъ потôмъ дôсталась менѣ въ руки книжка Оржешковои „Kilka słów o kobietach", то та високо теперь много цѣнена писателька яко повѣстярка выдала ся менѣ, на-супротивъ Штуарта Мілля, слабою и неконсеквентною. Штуартъ Мілль запанувавъ надъ усѣма моими думками и я загадала, а навѣть зачала разомъ зъ чоловѣкомъ переводити се єго дѣло на руске. Слѣдячи за прудами

дивидуальна уступає и мусить уступити формѣ коллєктивнôй, — але въ инчихъ рѣчахъ сильно зъ ними рôжню ся. Найлѣпшимъ доказомъ „вôльна любовь". Радикалы ставляють єѣ яко майже одиноку цѣль еманципаціѣ жôночои, наколи я нѣколи того пытаня не пôдношу, а перше хотѣла бымъ выбороти економичну незалежнôсть жôнки вôдъ мужчины; и пôсля мене говорити теперь жôнцѣ про вôльну любовь, значить єще бôльше єѣ понизити и зробити играшкою мужчины; — то-жь коли моя еманципація пôдносить жôнки науки и працѣ, ихъ — передъ усѣмъ кокеты и упавшѝ индивідуа".

загально-культурными, за интересами спôльными всѣмъ людямъ безъ рôзницѣ и клясъ и пола, я спустила зъ ока народнôсть, — наша національна борба видѣла ся менѣ безпôдставною, непотрѣбною, стратою часу. Майже неимовѣрно, що на дѣйстнѣ, національнѣ интересы навѣвъ мене Иванъ Франко, якъ-разъ чоловѣкъ, котрый причинивъ ся найбôльше до побореня у насъ вузкого націонализму. Въ єго Бориславскихъ и другихъ дрôбныхъ оповѣданяхъ выступає не лише робочій людъ, але й народнôсть, яко вôдрубна етноґрафична ґрупа. Тутъ доперва стало мене застановляти, для чого Драгоманôвъ, чоловѣкъ европейскои учености, хочь знає дуже добре россійскій языкъ, пише по-украиньски. Я стала пôзнавати, що лишь на національныхъ пôдставахъ може пôднести ся маса до загальнои культуры и цивилизаціѣ".

„Хочь якъ я замыкала ся въ собѣ, все-таки не була я безъ вплыву на молодше поколѣне у своѣй родинѣ. Найблизше мене стояла Софія Окуневска, котра опôсля училась медицины въ Цюриху. Она була выхована въ домѣ моихъ родичѣвъ, а коли я выйшла за-мужь, стала она жити у мене. Вôдтакъ переймилась она наскрôзь моими думками".

„Ажь ось наступивъ найстрашнѣйшій ударъ въ моѣмъ житю. Мôй мужь умеръ,[1]) а я вернула ся пôдъ батькôвску стрѣху. Мôй батько, бувши посломъ до Рады державнои, ѣздивъ тогдѣ зъ цѣлою родиною до Вѣдня, то й мене возивъ зъ собою. Я була въ крайнôй розпуцѣ. Крôмъ пекучого болю я нѣчого бôльше не вôдчувала, и крôмъ мого нещастя нѣчого бôльше мене не обходило. Се трохи непокоило мою родину; вôдтакъ братя и свояки старались наводити мене на литературнѣ питаня»

[1]) Теофиль Кобриньскій умеръ въ Снятынѣ 14. марта р. 1882.

котрѝ мене все такъ живо займали, але се удавало ся имъ лише зъ трудомъ".

„Тогдѣ пробувавъ у Вѣдни Остапъ Терлецкій. Я вже давнѣйше чула дещо про него, по-за-якъ вôнъ бувъ вмотаный въ процесъ соціялистичный. Вôдтакъ въ Вѣдни заговорила я до него про загальнѝ справы. Я запримѣтила, що Терлецкій не уважає мене за якусь ексцентричну особу, а противно за таку, щó въ загальныхъ пытаняхъ маѣ реальнѝ погляды. Се було причиною, що я зъ нимъ говорила зовсѣмъ щиро, не скрываючи своихъ думокъ про пытаня соціяльнѝ. Середъ однои такои розмовы Терлецкій запытавъ ся, чи я коли не пробовала дещо писати. Вôдтакъ ставъ мене намовляти, щобъ я конечно взяла ся до писаня. — „Але про щó и якъ писати?" запыталась я здивована. — Про те, щó говорите, и такъ, якъ говорите," вѣдповѣвъ Терлецкій ляконично. Я пôдозрѣвала моихъ братôвъ, що то они ужили поваги Терлецкого, щобы чимъ-будь заняти мôй умъ, — але коли вôнъ не вôдступавъ вôдъ свого, я забрала ся до роботы. Представила-мь собѣ стару жôнку въ ѣи вôдносинахъ до окружаючихъ обставинъ въ такій способбъ, якъ бы я про се розповѣла Терлецкому. Такимъ чиномъ выйшла моя Шуминьска и заразомъ форма оповѣданя".

„Терлецкому Шуминьска дуже подобалась, и вôнъ заповѣвъ въ „Сѣчи", що буде читати се оповѣданѣ пôдъ псевдонимомъ Анны Струтиньскои. Я все ходила зъ братьми на вôдчиты въ „Сѣчи", то-жь и теперь пôшла я тамъ, щобъ не звернути на себе уваги. Интересъ, якій се оповѣданѣ розбудило у слухачѣвъ, зъявивъ менѣ, що я дѣйстно можу писати. Въ кôлька мѣсяцѣвъ потôмъ Терлецкій читавъ въ „Сѣчи" моѣ оповѣданѣ „За для кусника хлѣба", — се такожь подобало ся, а навѣть розбирало

ся критично вôдчитомъ одного съ Сѣчовикôвъ. Вôдъ того часу я вела зъ Сѣчовиками горячй розговоры на тематъ пытаня жôночого, котрого найбôльшимъ прихильникомъ бувъ Василь Поляньскій. Коли въ 1883. р. було вѣче академикôвъ зъ Коломыи, Сѣчовики постановили порушити тамъ и пытанѣ жôноче, и помимо протесту Львôвскихъ академикôвъ Поляньскій вôдчитавъ рефератъ про ту справу".

„На тôмъ вѣчу я першій разъ побачила Ивана Франка. Але вже передъ тымъ я помѣнялась була зъ нимъ листами по поводу моихъ оповѣдань. Вôнъ читавъ сй оповѣданя и оцѣнка его давала менѣ якъ-найкрасшй надѣю на мои литературнй подвиги. Франко бувъ тогдѣ при редакціи „Зорѣ", и въ сѣй часописи помѣстивъ заразъ оповѣданѣ „За-для кусника хлѣба". Въ тôмъ часѣ пôзнала-мь такожь Михайла Павлика, котрого вельми цѣнила-мь за его „Ребенщукову Тетяну."

„Того, щô я сама осягнула, бажала-мь и моимъ посестрамъ. Черезъ литературу дôйшла я до зрозумѣня положеня жôнки въ суспôльности, — то-жь хотѣла-мь и другихъ повести на ту дорогу. Въ тôй цѣли почала я въ 1884. р. завязувати жôноче товариство въ Станиславовѣ. Зъ мужчинъ интересувавъ ся нимъ найбôльше Франко, — въ перепровадженю однакъ цѣлого пляну бувъ менѣ найбôльше помôчнымъ Василь Поляньскій, потому Т. Окуневскій. Зъ Поляньскимъ я укладала статутъ и обдумувала подробицѣ. Се мавъ бути рôдъ жôночои читальнѣ, полученои зъ выдавництвомъ литературнымъ".

„Але якъ кожда рѣчь, такъ и товариство попало въ пôдозрѣня. Стара клерикальна партія пôдняла крикъ про атеистичнй и соціялистичнй идеѣ, — народовцѣ бояли ся вытвореня новои партіѣ въ полученю зъ радика-

лами, — жôнки розъєднали ся мѣжь собою... Не було щó робити, — я уступилась, и зъ Оленою Пчôлкою выдала р. 1887. на свою руку „Жôночій Альманахъ".

„Того самого року, коли выйшовъ альманахъ, поѣхала я зъ Софією Окуневскою на цѣлый одинъ курсъ до Цюриху. Тамъ донерва мала-мь способнôсть приглянути ся зъ-близька жôнкамъ, реализуючимъ мои думки на фактичнôй дорозѣ жôночои самостôйности. Пробуване въ Цюриху становить у мене певного рода матеріялъ, котрый при данôй нагодѣ дасть ся зъужитковати. Живучи въ тôмъ мѣстѣ, ходила-мь на выклады професора Плятера про економію политичну. Вôнъ выкладавъ про комунистичнй идеѣ, — дѣлъ найбôльше надаючій ся, а властиво найбôльше даючій матеріялу для тыхъ, щó пытанемъ жôночимъ займають ся. Будучи въ Цюриху умыслив ѣздила-мь до Женевы, щобы лично пôзнати Драгоманова, якъ такожь въ самôмъ Цюриху пôзнала-мь (соціольога-Поляка) Болеслава Лімановского, котрого все цѣнила-мь за его письма".

Автобіографію Наталѣ Кобриньскои можна вважати щирою сповѣдію про ѣи просвѣтнй змаганя и про вôдносины ѣи до радикальнои партіѣ въ Галичинѣ. Тôлько-жь неяснымъ являє ся ѣи поглядъ на націонализмъ, щó ѣго она бажала-бъ зъединити зъ радикализмомъ. Хоча бо она сказала, що на дѣйстнй національнй интересы навѣвъ єѣ Иванъ Франко своими Борыславскими й другими дрôбными своими оповѣданями, то не можна дôзнатись, щó она розумѣє пôдъ такою злукою націонализму зъ радикализмомъ. Правда, що она є сеи думки, мабуть-то лишь на національныхъ пôдставахъ може пôднести ся маса (люду) до загальнои культуры й цивилизаціѣ, але намъ здає ся, що Кобриньска добачає суть національности тôлько въ мовѣ руско-украиньскôй, по-за-якъ она вказує на Драгоманова,

щó, хоча знає дуже добре россійскій языкъ, пише по-украиньски. Та отъ, самъ Драгомановъ яснѣйше высказавъ значѣне національности для розвою украиньскои породы; — вôнъ бо пише, що „въ насъ справа соціялизму мусить ити поручь зъ справою выратування своєи породы, — зъ новымъ нарождѣнямъ національнымъ“.[1])

Наталя Кобриньска, бажаючи дати товчокъ до еманципаціѣ жôноцтва въ Галичинѣ, засновала р. 1884. „товариство рускихъ женщинъ“ у Станиславовѣ. На першôмъ загальнôмъ зборѣ сего товариства въ промовѣ до жôнокъ сказала она мѣжь иншимъ ось-що: „Наше сегоднѣшне зôбране, то ще одинъ доказъ на то, що нашь часъ — то часъ загального порушеня умôвъ. Могучй силы, щó дрѣмали столѣтя, теперь прокидають ся, а новй течiѣ прошибають свѣтъ духа и матерiѣ. Чи лишь одно жôноцтво мало-бъ остати ся недôткнене и непорушене?.... Мы (се-бъто рускй женщины въ Галичинѣ) до теперь такъ мало дали ознакъ житя. Чи-жь бы лишь мы одни хотѣли оперти ся загальному ходови духа? То дѣйстно значило бы плысти противъ воды.... Мы не можемо жити правдивымъ товарискимъ житємъ, бо не маємо до того елементарныхъ условій, не маємо, що такъ скажу, духового принципу, якогось загального интересу, одной спôльной думки, котра тôлько одна лучити може людей зъ людьми безъ рôжницѣ вѣку и пола. Товариство рускихъ женщинъ хотѣло бы хочь по-части запобѣгчи тымъ недостаткамъ. Зваживши, що товарискй вôдносины выробляють ся въ великôй, рухливôй машинѣ житя приватного и публичного, товариство наше бажало бы въ наше мертве товариске житє влити нову душу, т. є. надати якусь высшу цѣль.

[1]) „Громада“. N° 4. Женева, 1879; стор. 213.

А се въ такій способъ, щобъ, забавляючись, прислугувати ся заразомъ нашому народному и загальному добру, що при бѣдности краю може приносити єму великій пожитокъ. Пропоную затымъ вечерки, театральнй представленя и концерты на користь нашои литературы. Коли литература въ загалѣ єсть идеальна исторія цѣлои суспольности, то беллєтристику смѣло можна назвати исторіею женщины ... Насъ выключено водъ политики, и мы, жонки, лишь черезъ литературу беллєтристичну выразити можемо свои думки и бажаня, — она лишь займає ся нами и заступає нашй индивидуальнй до загалу водносины. Нѣщо фалшивѣйшого, якъ тую нашу заступницю уважати за рѣчь пусту або за просту розрывку. — Наше товариство, положивши собѣ задачу, ширити освѣту черезъ литературу, положило тымъ самымъ задачу: поставити литературу беллєтристичну на томъ становиску, на якомъ она повинна завсѣгды стояти, щобы бути не лишь розрывкою, але поважною наукою и объясненємъ житя суспольного. Щобы достигнути тои цѣли, мусимо передовсѣмъ постаратись о яке добре выдавництво, и повѣрити єго людямъ зъ добрымъ литературнымъ образованємъ, котрй бы зъ умѣтнымъ доборомъ подавали намъ рѣчи правдивои вартости“....[1])

Кобриньска, засновавши перше жоноче товариство, бажала „отрясти жоноцтво водъ вплыву уже пережитыхъ напрямковъ, и завести єго на живый, реальный шляхъ“.[2]) Вже-жь каже она й въ автобіографіи, що „того, що она сама осягнула, бажала и своимъ посестрамъ“. Дойшовши черезъ литературу до зрозумѣня положеня жонки въ су-

[1]) „Дѣло“. 1884; число 148., въ статьи: „Водчитъ Наталѣ Кобриньскои, выголошеный на першомъ загальномъ зборѣ товариства рускихъ женщинъ въ Станиславовѣ, 8. грудня, 1884. р.“.

[2]) „Перший Вінок“. Львів, 1887; стор. 461.

спо̂льности, хотѣла она и другихъ повести на ту дорогу. Але-жь ѳи товаришки не зъявляли охоты, по̂йти на „новый шляхъ“. Опроче, по словамъ Кобриньскои, стара клѳрикальна партія по̂дняла крикъ про атеистичнй и соціялистичнй идеѣ, — народовцѣ бояли ся вытвореня новои партіѣ въ полученю зъ радикалами, — жо̂нки розъединали ся мѣжь собою ... Не було що̂ робити, — она уступилась....[1]) Выступила-жь Кобриньска зъ нового товариства тогдѣ, коли ѳи посестры епископови Юліянови Пелешови 9. сѣчня 1888. р. въ день ѳго инсталяціѣ въ Станиславовѣ по̂днесли въ дарѣ чашу до Службы Божои.

Мѣжь-тымъ выдала Кобриньска зъ Оленою Пчо̂лкою жо̂ночій альманахъ „Першій Вѣнокъ“ (Львовъ, 1887). Въ отъ-сѣмъ альманаху кро̂мъ творо̂въ Кобриньскои и Пчо̂лки надруковано ще писаня Уляны Кравченко̂вноп, Ганны Барвѣнка, Ольги Левицкои, Климентіѣ Поповичо̂вноп, Олесѣ Бажаньскои, Днѣпровои Чайки, Михалины Рошкевичо̂вноп, Лесѣ Украинки, Катерины Довбенчуковои, Ольги Франковои и и.

Наталя Кобриньска надрукувала тутъ отъ-сй свои творы: 1. Про рухъ жо̂ночій въ новѣйшихъ часахъ (стор. 5—23); — 2. Руске жо̂ноцтво въ Галичинѣ въ нашихъ часахъ (68—102); — 3. Панѣ Шуминьска. Образокъ зъ житя (177—195); — 4. Панъ Судія. Образокъ зъ житя (376—395); — 5. Замужна жо̂нка середнои верствы (406—416); — 6. Про первѣстну цѣль товариства руськихъ жо̂нокъ въ Станиславовѣ (457—463). Въ переднѣмъ словѣ пише Кобриньска мѣжь иншимъ ось-що про свою зо̂брку: „Наша книжка, се першій у насъ голосъ, по̂днесеный въ справѣ жо̂ночого пытаня. Важне се пытане давно занимае умы самыхъ передовыхъ людей въ най-

[1]) „Исторія литературы рускои“, III, 2; стор. 1273—1274.

бо́льшь освѣченыхъ краяхъ Европы. У насъ оно лишь глухимъ во́дбивало ся во́дгомономъ, та часто не такъ понятымъ, якъ зъ жерелъ выходивъ. Голосно въ то́й справѣ нѣхто не во́дзывавъ ся, и здавало ся, що нѣхто о нѣй и не думає. Але то лишь такъ здавало ся. Були такі, що́ думали, та зъ тымъ не выявляли ся. Таке пекуче питанє не могло не застановити цѣкавѣйшихъ зъ-помѣжь самыхъ жо́нокъ; — почали они оглядати ся и пытати самыхъ себе, ско́лько є въ то́мъ правды, — почали розбирати обставины власного житя. Що така думка мѣжь нами жила, доказомъ наше выдавництво и поданѣ въ нѣмъ працѣ жо́нокъ, котрѣ помимо всякихъ противностей не во́дступали во́дъ спо́вробо́тництва“....[1])

Еманципація жо́нокъ була отже во́дъ р. 1884. сто́йною идеєю Кобриньско́и. Коли во́дтакъ въ 1890. р. Чешки й Нѣмки подали петицію до рады державноі о вступъ жо́нкамъ до университето́въ, то за иниціятивою Кобриньскоі Русинки подали й во́дъ себе таку-саму петицію. А коли за-для розвязаня рады державноі треба було поновити тѣ петиціѣ, то стало ся се 1. вересня р. 1891. на вѣчу Русинокъ у Стрыю, де кро́мъ вступу до университету домагались они такожь заснованя хочь однои жо́ночои ґімназіѣ. Сю петицію предложено палатѣ петиційною комисіею 8. сѣчня р. 1892. Реферувавъ єѣ посолъ Кавницъ разомъ зъ ческою петиціею, а во́дтакъ палата приняла ту петицію и передала єѣ правительству.

Трохи перегодя, 10. квѣтня р. 1892. выступила Кобриньска на польско́мъ жо́ночо́мъ вѣчу во́ Львовѣ зъ ферато́мъ рускимъ, въ котро́мъ она вказала на напрямъ жо́ночого руху въ-загалѣ и на жо́ночій рухъ въ Галичинѣ зъ-окрема. Прелєґентка заявила, що „жо́ноче пы-

[1]) „Перший Вінок“; стор. 2—3.

тане выплынуло зъ чисто економичныхъ умовъ, въ наслѣдокъ сильно розвиненои продукціѣ, упадку дрѣбнои господарки и дрѣбного промыслу, або економичного индивидуализму“....[1])

Наталя Кобриньска належить до исторіѣ рускои литературы не такъ за-для тыхъ своихъ змагань до еманціпаціѣ жѣноцтва, якъ радше зъ-за своихъ повѣстей, въ котрыхъ она хоче подавати реальнѣ картины зъ житя, дивлячись на суспѣльный побутъ крѣзь призму науки сучасного позитивизму. Ось и переглядъ повѣстей, що ихъ написала Кобриньска:

1. За-для кусника хлѣба. Оповѣданє („Зоря“. 1884; стор. 161—165; 173—174; 181—185).

2. Якъ стара Янова ѣхала желѣзницею зъ Коломыѣ до Бурштина. („Зоря“. 1886; стор. 197—200).

3. Панѣ Шуминьска. Образокъ зъ житя. („Першій Вѣнокъ“. Жѣночій альманахъ. Львѣвъ, 1887; стор. 177—195).

4. Панъ судія. Образокъ зъ житя. (ibid., стор. 376—395).

5. Выборець. Оповѣданє. („Зоря“. 1891; стор. 123—127; 143—149).

6. Ядзя и Катруся. Оповѣданє. („Зоря“. 1893; стор. 1—4; 21—26; 41—48; 61—63; 105—107).

Хоча Кобриньска намагала ся вступити на новый, реальный шляхъ, то въ починахъ своѣи литературнои дѣяльности не збереглась она вплыву давнои школы романтично-сентиментальнои. И такъ у першѣй своѣй повѣсти „За-для кусника хлѣба“ зъобразила она попѣвну Галю, що по смерти свого батька жила зъ родиною въ тяжкихъ злидняхъ. Авторка пише, що на бѣднѣй родинѣ

[1]) „Народ“. 1892; стор. 164.

Галѣ завсѣгды сповняло ся тото религійне переконанє, що Бохъ добрыхъ людей досвѣдчає.[1]) Въ бѣдности була для нея чи-малою вôдрадою краса єи и вôдтакъ гордувала она Антономъ, молодымъ учителемъ сѣльскимъ, щó бувъ сыномъ хлѣбороба и старавъ ся о єи руку. Галя сподобала собѣ Романа, сына деканового; — коли-ж вôнъ оженивъ ся зъ дочкою шкôльного инспектора, то бажала одружити ся зъ семинаристомъ Стефаномъ, котрый заявлявъ ѣй свою любовь. Але сей женихъ потребувавъ кôлька сотокъ, и вôдтакъ покинувъ Галю, коли єи бѣдна мати не могла роздобути тыхъ грошей. Галя дôзнала ся, що годѣ ѣй „здобути любовь правдиву, щобъ осягнути красшои долѣ“. Въ одчаю душѣ рѣшилась она выйти замужь за того сѣльского учителя, котрого не любила, — рѣшилась бути єго жôнкою за-для кусника хлѣба.

Въ отъ-сѣмъ оповѣданю характеристика Галѣ не може вважати ся вдоволяючою. Вже-ж не може намъ подобати ся вдача дѣвчины, у котрои „кокетство було тяжкимъ трудомъ, тяжкою боротьбою о истнованє“.[2]) Она гордує добрягою Антономъ за-для того, що вôнъ ѣй не рôвня, а мѣжь-тымъ жалує она, що мати не перебрала єѣ за просту дѣвчинку, що не посылала єѣ въ поле й на танець.[3]) Опроче романтична сентиментальнôсть проявляє ся не тôлько въ характеристицѣ Галѣ, але й у фразеольоґіи сего оповѣданя. Такъ н. пр. читаємо, що „дубовый хрестъ зъ широко отвертыми раменами немовь пôднесивъ руки до неба и просивъ супокôй для всѣхъ, щó коло него лежали“.[4]) Ба, Кобриньска пише, що „цѣла земля нѣбы въ набожнôй роздумѣ приклякла, зложивши руки“.[5])

---

[1]) „Зоря“, 1884; стор. 173. — [2]) ibid., стор. 183. — [3]) ibid., стор. 182. — [4]) ibid., стор. 162. — [5]) ibid., стор. 185.

Змѣркувала мабуть сама авторка, що єи оповѣданє маѣ прикмету романтично-сентиментальну, и про-те въ кôнци свого твору натякнула она на пытанє житя реального, — на еманципацію жôноцтва, сказавши мѣжь иншимъ ось-що: „Смѣють ся з тыхъ жôнокъ, щó хотѣли бы зрôвнати ся зъ мужчинами. Може бути, що то смѣшне и званю жôнокъ не вôдповѣдаѣ, але бувають всѣлякѝ случаѣ въ житю. Єсли бы мама Галѣ не така була бѣдна, и могла давати доньку до высшои школы, якже то житє єи инакше було бы поплыло! Она умна и не калѣка, — она сильна и способна до працѣ, могла-бъ остояти ся о власныхъ силахъ, а не жебрати и продавати ся. Могла вправдѣ хопити ся иглы, яко дозволеного жôнкамъ заробку, але чи той заробокъ охоронивъ бы єи самостôйнôсть? — и чи тогды не стояла бы о ласку родины и знакомыхъ?“...[1])

Коли-жь Кобриньска, пишучи оповѣданє „За-для кусника хлѣба“, не зôрвала ще зъ давными традиціями литературными, то въ образку зъ житя „Панѣ Шуминьска“ зъявила она справжнѝ думки радикальнѝ. Панѣ Шуминьска — се старосвѣтска попадя, щó, супроти проявъ „духа часу“ у своихъ дѣтей и внукôвъ, уважаѣ ся дивовижею антикварскою. „Всѣ єи дѣти, ба й внуки пôшли иншими дорогами, нѣжь она думала й бажала. Той „духъ часу“, немовь той демонъ, псувавъ і нищивъ все, щó старôй Шуминьскôй було дороге“...[2])

Авторка каже въ початку своєи повѣстки, щó панѣ Шуминьска зимою „замѣсць пообѣдного сну взяла до рукъ панчôшку и сѣла при вôкнѣ“. Перебираючи дротами, пригадала она собѣ давнѝ часы, коли-то була ще шѣснай-

[1]) ibid., стор. 162.

[2]) „Перший Вінок“. Львів, 1887; стор. 188.

цятилѣтньою дѣвчиною и выйшла за-мужъ за семинариста. Коли-жь доховалась своихъ дѣточокъ, то „роздумувала о ихъ будущинѣ, о собѣ, о тôмъ, якъ колись, окружена вѣнкомъ дѣтей и внукôвъ, тѣшити ся буде ихъ щастємъ, привязанємъ и шанобою... Ба и тогдѣ, коли-бъ на вѣки замкнула очи, то тѝ дѣти, щó дала Богу на услуги, выйдуть напротивъ матѣнки зô свѣчками, и заведуть єѣ передъ престолъ Всевышнього“.[1]) Она хотѣла, щобы всѣ ѳи сыны були попами, а доньки попадями, та щобы всѣ добре и въ достаткахъ жили. Отъ, уже дѣти ѳи пôдросли гарненько. Хоча-жь панѣ Шуминьска бажала, щобы старша ѳи дочка вôддалась за такого семинариста, щó бувъ бы сыномъ статочнои попôвскои родины, то она выбрала собѣ жениха, щó бувъ сыномъ мужика, и щó ажь за два роки мавъ кôнчити науку богословску. И засумувалась мати, погадавши собѣ, що на весѣлю дочки замѣсць ксьондза-добродѣя и панѣ-добродѣйки сидѣти будуть тато въ кожусѣ и мама въ перемѣтцѣ, та що при благословеню дочка ѳи буде имъ цѣлувати руки. Та кобы той семинаристъ заразъ мôгъ женити ся, а то ажь за два роки! Тому-то й люде стали шептати помѣжь собою, що мати позволяє на такѝ „романсы“. Все-жь таки мати була ще найщасливѣйша зъ тою дитиною: — два роки минули швидко, а она бачила свою донечку раду й веселу при тôмъ, котрого любила. Того-ж року, коли дочка вôддала ся, сынъ зробивъ матуру. Мати думала, що грошѣ, выданѝ на весѣлє дочки, тымъ нагородять ся, що сынъ пôде до семинарiѣ, и що выдатки зменшать ся. Ажь тутъ наразъ новый клопôтъ: сынъ заявивъ, що не думає бути попомъ, — що хоче бути професоромъ. Коли-жь мати натякнула на се, що нема красшого стану вôдъ попôвского,

[1]) ibid., стор. 180.

то сынъ вôдповѣвъ, що не маѥ до него покликаня. „Такій вже духъ часу повѣявъ!“ говоривъ вôнъ матери. „Я дуже поважаю той станъ, але бачу, що менѣ було бы въ нѣмъ за-тѣсно, и що тамъ моимъ думкамъ положено бы певну границю, а я потребую простору, свободы въ набуваню вѣдомостей, науки!“ — „Щó се за такій духъ часу?!“ подумала собѣ мати, — и (якъ каже авторка) щось неясне, величезне и могуче мелькало передъ ѥи очима, — щось, щó уносило и порывало цѣлый ѥи спокôй, передъ чимъ гинувъ старый порядокъ, — якійсь розкладъ вôдчужувавъ вôдъ себе тѣ частины, щó недавно близько и дружно до себе прилягали.[1])

Та не тôлько сынови Шуминьскои станъ попôвскій не бувъ по-нутру: — такожь Ользѣ, молодшôй ѥи дочцѣ, не хотѣлось ити за-мужь за семинариста, — она бажала вôддатись за цивильного. А коли вкôнци й стала попадею, то все була чогось невдоволена й не своя. Вôдтакъ и молодшій сынъ Шуминьскои не хотѣвъ бути попомъ, — вôнъ ставъ слухати правъ. А якъ трохи-перегодя приѣздивъ зъ колеґами на вакаціѣ до дому, то мати почула якійсь дивнй розмовы про свободу, рôвнôсть, революцію французку, експльоатацію мужика и т. и. Найбôльше-жь вражали ѥй бесѣды молодикôвъ про Бога, про правду ѥго истнованя... Бѣдна мати подумала собѣ, що Богъ очевидно опустивъ тыхъ, котрй ѥго зневажають та йдуть на безпутѥ, не освѣченй ѥго ласкою.

Дроты чимъ-разъ скорше порушували ся, — робота панчохи вже доходила до кôнця. Духъ часу стоявъ передъ Шуминьскою мовь яке страховище, „стоявъ якъ на згарищи всѣхъ ѥи плянôвъ и надѣй.“ Вôнъ не минувъ нѣ однои ѥи дитины, ба, вôнъ доторкнувъ ся и до внучки

[1]) ibid., стор. 185.

ви. Отъ-ся дѣвчина заявила разъ бабуси, що хотѣла-бъ такъ учитиґ ся, щобъ мати свôй хлѣбъ, — що хотѣла-бъ бути вчителькою. Коли бабуся почула тѝ слова, то пошибло єѣ неначе громомъ. Она бачила, що розбратъ мѣжь нею а тыми, котрымъ дала житє, стававъ ся що-разъ бôльшій и що-разъ ширшѝ обнимавъ круги. Всѣ они вôдъ неи вôдломлювали ся и гуртували ся въ иншѝ, осôбнѝ гурты...[1])

Сей „образокъ зъ житя“ оцѣнивъ въ 1887. р. професоръ Григорій Цеглиньскій. Вôнъ порôвнавъ оповѣданє Олены Пчôлки п. з. „Товаришки“ зъ повѣстію Кобриньскои „Панѣ Шуминьска“, и запримѣтивъ, що Пчôлка и Кобриньска — се два зовсѣмъ вôдмѣнніи таланты. „Олена Пчôлка“, каже Цеглиньскій, „се талантъ творчій, епичный, Наталя Кобриньска — розбираючій, критичный. Зъ сего выходить и вôдмѣнный добôръ предмету. Олена Пчôлка выбирає Любку, щобъ змалювати поступъ.[2]) Наталя Кобриньска выбирає Шуминьску, щобъ критично розобрати бувальщину. Але Олена Пчôлка обôймає и бувальщину душею, такъ що мы нобôчь одушевленя до поступу не перестаємъ любити и бувальщину, — у Наталѣ Кобриньскои „выходить тая бувальщина трохи не идіотичною“...[3]) „Чимъ же заявивъ ся той страшный духъ часу въ родинѣ, що такъ тяженько завернувъ голову пани Шуминьскôй? — Перше тымъ, що найстарша дочка заявила волю ити за того, котрого любить, а тымъ щасливымъ бувъ случайно хлопскій сынъ — алюмнусъ! Друге тымъ, що найстаршій сынъ заявивъ рѣшучо, що не хоче бути попомъ, а бажає бôльше простору, свободы

[1]) ibid., стор. 194.

[2]) Про оповѣданє Пчôлки „Товаришки“ гляди „Исторію литературы рускои“, III. 2; стор. 1104—1108.

[3]) „Зоря“, 1887; стор. 288.

въ набуваню вѣдомостей, науки, тому йде на фильософію, Трете тымъ, що друга дочка не хоче йти за алюмна, а лишь за цивильного. Четверте тымъ, що и другій сынъ заповѣвъ по матурѣ, що не хоче бути попомъ, а йде на права. Въ кôнци и тымъ, що и внучка не хоче перебирати насѣня, а бажає учити ся и стати учителькою. — Якъ же повелись дѣти на тыхъ поступовыхъ дорогахъ“? О тôмъ не довѣдуємось, — лишь що найстаршій наскучавъ трохи на просторѣ та вернувъ на теольоґію, але зновъ заскучавши за просторомъ вернувъ на фильософію и скôнчивъ на суплєнтурѣ. И о молодшôмъ ще довѣдуємось, що, перебуваючи на вакаціяхъ, розговорювавъ було дома зъ товаришами о народѣ, рôвности, свободѣ, революціи французькôй, експльоатаціи мужика, сорокъ-осьмôмъ роцѣ, въ кôнци о Бозѣ та правдѣ єго истнованя и опѣки. И тôлько всего додатного результату зъ поступовыхъ змагань молодого паньства Шуминьскихъ! И не мáла-жь надъ чимъ стара панѣ Шуминьска заломати рукъ? Справдѣ, єсли Наталя Кобриньска мáла на думцѣ, написати сатиру теперѣшнихъ мрѣйныхъ змагань буцѣмъ-поступовыхъ, того гоненя не знати за чимъ, того глупого нехтованя попôвствомъ, а гоненя за просторомъ нѣбы науки и вѣдомостей, а котре кôнчить ся лишь патріотичною бляґою о народѣ, рôвности, свободѣ, революціи французькôй, експльоатаціи мужика, сорокъ-осьмôмъ роцѣ, и т. д., то тая сатира удала ся ѣй знаменито. Однакъ тои думки Наталя Кобриньска не мáла. Писателька тая не выйшла ще зъ оманы т. зв. Sturm- und Drang-періоды, въ котрôй представляє ся поступъ яко якусь невгомонну, неперепертy, все руйнуючу силу, котра, поки що постановить, мусить все зруйнувати передше“...[1])

[1]) ibid., стор. 307.

Сѝ критичнѝ примѣтки Цеглиньского не вподобались Кобриньскѝй, и она написала „Вѝдповѣдь на критику Жѝночого Альманаха въ Зорѣ зъ р. 1887.“ (Чернѝвцѣ, 1888. Коштомъ и заходомъ К. Трильовского). Кобриньска пише у своѣй вѝдповѣди ось-що: „Если бы критикъ справдѣ бувъ такимъ горячимъ сторонникомъ напряму, котрый представляє лишь дѣйснѝ обставины, дѣйсныхъ, непѝдкрашеныхъ людей, то може и „Панѣ Шумниньска“ не выдала бы ся єму була такъ дуже комичною, понеже се безпретенсіональне оповѣданє опирає ся лишь на правдивыхъ фактахъ розвою однои у насъ веретвы, щѝ впрочѝмъ легко можемо дорести. Шумниньска, се жѝнка зъ тои епоки, коли священьство становило одиноку у насъ руску интелигенцію. Для Русинки не було тогдѣ анѣ виднѣйшого, анѣ выгѝднѣйшого становиска вѝдъ сего. Починаючѝ ся новѝ змаганя жѝноцтва не доходили єще до нашои краины, и не змѣняли патріярхальныхъ звычаѣвъ. Тутъ найчастѣйше жѝнка выходила за-мужь зъ волѣ родичѣвъ, годувала дѣти, бажала, щобы сыны лишили ся въ тѝмъ-самѝмъ станѣ, въ котрѝмъ бувъ ихъ батько, а доньокъ давала за-мужь въ той способѝ, якъ и ѣ вѝддано. Любовь, котра перша въ исторіи жѝночого розвою упоминала ся о свою свободу, и въ патріярхальнѝмъ ладѣ нашихъ прадѣдѝвъ ломила часто ихъ волю и псувала надѣ родичѣвъ. Тому-то и найстарша донька Шумниньскои не иде за того, за котрого хоче ѣ вѝддати мати, а за того, за кимъ промовило серце. Критикъ выткаючи, що Шумниньска волѣла бы мати доньку за попѝвскимъ, якъ за селяньскимъ сыномъ, доводить лишь, що не знає поглядѝвъ нашихъ жѝнокъ того часу. Друга донька, се друга фаза розвою, се бажанє освѣты и поступу, котрый єще не може собѣ пробити новои дороги, а котрого звычайнымъ объявомъ є незадоволенє зъ окру-

жаючихъ обставинъ. Молоденькою внучкою хотѣла я зазначити еще слабоньке у насъ стремлѣне до самостойной працѣ. Личность найстаршого сына, котрый — посля критика — гулявъ по просторѣ, выплываѣ зъ факту, що се першій бувъ у насъ ступень выробляючои ся зъ стану попівского свѣтскои интелигенціѣ.. Молодшій сынъ, се объявъ сѣмдесятыхъ рокôвъ, названый критикомъ зъ высоты его повагы — буцѣмъ-то поступовымъ змаганѣмъ, гоненѣмъ не знати за чимъ, нѣбы за просторомъ наукы и вѣдомостей, котрый кôнчить ся лишь патріотичною бляхою о народѣ, рôвности, свободѣ и т. и. Сѝ слова найлѣпше доказують, що авторъ, пишучи свою критику, не дуже числивъ ся зъ словами, бо прецѣнь гоненѣ не знати за чимъ, а „гоненѣ за просторомъ нѣбы науки и вѣдомостей“ — не все одно, а остаточно се послѣдне гоненѣ все-таки лѣпше, нѣжь горде и самодовольне обставане при своѣмъ самороднôмъ неуцтвѣ. — О скôлько говоренѣ молодшого поколѣня о народѣ, любвѣ и рôвности маѣ значѣнѣ, — се лишаю въ оповѣданю будучности; о скôлько однакъ знаѣмо исторію послѣднихъ лѣтъ, то приходить ся сказати, що говоренѣ се не конче мусить бути бляхою. И такъ бачимо, що тѝ погляды молодого поколѣня зъвôльна, але постôйно, помимо всякихъ супротивлень и лайки, принимають ся чимъ-разъ глубше, такъ, що неразъ и старшій, щобы зовсѣмъ не стратити на повазѣ, мусять хоть по части признати слушнôсть тымъ буцѣмъто поступовымъ идеямъ, на котрѝ въ 70-тыхъ рокахъ безвзглядно кидано анатему“.

„Зъ усего того можь бачити, що я тримала ся сильно ґрунту и не запускалась въ жадну фантазію; єсли затымъ критикъ невдоволеный зъ поступовыхъ змагань молодыхъ Шумвньскихъ, най скорше обвиняѣ суспôльнôсть, а не авторку, котра старала ся ѣ лишь вѣрно

представити. Чимъ властиво рóжнить ся поступъ Любки вóдъ темнои поступовости дѣтей и внукóвъ панѣ Шуминьскои, критикъ зовсѣмъ не выявляє. Менѣ зновъ здає ся, що абсолютно нѣчимъ, крóмъ хиба тымъ, що старше поколѣнє на Украинѣ въ хвили розбудженя ся середъ молодѣжи поступовыхъ думокъ, було бóльше освѣчене, нѣжь въ Галичинѣ, такъ, що поступъ не выкопавъ тамъ мѣжь старшимъ и молодшимъ поколѣнємъ такого рова, якъ у насъ. Сего найлѣпшимъ доказомъ єсть самъ критикъ, бо, єсли для него поступовѣйшій у насъ думки суть заявленємъ революційныхъ стремлѣнь, то якъ-же може представляти ся кождый объявъ жóнцѣ, замкненóй въ чотырохъ стѣнахъ, вóдбитóй вóдъ широкого руху загальныхъ змагань?!“...[1])

Хоча-жь Кобриньска, вóдповѣдаючи Цеглиньскому, корыстувалась вправно діялєктикою и зъявила подекуды прóнію, то все-жь не опрокинула она всѣхъ єго закидóвъ. Бо й нѣгде правды дѣти, бувальщина, яку зъобразила Кобриньска въ особѣ Шуминьскои, выходить трохи-не идіотичною, мѣжь-тымъ коли въ патріярхальнóмъ побутѣ нашихъ старосвѣтскихъ попадь годѣ було добачити якогось идіотизму. Вóдтакъ се ще не бувъ поступъ въ напрямѣ суспóльно-радикальнóмъ, що найстарша дочка Шуминьскои заявила волю йти за того, котрого любила, — що найстаршій сынъ не хотѣвъ бути попомъ, а волѣвъ стати професоромъ. „Духъ часу“ проявивъ ся хиба тóлько въ вóльнодумныхъ розмовахъ молодшого сына Шуминьскои. Не диво про-те, що Цеглиньскій не мóгъ довѣдати ся, якъ повелось дѣтямъ Шуминьскои на тыхъ поступо-

[1]) „Відповідь на критику Жіночого Альманаха в „Зорі“ з. р. 1887“. Чернівці, 1888; стор. 7—9. — Образокъ зъ житя п. з. „Панѣ Шуминьска“ въ польскóмъ перекладѣ надруковано въ газетѣ „Dziennik poznański“ зъ р. 1887.

выхъ дорогахъ. Опроче по нашôй думцѣ Кобриньска заподѣяла анахронизмъ, зъображаючи Шуминьску и ѣи дѣтей та внучку. Вже-жь сама Кобриньска каже, що Шуминьска — се жôнка зъ тои епоки, коли священьство становило одиноку у насъ руску интелиґенцію,[1]) — се значить, Шуминьска могла жити въ трицятыхъ або въ сороковыхъ рокахъ сего вѣку. Та отъ, тогдѣ не було ще й слѣду поступовыхъ змагань, котрй у насъ въ Галичинѣ стали проявлятись ажь въ сѣмдесятыхъ рокахъ. Зъ того всего видно, що типъ такои попадѣ, яку авторка зъобразила въ Шуминьскôй, въ сѣмдесятыхъ рокахъ бувъ уже архаистичнымъ, бо въ тôмъ часѣ не було вже такои попадѣ, котра бажала бы видѣти всѣхъ своихъ сынôвъ священиками — котра-бъ тôлько въ подружю зъ семинаристомъ, и то зъ сыномъ священика, добачала щасливу долю своѣи дочки.

Въ кôнци годить ся спôмнути, що „Панѣ Шуминьска“ вподобалась Михайлови Павликови, котрый ось-що про неѣ пише: „Въ сѣмъ оповѣданю Кобриньскои въ загалѣ повно гарныхъ образôвъ; воно й оброблено добре; видно, що надъ нимъ довше працювала“.[2])

Въ другôй повѣстцѣ, надрукованôй въ Жôночôмъ Альманаху, п. з. „Панъ Судія“ хотѣла авторка зладити такожь образокъ зъ житя. Она каже, що малюючи сей образокъ, мáла ось-яку провôдну думку: „Заробокъ одного чоловѣка не выстарчає на цѣлу родину; — при

[1]) „Відповѣдь...“, стор. 7.

[2]) „Народ“, орґан руско-украйинскоі радикальноі партіи. Львів, 1890, въ статьи: „Перші ступні руско-украйинского жіноцтва“, стор. 42—50. — Краковска газета „Nowa Reforma“ присвятила Жôночому Альманаху довшу статью (р. 1887., ч. 31., и р. 1888., ч. 1). Тутъ приписує ся Кобриньскôй таке значѣнє въ рускôй суспôльности, яке мая Гофманова-Таньска въ суспôльности польскôй. — Изъ листôвъ, писаныхъ Франкомъ,

якихъ-небудь надзвычайныхъ выдаткахъ, родинныхъ нещастяхъ, браку помочи зъ боку, такои н. пр. якъ посагъ жôнки, буджетъ домашній може не дописати“.[1]) Вôдтакъ зъ упадку судьѣ, щó ставъ хабарникомъ, выводить авторка ось-яку моральну науку: „Дайте намъ способбъ до самостôйного удержаня, до рôвного зъ вами зарôбку, а мы не будемо деморализовати васъ и себе“.[2]) — Та отъ, така провôдна думка була-бъ гарна, коли-бъ Кобриньска справдѣ була єѣ мáла, якъ писала свою повѣстку. Отъ-сѣ слова высказала она ажь рôкъ опôсля, коли Цеглиньскій написавъ коротку оцѣнку сего твору. Сей-то критикъ сказавъ про „Пана Судію“ ось-що: „По-разъ першій являєсь ту въ литературѣ нашôй мораль, що чоловѣкови „чесному“ годѣ прожити середъ теперѣшнихъ „культурныхъ потребъ,“ — вôнъ мусить стати „нечеснымъ“. Панъ судія, чоловѣкъ чесный и патріотъ, щó въ розгарѣ національнои идеѣ стоить на самôмъ передѣ, — заходить наразъ въ такѝ „культурнѝ потребы“, що ймаєсь хабара и то гроша сирôтского, абы жôнку выслати до купелѣвъ, а сына до школы. Причина тому: довги студентскѝ та

Драгомановомъ и Маслякомъ до Кобриньскои можна дôзнатись, що отъсѝ письменники высоко цѣнять єи оповѣданя „За-для кусника хлѣба“ и „Панѣ Шуминьска“. Франкови сподобалось найпаче оповѣданє „За-для кусника хлѣба“, и вôнъ пише мѣжь иншимъ ось-що: „Чи знаєте Вы, що се Вы написали таку штуку, якои рôвнои вся наша галицка литература доси не видала“. Драгоманôвъ ставить Кобриньску побôчь Франка, а Маслякови „Панѣ Шуминьска“ сподобалась такъ дуже, що вôнъ зладивъ польскій перекладъ сего оповѣданя за-для того, щобъ єго надруковано въ фелєтонѣ газеты „Dziennik poznański“.

[1]) „Відповідь...“, стор. 12.

[2]) ibid. — Въ письмѣ-жь до автора сеи „Исторіѣ литературы рускои“ зъявляє Кобриньска ось-яку провôдну думку: „Тяжко въ теперѣшнихъ обставинахъ суспôльныхъ погодити обовязокъ горожанина, а батька родины, и безъ вины выступаючихъ акторôвъ выходдть зъ того деморализуючѝ наслѣдки“.

зъ першои судовои практики, надто подружіє зъ бѣдною дѣвчиною. Причины такъ ясні, що и розвѣвають въ-скорѣ маленькій замѣты совѣсти пана судіѣ, и вонъ, обчисливши зъ нею, каже, що коли-бъ єму прийшло ся ще разъ жити, то живъ бы, якъ теперь, и ставъ бы тымъ самымъ, чимъ теперь єсть. Не знаємо, чому дивовати ся бôльше, чи тôй морали пана судіѣ, чи цинизмови тои морали".[1])

Супроти сихъ закидôвъ критика Кобриньска пише въ „Вôдповѣди" ось-таке: „Згубна мораль належить такожь до головныхъ закидôвъ, які звычайно роблять новѣйшому литературному напрямови єго противники. Все, що́ лишь не йде пôдъ ладъ давно уробленымъ понятямъ и выображенямъ данои суспôльности, мусить бути зле и шкодливо вплывати. Не диво, що и д. Г. Ц., щобы, здає ся, умотивовати свои закиды въ „зле понятômъ Золизмѣ", вышукавъ щось подôбного и въ Жôночômъ Альманасѣ. Єсли бы судія выславъ жôнку до купелѣвъ а сына до школы за-для ихъ и своєи утѣхи, то дѣйстно мавъ бы ся чимъ критикъ обурювати, — але то лишь зъ критики такъ выходить. Въ оповѣданю стає передъ нимъ смерть дорогои особы, стає и кличе дитина: „Ты менѣ давъ житє, дай менѣ и хлѣба!" — „До суду зъ нимъ!" кричить критикъ. — Добре! але тамъ єще противъ кодексу карного стати можуть судіѣ присяжні, котрі бы могли бôльше увзгляднити поводы и моральні мотивы поступку, нѣжь се було бы по думцѣ вѣками установленыхъ правъ".[2])

А вже-жь, по нашôй думцѣ, у Кобриньскои ачей не було намѣру проявляти ту „мораль", що чоловѣкови

---

[1]) „Зоря", 1887; стор. 307.

[2]) „Відповідь на критику Жіночого Альманаха", стор. 9—10.

чесному годѣ прожити середъ теперѣшнихъ „культурныхъ потребъ“, — що вонъ мусить стати нечеснымъ. Авторка хотѣла въ сѣмъ образку мабуть показати, що ентузіястъ до національныхъ святощій, до теоретичного патріотизму, не дивить ся на житє зъ практичного боку. Такій-то чоловѣкъ, за-для своихъ „фантастичныхъ мрѣй“, увойде конечно въ коллизіѣ зъ проявами справжнього житя, — мусить морально упасти. Коли-бъ судія въ молодому вѣку стоявъ на реальномъ ґрунтѣ, то опосля не заподѣявъ бы кривды сиротамъ, дѣставши хабара водъ жида за те, що ихъ ґрунтъ выставлено на лицитацію. Така була мабуть провѣдна думка Кобриньскои, коли зъображала пана судію. Коли-бъ же она въ сѣй повѣстцѣ хотѣла показати, що заробокъ одного чоловѣка не выстарчає на цѣлу родину, то въ писаню своѣмъ була-бъ натякнула на тее, що й жонкамъ треба подати способъ до самостойного удержаня. Але про конечность еманципаціѣ жоноцтва въ сѣмъ образку зъ житя нема згадки.[1])

Хоча-жь Наталя Кобриньска, выдавши Жоночій Альманахъ, зъявила ся авторкою двохъ повѣстокъ и чотырьохъ статей змѣсту суспольно-економичного, то ѣи имя може й не належало-бъ ще до исторіѣ рускои литературы, тому-що ти обѣ повѣстки не мають великои стойности, мѣжь-тымъ коли статьѣ змѣсту суспольно-економичного не мають прикметъ красы литературнои.[2]) Ажь

---

[1]) Лишь въ однѣмъ мѣсци сеи повѣстки читаємо про жонку судіѣ ось-що: „Що зъ того, що вона нѣколи не закладала рукъ, що працювала и гарувала собою? Вона не могла нѣчого приробити, а лишь зменшати выдатки, котрѣ ишли на щоденнѣ потребы житя“... („Перший Вінок“, стор. 389).

[2]) Мих. Павликъ каже, що въ „Першомъ Вѣнку“ сила Кобриньскои не въ отъ-сихъ оповѣданяхъ, а въ науковыхъ рѣчахъ про жоноцтво“. („Народ“, 1890; стор. 47).

оповѣданє „Ядзя и Катруся“, надає Кобриньскôй право, вступити въ пантеонъ словесный и зайняти тамъ мѣсце неподалеки вôдъ Олены Пчôлки, котра своимъ таланомъ все-таки высше стоить вôдъ авторки ось-того оповѣданя.

Уже сама назва оповѣданя вказує на те, що тутъ являють ся двѣ героинѣ: Ядзя, дочка небогатого паньства Солєцкихъ на Покутю, и Катруся, дочка бѣдныхъ мужикôвъ. Мати Катрусѣ, бѣдна вдова, була мамкою маленькои Ядзѣ, а трохи зъ-годомъ привели въ двôръ ту сѣльску дѣвчинку, щобъ бавилась разомъ зъ паньскою дитиною. Катруся була о два роки старша вôдъ Ядзѣ, и вôдтакъ при забавѣ стала она верховодити своєю товаришкою. Ба, одного разу, сконлось таке лихо, що, коли Ядзя пôрвала цѣтки на шиѣ Катрусѣ, ся мужицка дитина кинула паннунцю объ землю и стала єѣ обкладати кулаками зô всѣхъ бокôвъ. Вôдтакъ панъ казавъ економови вкарати Катрусю. Бѣдна дѣвчина втекла до дому й бôльшь не верталась до двора. Трохи-перегодя вмерла єи мати. Тогдѣ сирота тынялась по мужицкихъ хатахъ слугою, а по-заякъ нѣгде не могла загрѣти мѣсця, то въ селѣ стали єѣ называти непотрѣбовискомъ.

Мѣжь-тымъ Ядзя жила пôдъ опѣкою мамы й гувернантки. Зъ-годомъ-перегодомъ зъ деликатнои и хорошои дитины выросла высока, гнучка, зъ правильными рисами лиця панна. Єи гарна стать була предметомъ загального подиву сусѣдньои шляхты й интеллигенціѣ недалекого мѣсточка, куды она ѣздила щô свята й недѣлѣ до костела. Опôсля молодый панъ Вацлавъ, сынъ сусѣднього паньства, часто бувавъ у Солєцкихъ, и люде стали гуторити, що вôнъ бажає одружитись зъ панною Ядзею. Та отъ, Вацлавъ оженивъ ся на Подôлю зъ богатою панною Ся подѣя глубоко вразила дѣвчину, котра була чи-мало гордою за-для своєи красы. Але-жь незабаромъ панѣ Со-

лѣцка выѣхала зъ дочкою до Львова на цѣлый часъ мясницъ, и про-те Ядзя стала задоволена й щаслива. Краса єи принадила багато адораторôвъ, однако нѣхто изъ нихъ не думавъ женити ся зъ гарною панною, у котрои не було грошей. Хоча-жь невеличкій маєточокъ Солѣцкихъ львôвскими выдатками дуже пôдорвавъ ся, то все-жь рѣшились они, выѣхати й другого року до Львова на мясницѣ. И сего разу кавалєры пôдлабузнювали ся гарнôй Ядзи, однако нѣ одинъ не зъявивъ замѣру, оженити ся зъ нею. Не диво про-те, що личко Ядзѣ помарнѣло, — що зъ нудьги й туги гарна дѣвчина стала нездужати. Батьки стали непокоитись єи здоровємъ, и просили лѣкаря зъ сусѣднього мѣсточка, щобъ давъ раду знемагаючôй ихъ дочцѣ. Се бувъ чоловѣкъ гарный й нежонатый, що́, буваючи въ домѣ паньства Солѣцкихъ, влюбивъ ся въ ихъ дочку. Коли вôнъ вôдтакъ довѣдавъ ся вôдъ сѣльского арендаря, що Солѣцкій позычає у него грошей, то гадавъ вôнъ, що сей зъубожѣлый шляхтичь не буде противный єго жениханю зъ Ядзею. Однако старй Солѣцкй вôдвернули ся зъ презирствомъ вôдъ сего жениха, що́ не бувъ шляхтичемъ. Вôдтакъ Ядзя, дôзнавши ся про тй замѣры лѣкаря, попала въ нервовый спазматичный плачь, зъ-за чого мати намагала єѣ втихомирити, кажучи: „Охъ! не про таку партію для тебе думали мы!“ Опôсля Ядзя ставала що-разъ бôльшь невдоволена своєю долею: музика дразнила єѣ, читанє мучило єѣ, — за те цѣлыми днями сидѣла въ покою своємъ, де робила всѣлякй робôтки жôночй, се-бъ-то мистецкй гафты та вышиванй барвистыми шовками цвѣты.

Коли Ядзя переглядала разъ одну часопись, то заинтересувавъ єѣ вельми проєктъ львôвскихъ дамъ-аристократокъ, котрй уложились, зааранжувати велику льотерію на користь бѣдныхъ. Ще-жь бôльше зайняла єѣ

ось-та справа, коли одна изъ знакомыхъ пань запросила єѣ зъ матѣрю до участи въ добродѣйнѡмъ дѣлѣ. Ядзя пѡслала кѡлька дорогихъ оказѡвъ своєи роботы, и вѡдтакъ зъєднала собѣ прилюдне признанє въ часописяхъ. Опѡсля посылала она свои робѡтки на публичнѝ продажѣ, коли ихъ аранжовано на добродѣйнѝ цѣли. Въ добротѣ свого серця она любила думати про тыхъ бѣдныхъ, котрымъ она приходила въ помѡчь своими робѡтками. Трохи зъ-годомъ Ядзя подавала й лѣкарску помѡчь недужимъ селянамъ, хочь она ихъ не любила, чувши вѡдъ матери тѝ докоры, що се людъ злый и здеморализованый.

Ажь ось разъ въ зимѣ пѡшла Ядзя зъ матѣрю селомъ и побачила маленьке хлопя лишь въ самѡй сорочинѣ, щѡ сидѣло на приспѣ пѡдъ хатою зъ кусникомъ чорного хлѣба въ рукахъ. Ядзя зглянулась надъ марненькимъ дѣтвакомъ и озвалась до него: „Чому ты, дитинко, сидишь на дворѣ? — чому не йдешь до хаты?“ Але дитина, побачивши паню и незрозумѣвши бесѣды, схопила ся зъ мѣсця и зъ плачемъ побѣгла до хаты. Для Ядзѣ, щѡ въ селѣ зъєднувала собѣ славу „доброи паннунцѣ“, було се немило, що сей хлопчикъ такъ єѣ налякавъ ся. Она рѣшилась увѡйти въ хату. На постели лежала молода, недужа жѡнка, прикрыта грубою веретою. Двоє дѣтей дерло ся мѣжь собою надъ якоюсь мищиною, а старшій хлопчикъ, щѡ бувъ на дворѣ, приникъ на лавѣ и дививъ ся въ вѡкно, неначе-бъ хотѣвъ видѣти, щѡ роблять обѣ панѣ. Коли Ядзя станула въ дверохъ, дѣти скричали несвоими голосами й кинули ся на пѣчь. И довѣдала ся Ядзя вѡдъ сеи недужои жѡнки, що єѣ коле въ грудьохъ, — що нѣкому нѣ дѣтей погодувати, нѣ єѣ саму обѡйти.

Се була Катруся, що колись-то въ паньскому дворѣ бавила ся зъ Ядзею, але паннунця не пѡзнала своєи давнои товаришки. Она обѣцяла прислати недужѡй лѣки та й

соломы, щобъ було чимъ затопити въ печи. Вôдтакъ Ядзя, повернувши до матери, щó стояла на улици, розказала ѣй, що хорôй жôнцѣ мусить пôслати трохи малинового соку й хочь маленьку вязанку соломы, бо тее ѣй обѣцяла. Вôдтакъ зажурила ся, чи се не буде немило батькови, котрый часомъ криво дививъ ся на фильантропійнй дѣла дочки.

Катруся була вже вдовою, — єи чоловѣкъ, Максимъ Иванишинъ, бувъ умеръ торôкъ. У своѣмъ житю не зазнала она доброи долѣ. Коли була ще дѣвчиною, то по смерти матери росла она мовь дика хопта въ бурянѣ, щó на неѣ не свѣтить ясне сонѣнько. Натынявши ся въ селѣ вôдъ хаты до хаты, знайшла она захистъ у добрыхъ газдôвъ. У нихъ служила Катруся кôлька лѣтъ и выросла въ гарну дѣвку. Коли бувало въ недѣлю убрала ся и стояла на воротахъ, то всѣ парубки, щó йшли улицею, ззирали ся на неѣ. Томý-то парубокъ Максимъ Иванишинъ, щó разомъ изъ нею служивъ, неразъ сердивъ ся, воркотячи собѣ: „Вона кобы лишь на вулици стояти та й до всѣхъ парубкôвъ зубы шкирити!“ Саме-тогдѣ Катруся полюбила Ивана, вôйтового сына, та отъ, трохи-перегодя дôзналась она, що той Иванъ засватавъ уже дѣвку въ першого богача въ селѣ. Вôдтакъ Катруся не хотѣла жити въ тôмъ селѣ, та змовила ся зъ жидомъ-шафаромъ одного богатого буковиньского жида, щó потребувавъ робôтникôвъ до тютюну. Той жидъ завѣзъ єѣ зъ деякими другими дѣвчатами й кôлькохъ парубкôвъ въ Грабинцѣ на Буковину. Шафарь придѣливъ тутъ кождому роботу. Катрусю зъ двома дѣвками й трьома парубками взявъ до помочи при роботѣ розсадникôвъ, котрй закладали ся на фôльварку за селомъ.

Катруся привыкла швидко до нового житя. Она була все скора до смѣху и жартôвъ, а въ такôмъ великôмъ

гуртѣ було чого та й зъ кого посмѣяти ся та не одно приповѣсти. И въ Грабинцяхъ подобалась не одному парубкови гарна та моторна Катруся, ба й старшій тютюникъ Михайло, и жидъ-шафарь любили єѣ зачѣпати. Тойто Михайло бувъ жонатый, а якъ єго жôнка довѣдалась, що вôнъ Катрусѣ не спускає зъ ока, то якъ єѣ побачила, проклинала й кричала на цѣле село. Мѣжь-тымъ Максимъ туживъ за Катрусею, и разъ таки скортѣло єго пôйти до Грабинець и подивити ся, щô тамъ она робить. Саметогдѣ роботники сидѣли на земли мѣжь купами зеленого тютюну. Роботы доглядавъ старшій тютюникъ Михайло, и переходячи коло Катрусѣ, ставъ єѣ зачѣпати любязно. Катруся вôдвернулась и засмѣялась. У тôй хвили зъявила ся Михайлова жôнка й кинула на Катрусю горнець зъ мазею. Горнець вцѣливъ у саму голову, — цѣле лице Катрусѣ замазалось мазею, а чорнй, довгй струѣ сплывали по бѣлôй сорочцѣ. Михайло побачивши таку дивовижу, поблѣдъ и прискочивъ до своєи жôнки, — вхопивъ єѣ за шию, поваливъ на землю и зачавъ ногами толочити. Ледве ихъ розôрвали. Мѣжь-тымъ на-вкруги Катрусѣ регôтъ не перерывавъ ся, а бôльшь усѣхъ смѣявъ ся шафарь. Се чогось дуже розсердило Катрусю; зô слости пôрвала она розбитый горнець и кинула єго сему жидови въ очи. Але шафарь вôдхиливъ ся, а горнець вôдбивъ ся о дверѣ вôдъ возôвнѣ.

Катруся видячи, що всѣ зъ неи смѣють ся, сказала майже крôзь сльозы: „Богъ бы святый васъ побивъ!“ — вôдтакъ ухопила коновку зъ водою й пôшла до хаты. Тутъ пустились ѣй сльозы зъ очей цюркомъ. Та годѣ було довго плакати, — треба було вмыти ся й перебрати сорочку; — але за сорочкою треба було йти ажь на село. У хатѣ не було нѣкого. Катруся выглянула вôкномъ, — не подалеки стоявъ Максимъ. Она бачила єго ще зъ-ран-

ку, але ледви кôлька слôвъ зъ нимъ поговорила; — теперь же втѣшилась чи-мало, коли єго взрѣла, — вôдтакъ прикликала єго до себе, и пôслала до своєи подруги, Ярины, по сорочку. Коли-жь опôсля стала перебиратись, то шафарь розсердивъ ся на неѣ, що она полишила роботу. Якъ же Максимъ побачивъ, що жидъ, взявши Катрусю за плечѣ, тручавъ єѣ за дверѣ, то зъ пересердя прискочивъ до него и вхопивъ за оба пейсы. Але шафарь бувъ силачь и вôдкинувъ Михайла вôдъ себе одною рукою. Хоча-жь Максимъ двѣчи кидавъ ся на жида, то не вдѣявъ нѣчого, а коли побачивъ, що жидъ хоче замкнути єго до шпѣхлѣря, то вырвавъ ся зъ єго рукъ и ставъ утѣкати. Вертаючись изъ Грабинець домôвь, роздумувавъ вôнъ, щó се єму стало ся, що вôнъ, парубокъ тихій, кинувъ ся на шафаря, мовь скаженый. И пригадалась єму Катруся зô сльозами въ очахъ, — тогдѣ вôнъ скочивъ бы за нею въ огонь, хочь она й не дивила ся на него.

Ажь ось повернула Катруся въ село, коли скôнчилась робота тютюнникôвъ у Грабинцяхъ. Закимъ робôтники до дому прийшли, не одно въ селѣ перемѣнилось: одни̇ повмирали, другі̇ породились, инши̇ поженились. Мѣжь тыми, щó поженились, бувъ такожь и вôйтôвъ сынъ, Иванъ. Иваниха не злюбила Катрусѣ, и вôдказувала на неѣ, що она пустѣйка й жидôвска помыйниця. Хтось сказавъ Катруси, що Иванiха разъ довго стояла зъ Яриною та й говорила щось про неѣ. Єѣ розôбрала велика злôсть на Ярину й на Иваниху, и якъ побачила Максима, стала выкрикувати на колишню свою подругу. Максимови такъ дуже подобалась Катруся у своѣмъ гнѣвѣ, що вôнъ бôльшь дививъ ся на неѣ, нѣжь слухавъ єи лайки. И ось вôнъ промовивъ до сердитои дѣвчины: „Катрусю! отъ, знаєшь, щó я тобѣ скажу: я бымь тебе сватавъ, кобымь знавъ, що ты за мене пôдешь“. Хмурне лице дѣвчины якъ-разъ

розъяснилось, чорнѝ бровы розтягнулись, а очи весело забѣгали. Вѳдтакъ того-жь дня по вечерницяхъ Максимъ спытавъ ся Катрусѣ, щобъ уже разъ сказала ѥму „рехтельну правду“, чи она не пѳшла-бъ за него? — „Та щѳ ты мене пытаѥшь?“ вѳдповѣла дѣвчина. „Чи я панна, що ты мене пытаѥшь? Присылай старостѳвъ, та будешь знати!“

У тыждень по тѳй розмовѣ Максимъ пѳславъ до Катрусѣ старостѳвъ, а трохи-перегодя они обоѥ одружились. У Максима була стара хата й кусень городу, тому-то, маючи свѳй захистъ, жили обоѥ спокѳйно й щасливо. Зъгодомъ були у нихъ дѣти: сынъ и дочка, — вже й третѥ мѧло бути, коли ось Максимъ розболѣвъ ся. Катруся возила ѥго до мѣста до доктора, ходила й до ворожки, та й робила, щѳ могла, але нѣчого нѣ крихты не помагало: сохъ-сохъ та й врештѣ вмеръ. — Гѳрко прийшло Катруси ховати Максима: великихъ статкѳвъ не було нѣколи, а якъ хорувавъ, то маленьке ґаздѳвство звелось нѣ-на-що. Вѳдтакъ по смерти Максима бѣднѳй вдовици зъ дрѳбными дѣточками тяжко було жити. А вже-жь знали про неѣ въ селѣ, що она робуча жѳнка, то й незабаромъ сватавъ ѥѣ одинъ бѣдный парубокъ пяниця, а вѳдтакъ удовець изъ трома дѣтьми. Але Катруся волѣла якійсь часъ сама бѣдувати, доки Богъ не навернувъ бы ѣй лѣпшу долю. Та отъ, въ зимѣ занедужала она, и полекшало ѣй ажь тогдѣ, коли до неи прийшла панна Ядзя и дала ѣй якохось лѣку.

На весну взяла Катруся два морґи кокурудзѳвъ у людей, робити на третину. Вже поралась она сапанѥмъ, коли ось однои днины сонце стало сильно припѣкати й незабаромъ зъявила ся надъ селомъ градова хмара. Зъ-першу кинуло збитымъ у грудки ледомъ, потому посыпалось гейбы зъ мѣшка густымъ, великимъ градомъ. Пропала

гôрка праця, тяжка кервавиця Катрусѣ и другихъ хлѣборобôвъ; — три частины села пали жертвою граду. Се нещастє селянъ глубоко вразило Ядзю й она задумала зарядити велику запомогу всеи повѣтовои шляхты й интелиґенціѣ на користь бѣдныхъ селянъ. Намовила кôлькохъ панôвъ и пань изъ сусѣдньои шляхты, завязати комитетъ, — втягнула всю высшу интелиґенцію зъ поблизького мѣсточка й урядила фантову льотерію, на котру пожертвувала половину всѣхъ своихъ мистецкихъ роббôтокъ. Вôдтакъ комитетъ устроивъ чи-мало „танцюючихъ вечеркôвъ“. А що того всего було ще за-мало, то Ядзя зближила ся до жôнки лѣкаря й объѣздила зъ нею трохи не всѣ знатнѣйшѣ домы цѣлои околицѣ. Въ тôй прогульцѣ асистувавъ дамамъ панъ Адамъ Б., чоловѣкъ въ сороковыхъ рокахъ, що́ бувъ посесоромъ невеличкои маєтности въ сусѣдствѣ паньства Солєцкихъ. Вôнъ бувъ сыномъ колишньои властителькы Грабинцѣвъ, котра за свои довги жидови Клюґманови вôдступила те велике село и въ Галичинѣ купила маленьке сѣльце. Але-жь панъ Адамъ мусѣвъ небавомъ позбутись и того сѣльця и ставъ посесоромъ чужихъ маєткôвъ. Теперь бувъ вôнъ товаришемъ Ядзѣ въ тôй фильантропійнôй прогульцѣ, и та панна-аристократка була дуже рада, що ѣй асистує кавалєръ-шляхтичъ.

Якъ селяне зачули, що паны ними пѣклують ся, то й стали потѣшати ся, що лекше имъ прийде перебути тяжке лихо. Ажь ось скликали людей до двора. Ядзя роздавала имъ збôже и грошѣ: кождому приходило по ґарцеви збôжа и по десять крейцарôвъ. Люде кланялись низько й цѣлували Ядзю въ руку. Але не всѣ були вдоволенѣ такимъ даромъ, бо ось въ гурмѣ чутно було якійсь голосъ жôночій: „Се такъ зъ тымъ, якъ безъ того!“ Якъ Ядзя зачула сѝ слова, то повела очима и взрѣла тоту

хору жо́нку, котру була во́двѣдала въ єи хатѣ й ратувала въ недузѣ. Тому-то лице Ядзѣ скривилось болючо. Коли-жь Катруся переходила коло корчмы, то арендарь Абрамко, усмѣхаючись лукаво, запытавъ ся єѣ: „А що́, Катрусю, багато до́сталисте запомоги?“ Катруся лишь махнула рукою и по́шла дальше, — а вечеромъ занесла до Абрамка остатній сердакъ.

Саме-тогдѣ панъ Адамъ заѣзджавъ на дво́рске подво́рє. Привитавши ся зъ Ядзею, запримѣтивъ во́нъ, що она була сильно роздражнена. Та-жь она понесла сто́лько труду, щобы подати по́льгу бѣднымъ селянамъ, а за те не учула й доброго слова. А коли въ селѣ вже всѣ поснули, въ дворѣ вела ся ще довга бесѣда про лѣнивство, пяньство, зухвальство й невдячно́сть простого люду.

У своѣмъ письмѣ до автора сеи исторіѣ литературы каже Кобриньска, що въ оповѣданю „Ядзя и Катруся“ зъобразила она во́дносины двора до села, — такъ улюблену теперь тему польскихъ писателѣвъ, — во́дносины до мужчинъ панночки а простои дѣвчины, та що она хотѣла найпаче показати, що економично́й нуждѣ мужика не поможуть нѣяки́ фильантропійни́ подвиги, котри́ зъявляють ся просто іронією.

А вже-жь обѣ героинѣ сего оповѣданя не зъобразила авторка однаковою хистью. Характеръ Ядзѣ супроти вдачѣ Катрусѣ являє ся блѣдый и мало выразначный. Ядзя має бути типомъ аристократки, дарма́, що майно єи батька хилить ся до руины. Та отъ, паньска примха Ядзѣ выразначує ся лишь презирствомъ до лѣкаря, що́ не бувъ шляхтичемъ. Она волѣла придушити почуваня свого серця, нѣжь бути щасливою зъ молодымъ, свѣчнымъ чоловѣкомъ, котрый полюбивъ єѣ щиро. Во́дтакъ Ядзя, втративши надѣю, одружитись изъ шляхтичемъ, зъ нудьги стала проявляти паньски́ фильантропійни́ почуваня до бѣд-

ныхъ людей. Се-жь була для Ядзѣ якась забава, зъ котрои выходила для неи та користь, що имя ѳи стало голоснымъ мѣжь паньствомъ. Зъ нудьги подавала она такожь деякѝ лѣки недужимъ мужикамъ та й вôдвѣдала двѣчи бѣдну Катрусю. Очевидячки бажала авторка показати, що супротивъ сучасного напряму до рôвности й братерства примхи аристократиѣ, вôдъокромленои вôдъ низшои верствы суспôльности, въ наслѣдкахъ своихъ бувають дивовижнѝ й смѣшнѝ.

Супроти сеи зденервованои панночки, щó тôлько зъ нудьги проявляє симпатію до селянъ, Кобриньска ставить бѣдну мужичку Катрусю. Коли Катруся була дѣвкою, то вызначувала ся вдачею веселою, бадьористою. Живучи въ Грабинцяхъ мѣжь тютюнниками, була она неначе душею всякои забавы, — була все скора до смѣху и жартôвъ. Коли-жь одружила ся зъ Максимомъ, то стала наразъ тихою робôтницею, — брыклива й жартôвлива дѣвчина перетворилась въ сумирну жôнку. Така-жь швидка метаморфоза въ психичнôмъ житю ѳ трохи неимовѣрна. Вже-жь въ повѣсти Левицкого-Нечуя „Кайдашева сѣмя“ брыклива дѣвка Мотря не змѣнила ся своѳю вдачею и тогдѣ, коли одружила ся зъ Карпомъ. Хоча-жь Кобриньска въ зъображеню характерôвъ подекуды мало звертаѳ уваги на житѳ психичне, то все-жь Катруся ѳ гарнымъ типомъ сѣльскои дѣвчины, а закраски етноґрафичнѝ мужицкого побуту вважають ся въ сѣмъ оповѣданю мистецкими.

Литературна стôйнôсть сего твору вывначуѳ ся найбôльшь отъ-сими картинами: 1) Приѣздъ жида-шафаря до села за тютюнниками (стор. 42—44).[1]) — 2. Сѣльскѝ дѣвчата й парубки ѣдуть на двохъ возахъ на Буковину до Грабинець (44—45). — 3) Житѳ тютюнникôвъ (46—48). —

[1]) „Зоря“, 1893.

4) Катруся на вечерницяхъ (63; 105). Найпаче вдалось Кобриньскôй змалювати мистецкою хистью побутъ тютюнникôвъ у Грабинцяхъ. Правда, що взоровзôръ до змальованя сеи картины добачала она въ повѣсти Левицкого-Нечуя „Бурлачка“, а то въ зъображеню бурлакъ у суконнôй фабрицѣ,[1]) — але все-жь зъумѣла она свому образкови надати стôлько новыхъ, оригинальныхъ прикметъ, що вôнъ уважає ся прегарною иллюстрацiєю такого побуту мужицкого, на якiй мало хто звертавъ увагу. Зъ того всего видно, що Кобриньскôй писати не образки зъ житя зъ прикметами радикализму, а картины етнографичнѣ зъ побуту нашого мужицтва.

Наталя Кобриньска написала мѣжь иншимъ критику нѣмецкои повѣсти Юлiя Штиндого въ рускôмъ перекладѣ д-ра Е. Олесницкого, п. з. „Родина Бухгольцѣвъ, — образки зъ родинного житя Нѣмцѣвъ“.[2]) У своѣй критицѣ Кобриньска выступає противъ автора повѣсти зъ-за того, що вôнъ, по ѥи думцѣ, написавъ апотеозу теперѣшнього родинного житя. Ось-що пише она въ тôй критичнôй розвѣдцѣ: „Штинде добачивъ въ житю родиннôмъ прехорошу идиллiю, прислонену лишь хмарками конечныхъ въ житю прикростей, безъ котрыхъ картина була-бъ, якъ страва безъ соли... Изъ усего выходить мораль така, що, хоть въ житю родиннôмъ бувають всѣлякѣ пригоды, то все таки воно повинно устояти ся ненарушене въ теперѣшнѣмъ устрою, на котрого сторожи поставлено жôнку... По думцѣ Штиндого жôнка, хоть бы й найрозумнѣйша, мусить губити ся въ дрôбницяхъ, бути троха дитиною, забобонною, а вже конечно не предвиджувати выпадкôвъ,

---

[1]) „Бурлачка“. Повiсть I. Левицького. Київ, 1881; стор. 114—123.

[2]) Литературный додатокъ „Дѣла“. „Библiотека найзнаменитшихъ повѣстей“ — пôдъ редакцiєю Ивана Белея. Томъ XXVI. Львôвъ, 1888.

бо инакше затерлась бы гармонія житя родинного и уменшила повага мужчины, а тымъ уже затратило ся щастє на земли. Най Богъ боронить вôдъ такои жôнки, щó въ чоловѣцѣ видѣла бы лише щирого друга и порадника такого самого для себе, якимъ вона може бути для него, а не учителя!"...[1])

Въ кôнци годить ся спôмнути, що Кобриньска написала статью п. з. „Спомины зъ прогульки до Праги",[2]) де описує гостину Русинôвъ въ Чехахъ 1891. р.

Про мову Кобриньскои въ єи творахъ сказавъ дещо Михайло Павликъ. Ось и єго слова: „Мова Кобриньскои въ науковыхъ рѣчахъ дуже тяжка, — иде вона на чужій, головно польскій ладъ; — богато въ нѣй чужихъ, незрозумѣлыхъ слôвъ та й оборотôвъ, черезъ котрй маловченому тяжко дôбрати ся до сути рѣчи. — У Кобриньскои въ загалѣ та хиба, що вона мало звертає уваги на форму, котра особливо въ искуснôмъ творѣ — добра єго половина. У Кобриньскои ролю грають власне тôлько думки, образы, факты"...[3])

По нашôй думцѣ деякй похибки противъ духа рускоукраиньскои мовы Кобриньска заподѣяла тымъ, що вчитала ся въ творы польскои литературы и що зъ-вôдтамъ переймила деякй зразки польскои складнѣ. Все-жь таки треба признати, що Кобриньска, пôзнавшись изъ народною поезією, пише теперь доволѣ чистою мовою, — що вôдтакъ форма оповѣданя „Ядзя и Катруся" є въ загалѣ вдоволяюча.

* * *

[1]) „Товариш". Письмо літературно-наукове. Ч. І. Львів, 1888; стор. 87—88.

[2]) „Зоря", 1891; стор. 438—439; 455—456.

[3]) „Народ". Львів, 1890; стор. 49.

Отъ, подали мы поглядъ на житє и литературнѝ творы тыхъ авторôвъ и авторокъ, щó по-найбôльше пи́сали повѣсти. Але-жь крôмъ тыхъ 21 письменникôвъ є ще багато иншихъ, щó въ популярнôй литературѣ, або въ белєтристицѣ могли-бъ займати поважне мѣсце, примѣромъ Иванъ Наумовичь, Трохимъ Зѣнькôвскій, Мусѣй Школиченко, Вячеславъ Потапенко, Иванъ Спôлка, Наталка Полтавка, Хванько Крымськ ій... Одначе Наумовичь уважавъ (мало)рускій языкъ нарѣчіемъ россійскоґо й не розвинувъ повнои красы рôднои мовы въ популярныхъ своихъ творахъ. Зѣнкôвскій умеръ у молодому вѣку й бôльшу часть своихъ творôвъ лишивъ въ рукописяхъ,[1]) иншѝ-жь почали ось-недавно зъявляти хосенну дѣяльнôсть литературну, зъ-за чого годѣ сказати про неѣ рѣшуче слово. Ось и поглядъ на житє и литературнѝ змаганя деякихъ изъ тыхъ письменникôвъ.

Иванъ Наумовичь.[2]) Вôнъ родивъ ся 14 (26) сѣчня р. 1826. въ Козловѣ, повѣту Камѣнки Струмиловои въ Галичинѣ, въ домѣ свого дѣда по матери, священика Николы Дроздôвского. Отець єго бувъ народнымъ учителемъ въ Буску. Школы нормальнѝ кôнчивъ Иванъ въ Буску, а вôдтакъ учивъ ся въ Доминиканьскôй ґимназіи у Львовѣ. Опôсля приняли єго въ духовну семинарію и вôнъ ставъ слухати наукъ фильософичныхъ у Львôвскôмъ университетѣ. Бувши великимъ ентузіястомъ, молодый Наумовичь въ 1848. р. линувъ душею до революційного руху Полякôвъ, изъ-за чого єго выгнали зъ семинаріѣ. Але вôнъ любувавъ ся все ще въ мрѣяхъ польо-

[1]) Саме теперь друкують ся у Львовѣ писаня Зѣнькôвского.

[2]) Автобіоґрафію надрукувавъ Наумовичь въ „Науцѣ“ у Львовѣ, р. 1871; стор. 312—325; 359—373.

нофильскихъ, и коли разъ пріѣхавъ до Залѣщикъ, куды пе̑ревели є̑го батька зъ Буска, то по̑шовъ во̑нъ надъ Днѣстеръ и станувъ собѣ на мостѣ. Тамъ ставъ во̑нъ балакати зъ деякими мѣщанами й селянами про братерство та про Польщу. Та отъ, одинъ зъ нихъ зо̑рвавъ зъ є̑го головы польску конфедератку и вкинувъ є̑ѣ въ Днѣстеръ сказавши: „Тамъ твоя Польща!“

Але вже въ 1849. р. полюбивъ Наумовичь ро̑дну мову и въ „Пчолѣ“, литературно̑й газетѣ Ивана Гушалевича, надруковано є̑го стишокъ „Милый друже!“ (стор. 199—203), де молодый поетъ высказавъ ось-яку патріо̑тичну думку:

А вы галицкі̑ нутьте пташенята!
При пѣсняхъ праця иде такъ легенько,
Возьму всѣ пѣснѣ, возьму въ крылинята,
Гень-гень рознесу довго и ширенько
Въ стороны Бескида, въ степы Украины,
Куда руска мати, куда рускі̑ сыны!

Въ то̑й-же „Пчолѣ“ надруковано такожь вольный перекладъ французкои комедіѣ Молієра п. з. „Гриць Мазница, або мужь заманенный“.[1])

Въ 1851. р. ско̑нчивъ Наумовичь науку богословія и ставъ сотрудникомъ парохіѣ въ Городку. Трохи-перегодя до̑ставъ во̑нъ капелянію въ Ляшкахъ королѣвскихъ коло Глинянъ, де пробувъ три роки. Опо̑сля по̑шовъ во̑нъ на парохію въ Перемышляны, але бувъ приневоленый сидѣти при дочерно̑й церквѣ въ Короснѣ. Живучи въ сѣмъ селѣ Наумовичь выдавъ деякі̑ популярні̑ книжочки, якъ: 1. Повѣсти къ домашному читанью для учащейся молодежи. Льво̑въ, 1858. — 2. Ласто̑вка для рускихъ дѣтей. Пере-

[1]) Въ оригиналѣ отъ-ся комедія Молієра маѣ заголовокъ: George Dandin, ou le mari confondu.

мышль, 1860. — 3. Повѣсти и пѣсни для рускихъ дѣтей. Львôвъ, 1861.[1])

Въ 1861. р. выбрано єго въ Золочевѣ посломъ до сойму краєвого. Незабаромъ ставъ вôнъ въ политичнôй ґазетѣ „Слово“ помѣщувати статьѣ про „исправленье нашого обряда“, але за такій починъ власть архіепархіяльна засудила єго на 14-дневну реколлєкцію, вôдъ котрои увôльнивъ єго митрополитъ Яхимовичъ. Трохи зъ-годомъ, въ 1866. р. пôсля битвы пôдъ Садовою въ Чехахъ, де Прусаки побороли вôйско австрійске, появилась у „Словѣ“ статья п. з. „Поглядъ на будучность“ (ч. 59), въ котрôй сказано, що галицкій Русины — не Рутены зъ р. 1848., — а справдѣшній Россіяне. Тогдѣ-то дехто вказувавъ на Наумовича, яко на автора тои статьѣ, але єѣ написавъ мабуть Никола Лисикевичъ, щó бувъ помôчникомъ при редакціи „Слова“. Ажь ось 27. грудня р. 1866. при нагодѣ дебаты въ соймѣ про введенє краєвои рады шкôльнои Наумовичъ выголосивъ бесѣду, въ котрôй заявивъ трохи-не тî-самî думки, якî були высказанî въ тôй статьи „Слова“. Осьщó говоривъ вôнъ тогдѣ: „Же языкъ нашъ схôдный єсть зъ языкомъ, который нынѣ употребляє ся въ самôй Москвѣ, за тоє мы чей не виннî. Сходство нашого языка зъ россійскимъ єсть очевидно, бо на тыхъ-самыхъ жерелахъ, на тыхъ-самыхъ правилахъ опирає ся“...[2])

Коли въ 1868. р. Русины-народовцѣ засновали товариство „Просвѣта“, то Наумовичъ стоявъ вôддалеки вôдъ сего товарыства; все-жь таки похваливъ вôнъ просвѣтну книжочку Федьковича п. з. „Фармазоны“,[3]) а про змаганя

---

[1]) Въ сѣмъ оглядѣ литературнôмъ вказуємо лишь на деякî письма Наумовича.

[2]) Stenograficzne sprawozdania z czwartej sesyi sejmu krajowego — w r. 1866; str. 386.

[3]) „Наука“. Часть II. 1873; стор. 222.

„Просвѣты“ зъявивъ ось-яку думку: „Не можемъ не признати товариству „Просвѣта“ великихъ заслугъ. Книжочки нею изданѝ отличаются хорошими, основно оброблеными статьями, прекраснымъ языкомъ и слогомъ, превосходною корректою и дешевостію по примѣру чеcкихъ и нѣмецкихъ популярныхъ сочиненій“...[1]) А вже-жь въ р. 1873. задумавъ вôнъ, засновати „Матицю люду“ на взôръ чеcкого просвѣтного товариства. Вôнъ бажавъ, щобъ таке нове товариство обôймало всю руску интеллиґенцію, — щобъ вôдтакъ давнѣйшѝ просвѣтнѝ институціѣ, „галицкоруска Матиця“ и „Просвѣта“, перестали истнувати. И вже слѣдуючого року, 1874., 7 (19) серпня, Наумовичь заснованъ въ Коломыи „общество имени Качковского“, котре въ 1876. р. перенесено до Львова. Ще 1874. року сказавъ вôнъ въ „Русскôй Радѣ“ (Коломыя, число 21), що намъ треба (мало)руску письменнôсть розвивати. Въ сѣй справѣ писавъ вôнъ тутъ мѣжь иншимъ ось-що: „Коли Великорусъ або Москаль каже: *что* и *какъ* за наше *що* и *якъ*, або коли мы кажемъ *ходити*, а вôнъ вымовляє *ходѣть*, то намъ за то нема що ненавидѣти ни того языка, ни того народа, а мы маємъ свого пильновати и нашу малоруску письменнôсть тутъ пôдъ справедливымъ австрійскимъ правительствомъ розвивати, бо нашь языкъ лишь служить до науки, а чимъ лекше науку удѣлити народови, тымъ лучше. Щó намъ зъ того, що великорускій языкъ дуже высокообразованый и красный, коли у насъ нимъ люде не говорять и єго добре не розумѣють?“

Уже въ мѣсяци грудни р. 1871. почавъ Наумовичь въ Коломыи выдавати „Науку, письмо мѣсячноє для читающихъ мѣщанъ и селянъ“. Въ першихъ рокахъ выдаваня сего письма надруковано деякѝ цѣнинѝ популярнѝ

[1]) ibid., стор. 255.

творы Наумовича, якъ: 1. Якимъ зѣльомъ вычаровавъ собѣ Онуфрій Грушкевичь довгій вѣкъ и велике богатство, та якъ вôнъ учивъ чаровати свого свояка Николая Паздерского? (1871. 1872). — 2. Крѣслатй тополѣ (1872). — 3. Знѣмченый Юрко (1872).[1]) — 4. Повѣстка Онуфрія о дванацяти розбôйникахъ (1873). — 5. Садъ, городъ и пасѣка. Якъ о тôмъ всѣмъ розговорювали собѣ старый Онуфрій Грушкевичь съ своимъ свояком, молодымъ Николаємъ Паздерскимъ (1874). — 6. Записки старого рускаго священника отця Андрея (1874) и т. и. Але вже вôдъ р. 1877. ставъ Наумовичь свому просвѣтному письму надавати закраску политичну,[2]) по-за-якъ почавъ въ нѣмъ помѣщувати портреты й житєписи россійскихъ ґенералôвъ та захвалювати порядки въ Россіи, а вôдтакъ вôдъ р. 1883. почавъ вôнъ выдавати „Науку“ въ мовѣ, зближенôй до языка россійскаго.

Въ 1874. р. выдавъ Наумовичь у Вѣдни „Читальню для рускаго народа“, а вô Львовѣ надрукувавъ вôнъ „Золотую книжочку для дѣтей“.

Мѣжь-тымъ перейшовъ Наумовичь р. 1868. зъ Перемышлянъ до Стрѣльча, Городенецкого повѣту, а въ 1873. р. дôставъ вôнъ парохію въ мѣстѣ Скалатѣ недалеко границѣ россійскои, и вôдтакъ почавъ що-разъ бôльше нахилятись до думки про литературне й національне „объединеніе“ зъ Россіянами. Въ „Науцѣ“ надруковано р. 1877. єго оповѣданє „Отецъ и дѣти“, въ котрôмъ вôнъ ворожо выступивъ противъ Русинôвъ-народовцѣвъ, зъобразивши

[1]) Драматичный твôръ въ 2 дѣйствіяхъ п. з. „Знѣмченый Юрко“ надруковано окремо въ Коломыи р. 1872. и 1884.

[2]) Вôдъ р. 1878. „Наука“ перестала бути популярною для народу. Того року Наумовичь запоморочувавъ селянъ и мѣщанъ статьями про спиритизмъ и про чары; порôвн. статью „Свѣтлыи и темныи духи“ (стор. 16—20) и „Щô то чары, а щô не чары“? (стор. 133—137).

Украинофилôвъ перевертнями й плеканцями Ґолуховского. Того-жь (1877) року попрѣкнувъ вôнъ докоромъ „Просвѣту“, котру въ 1873. р. хваливъ изъ-за знаменитыхъ єи книжочокъ, — ось бо въ „Русскôй Радѣ“ (число 19) писавъ вôнъ мѣжь иншимъ таке: „Просвѣта не зыскала собѣ симпатію въ интеллиґенціи и народѣ русскомъ для того, що єѣ зъ-разу сильно вспирали Поляки и соймъ, а то зъ тои причины, що пôдъ нею укрывала ся партія украинская для удержованья у насъ народной замѣшанины и незгоды. Коли же Поляки прійшли до бôльшои силы, взявши все въ руки, до чого имъ наша незгода послужила, тогда они пустили въ трубу и украинску партію и Просвѣту“.

Бувши посломъ до рады державнои, зъявивъ вôнъ бажанє на однôмъ засѣданю сеи-жь рады (7. марта р. 1878.), щобъ австрійске правительство завело россійскій языкъ въ школахъ и урядахъ схôднои Галичины. Вôдъ того часу станувъ вôнъ рѣшучо по сторонѣ московскихъ панславистôвъ и въ „Науцѣ“ дорѣкавъ часто Русинамъ-народовцямъ, закидуючи имъ сепаратизмъ, ба й зраду народну.

Трохи-перегодя (12. червня р. 1882.) у Львôвскôмъ карнôмъ судѣ почала вôдбуватись розправа въ процесѣ Ольги Грабарь и товаришѣвъ. Мѣжь сими товаришами Ольги Грабарь бувъ такожь Наумовичь. Єго обвинили о панславистичну аґитацію мѣжь Русинами та й о наклôнъ до православія. Вôнъ говоривъ, що православну церковь уважає єдино-народною, та намовивъ громаду Гиличокъ, перейти зъ унієи на православіє. Наумовичь признавъ ся въ судѣ, що є щирымъ прихильникомъ Россіи не тôлько въ напрямѣ етноґрафично-литературнôмъ, але й пôдъ зглядомъ церковнымъ, томý що по єго думцѣ грецко-орієнтальна вѣра й руска народнôсть мѣжь собою такъ тѣсно сполученй, що одна безъ другои не може

стояти.[1]) Вôдтакъ 15. лютого 1883. р. власть архіепархіяльна вôдобрала ѣму парохію, а въ осени т. р. бувъ вôнъ приневоленый, выбиратись изъ Скалата.

Мѣжь-тымъ вôдъ конгрегаціѣ „de propaganda fide“ дôставъ Наумовичь „ultimatum“. Римъ домагавъ ся вôдъ него, щобы пôдписавъ присланє исповѣданє вѣры (confessio fidei). Однако Наумовичь не хотѣвъ пôдписати того акту, зъ-за чого вôдлучено ѣго вôдъ церквы. Вôдтакъ въ Петербурзѣ выдавъ вôнъ р. 1883. ось-яке письмо: „Аппелляція къ Папѣ Льву XIII. русскаго уніатскаго священника мѣстечка Скалата, Ивана Наумовича, противъ великаго отлученія его отъ церкви по обвиненію въ схизмѣ“. Два роки опôсля 6 (18) жовтня р. 1885. въ церквѣ православнôй у Львовѣ зложивъ вôнъ исповѣданє вѣры, и трохи зъ-годомъ дôставъ парохію въ Борщагôвцѣ недалеко Кіѣва. Але-жь ворохливый ѣго духъ не мôгъ найти въ Россіи вôдповѣдного поля для своєи дѣяльности. Не вдѣявши нѣчого путнього въ наверненю штундистôвъ до православія, Наумовичь задумавъ прославитись кольонизаціѣю Кавказа галицко-рускими селянами. Коли-жь вôнъ, звѣдавши мѣсце проєктованои кольонизаціѣ, вертавъ ся въ Кіѣвъ, то въ городѣ Новороссійску надъ Чорнымъ моремъ занедужавъ и вмеръ 4 (16) серпня р. 1891.

Иванъ Наумовичь вызначувавъ ся великимъ талановъ и невсыпущимъ трудомъ. Але-жь вôнъ бувъ вельми честилюбивый, и своими дѣлами бажавъ стати славнымъ

---

[1]) Дня 23. червня р. 1882. въ сборонѣ своѣй выголосивъ Наумовичь довшу мову, въ котрôй мѣжь иншимъ ось-що сказавъ: „Я думавъ, що гнилицка демонстрація доведе до скликаня собору; демонструвавъ и вôдтакъ и въ публичныхъ письмахъ въ хосенъ православія, щобы довести до скликаня собору. Та отъ, щô дѣє ся! Добромиль вôддаютъ Єзуитамъ!“... Ту мову Наумовича вкупѣ зъ вôдповѣдію на неѣ выдавъ якійсь „kapłan grecko-katolicki“ у Львовѣ 15. липня р. 1882.

въ Европѣ. Хоча-жь таке бажанє само собою було похвальне, то все-жь за-для хитливои вдачѣ не бувъ вонъ консеквентнымъ у своихъ починахъ, и не вмѣвъ придержуватись мѣры у своихъ змаганяхъ просвѣтно-политичныхъ. А вже-жь треба признати, що найпаче першими рочниками своєи „Науки“ зъєднавъ вонъ собѣ великій вплывъ на масу люду, бо й, нѣгде правды дѣти, була въ него така хисть до популяризованя науки, якою нѣ одинъ изъ галицко-рускихъ письменникôвъ не вызначувавъ ся. Хоча-жь Наумовичь знавъ дуже добре (мало)-руску мову, то нерадо користувавъ ся нею въ писаню своихъ творбвъ, и тôлько популярнѣ статьѣ й книжочки въ хосенъ люду писавъ вонъ подекуды въ галицко-рускôй мовѣ.[1]) Опроче, уважаючи рôдну мову нарѣчіємъ языка россійского, обрядовѣ та политичнѣ статьѣ въ „Словѣ“, „Проломѣ“ и въ „Червоноô Руси“ писавъ вонъ языкомъ макароничнымъ, зближенымъ до языка россійского. А вже-жь по процесѣ Ольги Грабарь и товаришѣвъ намагавъ вонъ и „Науку“ для народу выдавати въ мовѣ нѣбыто россійскôй. Справдѣ, шкода велика, що сей талановитый мужь, котрый мôгъ станути побôчь першихъ руско-украиньскихъ письменникôвъ, попавшись въ тенета московскихъ панславистôвъ, занапастивъ свою долю въ житю просвѣтно-національнôмъ.

Трохимъ Зѣньковскій-Певный[2]) — родивъ ся 23. липня р. 1861. въ мѣстѣ Бердянцѣ въ Тавріи. Батько

---

[1]) Въ оповѣданю „Отецъ и дѣти“ пише Наумовичь ось-що: „Просвѣщеніе въ масу народа найлучше вôйти може посредствомъ простонароднаго нарѣчія именно на такъ долго, доки школа не научитъ образованого языка“. („Наука“, 1877; стор. 241).

[2]) Звѣстки про житє Трохима Зѣньковского подавъ авторови сеи исторіѣ литературы Василь Чайченко.

єго бувъ зъ-першу хлѣборобомъ, потѳмъ робѳтникомъ на корабляхъ. Тому-то батько не мѳгъ дати сынови доброи освѣты. Малый Трохимъ живъ звычайнымъ уличнымъ житємъ: бавивъ ся зъ хлопцями й пособлявъ матери въ хозяйствѣ. Єго батько бувъ письменный и зъ-першу самъ учивъ сына, а потѳмъ вѳддавъ єго вчити ся до тѣтки. Сѣмья Зѣньковскихъ була дуже религійна, и тому-то хлопець ставъ вельми богомѳльнымъ. Оповѣданя тѣтки, що́ була людиною вельми доброю й набожною, — оповѣданя про святыхъ та про ихъ муки ще побѳльшили у Трохима єго набожнѳсть до того, що вѳнъ бажавъ бути черцемъ и пѳти на Атоньску гору.[1]) Зъ того часу найлюбѣйше було єму читати житєписи святыхъ та Библію.

Вѳдъ тѣтки пѳшовъ хлопець вчити ся до парафіяльнои, а зъ-годомъ и до повѣтовои школы. Вчивъ ся вѳнъ найкраще за всѣхъ, и читавъ усе, що́ мѳгъ здобути. А вже-жь читанє єго було дуже безладне: лубочнѣ московскѣ книжочки вкупѣ зъ житєписами святыхъ, зъ Библією, зъ Сервантовымъ „Донъ-Кихотомъ“, а навѣть зъ „католицизмомъ у Россіи“ гр. Толстого, — така була та мѣшанина. Все-те читанє було московскою мовою, але одного разу трапило ся Трохимови прочитати стару книжку „Маякъ“ за р. 1842., и въ нѣй вѳнъ знайшовъ украиньскѣ вѣршѣ.

Дома у Зѣньковскихъ говорили все по-украиньски, але въ школѣ мусѣвъ Трохимъ балакати по-московски. Зъ-годомъ-перегодомъ ставъ вѳнъ россійскимъ патріотомъ и величавъ ся державною россійскою дужѳстью. Все-жь сподобалось єму украиньске читанє, и вѳнъ за-любки попрочитувавъ Кулѣшеву „Чорну Раду“, творы Квѣтчинѣ

---

[1]) Про се згадує Зѣньковскій у своѣй мрѣи „Сонъ“ („Зоря“, 1892; стор. 209).

та Шевченкового „Кобзаря“. Хоча-жь и потôмъ читавъ вôнъ деякí украïньскí книжки, то поки-що національне самопôзнанє не могло въ йому прокинути ся.

Въ 1876. р. скôнчивъ Трохимъ повѣтову школу, але зôставъ ся при нѣй ще на рôкъ, щобъ добути до 16-ти рокôвъ, и тогдѣ пôти до вчительского института, — молодшихъ бо тамъ не приймали.

Пôдготувавшись черезъ рôкъ подавсь вôнъ до мѣста Карасубазарь, то ѣдучи, то йдучи пѣшки. Поголодувавши кôлька день, — бо не було грошей, — та живлячись орѣхами, дôждавъ ся вôнъ екзамену, здавъ єго добре й вступивъ до институту. Та на лихо вôнъ зôпсувавъ собѣ очи читанємъ, — читавъ бо ночами при самôй лямпадцѣ, щó стояла коло образôвъ. Учителѣ институтскí скинули ся грôшми й вôдôслали недужого въ Харкôвъ до окулисты.

У Харковѣ Трохимови припало скрутно. Грошѣ, якí були, скоро вытратились, а нѣякихъ знайомыхъ, чи родичѣвъ, щó могли-бъ єму пособити, не мавъ вôнъ у чужому мѣстѣ. На щастє трапивъ ся хлѣбопека, що найнявъ Трохима, носити на базарь та продавати перôжки. Зъ-годомъ здобулось и краще мѣсце: Трохимъ найнявъ ся въ друкарню простымъ роботникомъ, крутивъ колесо въ машинѣ зъ 7. годины ранку до 9. вечора въ тяжкому зôпсованому воздусѣ, и за се мавъ 5 чи 6 карбованцѣвъ на мѣсяць и харчь. Выгоивши трохи очи та заробивши стôльки грошей, щобъ можна було доѣхати до дому, вôнъ подавсь изъ Харкова, пробувши тамъ мало-не два роки.

Въ институтъ уже не можна було теперь ити, бо лѣтами бувъ уже не здатный, тому-то Трохимъ здавъ екзаменъ на „вольно опредѣляющагося“ у вôйско, и подавсь до мѣста Симферополя, зъ-першу пароплавомъ, а потôмъ — верстовъ зъ 200 — пѣхтурою, зазнавши всякого лиха. Въ Симферополю принято єго до вôйска, але-жь

незабаромъ подавсь вôнъ до юнкерскои школы въ Одесу, де єго й принято р. 1880. Въ тôй школѣ наука була невелика, — але трапивсь одинъ учитель, щó мавъ величезный вплывъ на Трохима. Вôнъ учивъ россійскои исторіѣ, а бувши украиньскимъ патріотомъ, учивъ такъ, що направлявъ своихъ слухачѣвъ на добрый украиньскій шляхъ. Трохимова прихильнôсть до всього украиньского здобула тутъ теоретичнй пôдвалины, и черезъ два роки выйшовъ вôнъ изъ школы свѣдомымъ Украинцемъ.

Ставши офицеромъ, почавъ Трохимъ дбати про бôльшу освѣту, и за чотыри роки самотужки приготовавъ ся зъ-першу до екзамену на гімназіяльный атестатъ „доспѣлости“, а потôмъ и до важкого екзамену въ вôйскову правничу академію въ Петербурзѣ.

Першою литературною працею у Зѣнькôвского бувъ перекладъ кôлькохъ оповѣдань Щедрина-Салтыкова, — але-жь поки готувавъ ся до екзаменôвъ, не мôгъ вôнъ багато робити для украиньского письменьства. Тôлько переѣхавши до Петербурга мôгъ вôнъ щирѣйше взяти ся до працѣ. Тамъ ставъ вôнъ проводыромъ кучки молодыхъ Украинцѣвъ, щó признавали ся до рôдного краю. Въ тôй „московскôй Пальмирѣ“ бувъ Трохимъ апостоломъ молодои Украины, — вôнъ и на роковинахъ смерти батька Тараса надъ усѣма голосъ подававъ и палкимъ словомъ ворушивъ серця Украинцѣвъ. Вôнъ направлявъ свôй гуртокъ на добрый шляхъ, показувавъ добру вкраиньску стежку, й єго роботы такй, якъ „Національне пытання въ Россіи“, „Шевченко въ свѣтлѣ европейськои критики“, „Молода Украина“ — були рефератами, щó читали ся въ тому товариствѣ. А вже-жь вôдчитъ про „Молоду Украину“ выкликавъ обурѣнѣ зъ боку тыхъ старыхъ Украинцѣвъ, щó церковно-славянщину вважають трохи-не за народнй святощѣ. Въ загалѣ треба сказати,

що Зѣнькôвскій не дуже ладнавъ изъ старыми Украинцями Петербурскими: вôнъ не бачивъ у нихъ нѣякои щирости до дѣла. Єго патріотичнѝ заходы занапащувались байдужнôстью „старыхъ“. Такъ н. пр. було зъ проєктованымъ журналомъ двома мовами, якъ „Основа“, — про якій була надѣя, що власть дозволить выдавати єго. Одначе „старѝ“ зовсѣмъ зрекли ся помочи, кажучи, що мовь теперь украинській журналъ не на часѣ, — бо може пошкодити „Кіевскôй Старинѣ“.

За часъ свого пробуваня въ вôйсковôй правничôй академіи Зѣнькôвскій написавъ ось-якѝ речи: 1. „Малюнки справжнього життя“, — два оповѣданя, друкованѝ р. 1889. въ Петербурзѣ. — 2. „Историчня казка“. — 3. Шѣснайцять байокъ, — деякѝ зъ нихъ надруковано въ Черновецкôй „Библіотецѣ для молодѣжи“ та въ Львôвскому „Дзвôнку“ (р. 1892). — 4. „Кудою йти?“ Рôздвяна повѣстка, — друкована въ „Зорѣ“ р. 1891; стор. 44–48. — 5. „Сонъ“. Мрѣя — въ „Зорѣ“ р. 1892; стор. 207–210. — 6. „Сумлѣння“. Драматичнѝ сцены — въ „Зорѣ“ р. 1892; стор. 231–235. — Живучи въ тôй академіи Трохимъ зладивъ такожь перекладъ байокъ Езопа та й „Бджолу“, — збôрникъ оповѣдань, попереробленыхъ для дѣтей.[1]) Зѣнькôвскій писавъ такожь „украинську граматику“, але не выкôнчивъ сеи своєи працѣ.

Скôнчивши курсы въ академіи, Зѣнькôвскій хотѣвъ уже кидати вôйскову службу, вельми єму нелюбу, щобъ заробляти собѣ хлѣбъ приватною адвокатскою працею, та не такъ склало ся, якъ ждало ся. Знесиленый давнымъ голодуваньемъ, поганою ѣжею, надмѣрною працею та мо-

[1]) Збôрникъ оповѣдань п. з. „Бджола“, россійска цензура заборонила друкувати. Сей збôрникъ, вôдтакъ „Историчня казка“ й инши творы Зѣнькôвского саме-теперь друкують ся у Львовѣ.

ральными турботами, вôнъ передъ тымъ, якъ мавъ выѣздити зъ Петербурґа, тяжко занедужавъ, и полежавъ хворый усе лѣто. На осѣнь р. 1890. выслано єго до Кієва на службу. Черезъ силу вôдбуваючи службовй обовязки, не покидавъ вôнъ трудитись и для украиньского письменьства.

Про недугу Зѣньковского пише Коніський ось-що: „Коли вôнъ осѣвъ ся въ Кіевѣ, то зъ сего часу мы бачили ся щó тыждня двѣчи, а то й тричи. Помѣтивши, що голосъ у його трохи хрыпкій, я спытавъ ся, зъ якои-то речи? Вôнъ вôдповѣвъ, що на веснѣ въ Петербурзѣ застудивъ ся, придбавъ запаленє легкихъ и не выгоивши гараздъ, переѣхавъ на село въ Украину, а тутъ на лихо не трапило ся доброго лѣкаря. Небавомъ принѣсъ вôнъ до мене перечитати своє оповѣдання „Монъ-шеръ козаче!“ Слѣпуючи минѣ було трудненько читати: авторъ ставъ самъ читати. Зъ кожного слова його читання знати було, що те, щó вôнъ читавъ, вôнъ дѣйсне бачивъ и переживавъ вражѣння списаныхъ фактôвъ. Одначе дочитати до кôнця у його ледви-ледви стало голосу. Се мене стревожило и я притьмомъ ставъ радити йому, не задавнювати недугу и швидче вдати ся до кого зъ тямущихъ фаховыхъ лѣкарѣвъ Кіевськихъ. — Прийшовъ грудень, наступила велика холоднеча. 6-го грудня довело ся минѣ бути у знайомыхъ у-купѣ зъ Певнымъ: тутъ помѣтивъ я, що вôнъ недобре кашляє. Ѣдучи до господы, пытаю його: „Чи були вы у лѣкаря?“ — „Збираю ся“. — „Не гараздъ! одкладъ не йде въ ладъ“. — „На сѣмъ тыждни буду“. — День за три вôнъ сидѣвъ у мене у вечерѣ: кашель побôльшавъ, голосъ упавъ... Пôсля того жду я цѣлый тыждень, — не заходить Певный: чую вôдъ другихъ, що вôнъ нездужає, що лѣкарь заборонивъ йому выходити зъ хаты. На лихо, и я занепавъ и не мôгъ зайти до його

щось чи не бôльшь двохъ тыжднѣвъ. Вже на Рôздвяныхъ Святахъ захожу до його, и Господи! не пôзнати його, такъ вôнъ перемѣнивъ ся... Небавомъ я бачивъ ся зъ однымъ зъ тыхъ лѣкарѣвъ, до якихъ вôнъ вдававъ ся, и довѣдавъ ся, що у Певного горляна сухотка... Якъ на те-жь холодна и довга зима, а потôмъ мокра и холодна весна не давали недужому выбрати ся зъ Киѣва. И очевидно вже стало, що вôнъ тане наче вôскъ, — що вôнъ стоить на божôй дорозѣ. Ледви потеплѣйшало трошки, притьмомъ заходивъ ся вôнъ ѣхати до свого приятеля Чайченка. Даремне мы умовляли його вôдложити поѣздку, доки не стане на добрôй теплôй годинѣ. Нѣ! не послухавъ и у вечерѣ 14. квѣтня поѣхавъ зъ Киѣва въ Корсунщину, де перебувъ зъ тыждень чи-що; — а потôмъ, здається, 22. квѣтня, рушивъ до Чайченка. Довгій часъ не приходило до насъ жаднои звѣстки вôдъ його; — ледви пôдъ кôнець мая одержавъ я листъ його, але писаный не його рукою. На мою вôдповѣдь прийшовъ до мене коротенькій листъ, писаный 7 (19) червня — слово въ слово такій: „Дуже дякую за щирый листъ. Выбачайте минѣ, що не можу до Васъ багацько писати, — я дуже слабый, хочь пропасниця покинула, кашель вельми поменшавъ“... Вже зъ самого писання знати було, що рука не слухаѥ недужого, що здоровѥ його вельми лихе; — але-жь не кидала мене надѣя, що ще побачу дорогого минѣ Певного... Не судило ся!... Учора прийшла звѣстка, що 9 (21) червня р. 1891. вôнъ померъ у батька въ Бердянському (въ Таврiи).[1])

Беллѥтристичнѣ творы Трохима Зѣнькôвского-Певного, писанѣ прозою, вызначують ся горячимъ патріотизмомъ украиньскимъ и вдатнымъ аллѥгоричнымъ писанѥмъ.

---

[1]) „Зоря“. 1891; въ статьи: „Памяти Трохима Зѣнькôвського-Певного“, стор. 274.

Въ рôздвяноô повѣстцѣ „Кудою йти?“ зъобразивъ авторъ лихолѣтє Украины, користуючись аллєгорією про вôдносины Ґерманіѣ до Риму за часôвъ цѣсаря Августа, коли-то гордый Римъ увесь свѣтъ пôдъ свою владу пôдгорнувъ. — У мрѣи „Сонъ“ спôмнувъ Зѣнькôвскій про дитячй свои лѣта, про свôй побутъ у Пальмирѣ, де вганявъ ся за якимись мрѣями, — вôдтакъ про тее, якъ вôнъ по тяжкихъ невзгодинахъ поѣхавъ до рôдного краю, щобы спочити при рôдноô матери. „Йому ажь дивно стало, чого се вôнъ доси наче забуввавъ, наче не знавъ, що є на свѣтѣ серце таке, щó радѣє його радощами, сумує його сумомъ, плаче його слѣзми... Чого-жь шукавъ вôнъ? — чого ганявъ ся за якимись мрѣями, за якимсь щастямъ, за якимсь коханнямъ, щó його одна мати йому давала й могла дати?“ [1])

Въ гумористичноô мъ оповѣданю „Монъ-шеръ козаче“ натякнувъ авторъ на матеріяльный бôкъ нашого суспôльного побуту, пишучи мѣжь иншимъ отъ-се: „Въ такй часы, якъ нашй, людина зъ высокими, идеальными думками та порываннями мусить страшенно часомъ сумувати та нудити свѣтомъ. Де окомъ не скинь, — все грошозаплоды та нігілисты, щó имъ увесь свѣтъ, усе життє широке, ясне та глибоке мрѣється въ одноô мизерноô цяточцѣ-копійцѣ, за котру купується життє ще мизернѣйше, и опрôчь — а нѣчогôсѣнько бôльше — чистѣсѣньке nihil“...[2]) Вôдтакъ авторъ розказавъ про свôй побутъ у вôйску, — найпаче-жь изъ гумористичного боку зъобразивъ свого женихливого приятеля Яся, названого „монъшеръ козаче“ за-для того, що вôнъ до говору украиньского за-любки приточував французке „mon cher“. Се

[1]) „Зоря“. 1892; стор. 210.

[2]) „Правда“. 1892; стор. 65.

гумористичне оповѣданє було неначе лебединою пѣснею, котрою Зѣнькôвскій, знемагаючи тѣломъ, бажавъ себе розраювати въ недоли.

Гумористичною закраскою вызначує ся такожь оповѣданє зъ житя вояцкого п. з. „Сидôръ Макаровичь Притыка“. Помѣжь беллєтристичными творами Зѣнькôвского тôлько тее одно оповѣданє зъявляє прикметы писаня реального.

А вже-жь живучи на чужинѣ въ Петербурзѣ займавъ ся вôнъ по-найбôльшь науковыми студіями й серіознымъ писанємъ. Тогдѣ зладивъ вôнъ „Историчню казку“, въ котрôй зъобразивъ двохъ хлѣбороббвъ, Грицька Козаренка та Ивана Богоносця, и пана Хвалька Яблуновского. Сй три типы суть персонификацією Украины, Москвы й Польщѣ, по-за-якъ мужикъ Богоносець займивъ у свою кормигу не тôлько свого товариша Грицька Козаренка, але й пана Хвалька Яблуновского.

Въ загалѣ добачаємо въ творахъ Зѣнькôвского нахилъ до симболики й аллєгорiѣ. Отъ, и въ драматичныхъ сценахъ, написаныхъ п. з. „Сумлѣння“, авторъ змалювавъ картину паньского побуту надъ Реномъ въ XI. вѣцѣ. Панъ Оттонъ живе собѣ пышно й бучно въ замкахъ, а єго пôдданй несуть свои проклоны ажь до неба, зовучи свого пана несытымъ звѣромъ, недолюдкомъ. Дарма́, що одинъ чернець намагає вгамувати єго на безпутю, — „сей дурень остобѣсѣвъ пану Оттонови зъ своимъ братерствомъ, рôвнôстью, людською передъ небеснымъ володаремъ, Богомъ, и зъ гнѣвомъ божимъ и зъ пôмстою його“...[1]) Серце пана Оттона нѣколи не болѣло за муками людскими, — вôнъ не любивъ нѣкого въ свѣтѣ, опрôчь себе, — але-жь не минула єго кара божа, — вôнъ збожеволѣвъ и вмеръ у страшныхъ мукахъ душѣ.

[1]) „Зоря“. 1892; стор. 232.

Манєру писаня въ аллєгоріяхъ переймивъ Зѣнькôвскій мабуть вôдъ Мордовця.[1]) Коли-жь сей письменникъ вôдъ аллєгорій звертає ся подекуды й до реального писаня, то Зѣнькôвскій очевидячки не злюбивъ реализму, — вôнъ бувъ справжній идеалистъ, — вôдтакъ и въ образку зъ житя „На вулици“ бачимо тôлько етноґрафичну картинку, закрашену гумористичными ситуаціями.[2])

Трохимъ Зѣнькôвскій-Певный писавъ такожь вѣршованй байки, котрй въ великôй части вважають ся переспѣвомъ давныхъ клясичныхъ байокъ. Деякй зъ нихъ друковано р. 1892. въ „Библіотецѣ для молодѣжи“ та въ „Дзвôнку“.[3]) Опроче переклавъ вôнъ 97 байокъ Езоповыхъ, написавъ стихотвôръ „Мышачй пригоды зъ котомъ“ (Сюжетъ зъ В. Жуковського)[4]) и зладивъ перекладъ двохъ стихôвъ Гайного: „Невôльницкій корабель“ и „Якъ лѣтняя спека румянець...“ (Es liegt der heisse Sommer).

Вѣршованй творы Зѣнькôвского не мають великои стôйности литературнои, по-за-якъ у него не було снаги поетичнои. За те єго писаня въ прозѣ, найпаче-жь повѣстки й оповѣданя, зъявляють глибокй почуваня серця, щó рвалось до правды й волѣ, и горячо любило рôдну матѣрь. Ся любовь Зѣнькôвского до батькôвщины доходила подекуды до екстазы, зъ-за чого вôнъ нахилявъ ся до романтизму, ба й мистицизму.

---

[1]) Аллєгоричною прикметою вызначують ся отъ-сй оповѣдання Данила Мордовця: 1. Скажи мѣсяченьку! 2. Сонъ-не-сонъ. 3. Изъ устъ младенцѣвъ. 4. Будякъ.

[2]) Повѣстку „На вулици“ написавъ Зѣнькôвскій зъ поглядомъ на гумореску Ивана Левицкого-Нечуя: „Не можна бабѣ Парасцѣ вдержатись на селѣ“

[3]) Байки Зѣнькôвского, числомъ 16, друкують ся теперь у Львовѣ въ збôрнику єго творôвъ.

[4]) Стихотвôръ „Мышачй пригоды зъ котомъ“ надруковано р. 1892. въ 20. числѣ Львôвского „Дзвôнка“.

Зѣньковскій писавъ такожь деякѣ политичнѣ, литературнѣ й критичнѣ статьѣ. Мѣжь его литературными статьями вызначуе ся студія п. з. „Тарасъ Шевченко въ свѣтлѣ европейськои критики“ („Правда“. 1890; стор. 21—29; 87—93; 175—181; 250—256; — 1891; стор. 25—31).[1])

Мусѣй Школиченко.[2]) Се псевдонимъ талановитого поета-самородка, щó родивъ ся 22. серпня р. 1864. въ селѣ Т—цѣ, Прилуцкого повѣту, Полтавскои губернiѣ. Батько его бувъ крѣпакомъ. Малый Мусѣй учивъ ся въ сѣльскóй школѣ всего двѣ зимы, и вывчивъ ся читати й писати по-россійски. На сему й закóнчилась его шкóльна наука. Вѣршѣ вóнъ почавъ складати ще въ школѣ, звычайно на зразокъ тыхъ, щó були въ россійскóй читанцѣ, и россійскою покалѣченою мовою. Разъ якось бувъ вóнъ свѣдкомъ, якъ цыганъ скривдивъ чоловѣка; — ему було жаль того чоловѣка, и вóнъ, бувши тогдѣ хлопцемъ на дванайцятому роцѣ, описавъ вѣршами сю пригоду и показавъ старшому братови, щó бувъ письменнѣйшимъ вóдъ него. Братъ сказавъ ему, що неначе кóнця не достае, и приписавъ вóдъ себе вже по-украинськи. Се дуже здивувало Мусѣя, бо нѣколи не доводилось ему бачити украинскихъ вѣршѣвъ, и вóнъ спытавъ брата, хиба-жь можна складати вѣршѣ мужичою мовою? — „А чому-жь не можна?“ вóдповѣвъ братъ, — „адже-жь у насъ спѣвають пѣснѣ, а пѣсня то все-жь однаково, щó вѣршѣ“.— Розмова отъ-ся запала въ душу молодому хлопцеви, и вóнъ

---

[1]) Сю статью пóдписавъ авторъ псевдонимомъ „Трохимъ Звѣздочотъ“. Се я вытягъ зъ реферату, щó его Зѣньковскій вóдчитавъ р. 1889. на роковинахъ Шевченковыхъ въ Петербурзѣ.

[2]) Про житє сего письменника написавъ дещо М. Комарь въ „Зорѣ“, 1887; стор 35—36.

почавъ уже складати вѣршѣ на зразокъ звѣсныхъ єму народныхъ пѣсень. Тôлько-жь не довго довелось єму бавити ся вѣршами. Незабаромъ умеръ єго батько, и Мусѣєви привелось помагати старшому братови, справляючи трохи-чи-не всякѝ роботы въ ґосподарствѣ, — та вже тутъ не до вѣршѣвъ було. Рокôвъ черезъ два вмеръ и братъ єго, — молодому поетови стало ще важче, а тымъ бôльше, що зъ-малку бувъ вôнъ якійсь хирлявый. Родичѣ бачили нездатнôсть єго до тяжкои сѣльскои роботы й въ 1880. р., коли єму було 16 рокôвъ, дядько вôдвѣзъ єго въ Киѣвъ и вôддавъ у службу до професора Шкляревского. Тутъ-то въ-перше побачивъ вôнъ украиньскѝ книжки, щó продавались на столикахъ на Крещатику, и купивъ собѣ „Тополю“ и „Наймичку“ Шевченка. „Тополя“, якъ вôнъ казавъ, причарувала єго вѣршами, але сюжетъ єи не подобавъ ся єму. „Се такъ неначе казка,— по-що се писати въ книжку?“ Але-жь якъ прочитавъ „Наймичку“, то й самъ себе не тямивъ; — разôвъ зъкôлька перечитавъ єѣ, и щó-разу плакавъ якъ дитина. Лякейска служба давала єму чи-мало вôльного часу, и вôнъ знову згадавъ своє вѣршотворство. Въ 1883. р. дôзнали ся земляки вôдъ Шкляревского про Мусѣя, и зъ того часу доля неначе усмѣхнулась єму. Того-жь року надрукована була за помôчю землякôвъ єго поема „Нещасне кохання“, а дальше звернули увагу на потребу ширшои для него освѣты й красшого дѣла, нѣжь ота служба лякейска. Мусѣя почали готовити до испыту на сѣльского учителя, але треба було починати зъ самого початку.[1]) Трохи зъ-годомъ слухавъ вôнъ педаґôґичныхъ курсôвъ, та не довелось єму докôнчити тои науки, бо вôдъ 15. падолиста р. 1885. до 17. марта р. 1890. мусѣвъ

[1]) ibid.

вôнъ вôдбувати салдацьку службу. Выйшовши зъ вôйска заробляє вôнъ хлѣбъ роботою бюровою, живучи въ одному зъ бôльшихъ мѣстъ украиньскихъ.

Въ 1885. р. довѣдавъ ся Мусѣй про галицкй часописи, и почавъ посылати свои творы до Львова и Черновець, де ихъ друковано по-найбôльше пôдъ псевдонимомъ „М. Школиченко“.

Зъ-помѣжь литературныхъ творôвъ сего письменника надруковано въ-перше поему „Нещасне кохання“ въ Киѣвѣ р. 1883.[1]) Вôдтакъ р. 1885. выдавъ вôнъ у Киѣвѣ збôрникъ своихъ вѣршевъ п. з. „Лира“,[2]) а въ 1889. р. напечатавъ тамъ вѣршовану казку п. з. „Москаль, змѣй та царѣвна“.[3]) Того-жь (1889) року надруковано два єго вѣршѣ у Львôвскôй „Зорѣ“, — одинъ пôдъ псевдонимомъ „Вôвтôрокъ“ (стор. 258—259), а вôдъ р. 1891. творы М. Школиченка стали появлятись въ „Зорѣ“, „Правдѣ“, „Буковинѣ“ и въ „Дзвôнку“.

Школиченко почавъ свою литературну дѣяльнôсть писанємъ стихотворôвъ. У него є щире поетичне чутє, ба, вôнъ вмѣє малювати гарнй картинки зъ реального житя, зъ-за чого єго стихотворы, щó зъявляють прикметы реализму, якъ „Наймитовй думки“[4]) и „До украинськихъ панôвъ“[5]), мають стôйнôсть литературну.

Прозою написавъ вôнъ казку п. з. „Ратуй“[6]) и два

---

[1]) Критичнй замѣтки про сю поему надруковано въ Киѣвскôй „Зарѣ“ р. 1883., N° 161, и въ „Кіевлянинѣ“ р. 1883, 30. грудня.

[2]) Критичнй замѣтки М. Комаря про „Лиру“ надруковано у Львôвскôй „Зорѣ“ р. 1887; стор. 35—36.

[3]) Критичну розвѣдку Б. Вôльхôвского про „Москаля, змѣя та царѣвну“ напечатано въ „Зорѣ“ р. 1889; стор. 33.

[4]) „Зоря“. 1891; стор. 230.

[5]) „Правда“. 1891; стор. 45 - 47.

[6]) „Зоря“. 1892; стор. 328—332.

оповѣданя: „Злодѣй“[1]) и „Выхристка“.[2]) Такожь зладивъ вôнъ перекладъ оповѣданя зъ россійского п. з. „Дѣдôвъ скарбъ“.[3]) Ось-тѝ три повѣстки Школиченка вызначують ся оригинальнымъ сюжетомъ и живымъ драматизмомъ. Вôдтакъ можна сподѣватись, що сей молодый письменникъ збогатить нашу словеснôсть гарными оповѣданями зъ житя реального, та що вôнъ пôйде слѣдомъ за Василемъ Чайченкомъ, котрый умѣє погодити реализмъ зъ идеалами просвѣтно-національными.

Коли Василь Чайченко зворушивъ галицко-рускихъ письменникôвъ, надруковавши въ „Правдѣ“ критичну розвѣдку п. з. „Галицькѝ вѣршѣ“,[4]) то Школиченко намагавъ боронити Чайченка противъ Ивана Франка, котрый въ „Зорѣ“ заступивъ ся за себе й за своихъ товаришевъ по письменьству, щó ихъ зачепивъ Чайченко у своѣй розвѣдцѣ.[5])

Школиченко писавъ такожь деякѝ замѣтки критичнѝ и розобравъ зъ боку естетичного стихотвôръ Шевченка: „Ой, люли-люли, моя дитино!“[6])

* * *

По-мѣжь тыми письменниками, щó саме-теперь починають писати повѣсти, вызначує ся найпаче Украинець Вячеславъ Потапенко.[7]) Єго нарисъ „Чабанъ“[8])

---

[1]) „Правда“. 1892; стор. 749—763. Се є оповѣданє зъ салдацького житя.

[2]) „Буковина“. 1892; ч. 14. 15. — [3]) ibid., ч. 17. 19.

[4]) „Правда“. 1891; стор. 103—111; 150—158; 200—206.

[5]) „Зоря“. 1891; стор. 355—358. Того-жь року надруковано въ „Зорѣ“ статью М. Школиченка п. з. „Чайченко и Франко“, стор. 396—397.

[6]) „Зоря“. 1893; стор. 101—102.

[7]) Б. Вôльхôвскій пише, що В. О. Потапенко „почавъ зъ россійськои литературы, и згадавъ теперь свою“. („Зоря“. 1889; стор. 32). А вже-жь намъ не звѣсно, чи Игнатій Н. Потапенко, щó писавъ повѣсти по-россійски, а Вячеславъ Потапенко — є той-самый письменникъ.

[8]) „Зоря“. 1891; стор. 250—253.

и оповѣданє „Перша карна справа“[1]) мають справжню литературну стôйнôсть.— Гарнй оповѣданя пишуть ще отъ-сй Украинцѣ й Украинки: Олександеръ Катренко, Иванъ Спôлка, А. Хванько Крымскій, Петро Голота, Наталка Полтавка, Днѣпрова Чайка и и.

Мѣжь галицкими молодыми письменниками бачимо такожь Павла Кирчова,[2]) котрый змалювавъ кôлька картинокъ идилличныхъ, подекуды вдатныхъ. Вôнъ мôгъ бы писати такожь повѣсти въ напрямѣ реальнôмъ, коли-бъ тôлько зберегавъ ся вôдъ нахилу до сензаційного оповѣданя, яке примѣромъ добачаємо въ повѣсти „Надъ Йорданьскимъ прорубомъ“.[3])

Повѣсти писали ще отъ-сй авторы й авторки: Константинъ и Олекса Бобикевичѣ, Цезаръ Бѣлило(вскій), Евсевій Грушкевичь, Модестъ Дымскій, Евгеній Згарскій, Г. и С. Карпенко, Стефанъ Ковалѣвъ (Пятка),[4]) Володимиръ Левенко,[5]) Данило Лепкій, Володимиръ Лучакôвскій, Данило Млака, А. Нечуй-вѣтеръ, М. Номисъ, Михайло Павликъ, З. Петрусь, К. Т. Подоленко, Омелянъ Поповичь, Василь Рôленко, Одарка Романова, Михалина Рошкевичь, Павло

---

[1]) ibid. 1892; стор. 407 410.

[2]) Павло Кирчôвъ родивъ ся 16. марта р. 1862. въ селѣ Корчинѣ,— въ Скôльскôй верховинѣ. Скôнчивши науку въ семинаріи учительскôй у Львовѣ ставъ вôнъ учителемъ школъ народныхъ. Кирчôвъ редагувавъ по смерти Федьковича „Буковину“ (1888) и працювавъ при редакціи „Учителя“, „Дѣла“, „Зеркала“ и „Народнои Часописи“. Вôнъ зладивъ деякй стихотворы й написавъ 15 повѣстокъ, котрй надруковано по-найбôльше въ галицко-рускихъ часописяхъ. Опроче зладивъ вôнъ переклады кôлькохъ повѣстей зъ чужихъ литературъ, и написавъ деякй статьѣ науковй.

[3]) „Дѣло“. 1893; ч. 58—63.

[4]) Стеф. Пятка пише образки зъ житя зъ закраскою сатирично-гумористичною.

[5]) Володимиръ Левенко написавъ гарну повѣстку (бувальщину) и з. „Солдатській розрухъ“. У Львовѣ, 1891. (Передрукъ зъ „Дѣла“).

Свôй (Павлинъ Свѣнцицкій). Людмила Старицка, Володимиръ Стебельскій,[1]) Алексѣй Тороньскій, Никола й Корнило Устіяновичѣ, Йосипъ Федьковичь, Григорій Цеглиньскій, Северинъ Шеховичь, Евгенія Ярошиньска и ин.

Про декотрыхъ изъ сихъ письменникôвъ сказано дещо въ попереднихъ частинахъ сеи исторіѣ литературы, про деякихъ же иншихъ надрукують ся окремй розвѣдки въ послѣдуючôмъ и останнôмъ томѣ сего твору.

До руско-украиньскои беллетристики навязує ся такожь литературна дѣяльнôсть Володимира Левицкого (Василя Лукича). Хоча бо вôнъ займає ся по-найбôльше критикою и писанємъ творôвъ науковыхъ, то пособляє вôнъ вельми розвоєви нашои беллетристики тымъ, що выдає часто збôрники литературнй, въ котрыхъ помѣщує свои переробки або й переклады повѣстей чужихъ письменникôвъ. Опроче пише вôнъ житєписи й оцѣнки литературнои дѣяльности руско-украиньскихъ письменникôвъ, а будучи редакторомъ литературно-наукового письма „Зоря“, є вôнъ неначе душею руху литературного въ Галичинѣ й на Украинѣ.

---

[1]) Володимиръ Стебельскій родивъ ся въ липни р. 1847. въ Магеровѣ, повѣту Равы рускои, а вмеръ 22. грудня р. 1891. въ Варшавѣ. Се бувъ письменникъ вельми талановитый, але при хитливôй своѣй вдачи не бувъ консеквентнымъ у своихъ починахъ. Зъ-першу бувъ вôнъ Русиномъ-народовцемъ, вôдтакъ р. 1867. ставъ Руссофиломъ а вôдъ сѣмдесятыхъ рокôвъ ажь до смерти працювавъ въ хосенъ польскои журналистики. Въ 1867. р. бувъ вôнъ редакторомъ „Бояна“, письма для беллетристики и науки. Въ сѣй газетѣ проявлявъ вôнъ думки московскихъ панславистôвъ, пишучи мѣжь иншимъ ось-що: „Стало быть, мы сознали, что мы сыны 60-миліоннаго народа русскаго, — народа, святаго и единаго, какъ Богъ“. („Боянъ“, стор. 104). — Мѣжь рускими єго творами суть важнѣйшй: 1. Новеля „Монахъ“ (Львôвъ, 1870); — 2. Стихотвôръ „Молитва“ (Львôвъ, 1873). Тôлько-жь мова сихъ творôвъ є макаронична.

Володимиръ Левицкій родивъ ся въ Белзци, Золочôвского повѣту, 2. вересня р. 1856. До школы людовои ходивъ вôнъ у Белзци, а вôдтакъ учивъ ся въ ґимназіи Бережаньскôй. Тамъ користувавъ ся вôнъ проводомъ вельми дѣяльныхъ професорôвъ, Олександра Барвѣньского, Олександра Борковского и Костя Лучаковского. Они-то щиро интересувались рускою молодѣжію, зближались до неи зъ добрымъ серцемъ, и въ школѣ та по-за школою вщѣплювали въ неѣ любовь до рôднои мовы.

Зробивши екзаменъ зрѣлости, Володимиръ записавъ ся на выдѣлъ правничій Львôвского университету и слухавъ такожь выкладôвъ зъ рускои литературы та исторіѣ на выдѣлѣ фильософичнôмъ. Коли бувъ студентомъ университетскимъ, належавъ вôнъ до рускои громады академичнои, котра тогдѣ була вельми охоча до працѣ. Членами тои громады були студенты: Иванъ Белей, Кость Бобикевичь, Антôнъ Горбачевскій, Василь Дѣдошакъ, Леонидъ Заклиньскій, Омелянъ Калитовскій, Михайло Павликъ, Андрѣй Павлишь, Иванъ Франко и и. Володимиръ Левицкій ставъ уже тогдѣ займатись литературными працями: помагавъ при редакціи „Друга“ (1876), „Правды“ (1877) и календаря-альманаха „Днѣстрянка“ (1876). Коли-жь скôнчивъ науки университетскій, вступивъ (1880) на практику до суду, але-жь по трьохъ рокахъ выступивъ изъ суду и посвятивъ ся нотаріятови. Вôдтакъ одруживши ся зъ Ольгою Гузарôвною (12. вересня р. 1882), зложивъ екзаменъ нотаріяльный (1888), и живе теперь у Станиславовѣ, де є субститутомъ нотаря и оборонцемъ у справахъ карныхъ.

До словеснои працѣ взявъ ся Левицкій навспряжнє р. 1880., и вôдтакъ до сего дня потрудивъ ся чи-мало въ хосенъ руско-украиньскои литературы. Вôнъ бравъ участь при впорядкованю „Антольоґіѣ рускои“ (1881)

и зредаґувавъ (1883) книжочку товариства „Просвѣта“ п. з. „Оповѣданя К. Михайлишина“ (І. Сирота. ІІ. Романъ Наконечный), котру одначе скофискувала ц. к. прокураторія. Для калєндарѣвъ товариства „Просвѣта“ зладивъ вôнъ переклады, або й перерôбки одинайцяти оповѣдань, а въ „Зорѣ“ (1890; ч. 20. 22) надрукувавъ образокъ зъ галицкого житя Генриха Йоссе п. з. „Молодшій братъ“. Вôдтакъ подавъ вôнъ огляды житя й дѣяльности десяти осôбъ, щó вызначили ся въ просвѣтнôмъ и суспôльнôмъ житю Руси-Украины, и написавъ чотыри статьѣ етноґрафичнѝ. — Вдатными вважають ся критичнѝ статьѣ Левицкого. Мѣжь ними вызначують ся отъ-сѝ двѣ: 1. Закордоньска Украина въ 1881. р. („Зоря“, 1881; ч. 1—3; 5—6). — 2. Павло Полуботокъ, наказный гетьманъ Украины. Траґедія Осипа Барвѣньского. („Дѣло“, 1887; ч. 111—114). Не менше важными суть такожь замѣтки та статьѣ публицистичнѝ, якъ отъ-сѝ: 1. Вѣсти зъ Украины („Дѣло“, 1888; ч. 41—43; 59—63). — 2. Новѝ переклады Тараса Шевченка („Зоря“, 1889; ч. 7). — 3. Зъ свѣта наукового („Зоря“, 1890; ч. 23—24).[1]) — 4. Польскѝ переклады поезій Шевченка (ibid., ч. 5). — 5. Дещо про податки („Иллюстрованый Калєндарь товариства Просвѣта“ на р. 1893; стор. 71—76). — Вельми цѣнными вважають ся библіоґрафичнѝ матеріялы, розкиненѝ по „Правдѣ“, „Зорѣ“ и и.

Литературно-науковѝ творы зъєднали Левицкому признанє руско-украиньскон интеллиґенціѣ. Важнѣйшѝ зъ нихъ суть ось-якѝ: 1. Рускій правотарь домовый. (Львôвъ, 1885; томъ І., стор. 432 + XVI). — 2. Угор-

[1]) Сю статью пôдписавъ авторъ псевдонимомъ „Наумъ Срѣбняренко“. Иныѝ важнѣйшѝ псевдонимы В. Левицкого суть отъ-сѝ: Василь Лукичь, Василь Сѣчовикъ, Василь Левченко и Домонтарь.

ська Русь, — ѣи розвôй и теперѣшній станъ („Ватра“. Стрый, 1887; стор. 177—206, и окремо). Правотаря зложили два юристы: Володимиръ Левицкій и судья Юліянъ Сельскій (Семигинôвскій); — тôлько вôддѣлъ про опѣку й курателю зладивъ судья Володимиръ Гузаръ. Левицкій занявъ ся редакцією сего твору, и выдавъ єго своимъ коштомъ.[1])

Въ кôнци годить ся спôмнути, що Володимиръ Левицкій бувъ редакторомъ окремыхъ публикацій. Такъ зредаґувавъ вôнъ девять Калєндарѣвъ товариства „Просвѣта“,[2]) выдавъ литературный збôрникъ „Ватра“ (Стрый, 1887) и занявъ ся передрукомъ отъ-сихъ выдань: 1. Навѣжена. Повѣсть Ивана Левицкого. Львôвъ, 1891. — 2. За громаду. Хроника одного села на Подôлю К. Т. Подоленка. Львôвъ, 1892. — 3. Титарôвна. Драма въ 5 дѣяхъ Марка Кропивницкого. Львôвъ, 1892. — 4. Лимерôвна. Драма въ 5 справахъ Панаса Мирного. Львôвъ, 1892.[3]) — 5. Творы Василя Чайченка. Томъ I. II. III. Львôвъ, 1892, и т. и.

Изъ огляду руско-украиньскихъ повѣстей можна дôзнатись, що мѣжь сентиментальною манєрою Григорія Квѣтки-Основяненка, а сучаснымъ реальнымъ напрямомъ проявляють ся змаганя письменникôвъ вытворити таку повѣстярску литературу, яка є выслѣдомъ индивидуальнои вдачѣ народу й вôдповѣдає просвѣтнымъ та суспôль-

---

[1]) Вôддѣлы въ „Правотарѣ“, оброблений Володимиромъ Левицкимъ, пôдпѣсъ особливо д-ръ Кость Левицкій („Часопись правничa“. Рôкъ I. 1889; стор. 74—78).

[2]) Зъ беллєтристичнои части трьохъ калєндарôвъ зладивъ В. Левицкій (Василь Лукичь) вôдбитки п. з. „Квѣтка“, „Рôдный Зѣльникъ“ и „Левада“.

[3]) Всѣ отъ-сѣ чотыри выданя суть вôдбитки зъ „Зорѣ“.

нымъ змаганямъ землякôвъ. А вже-жь наклôнъ до реализму добачаємо подекуды й у Квѣтки, примѣромъ въ єго повѣсти „Сердешна Оксана“, дарма́, що вдача сеи героинѣ вважає ся идеальною. Вôдтакъ Кулѣшъ зъ-першу придержувавъ ся романтизму, поки не перейшовъ до національного напряму въ змальованю украиньскои бувальщины. Першимъ же письменникомъ, що́ у своихъ оповѣданяхъ зъображавъ реальну дѣйстнôсть, бувъ Марко Вовчокъ. Коли-жь народнѣ оповѣданя Вовчковѣ про суспôльный побутъ крѣпакôвъ мають ще й теперь высоку стôйнôсть литературну, то тѣ єго повѣсти, що́ вважають ся картинами етноґрафичными, подобають ся найпаче задля закраски романтичнои. По серединѣ мѣжь Маркомъ Вовчкомъ и Олександромъ Кониськимъ стоить Йосипъ Федьковичь. Сей-то письменникъ малювавъ вдатно малѣ картинки зъ побуту гуцульского, але не подавъ намъ бôльшого образа зъ суспôльного житя своихъ землякôвъ.[1]) А вже-жь Кониськiй зладивъ гарнѣ образки фотоґрафичнѣ й етюды зъ житя всѣхъ верствъ суспôльности, та ще й станувъ въ оборонѣ національнои самостôйности Руси-Украины супроти змагань космополитôвъ и московскихъ панславистôвъ. Мѣжь-тымъ Мордовець покинувъ скоро реализмъ, котрого вôнъ придержувавъ ся, пишучи першѣ свои повѣсти украиньскѣ, а вôдтакъ по-найбôльше писавъ повѣсти въ напрямѣ аллєґорично-національнôмъ. Коли-жь Иванъ Левицкiй-Нечуй и Василь Чайченко вмѣють погодити реализмъ въ оповѣданю зъ напрямомъ національнымъ, то Опанасъ Мирный придержує ся такого реализму, якiй подекуды нахиляє ся до позитивного свѣтогляду й

[1]) Въ сегорôчнôй „Зорѣ“ друкує ся студія Олександра Колессы п. з. „Юрiй Коссованъ [Осипъ, Доминикъ, Игорь Гордынськiй де Федьковичь]. Проба критичного розбору автобiоґрафичныхъ його повѣстiй та його житеписи“.

до пессимизму. Вôдтакъ Иванъ Франко закрашує реализмъ иногдѣ романтичностію, дармá, що въ деякихъ єго повѣстяхъ реалистичный напрямъ зъявляє прикметы натурализму.

Ось и конець огляду беллєтристичнои литературы, але-жь не має ще кôнця исторіѣ руско-украиньскои литературы. Въ слѣдуючôмъ и останнôмъ томѣ скажемо дещо про науку въ литературѣ, се-бъ-то про етноґрафію, исторію, фильольоґію, богословіє и т. и. А по-за-якъ деякí письменники, займаючí ся головно наукою, були такожь авторами творôвъ беллєтристичныхъ, то вызначить ся имъ годяще мѣсце въ тôмъ останнôмъ томѣ исторіѣ литературы.

ПЕРЕГЛЯДЪ.

ПЕРІОДЪ ПЯТЫЙ.

Б. ПРОЗА

Повѣсти.

(II. вôддѣлъ.)

	Сторона
13. Панасъ Мирный	697
14. Федôръ Заревичъ	811
15. Володимиръ Барвѣньскій	839
16. Анатоль Вахнянинъ	891
17. Иванъ Франко	915
18. Ольга Косачева (Олена Пчôлка)	1072
19. Левъ Василовичъ (Левъ Сапогôвскій)	1132
20. Василь Чайченко	1152
21. Наталя Кобриньска	1263
Иншî письменники	1305

ПОПРАВКИ Й ДОПОВНЕНЯ.

(Часть третя, 2 вôддѣлъ.)

Стор.	строч.	
697.	2.	зъ горы замѣсць: *а) Повѣсти* — читай: *Повѣсти*.
789.	16.	„ замѣсць: за-зговорôвъ — читай: зговорôвъ.
811.	5.	зъ долу — додати: „Переполохъ надъ свѣжою могилою Шевченка". Написавъ Бѣликъ. (Скороченый перекладъ зъ „Кіевскои Старины", т. XIV. 1886; стор. 708—728; — у Львôвскôй „Правдѣ", р. 1889; стор. 268—274; 360—365).
821.	11.	зъ долу — додати: 15. „Насилована доля". Оповѣданє зъ житя давнѣйшого сельского учителя. („Ґазета школьна". 1877; стор. 173—175; 181—182).
921.	14.	зъ горы замісць: 1885 — читай: 1875.
930.	1.	зъ горы — до слôвъ: число 1—7), — додати: оповѣданє: „Добрый заробокъ" (стор. 44—46).
937.	3.	зъ горы — додати: „Лѣтопись Подгородецкаго монастыря". („Кіев. Стар." XXX. 1890. Приложенія, стор. 121—128).
„	10.	зъ горы — додати: „Къ исторіи апокрифическихъ сказаній" — Мирона. („Кіев. Стар." XXXV. 1891. стор. 267—275). — „Къ объясненію одной колядки" — Мирона (ibid; стор. 476. Документы).
967.	12.	зъ долу — додати: Франко написавъ стихотвôръ п. з.: „Въ двадцять-пятй роковины смерти Тараса Гр. Шевченка". („Зоря", 1886; стор. 85).
969.	15.	зъ горы — додати: Франко выдавъ такожь „Думы и пѣснѣ найзнатнѣйшихъ европейськихъ поетôвъ. І. Львôвъ, 1879. („Дрôбна Библіотека". V.). Се суть переклади зъ Ґетого, Лєрмонтова, Фрайліґрата, Гайного, Томаса Мура и и.).

Стор. стрôч.

1065. 14. зъ долу — додати: Науковый оглядъ — Ивана Франка. („Правда", 1888, грудень; стор. 208—214).

1067. 12. зъ долу — додати: „Charakterystyka literatury ruskiej XVI - XVIII wieku" („Kwartalnik historyczny". Rocznik VI. Lwów, 1892; str. 693—727).— Иванъ Вишенськiй. Руський писатель XVI. вѣку. (Передрукъ зъ „Хлѣбороба". Коломыя, 1892).

1068. 11. зъ горы — додати: „Вôдповѣдь критикови Перебендѣ" — Ив. Франка. („Правда", 1889, цвѣтень, стор. 72—74).

1077. 12. зъ горы замѣсць: Записы — читай: Записки.

1080. 10. зъ долу — додати: Сеи розправи Пчôлки доси не надруковано.

1138. 14. зъ горы замѣсць: поглянnувъ — читай: поглянувъ.

1160. 13. зъ долу — додати: Прегарный є перекладъ Гетового стихотвору Erlkönig п. з. „Лѣсовый царь". (Правда, 1893, цвѣтень; стор. 221—222).

1166. 14. зъ горы — додати: 35. Панько. („Зоря", 1893, стор. 108).

77760

B 2.322/3-2